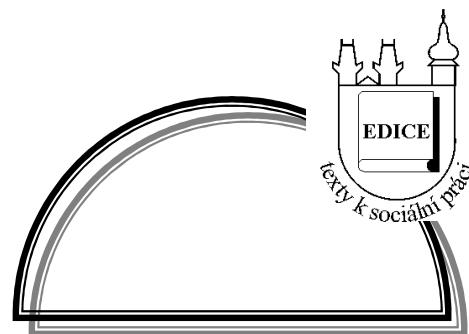

ETIKA SOCIÁLNÍ PRÁCE

Sborník z konference VI. Hradecké dny sociální práce
Hradec Králové 16. až 17. října 2009

Katedra sociální práce a sociální politiky
Pedagogická fakulta
Univerzita Hradec Králové

Miroslav Kappl

Martin Smutek

Zuzana Truhlářová (eds.)

**Gaudeamus
2010**

Sborník recenzovali:

prof. ThDr. Zdeněk Kučera
(Husitská teologická fakulta, Univerzita Karlova v Praze)

doc. PhDr. PaedDr. Kamil Janiš, CSc.
(Ústav pedagogických a psychologických věd, Fakulta veřejných politik, Slezská univerzita v Opavě)

doc. PhDr. Monika Bošňáková, PhD.
(Katedra sociálnej práce, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, Trnavská univerzita v Trnave, Slovensko)

doc. PhDr. Marta Vaverčáková, PhD.
(Katedra sociálnej práce, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, Trnavská univerzita v Trnave, Slovensko)

Za obsah příspěvků, původnost a literární citace odpovídají autoři jednotlivých statí. Prezentované texty nelze přetiskovat bez svolení redakční rady edice Texty k sociální práci.

ISBN 978-80-7435-037-5

Záštitu nad konferencí převzal:

Ing. Miroslav Uchytíl

člen Rady Královéhradeckého kraje za oblast sociálních věcí
a **doc. Ing. Vladimír Jehlička, CSc.**,
děkan Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové

Finančně a sponzorsky konferenci podpořil:

Královéhradecký kraj
A-Scan, s.r.o., Hradec Králové
ELSON electric, s.r.o., Přerov
GIST, s.r.o., Hradec Králové
T-MAPY spol. s r.o., Hradec Králové

Mediálním partnerem konference byla:

Sociální revue
Sociální práce a společenské otázky
www.socialnirevue.cz

Čestné předsednictvo konference:

doc. PhDr. Beáta Balogová, Ph.D.

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity

mons. ThLic. Dominik Duka OP

Diecézní biskup Královéhradecké diecéze

doc. Ing. Vladimír Jehlička, CSc.

Děkan Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové

doc. PhDr. Jan Lašek, CSc.

Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové

doc. PhDr. Jana Levická, Ph.D., mim. prof.

Fakulta zdravotnictva a sociálnej práce, Trnavská univerzita

JUDr. Miroslav Mitlöhner, CSc.

Vedoucí Katedry sociální práce a sociální politiky Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové

prof. PhDr. Libor Musil, CSc.

Vedoucí Katedry sociální politiky a sociální práce Fakulty sociálních studií Masarykovy Univerzity v Brně

Ing. Miroslav Uchytíl

Člen Rady Královéhradeckého kraje za oblast sociálních věcí

Organizační výbor konference

Mgr. Zuzana Truhlářová, Ph.D. – koordinátorka

PhDr. Lenka Haburajová-Ilavská, Ph.D.

Mgr. Jan Hloušek

Mgr. Radka Janebová

Mgr. Miroslav Kappl

doc. PhDr. Jan Lašek, CSc.

doc. PhDr. Jana Levická, Ph.D. mim. prof.

JUDr. Miroslav Mitlöhner, CSc.

Luděk Noska

Věra Sádovská

PhDr. Martin Smutek, Ph.D.

Mgr. Lucie Smutková, Ph.D.

JUDr. Olga Sovová, Ph.D.

PaedDr. Jindřich Vedlich, Ph.D.

PhDr. Josef Zita

Obsah

Miroslav Kappl, Martin Smutek, Zuzana Truhlářová (editoři) Předmluva.....	11
Jana Levická Etické dilemy sociálnej práce.....	13
I. ETICKÁ DILEMATA V KAŽDODENNÍ PRAXI SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ	
Tomáš Hangoni Etické problémy sociálnej práce po roku 1990.....	25
Michal Klapal Řešení morálních dilemat – principy a jejich využití.....	33
Radka Janebová Dilemata mezi právem a etikou aneb právo nezavazuje odpovědnosti.....	38
Miroslav Mítlöhner Problematika nepřekažení a neoznámení trestného činu v praxi sociálního pracovníka.....	55
Olga Sovová K některým aspektům omezování osobní svobody z hlediska pomáhajících profesí.....	59
Milan Šveřepa Prosazování a obhajoba práv klientek sociální práce. Příběh, který není.....	65
Andrea Hugáňová, Katarína Chovancová Etické principy terénnej sociálnej práce.....	78
Světluše Kotrčová, Jan Vrbický Ukázka možných etických dilemat v praxi sociální práce s rodinou.....	83
Renáta Il'ášová Etický kontext práce s rodinou.....	88
Milan Tomka, Anna Kasanová Etika rodinnej terapie.....	96

Lenka Látalová Etické aspekty sociálního pracovníka při práci s dětmi a mládeží.....	105
Jana Dlouhá Rodiče jako psychická opora hospitalizovaného dítěte.....	111
Jana Gabrielová Etické principy sociální práce so seniormi.....	122
Zdenka Filová, Jana Levická Etické problémy v sociální práci.....	126
Martina Hrozenská Fenomén hodnôt v práci so staršími ľuďmi.....	132
Zuzana Palovičová Rešpekt k ľudskej dôstojnosti a sociálne služby.....	140
Beata Górnicka Zasady i dylematy etyczne pracownika socjalnego w kontakcie z klientem niepełnosprawnym intelektualnie w stopniu lekkim.....	146
Kamil Janiš ml. Etika v komunikaci sociálního pracovníka.....	154
Martin Kaliba Etické aspekty práce s rizikovými jedinci.....	158
Marcela Gaždová Úředník a zároveň sociální pracovník v jedné osobě.....	163
Pavol Sedlák Etický rozmer práce trenéra PRIDE.....	165
Petra Bendová Etické aspekty speciálněpedagogické intervence realizované v poradenských zařízeních.....	168
Lýdia Lešková Dilemy etickej zodpovednosti sociálnych pracovníkov voči zdravotne postihnutým klientom.....	175
Daniela Květenská Dilemata v práci s dítětem v ohrožení.....	182

Zuzana Mališková, Marek Šrank
Dilemy v práci sociálního pracovníka v zdravotnictví..... 186

Martina Ježová
Slezská Diakonie a její poskytované služby (Poster)..... 191

II. PROMĚNY HODNOT VE SPOLEČNOSTI A JEJICH DOPADY NA SOCIÁLNÍ PRÁCI

Tatiana Sedová
K problému axiologických základů sociální práce..... 196

Soňa Chloupková
Hodnoty společnosti jako determinanty sociální práce?..... 203

Martin Chadima
Charitativní prvky v sociální práci..... 210

Miroslav Lyko, Lýdia Lehoczka
Trvácnosť kresťanských hodnôt (Sociálna a misijná práca ako možnosť
podpory ľudskej dôstojnosti človeka)..... 215

Zuzana Hloušková
Etické aspekty účasti poskytovatelů v procesech komunitního plánování
sociálních služeb..... 223

Marta Kečkéšová
Etika v práve sociálneho zabezpečenia..... 229

Josef Vanický
Sociální ekonomika a její uplatnění v praxi v sociálně zdravotní oblasti..... 234

Marek Šimůnek
Senioři jako domnělá překážka rozvoje společnosti aneb setkání a střety
generací v Hradci Králové..... 243

Viera Bilasová
Výzvy pre etiku v sociálnej práci..... 248

Veronika Hanzalíková
Etika vo výskume sociálnej práce..... 255

Elena Ondrušková
Etické otázky výskumu v sociálnej práci..... 262

Josef Zita Etické problémy sociálního výzkumu v sociální práci.....	270
Bohuslava Durčáková Dilema mezi etikou spravedlnosti a péče v sociální práci.....	283
Hana Kodadová Etika v sociálních službách: Úvaha o duševně chorém člověku, jeho místě ve společnosti, o svobodě a pojetí odpovědnosti.....	289
Leona Stašová Proměny hodnot současné společnosti ve světle životních vzorů současných dětí.....	295
Lýdia Lehoczka Premeny rómskeho etnika - Rómovia medzi tradíciami a súčasnosťou – Rómovia ako ich poznáme i nepoznáme.....	300
Denisa Selická Pomoc, podpora sociálního pracovníka při znovuoobnovení etických hodnot v rómské rodině.....	308
Michal Trousil Význam cestovního ruchu v komunitní práci v kontextu stávajících společenských změn.....	316
Zuzana Ďurčeková, Richard Tekel Aplikácia etického kódexu pri výkone sociálnej práce v rámci aktivít neziskových organizácií poskytujúcich sociálne služby v meste Nitra.....	322
III. TEORIE JEDNÁNÍ A JEJICH ODRAZ V SOCIÁLNÍ PRÁCI	
Martin Smutek Habermasova komunikativní etika jako obrana životního světa před kolonizací systémem.....	329
Miroslav Kappl Možnosti uplatňování Laanovy <i>etiky diskursu</i> v praxi příznivců radikálně konstruktivistických přístupů.....	337
Jiří Kučírek Sociální práce v kontextu etiky vědy.....	345
Katarína Levická, Jana Levická Etické rozhodovanie ako súčasť vysokoškolskej prípravy sociálnych pracovníkov.....	355

Beáta Balogová	
Klíčové hodnoty posúdenia životnej situácie klienta.....	363
Alžbeta Brozmanová Gregorová	
Základné predpoklady morálneho jednanja v sociálnej práci.....	378
Wieslaw Sikorski	
Etyczny wymiar komunikacji niewerbalnej pracownika socjalnego.....	384
Mária Sedláková	
Sociálny pracovník ako mediátor.....	394
Josef Kasal	
Možnosti „praktické filosofie“ v prístupech k fotbalovému násilí.....	398
Peter Jusko	
Etické dilemy sociálnej práce v prevencii futbalového chuligánstva.....	403
Katarína Vanková	
Edukačný proces v podmienkach sociálne – znevýhodňovaného prostredia, zameraný na rómske etnikum.....	408
Kateřina Soudná	
Sluší se říci, že... (pohled studentů pomáhajících profesí na míru a obsah pomoci).....	419
Jindra Novotná, Jan Lašek	
Autonomie jako sociální potřeba.....	427
Irena Loudová, Tomáš Svatoš	
Průniky etických hodnot žáků 2. stupně základní školy v kontextu kvality života	432
Jan Lašek, Šárka Wiesenbergová	
Řešení morálního dilematu u dvou skupin dětí: německých a českých.....	443
Kateřina Juklová	
Začínající učitel a jeho vztah k profesi.....	452
Monika Žumárová	
Mezigenerační vztahy v rodině a jejich sociální důsledky.....	464
Tibor Vojtko	
Etika hodnocení v Daltonském plánu.....	471

Dagmar Marková

Sexuální výchova v pomáhajících profesích v etických kontextech..... 475

Přílohy:

Královéhradecký kraj - Individuální projekt: Podpora sociální integrace obyvatel vyloučených lokalit v Královéhradeckém kraji..... 483

Královéhradecký kraj - Individuální projekt: Rozvoj dostupnosti a kvality sociálních služeb v Královéhradeckém kraji..... 484

Královéhradecký kraj - Individuální projekt: Služby sociální prevence v Královéhradeckém kraji..... 485

Královéhradecký kraj - Individuální projekt: Vzdělávání poskytovatelů a zadavatelů sociálních služeb na území Královéhradecké kraje III..... 486

Předmluva

Otázka toho, proč bychom měli soucítit s ostatními lidskými bytostmi, proč bychom jim neměli škodit, ale měli bychom se snažit žít s nimi v určitém souladu, a proto jim v případě nouze i altruisticky pomáhat, je zcela jistě jednou ze základních etických otázek, které se západní filozofie intenzivně věnuje poslední dvě staletí. Zároveň tato otázka byla ale přítomna již i v myšlení Platónově, a po dlouhá staletí se jí zaobíraly nejrůznější náboženské a ideologické věrouky. Jedná se o jednu z nejzákladnějších otázek, kterou jako lidé musíme ve svých životech každodenně řešit, ať již v práci, ve škole, či v rámci svých osobních vztahů. Otázce jako je tato se nelze vyhnout – chceme-li se nadále zvat *morálními* bytostmi.

Obecně lze říci, že na tuto otázku existují v zásadě dva protikladné typy odpovědí, kdy každý z nás má právo si vybrat, jakému typu odpovědi bude dávat ve svém myšlení a chování přednost. Oba typy odpovědí se v každém případě dotýkají otázky naší identity – čili kým jsme pro sebe (kým jsme ve svých očích), a kým jsme pro ostatní (čili jakou masku si nasazujeme ve styku s druhými), což potom zabarvuje charakter vysvětlení, proč se vyplatí být eticky obezřetnými.

Jeden z těchto typů odpovědí je založen na základních hypotézách současné biologie, podle kterých jsme ve skutečnosti pouhými koloniemi intenzivně spolupracujících (jistým způsobem nevědomých a neinteligentních) primitivních pravěkých bakterií, které si v procesu evoluce v rámci svého společného „projektu“ (tedy tvorby a reprodukce živého organismu) navodily kolektivní *iluzi* jednoho sebeuvědomujícího se *já*. Druhá odpověď vychází z myšlenky, že naše subjektivní *já* jsou výsledkem tvůrčího aktu jistě předpokládané *transcendentální* bytosti, ke které máme užší či širší vztah, který ovšem není prost určitých závazků, z něho vyplývajících.

Stejně tak důležitá je ovšem pro nás otázka *spravedlnosti*, bez které odpověď na úvodní otázku nemůže být úplná. Ze zkušenosti víme či tušíme, že náš soucit by měl mít jisté hranice, aby nebyla narušena určitá zdravá harmonická rovnováha v našich vztazích s druhými, tedy abychom zbytečně nenarušovali hranice autonomie nás jako solidarizujících či pomáhajících, anebo jako i těch, kteří za určitých okolností pomoc přijímají. Ať již podporujeme jeden či druhý typ vysvětlení otázky naší identity a našich závazků vůči druhým, zjistíme, že tyto odpovědi nejsou nakonec od sebe radikálně odlišné, i když nejsou ani totožné. V každém případě pro nás představují určitou výzvu k neustálé osobní reflexi toho, jaké povahy je naše chování ve vztazích s druhými lidmi, a ať věříme jedné či druhé odpovědi, jen v procesu této neustálé a vytrvalé sebereflexe máme šanci stát se lepšími lidmi.

Otázka soucitu, společenské solidarity a spravedlnosti je zároveň jednou ze základních otázek sociální práce, oboru nejednoznačné povahy, jejíž profesionální aktivity lze někdy možno popsat jako „pomoc“ a někdy jako „kontrolu“ (či dokonce jako „normalizování“). I v oboru sociální práce se stále jedná o tutéž otázku, jak udržet mezi všemi členy společnosti harmonické vztahy, kdy v zájmu udržení určité rovnováhy můžeme uvažovat o určitém omezení nás samotných ve prospěch potřebných druhých, ale i o omezení autonomie těch, kteří svými aktivitami tuto rovnováhu narušují. Hledáme tedy rozumnou odpověď na otázku nastavení hranic a závazků autonomních

lidských subjektů vůči sobě navzájem a k lidskému společenství obecně. Při tomto hledání se ovšem těžiště tázání sociálních pracovníků přesouvá z otázky po základu lidského morálního jednání na témata konkrétnější, specifická pro oblast každodenní praxe sociálních pracovníků.

Právě těmito tématy sociálních pracovníků se zaobírá předložený sborník referátů z konference *VI. Hradecké dny sociální práce*, věnované otázkám etiky sociální práce. Čtenář v tomto sborníku nalezne příspěvky, mapující téměř všechny oblasti oboru sociální práce a jejich častá až typická etická dilemata. Vedle nich se ovšem v tomto sborníku objevují i více teoretické reflexe profesní etiky našeho oboru, ale i referáty, tematizující širší společenské kontexty, ve kterých se jako sociální pracovníci pohybujeme a jejichž (velmi často proměňujícími se) hodnotami jsme ve své činnosti ovlivňováni. Všechny tyto příspěvky mají potenciál nalézt si své čtenáře, jimž mohou posloužit jako inspirace pro jejich praxi. Tímto bychom zde rádi poděkovali všem autorům, kteří se svými příspěvky na tvorbě tohoto sborníku podíleli a rozdělili se s námi o své zkušenosti.

Domníváme se, že toto sdílení zkušeností má smysl. Uvedli-li jsme výše, že lepšími lidmi se stáváme neustálou reflexí našeho chování ve vztazích s našimi blízkými i neznámými bližními, analogicky to platí pro nás jako sociální pracovníky. Určitě můžeme věřit i tomu, že reflexí nejen zkušeností námi draze získanými, ale především i reflexí zkušeností našich blízkých i neznámých kolegů, se stáváme skutečnými profesionály.

Miroslav Kappl, Martin Smutek, Zuzana Truhlářová (editoři), prosinec 2009

I. ETICKÁ DILEMATA V KAŽDODENNÍ PRAXI SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ

Etické dilemy sociální práce

Jana Levická¹

10. Sociální pracovníci iniciují a zapájajú sa do diskusií týkajúcich sa etiky so svojimi kolegami a zamestnávateľmi a sú zodpovední za to, že ich rozhodnutia budú eticky podložené.

11. Sociální pracovníci sú pripravení uviesť dôvody svojich rozhodnutí založených na etickom rozhodovaní a sú zodpovední za svoje voľby a konanie.

(Medzinárodný etický kódex sociálnej práce, princípy. Prijaté VZ IFSW v Adelaide, Austrália 2004)

Anotácia:

Profesijná etika neprináša do sociálnej práce len princípy, či hodnoty, ktorých rešpektovanie očakávame v praxi od sociálnych pracovníkov. Zároveň sa vďaka etike dostávame do situácií, v ktorých musíme robiť rôzne morálne voľby. Situácie náročné na naše morálne rozhodovanie sú spojené s etickými dilemami, ktorým by mala byť venovaná primeraná pozornosť už v pregraduálnej príprave budúcich sociálnych pracovníkov.

Kľúčové slová: etika, sociálna práca, sociálny pracovník, klient, princípy, dilemy

Od morálky k etickým kódexom

Ak budeme vychádzať z premisy, že „etika je veda o morálke“ (Vajda, J., 2004, s. 13), budeme potom etiku vnímať ako teóriu morálky, ktorá sa zoberá vedeckým skúmaním mravnosti, mravnými cnosťami človeka (Vajda, J., 2004), ale tiež mravným rozhodovaním ľudí a spôsobmi, ktorými sa svoje rozhodnutia snažia odôvodniť (Thompson: 2004). Etika², ako filozofická disciplína sa prirodzene zaujíma aj o opozitami, teda konaním, ktoré označujeme ako o nemorálne.

---

¹ Doc. PhDr. Jana Levická, PhD. – pôsobí ako mimoriadna profesorka na Katedre sociálnej práce Fakulty zdravotníctva a sociálnej práce TU v Trnave a je tiež členkou Katedry sociálnej práce a sociálnej politiky Pedagogickej fakulty Univerzity Hradec Králové. *Kontakt:* j.levicka@centrum.sk.

² Etika ako súčasť filozofie je teoretickou oblasťou, ktorá sa postupne buduje a rozvíja niekoľko tisícročí. Za to obdobie vzniklo veľa zaujímavých etických teórií, z ktorých mnohé sú aktuálne aj dnes. Je preto nemysliteľné, aby takáto rozsiahla problematika bola čo i len v náznakoch dostatočne zachytená v mojom príspevku. Na druhej strane nie je možné písať o etických dilemách sociálnej práce a nepísať o etike a morálke. Navyše, ja sama seba nevnímam ako *etičku*, ale ako sociálnu pracovníčku a môj príspevok je v prvom rade zamyslením sa nad problematikou profesijnej etiky z pohľadu vzdelávateľov, teda z pohľadu tých, ktorí odovzdávame a tým aj formuje názor na to, čo je v profesii etické, či neetické, správne či nesprávne. Vzhľadom k praktickému významu tohto posolstva, pokladám diskusiu o etike vo vzťahu k sociálnej práci za nesmierne potrebnú. V žiadnom prípade však neašpirujem v tomto príspevku

Etika, ako vedná disciplína vyrástla zo snahy o vedecké vysvetlenie „morálky“, zo snahy nájsť odpovede na otázky: Čo je morálka? Odkiaľ sa berú základné morálne normy? Aký je jej význam pre jedinca i celok?

Už z týchto otázok je zrejmé, že morálka bola v spoločenskom vedomí ukotvená skôr ako etika. Súhlasím s Vajdovým názorom (2004, s. 25) že „morálka ako forma duchovného života sa zrodila z potreby koordinovať ľudské vzťahy prirodzene a formovala sa do dnešnej podoby postupne“. Autori, ktorí sa k tomuto názoru prikláňajú, predpokladajú, že na začiatku sa spoločnosť riadila jednoduchými, vzájomne neprepojenými pravidlami, ktoré usmerňovali spolužitie ľudí a až oveľa neskôr sa tieto pravidlá postupne začali včleňovať do jedného súboru, ktorý poslužil ako základ rodiacej sa morálky. Časovo vznik morálky nie je možné určiť, môžeme len predpokladať, že *morálka* ako systém *regulatívov ľudského konania* „Vznikla vtedy, keď človek už bol schopný značnej myšlienkovvej abstrakcie, keď bol schopný reflektovať svoje miesto v spoločnosti...“ (Vajda, J., 2004, s. 26).

Rozvoj ľudského myslenia, predovšetkým abstraktného, je predpokladom pre zrod úvah o dobre a zle, o spravodlivosti a nespravodlivosti, teda o základoch morálky. Morálka ako ucelený systém je založená na schopnosti rozlíšiť *dobré od zlého, správne od nesprávneho, spravodlivé od nespravodlivého* a na základe tejto schopnosti konať, čo znamená voliť dobro, či spravodlivosť ap.

Napriek tomu, že v etike sa stretávame s abstraktnými pojmami (dobro, zlo, spravodlivosť, solidarita...), samotné pojmy sú ukotvené v životnej realite. Naša vlastná skúsenosť nám ukazuje na potrebu realizácie morálky, alebo ak chceme na dodržiavanie morálneho kódexu v bežnom živote. V predchádzajúcich storočiach tomu nebolo inak. Pre rozvoj spoločnosti bolo potrebné aby prijala určitý súbor pravidiel - odporúčaní, ktorých rešpektovanie bolo užitočné ako pre jedinca tak i pre celok. Tieto pravidlá sa postupne transformovali do morálnych noriem, ktoré už nemali len odporúčajúci charakter. Morálne normy sú pravidlá platné v sociálnych útvaroch (Anzenbacher, 2004), ktoré sú súčasťou sociálneho étosu a ako také odrážajú hodnotovú orientáciu spoločnosti. Morálne normy dali základ pre vznik morálneho poriadku, ktorý bol doplnený o špecifické morálne požiadavky kladené na určité sociálne pozície. V historickom vývoji sa postupne ustálili požiadavky kladené na morálne správanie matky, otca, detí ap.

Tento proces je nemysliteľný bez adekvátneho diskurzu, teda bez snahy vysvetliť a obhájiť konkrétne morálne normy – čo je už úlohou etiky. Etika tak prekračuje rovinu konštatovania, že niečo je alebo nie je dobré a ponúka nám ucelený výklad morálky. Podobne to vidí aj Thompson (2004, s. 14), keď hovorí: „Etika sa nezaobera len priemernými štandardami správania. Ide v nej skôr o hľadanie toho, čo je správne a dobré a ako najlepšie žiť.“ Alebo ako hovorí Anzenbacher (2004), dobré chápeme ako ľudsky hodnotné, čiže ako dobro pre človeka. Vznik a rozvoj etiky (ako teórie o morálke) je zvláštnym spôsobom spojený s náboženstvom (Anzenbacher, A., 2004, Vajda, J., 2004, Thompson, M., 2004 a i.), v európskych krajinách predovšetkým s kresťanstvom.¹

---

zachytiť komplexne problém označovaný v literatúre ako etické dilemy sociálnej práce. Chcem len ponúknuť niekoľko zamyslení na túto tému, tak ako ich vnímam ja.

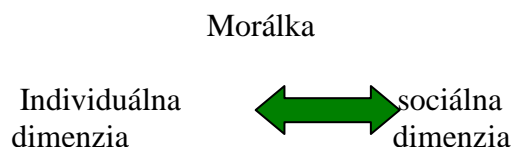
¹ Európska kultúra je v podstate založená a budovaná na kresťanskej kultúre, na jej filozofii a morálnych princípoch. Požiadavka živého humanizmu, formulovaná v kresťanstve ako láska k blížnemu, vytvorila v minulosti priestor pre postupnú inštitucionalizáciu sa rôznych foriem pomoci a pomáhania tým

Etika a teda aj morálne normy sú určené ľudskému spoločenstvu vo všeobecnosti. V histórii však vidíme, že popri týchto všeobecných platných normách sa postupne objavovali osobitné morálne kódexy, ktoré sú určené konkrétnym profesijným skupinám. Profesijné etické kódexy sú budované na niektorých nosných ideách, ktoré rozpracovávajú v reakcii na potreby vlastnej profesie a tiež v reakcii na požiadavky spoločnosti kladené na konkrétnu profesiu. Význam profesijných etických kódexov „spočíva v regulácii vzťahov nositeľov profesie k tým, ktorí sa stávajú objektom danej profesie, i v regulácii vzťahov medzi členmi profesie.“ (Vajda, J., 2004, s. 189). Inak povedané, etické kódexy napomáhajú úspešnému riešeniu úloh danej profesie.

Presne stanovené pravidlá, ktoré sú obsiahnuté v profesijných kódexoch nielen poukazujú na najvýznamnejšie hodnoty, ku ktorým sa profesia hlási, ale obsahujú tiež požiadavky na správanie sa členov danej profesie. V tejto súvislosti sa môžeme pomerne často stretnúť s názorom, že etické profesijné kódexy chránia členov danej profesijnej komunity pred chybami, či chybnými postupmi, ktoré sa môžu vyskytovať v určitých situáciách (Vajda, J., 2004, Thompson, M., 2004, Banks, S., 2001).

Prelínanie individuálneho a sociálneho

V súvislosti s morálkou sa často zdôrazňuje jej sociálny rozmer, ako keby existovala len v tejto všeobecnej dimenzii. Pravda je však taká, že morálka má dve rovnocenné dimenzie a to *individuálnu* i *sociálnu* dimenziu, ktoré sa navzájom ovplyvňujú.

Individuálna dimenzia sa spája s bežným, každodenným konaním jednotlivcov, v tejto rovine sa realizuje i kontroluje. Pričom platí, že aj individuálna dimenzia morálky je postrehnuteľná len v sociálnom kontexte, čiže pri interakcii s inými jedincami. Nositeľmi morálky a morálneho konania sú konkrétni jednotlivci. Každý z nás sám za seba musí robiť morálne voľby a odpovedať na otázky:

- Aké hodnoty budem rešpektovať a presadzovať vo svojom súkromnom aj profesionálnom živote?
- Aké hodnoty chcem aby boli zachované a rešpektované aj v budúcnosti?

V tejto rovine potom sledujeme subjektívne hodnotové systémy, ktoré si jednotlivci budujú na základe znalostí a interiorizácie všeobecných morálnych noriem.

Sociálna dimenzia sa premieta predovšetkým do oblasti hodnôt, noriem, či vzorov, platných pre spoločnosť ako celok. Hodnoty a normy sa nevytvárajú vždy znova

---

najnúdznejším, odkiaľ bol už len krok k zrodu profesionálnej sociálnej práci. Dodnes mnohí študenti, ktorí prichádzajú študovať (najmä na Slovensku) sociálnu prácu, uvádzajú ako hlavnú motiváciu práve lásku blížnemu a potrebu nezištnej pomoci v spoločnosti.

a znova pre každú generáciu, ale prenášajú sa v čase z generáciu na generáciu aj keď počas tohto prenosu môže prísť k ich obmene.

V tejto situácii je potom zaujímavé sledovať, či a ako je individuálne morálne konanie jedinca ovplyvňované všeobecnou etikou spoločnosti. Každý z nás sa oboznamuje s etikou a teda aj s morálkou sprostredkované, prostredníctvom kontaktu s inými ľudskými jedincami.

Rodičia, učitelia, duchovní a mnohí ďalší nám podávajú informácie o tom čo je dobré, správne, čo sa od nás očakáva, čo je nevhodné, zakázané atď. V prvej línii sa tak s nimi oboznamujeme ako s informáciami. Pevnou súčasťou osobnostnej výbavy jedinca sa však stávajú až na základe nejakej životnej situácie. Druhú líniu vytvárania si vlastnej morálky tak predstavuje zážitok, prostredníctvom ktorého si uvedomujeme praktický význam všeobecnej morálky. Najbližšie sa však k vnímaniu morálnych noriem a princípov dostávame v emočne náročných životných situáciách. Podobný názor zastáva aj Habermas (1991), podľa ktorého sa s morálnym a nemorálnym konaním stretávame všade tam, kde prežívame súciti s narušenou integritou našich blízkych, alebo s ohrozením našej vlastnej identity. Podľa neho naše vlastné skúsenosti nás poučujú o mravnosti a najmä o nemravnosti viac, ako by to dokázala tá najlepšia teoretická argumentácia.

Na základe osobných skúseností si tak zo všeobecne platného systému mravných noriem – hodnôt vytvárame vlastný systém mravných princípov, ktorý môžu byť identický so všeobecným, ale môže sa od neho tiež líšiť. Vajda (2004) v tejto súvislosti hovorí o hodnotovej pyramíde, ktorú si jedinci vytvárajú ako svoj individuálny súbor pravidiel, ktoré usporadúvajú na základe vzájomných súvislostí.

Pri tvorbe týchto subjektívnych hodnotových (morálnych) pyramíd každý z nás reaguje na skutočnosť, že sa v svojom každodennom živote pohybuje vo viacerých sociálnych skupinách: rodina, práca, priatelia apod., pričom členstvo v týchto skupinách sa spája tiež s konfrontáciou s hodnotovými systémami týchto skupín. Rozdielnosť (aj keď len malá) hodnotových systémov sociálnych skupín, v ktorých sa jedinec pohybuje, ho núti aby si usporiadal svoju vlastnú hodnotovú pyramídu. Niektoré morálne normy posúva na pozície maximálnej dôležitosti, iné vyhodnotí ako subjektívne nedôležité, nevýznamné. Tento proces je ovplyvňovaný aj faktom, že naše individuálne konanie podlieha verejnej kontrole.

Etika (ako teória o morálke) môže byť všeobecná, morálka však musí byť osobná. Existencia mravných pravidiel je predpokladom mravného konania. Mravné konanie predpokladá existenciu už spomínanej hodnotovej pyramídy, ktorá funguje ako regulátor správania sa tvorcu pyramídy. Individuálna morálka jedinca je preverovaná v interakcii s inými ľuďmi, v rámci ktorej môže byť opätovne potvrdená, alebo sa odhalia jej slabé miesta.

Morálny konflikt

Osobný systém hodnôt (individuálny morálny systém) tak predstavuje súbor morálnych princípov a pravidiel, ktoré si jedinec sám usporiadal. Aby tento systém nebol prekážkou každodennému fungovaniu jedinca je potrebné, aby bol nielen stabilný, ale tiež dostatočne pružný, teda aby umožňoval jeho obnovu. Obnovu v zmysle

preorganizovania existujúcich princípov a pravidiel, či rozšírenia pôvodného systému, alebo zmenu na pozíciách významnosti pri jednotlivých morálnych princípoch.

Každodenný život si vyžaduje, aby sme robili rad viac či menej významných morálnych rozhodnutí. Väčšina z nich pre nás nemusí predstavovať problém, pretože rozhodnutie v nás nevyvoláva neistotu zo správnosti rozhodnutia, či obavy z porušenia vlastných, či spoločenských hodnôt.

Niekedy je naše rozhodovanie významne ovplyvnené faktom, že možnosti z ktorých si môžeme zvoliť len jednu, sa navzájom vylučujú. Napr. buď budem rešpektovať rozhodnutie klienta, alebo sa prikloním k praxi bežnej v inštitúcii, v ktorej pracujem. Tým sa dostávame do situácie, pre ktorú je charakteristické zvýšená miera vnútorného napätia. Ide teda o osobný, vnútorný konflikt v ktorom sa jediniec ocitol. Podľa Vajdu (2004, s. 125) „Konflikt je kategóriou, ktorá vyjadruje závažnú morálnu situáciu človeka a ktorá plynie z uznania možnosti a teda aj nutnosti výberu medzi rôznymi alternatívami.“

Morálny konflikt je vždy osobnej povahy, odohráva sa vo vedomí konkrétneho jedinca. Nie každé rozhodovanie, ktoré nám pôsobí problém je morálnym konfliktom. Morálny konflikt nastáva v situácii, keď jediniec sa má rozhodnúť, alebo konať v rozpore s vlastnými morálnymi zásadami či princípmi. Sila konfliktu, ktorý jedinca zasiahne, je ovplyvnená dvomi skutočnosťami.:

1. Umiestnením princípu v rámci osobnej hodnotovej pyramídy. Čím je vyššie v pyramíde umiestnený princíp, ktorý má byť porušený, teda čím vyššiu morálnu hodnotu pre jedinca predstavuje, tým je konflikt silnejší. Fleck-Henderson (1991 in: Musil, 2004, s. 39) hovorí o *morálnej citlivosti*, ktorá je predpokladom morálneho rozhodovania. Morálnou citlivosťou rozumie schopnosť sociálnych pracovníkov „čítať morálne dilemy v reálnych situáciách“.
2. Faktom, či rozhodnutie znamená, že jediniec je nútený porušiť vlastné morálne zásady, alebo ich len obísť.

Pri nedostatočnej interiorizácii morálnych hodnôt silu morálneho konfliktu u jednotlivca môže ovplyvniť aj skutočnosť, či jeho konanie je alebo nie je hodnotené okolím. V tomto prípade je prežívanie konfliktnej situácie ovplyvňované morálnou mienkou okolia a nie individuálnym morálnym postojom. Nedostatočne zvnútornené morálne hodnoty majú potenciál vyvolať v jedincovi zmätok, ale nie vždy musí jediniec situáciu prežívať ako morálne konfliktnú. Ako morálne nekonfliktnú môže vyhodnotiť situáciu, keď princípy a hodnoty, ktoré sa stali základom problémovej situácie on sám nevníma ako morálne významné. Potom ani konanie, ktoré je dôsledkom jeho voľby nevníma ako morálne významné a to ani v prípade, ak počas rozhodovania boli naplnené podmienky stanovené Thompsonom.

Thompson (2004, s. 27) za morálne významné konanie pokladá to, na ktoré sa vzťahujú tri základné podmienky:

- ▶ týka sa jednej alebo viac osôb,
- ▶ vzťahuje sa na situáciu v ktorej je možné racionálne uvažovať o dôsledkoch,
- ▶ existuje dostatočná miera slobody, ktorá dovoľuje rôzne možnosti priebehu udalostí a tým aj plnohodnotnú voľbu.

Z uvedeného je zrejmé, že uvažovanie o morálne konfliktnom konaní, alebo o morálne významnom konaní sa vzťahuje k jednotlivcovi. Ide teda o subjektívne úvahy

a subjektívne hodnotenie, ale princípy, podľa ktorých sa hodnotenie uskutočňuje existujú objektívne.

Pri riešení osobných morálnych konfliktov nám etické normy a pravidlá napomáhajú správne sa rozhodnúť. Práve ich interiorizácia môže zabrániť porušovaniu či obchádzaniu morálnych noriem.

Etický kódex a etické konanie sociálnych pracovníkov

Najčastejším prístupom k profesionálnej etike je snaha stanoviť súbor všeobecných etických princíпов, ktoré dávajú smer nášmu profesionálnemu konaniu. Podľa *Beauchampa* (1996, s. in: Banks, 2001, s. 80-1), princíp je základný štandard správania, na ktorom záležia mnohé ďalšie štandardy a rozhodnutia. Princíp je esenciálna norma v systéme myšlienok alebo názorov, ktorá formuje základy morálneho uvažovania. Niektorí autori sa domnievajú, že orientácia na princípy je príliš objektivistická a pokladajú ju za prekonanú. Jej hlavnou nevýhodou podľa nich je, že takto budovaná morálka nám nepoukazuje na stav mravnosti jedinca.¹ Oproti tomu J. Herms (1991) vidí zmysel morálnych princíпов v tom, že jedincovi aj spoločnosti ponúkajú istotu. „Istoty, o ktoré sa tu jedná, sa týkajú vnímania a určenia človeka, tiež najvyššieho dobra ako zmyslu a cieľa praxe, na ktorom závisí dobrota nižších cieľov správania; týkajú sa tiež princípu, podľa ktorého sa v neposlednom rade posudzujú pravidlá, respektíve normy, a idey dobrého života. Len vo svetle týchto istôt sa zreteľne črtá morálno-etický dosah správania a jeho noriem“ (in: Banks, 2001, s. 56). V praxi sa často stretávame s chápaním morálnych princíпов, ako pravidiel, podľa ktorých sa máme správať. Sarah Banks (2001) upozorňuje na potrebu vedieť rozlíšiť princíp od pravidla, ktoré je viac špecifické a užšie vymedzené. Etický kódex sociálnej práce obsahuje oboje: princípy aj pravidlá.

Pravidlá skutočne predstavujú všeobecne vznesené požiadavky. Napr. sociálny pracovník má rešpektovať právo klienta na rozhodnutie o tom, ktoré služby chce alebo nechce odoberať. Niet pochýb, že toto pravidlo má byť vždy dodržané. Oproti tomu morálne princípy predstavujú široký morálny základ profesie. Zároveň nepredpokladajú slepé, automatické podriadenie sa princípom, ale kreatívne prijatie a následné znútorňovanie tak, aby sme sa stali aktívnymi obhajcami jednotlivých princíпов. Ako princíp je možné označiť napr. právo klienta na sebaurčenie.

Teórie etiky založené na princíповoch zvyčajne konštruujú etické uvažovanie a samotné rozhodovanie ako racionálny proces aplikovania princíпов do nášho konania s odkazom na relevantné pravidlá a princípy.

Profesijné etické kódexy sa v tomto zmysle javia ako súbor princíпов, ktoré majú uľahčiť rozhodovanie členov určitej profesijnej komunity v eticky konfliktných situáciách. Obsahujú princípy a zásady, ktoré normatívne určujú čo majú (respektíve čo nemajú) členovia danej profesijnej komunity robiť. Etický kódex sociálnej práce tak oboznamuje sociálnych pracovníkov so základnými etickými požiadavkami na ich pracovný výkon. Ani tieto jednoznačné pravidlá však nezabránia vzniku eticky problematických situácií v každodennej praxi. Thompson (1994) rozlišuje medzi

---

¹ Psychológia rozlišuje medzi morálkou a mravnosťou. Mravnosť pokladá za interiorizovnú, teda subjektom prijatú morálku. Grác: 2000.

morálnymi problémami a morálnymi dilemami, pričom zdôrazňuje, že morálny problém zvyčajne má riešenie, alebo možné riešenie. Z toho akoby vyplývalo, že dilema ho nemá, pretože etickú dilemu chápe ako voľbu medzi dvoma rovnako neželanými alternatívami zahrnujúcimi konflikt medzi etickými princípmi. Musil (2004) chápe dilemu ako voľbu medzi dvomi vzájomne sa vylučujúcimi možnosťami, zároveň poukazuje na fakt, že hoci v súvislosti s dilemou sa často stretneme so zdôrazňovaním nutnosti voľby, v reálnom živote sa stretneme pomerne často so snahou vyhnúť sa, alebo aspoň oddialiť proces rozhodovania.

Dilema: slobodné rozhodovanie alebo rešpektovanie etického kódexu?

Napriek tomu, že morálne konanie predpokladá slobodné a dobrovoľné rozhodnutie sa pre niečo, v prípade princípov a pravidiel obsiahnutých v Etickom kódexe je jasne stanovená povinnosť rešpektovať dané princípy a konať podľa pravidiel. Etický kódex obsahuje aj pravidlá a sankcie, ktoré sa vzťahujú na ich nedodržanie, či porušenie.

„Ak jednou stránkou morálky je normatívnosť, potom morálka musí byť spojená s donucovaním“ (Vajda, 2004, s. 44), pri donucovaní pracuje všeobecná morálka len s verejnou mienkou, ktorú používa ako nátlakový inštrument. Práve tlak verejnej mienky udržiava v platnosti morálne pravidlá a zabezpečuje ich medzigeneračný prenos.

Profesijná morálka si za účelom kontroly a donútenia buduje vlastné inštitucionálne zložky – etické komisie, ktoré sú kompetentné posudzovať dodržiavanie etických princípov a pravidiel stanovených profesijnou komunitou. Má právo nielen rozhodnúť o tom, či boli alebo neboli porušené etické princípy a pravidlá profesie, ale má právo aj stanoviť sankciu za ich porušenie. Najtvrdšou sankciou je odobratie licencie, či zákaz vykonávať profesiu.

Už samotný princíp donútenie porušuje predpoklad slobodného rozhodovania. A tak aj v prípade, že sociálny pracovník neporuší žiaden z princípov a pravidiel obsiahnutých v Etickom kódexe, môžeme prinajmenšom pochybovať o miere interiorizácie etických požiadaviek profesie, keďže nevieme vlastne posúdiť, či jeho konanie je výsledkom jeho morálnych hodnôt alebo je dôsledkom obáv z prípadných sankcií. Napr. pri porušení profesijného kódexu môže byť vylúčený z profesijnej komunity, môže mu byť odobratá licencia, či akreditácia na výkon sociálnej služby ap.

Riešenie tejto dilemy naznačuje Thompson (2004, s. 29), ktorý hovorí, že „...vaše činy budú posudzované z mravného hľadiska len do tej miery, do akej ste vnímaní ako niekto, kto môže slobodne prijať, odmietnuť alebo spochybniť príkaz, ktorý dostal, alebo úlohu ktorej splnenie sa od neho očakáva“. Čiže etický súd sa viaže na predpoklad slobodného rozhodovania.

Čiastočne by sme mohli nájsť riešenie tiež v novších etických teóriách, ktoré zdôrazňujú orientáciu na charakter.

Predpokladá sa, že sociálni pracovníci sa už počas pregraduálnej prípravy stotožnia s obsahom Etického kódexu a tento postupne zabudujú do svojich osobných hodnotových pyramíd. Keďže ide o dokument vypracovaný najvýznamnejšími predstaviteľmi profesijnej komunity, poväčšine neuvažujeme o tom, že obsah tohto dokumentu by mohol byť dôvodom etickej dilemy. A predsa niektoré jeho súčasti môžu byť príčinou etickej dilemy. Etický kódex sociálnej práce totiž obsahuje niektoré

pravidlá, ktoré je možné vnímať ako pravidlá v rozpore s akceptovanými etickými teóriami, čím sa dostávame k ďalšej dileme a síce:

Dilema: individuálny prístup ku klientovi versus rovnaké zaobchádzanie so všetkými klientmi?

Etický kódex sociálnej práce jasne nastoľuje požiadavku individuálneho prístupu ku klientovi. Stretne sa v ňom s nasledovnou argumentáciou: každý človek je originálnou ľudskou bytosťou a preto si zaslúži, aby sme k nemu pristupovali individuálne.

Kant (1964 in: Vajda, 2004) ale tvrdí, že etické rozhodnutie má byť univerzálne v tom zmysle, že by sa malo aplikovať na všetkých ľudí v podobných podmienkach. Ak teda vychádzame z Kanta, potom by sociálny pracovník mal spraviť rovnaké morálne rozhodnutie, pokiaľ by nebolo preukázané, že situácia bola významne odlišná. Ak má byť moje rozhodnutie zároveň podkladom pre stanovenie miery, formy, či spôsobu pomoci, potom by aj pomoc ktorú ponúkam mala byť rovnaká čo do miery, formy apod.

Najmä u začínajúceho sociálneho pracovníka môže rozdiel v etickej teórii a profesijnom kódexe vyvolať vnútornú dilemu, podľa čoho sa má vlastne riadiť - či podľa všeobecných etických požiadaviek a v tom prípade poruší jeden z princípov Etického kódexu, alebo podľa kódexu, ale vtedy jeho konanie nebude zodpovedať požiadavke univerzálnosti, tak ako ju nastolil Kant.

Riešenie tejto „dilemy“ paradoxne môžeme objaviť v samotnom Kantovi, a to v jeho kategorickom imperatíve, ktorý tvorí základ pre náš princíp *rešpektu a autonómie klienta*. Kantov kategorický imperatív sa prekladá aj ako požiadavka konania smerujúceho k zachovaniu ľudskej dôstojnosti, keď žiada: „Takže konaj tak, aby si zachoval ľudskosť či už v tvojej vlastnej osobe alebo kohokoľvek iného“ (Kant, in: Vajda, 2004, s. 96). Snaha o zachovanie ľudskej dôstojnosti nemá pre nás predstavovať prostriedok, ale vždy by mala byť naším cieľom. Kant požadoval, aby sme sa k ostatným správali ako k bytostiam, ktoré majú vlastné ciele, t.j. voľby a túžby a nie len ako k objektom alebo prostriedkom pre naše vlastné ciele. Individuálna osoba je skutočne hodná rešpektu jednoducho preto, že ona alebo on sú človekom, bez ohľadu na to, či toho človeka máme radi, či je pre nás užitočný alebo či sa voči nám správal zle. Podľa Kantovej filozofie, „osoba“ je bytosť, ktorá je schopná racionálneho myslenia a seba-determinácie - je teda schopná konať podľa vlastných volieb a túžob a je schopná robiť rozhodnutia.

Vychádzajúc z Kanta je možné princíp individualizácie chápať ako uznanie unikátnych kvalít každého užívateľa založenom na práve ľudských bytostí, aby sa s nimi zaobchádzalo ako s jednotlivcami s osobnými rozdielmi a tiež z uznania práv užívateľov na slobodu robiť vlastné rozhodnutia, pokiaľ ním nie sú **ohrozené záujmy človeka samého**.

Treba mať na pamäti skutočnosť, že etické rozhodnutia o konkrétnych prípadoch berú do úvahy kontext situácie v ktorej sa klient nachádza, t.j. že zahŕňajú konkrétne vzťahy a zodpovednosť ľudí, ktorí spolu s klientom zdieľajú životnú situáciu.

Dilema: Hodnotit' či nehodnotit'

„Hodnotenie“ klienta je v ostatných rokoch chápané ako profesionálne nežiaduce, dokonca niektorí autori ho chápu až ako porušenie profesijnej etiky. Stalley (1978 In: Banks: 2001) v tejto súvislosti píše, že nehodnotenie sa objavilo ako dôsledok snahy zdržať sa robenia morálnych úsudkov o charaktere osoby. Rozumiem snahe presadiť nehodnotiaci prístup v sociálnej práci a predovšetkým dôvodom, ktoré stáli pri jej zrode. Autoritatívne rozhodovanie o tom, čo klient potrebuje a čo nie, ktoré niektorí sociálni pracovníci vo svojej práci praktikovali, viedlo nielen k porušeniu profesijnej etiky, ale následne aj k rade chybných rozhodnutí.

Skutočnosť je však taká, že so zmenou terminológie neprichádza automaticky k zmene správania. „Hodnotiaci“ koncept sociálnej práce je navyše podporovaný prostredníctvom súboru praktických kompetencií, ktorými má sociálny pracovník disponovať. (Havrdová, 1999). Od sociálneho pracovníka sa očakáva, že bude na profesionálnej úrovni vedieť poskytovať spätnú väzbu, čiže bude vedieť vhodnou formou reagovať na klientove postoje, jeho správanie ap. s cieľom, aby jeho hodnotenie situácie bolo pre klienta užitočné. Inak povedané, predpokladá sa, že bude vedieť „vyhodnotiť“ klientove správanie a na základe tohto odovzdať klientovi informáciu, ktorá mu umožňuje ďalší osobnostný rast. Stalley (1978 in: Banks, 2001) v súvislosti s riešením dileme *hodnotiť či nehodnotiť* poukazuje na skutočnosť, že sociálni pracovníci majú pomáhať klientom v ich rozvoji a to aj podporou prostredníctvom vlastných morálnych úsudkov, čiže vynášaním rozhodnutí typu „klient spĺňa“ respektíve „klient nespĺňa“ danú požiadavku, stupeň rozvoja ap.

Dilema: Dôvera (mlčanlivosť) versus ochrana (ohlásenie)

Jednou z najznámejších požiadaviek je mlčanlivosť vo veciach klienta. Predpokladom efektívnej spolupráce sociálneho pracovníka s klientom je, že sociálny pracovník má dostatok relevantných informácií, z ktorých vychádza. Pre klienta nie je jednoduché, aby cudziemu človeku (aj keď profesionálovi) hovoril citlivé informácie zo svojho života. Ak tak urobí, je to na základe jeho rozhodnutia, že sociálnemu pracovníkovi môže dôverovať. Táto dôvera je osobná, vzťahuje sa ku konkrétnemu sociálnemu pracovníkovi a on sám je ňou viazaný. Preberá tak zodpovednosť za to, že informácie, ktoré mu klient poskytne budú uchované, to znamená, že nebudú predmetom verejnej diskusie, neocitnú sa bez vedomia a súhlasu klienta v médiách atď. Niekedy sa však môže stať, že sociálny pracovník od klienta získa informácie, na ktoré sa v zmysle platných právnych predpisov vzťahuje ohlasovacia povinnosť. Napr. sociálny kurátor sa môže dozvedieť o plánovanom trestnom čine napr. krádeži, alebo sa sociálna pracovníčka dozvie o týraní dieťaťa v rodine apod. Každá takéto informácia v prípade nesplnenia ohlasovacej povinnosti robí zo sociálneho pracovníka spolupáchateľa, alebo minimálne osobu, ktorá svojim konaním nezabránila vzniku trestného činu. Ak necháme bokom právnu stránku veci, máme ešte cieľ a úlohy sociálnej práce a to napĺňať a ochraňovať ľudské práva našich klientov a našim konaním prispieť k tomu, aby sa kvalita ich života zlepšila.

Práve preto, že sociálni pracovníci tento problém chápu ako závažný sa postupne vypracovala pracovná stratégia, ktorá má za cieľ minimalizovať porušenie mlčanlivosti

vo veciach klienta a následne stratu jeho dôvery. Na začiatku spolupráce informujú tých svojich klientov, u ktorých predpokladajú, že by im v rozhovore mohli zveriť takéto informácie, o svojej povinnosti ohlasovať určité informácie, v dôsledku čoho je možné predpokladať, že ak im klient informácie poskytne, je si vedomí možných dôsledkov.

Čo však s tými klientmi, ktorým sme túto informáciu neposkytli? Ktorý princíp budeme chápať ako nadradený? Mlčanlivosť alebo ochrana klienta, lebo Etický kódex obsahuje oba dva princípy.

Osobne sa prikláňam k tým autorom¹, ktorí poukazujú, že ak etické princípy nie sú zoradené podľa ich významnosti, potom je to na individuálnom posúdení každého jedného človeka, ktorému princípu pridelí maximálnu hodnotu významnosti.

Pri tomto rozhodnutí by sme mali zobrať do úvahy aj Normanom (1998) zdôrazňovanú skutočnosť, že etické rozhodnutia sa týkajú ľudského blaha a potrieb, mali by sme preto nimi sledovať také ciele ako napr. podporovanie ľudí pri dosahovaní ich osobného šťastia, alebo im pomáhať pri uspokojovaní potrieb atď.

Etické dilemy ako problém praktikov sociálnej práce?

Až príliš často sa v literatúre stretávam s tvrdením, že etické dilemy riešia predovšetkým sociálni pracovníci v praxi, teda praktici sociálnej práce, pretože samotná dilema vzniká pri práci s klientom, teda v situácii, keď sociálny pracovník sa reálne musí rozhodnúť, či daný etický princíp, alebo etické pravidlo dodrží, alebo poruší.

Ako som už prv spomínala, etiku, teda aj profesijnú etiku, si osvojujeme dvojlíniovo: najskôr ako informáciu, ktorú preberáme a až potom ako hodnotu, ktorú sme „akosi“ ocenili na základe osobného zážitku.

V prvej línii oboznamovania sa s etikou profesie majú významné postavenie práve učitelia, ktorí sú sprostredkovateľmi informácií o etike profesie, na ktorú sa študenti pripravujú. V našom prípade o etike sociálnej práce.

Ako *vzdelávateľia* by sme si mali uvedomovať, že nesieme zodpovednosť za to:

- ▶ aby informácie, ktoré odovzdávame boli v súlade s najnovším vedeckým poznaním a aby zároveň zodpovedali etickým princípom profesie,
- ▶ aby sme sa podieľali na procese interiorizácie profesijnej etiky našich študentov,
- ▶ aby sme im pomohli porozumieť procesom spojeným s etikou voľbou,
- ▶ aby sme mali porozumenie pre akútny pocit chaosu, anxiety, či viny, ktoré môžu vyvolávať rozhodnutia, ktoré sociálni pracovníci musia robiť a tiež môžu byť spôsobené rolami, ktoré zastávajú, a vedeli pomôcť študentom orientovať sa v týchto silných pocitoch,
- ▶ nedostatok porozumenia role sociálneho pracovníka (nedostatočným objasňovaním vzťahu spoločnosť versus sociálna práca²)

¹ Pozri napr. Herms, 1991, Ife, 1999, Stalley, 1978 a iní.

² Ak to hodnotím na základe diskusií prebiehajúcich na konferenciách venovaných sociálnej práci, u niektorých kolegov nie je vhodné hovoriť o nedostatočnom objasňovaní vzťahu sociálna práca a štát, ale o úplnom odmietaní takéhoto štátu. Osobne tento prístup nepokladám za správny. Sociálna práca vznikla s podporou štátu (ako sociálneho útvaru), je financovaná z verejných zdrojov a je teda prepojená so štátom ako takým. Otázkou je, ako tento fakt budeme objasňovať naším študentom a čo bude dôsledkom nášho objasňovania, či mlčania v tejto veci. V žiadnom prípade nemám na mysli, že sociálna práca má byť nejakou servilnou profesiou, ktorá bez prispenia vlastného poznania bude ochotne slúžiť.

- ▶ že v študentoch pestujeme niekedy až nezdravý idealizmus¹
- ▶ za nedostatok príležitostí nacvičovať si situácie a učiť sa zo skúseností.

Záver

Vychádzajúc z uvedeného konštatujem, že za mimoriadne dôležitú súčasť vysokoškolskej prípravy budúcich sociálnych pracovníkov preto pokladám práve ich edukáciu v oblasti profesijnej etiky. Okrem teoretického sprístupnenia informácií by súčasťou prípravy sociálnych pracovníkov mali byť praktické tréningy orientované na tréning morálnej voľby, ale tiež na rozvoj zručností orientovaných na kritickú sebareflexiu ako zdroj spoznávania a porozumenia vlastnému hodnotovému systému.

Tréning zameraný na oblasť morálnej voľby by sa ma orientovať na nácvik riešenia nasledovných problémových okruhov:

- ▶ Na akých princípoch má stáť rozhodovanie sociálneho pracovníka?
Uprednostníme skôr všeobecné princípy alebo situačnú etiku ?
- ▶ Čo bude kritériom nášho rozhodovania? Rozhodovanie v prospech jednotlivca alebo v prospech „spoločnosti“?
- ▶ Zvažovanie, do akej miery sú etické princípy nezávislé na spoločnosti?
- ▶ Naučiť sa zhodnotiť, čím naše rozhodnutia prispieva k blahu klienta, či sú mu prospešné, či mu prinášajú pomoc, podporu, rozvoj ap.?
- ▶ Hľadanie odpovedí na otázky : Čo sa chápe ako „ľudská potreba“ ? Aký je vzťah medzi akceptovanými potrebami a celkovým (ekonomickým, politickým ap.) stavom spoločnosti? Sú ľudské potreby stále, alebo sú premenlivé v čase ?

Nemenej dôležité je, aby sme si my, vzdelávatelia uvedomili skutočnosť, že sociálni pracovníci *nie sú* profesionáli, ktorých hlavné etické princípy sú len o rešpektovaní a podporovaní seba-určenia užívateľov služieb. Sú zároveň zamestnancami agentúr, rôznych inštitúcií ap. Denne pracujú v obmedzeniach právnych a procedurálnych pravidiel a taktiež musia pracovať na podpore verejného dobra alebo well-beingu spoločnosti vo všeobecnosti. V tomto duchu ich musíme učiť, aby aj napriek rôznym obmedzeniam, ktoré so sebou prax sociálnej práce prináša, sa usilovali zostať vo

---

Ale obchádzaním tohto faktu nenaučíme študentov potrebnej citlivosti na také etické princípy ako sú napr. *sociálna spravodlivosť*, či *solidarita*. Zaujímavá pre mňa je aj skutočnosť, že v súvislosti s dilemami sociálnej práce sa neriešia aj otázky spojené so *sociálnou spravodlivosťou*, či *dilema spojená so solidaritou*. Je vynútená solidarita (realizovaná formou povinných odvodov do systému) vôbec solidaritu? Sú sociálni pracovníci solidárni? Majú vôbec potrebu byť solidárni?

¹ Ak sa študentom neposkytne aj ideálny obraz o tom, ako by sa za ideálnych podmienok mohla sociálna práca realizovať, nebudú mať po príchode do praxe informácie potrebné na snahu o neustále skvalitňovanie praxe, bude im k tomu chýbať motivácia. Na strane druhej, ak nie sú už počas vysokoškolskej prípravy konfrontovaní s realitou, t.j. s rozdielmi medzi chceným ideálom a reálnou praxou, rozčarovanie, ktoré môžu zažiť po nástupe do praxe, môže pôsobiť nielen demotivujúco, ale môže ich zneistiť v procese sebaidentifikácie s profesiou sociálneho pracovníka, v krajnom prípade môže viesť až odchodu z profesie, k odmietnutiu vykonávať túto oblasť praxe.

svojom rozhodovaní vo veciach klienta slobodní, aby vždy mali na mysli hlavný princíp sociálnej práce a to konať *vždy v prospech klienta*.

Literatúra:

- Anzerbacher, A. 2004. Úvod do filozofie. Praha: Portál. ISBN 80-7178-804-X
- Banks, S. 2001. Ethics and Values in Social Work. 2nd Ed. New York: Palgrave Macmillan, 2001. 217 s. ISBN :0-333-94798-3
- Borrmann, S. 2004. Od mezinárodních deklarácí k praxi sociální práce. Vývoj etických směrnic pro kontroverzní sociální práci. From International Declarations to Social Work Practice. The development of ethical guidelines for controversial fields of action. In: Sociální práce/Sociálna práca. Hodnoty a etika v sociální práci . ISSN 1213-624. 2004, č. 4 s. 62-72
- Habermas, J. 1991. Erläuterung zur Diskursethik. Frankfurt/Main: Suhrkamp
- Hare, R.M. 1963. Freedom and Reason. Oxford: OUP. I. Remišová, A. (ed.) 2008. Dejiny etického myslenia. Bratislava: Kalligram. ISBN978-80-8101-103-0
- Hermes, J. (1991) In: Banks, S. 2001. Ethics and Values in Social Work. 2nd Ed. New York: Palgrave Macmillan, 2001. 217 s. ISBN :0-333-94798-3
- Havrdová, Z. 1999. Kompetence v praxi sociální práce. Metodická příručka pro učitele a supervizory v sociální práci. Praha: OSMIUM. 167 s. ISBN 80-908081-8-5
- Ife, J. Human rights and social work: towards rights – based practice. New York : Cambridge University Press. ISBN 13 978-0-521-79701-6
- Levická, J. (ed.). 2002. Etika a sociálna práca. Zborník z konferencie , ktorá sa konala dňa 25.10. 2002 v Trnave. Trnava: Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce TU v Trnave. ISBN 80-88774-20-9
- Musil, L. 2004. „Ráda bych Vám pomohla, ale...“ Dilemata práce s klienty v organizacích. Brno: Marek Zeman . ISBN 80-903070-1-9
- Reamer, F.G. The Evolution of Social Work Ethics In: Social Work, 43, 1998 , 3 s. 154-162
- Remišová, A. (ed.) 2008. Dejiny etického myslenia. Bratislava: Kalligram. ISBN978-80-8101-103-0
- Rhodes, M. L. 1986. Ethical dilemmas in social work practice. London: Routledge & Kegan Paul, 1986 . ISBN 0710207557, 200 s.
- Thompson, M. 2004. Přehled etiky. Praha: Portál. ISBN 80-7178-806-6
- Vajda, J. 2004. Úvod do etiky. Nitra: Engima. ISBN 80-89132-12-X

I. ETICKÁ DILEMATA V KAŽDODENNÍ PRAXI SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ

Etické problémy sociálnej práce po roku 1990

Tomáš Hangoni¹

Abstrakt:

Transformácia sociálnej sféry po roku 1990 priniesla aj zmenu prístupu v sociálnej práci k jej klientovi. Klient sa stáva rovnocenným partnerom pre sociálneho pracovníka. Sociálna teória sa snaží prijať a zároveň odporúčať Etický kódex sociálneho pracovníka, avšak profesionálna výbava a kompetenčnosť kvalifikovane vykonávať sociálnu prácu nezodpovedala potrebám vtedajšej doby. Tento stav bol zapríčinený nízkokvalifikovanou pracovnou silou, ktorá prichádzala do rezortu práce, sociálnych vecí a rodiny z iných odvetvových činností, ako aj absenciou vysokého školstva v sociálnej práci. Príspevok má ambíciu poukázať na hlavné etické problémy tohto obdobia s prevenciou proti neetickým praktikám súčasnej sociálnej práce.

Kľúčové slová: etické problémy, sociálny pracovník, profesionálne kompetencie, klient sociálnej práce,

Abstract:

Transforming the social sphere after 1990 brought about a change in approach in social work to its clients. The client becomes an equal partner to a social worker. Social theory tries to take a Code of Ethics also recommend a social worker but a professional fitness equipment and competently carry out social work did not reflect the needs of that time period. This situation was due to low-skilled labor force, which came into the Ministry of Labor, Social Affairs and Family of the other sectoral activities, as well as the lack of higher education in social work. Contribution to the ambition to highlight the main ethical problems that period to the prevention of unethical practices of the current social work.

Keywords: ethical problems, social worker, professional competence, social work client

Úvod

Transformácia sociálnej sféry na Slovensku priniesla nielen zmenu v sociálnom systéme krajiny ale aj zmeny v samotnej realizácii opatrení, ktoré viedli k zlepšeniu podmienok života občana. Išlo hlavne o zmenu prístupu ku klientovi sociálnej práce, už to nebol prístup ktorý ho obmedzoval v možnosti spolurozhodovania o svojom ďalšom osude ale práve naopak včlenil ho do polohy aktívneho prvku pri rozhodovaní o jeho ďalšom dianí a existencii. Princíp sociálnej participácie upravil vzťah sociálneho pracovníka

---

¹ PhDr. Tomáš Hangoni, PhD., Katedra kresťanskej antropológie a sociálnej práce, Pravoslávna bohoslovecká fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, Masarykova 15, 080 01 Prešov, e-mail: hangoni.tomas@gmail.com

a klienta do roviny partnerskej a zároveň rovnocennej. Táto rovnocennosť vzťahu bola a je základným východiskom pri realizácii sociálnej práce.

Po roku 1990 sa začali konštituovať nové orgány verejnej správy, ktoré do svojich pôsobností včleňovali aj kompetencie sociálnych vecí. Vznikali obvodné úrady ako prvostupňové orgány štátnej správy a zároveň okresné úrady ako druhostupňové orgány štátnej správy. Na oboch týchto úradoch sa konštituovali odbory sociálnych vecí. Hlavným problémom konštituovania týchto orgánov bola otázka ich personálneho obsadzovania, ktorej príčiny sa prejavovali v týchto rovinách:

- **nedostatok sociálnych pracovníkov** (na bývalých národných výboroch boli v oklieštenom počte, vtedajšia doba negovala potrebu sociálnej práce v spoločnosti a deklarovala svoje spoločenské zriadenie ako zriadenie bez sociálnych problémov)
- **nekvalifikovanosť** (pracovníci prijímaní na odbory sociálnych vecí novovzniknutých orgánov prichádzali z iných odvetvových činností, nemali žiadne vedomosti ani praktické skúsenosti so sociálnou prácou)
- **absencia vzdelávacích programov sociálnej práce** (chýbali vzdelávacie inštitúcie v oblasti sociálnej práce, vysoké školstvo pomaly rozbiehalo svoje aktivity, možnosť nadobudnutia vzdelania bola len na dvoch stredných školách, a to Obchodnej akadémii v Rožňave a Dolnom Kubíne formou pomaturitného vzdelávacieho cyklu v študijnom programe sociálno-právna činnosť)
- **absencia aktuálnych študijných materiálov, monografií, skrípt, odborných článkov** (tento jav súvisel s rozbiehajúcim vysokým školstvom a špecializáciou pedagógov na oblasť sociálnej práce)
- **slabý záujem o profesiu sociálneho pracovníka** (išlo o prežitok z minulej doby, keď sociálna práca nepatrla medzi preferované činnosti a spoločnosť ju vnímala ako menej potrebnú súčasť jej fungovania)
- **slabé spoločenské ocenenie profesie sociálnej práce** (keďže sociálna práca v predchádzajúcom období nepatrla medzi prioritné činnosti štátu, spoločnosť mala tendenciu ju vnímať ako menej významnú a tento názor ostal ešte nejaký čas vo vedomí verejnosti, jej významovosť narastala priamo úmerne so sociálnymi problémami doby, konkrétnym prejavom tohto stavu bolo nízke finančné ocenenie tejto profesie)

Výkon sociálnej práce po roku 1990

Za týchto vyššie uvedených okolností sa rozbíhala sociálna práca na Slovensku. Legislatívny proces v sociálnom zabezpečení sa implementoval v svojich počiatkoch vyhláškou o sociálnej odkázanosti, podľa ktorej sa riešili sociálne udalosti občanov, ktorí sa stali nezamestnanými z dôvodu štrukturálnej nezamestnanosti, keď sa v tomto období rušili neefektívne, umelo udržiavané podniky. Zákon o sociálnom zabezpečení, ktorý bol základný a východiskový pre zabezpečovací model sociálnej politiky na Slovensku ešte dlho pretrvával vo svojej platnosti. Jeho úplný zánik sa realizoval až v roku 1998, keď bol prijatý zákon o sociálnej pomoci. Predmetná právna norma, ktorá upravovala sociálne vzťahy v spoločnosti nekorešpondovala s nastúpenými trendmi novej demokratickej spoločnosti. Sociálna práca sa tak začala realizovať v provizórnych

podmienkach odbornej prípravy ako aj postupne vznikajúcej legislatívy. Odborná príprava sociálnych pracovníkov na výkon ich povolania bola iniciovaná z pozície Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny prostredníctvom oddelenia vzdelávania pracovníkov, počnúc od r.1991 sa začal tento vzdelanostný deficit realizovať formou školení výkonných sociálnych pracovníkov štátnej správy nadobúdaním osobitnej odbornej spôsobilosti na úseku sociálnych vecí. Predmetným vzdelávacím cyklom musel prejsť každý pracovník, bola to základná kvalifikačná požiadavka pre výkon jeho funkcie. Tento typ vzdelávania v sociálnej práci nahradzoval základné osvojenie vedomostí hlavne v legislatívnych a inštitucionálnych nástrojoch sociálnej politiky ako aj v základoch sociálnej práce, realizovaných na regionálnej úrovni. Postupne sme sa s týmito vzdelávacími aktivitami dostávali do celosvetového chápania profesionalizácie sociálnej práce, ktorého základom je kariérne, profesionálne celoživotné vzdelávanie.

Podľa Reamera (1998) sociálni pracovníci sú z etického hľadiska povinní udržiavať svoje znalosti a vedomosti v aktuálnom stave prostredníctvom ďalšieho vzdelávania a kriticky hodnotiť výsledky z výskumov ako aj metódy sociálnej práce realizované v praxi.

Prejav výkonu sociálnej práce v etikom správaní sociálneho pracovníka

Etika ako filozofická kategória, prostredníctvom predmetu svojho skúmania, morálky, hľadá a zároveň naviguje človeka k tomu ako sa má správať k iným ľuďom, aké postoje k ním zaujímať, ako rozoznávať dobro od zla a ako činiť dobro.

Stotožňujeme sa s názorom Powella (2006) podľa ktorého etika zahŕňa normy, ktoré sú považované za všeobecne prospešné pre všetkých. Nastavuje štandardy podľa ktorých môžu byť posudzované všetky konania. Na individuálnej úrovni etika predstavuje hodnotové systémy, ktoré umožňujú jednotlivcom uplatňovať súbor zásad podľa ktorých koordinujú svoju činnosť.

V profesionálnej etike sociálneho pracovníka to znamená nachádzať a odporúčať také postupy v sociálnej práci so sociálnym klientom, aby sa uňho prejavila pozitívna zmena k prístupu ako aj k samotnému spolupodieľaniu sa na riešení svojho sociálneho problému.

Podľa Tokárovej a kol. (2007) profesionálna etika prostredníctvom svojich prijatých noriem môže upravovať vzťahy medzi vedením a zamestnancami, medzi firmou a klientmi, medzi samotnými zamestnancami a podobne. Vychádzajúc z predmetnej konštatácie, je evidentné, že je okrem iného aj hlavným determinantom vzťahu medzi sociálnym pracovníkom a klientom sociálnej práce.

V prvopočiatočnej porevolučnej sociálnej práce sa etika nevnímala ako významný nástroj sociálneho pôsobenia na klienta sociálnej práce. Sociálna práca sa realizovala prostredníctvom sociálnych pracovníkov na základe ich osobnostných vlastností a individuálnych morálnych zásad, ktoré nadobudli vo svojich individuálnych socializačných a výchovných procesoch. Zároveň pri výkone praktickej sociálnej práce tu spolupôsobili také faktory, ako všeobecná mienka spoločnosti o zaznávaní tejto profesie a slabý, nevýrazný sociopreferenčný status profesie sociálnej práce.

Neetickosť v sociálnej práci sa prejavovala týmito znakmi:

- **neznalosťou, alebo len slabou znalosťou príslušných právnych noriem, podľa ktorých sa rozhodovalo o klientovi sociálnej práce**

Prejav nízkeho sociopreferenčného statusu profesie sociálneho pracovníka sa prejavoval v praktickej sociálnej práci aj takým fenoménom ako bola väčšinová neznalosť príslušných právnych noriem, podľa ktorých sociálny pracovník rozhodoval o ďalšom klientovom osude. Uvedený fakt demotivoval k nadobudnutiu kvalifikácie na výkon profesie sociálnej práce, nehovoriac už o ďalšom vzdelávaní v sociálnej práci. Prakticky to malo tendenciu vyzerat' tak, že sociálni pracovníci rozhodovali z odpočutého, teda pýtali sa kolegov ako riešia ten alebo oný prípad, svoju kompetenciu rozhodovat' získavali aj z konkrétnych prípadov, ktoré potom mali tendenciu zovšeobecňovat' a podľa takéhoto vzoru pokračovat' v rozhodovacom procese o ďalších klientoch, ktorí mali obdobný prípad sociálneho znevýhodnenia, ale mohli ho vnímat' úplne ináč a neprihliadalo sa na špecifiká týchto konkrétnych prípadov. Takýto prístup ku klientovi sociálnej práce bol výsostne neetický, pretože evidentne poškodzoval klienta v jeho právnych nárokoch a garanciách riešenia jeho sociálneho problému.

- **uplatňovanie vlastných posudzovacích kritérií pri rozhodovaní o nároku na niektorú z foriem sociálnej pomoci**

Tento neetický prístup v sociálnej práci sa prejavoval hlavne u tých sociálnych pracovníkov, ktorí sa pri výkone svojich pracovných činností nedokázali odosobniť a stotožniť sa so systémom pomoci a podpory klientov, ktorý bol upravený v príslušných právnych normách o sociálnom zabezpečení. Sociálni pracovníci, aj keď vedomosťne ovládali predmetnú právnu úpravu, pri výkone sociálnej práce sa jej nepridržiavali, nakoľko osobne sa nedokázali vysporiadať s posudzovacími a nárokovateľnými parametrami pri poskytovaní rôznych foriem sociálnej pomoci a sociálnych služieb. Týmto zámerným s cieľovým posudzovaním klienta sa vedome upierali jeho nároky, ktoré mal garantované štátom a umocňovala sa mu sťažnosť prežívania sociálnej situácie.

- **neochota vzdelávania a ďalšieho vzdelávania v sociálnej práci**

Táto skutočnosť bola zapríčinená určitým zaznávaním profesie sociálneho pracovníka, dokonca aj štát, oceňoval túto profesiu výrazne nižším mzdovým ohodnotením. Pracovník, ktorý vykonával na orgáne štátnej správy profesiu sociálneho pracovníka, bral túto svoju pracovnú pozíciu ako dočasné riešenie, pokiaľ si nenájde „lepšie“ pracovné uplatnenie, respektíve také, ktoré má tendenciu byť spoločnosťou vnímané ako významnejšie profesionálne začlenenie s lepším mzdovým ohodnotením. Aj tento prejav vzťahu ku klientovi sociálnej práce môžeme hodnotiť ako neetický, nakoľko odmietanie vzdelania znamenalo aj odmietanie kvalifikovanej pomoci zo strany sociálneho pracovníka.

- **neakceptovanie klienta ako partnera**

Začiatky sociálnej práce boli realizované vo vzťahu ku klientovi len výsostne administratívnym prístupom. Klient sociálnej práce nebol označovaný touto terminológiou, označoval sa direktívno-administratívnym názvom ako stránka. Teda ako každý jednotlivец, ktorý navštevuje orgány verejnej správy za účelom vybavovania

si určitéj náležitosti. V tomto prípade vôbec nedochádzalo k špecifikácii klientov sociálnej práce, nere realizovali sa vo vzťahu k nim osobitné prístupy a metódy práce. Sociálna práca sa týmto prístupom okliešťovala len na poskytovanie určitých foriem pomoci ako napríklad dávok a sociálnych služieb. Samotné pôsobenie na klienta, ako ho poznáme dnes absentovalo, klient sa nepovažoval za rovnocenného partnera so sociálnym pracovníkom. Systém práce s klientom javil známky neetického jednania, pretože odkázaný klient na pomoc sociálneho pracovníka nedostal to, čo od neho očakával, pričom vo väčšine prípadov sa jednalo o náročné životné situácie, ktorými klient prechádzal a za týchto okolností ho bolo treba povzbudiť vo vlastné sily, podporiť ho, motivovať ho a naučiť ho zvládať problémové situácie. V tejto súvislosti môžeme hovoriť aj o profesionálno – etickom zlyhaní sociálnych pracovníkov.

- **neznalosť sociálnej komunikácie a sociálnych zručností**

Tento jav súvisí s celkovou veľmi slabou pripravenosťou sociálneho pracovníka vykonávať svoju profesiu tak, aby bola klientom sociálnej práce ako aj celou spoločnosťou vnímaná nanajvýš pozitívne. Dost' dlhú dobu prevládala neetická forma komunikácie s klientom, ktorá sa prejavovala zvyšovaním hlasového prejavu na klienta, niekedy podráždenosť, sarkazmus, irónia, dávanie rád, poučovanie, zastráňovanie a podobne. Všetky tieto komunikačné prejavy zo strany sociálneho pracovníka viedli k vytváraniu neprekonateľných bariér medzi sociálnym pracovníkom a klientom sociálnej práce. Účinok sociálnej práce ako ho poznáme dnes bol nulový, bez výsledného efektu. Väčšinou v komunikácii zo strany sociálneho pracovníka neboli zachované ani minimálne formálne komunikačné väzby, prostredníctvom ktorých by došlo aspoň k normálnym informatívnym prejavom oboch aktérov komunikácie. Znevýhodnené sociálne postavenie klientov sociálnej práce bolo tak umocňované nenáležitými komunikačnými prejavmi sociálnych pracovníkov.

Faktory podmieňujúce rozvíjanie etických prístupov v sociálnej práci

Postupným sprístupňovaním vedomostného a poznatkového potenciálu, prostredníctvom snáh rezortu práce, sociálnych vecí a rodiny, ako aj zintenzívnenej činnosti vysokých škôl podieľajúcich sa na výchove sociálnych pracovníkov a napokon aj spoločenskou akceptáciou významovosti sociálnej práce ako praktickej, pomáhajúcej disciplíny, sa začali prejavovať neformálne prístupy sociálnych pracovníkov k sociálnej práci, prejavujúce sa v profesionálnej identifikácii vo svojich pracovných činnostiach. Profesionálna identifikácia s profesiou sociálnej práce bola hlavným faktorom, ktorá podmienila realizáciu etických prístupov v sociálnej práci.

Etickosť v sociálnej práci sa začala prejavovať v týchto konkrétnych podobách:

- uplatňovanie slušnosti a zdvorilosti ku klientovi, uvedomujúc si zložitost' jeho životnej situácie
- zodpovedný prístup za osudy svojich klientov, so začiatkami empatických prejavov sociálneho pracovníka
- motivácia k ďalšiemu štúdiu po získaní základných vedomostí a poznatkov zo sociálnej práce

- aplikácia komunikačných zručností pri výkone sociálnej práce, chápaná ako vlastná profesionálna prestíž
- zárodky ponuky rovnocenného postoja sociálneho pracovníka ku klientovi sociálnej práce založenej na partnerských vzťahoch

Zároveň je potrebné uviesť, že táto pozitívne smerovaná sociálna práca, v ktorej sa pomaly začali odrážať aj etické princípy sociálnej práce, bola realizovaná z pozície orgánov miestnej štátnej správy. Orgány miestnej samosprávy ostávali nepripravené realizovať sociálnu prácu s klientom. Dôvodom takejto situácie bola aj skutočnosť, že väčšina kompetencií na úseku sociálnych vecí bola v rukách štátu. Až neskorším smerovaním sociálnej práce, ktoré malo za cieľ priblíženie sociálnej pomoci či služby čo najbližšie k občanovi, sa začali presúvať kompetencie zo štátu na obce a mestá a tento proces pokračuje aj v súčasnosti.

Súčasná etické dilemy v realizácii praktickej sociálnej práce

1. Legislatívna spravodlivosť - vníma ju konkrétny sociálny pracovník v konkrétnej sociálnej situácii, v ktorej sa ocitol klient sociálnej práce, evidentne zisťuje, že určité právne normy sú diskriminačné a z hľadiska poskytnutia sociálnej pomoci alebo služby, nerealizovateľné, alebo obmedzujúce, a pritom zvyhodňujúce určité skupiny občanov oproti iným, nachádzajúcim sa v podobných sociálnych situáciách. Napríklad dnes už neexistujúci zákon o zamestnanosti ako aj zákon o sociálnej pomoci. Zákon o zamestnanosti umožňoval absolventom škôl poberať podporu v nezamestnanosti len za takeého predpokladu, ak počas štúdia pracovali aspoň 6 mesiacov a plnili si odvodovú povinnosť do fondu zamestnanosti. Týmto dochádzalo k regionálnej diskriminácii, nakoľko študenti v Bratislavskom kraji, kde sú a boli oveľa väčšie pracovné príležitosti, mali možnosť počas štúdia pracovať a naopak študenti na východe Slovenska, kde bola najvyššia miera nezamestnanosti túto možnosť nemali. Zákon o sociálnej pomoci znevýhodňoval aj tých občanov, ktorí sa nie vlastným pričinením dostali do stavu hmotnej núdze. O polovicu znížil dávku sociálnej pomoci aj tomu občanovi, s ktorým zamestnávateľ rozviazal pracovný pomer pre neuspokojivé pracovné výsledky, pričom opomenul tú skutočnosť, že zamestnávateľi niekedy kládli vysoké nároky na limity pracovných činností zamestnancov, ktoré nemusela, napríklad starúca pracovná sila zvládať. Ďalej občania, ktorí boli v dlhodobej evidencii na úrade práce, prichádzali po dvoch rokoch o polovicu sumy dávky, aj keď objektívne neboli pracovné príležitosti a podobne. Obdobné etické dilemy legislatívnej spravodlivosti nachádzame aj v súčasne platných právnych normách o sociálnom zabezpečení.

2. Garancia slobodného rozhodovania o poskytnutí sociálnej služby - niekedy je občan legislatívne dotlačený k odberaniu určitej sociálnej služby aj proti svojej vôli, typickým príkladom je zákon o sociálnom poistení, ktorí dotlačí nezamestnaného aj proti svojej vôli k evidencii na úrade práce, sociálnych vecí a rodiny, aby mu vznikol nárok na poberanie dávky v nezamestnanosti, pričom dávka v nezamestnanosti patrí do poisťného systému sociálneho zabezpečenia a služby v nezamestnanosti patria k odporným mechanizmom štátu pre sociálnu udalosť občanov, ktorí sa ocitnú bez zamestnania.

3. Enormné množstvo klientely v sociálnej práci - ide o ďalšiu etickú dilemu sociálneho pracovníka, ktorá mu neumožňuje rozvinúť sociálnu prácu podľa očakávaní klienta sociálnej práce ako aj samotnej spoločnosti, a v neposlednom rade podľa jeho vedomostí a sociálnych zručností, ktoré nadobudol vzdelaním a praxou. Chce klientovi sociálnej práce pomáhať podľa všeobecne platných zásad sociálnej práce ale množstvo klientov ho nespriístupňuje rozvinúť sociálnu prácu s konkrétnym klientom naplno.

Počet aktuálnych prípadov na jedného sociálneho pracovníka:

v agende sprostredkovania zamestnania	650- 700 klientov
v agende pomoci v hmotnej núdzi	350- 400 klientov
v agende sociálnych posudkových činností a peňažných príspevkov na kompenzáciu	250-300 klientov

(podľa štatistického vykazovania počtu klientov v Prešovskom kraji za obdobie IX/2009, zdroj ÚPSVaR).

4. Administratívna zaťaženosť v sociálnej práci - ide o reálny jav, v ktorom je nútený sociálny pracovník administratívne zabezpečovať svoju agendu, a to na úkor realizácie praktickej sociálnej práce s klientom, administratíva je ďalším obmedzujúcim faktorom v rozvinutí jeho sociálnej práce s klientom, vydáva rozhodnutia, niekoľko krát ich aktualizuje, táto činnosť ho upriamuje na vybavovanie vecí spravidla v lehote do 30 dní od doručenia podania klienta, typickým administratívnym zaťažením je agenda dávok pomoci v hmotnej núdzi).

5. Požiadavky kladené na osobnosť sociálneho pracovníka a neustály tlak na zvyšovanie jeho profesionálnych kompetencií – táto skutočnosť sa môže prejavovať ako určitá etická dilema, nakoľko získané profesionálne zručnosti nemôže z objektívnych dôvodov realizovať v samotnej sociálnej práci, týmto stráca motiváciu k zvyšovaniu si svojich odborných profesionálnych kompetencií. Nemalou mierou k tomuto javu prispieva ešte doposiaľ stále malo spoločensky oceňovaná sociálna práca.

Záver

Súčasný smerovanie sociálnej práce prináša množstvo delém, pred ktorými stojí sociálny pracovník a potrebuje sa s nimi určitým spôsobom vyrovnáť, prijať skutočnosť ako reálnu a zároveň je aj jeho etickou zodpovednosťou vo vzťahu ku klientovi sociálnej práce odstraňovať bariéry v sociálnej práci, ktoré zabraňujú k jej plnej realizácii. Ostať morálne bezúhonný a vnútorne stotožnený so svojou profesiou predpokladá podniknúť osobné, vlastné prejavy iniciatívy k zoptimalneniu stavu sociálnej práce. Aby mohol takto kvalifikovane sociálny pracovník konať, je preňho nevyhnutné aby pochopil etický konflikt medzi teóriou sociálnej práce a praxou.

Pri každodennej sociálnej práci s klientom, napriek etickým konfliktom, je dôležité pre zachovanie profesionálnej integrity osobnosti sociálneho pracovníka, aby sociálny pracovník identifikoval alternatívne etické možnosti pri výkone svojej profesie. (Loewenberg, F.M. et al., 2000).

Zároveň je potrebné upriamiť jeho pozornosť na konšteláciu základných hodnôt v sociálnej práci, ktorými sú sociálna služba, sociálna spravodlivosť, dôstojnosť a hodnota človeka, význam medziludských vzťahov, bezúhonnosť a spôsobilosť (National Association of Social Workers, 1996).

Mravný a etický potenciál sociálnej práce by sa mal naplno rozvinúť prijatím zákona o komore sociálnych pracovníkov, kde táto stavovská organizácia bude hájiť túto profesiu a verejne deklarovať význam a potrebu sociálnej práce, aby ju spoločnosť vnímala cez prizmu maximálnej potrebnosti a nevyhnutnosti pre jej optimálne fungovanie, a tým vytvárala pre samotnú realizáciu praktickej sociálnej práce čo najoptimálnejšie podmienky. Zároveň táto stavovská organizácia má ambíciu prevziať na seba aj kontrolu nad uplatňovaním etických princípov sociálnej práce.

Použitá literatúra:

National Association of Social Workers. 1996. Code of ethics. Washington, DC: NASW Press, 1996.

LOEWENBERG, F.M., DOLGOFF, R., HARRISSON, D. 2000. Value neutrality and imposing values. In Loewenberg, F.M., Dolgoff, R., Harrington, D. Ethical decisions for social work practice. New York: Thompson, 2000. 135 s.

POWELL, J. 2006. Social Theory and Aging. New York: Rowman and Littlefield, 2006.

REAMER, F.1998. Ethical standards in social work. Washington, DC: NASW Press, 1998.

TOKÁROVÁ, A. a kol. 2007. Sociálna práca Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce. Prešov: Akcent Print, 2007. 573 s. ISBN 978-80-969419-8-8.

Řešení morálních dilemat – principy a jejich využití

Michal Klapal¹

Anotace:

Psychologie morálky nabízí známá i méně známá pojetí vysvětlující řešení morálních dilemat. Pomáhající profesionálové jsou v tomto ohledu „zatíženi“ předpokladem implicitně daného etického rámce. Jak se k otázce morálních dilemat staví Etický kodex sociálních pracovníků v kontextu postmoderních poznatků? Jsou univerzálně dané principy dostatečnou zárukou morálně správných rozhodnutí? Jaké jsou základní principy řešení dilemat a jak jich můžeme využít v podobě metody při práci s dětmi a mladými lidmi? Autor se v článku opírá o některá teoreticko empirická východiska a svoje zkušenosti s tímto tématem. Představuje koncept „moral promotion“ vycházející z obecného modelu edukačních rovin, který může být inspirací užšímu okruhu sociálních pracovníků pracujících především skupinovým způsobem a základní zásady využití metody řešení morálních dilemat.

Klíčová slova:

morálka, dilema, evoluční psychologie,

Situace, kdy je člověk postaven před rozhodnutí, která z jeho pohledu nejsou jednoduchá provázely lidstvo celými dějinami. Zasvěcenější by jistě mohli přispět příklady z historie. Víme o příbězích Styronovi Sophie² nebo muže, který byl sám v nouzi vrátil nalezené peníze³. Tehdy jsme nuceni se rozhodnout, řešíme dilema. Jak se ukazuje i tento pojem je v duchu moderních osvíceneckých idejí skutečností jazyka. John Locke pokládá naše slova za „znaky vnitřních konceptů konkrétního myslitele“. Příkladám ukázku, ať svědčí. Vymezení **dilematu** můžeme vnímat jako „volbu mezi dvěma protiklady“ (Stručný etymologický slovník)⁴, „nutnost volby mezi dvěma stejně nepřijatelnými nebo navzájem se vylučujícími možnostmi“ (Slovník cizích slov)⁵ nebo jako „volbu mezi dvěma stejně přijatelnými možnostmi“ (Psychologický slovník)⁶ Vždy je řeč o dvou stranách. Ale jsou to opravdu dvě strany pomyslné jedné mince nebo patří každá strana minci s jinou hodnotou?

Diskurs řešení morálních dilemat se měnil v závislosti na filozofických platformách. Jednotlivé mravní závazky zakotvené v etických systémech plnily normativní úlohu, pomáhaly určit směr mravního rozhodování a mnohdy ospravedlňovaly jak účel, tak prostředky. Krátké filozofické excerptum nám dá prostor pro úvahy. Můžeme se rozhodovat podle Epikurova etického hédonizmu založeném na principu blaženosti. Aristotelova touha po štěstí formuje morální rozhodování v duchu racionálního eudaimonizmu. Stejný mechanismus ovšem skrze spojení s Bohem přinesl

¹ PROSTOR PRO, o. s.; Čajkovského 1861, 500 09 Hradec Králové; www.prostorpro.cz

² Styron, W.: *Sophiina volba*. Nakl.: Beta-Dubrovský. 2001

³ odkazují na článek z dubna letošního roku (http://www.denik.cz/z_domova/bezdomovec-nasel-skoro-sto-tisic-penize-vratil.html)

⁴ Holub, J.; Lyer, S.: *Stručný etymologický slovník jazyka českého*. Praha: SPN.1978. str. 125

⁵ Rejman, L.: *Slovník cizích slov*. Praha: SPN. 1966. str. 75

⁶ Hartl, P.; Hartlová, H.: *Psychologický slovník*. Praha: Portál. 2000. str. 114

Tomáš Akvinský. John Start Mill pokládá za základ mravnosti vlastní užitek, pro Jeremy Benthama je morálně správné to, co přinese co nejvíce užtku pro co nejvíce lidí. Postupem času přidává decentní směs jemného koření do filozofického guláše také psychologie. Jean Paul Sartre nabízí racionální pojetí imanentní svobody, Kant ochucuje požadavkem povinnosti. Také v současnosti se etika vypořádává s posuzováním problémových jevů po svém. Zárukou morálně významného jednání je souvztažnost k člověku (1), neboť jak píše Rosenzweig¹, morálka má výhradní „vázanost na člověka a jeho činy“ (Rosenzweig, 1990, str. 7). Zároveň by se mělo jednat o situaci, v níž lze racionálně uvažovat o důsledcích možného průběhu událostí (2) a dostatečná míra svobody, jež dovolí různé možnosti průběhu událostí zajistí plnohodnotnou volbu (3) (Thompson, 2004, str.27)².

Pro psychologii se řešení morálních dilemat stala zajímavou kapitolou především v souvislosti s prací Lawrence Kohlberga, který navázal na myšlenky Jeana Piageta. L. Kohlberg vyvinul vlastní teorii o vývoji morálního vědomí a jeho hodnocení. Úroveň morálky mj.(!) spojovali s kognitivním vývojem. Prostřednictvím práce s příběhy s morálním obsahem rozlišil šest stádií morální úrovně. Metodou řešení morálních dilemat, kdy jedincům předkládal a následně dotazoval morální situace chtěl zjistit důvody, které vedly k rozhodnutí určitého řešení. Jinak řečeno více než odpověď „ano/ne“ (udělat/neudělat; vzít/nevzít; atp.) bylo morálně významnější proč ano n. proč ne. Kdybychom se měli vrátit k příkladu na začátku, kdy muž, který našel cca devadesát pět tisíc korun a rozhodl se je vrátit, lze uvažovat následovně: umím si představit, že nalezené peníze vrátím, protože kdyby to někdo zjistil, mohl bych být potrestán (1) ... nebo také proto, že jako poctivý nálezce budu mít osobní profit – nálezné, publicita, dobré jméno, atd. (2) ... a nebo také protože je to má povinnost (4) a cítím to jako správné (6). A tak dále. Kohlberg používal pro svá zjištění sadu devíti příběhů rozdělených na tři skupiny, ve kterých se hlavní hrdina ocitá v situaci s morálním přesahem a řeší dilema. Mezi nejznámější příběhy patří Heinzovo dilema. Všechny ostatní jsou uvedeny v knize z roku 1987 od Kohlberga a Colbyho³.

O řešení dilematických situací se zajímají také morální filozofové, kteří právě upozorňují, že sice každá mince má dvě strany, ale i rozdílnou hodnotu. Opět jinak řečeno: i obdobné morální dilema může mít rozdílné řešení. Nejčastěji uváděným příkladem je „vlakové dilema“⁴. Tuto situaci předkládal ve svých šetřeních Josua Greene, aby zjistil jaké systémy mozku se podílejí na činnosti při morálním rozhodování.(viz níže) Marc D. Hauser, profesor biologie a psychologie na Harvardu a zastánce tzv. morální gramatiky tvrdí, že je rozdíl mezi předvídaným ublížením (přehození výhybky) a vlastnoručním zabitím (strčení do člověka). Pro psychologii bez

¹ Rosenzweig, M.: *Základní mravní hodnoty*. Komenium. Praha 1990.č.publikace: 57-169-90

² Thompson, M.: *Přehled etiky*. Praha: Portál. 2004

³ Colby, A., Kohlberg, L. et al.: *The Measurement of Moral Judgment. Volume II*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

⁴ Představte si, že stojíte vedle kolejí. V dále vidíte na trati pracovat pět lidí v soutěsce, dokud není úniku. Náhle se blíží neovladatelná drezína . Vedle vás je výhybka, kterou můžete stroj přehodit na druhou kolej, ale na té v tu chvíli pracuje jeden člověk a také netuší blížící se nebezpečí. Co uděláte? Většina odpoví, že obětují jednoho a zachrání pět lidí.

Stejnou situaci teď sledujete z můstku nad tratí. Vlak se řítí na pět dělníků v soutěsce. Jedinou možností jak je zachránit je obětovat vedle vás stojícího člověka, když jej strčíte a on spadne na koleje vlak svým tělem zarazí. Obětujete jednoho a zachráníte pět lidí. Tuto variantu většina lidí zavrhne, člověka by na trať neshodili.

pochyby hodnotná zjištění přináší v posledních letech především neurovědy prostřednictvím moderních medicínských funkčních zobrazovacích metod. Předpoklad vyznívá v duchu Hauserova tvrzení. Rozhodnutí, která vyžadují naší osobní angažovanost jsou emočně náročnější a namáhají, jak dokládá Koukolík, buď větší počet funkčních mozkových systémů nebo menší počet s vyšší mírou aktivace. Přehození výhybky je výsledkem racionálního, odosobněného uvažování.¹ Mluvíme tak o dvou typech morálních dilemat, respektive rozhodování. Jeden, vývojově zděděný a zakódovaný, který má na svědomí okamžitá rozhodnutí, bez vědomých, racionálních procesů. Je automatický a intuitivní. (s nadsázkou označovaný za Homera Simpsona v nás) Je to ten typ reakce, která v dějinných kontextech pomáhala lidem v život ohrožujících situacích. A pak tu máme ten rozum a jazyk, výsostně lidské záležitosti, co nám dávají zabrat. Díky nim přehazujeme výhybky.

Experimentální ověřování morálního rozhodování pracuje se třemi druhy morálních dilemat. Osobní a neosobní morální a nonmorální dilemata (rozl. nemorální – pozn. autora). Funkční magnetická rezonance prokázala obdobnou aktivitu mozku v případě neosobních morálních a nonmorálních situací (oblasti zodpovědné za abstraktní, rozumovou činnost), která se odlišovala od osobních morálních rozhodnutí (oblasti aktivní při citové a sociální zátěži)².

Některá nová zjištění poukazují na silnější vliv situačních proměnných než se dříve předpokládalo. V experimentálních podmínkách se např. ukázala jako významný faktor povaha dilematické situace. Walker³ se přidržuje rozdělení dilemat na osobní a neosobní a poukazuje na tendenci řešit osobní dilemata spíše z pohledu *morálky péče*, zatím co neosobní dilemata posuzujeme v režimu *morálky spravedlnosti*. Oba termíny používáme v duchu pojmosloví Carol Gilliganové⁴ a jsou totožné s jejím pojetím. Poněkud podrobnější typologii morálních situací představuje Warková a Krebs, kteří rozlišili šest základních typů⁵. Jednotlivé profily vztáhnou s oporou o zmíněnou kategorizaci k aktuálním otázkám sociální práce.

---

¹ Koukolík, F.: *Josefu Švejkovi je 30 milionů let*. Nakl: Galén, 1. vyd., 2002. ISBN-10: 80-7262-163-7

² Koukolík, F.: *Josefu Švejkovi je 30 milionů let*. Nakl: Galén, 1. vyd., 2002. ISBN-10: 80-7262-163-7

³ Walker, L.J.: *Gender and Morality*. In: Killen, M.; Smetana, J. G.: *Handbook of Moral Development*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates 2006

⁴ Gilliganová, C.: *Jiným hlasem*. Praha: Portál. 2001

⁵ Wark, G.R., Krebs, D.L.: *Gender and Dilemma Differences in Real-Life Moral Judgment*. Developmental Psychology 1996

Tab.1 klasifikace morálních dilemat – upraveno dle: Wark, Krebs; 1996

Typ morální situace	Popis klíčového problému
Filozofická dilemata	Zde se pohybujeme na úrovni teoretických diskusí. Jedná se o témata ryze nadosobní a globální. Příkladem z oblasti sociální práce může být téma sociální nespravedlnosti, apod.
Antisociální dilemata – reakce na přestupek	Tento druh dilemat se dotýká vnitřního konfliktu jedince v situaci, kdy si je vědomí porušování norem ostatními a vztahuje se k němu svým jednáním. Např. sociální pracovník ví, že kolega nesplnil oznamovací povinnost.
Antisociální dilemata – reakce na pokušení	Jedná se o situace, kdy jedinec/pracovník čelí svodům, které vyznívají v jeho osobní prospěch. Zde si lze představit zneužívání pravomocí sociálního pracovníka, apod.
Sociální nátlak na porušení vlastních hodnot nebo identity	Charakteristické rozporem mezi osobními hodnotami a sociálními normami. Patří např. mezi oblasti, které neřeší Etický kodex sociálních pracovníků.
Prosociální dilemata – reakce na protichůdné požadavky	Jedinec je postaven před dva protichůdné (n. rovnocenné) požadavky. Sociální pracovník může sehrát roli prostředníka při naplňování antagonistických zájmů dvou klientů.
Prosociální dilemata – reakce na potřeby ostatních	Tento profil bych ponejvíce ztotožnil s typem dilemat, kterými sociální pracovníci řeší míru pomoci klientům, tak aby aktivovala a zároveň nebyla zneužita.

Dilematické situace a schopnost jejich řešení řadím mezi klíčové otázky ve vztahu k práci v pomáhajících oborech. Jednak otevírání těchto témat drží pomáhající profesionály při zemi v jejich úloze kompetentního, vědoucího odborníka a tento koncept nabourávají a jednak nabízejí možnost a prostor pro rozvíjení alternativních diskurzů vymezených krajnostmi „buď a nebo“. Co takového ale, ptám se, pomůže sociálním pracovníkům natrénovat morální rozhodování? Jde to vůbec? A pokud ano, jak? Pakliže chápeme schopnost řešení dilemat jako vyrovnávání se s konáním v mezích norem (zákony, Etické kodexy, apod.) proti pocitu, „že to tak být nemá“, pak je nutné upozornit, jak to dělá Matoušek, že „...vedení ve specifických problematických situacích, kde se detaily liší případ od případu zde nenajdeme.“ (Matoušek, 2003)¹ Pokud bychom např. od Etického kodexu očekávali přesný návod jak jednat, vyloučili bychom tím ze hry vlastní úsudek pracovníka a čelili bychom paradoxní situaci, kdy by etika neměla v etickém kodexu prostor. Na některé otázky neexistuje prekoncept dobrého řešení.

Z logiky věci poté vyplývá, že poskytování sociálních služeb by mělo fungovat na principech neosobních morálních dilemat tak, aby pracovník měl čas a prostor uplatnit racionalitu. Tím rozumím především reflektovat kontext. Řekl bych, že se to učíme, i když to není a nebude jednoduché, neboť jak víme je člověk mnohem více bytostí emocionální než racionální. Smyslem příspěvku není převážit miskou vah ve prospěch racionality, ale upozornit, že lidský mozek funguje v různých režimech a nebezpečí tak spočívá v nezpracovaném mísení struktur, které si mohou rozporovat.

¹ Matoušek, O.: *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál. 2003

Z tohoto pohledu tedy nemohu souhlasit s tvrzením jednoho z hlavních hrdinů filmu Pravidla lži, který říká: „Rozhodnout se později neznamená rozhodnout se lépe.“ Korelaci morálního rozhodnutí s časem dokládá také studie Jense Agerströma ze švédské Lund University, která dokazuje, že naše rozhodnutí jsou méně sobecká a obecně morálně více korektní, čím dál v čase o nich uvažujeme. Je proto dobré dopřát si čas a odstup, tedy nenechat se zahrnout do kouta a pod tlakem se rozhodnout, zreflektovat situační proměnné, uvažovat nad motivy i důsledky.

Pojem Moral promotion v současnosti označuje rozvíjející se myšlenku podpory morálního usuzování a rozhodování. Její konceptualizace stojí na několika předpokladech a principech. Zdaleka ovšem není dořešena jako celek použitelný např. pro trénování těchto dovedností u sociálních pracovníků. Mezi dílčí východiska patří dialogický princip uplatňovaný vždy na specifické téma s univerzální gescí (např. problematické oblasti různých cílových skupin v čase a prostoru). Pojí se s předpokladem vědecké ateoretičnosti, tedy odmítnutí implicitní informační disponibility toho co je, není dobré nebo špatné. Má provokovat, navozovat otázky, nabádat a motivovat k zaujímání stanovisek a jejich ověřování v diskusi. Zároveň je zde zahrnuta rovina osobních postojů jako citlivý prvek v procesu rozhodování. Stěžejním středobodem zůstává obecný model edukačních rovin, který předpokládá disponovanost jedince k rozlišení dobrého a zlého. Morální otázky, problémy a dilemata stojí v poli mezi mravním uvědomováním (rovina kognitivní a informativní), mravním cítěním (rovina postojová a emocionální) a mravním jednáním (rovina dovedností, návyků a chování).

V otázce řešení morálních dilemat jsme zase o kousek dál. Samotné poznání ovšem nestačí. Je třeba nadále podrobovat jednotlivé kauzy kritickému pohledu a ... vyvažovat.

Dilemata mezi právem a etikou aneb právo nezbavuje odpovědnosti¹

Radka Janebová²

Abstrakt:

Sociální pracovníce a pracovníci³ jsou v řadě situací stavěni před nutnost rozhodování. Jednou z nejčastějších situací volby je dilema, zda zasáhnout, či nezasáhnout. Samotná volba je podmiňována jednak povinností respektovat relevantní zákonné požadavky, a jednak potřebou respektování etických hodnot, zásad a principů. Nežádka dochází k situaci, kdy se zákonné požadavky a etika jednání dostávají do vzájemného střetu a rozporu. Tento příspěvek se bude věnovat možnému pojetí vztahu mezi právem a etikou na příkladu dilematu mezi „mlčenlivostí“ a „informační či oznamovací povinností“ v oblasti sociální práce. Východiskem bude pohled „kritické sociální práce“.

Úvod

Cílem následujícího textu je prezentovat možná pojetí vztahu mezi právem a etikou na příkladech dilemat mezi „mlčenlivostí“ a „informační či oznamovací povinností“. Nejprve představím relevantní zákonné požadavky k oznamovací a informační povinnosti a k mlčenlivosti tak, jak je můžeme nalézt v české legislativě, následně se budu věnovat etickým zásadám k povinnosti informovat a k mlčenlivosti, poté bude následovat diskuze ke vztahu etiky a práva a na závěr diskuze k dilematům mezi etickými zásadami a právními normami.

V úvodu svého textu považuji za poctivé transparentně demonstrovat své teoretické východisko, neboť stejně jako všechny ostatní texty tohoto sborníku se ani ten můj nevyvaroval zahrnutí osobních preferencí a oblíbených teoretických východisek. Pokud bych tak neučinila, mohl by můj text působit, že si klade nárok na objektivitu, kterou si ovšem rozhodně nehodlám nárokovat, stejně jako ji nelze předpokládat u ostatních příspěvků.¹ Tradičně na úvod svých publikací (např. Janebová, Musil, 2007; Janebová, 2008; Janebová, Černá, 2008) opakuji, že mým východiskem je „profesionální pojetí“ sociální práce, které je charakterizováno jedinečným a komplexním rozhodováním a které zahrnuje složité komunikativní, rozhodovací, koncepční, koordinační a podpůrné činnosti (Musil, 2008a). Nicméně, na základě diskuze s Pavlem Navrátilem a Liborem Musilem nad tezemi mé disertační práce jsem se rozhodla tento tradiční úvod pozměnit a situovat své pojetí sociální práce jako částečně „aktivistické“, což znamená, že za podstatnou součást role sociální pracovníce či pracovníka vnímám „důraz na aktivní vystupování v zájmu znevýhodněných klientů“ (Růžičková, Musil, 2009: 92)². V rámci tohoto sborníku reprezentuje „aktivistické

¹ Tuto chytrou větu jsem bohužel nevimyslela sama, ale děkuji za ni Honzovi Syrovému, stejně jako za další řadu podnětů k tomuto textu.

² Mgr. Radka Janebová, Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, e-mail: radka.janebova@uhk.cz.

³ V textu se snažím používat genderově korektní jazyk, který by nebyl založen pouze na užívání generického maskulina (mužského tvaru) i pro ženy. V zájmu zvýšení čitelnosti textu neuvádím vždy tvary v obou rodech, ale snažím se je střídat.

pojetí“ sociální práce příspěvek Milana Šveřepy (2010) *Prosazování a obhajoba práv klientů sociální práce*. Preference aktivistického pojetí mě ovšem rozhodně nevede k rezignaci na individuální práci s klientkou či klientem. Jako cíl sociální práce vnímám harmonizaci kapacity klienta s požadavky prostředí, přičemž považuji za potřebné hledání bariér jak na straně klientů, tak na straně prostředí (v rámci tohoto textu především práva), a na základě individuálního posouzení situace snahu o eliminaci těchto bariér tam, kde je to potřeba.

Relevantní zákonné požadavky

Relevantní zákonné požadavky chápu v daném dilematu mezi „mlčenlivostí“ a „informační povinností“ jako kontext očekávání, která plynou ze zákonných norem, vyhlášek a jejich výkladů. Protože se profesně pohybuji v oblasti sociálně právní ochrany dětí, budu se orientovat na právní normy především z této oblasti. Nejprve vymezím zákonné požadavky k situaci dilematu, a poté se budu věnovat obecnému pojednání mezi protikladnými právními imperativy.

Oznamovací/informační povinnost

Termín „oznamovací povinnost“ vztahuji k povinnostem vyplývajícím z Trestního zákona č. 40/2009 Sb.³, zatímco „informační povinnost“ k Zákonu o sociálně právní ochraně dětí č. 359/1999 Sb.

Nad sociálními pracovníky a pracovníky, stejně jako nad dalšími občany České republiky visí Damoklův meč Trestního zákona č. 40/2009 Sb. v platném znění, který skrze dva klíčové paragrafy vymezuje situace, kdy se samo neoznámení trestného činu stává trestným činem. Jedná se za prvé o § 367 „nepřekážení trestného činu“, který se týká trestných činů, které jsou zrovna páčány nebo které se připravují. Z řady přesně vyjmenovaných trestných činů jako jsou např. velezrada, vražda, apod., jsou pro sociální pracovníky a pracovnice relevantní především paragrafy jako vražda (§ 140), zabití (§ 141), těžké ublížení na zdraví (§ 145), nedovolené přerušování těhotenství bez souhlasu těhotné ženy (§ 159), loupež (§ 173), znásilnění (§ 185), pohlavní zneužití (§ 187), týrání svěřené osoby (§ 198), krádež podle § 205 odst. 5, podvodu podle § 209 odst. 5, pojistný podvod podle § 210 odst. 6 (majetkové trestné činy se vztahují pouze na „škodu velkého rozsahu“, tj. škodu dosahující nejméně 5 milionů Kč) a nedovolená výroba a jiné nakládání s omamnými a psychotropními látkami a s jedy (§ 283),

---

¹ Výše uvedené věty ukazují, jak mě trápí, že řada odborných textů etickou povinnost vymezit teoretické východisko ignoruje (v rámci tohoto sborníku na to poukazuje např. Ondrušková (2010) v příspěvku *Etické otázky výskumu v sociální práci*). Důsledkem bývá, že poctivá snaha vymezit teoretické východisko vede k označení stanoviska autorky či autora jako marginálního, zatímco texty, které na tuto etickou povinnost rezignují, získávají nezasloužený punc objektivních „pravdivých“ stanovisek.

² Více k pojetím sociální práce Musil (2008a) a Růžičková a Musil (2009), kteří vymezují vedle zmíněných dvou pojetí ještě další dvě. V „administrativní pojetí“ je od sociálních pracovníků a pracovníků očekáváno, že budou vykonávat především úřednickou práci, což znamená, že „předem danými postupy vyřizují ustálený soubor žádostí a rozhodnutí, jejichž existence a obsah je předepsán příslušnými normativními akty – nejčastěji sociálními zákony a k nim přidruženými předpisy“ (Musil, 2008a: 66). Podle „filantropického pojetí“ mají být sociální pracovníci a pracovníci především lidmi, kteří potřebnému poskytují právě to, co podle nich potřebuje, a činí tak na základě praktické lásky k bližnímu (Musil, 2008a: 68).

³ Text byl psán sice v době platnosti starší verze Trestního zákona, ale ve snaze zachovat jeho aktuálnost i po roce 2010 pojednávám již o novele Trestního zákona.

přičemž kdo „spáchání nebo dokončení takového trestného činu nepřekazí, bude potrestán odnětím svobody až na tři léta“. Dle odstavce 3 daného paragrafu zákona lze „překazít trestný čin lze ¹ jeho včasným oznámením“.

Za druhé se jedná o § 368 „neoznámení trestného činu“, kdy jde o čin, který se již stal a pro sociální práci jsou aktuální především vražda (§ 140), těžké ublížení na zdraví (§ 145) a týrání svěřené osoby (§ 198). Kdo „takový trestný čin neoznámí **bez odkladu** státnímu zástupci nebo policejnímu orgánu ... bude potrestán odnětím svobody až na tři léta“. Dle odstavce 2 zaniká trestnost, nemohl-li dotčený „oznámení učinit, aniž by sebe nebo osobu blízkou uvedl v nebezpečí smrti, ublížení na zdraví, jiné závažné újmy nebo trestního stíhání“. Podle odstavce 3 oznamovací povinnost nemá advokát nebo jeho zaměstnanec, který se dozví o spáchání trestného činu v souvislosti s výkonem advokacie nebo právní praxe. Oznamovací povinnost nemá také duchovní registrované církve a náboženské společnosti s oprávněním k výkonu zvláštních práv, dozví-li se o spáchání trestného činu v souvislosti s výkonem zpovědního tajemství nebo v souvislosti s výkonem práva obdobného zpovědnímu tajemství.“ Jak vidno vůči sociálním pracovnícům a pracovníkům se žádné výjimky ze zákona nevztahují.

Vedle toho „povinnost sdělování informací“ vyplývá ze Zákona o sociálně-právní ochraně dětí č. 359/1999 Sb. v platném znění, kde je v rámci § 51 odst. 1 vytyčena povinnost orgánů sociálně-právní ochrany při sdělování údajů, kde je stanoveno, že „orgány sociálně-právní ochrany a komise jsou povinny sdělovat si navzájem údaje z evidence a spisové dokumentace, které vedou, a to v rozsahu nezbytném pro potřeby těchto orgánů“.² Podobně § 53 vymezuje povinnosti institucí či osob „poskytovat informace“ na výzvu orgánů sociálně sociálně-právní ochrany dětí. Jedná se o povinnost „sdělit údaje potřebné podle tohoto zákona pro poskytnutí sociálně-právní ochrany“.³

Mlčenlivost, či důvěrnost informací

---

¹ K tomu více viz příspěvek JUDr. Mitlöhnerna (2010) *Problematika nepřekazení a neoznámení trestného činu*

v praxi sociálního pracovníka v tomto sborníku.

² Jedná se především o povinnosti vůči soudům a správním úřadům, obecním úřadům s rozšířenou působností, státnímu zastupitelství, krajskému úřadu, MPSV, pověřené osobě, orgánům činným v trestním řízení, Probační a mediační službě, úřadu práce a Veřejnému ochránci práv. Ovšem povinnost neziskové organizace respektive fyzické osoby pověřené sociálně právní ochranou dětí, není v § 53 dále vymezena.

³ Zde je na místě uvést právní vymezení termínu „sociálně právní ochrana dětí“, pod kterým se dle § 1 rozumí zejména ochranu práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu, ochranu oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění a působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny. Sociálně-právní ochrana se zaměřuje zejména na děti, jejichž „rodiče neplní povinnosti plynoucí z rodičovské zodpovědnosti“, nebo „nevykonávají nebo zneužívají práva plynoucí z rodičovské zodpovědnosti“, nebo na děti, které vedou „zahálčivý nebo nemravný život“ spočívající zejména v tom, že „zanedbávají školní docházku“, „požívají alkohol nebo návykové látky“, „žijí se prostitutí“, „spáchaly trestný čin“ nebo „jdeli o děti mladší než patnáct let, spáchaly čin, který by jinak byl trestným činem, které se opakovaně dopouští útěků od rodičů nebo jiných fyzických nebo právnických osob odpovědných za výchovu dítěte, na kterých byl spáchán trestný čin ohrožující život, zdraví, jejich lidskou důstojnost, mravní vývoj nebo jmění, nebo je podezřelí ze spáchání takového činu, pokud tyto skutečnosti trvají po takovou dobu nebo jsou takové intenzity, že nepříznivě ovlivňují vývoj dětí nebo jsou anebo mohou být příčinou nepříznivého vývoje dětí.

Také „mlčenlivost“ či „důvěrnost informací“ jsou aspekty sociální práce, které jsou vymezeny právně především skrze Zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb. v platném znění. V § 100 je uvedeno, že zaměstnanci obcí a krajů, zaměstnanci státu a zaměstnanci poskytovatelů sociálních služeb jsou povinni zachovávat mlčenlivost o údajích týkajících se osob, kterým jsou poskytovány sociální služby nebo příspěvek, které se při své činnosti dozvědí, není-li dále stanoveno jinak.¹

Vedle toho se mlčenlivostí zabývá i Zákon o sociálně právní ochraně dětí, ze kterého dle § 57 vyplývá, že zaměstnanci zařízení sociálně-právní ochrany jsou povinni zachovávat mlčenlivost o skutečnostech, se kterými se při provádění sociálně-právní ochrany nebo v přímé souvislosti s tím seznámili. Na druhou stranu se povinnosti mlčenlivosti nelze dovolávat, jestliže mají být sděleny údaje o podezření z týrání, zneužívání dítěte nebo ze zanedbávání péče o něj (§ 55 odst. 2 zákona č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, ve znění pozdějších předpisů). Tuto povinnost mají státní orgány, zaměstnavatelé, další právnické osoby, zejména školy, školská, zdravotnická a jiná obdobná zařízení, fyzické osoby, pokud jsou zřizovateli škol a dalších zařízení pro děti, a pověřené osoby.

Střet právních imperativů

Je zřejmé, že i mezi samotnými zákonnými požadavky lze nalézt řadu dilemat. Braye a Preston-Shoot (1998) uvádějí jako příklady situace, kdy se práva dětí dostávají do konfliktu s právy rodičů (např. problematika umístování dětí do ústavní výchovy), konflikty mezi individuální autonomií a právem státu intervenovat (např. dilema nedobrovolné hospitalizace), konflikty mezi lidskými právy a riziky (např. dilema rozsahu omezení práv u osob s omezenou způsobilostí k právním úkonům), atd. Také Sobek (2008) upozorňuje, že snaha o dokonalou realizaci nějakého souboru hodnot prostřednictvím práva může být vnitřně protichůdný podnik - „např. snaha o maximální realizaci práva na přiměřené hmotné zabezpečení při nezpůsobilosti k práci může být protichůdná s legitimním zájmem společnosti na předcházení zneužívání nemocenských dávek.“

Je to zkrátka již v podstatě samotného práva, že prosazuje hodnoty, které mohou být vzájemně protikladné. Pokud k takové kolizi dojde, měly by být dle Sobka (2008) ústupky v realizaci jedné hodnoty ospravedlněny realizací jiné hodnoty, přičemž uvádí příklad kolize mezi právem na svobodu projevu na jedné straně a právem na ochranu osobnosti na druhé straně. Pokud se o někom v bulváru napíše, že je vrozený kripl, pak je to značný zásah do práva na ochranu osobnosti, a proto lze ospravedlnit určitý zásah do svobody projevu (např. ve formě zadostiučinění). Nicméně pokud se o dotyčném posměšně napíše, že je vrozený Evropan, nejedná se o tak závažný akt narušující ochranu osobnosti, takže by neměl vyvolat ústupek na straně hodnot svobody projevu. Sobek navrhuje řešit právní dilema prostřednictvím dvojice otázek: 1. Jaké zásahy do ochrany osobnosti bychom připustili, kdybychom ponechali svobodu projevu zcela nedotčenou? 2. Jaké zásahy do svobody projevu bychom připustili, kdybychom zcela důsledně sledovali právo na ochranu osobnosti?“

---

¹ Tato povinnost trvá i po skončení pracovního vztahu. Povinnosti zachovávat mlčenlivost mohou být osoby uvedené ve větě první zproštěny pouze tím, v jehož zájmu tuto povinnost mají, a to písemně s uvedením rozsahu a účelu, případně skrze výjimky stanovené zvláštními zákony.

Domnívám se, že podobné otázky mohou být využitelné i při výkonu sociální práce. Setkáme-li se se dvěma protikladnými právními normami v dané situaci, pak bychom neměli popírat jednu normu, protože akceptujeme druhou, nebo naopak. Spíše by se mělo jednat o zvažování obou normativních závazků a jejich vybalancování prostřednictvím otázek: Jak prosazování jedné či druhé právní normy omezuje práva zúčastněných, prosazování které z norem povede k menší škodě na právech zúčastněných a jak akceptovat „méně škodící“ normu, aby byl zároveň zásah na straně práv druhé strany co nejmenší? ...Anebo můžeme situaci konzultovat s právníčkou či s právníkem.

Etické zásady

Přestože jsem na začátku svého příspěvku upozornila, že v českém kontextu lze identifikovat vícero pojetí sociální práce (viz Musil, 2008a), tak si troufnu tvrdit, že společným etickým základem pro výkon profese sociální práce je Etický kodex sociálních pracovníků (2006).

Možnost střetu mezi etickými hodnotami sociální práce je více či méně explicitně vymezena i v Etickém kodexu sociálních pracovníků (2006), kde lze nalézt v rámci bodu 2.5.6. ustanovení, že „sociální pracovník požaduje uznání toho, že je zodpovědný za své jednání vůči osobám, se kterými pracuje, vůči kolegům, zaměstnavatelům, profesní organizaci a vzhledem k zákonným ustanovením, a že tyto odpovědnosti mohou být ve vzájemném konfliktu“. Také přímo vyjmenované problémové okruhy v bodě B, upozorňují na výskyt etických dilemat a požadavek etického hodnocení a rozhodování v situacích, kdy se loajalita sociálního pracovníka s klientem dostane do střetu zájmů při konfliktu zájmu samotného sociálního pracovníka se zájmem klienta, při konfliktu klienta a jiného občana, při konfliktu mezi institucí či organizací a skupinou klientů, při konfliktu zájmu klientů a ostatní společností.

Na dilema mezi „povinností mlčenlivosti“ a „povinností sdělovat informace“ se v následujících řádcích podívám z hlediska Etického kodexu sociálních pracovníků.

Sdělování informací

Kodex se podrobněji otázkou „povinnosti poskytovat informace“ nezabývá. Z jeho znění lze předpokládat, že „sdělování informací“ bez souhlasu klienta či klientky mohou činit legitimní situace, jako „omezení práv dalších osob“ (1.3), „ohrožení dalších osob“ (2.1.4). Lze také dovodit, že poskytování informací bez souhlasu je spojeno především se dvěma cílovými skupinami: Za prvé s těmi, kteří ohrožují druhé, za druhé s těmi kteří „nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu“ (2.1.4). Například Johnson (1998) by je pravděpodobně analogicky označil jako „sociálně nezodpovědné“ a „sociálně nekompetentní“.

Důvěrnost informací

„Důvěrnost informací“ je jednou ze základních etických hodnot. V rámci Etického kodexu je jí věnován bod 2.1.4., podle kterého mají sociální pracovníci chránit klientovo právo na soukromí a důvěrnost jeho sdělení.

Střet etických hodnot

Z Kodexu tedy nevyplývá pro sociální pracovníce a pracovníky žádné jasné vodítko, kterou hodnotu v jakých situacích upřednostnit. Dilema mezi oběma hodnotami je implicitně formulováno v rámci „základních etických problémů“: „kdy vstupovat či zasahovat do života občana a jeho rodiny, skupiny či obce (např. z hlediska prevence či sociální terapie společensky nežádoucí situace)“. Dále lze považovat za relevantní vzhledem k dilematu etický problémový okruh C, podle kterého má sociální pracovníce a pracovník klientům pomáhat a současně je klienty kontrolovat, přičemž vztahy mezi těmito protichůdnými aspekty sociální práce vyžadují, aby si sociální pracovníci vyjasnili etické důsledky kontrolní role, a do jaké míry je tato role přijatelná z hlediska základních hodnot sociální práce. Sociální pracovníce a pracovníci by dle kodexu měli eticky uvažovat „při sociálním šetření, sběru informací, jednáních a při své profesionální činnosti o použití metod sociální práce, o sociálně technických opatřeních a administrativně správních postupech z hlediska účelu, účinnosti a důsledků na klientův život“.

V Etickém kodexu lze zkrátka nalézt řadu klíčových hodnot sociální práce, a možná by se na nich shodli sociální pracovníce a pracovníci preferující všechna výše uvedená pojetí sociální práce. Nicméně, v situacích každodenní praxe se stává, že se do vzájemného konfliktu může dostat vícero etických hodnot. Navíc tyto etické konflikty nemusí být o rozlišení mezi „dobrým“ a „špatným“, ale často se jedná o volbu mezi vícero dobrými možnostmi, či mezi vícero špatnými možnostmi (Mattison, 2000). Jako příklady nejčastějších hodnotových tenzí Mattison uvádí:

- Právo na sebeurčení vs. nejlepší zájem klienta/klientky.
- Právo na sebeurčení vs. právo na informace dalších osob.
- Právo na sebeurčení vs. zájmy dalších osob.
- Zachování důvěrnosti vs. právo na informace dalších osob.
- Nejlepší zájem klienta/klientky vs. zájem dalších osob.
- Zachování důvěrnosti vs. zájmy dalších osob.

Diskuze ke vztahu etiky a práva

Z předchozích řádků vyplývá, že rozhodování sociálních pracovníců a pracovníků není komplikováno pouze tenzí mezi právem a etikou, což je hlavní téma tohoto textu, ale také vzájemnými střety mezi právními normami a vzájemnými střety mezi etickými zásadami a hodnotami.

Úprava vztahu etiky a práva v České republice

Na úvod této kapitoly jsem si položila otázku, jak je upraven vzájemný vztah etiky a práva v České republice? Z Etického kodexu sociálních pracovníků (2006) vyplývá, že sociální práce se má řídit Ústavou, Listinou základních práv a svobod a dalšími zákony tohoto státu, které se od těchto dokumentů odvíjejí. Samotný Kodex tedy v úvodu deklaruje podřízenost výkonu profese sociální práce právu.

Vedle toho je zde ovšem obsažena nenápadná formulka, o které jsem již psala výše, (bod 2.5.6), a podle které „sociální pracovník požaduje uznání toho, že je zodpovědný za své jednání vůči osobám, se kterými pracuje, vůči kolegům, zaměstnavatelům, profesní organizaci a vzhledem k zákonným ustanovením, a že tyto

odpovědnosti mohou být ve vzájemném konfliktu“, ze které vyplývá možnost uznání vzniku konfliktu mezi právem a etikou, a uznání individuální zodpovědnosti konkrétní/ho sociální pracovníce či pracovníka, jak se k tomuto konfliktu postaví. Nicméně, například oproti lékařům, kteří mají v Etickém kodexu České lékařské komory (1996) jasně uvedeno, že:

„Lékař má znát zákony a závazné předpisy platné pro výkon povolání a tyto dodržovat. S vědomím osobního rizika se nemusí cítit být jimi vázán, pokud svým obsahem nebo ve svých důsledcích narušují lékařskou etiku či ohrožují základní lidská práva.“je tato formulace značně netransparentní. Lékaři jasně deklarují, že vzájemný konflikt mezi profesní etikou a zákony může nastat, přičemž může být za profesionální rozhodnutí považováno i takové rozhodnutí, které se dostává do rozporu s právem. Výše citovaná formulka také upozorňuje, že dotyčný/á lékař/ka, který/á poruší v zájmu etiky právní normu, musí počítat s důsledky (především a nejenom) ve formě právních sankcí.

Takto odvážná česká sociální práce nebyla, takže mě napadá otázka, kolik sociálních pracovníc a pracovníků bude interpretovat Kodex podobně „nestandardně“ jako je tomu činěno v tomto příspěvku, či zda nebude takováto interpretace považována za pomýlenou až odsuzováníhodnou. Texty Šveřpy (2008, 2009), Chytila (2007), Musila (2008a) a v podstatě celé číslo 3/2009 časopisu *Sociální práce/Sociálna práca* mě vedou k podezření, že pro sociální pracovníce a pracovníky je idea zpochybňující absolutní podřízenost sociální práce právu téměř kacířská. Tomuto diskursu nadřazenosti práva nad etikou odpovídá i „poslušná“, či konformní praxe českých sociálních pracovníc a pracovníků.

Co se týče opačné roviny vztahu, tak platné právní normy se vůči profesní etice nevymezují¹, což lze pravděpodobně přisuzovat předpokladu nadřazenosti práva profesní etice. Jedinými výjimkami jsou, jak již bylo uvedeno výše, profese advokacie a duchovenství dle § 368.

Interpretace role práva v sociální práci

Než se dostanu k pojednání o dalším možném střetu profesionálních hodnot a právních norem, považuji za nezbytné nabídnout možné interpretace role práva v sociální práci. Braye a Preston-Shoot (1998) nabízejí dva zjednodušující postoje k roli práva v sociální práci. Za prvé se jedná o představu, podle které musí být výkon sociální práce přesně vymezen právem a podřízen právu, neboli o **nadvládu práva nad etikou**².

Přehnaný důraz na zákony se označuje jako „legalismus“ a v rámci sociální práce je charakteristický rigidní regulací sociální práce skrze právní normy, procedurální předpisy, či doslovný výklad standardů³. Legalismus je směr, který ignoruje hodnotový rozměr práva a odmítá se zabývat tím, zda to, co je vyjádřeno

¹ Respektive autorka tohoto příspěvku, která nemá právní vzdělání, žádné takové vymezení nezná.

² Z filozofické perspektivy má tento přístup blízko deontologické etice (např. Mattison, 2000), z perspektivy všedních dilemat sociálních pracovníků k procedurálnímu přístupu (Musil, 2004), z perspektivy kolonializace životního světa systémem k byrokratickému modelu práce (Laan, 1998), či z hlediska roviny praxe k defenzivní praxi (Nečasová, 2003), nicméně nejedná se o zcela totožné kategorie pojmů.

³ Příkladem, podle mého názoru, mohou být SQSS, které vyžadují, aby byl před sepsáním smlouvy o poskytování služby vymezen osobní cíl uživatele bez ohledu na to, že s některými uživateli trvá třeba několik měsíců, než se podaří autentický osobní cíl najít, což pak vede k tomu, že poskytovatelé buď s klientem pracují několik měsíců bez smlouvy a nemohou evidovat poskytované služby do statistik, nebo cíl stanoví rychle, ale ten pak nemusí odpovídat autentické zakázce klienta.

v právních normách, je také správné. Vychází z tzv. „právní dogmatiky“, která chápe „legislativu“ neboli právo pouze jako soubor pravidel lidského chování sankcionovaných státní mocí, která jsou sepsaná v zákonech a jiných právních předpisech (Cepl, 1999). Jeho typickým znakem je to, že právo je v podstatě redukováno na lingvistický přístup či jazykový výklad, naopak je oddělováno od morálky. Braye a Preston-Shoot (1998) za negativní důsledky legalismu považují jeho sklony podporovat mocnější ve společnosti na úkor méně mocných. Peterová (2006) považuje za nepříznivé důsledky legalismu především to, že podkopává iniciativu a odlišnost pracovníků a pracovníků v názorech, zatímco prospívá bojácným a neflexibilním lidem, zužuje zájmy pouze na to, zda bylo dodrženo pravidlo, a naopak ignoruje jeho účelnost (vyděšení pracovníci organizací sociálních služeb pak dotlačí na první schůzce uživatele ke stanovení osobního cíle bez ohledu na to, zda je tento cíl také autentickou zakázkou klienta).

Druhý pohled považuje právo pouze za jednu z dílčích komponent sociální práce, která musí být vždy podřízena pracovníkovu pojetí etiky, neboli o **nadvládu etiky konkrétního pracovníka nad právem**. Pak je rozhodování pracovníka podřízeno jeho představě o tom, jak by mělo vypadat eticky dobré rozhodnutí, zatímco složka práva není příliš brána v úvahu, a pokud ano, tak spíše jako potvrzení správného rozhodnutí. Je zajímavé, že tato situace není v české ani anglicky psané odborné literatuře příliš popisována, což se ale týká celé problematiky vztahu práva a sociální práce. Jako příklad takového přístupu, byť není přímo z oblasti sociální práce, se mi vybavuje psychoterapeut, s nímž jsem spolupracovala, a který přiznal, že když se dozví od klientky či klienta nějakou skutečnost, na níž se vztahuje oznamovací povinnost, tak pokud klientka tuto věc oznamovat nechce, tak to nikdy (!) neoznamuje.

Odlišným způsobem interpretují vztah práva a etiky sociální práce Braye a Preston-Shoot (1998), kteří upozorňují, že role práva v sociální práci by měla být vnímána více **dialekticky**, protože oba výše uvedené postoje jsou jednostranné a lze nalézt řadu situací, kdy se etika sociální práce a právo mohou dostat do vzájemného konfliktu. Vztah, který považuji za optimální mezi právem a etikou sociální práce jsem nazvala dialektický, nicméně si uvědomuji, o jak těžkopádný termín se jedná. Mám tím na mysli, vztah založený na situační reflexi, či promyšlení jednotlivých aspektů zasahujících do rozhodování o situaci. Je zkrátka zjednodušující říci, že právo je nadřazeno etice, protože právo není totožné s morálkou, a zároveň by rozhodně nebylo správné účelově ignorovat v sociální práci právní normy. Při rozhodování v sociální práci by měly být zvažovány oba aspekty rozhodování.

Diskuze k dilematům mezi etickými zásadami a právními normami.

Než se dostanu k dilematům mezi právem a etikou, musím zdůraznit, že popisované dilema rozhodně nevystihuje plnou komplexitu rozhodování v sociální práci. Právní hodnoty a profesionální etické hodnoty jsou pouze jedny z mnoha hodnot, které do rozhodování zasahují. Např. Wart (Peterová, 2006) uvádí ve své práci *Changing Public Sector Values* komplex pěti zdrojů hodnot, které mohou být relevantní. Jedná se o hodnoty individuální (naše víry, osobní hodnoty, zkušenosti, potřeby atd.), profesionální (viz výše), organizační (viz např. Musil, 2004), zákonné hodnoty (viz výše) a hodnoty veřejného zájmu (viz např. níže uvedený příklad *harm reduction*).

Jak vyplývá z předchozích řádků, tento text preferuje více dialektický vztah mezi právem a etikou. Níže uvádím argumenty jednak vyplývající z povahy práva a jednak z povahy samotné sociální práce.

Argumenty vycházející z povahy práva¹

Tři pojetí práva, aneb o mém prozření

Následující řádky se budou věnovat teorii práva, což se pravděpodobně může zdát většině sociálních pracovníků a pracovníků dosti nudným tématem. Osobně jsem to měla stejně, než jsem zjistila, jak jsem klamána českým dominujícím diskursem pojetí práva, který má tendenci stejně jako všechny dominující diskursy předstírat, že je jediný a nejlepší.

Bylo by omylem domnívat se, že existuje jednotné vymezení práva. Jak upozorňuje bývalý ústavní soudce Vojtěch Cepl (1999: 32) v obecné teorii práva nebylo dosaženo shody o tom, co to vlastně právo je. Pro sociální pracovníce pracovníky, kteří nejsou příliš vzdělávání v teorii práva, může být dosti překvapující, že i právo má svá paradigmaty. Neboli většina z nás zná pouze jediné pojetí práva, a to „právní dogmatiku“, o které jsem psala výše v souvislosti s legalismem, a která je v Česku podle Cepla naprosto převládající. V tomto pojetí řada sociálních pracovníků a pracovníků chápe právo jako „co je psáno, to je dáno“, bez ohledu na to, zda je to spravedlivé a účelné. Důsledkem tohoto pojetí je také malá motivace vést diskuzi o podobě a výkladu právních norem.

Zajímavou variantou k právní dogmatice je „právně sociologický pohled“, podle kterého nepostačuje zabývat se pouze legislativou, důležité je zkoumat „živé právo“, jak se skutečně realizuje v životě, jak se interpretuje, uplatňuje a vynucuje (Cepl, 1999). Tento přístup, který se rozšířil hlavně z amerického „právního realismu“, tvrdí, že právní texty žádné jednoznačné odpovědi nenabízejí, a ve skutečnosti to co právníci dělají, není ničím více než jen sofistickou intelektuální hrou (Kühn, 2007). Podle Kühna lze americký právní realismus velmi zjednodušeně popsat jako směr, který připouští, že rozhodnutí soudce je dáno tím, jak se ten který den vyspal nebo jak dobrou kávu měl k snídani. Pro tento směr je charakteristická skepse ve schopnost práva na základě jakékoliv objektivní a hodnotově neutrální metodologie přinášet univerzálně platné odpovědi. Na druhou stranu zahrnuje i určitý optimismus v tom, že lze nalézt sofistickovanější a smysluplnější přístup k právu, který dle mého soudu může být analogický rozhodování v sociální práci. Vždyť i v sociální práci se stále více prosazuje skepse proti naší schopnosti objektivně posoudit situaci klienta a požadavky na sebereflexi (např. i o tom, jak je naše posuzování a rozhodování ovlivněno tím, jak jsme se zrovna vyspali) a kritickou reflexi životní situace klientek a klientů.

Třetí přístup v pojetí práva se soustřeďuje na „psychologický aspekt práva“. Cepl (1999: 33) píše, že „právo není jen to, co je napsáno v knihách, právo je také to, co mají lidé ve svém vědomí. ...Rozhodující jsou ta pravidla, která lidé znají a akceptují, souhlasí s nimi a jednají podle nich, třeba podvědomě. ...Naopak představa o tom, že všechny právní normy lze vynutit sankcemi proti vůli jejich adresátů je utopická,

---

¹ Tuto subkapitolu píše s jasným vědomím, že nejsem vzdělána v teorii práva a že jsem se pustila na značně tenký led, pokud dojde k diskuzi s právně vzdělanými teoretiky práva, a jen pevně doufám, že se nedopustím *faux pas* ohledně chápání této teorie.

dobrovolné vnitřní přijetí většiny pravidel je v moderní komplexní společnosti naprosto nezbytné. Podmínkou efektivního působení práva je též zvyšování harmonie a souladu různých normativních soustav (formálních i neformálních, oficiálních i nestátních), které se ve svém působení navzájem „podporují“... Právo má být „spravedlivé“, v tomto smyslu v souladu s převládající soustavou hodnot ve společnosti. Z poznatku o tom, že pro znalost každé normy je rozhodující její hodnotový (axiologický) rozměr, vyplývá klíčový a praktický význam morálky, kterou zde chápeme v nejširším a zjednodušeném smyslu, jako označení souboru všech platných pravidel lidského chování platných v dané společnosti.“

Předchozí pojetí práva je pro sociální pracovníce pracovníky zajímavé z toho hlediska, že na rozdíl od české právní praxe neodděluje právo a morálku. Zatímco čeští právníci a právničky často tvrdí, že „právo“ a „spravedlnost“ jsou dvě různé věci¹, nebo je naopak zjednodušeně a klamně ztotožňují, tak tento psychologický směr klade důraz na zkoumání a podporu legitimacy práva (sbližování práva a morálky).

V další kapitole svou kritiku práva směřuji především vůči pojetí práva jako právního dogmatismu a východiskem mi k tomu jsou právě dvě výše zmíněné alternativní pojetí práva.

Kritika právního dogmatismu

Za prvé je právo významným nástrojem moci a může být zneužito k upevňování mocenských struktur. Jak upozorňuje Cepl (1999: 40), „každý přemýšlející pozorovatel dojde brzy k tomu, že to právo, které tvoří parlament, není suma rozumu, ale výsledek kompromisů, zájmů, předsudků, prestižních soubojů, lobbyistů“. Pak se právo může stávat zdrojem útlaku a oprese a vést k marginalizaci lidí. Právní normy mohou podporovat sociální inženýrství a xenofobní ideologie, jak dle mého názoru ukazuje například legislativa týkající se registrovaného partnerství² lesbických žen a gay mužů, která tyto lidi otevřeně diskriminuje v oblasti rodinného práva, konkrétně u rodičovských práv, adopcí³, výchovy dětí a reprodukčních práv⁴, nebo v oblastech společného jmění, pozůstalostních důchodů⁵, či dědického práva⁶ atd. (Analýza situace lesbické, gay, bisexuální a transgender menšiny v ČR, 2007).

Za druhé je třeba vnímat, že právo může být problematické i ve své praktické podobě. Laan (1998) upozorňuje, že právní formulace mohou být značně vágní, mohou mít vícero výkladů, což je zřetelné především u tzv. volně vymezených povinností. Jazyk práva je ve svém výkladu značně problematický, protože používá obecné termíny jako například „všeobecný zájem“, „veřejný pořádek“, „spravedlnost“, „v zájmu dítěte“

¹ Naposledy jsem tuto větu slyšela v Otázkách Václava Moravce od advokáta plagiátora Ludka Hosmana, který opsal bakalářskou práci na Plzeňských právech.

² Zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů.

³ Podle zákona registrované osoby nemohou adoptovat dítě nejen jako pár, ale ani individuálně. Na rozdíl od adopce, uzavření registrovaného partnerství nebrání tomu, aby se gayové a lesby stali pěstouny, avšak pouze individuálně, nikoli jako pár.

⁴ V České republice je přístup k umělému oplodnění vyhrazen pouze heterosexuálním párům.

⁵ Uzavřením registrovaného partnerství nedochází mezi partnery či partnerkami ke vzniku společného jmění a pozůstalé partnerky či partneri nemají nárok na vdovský či vdovecký důchod.

⁶ Zatímco občanský zákoník zařazuje pozůstalé registrované partnerky a partnery do 1. dědické skupiny, zákon upravující dědickou daň na tuto skutečnost vůbec nepamatuje. Pokud jde o daň dědickou, ale i darovací, pohlíží právo na registrované partnery či partnerky jako na osoby, které nejsou v žádném příbuzenském svazku a zařazuje je pro výpočet daně až do 3. skupiny, kde je daňová sazba nejvyšší.

apod. Z hlediska oblasti sociálně právní ochrany dětí, jsou relevantní termíny jako např. „zanedbávání péče“, „rozsah informací nezbytný pro potřeby orgánů...“, „řádná výchova“, „nemravný život“ atd., u nichž jsou ne vždy jednoznačné a často diskutovatelné výklady. Například, pokud s rodiči v rámci sanace rodiny vytváříme denní režim a pravidla pro děti, často si kladu otázku, jaký čas pro návrat dětí domů „z vycházek“ je ještě přijatelný a jaký by mohl být dle zákona již považován za znak „zanedbávání péče“? Odpověď je samozřejmě závislá na řadě okolností, především na věku dítěte, nicméně zatímco v některých rodinách se patnáctileté „děti“ musí vracet domů v šest, tak jiné nastavují návraty na desátou večer a tolerují i pozdější návraty dětí domů.

Takovouto nejednoznačnost lze interpretovat jak negativně (viz předchozí příklad), tak pozitivně. Těžko si lze představit situaci, že by zákony přesně nařizovaly rodičům, do kolika hodin má být dítě konkrétního věku doma. Navíc taková striktní formulace by pravděpodobně porušovala rodičovská práva a znemožňovala individuální rodičovské přístupy, které se dají nastavit na potřeby té které rodiny. Jak píše Laan (1998) právo by nemělo upravovat oblasti Životního světa, které lze projednávat skrze komunikativní jednání. Zároveň ale připouští, že někdy může být absence právní úpravy nějaké oblasti jen zástěrkou pro nicnedělání, a může vést k zakonzervování oprese či diskriminace ve společnosti, jak o tom podle mého názoru svědčily dlouhodobé boje o zavedení legislativy k oblasti domácího násilí s odůvodněním, že rodina je oblast, do které by stát neměl zasahovat. Pokud právní úprava nějaké oblasti vede k faktické emancipaci lidí, pak může být dle Laana takový zásah legitimní. Příkladem může být tzv. antidiskriminační zákon¹, který sice může omezovat prostor zaměstnavatelů, poskytovatelů sociálních, vzdělávacích či zdravotních služeb či společnosti obecně při „svobodném“² rozhodování, zároveň ale také zajišťuje a rozšiřuje svobodu a svobodnou volbu pro ty, kteří mají omezené možnosti a jsou znevýhodňováni na základě řady společenských stereotypů a předsudečného uvažování a stanoví právní prostředky v případě diskriminace.

Vedle toho Braye a Preston-Shoot (1998) zdůrazňují tendenci práva k černobílému vidění světa a zjednodušování reality, která je ve svém obsahu mnohem bohatší, s čímž se sociální pracovníci potýkají především u tzv. absolutních právních norem, jako je právě např. oznamovací povinnost. Podobně Cepl (1999: 38) poukazuje na nemožnost jednoznačné artikulace právních norem. „Právní pravidla není možné vždy přesně napsat, což vyplývá z nepřesnosti hovorového jazyka, bez kterého se žádná legislativa neobejde, protože adresáty norem jsou normální lidé ... Dalším důvodem nepřesnosti a neúplnosti legislativy je nemožnost předvídat všechny faktické situace a jejich varianty upravené právem, které mohou v budoucnu nastat.“

V souvislosti s povahou práva stojí za to přednést velké etické dilema, jak postupovat, když právo neplní svůj účel? Když postup dle dané právní normy v sociální práci nemusí být nejlepším řešením ani pro klienta, ani pro společnost? Z Ceplových (1999) citátů vyplývá, že se nemusí jednat o úplně vzácné situace. Je v situaci, kdy se duševně nemocná klientka po dlouhodobé spolupráci svěří sociálnímu pracovníkovi, že před pěti lety zabila své dvouměsíční dítě, nejlepším řešením naplnit oznamovací

---

¹ Zákon č. 198/2009 Sb., o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů.

² Možná by lépe znělo „libovolným“ rozhodování.

povinnost a ohlásit tuto věc policii nebo státnímu zastupitelství? Tedy alespoň v případě, kdy sociální pracovník zjišťuje, že klientka se tím velmi trápí a že výčitky svědomí samy o sobě jsou pro ni obrovským trestem. Jak prospěje klientce, že půjde na několik let do vězení? Jak prospěje společnosti, když uvězní člověka, který je již potrestán svým svědomím? Bude sice učiněno zadost právu, ale ztráty budou na obou stranách. Společnost bude muset vynakládat nemalé náklady na výkon trestu odnětí svobody člověka, který už potrestán je, a důsledky uvěznění pro ženu nepřinášejí také nic dobrého. Uvědomuji si, jak je tento příklad sporný. Optimálním postupem je asi motivovat ženu k tomu, aby se sama přiznala, ale co v případě, kdy by se to nepodařilo? Po uvedení předchozích argumentů si umím v „profesionálním pojetí“ sociální práce představit i situace, kdy se sociální pracovnice či pracovník uvážlivě rozhodnou jednat v rozporu s právní normou, čímž se mohou vystavovat riziku trestního stíhání. Neboli, sociální pracovník či pracovnice, kteří preferují dialektický vztah mezi etikou a právem, jsou „jednou nohou v kriminále“¹. Přesto v závěru tohoto textu uvádím příklady, kdy je „zjednodušování“ reality ze strany práva natolik v konfliktu s komplikovaností praktických situací, že stojí za to o pojednávaném dilematu alespoň přemýšlet.

Argumenty vycházející z povahy sociální práce

Prvním argumentem pro obhajobu dialektického vztahu je poslání profese sociální práce, která se alespoň v akademických textech prezentuje jako nezávislá profese, která by měla být prostředníkem mezi klientem a společností (jejími normami) (např. Úlehla, 1999; Laan, 1999). Sociální pracovnice a pracovníci nemají být „agenty společnosti“ (ani „obhájci klienta“), jejich role má být flexibilní (Úlehla, 1999). Zkrátka, sociální práce by neměla být absolutně poplatná ani společenským tlakům, ani by neměla stát výhradně na straně klientů. Jejím atributem je ambivalence, neboli sounáležitost jak s klienty, tak se společností. Tuto ambivalenci by měli dle Laana (1999: 226) sociální pracovníci a pracovnice přijmout, i když je to „zatraceně těžký úděl“, „protože kdo chce psa bít, hůl si vždycky najde“.

Dalším argumentem na podporu dialektického vztahu mezi právem a etikou je z Etického kodexu sociálních pracovníků (2006) vyplývající zásada, že „sociální práce je založena na hodnotách demokracie, lidských práv a sociální spravedlnosti“, což jsou hodnoty, které se mohou dostat do rozporu s právem. V rovině praxe může docházet k tomu, že právo a morálka nejsou v souladu, a to by sociální pracovnice a pracovníci měli být schopni reflektovat, stejně jako by měli být připraveni na takové situace profesionálně reagovat (viz příklady níže).

Příklady dilemat mezi právem a etikou

Následující uvedené příklady ukazují, jak etické hodnoty mohou být v rozporu s právem a jak rozhodnutí jednat dle práva může být v rozporu s etikou nebo dokonce proti celospolečenskému zájmu. Ve svém příspěvku nechci předestírat odpovědi, spíše se mi jedná o snahu přivést sociální pracovnice a pracovníky ke kritickému zamyšlení nad vztahem práva a etiky v jejich vlastní praxi.

---

¹Podle JUDr. Mitlöhnnera „jsou v kriminále oběma nohama“, jak mě upozornil při naší osobní diskuzi nad tímto tématem.

Příklad etického dilematu spojeného s oznamovací povinností dle § 367 „nepřekažení trestného činu“

V rámci sociální práce lze nalézt příklad až systematického „nepřekažení trestného činu“, a to ve filosofii *harm reduction*, uplatňované především v oblasti terénní práce s uživateli a uživatelkami drog. Dle § 283, který vymezuje „nedovolenou výrobu a jiné nakládání s omamnými a psychotropními látkami a s jedy, nedovolenou výrobu a držení omamných a psychotropních látek a jedů“ by měli terénní pracovníci a pracovníci překazít tuto skutečnost, což prakticky znamená ohlásit ji.

V rámci *streetwork* je téměř nemožné nevědět, kdo a kde vyrábí a prodává drogy, a přesto se povinnost dle § 367 nenaplnuje. V případě oznámení by nebylo možno naplňovat celospolečenský cíl *harm reduction*, kterým je snižovat rizika spojená s užíváním drog takovým způsobem, aby se celospolečensky snižovala incidence a prevalence infekčních nemocí v důsledku užívání drog, a samozřejmě také další následky užívání drog v oblasti ekonomické a kriminální (viz např. Zábranský, Langer, Gronský, Mravčík, 1997). Naopak, pokud by se pracovníci a pracovníci tímto paragrafem řídili, vedlo by to ke ztrátě důvěry klientek a klientů, kteří by injekční materiál měnit nepřišli, a nedostalo by jim dalších poradenských služeb souvisejících se snižováním rizik spojených s užíváním drog. Pokud se pamatují z vlastní praxe, tak důvěra této cílové skupiny je velmi vrtkavá, takže např. policejní zátah, který ani nebyl vyvolán činností naší organizace, vedl k tomu, že se většina klientek a klientů doslova „vypařila“ na několik týdnů. Tento jev zpravidla doprovázel nárůst infekčních nemocí v lokalitě.

I když se terénní pracovníci a pracovníci snaží takovýmito situacím relevantním z hlediska Trestního zákona předcházet tím, že klienty upozorňují, že nechtějí vědět, kdo a kde vyrábí, či prodává, museli by být hodně tupí, aby se řadu konkrétních informací nedovtípili. Přesto tuto zákonnou povinnost vědomě nenaplnují a činí tak dokonce v celospolečenském zájmu.

Příklad etického dilematu spojeného s oznamovací povinností dle § 368 „neoznámení trestného činu“

Představme si, že se sedmnáctiletá klientka svěří sociální pracovníci, že ji otec týral, ale zároveň prosí, ať to nikomu neříká. Z hlediska práva se jedná o „týrání svěřené osoby“ dle § 198 Trestního zákona, ke kterému se váže povinnost oznámení dle § 368. Pokud sociální pracovníci takový trestný čin neoznámí **bez odkladu** státnímu zástupci nebo policejnímu orgánu, může být potrestána až třemi roky odnětí svobody.

Jenže, co když jsou argumenty klientky pro zachování mlčení racionální a přesvědčivé? Sociální pracovníci na základě detailního rozhovoru dojde k tomu, že skutečně k týrání docházelo, že klientka je kompetentní¹ a její důvody, proč nechce věc řešit s pomocí policie, jsou promyšlené a věrohodné. S vědomím, že se jedná o spekulativní příklad, uvedu argumenty, kdy se klientka obává, že by vyšetřování otce policií mohlo vést k infarktu její matky, která o týrání nevěděla, a která má velmi nemocné srdce. Navíc týrání ztratilo momentálně na intenzitě a klientka je rozhodnuta

---

¹ Např. disponuje Laanovými (1999) třemi kompetencemi: instrumentální (zná fakta), sociální (zná normy) a expresivní (je autentická) (dále viz např. Janebová, Musil, 2007).

v den svých osmnáctých narozenin společnou domácnost opustit, takže nehrozí riziko z prodlení.

Takovou situaci lze interpretovat také jako samostatné etické dilema mezi „právem na sebeurčení“ klientky a „nejlepším zájmem klientky“. Jako dilema mezi dvěma právními normami si ho netroufnu označit, protože z hlediska práva by pravděpodobně oznamovací povinnost převážila povinnost mlčenlivosti.

Jako trestný čin může být dle Trestního zákona posouzeno i to, pokud se sociální pracovnice rozhodne s klientkou rozebírat plusy a mínusy oznámení, a postupně ji motivovat k žalobě, protože není naplněna podmínka bezodkladnosti. Z § 358 Trestního zákona totiž vyplývá, že oznámení má proběhnout **bez odkladu** státnímu zástupci nebo policejnímu orgánu. Motivace klientky k podání trestního oznámení nemusí být nutně krátkodobou záležitostí, což právo nereflexuje. Řada klientek a klientů potřebuje čas k tomu, aby se vyrovnali s tím, že stojí za podáním trestního oznámení proti sice násilnému, ale přece jenom blízkému člověku z vlastní rodiny. Řada klientek a klientů se bojí martyria spojeného s trestním oznámením (co tomu řekne rodina, blízcí, sousedé, spolužáci, lidé v obci atd.), bojí se samotného průběhu trestního vyšetřování, především výsledků, či nutnosti konfrontace s pachatelkou nebo pachatelem před soudem.

Nakolik je etické nedopřát klientce čas vše promyslet a připravit se a situaci „bez odkladu“ oznámit? Podobně si lze představit, že se klientku nepodaří sociální pracovníci motivovat k tomu, aby trestní oznámení podala sama, měla by v takovém případě sociální pracovnice automaticky věc oznámit?

Příklad etického dilematu nespojeného s oznamovací povinností dle § 367 a § 368

Třetí příklad vypovídá spíše o informační než oznamovací povinnosti, kdy oznámení není nařízeno trestním zákonem a neoznámení není sankcionováno. Co když se dozvíme, že klient/ka plánuje spáchat nebo spáchal/a trestný čin, ke kterému se neváže oznamovací povinnost ani dle § 367, ani § 368? Měli bychom jako sociální pracovnice a pracovníci takovou věc oznámit, či nikoliv?

Nemohu se zbavit pocitu, že výše zmíněný diskurs podřízenosti profesní etiky právu povede řadu sociálních pracovníků a pracovníků k automatickému ohlášení plánovaného nebo provedeného trestného činu na policii. Prvním důvodem je dle mého názoru neznalost přesného vymezení oznamovací povinnosti dle Trestního zákona¹, kdy si sociální pracovnice a pracovníci myslí, že musí nahlásit všechno protiprávní jednání svých klientek a klientů. Za druhý důvod považuji extrémní loajalitu českých sociálních pracovníků a pracovníků vůči normám společnosti a právu. A třetím důvodem může být kultura organizací sociální práce, které tlačí pomáhající do role „agentů společnosti“ a nutí je podřizovat profesní „morální ideál“ zájmům organizace² (více viz Musil, 2004; 2008b; Musil, Nečasová, 2008). V opačném případě se pracovnice a pracovníci, kteří se

¹ Vycházím z poměrně dlouholeté zkušenosti lektorování sociálních pracovníků a pracovníků, kde zjišťuji neznalost paragrafů spojených s oznamovací povinností. Dokonce jsem tuto neznalost zaznamenala i u policejního vyšetřovatele, který mě vyslyšel, a který se divil, že k „pohlavnímu zneužití“ dle § 187 se nevztahuje oznamovací povinnost vyplývající z § 368.

² Prioritním zájmem většiny organizací je přežít a organizace, která je přistihována, že se neřídí právními normami, pravděpodobně dlouho nepřežije. To činí strategii loajality manažerek a manažerů organizací do značné míry pochopitelnou.

situačně rozhodnou preferovat etické hodnoty nad právním imperativem, vystavují riziku vyhazovu z organizace.¹

V této souvislosti může být užitečné položit si otázku ohledně odpovědnosti za volbu provést trestný čin. Je to sociální pracovníce nebo klient, kdo nese odpovědnost za volbu, respektive za takto špatnou volbu? Je-li klient kompetentní a neohrožuje-li život či zdraví druhých, není pak odpovědnost za rozhodnutí na něm? Hodnota práva na sebeurčení by sociální pracovníce a pracovníky měla vést k respektování toho, že klienti mají právo činit špatná rozhodnutí a nést jejich důsledky (Johnson, 1998).

Podobné východisko je obsaženo i ve Výkladovém sborníku pro poskytovatele ke Standardům kvality sociálních služeb (2008: 40), který respektuje právo klienta na rozhodování s výjimkou situace, kdy „uživatel není schopen přiměřeně posoudit situaci a pochopit následky, které jeho rozhodnutí nebo jednání bude mít“ a zároveň „rozhodnutí nebo jednání by mělo závažné následky, které při špatné volbě mohou vést k ohrožení uživatele nebo k ohrožení ostatních lidí“. Lze si představit řadu trestných činů především majetkoprávního charakteru, které činí například klient v těžké sociální situaci, které závažně neohrožují ostatní lidi a ke kterým se nevztahují § 367 a § 368.

Naopak odpovědnost sociálních pracovníc a pracovníků se váže k tomu, jak kvalitní bude proces motivace klienta k tomu, aby trestný čin nespáchal. Odpovědnost sociální práce se váže k procesu pomoci, ke schopnosti konfrontovat klienta s důsledky jeho rozhodnutí a motivovat ho ke změně chování (Johnson, 1998).

Vedle toho, že nabízím příklad, kdy může být etické neohlásit rozhodnutí klienta spáchat trestný čin, tak chci zároveň upozornit, že si lze představit i situace, kdy etické může být oznámení i v situaci, kdy se na trestný čin nevztahuje oznamovací povinnost. Posouzení a rozhodnutí sociálních pracovníc a pracovníků by mělo být vždy individuální vzhledem ke konkrétní situaci.

Závěr č. 1 aneb jak řešit dilemata mezi etickými zásadami a právními normami?

Cest, jak řešit dilemata mezi etickými zásadami a právními normami, je několik (a uvádím je s důrazem na to, že se jedná o mé osobní názory):

- Za prvé je potřebné zachovat si profesní nezávislost mezi klienty a společností.
- Za druhé mít na vědomí, že právo není totožné s morálkou a nezbavuje zodpovědnosti za etické rozhodování.
- Za třetí je nutné vytvořit si citlivost vůči opresivnímu působení právních norem, tedy „nemlčet“, měnit prostředí a zákony, aby se snižovala pravděpodobnost vzniku takovýchto konfliktů. Braye a Preston-Shoot (1998) navrhuje, že v případech, kdy dojde ke kolizi sociální práce s legislativou, by měla být iniciována ze strany pomáhajících společenská debata o účelnosti dané právní normy. Sociální pracovníce a pracovníci by v rámci této debaty měli projevit citlivost vůči opresi, což vyžaduje profesní sebereflexi v tom, jak pomáhá samotná sociální práce udržovat stávající mocenské struktury a nerovnosti. Měli by působit na změnu opresivního prostředí, nebo více ideálně zplnomocňovat přístup klientů samotných k ovlivňování takovéto debaty.

---

¹ Mimochodem, tento postoj veřejně prezentoval i vedoucí neziskové organizace, ve které pracuji. Na můj příspěvek na VI. Hradeckých dnech reagoval v rámci diskuze vyjádřením, že pokud se někdy ukáže, že jsem nepostupovala dle § 367 a §368 Trestního zákona, tak přijdu o práci. Na druhou stranu riziko ztráty zaměstnání je ve srovnání se třemi léty nepodmíněného trestu odnětí svobody relativně banální pohrůžka.

- A za čtvrté, když už k takovýmto dilematům dojde, tak je řešit situačně (individuálně), přičemž může být užitečné využít k tomu např. teorie Laana (1998), Johnsona (1998), Mattison (2000), Robisona a Cherrey Reeser (2002).

Závěr č. 2 aneb najdeme někde zastání?

Jeden z bystrých účastníků VI. Hradeckých dnů položil zásadní otázku: Budeme mít jako sociální pracovníci a pracovníci někde zastání, když uvážlivě upřednostníme etiku nad právem?

Z toho, jak charakterizuje české pojetí práva Cepl (1999: 41), vyplývá, že u soudů takové zastání pravděpodobně nenajdeme. „Psané právo je nepružné, permanentní novelizace jen pomalu reagují na změny, a hlavně naše soudy jsou založeny na doktríně legality, tj. úzkostlivého dodržování všech předpisů, soudci nesmí právo volnou interpretací ani dotvářet.“¹ Pravděpodobně by tedy sociální pracovníci či pracovníci, kteří ve jménu etiky porušili např. oznamovací povinnost, byli odsouzeni. Pravděpodobně také není v moci sociálních pracovníků a pracovníků tuto situaci českého práva změnit.

Jinou otázkou je, zda není škoda, že sociální práce nemá vyvinut alternativní vlastní mechanismus, který by umožňoval poskytnout takovému člověku satisfakci alespoň v profesní aréně? Například formou Etické komise, která by veřejně uznala, že pomáhající jednal sice protizákonně, leč profesionálně eticky. A tuto věc změnit můžeme...

Seznam citované literatury:

- Analýza situace lesbické, gay, bisexuální a transgender menšiny v ČR, 2007.
 CEPL, V. Prameny práva – Principy nebo zájmy? *Ekonomika, právo a politika. Sborník textů ze seminářů*, 1999, č. 1, s. 31-42.
 Etický kodex lékaře. Česká lékařská komora, 1996.
 Etický kodex sociálních pracovníků ČR. Společnost sociálních pracovníků, 2006.
 CHYTIL, O. Důsledky modernizace v sociální práci. *Sociální práce/Sociálna práca*, 2007, č. 4, s. 64-71.
 JANEBOVÁ, R. MUSIL, L. Mýty o roli sociálních pracovníků a pracovníci. *Sociální práce*, 2007, č. 1, s. 50-61.
 JANEBOVÁ, R. Úvahy nad genderovým tichem aneb Je gender relevantní kategorií v sociální práci? *Sociální práce*, 2008, č. 2, s. 90-105.
 JANEBOVÁ, R., ČERNÁ, L. Konstrukce žen-klientek a mužů-klientů v praxi sociální práce. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2008, roč. 9, č. 2.
 JOHNSON, C. L. *Social Work Practise. A Generalist Approach*. Boston: Allyn and Bacon, 1998.

¹ Bez zájmovosti není, že podle Cepla (1999: 41) „je velice rozšířeným omylem, že soudcovská tvorba práva neboli precedenty patří do angloamerické sféry a nemá v Evropě místo. Ve skutečnosti precedens pochází z tradice práva římského a po staletí byl v celé Evropě nejdůležitějším pramenem práva. Teprve strůjci Velké Francouzské revoluce v podstatě zakázali precedenty, protože nedůvěřovali soudcům, kteří byli nenáviděnou oporou ancient régime. Montesquieuův výrok o tom, že "nový revoluční soudce musí být pouze ústy zákonodárce" vystihuje tendenci, která prakticky donedávna převládala v celé Evropě. Soudci se stali poslušnými byrokratickými úředníky, veškerá moc tvořit právo a střežit řád společnosti se soustředila v rukou "Suveréna," tj. Lidu, Konventu, Monarchy, Parlamentu, Sovětů, Vůdce atd.“

- KÜHN, Z. Rozhoduje o výsledku interpretace práva to, jak se soudce vyspal, nebo ten výsledek kontroluje právní metodologie? <http://jinepravo.blogspot.com/2007/03/rozhoduje-o-vsledku-interpretace-prva.html> [on-line] [25. 3. 2007]
- LAAN, van der G.: Otázky legitimity sociální práce. Boskovice: Albert, Ostrava: Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity, 1998, str. 75-85.
- MATTISON, M. Ethical Decision Making: The Person in the Process. *Social Work*, 2000, Vol. 45, No 3, pp 201-212.
- MITLÖHNER, M. Problematika nepřekážení a neoznámení trestného činu v praxi sociálního pracovníka. In KAPPL, M., SMUTEK, M. Etika sociální práce. Hradec Králové, 2010.
- MUSIL, L. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. *Sociální práce*, 2008a, č. 2, roč. 8, s. 60-79.
- MUSIL, L. Způsoby zvládnání dilematu jednostrannosti a symetrie. In JANEBOVÁ, R., KAPPL, M., SMUTEK, M. Sociální práce mezi pomocí a kontrolou. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008b, s. 11-38.
- MUSIL, L. NEČASOVÁ, M. Zvládnání nesourodých očekávání a morální orientace sociálních pracovníků. In ŠRAJER, J. MUSIL, L. Etické kontexty sociální práce s rodinou. České Budějovice, Brno: Albert, 2008, s. 83-106.
- ONDRUŠKOVÁ, E. Etické otázky výzkumu v sociální práci. In KAPPL, M., SMUTEK, M. Etika sociální práce. Hradec Králové, 2010.
- PETEROVÁ, H. Etické aspekty analýzy a tvorby veřejných politik. Praha: FSV UK, 2006.
- ROBINSON, W, CHERREY REESER, L. Ethical Decision-Making in Social Work. Allyn & Bacon, 2002, Pp. 58-71.
- RŮŽIČKOVÁ, D., MUSIL, L. Hledají sociální pracovníci kolektivní identitu? *Sociální práce*, 2009, č. 3, roč. 9, s. 79-92.
- SOBEK, T. Logika pravidel a logika principů. <http://www.leblog.cz/?q=node/225/print> [on-line] [28. 4. 2008]
- ŠVEŘEPA, M. Reforma sociálního systému v kontextu pomoci a kontroly. In JANEBOVÁ, R., KAPPL, M., SMUTEK, M. Sociální práce mezi pomocí a kontrolou. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008, Pp. 240-246.
- ŠVEŘEPA, M. Prosazování a obhajoba práv klientů sociální práce. In KAPPL, M., SMUTEK, M. Etika sociální práce. Hradec Králové, 2010.
- ÚLEHLA, I. Umění pomáhat. Praha: SLON 1999.
- Výkladový sborník pro poskytovatele. MPSV: Praha, 2008.
- ZÁBRANSKÝ, T., LANGER, I., GRONSKÝ, L., MRAVČÍK, V. Racionální protidrogová politika. Olomouc: Votobia, 1997.
- Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon.
- Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.
- Zákon č. 20/1966 Sb., o péči o zdravý lidu.
- Zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů.
- Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákon.
- Zákon č. 198/2009 Sb., o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů (antidiskriminační zákon).

Problematika nepřekážení a neoznámení trestného činu v praxi sociálního pracovníka

Miroslav Mitlöhner¹

Abstrakt:

V kontaktu s klientem se může sociální pracovník dostat do situace, kdy se od něho, případně z jiných zdrojů, dozví o připravované, páchané nebo spáchané trestné činnosti. Dostává se tak do zdánlivě složité situace jak dále postupovat. U vybraných trestných činů navíc existuje pro sociálního pracovníka reálné nebezpečí trestního postihu, pokud nebude postupovat způsobem, který zcela pregnančně stanoví trestní zákon.

Klíčová slova:

trestný čin, překážení trestného činu, neoznámení trestného činu, sociální práce, sociální pracovník

Ve svém sdělení se chci zabývat problematikou, která se v právnické veřejnosti chápe zcela jednoznačně, zatímco jinde a v jiných souvislostech může budit určité pochybnosti a nebo dokonce dilemata.

V kontaktu s klientem, se může sociální pracovník dostat do situace, kdy se od něho, případně z jiných zdrojů dozví o připravované, páchané nebo již spáchané trestné činnosti.

Dostává se tak – z jeho hlediska – do složité situace, jak dále postupovat.

U vybraných trestných činů navíc existuje pro sociálního pracovníka reálné nebezpečí trestního postihu, pokud nebude postupovat takovým způsobem, který zcela nekompromisně a pregnančně stanoví trestní zákon.

Jen opravdu zcela zdánlivě se může sociální pracovník, ale nejen ten, nýbrž i každý občan či obyvatel České republiky dostat do jakéhosi dilematu, zda v této situaci učinit příslušné oznámení a nebo zda zvolit mlčení o získaném poznatku.

Zvolí-li mlčení je zcela lhostejno jakými úvahami si sám před sebou toho mlčení zdůvodní. Rozhodující je fakt, že mlčel, ač mlčet neměl, protože mu zákon mlčet nedovoluje. Ba dokonce mu ukládá nemlčet, ale konat způsobem zcela jednoznačně stanoveným v zákoně. V tomto případě především v trestním zákoně a dále kupříkladu v zákoně čis. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.

Tak tedy zní právo.

Nicméně může vzniknout otázka, co to je právo. Existuje celá řada jeho definicí a snad pro toto sdělení postačí ta, která charakterizuje právo jako soubor pravidel chování, kterými se organizuje a řídí lidská společnost.

Právo je pojem o více významech a rozlišuje se především právo objektivní a právo subjektivní, přičemž se **objektivním právem** rozumí právo v normativním smyslu tj. souhrn právních norem jako obecně závazných pravidel chování stanovených či uznaných státem.

---

¹ JUDr. Miroslav Mitlöhner, CSc., Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové. e-mail: miroslav.mitlohner@uhk.cz.

Právní normy se vyznačují formální účinností a jsou obsaženy v oficiálních, státem uznaných pramenech práva.

V kontinentálním typu právní kultury – kam náleží rovněž i Česká republika – jsou rozhodujícím pramenem práva zákony a jiné právní předpisy.

Právní normy mají preskriptivní charakter, čili stanoví pomocí příkazů, zákazů a dovolení, jaké chování se považuje za žádoucí a jaké za nežádoucí.

V zájmu objektivitvy nutno dodat, že tento charakter mohou mít i jiná pravidla chování jako kupříkladu pravidla náboženská, etická, společenská., avšak s tím zásadním rozdílem, že právní norma má všeobecnou platnost, její dodržování je vynutitelné a za porušení práva či v případě chování z hlediska právních norem nežádoucího hrozí subjektu práva sankce. Ta je pochopitelně vynutitelná institucemi veřejné moci. Abych byl konkrétní tedy v krajním případě orgány činnými v trestním řízení.

Nicméně tyto mimoprávní systémy mají vliv na motivaci sociálního chování a dost často bývá regulace určitého společenského vztahu právní normou a mimoprávní normou rozdílná.

Tak kupříkladu umělé přerušování těhotenství právní norma připouští a celkem pregnantně jeho realizaci upravuje, morální norma někdy odsuzuje a náboženská norma vždy zakazuje.

Subjektivní právo představuje možnost chování zaručenou objektivním právem čili právními normami. Struktura subjektivního práva zahrnuje mimo jiného možnost chovat se způsobem, který je vymezený právní normou. Samozřejmě že tato struktura zahrnuje i možnost opačnou tj. nechovat se způsobem, který je vymezený právní normou. Pak ovšem jde o jednání protiprávní, v souvislosti s protiprávním jednáním vzniká subjektu právní odpovědnost a nutným důsledkem této právní odpovědnosti je sankce a povinnost tuto sankci strpět.

Právo jako spravedlnost pojímá přirozenoprávní přístup, právo jako soubor právních norem pojímá pozitivistický přístup.

Pramenem přirozeného práva je střídavě Bůh, lidský rozum nebo lidská přirozenost. Tato škola našla své uplatnění v institutech základních lidských práv a svobod. Naproti tomu kritikové přirozenoprávního přístupu odmítají existenci všeobecně závazných ideálů, které se nemění. Podle nich takové východisko činí právo nepružné, neschopné přizpůsobení měnící se společnosti.

Podle pozitivistického přístupu k právu je právo souhrn pravidel stanovených politickým suverénem. Jde tedy – obrazně řečeno – o právo lidí, nikoliv Boha, pro lidi. Pozitivní právo se týká práva takového, jaké je, nikoliv, jaké by mělo být. Pozitivní právo je obsaženo v platné a účinné právní normě a je tím právem, které je závazné a vykonatelné.

Právní norma je nehmotný produkt lidského myšlení a jako takový je součástí společenského vědomí. Z charakteru právní normy vyplývá, že musí být sdělná, že musí být někomu adresována a musí být svému adresátovi seznatelná. Jejím vnějším výrazem a zároveň hmotným nositelem, který ji činí sdělnou, je u nás právní předpis.¹

---

¹ KNAPP, V. *Vědecká propedeutika pro právníky*. Praha: 2003 Eurolex Bohemia s. 47 ISBN80-86432-54-8

Právní norma je definována formálními a materiálními znaky, přičemž z jejich materiálních definičních znaků je nejdůležitější její obecnost a její vynutitelnost státní mocí.

Podle Radbrucha právník od té doby, co asi před sto lety mezi juristy vymřeli zastánci přirozeného práva, žádné výjimky z platnosti zákona a z poslušnosti těch, kdo jsou podřízeni zákonu, nezná. Zákon platí, poněvadž je zákon, a je zákonem, pokud v obvyklých případech disponuje mocí se prosadit.¹

Po tomto, možná poněkud rozsáhlejšímu antré mi dovozte, abych přešel k výkladu skutkových podstat dvou trestných činů, které jsou uvedeny v názvu přednášky.

Protože přibližně za dva a půl měsíce nabývá účinnosti zákon čís. 40/2009 Sb., trestní zákoník, který nahradí současný trestní zákon, budu se zabývat již touto novou právní úpravou.

Trestným činem je protiprávní čin, který trestní zákon označuje za trestný a který vykazuje znaky uvedené v takovém zákoně. K trestní odpovědnosti za trestný čin je třeba úmyslného zavinění, nestanoví-li trestní zákon výslovně, že postačí zavinění z nedbalosti.²

U nepřekazení trestného činu podle § 367 tr. zákoníku objektivní stránka spočívá v tom, že pachatel, který se hodnověrně dozvěděl o přípravě nebo páchaní některého ze zde taxativně vypočtených trestných činů, tuto činnost nepřekazí.

Zákoník nevymezuje způsob, jakým má k překazení dojít. Pouze stanoví, že *překazít trestný čin lze i jeho včasným oznámením* státnímu zástupci nebo policejnímu orgánu a voják tak může místo toho učinit oznámení nadřízenému.

Povinnost překazít trestný čin nezná žádnou výjimku na rozdíl od neoznámení již spáchaného trestného činu. Tuto povinnost má tedy i kupříkladu duchovní, dozví-li se o připravovaném či páchaném trestném činu v souvislosti se zpovědním tajemstvím.

Vezme-li se v úvahu ustanovení Kán. 1388 - § 1 podle kterého zpovědník, který přímo porušil svátostné tajemství, upadá do exkomunikace, nastupující bez rozhodnutí představeného, vyhrazené Apoštolskému stolci; kdo pouze nepřímo, bude potrestán podle závažnosti zločinu, pak tzv. dilema sociálního pracovníka či kohokoliv jiného působí spíše úsměvně než-li jakkoliv jinak.³

Absolutní a bezvýjimečná povinnost překazít připravovaný nebo páchaný trestný čin je dána skutečností, že jde o takové stadium skutku pachatele, ve kterém lze ještě škodlivý následek trestného činu odvrátit nebo ho alespoň zmírnit.

Na rozdíl od **neoznámení trestného činu podle § 368 tr. zákoníku**, kdy je postihováno jednání toho, kdo se hodnověrným způsobem dozví, že jiný spáchal některý ze zde taxativně vypočtených trestných činů.

Oznámení je třeba učinit bez prodlení. Povinnost oznámit (již spáchaný) trestný čin nezávisí na tom, zda ten, kdo se o jeho spáchání hodnověrným způsobem dozvěděl, zná či nezná jeho pachatele.

¹ HANUŠ, L. *Spravedlnost a právní jistota*. Právní rozhledy č. 16, roč. 2009, s. 582 ISSN

² § 13 tr. zákoníku

³ Codex Iuris Canonici, Praha: 1994, Zvon s. 609 ISBN 80-7113-082-6

V tomto případě však oznamovací povinnost nemá advokát nebo jeho zaměstnanec, který se dozví o spáchání trestného činu v souvislosti s výkonem advokacie nebo právní praxe.

Oznamovací povinnost nemá také duchovní registrované církve a náboženské společnosti s oprávněním k výkonu zvláštních práv, dozví-li se o spáchání trestného činu v souvislosti s výkonem zpovědního tajemství nebo v souvislosti s výkonem práva obdobného zpovědnímu tajemství.

Tedy nikdo jiný z titulu své činnosti, povolání nebo zaměstnání není oznamovací povinnosti zbaven. To platí i v případech, kdy se jinak uplatňuje státem uznaná povinnost mlčenlivosti.

Překazit nebo oznámit trestné činy uvedené v §§ 367, 368 tr. zákoníku nemusí ten, kdo by tím způsobil sobě nebo osobám blízkým nebezpečí smrti, ublížení na zdraví, jinou závažnou újmu nebo trestní stíhání.

Nicméně uvedení osoby blízké v nebezpečí trestního stíhání nezbavuje pachatele (nepřekážení trestného činu) povinnosti oznámit zvláště závažné trestné činy taxativně vypočtené v § 367 odst. 2 tr. zákoníku.

Z hlediska objektivní stránky se předpokládá neoznámení trestného činu o němž se pachatel dozví po jeho spáchání. Jestliže by šlo o trestný čin, který nebyl ještě dokončen, přichází v úvahu kvalifikace jako nepřekážení trestného činu (argumentace „páchá“) podle § 367 tr. zákoníku.¹

Na závěr mého vystoupení mi dovoluje dát zadarmo – dobrou radu: Můžeme diskutovat, můžete se mnou nesouhlasit, tvrdě si stát na svém. Můžete ovšem také skončit v kriminále.

Jak praví klasik:

Králi! .....

---

¹ MITLÖHNER, M. *Právo v pedagogickém prostředí*, Hradec Králové: 2008 Gaudeamus s. 15
ISBN 978-80-7041-071-4

K některým aspektům omezování osobní svobody z hlediska pomáhajících profesí

Olga Sovová¹

I.

Omezující opatření v péči o fyzické osoby jsou používána buď ve zdravotnictví v rámci poskytování léčebné péče nebo v sociálních službách v rámci sociální pomoci a péče. Neexistuje samostatný právní předpis, který by komplexním způsobem shrnoval možnosti užití daných opatření a především práva osoby omezované (dále též pacient nebo klient). Je proto nezbytné vycházet z ústavně konformního výkladu jak mezinárodních dokumentů, kterými je Česká republika (ČR) vázána, tak z právních předpisů vnitrostátních, a to včetně paragrafů, kterými jsou standardy sociálních služeb a národní akreditační programy ve zdravotnictví. Z hlediska ústavně konformního výkladu je proto třeba hledat společná pravidla pro sociální i zdravotnické služby a zároveň v nezbytné míře rozlišovat mezi možnostmi užití omezujících opatření při poskytování zdravotní a sociální péče.

Právní rámec aplikace tedy tvoří především Ústava České republiky, Listina základních práv a svobod (LSZP), zákon o péči o zdraví lidu, zákon o sociálních službách a jeho prováděcí vyhláška, občanský zákoník, občanský soudní řád, správní řád a samozřejmě i trestní zákon a trestní řád. Nesmíme v této souvislosti zapomenout na ustanovení čl. 10 Ústavy České republiky (ČR), která stanoví přednost mezinárodních smluv, kterými je ČR vázána, před normami našeho právního řádu.²

Omezujícím opatřením se rozumí užití takových prostředků, které brání volnému pohybu osob a jejich styku s vnějším světem. Některé způsoby omezení jsou uváděny příkladmo v § 89 zákona o sociálních službách: *“...Zasáhnout lze nejdříve pomocí fyzických úchopů, poté umístěním osoby do místnosti zřízené k bezpečnému pobytu, popřípadě na základě ordinace lékaře lze použít léky“*.

Vágně a příkladmo vymezuje omezující opatření rovněž národní akreditační standard pro nemocnice č. 45,³ který hovoří o použití omezovacích prostředků a farmakologickém zklidnění. Již ve vymezení pojmů spatřujeme rozdíl v tom smyslu, že zákon o sociálních službách považuje i medikaci klienta, která vede k jeho zklidnění, za omezovací opatření, zatímco národní akreditační standardy farmakologické zklidnění zjevně považují za léčebný zásah.

Konkrétní způsoby upravující omezování volného pohybu osob, kromě výše uvedeného, v žádném právním předpise nenacházíme.

---

¹ JUDr. Olga Sovová, Ph.D., Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, e-mail: olga.sovova@uhk.cz.

² Např. Úmluva na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny, 96/2001 Sb. m.s.

³ Národní akreditační standardy pro nemocnice, 2. vyd., účinné od 1. 9. 2009, str. 55.

II.

LSZP¹ vymezuje základní mantinely ochrany práv fyzických osob ve vztahu k omezujícím opatřením. Veškeré restrikce je nutno podřítit článku 1 LSZP, který je základním výkladovým pravidlem, neboť z uvedeného požadavku rovnosti sice nevyplývá požadavek obecné rovnosti každého s každým, plyne z něj však požadavek, aby právo bezdůvodně nezvýhodňovalo ani neznevýhodňovalo jedny před druhými.

Požadavek ústavně konformního výkladu restrikce práv se promítá v tom, že lidskou důstojnost je třeba nejen respektovat, ale právními prostředky i aktivně chránit.

*Princip rovnosti je samotným ohniskem ústavního pořádku České republiky, je stěžejním východiskem pro interpretaci a aplikaci práva a k jeho ochraně je třeba přistupovat s obzvláštní obezřetností.*²

V rámci ochrany základních lidských práv hovoří Ústavní soud (ÚS) velmi často i o právu každého na autonomii, právu na sebeurčení. V ústavně konformním pojetí, můžeme tuto autonomii chápat jako svobodu v rozhodování, možnost výběru svého chování v určité situaci a právo i možnost zůstat pánem svého jednání i způsobu života.

ÚS opakovaně judikoval, že každý jednotlivec má subjektivní právo na všeobecnou ochranu svobodné sféry osoby.

*Z tohoto úhlu pohledu se jedná o "sběrné" či generální právo na autonomii osob, které logicky reaguje na nemožnost předvídat při formulování základních práv všechny v budoucnu se vyskytující zásahy do svobodného prostoru osoby.*³

Významným mantinelem je i čl. 5 LSZP – „Každý je způsobilý mít práva.“

Ve svém nálezu sp. zn. I. ÚS 546/03 se Ústavní soud jednoznačně vyjádřil k nutnosti ochrany právní subjektivity jednotlivce: *“ Právní subjektivita totiž musí pokrývat i právo jednotlivce na rozvoj jeho osobnosti v podobě interakce s okolím....”* Osoba definovaná právní subjektivitou má právo na svobodné jednání.⁴

Omezující opatření tedy musí být v souladu s požadavkem na přiměřenost a nezbytnost. Právní stát vyžaduje, aby v rámci principu legitimního očekávání byla opatření omezující základní právo na svobodnou interakci s okolím zakotvena výlučně v zákoně.

*“ ... nelze akceptovat takový závěr, který adresátovi právních norem bere určité právo, garantované zákonem, jen výkladem, provedeným s odkazem na podzákonný předpis. Jak ostatně opakovaně zdůraznil Ústavní soud ..., předvídatelnost práva je jedním ze základních znaků prvků principu právní jistoty, bez jehož respektování si nelze demokratický právní stát představit.”*⁵

V oblasti poskytování zdravotní péče je situace s omezujícími opatřeními z hlediska ústavní konformity ještě složitější a oprávnění k omezení osobnostních práv jsou zakotvena ještě mnohem vágněji. Úmluva o biomedicíně, která je součástí našeho právního řádu, požaduje informovaný souhlas ke všem zákrokům v čl. 5.

¹ Listina základních práv a svobod, vyhlášena pod číslem 2/1993 Sb.

² II. ÚS 1609/08.

³ Srv. např. I. ÚS 1835/07, I. ÚS 43/04.

⁴ Nálezy Ústavního soudu jsou dostupné na www.nalus.cz.

⁵ Rozsudek nejvyššího správního soudu 1 Afs 62/2008, www.nssoud.cz.

III.

Specifickou oblastí, která prochází napříč právním řádem, je právo fyzické osoby na ochranu soukromí. Právo na soukromí je chápáno jako nezadatelné právo ústavní, které jej chráněno jak právem soukromým, tak právem veřejným.

Obsah pojmu **soukromí** není v žádném, právním předpise přesně vymezen. Judikatura, zejména Evropský soud pro lidská práva, dospěl v zásadním rozhodnutí Niemitz v. Spolková republika Německo k tomu, že soukromí je dynamickou, rozvíjející se sférou, jejímž základem je nejen nedotknutelnost osobní identity, právo na informační sebeurčení, nedotknutelnost obydlí a rodinného života, ale i právo na vytváření a rozvíjení vztahů k ostatním osobám.¹

Právo chrání soukromí před neoprávněnými zásahy jak ostatních osob, tak moci veřejné. Ochrana soukromí samozřejmě není absolutní. **Možnost zásahů do soukromí je v demokratickém právním státě umožněna tehdy, pokud se tak děje na základě zákona a v nezbytném rozsahu přiměřeném chráněnému zájmu.**

Toto je v oblasti použití omezujících opatření nesmírně složitá záležitost. Na jedné straně má nepochybně klient či pacient právo na ochranu své intimní sféry, svého soukromí, na straně druhé je zde povinnost zajistit ochranu jeho zdraví a života.

Pro použití těchto opatření platí, že jde určitým způsobem o jednostranný vrchnostenský zásah do práv fyzické osoby. Odborný personál v sociálních službách nebo zdravotnický personál rozhoduje na základě stanovených kritérií o použití omezujících opatření. Platí tedy i zde zásada legality a ochrany práv pacienta nebo klienta.

Zásada legality stanoví, že lze činit pouze to, co je zákonem dovoleno a prostředky v zákonem k tomu vymezenými.

Zákon o sociálních službách umožňuje použít omezující opatření; zákon o péči o zdraví lidu² v tomto směru explicitně ustanovení postrádá. Další nezbytnou součástí zásady legality je použití pouze těch prostředků, které jsou v zákoně vymezeny. Zde opět jen zákon o sociálních službách má uvedené některé typy omezujících opatření.

Obecně lze proto omezující opatření používat v nezbytné míře, převažuje-li zájem na ochraně zdraví klienta, pacienta nebo ostatních osob nad právem omezovaného na sebeurčení i nad právem na ochranu soukromí. Omezovaná osoba, resp. její zástupce má mít vždy možnost bránit se proti zásahu i ex post. Proto musí mít každé zdravotnické zařízení, zařízení sociální péče i další poskytovatelé v souladu se standardy zdravotnických i sociálních služeb vypracovaný systém vyřizování stížností. Tento systém musí být efektivní a dostupný, protože samotný formalizovaný předpis, o jehož existenci nejsou klienti, jejich příbuzní, opatrovníci či zákonní zástupci informováni, nenaplnuje požadavek materiálního právního státu tak, jak v judikatuře uvádí ÚS.

Samozřejmě i personál příslušného zařízení musí být informován o existenci vnitřního předpisu k vyřizování stížností a musí umět podat informace.³

¹ Srv. podrobně Mates, P.: Ochrana soukromí ve správním právu, Praha, Linde 2006, 2. vydání.

² Zákon č. 20/1966 Sb.

³ K tomu srovnej opakovaná zjištění ombudsmana na www.ochrance.cz, že nejen klienti, ale často ani odborný personál nejsou informováni o existenci směrnice a způsobu přijímání a vyřizování stížností.

IV.

Občanský zákoník je generálním právním předpisem, ve které jsou zakotvena základní osobnostní práva.¹

Vzhledem k tomu, že § 7 občanského zákoníku stanoví, že každý je způsobilý mít práva, pak základní práva na ochranu osobnosti nejen, jak jsou zakotvena v ústavním pořádku, ale i v občanském zákoníku nelze odejmout ani osobě, jejíž způsobilost k právním úkonům je omezena. V § 11 občanského zákoníku jsou stanoveny občanskoprávní mantinely zásahů do osobnostních práv.

„Fyzická osoba má právo na ochranu své osobnosti, zejména života a zdraví, občanské cti a lidské důstojnosti, jakož i soukromí, svého jména a projevů osobní povahy.“

Omezující opatření tedy mohou být používána pouze tak, aby se nesnižovala lidská důstojnost klienta. Měl by být chráněn před zvědavostí nebo před zásahy ostatních klientů. Právo klienta na důstojnost a ochranu soukromí musí poskytovatel respektovat i při pořízení záznamu o použití omezujících opatření. V současné době není zcela vyloučeno pořízení fotografie, video nahrávky, apod., které dokumentují aktuální potřebu použití omezujících opatření. Tyto záznamy musí být nejen chráněny před přístupem nepovolané osoby, ale rovněž o jejich pořízení klient a jeho zákonný zástupce musí být informováni.

V této souvislosti je třeba rovněž připomenout **ustanovení o povinné mlčenlivosti**, které je zakotveno jak v zákoně o péči o zdraví lidu, tak v zákoně o sociálních službách. Pracovníci poskytovatele mají tedy povinnou mlčenlivost, která se vztahuje nejen k samotnému poskytování příslušné péče, ale právě i k projevům osobní povahy, které mohou souviset s nemocí nebo aktuálním psychickým stavem klienta.

Pokud jde o studenty a další osoby, které se předepsaným výcvikem připravují na zdravotnické povolání nebo povolání sociálního pracovníka, pak tyto osoby se mohou seznamovat nejen s dokumentací, ale i s dalšími skutečnostmi, kterými jsou právě osobní povahy a záznamy klienta po poučení o povinné mlčenlivosti, které musí být písemně zadokumentováno.

V souladu s § 13 občanského zákoníku má fyzická osoba právo domáhat se od upouštění zásahů do práva na ochranu osobnosti. Toto právo má rovněž i opatrovník. Pokud jde o ochranu osobnosti a zejména právo na náhradu nemateriální újmy, po smrti fyzické osoby mají právo pokračovat v řízení i její rodinné příslušníci - § 13 občanského zákoníku.

Odpovědnost vůči klientovi nebo pacientovi za způsobenou škodu nese zásadně poskytovatel - provozovatel zdravotnického zařízení nebo zařízení sociální péče. Zaměstnanci pak mohou odpovídat buď společně a nerozdílně nebo má vůči nim zaměstnavatel právo na náhradu škody v případech, kdy škodu zavinili porušením svých pracovněprávních povinností.

U zaměstnanců poskytovatele by mohlo jít o odpovědnost za konkrétně vzniklou škodu, kde by zaměstnavatel požadoval odpovídající podíl na náhradě, kterou by sám byl povinen vyplatit klientovi.²

Dále zaměstnavatel má možnost využít ustanovení § 52, písm. f) a g) zákoníku práce¹ k upozornění zaměstnance na neuspokojivé pracovní výsledky a následnou

¹ Zákon č. 40/1964 Sb.

² Viz § 250 a 257 zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce.

možnost výpovědi. Krajním opatřením je pak okamžité zrušení pracovního poměru podle § 55, odst. 1, písm. b) zákoníku práce. Porušení pracovněprávních povinností zvláště hrubým způsobem například u zdravotnického pracovníka lze spatřovat v tom, když zaměstnanec poruší povinnou mlčenlivost a umožní neoprávněně osobě seznámit se s dokumentací pacienta nebo poskytne zevrubné informace o případu či zdravotním stavu bez souhlasu klienta nebo pacienta, např. sdělovacím prostředkům. Totéž platí i pro pracovníky sociálních služeb, neboť i ti mají uloženu § 100 zákona o sociálních službách mlčenlivost.

Nedílnou součástí řešení postihu za nedbalý nebo dokonce úmyslně protiprávní výkon činnosti je **náhrada způsobené újmy**. Poškozený je však většinou odkázán na složité a především zdoluhavé občanskoprávní řízení o náhradě škody. Náhrada škody v našem právu je dosud chápána a především ustanovením občanského práva umožňována pouze jako reparace a kompenzace škody již vzniklé a případně ušlého zisku. Z tohoto důvodu je často náhrada škody přiznána následně v souvislosti se zásahem do osobnostních práv ve výši neodpovídající skutečně způsobenému problému, který často bývá pocíťován i jako újma nemateriální.

Specifickým typem odpovědnosti občanskoprávní je odpovědnost podle § 421a občanského zákoníku, kdy jde o odpovědnost za škodu způsobenou u použitým technickým prostředkem. Tento typ odpovědnosti je konstruován jako odpovědnost objektivní - tedy za výsledek. Jde o ustanovení speciální k §§ 420 a 420a občanského zákoníku. Poskytovatel zdravotních či sociálních služeb se v případě škody způsobené použitím omezujících opatření nemůže vyvinutím tvrzením, že si klient způsobil škodu sám, např. neklidem apod. Poskytovatelé jsou si své odpovědnosti vědomi, a proto právě často dochází k použití některých omezovacích opatření nadbytečně, z obavy o zdraví klienta.

Závažný problém spatřuji i v tom, že klienti, kteří jsou poškozeni neoprávněným užitím omezujících opatření, sami těžko mohou hájit svá práva. Ti klienti, kteří nejsou zbaveni způsobilosti k právním úkonům, si musí svá práva hájit sami; zařízení sociální péče, které je poškodilo, těžko bude navrhnout soudu, aby jim pro řízení stanovil opatrovníka.

Zvláštní důraz v rámci odpovědnosti za nezákonné použití omezujících opatření je nutno klást i na disciplinární odpovědnost lékaře. Jak podle zákona o sociálních službách, tak podle zákona o péči o zdraví lidu je lékař odpovědný za aplikaci některého z typů omezujících opatření. Lékař jako člen profesní komory má zvýšenou odpovědnost za etický a za odborný výkon profese.² Lze proto vznést stížnost i na Českou lékařskou komoru, která přezkoumá, zda nedošlo k porušení právních předpisů.

V souvislosti s těmito úvahami jsem toho názoru, že bude nezbytné zvážit de lege ferenda možnost vytvoření profesní komory sociálních pracovníků, tak jak je tomu např. ve Velké Británii, kde od 1. dubna 2005 sociálním pracovníkem může být osoba, která má nejen potřebnou kvalifikaci, ale je zároveň členem profesní organizace.³

Tato skutečnost by mj. přinesla i možnost zakotvit přímo do oblasti disciplinárního řízení účast poškozeného příjemce služby v rozsahu práv, které má poškozený přestupkem.

---

¹ Zákon č. 262/2007 Sb.

² Srv. zákon č. 220/1991 Sb., zejm. § 2.

³ Tato úprava platí i pro Severní Irsko.

V.

Bez ohledu na to, jaké jsou a budou konkrétní nástroje právní úpravy použití omezujících opatření a odpovědnosti za jejich zneužití, je třeba si uvědomit, že zdravotní péče i sociální práce se pohybuje na pomezí mezi “pomocí a kontrolou“. V rámci dobře míněné snahy klientovi či pacientovi pomoci se mohou stát z pomáhajících pracovníků kontroloři s paternalistickým vztahem, kteří svou ochrannou aktivitou brání závislé osobě v přiměřené aktivitě pod záminkou číhajícího nebezpečí. Je samozřejmě rozdíl mezi klientem sociálních služeb a pacientem, zejména hospitalizovaným. U klienta, ale i u pacienta platí však povinnost zajímat se o jeho skutečné potřeby a umožnit mu autonomii, která spočívá v možnosti samostatně a svobodně se rozhodovat a jednat.

V této oblasti platí více než kdekoli jinde, že vztahy mezi poskytovatelem a příjemcem jeho služby musí být založeny na vzájemné důvěře, respektu a úctě především k právním předpisům. Soudní i správní praxe v oblasti kontroly by pak měla přispívat k tomu, že vzájemná práva a povinnosti budou vymahatelná rychle a účinně a zároveň by měla poskytnout i dostatečnou ochranu na jedné straně klientovi, na straně druhé i poskytovateli.

Prosazování a obhajoba práv klientek sociální práce. Příběh, který není.

Milan Šveřepa¹

Věnováno všem sociálním pracovnícím a pracovníkům, kteří se nevzdávají.

Abstrakt:

Prosazování a obhajoba práv klientů je základ sociální práce. Ukazuje to definice sociální práce (IFSW), etický kodex sociálních pracovníků (dokonce i českých) a také zákon o sociálních službách: pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí (§ 35, písm. j) zákona o sociálních službách) je jedna ze základních činností zajišťovaných sociálními službami. V praxi ovšem nalézáme spíše příklady toho, že sociální práce tuto úlohu neplní. Podívejme se, z jakých důvodů to může být.

Abstract:

One of the fundamental principles of social work is that it is here to promote and advocate for clients' rights. We can see that in the Definition of social work (IFSW), in its codes of ethics (even in the Czech one) and also in major social work law in Czechia: to help with the exercise of rights and rightful interests is an obligatory activity to be provided by social services. In the real world, though, we find very often that social work does not adhere to this role. In this paper, we will look at the examples of this and at the reasons why this may be so.

Motto

„Pro každého myslícího člověka je právo na revoluci nesporným. Každý myslící člověk má právo se bránit. (...) Každý má povinnost se bránit mravně, to jest ničit absolutism duchovní. Mně je mozková, filosofická revoluce nezbytnou podmínkou moderní demokracie.“

T. G. Masaryk (1968:110)

Obhajoba práv klientů je základ sociální práce

„Úsilí o společenskou spravedlnost je základní účel sociální práce.“ (Hepworth, Rooney et al., 2009:5)

Hlavní úkol sociální práce je zlepšit životní podmínky utiskovaných, diskriminovaných nebo jinak ohrožených lidí. Sociální práce nejenže pomáhá jednotlivcům a sociálním systémům zlepšovat jejich sociální fungování, ale také mění sociální podmínky, aby chránily člověka nebo sociální systém před potížemi ve fungování (Sheafor, Horejsi a Horejsi, in Matoušek, 2001).

Tato teze je vtělena do definice sociální práce², do etických kodexů sociálních pracovníků od Spojených států¹ po Česko² (příčemž s klesající geografickou vzdáleností

¹ sverepa@socialnirevue.cz, www.socialnirevue.cz/sverepa

² „Sociální práce podporuje sociální změnu, řešení problémů v mezilidských vztazích a posílení a osvobození lidí za účelem naplnění jejich osobního blaha. Sociální pracovníci jsou agentky změny ve společnosti a v životech osob, rodin a společenství, jimž slouží. Sociální práce se zaměřuje na společenské bariéry, nerovnosti a nespravedlnosti. Způsoby intervence zahrnují na osobu zaměřené

od středu Evropy vzrůstá vágnost vyjádření), a zde i do jedné z hlavních právních norem v oblasti sociální práce³.

Jistě nalezneme množství autorek, které s uvedenou tezí nesouhlasí a úlohu sociální práce vidí v něčem jiném. Kladou přitom obvykle důraz na individuální práci s klientkou, na její osobní rozvoj a na nápravu její schopnosti lépe společensky fungovat (přizpůsobit se okolním podmínkám)⁴.

Podívejme se na několik příkladů, které ukazují, že pouze s individuální prací a nápravou sociálního fungování sociální práce nevystačí. Ukazují také, že v tomto ohledu česká sociální práce selhává a svou úlohu v boji o lepší životní podmínky svých klientů neplní. Nastíníme několik možností, z jakých důvodů tomu tak je.

At' si každý poradí sám

Účinnost zákona o sociálních službách výrazně zvýraznila tendenci českých sociálních služeb řídit se tzv. zákony trhu, tedy ve svém důsledku pracovat pouze pro ty, kdo jsou dostatečně ekonomicky atraktivní⁵. Finanční výtěžnost se stala hlavním kritériem pro poskytnutí či neposkytnutí sociální služby. Dobře je to vidět u klientek pečovatelských služeb.

---

psychosociální procesy stejně jako zapojení do sociální politiky, plánování a rozvoje. Patří sem poradenství, klinická sociální práce, skupinová práce, sociálně pedagogická práce a rodinná terapie i snaha pomoci lidem získat služby a zdroje v jejich společenství. Způsoby intervence rovněž zahrnují správu institucí, organizování komunit a zapojení do společenských a politických akcí s dopadem na sociální politiku a ekonomický rozvoj.“ (*Definition of Social Work*, IFSW, 2000)

¹ „Stěžejní účel sociální práce je zlepšovat lidské životní podmínky, pomoci uspokojit základní lidské potřeby a posílit lidi, kteří jsou zranitelní, utiskovaní nebo chudí.“ (*NASW Code of Ethics*, in Hepworth, Rooney et al., 2009:4)

„Sociální pracovníce se mají zapojovat do sociálních a politických akcí, které se lidem snaží zajistit rovný přístup ke zdrojům, zaměstnání, službám a příležitostem, jež potřebují k naplnění svých základních lidských potřeb a k plnému rozvoji.“ Sociální pracovníce by se podle kodexu měly angažovat v akcích za rozvoj příležitostí pro všechny, především pro potřebné, znevýhodněné apod. Měly by aktivně vystupovat proti jakékoli formě diskriminace či vykořisťování. Sociální práce je veřejný hlas svých klientek a klientů. Má jim svůj hlas propůjčovat a veřejně obhajovat jejich zájmy. (*NASW Code of Ethics*, in DuBois a Miley, 1999:475)

² „Sociální pracovník má právo i povinnost upozorňovat širokou veřejnost a příslušné orgány na případy porušování zákonů a oprávněných zájmů občanů. Zasazuje se o zlepšení sociálních podmínek a zvyšování sociální spravedlnosti tím, že podněcuje změny v zákonech, v politice státu i v politice mezinárodní. Upozorňuje na možnost spravedlivějšího rozdělení společenských zdrojů a potřebu zajistit přístup k těmto zdrojům těm, kteří to potřebují. Působí na rozšíření možností a příležitostí ke zlepšení kvality života pro všechny osoby, a to se zvláštěm zřetelem ke znevýhodněným a postiženým jedincům a skupinám.“ (*Etický kodex sociálních pracovníků České republiky*)

³ Pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí (§ 35, odst. 1. písm. j) zákona o sociálních službách, v platném znění) je jedna ze základních činností zajišťovaných sociálními službami. Každá sociální služba je povinna tuto činnost zajistit (§ 35, odst. 2). Ovšem prováděcí vyhláška (505/2006 Sb., v platném znění) tuto úlohu redukuje na pomoc při komunikaci, při navazování kontaktů a při vyřizování běžných záležitostí.

⁴ Pro podrobnosti viz např. Matoušek, 2001.

⁵ Podrobněji kupř. Dominelli, 2004; Harris, 2002; Šveřepa, 2008.

Jednak byly úkony pečovatelské služby nově oceněny, s hlavním cílem získat od klientek co nejvyšší podíl jimi obdrženého příspěvku na péči¹, jednak podléhají politice, která klade důraz na financování sociálních služeb místními zdroji (penězi obcí a měst).

Babičky v osudí loterie směrovacích čísel

Můžete v Česku potkat dvě starší paní, přítelkyně, které bydlí téměř vedle sebe, často se navštěvují a tráví spolu čas. K jedné z nich přichází pečovatelka pomoci s jídlem či úklidem – druhá se na to dívá a podobné návštěvy se nedočká, neboť její domek leží za katastrální hranicí platící obce. V Anglii tomu říkají loterie poštovních směrovacích čísel.

Najdete i místa, kde se obec nechala přesvědčit a na poskytování pečovatelské služby svým seniorkám přispívá – a obratem ruky od nich stejnou částku vybere jako sponzorský příspěvek. Klientka si tak službu platí dvakrát.

Poskytovatelé sociálních služeb, kterým jsou tyto příběhy známy (máme je od nich) nad nimi vyjadřují rozpaky či pobouření, ovšem tím jejich role končí. Bez větších potíží se podílí na praxi, která tuto nespravedlnost zavedla a utvrzuje.

Racionalizací mají v tomto případě k dispozici několik: Klientky mají dostatek peněz díky státní sociální dávce (příspěvku na péči); je to politika státu a samospráv (regionálních a místních), která má ekonomické opodstatnění a kterou je těžko změnit; nelíbí-li se někomu, že u něho v obci není k dispozici pečovatelská služba, má možnost dojít za starostkou a přesvědčit ji, že je to špatně.

Jste obětí nespravedlnosti? Pomozte si samy

Sociální pracovnice zde uplatňují politiky veřejných institucí bez ohledu na to, zda jsou ve prospěch, či neprospěch jejich klientek. „Sociální pracovnice se podílí na udržování vylučujícího diskurzu prostřednictvím nařízení a metodik, která uplatňují ve své praxi.“ (Dominelli, 2004:38)

Zároveň předpokládají, že je-li veřejná politika vůči klientkám nespravedlivá, samy si to uvědomí, budou protestovat a prosadí změnu².

---

¹ Může být za tlakem na vysoké finanční výnosy v pečovatelských službách skrytý generační konflikt? (viz. Streek: *Politika stárnoucí společnosti: od generační smlouvy ke generačnímu konfliktu*. In Gruss, 2009)

² „V současné době jsme všichni jednotlivci; nicméně nikoli z vlastní vůle, nýbrž z nutnosti. Jsme jednotlivci *de iure*, bez ohledu na to, zda jimi jsme nebo nejsme také *de facto*: máme se identifikovat sami se sebou, sami se spravovat a určovat; a především máme být soběstační při výkonu všech těchto úkolů nehledě na to, zda vládneme nebo nevládneme nezbytnými zdroji (zmíněné povinnosti nejsou nějakým výdobytkem, vznikají spíše z prodlení: jednoduše není nikdo, kdo by to udělal za nás). Mnozí z nás prošli individualizací, aniž by se stali skutečnými jednotlivci, a ještě více lidí trápí obava, že se nedokáží vyrovnat s důsledky individualizace, protože ještě nejsou dostatečně individuální. Pro většinu z nás, jak to břitce vyjádřil Ulrich Beck ve své *Risikogesellschaft*, individualizace znamená, že „experti svalí břímě svých rozporů a konfliktů k nohám jedince a dají mu dobře míněnou radu, aby o tom všem kriticky přemýšlel svou vlastní hlavou“. (...) „Výsledkem je, že většina z nás musí hledat „biografická řešení systémových rozporů. (...) „Biografická řešení“ nejsou jen obtížná a nešikovná: „biografická řešení systémových rozporů“ zkrátka neexistují.“ (Bauman, 2004:127-8)

Takový předpoklad je u lidí, kteří jsou pro svou zranitelnost a slabé společenské postavení klientkami sociální práce, dosti odvážný. Bude-li na něm sociální práce trvat, může se jí stát, že zanikne dřív, než si hloubku svého omylu stihne uvědomit¹.

Sociální práce nemůže předpokládat, že se staří lidé, vyžadující pomoc druhého, domohou sami svých práv a dosáhnou změny ve veřejné politice². Sociální práce jim k tomu má pomoci, je to její hlavní účel a bez toho ztrácí jako profese jakýkoli smysl. Přivést oběd a pomoci s úklidem umí leckdo. Zastat se práv starších lidí je úkol sociální práce.³

Nerozzlobit toho, kdo platí

Stalo se módou sezóny do neplatičů rázně tepat⁴. Rázné postoje vůči tzv. *neplatičům*, později *neprizpůsobivým*, přináší zřejmé výhody: v rovině politické i v té, která je vždy až na prvním místě.

Krok s dobou drží také jedno větší české město. Již několik let pracuje trpělivě a cílevědomě k tomu, aby mohlo zpeněžit domy v centru, sice zatížené výraznou dopravou, ovšem pro kancelářské využití jako dělané. Úspěšnému završení brání maličkost – nějací lidé, kteří v těch domech bydlí.

Před rokem jsme mohli sledovat několikátýdenní kampaň vedení města a jednoho deníku, kdy přesvědčovali veřejnost o zločinech, jež jsou v daném místě na denním pořádku. Gangy tu terorizovaly okolí, okrádaly kolemjdoucí a vraždily nevinné babičky. Kdyby to nebylo tak vážné, mohli bychom se nad tím dobře bavit.

Doba pokročila: Dnes se mediální kampaně nevedou (bylo by to nošení dříví do lesa – zeptejte se kohokoli z města na danou ulici), dnes se rozdávají výpovědi z nájmu a privatizují byty. I od záměrů, kde všude se postaví krásné nové kontejnery k bydlení, se upustilo. Ať si jdou, kam uznají za vhodné.

Tento příběh má ještě další účastníky. Celou dobu je v místě přítomné tzv. komunitní centrum. Městský úřad zaměstnává lidi, kteří mají v popisu práce těm, o něž

¹ Viz. Keller, 2005; Chytil, 2008.

² „Starší lidé [jako významná, homogenní politická a voličská skupina] jsou pouze politickými analytiky, právníky a mechanistickými modely uměle zavedenou kategorií.“ „S tím, jak budou vymírat politicky výrazné kohorty válečných a poválečných generací, můžeme očekávat, že organizovanost starších lidí neporoste, ale bude se spíše zmenšovat. Bude se snižovat i jejich účast ve volbách, přičemž konkrétní odevzdání hlasů bude i nadále ovlivňováno běžnými faktory, jako jsou sociální původ, náboženství atd.“ „Materiální zajištění státními důchody přispívá u důchodců, kteří vyrůstali během válečných a poválečných let a kteří mají výrazné politické zájmy, k dalšímu prohloubení jejich politického zájmu a k velmi výrazným projevům kolektivního povědomí zájmů. Jak uvádí Cambellová, jsou důchodci v USA ve skutečnosti jedinou skupinou s nízkými příjmy, která je zároveň velmi silně politicky angažovaná – účastí ve volbách i kontaktem s místními kongresmany.“ (Streek, in Gruss, 2009:189-190)

³ „[Sociální pracovnice] mohou bojovat s předsudky, na nichž je vystavěn většinový diskurz a z nichž vychází veřejné politiky, tím, že budou shromažďovat důkazy z každodenního života klientek, a ukazovat, že jejich denní praxe je spojena s procesy vyloučení, v nichž chudoba je pouze jeden z projevů. Potvrzováním platnosti klientských znalostí hrají sociální pracovnice klíčovou roli v tom, aby jejich pohledy na věc druhí přijali. Sociální pracovnice vedou klientky k tomu, aby sdílely své znalosti a životní zkušenosti tak, aby jejich hlas byl slyšen a jejich příběhy odhalily nesprávnost oficiálních pohledů na jejich život.“ (Dominelli, 2004:38)

⁴ Zejména, jsou-li tmavší, než připouští české limity, příp. nejsou v příbuzenském či jinak výhodném poměru k tepající.

tu jde nejvíce, pomáhat. A před nedávnem přibyla organizace, která zde poskytuje terénní sociální práci. Ani o jedné z těchto institucí není známo, že by se výrazně postavila na stranu obyvatel uvedených domů a hájila jejich zájmy¹.

Hovořili jsme o tomto případě, ve stejném duchu jako nyní, při výuce sociální práce. Ozval se jeden student, který pracuje v zúčastněné organizaci, a řekl, že to není spravedlivé, neboť oni se protestovat pokusili (jeden článek do novin, jedno setkání s primátorem), ovšem k ničemu to nebylo (novináři to zkomolili a primátor trvá na svém). A víc, dodal, dělat nemůžeme, protože kdybychom šli proti magistrátu, už od něj nedostaneme ani korunu².

Sociální práce je závislá na státu

Poukázal tak na klíčovou charakteristiku současné české sociální práce: její naprostou závislost na státu. Rozhodující díl sociální práce je vykonáván institucemi, které jsou organizačně a finančně prodlouženými údy českého státu. Nic neplatí, že zde působí občanská sdružení a další formy neziskových organizací: i ta pracují za státní peníze, podle státních instrukcí a zadání³.

Můžeme tomu rozumět, neboť jiné zdroje tu vlastně nejsou. Chce-li někdo vykonávat sociální práci, je pro něho stát (při všech absurditách a nejistotách s tím spojených) poměrně spolehlivý zdroj finanční jistoty⁴. Vytěsnil tedy část své identity, bohužel klíčovou pro klientky – ochotu a schopnost brát se za jejich práva a sociální spravedlnost.

„Schopnost sociálních pracovníků obhajovat práva nebo jednat za ohrožené jednotlivce a skupiny byla oslabena jejich závislostí na vládě.“ (Dominelli, 2004:251)

Nikdo nekouše ruku, která jej krmí.

Každý sám za sebe

Téměř v každém okresním městě se v devadesátých letech 20. století spojily (především) matky dětí s postižením, vytvořily školy a stacionáře a začaly jim poskytovat takovou péči, která umožnila rozvoj jejich dovedností a život v domácnosti

---

¹ S jedním ze zúčastněných sociálních pracovníků jsem vedl při obědě (známe se již nějakou dobu) rozhovor o všem možném. Líčil mi také, s jakými problémy pro jeho klienty je celá záležitost spojená, jak jsou jim podstrkávány k podpisu plné moci k prodeji bytu apod. Po chvíli dodal: Nechápu, proč se nějak nespojí a nebojují společně.

² To se stalo před rokem. Od té doby se v organizaci nad svou rolí zamysleli a zdá se, že odpovědnost vůči klientkám převládne. Nahrává tomu i to, že organizace mezitím získala finanční jistotu z jiných zdrojů, tím i nezávislost na městské samosprávě, proti níž bude případně ve jménu klientek vystupovat.

³ Kolegova obava je v těchto souvislostech samozřejmě oprávněná. V jiném městě byla nedávno ukončena činnost občanské poradny, jelikož ji radnice odmítala finančně podporovat. Starosta města podle účastníků jednání argumentoval tím, že nebudou platit organizaci, která často poskytuje rady *proti* městskému úřadu.

⁴ Také proto se v oblasti sociálních služeb snaží usídlit činnosti, které s nimi mnoho společného nemají. Překousnou přítom organizační nesnáze, které to sociální práci působí. Viz. Vrbický, in Janebová, Smutek, 2008.

s ostatními členy rodiny. Byly a jsou jich stovky, spíše tisíce, a stále přibývají. S rostoucí úrovní prenatální lékařské péče roste počet donošených a porozených dětí s postižením.

Všichni společně dnes mají jeden zásadní problém: neví, co s nimi bude, až současní rodiče přestanou péči o své (nyní dospělé) děti zvládat. Stacionáře nejsou. Chráněné byty nejsou. A ústavy (v nichž by podle rodičů jejich potomci „okamžitě umřeli“, protože jsou zvyklí žít v běžné domácnosti a společnosti; ovšem i na ně se obrací, neboť nic jiného nezbyvá) mají jednak omezené kapacity, jednak nejsou schopné začlenit a pracovat s lidmi, kteří celý dosavadní život strávili v domácnosti, individuálním programem přizpůsobeným svým schopnostem a možnostem rodiny.

Pro rodiče to představuje obrovský problém, s nímž se buď aktuálně potýkají (a vlastně nemají žádné východisko), nebo jej vnímají jako hrozbu v budoucnosti, která jim již nyní způsobuje starosti a komplikuje i tak nelehkou situaci.

Snaží se hledat řešení a občas zaznamenají úspěch: tu či onde se podaří otevřít nový chráněný byt pro několik osob. Ten však nepomůže stovkám dalších, kteří jsou v podobné situaci¹. Je přitom zajímavé, že ačkoli jsou takových rodin skutečně stovky a ačkoli nějaké jejich sdružení je téměř v každém větším městě, pokud se o téma nezajímáte, nemáte šanci se o něm dozvědět.

Lze individuálně porazit strukturální nedostatky?

Zúčastněné organizace sociální práce dosud nenapadlo podnítit rodiny, jejich spolky a další instituce ke společnému řešení společného problému. Je přitom tak snadné odbýt požadavek jedné organizace – ovšem kdyby jich přišlo deset dvacet najednou? Kdyby s sebou měly zástupkyně rodičů? Kdyby reprezentovaly ty stovky, spíše tisíce lidí? Dá se předpokládat, že by to výrazně zvýšilo šance na úspěšné řešení jejich požadavků².

---

¹ Z určitého pohledu působí dokonce škodlivě: takovéto malé úspěchy pomáhají zakrýt celkovou situaci a umlčet případné požadavky po dalších kapacitách pro ostatní potřebné.

² Pro inspiraci uvádíme příběh z autobiografie jednoho bývalého sociálního pracovníka: [V chudé černošské čtvrti v centru Chicaga se zjistilo, že některé budovy obsahují azbest a úřady ho nechávají odstranit. Obyvatelům městských bytů ale nikdo nic neřekl a oni mají strach, že i v jejich bytech je azbest a ohrožuje zdraví jejich dětí. Komunitní pracovník jim po mnoha urgencích zajistil schůzku s ředitelem bytového úřadu.] „Rádi bychom mluvili s ředitelem,“ řekla Sadie. „Máte sjednanou schůzku?“ „Víš, že máme přijít,“ řekl jsem. „No, ale zrovna není ve své kanceláři.“ Sadie řekla: „Mohla byste prosím zkusit jeho zástupce?“ Recepční nás změřila ledovým pohledem. Konečně řekla: „Posaďte se.“ (...) Bernadette řekla: „Připadám si, jako bych tu čekala na nějakého prezidenta nebo něco takového.“ „Slyšíte to všichni?“ řekl jsem. „Postavili tyhle velké kanceláře tak, abyste se tu necítili dobře. Ale pamatujte si, že tohle je **veřejná** instituce. Lidi, co tu pracují, jsou vám odpovědní.“ (...) „Je mi líto, [jednat dnes s ředitelem] nebude možné. Pokud neodejdete, zavolám ostrahu.“ V tu chvíli se otevřeli výtahové dveře a vstoupilo několik televizních štábů a reportérů. „Je tohle ten protest proti azbestu?“ zeptal se mne jeden z nich. Ukázal jsem na Sadie: „Tohle je mluvčí.“ Televizní štáby začali chystat své kamery a reportéři zápisníky. (...) [Paní Broadnax, asistentka ředitele:] „Je mi líto, že tu ředitel není. Když mne budete následovat, jsem si jistá, že celou záležitost můžeme urovnat.“ „Je v městských bytech azbest?“ zavolal reportér. „Sejde se ředitel s rodiči?“ „Jde nám o co nejlepší řešení pro naše nájemníky,“ křikla paní Broadnax přes rameno. Následovali jsme ji do velké místnosti, kde už sedělo několik nevrlych úředníků. Paní Broadnax poznamenala, jak roztomilé děti s sebou máme, a nabídla nám kávu a koblíhy. „Nepotřebujeme koblíhy,“ řekla Linda. „Potřebujeme odpovědi.“ (Obama, 2006:363)

Organizování, vytváření společenství a spolupráce v řešení společenských problémů přináší klientkám také možnost sdílet zkušenosti a ujistit se, že v podobné situaci jsou i jiní lidé a že se s ní také více či méně úspěšně vyrovnávají¹.

Sociální práce se věnuje individuu a pomíjí společenské podmínky

Sociální práce se příliš zaměřuje na jednotlivce, jeho potřeby a schopnost sociálního fungování, a přitom pomíjí společenské podmínky, které život člověka ovlivňují². S takovým přístupem mnoho úspěchů nepořídí: domnívat se, že nezaměstnanost je projev výhradně osobní lenosti³, je jistě možné⁴. Musíme ale přehlízet jakékoli zprávy o optimalizaci nákladů pracovní síly přesunem výroby v rámci globálních korporací, hospodářských cyklech nebo finančních či jiných krizích. A zároveň přijmout hypotézu, že se lenost šíří rychleji než mexická chřipka: za oběť jí v poslední době padly desítky miliónů lidí⁵.

Empatie nestačí

Sociální pracovnice, která vychází z předpokladu, že člověk si může za svůj osud zholat sám a že jeho spokojený život je pouze otázka schopnosti náležitě se adaptovat, má v kritických okamžicích velmi omezené možnosti intervence. „Samotná schopnost empatie nestačí k tomu, aby bylo potřebnému člověku pomoheno. Z klientčina pohledu

---

¹ „[Velká většina dotazovaných v průzkumu Harwood Institute for Public Innovation požadovala posun společenských hodnot směrem k rodině a komunitě.] Ovšem zároveň se domnívali, že tyto požadavky nejsou sdíleny ostatními, o nichž se domnívali, že jsou „velmi atomizovaní, sobečtí a nezodpovědní“. Ve výsledku se cítili velmi osamocení. Nicméně, uvádí výzkumná zpráva, když se lidé sešli v ohniskových skupinách, aby tyto otázky diskutovali, byli „překvapení a nadšení, když zjistili, že ostatní sdílí jejich názory“. Místo toho, aby nás starosti (...) sjednocovaly ve společném zájmu, prožíváme je jako čistě osobní a oddělují nás od ostatních.“ (Wilkinson, Pickett, 2009:4)

„Šedí partneři (Grey Panthers, seniorská organizace v USA) se spolčením vypořádali s otázkami osobních nejistot, společenské méněcennosti a finančního nedostatku. Tím, že jako staří lidé získali společný hlas, podkopali také stigma staršího věku jako okrajové a neproduktivní části života.“ (Dominelli, 2004:142)

² „Jestliže se někdo ocitne v bídě vlastní lehkomyšlností neb nedbalostí, jestliže se někdo dopustí vraždy proto, že příroda sama jej odlidštila a že nemůže jinak než být rušitelem právního a mravního řádu, není na těchto jevech nic sociálního. Situace však může být i jiná. Někdo se ocitne v bídě např. pro nezaměstnanost, ač by chtěl pracovat a hledá práci. Někdo se dostane na dráhu zločinnosti v důsledcích špatné výchovy, hospodářské tísně, politického svedení, náboženského fanatismu, třídní nenávisti. Pak ovšem determinanty těchto úchylných jevů jsou sociální. Tyto jevy jsou důsledkem vadného uspořádání sociálních poměrů, určitých poruch v sociálních zřízeních. (...) Individuum bez své viny nebo přes všechno své úsilí se stává jedincem sociálně nepřizpůsobivým.“ (Bláha, 1968:374)

³ Případně příliš štědrého sociálního systému – a tedy opět lenosti a příživnictví.

⁴ Je to i jednodušší, neboť při takovém pohledu na věc se nemusíme zabývat skutečnými příčinami, stačí pouze připravit dostatek rekvalifikačních a aktivizačních programů, jejichž dosti pravděpodobný neúspěch můžeme vždy svést na neschopnost zúčastněných.

⁵ Podle OECD v důsledku současné hospodářské krize zanikne v prostoru tohoto spolku 25 mil. pracovních míst. Od konce roku 2007 do července 2008 zaniklo v zemích OECD 15 mil. pracovních míst. Míra nezaměstnanosti dosáhne průměrně 10 procent. (Týden.cz. 25 milionů pracovních míst. Bilance krize v OECD. 16. 9. 2009. [on-line: http://www.tyden.cz/rubriky/byznys/svet/25-milionu-pracovnich-mist-bilance-krize-v-oecd_139029.html, cit. 16. 10. 2009]

představuje neschopnost vypořádat se se strukturálními problémy, které omezují klientčin osobní vývoj, zásadní selhání sociální práce. Bohužel, strukturální okolnosti klientských životů jsou v prostředí, kde převládá poskytovatelsko-zadavatelský režim a sociální práce založená na kompetencích, stále zanedbávány.“ (Dominelli, 2004:72)

Strukturální otázky nelze přehlížet, neboť mají zásadní vliv na životní úroveň a blaho lidí. Větší společenská nerovnost, uvádí Wilkinson a Pickett (2009), škodí naprosté většině společnosti, nejen jejím chudším členkám. Napříč celou populací je míra duševních poruch pětikrát vyšší v nejvíce nerovných společnostech, v porovnání s těmi nejméně nerovnými. Podobně, ve více nerovných společnostech mají lidé pětikrát větší pravděpodobnost, že skončí ve vězení, šestkrát větší pravděpodobnost klinické obezity a vražednost je několiknásobně vyšší. Důvod, proč jsou tyto rozdíly tolik výrazné, je docela jednoduchý: důsledky nerovnosti se neomezují jen na ty nejméně za vodou. Dopadají na naprostou většinu populace.

Vše je otázka osobní snahy jednotlivce

Ve svém přehlížení strukturních podmínek a v důrazu na individuální schopnost společensky obstát je sociální práce zcela konformní se společenskými procesy současného světa. „Druhou zásadní změnou [společnosti] je deregulace a privatizace modernizačních úkolů a povinností. Úkol, který dříve stál před lidským rozumem jakožto kolektivní vlohou a schopností lidského rodu, se dnes roztříštil, „individualizoval“; zůstal na snaživosti a vitalitě jednotlivce, který jej musí řešit jen díky svým vlastním zdrojům. Ačkoli idea zdokonalení (modernizace současného stavu) prostřednictvím zákonodárných aktivit společnosti ještě není zcela opuštěna, důraz se rozhodně posunul na sebeurčení jedince. Tato osudová odchylka se odráží v posunu etického/politického diskurzu od „spravedlivé společnosti“ k „lidským právům“, tj. k právu jednotlivce lišit se od ostatních a vybírat si podle své vlastní vůle svůj osobní model štěstí a správný životní styl. Namísto velkých peněz z vládních pokladen jsou ve hře pouze drobné z „peněženek daňových poplatníků“.“ (Bauman, 2004:126)

Individuální potřeby jako fetiš sociální práce

Příkladem přístupu omezeného na osobní potřeby člověka je sociální práce ukotvená v českém zákonu o sociálních službách. Pro ni je osobní potřeba (převedená na jednotlivou praktickou dovednost) základem veškerého uvažování a posuzování. Společenské podmínky zde nehrají žádnou roli, jako by člověk žil ve vzduchoprázdnu (či ideálním, bezchybném světě), kde jediné potíže jsou způsobeny jeho osobní deficiencí; ta je ovšem snadno kompenzována agentem sociální práce, který podá, umyje, oblékne.

Kdyby mohlo komunitní plánování něco změnit, dávno by je zakázali

Projevem tohoto uvažování je také komunitní plánování sociálních služeb (se svým fetišem zjišťování potřeb). Principy komunitní práce (společné hledání problémů a

jejich řešení za současné emancipace komunity¹) zde byly proměněny ve vlastní karikaturu: společně se scházíme, abychom si popovídali o *individuálních* potřebách (nejčastěji reprezentovaných vlastními zájmy jednotlivých účastníků), o tom, jak by se daly krásně řešit, a o důvodech, proč je jejich řešení nemožné. „Velmi se mluví o konzultacích s uživateli a naslouchání jejich potřebám. Často se jim ale oznámí, že služba může být poskytnuta pouze za určitých podmínek. Možnost volby jim je teoreticky nabídnuta, a pak odebrána.“ (Dominelli a Khan, in Dominelli, 2004:32)

Čím více je zřejmé, že komunitní plánování žádné významné výsledky a změny uspořádání v nabídce sociální pomoci nepřináší, tím více se šíří a stává se běžnou součástí života sociálních pracovníků a poskytovatelů sociálních služeb. Máme si kde o svých individuálních osudech a potřebách povídat – a jsme přitom zcela neškodní.

Sociální práce nemluví o sociálních problémech

Sociální práce je mlčenlivá profese: neuslyšíte o ní, jak je rok dlouhý. Mohlo by to být i jedno, kdyby to neškodilo jejím klientkám. Kdo jiný než sociální práce má do veřejného prostoru přinášet příběhy a zkušenosti ohrožených skupin obyvatel, narušovat diskurzivní homogenitu *nepřízřusobivých* a *příživníků* a veřejně bojovat za právo každého člověka být slyšen?²

O společenských problémech (ať to je nerovnost v přístupu k pečovatelské službě nebo nedostatek služeb pro lidi s postižením) je potřeba mluvit nahlas, neboť „jevy, které nejsou pojmenovány, zůstávají neviditelné a okrajové.“ (Foucault, in Dominelli, 2004:43)

„Sociální pracovníce zastávají významnou roli v ustavení alternativních diskurzů vycházejících z údajů o životě klientek. Mohou přitom používat média, aby je zpopularizovaly. (...) Vytvoření nových diskurzů může zajistit, že klientky budou vnímány jako skuteční lidé, kteří mají svou úlohu a podíl ve společnosti a v tom, co se s ní děje.“ (Dominelli, 2004:38)

Sociální práce je systémově izolovaná a paralyzovaná

Veřejné instituce, které výkon sociální práce financují, přichází stále s novými požadavky na dokumentování jejího výkonu³. Organizace sociální práce proti této tendenci po straně protestují, ovšem v praxi se jí (vědomy si své závislosti na státu) bez odporu podrobují a stále větší díl své energie věnují byrokraticko-administrativním úkonům⁴. Pro práci s klientkami a v jejich prospěch mají stále méně času.

¹ Viz. Hartl, 1997.

² Viz. Šveřepa, 2008; Šveřepa, 2005.

³ Není daleko doba, kdy se sociální pracovníce nebude moci podívat na klientku, aniž k tomu má předem vypracovaný manuál (v souladu s ministerskou metodikou a příklady dobré praxe v dalších zařízeních), aniž je to dopředu písemně naplánováno (včetně očekávaného přínosu pro osobní klientčin rozvoj) a aniž má povinnost o onom pohledu zpracovat zprávu o třech kopiích. Složitý oběh těchto dokumentů je v organizaci pochopitelně řízen manažerem kvality či oběhu dokumentů (obě pojmenování bývají volně zaměnitelná).

⁴ Podrobněji kupř. Dominelli, 2004; Harris, 2002.

Finanční podpora tak akorát: ani neumoří, ani nepovzbudí

Většina organizací sociální práce nebo sociálních služeb je státem financována pouze v takové míře, která bravurně balancuje na hraně jejich zániku¹. Podpora není tak nízká, aby přiměla organizaci zavřít krám (výraznou roli sehrává „sociální cítění“ vůči klientkám), ani tolik vysoká, aby zajistila její pohodlnou existenci a umožnila soustředit se na klientskou práci².

Tato veřejná politika vede rovněž k tomu, že se organizace zajišťující sociální práci navzájem vnímají jako konkurence: každých sto tisíc dotací té či oné organizaci je bedlivě sledováno a porovnáváno s dotací naší. „Konkurenty hýbe touha upřít svým skutečným či potenciálním rivalům možnost užívat zdrojů, jež mají pod kontrolou nebo na jejichž ovládnutí si činí naděje či o něm sní. Věci, o které tito rivalové soupeří, jsou považovány za vzácné – má se za to, že jich není dost pro všechny a že někteří soupeři budou nuceni spokojit se s množstvím menším, než jaké by si přáli vlastnit. Esenciální součástí ideje konkurence a základním předpokladem konkurenčního jednání je, že některé touhy budou nutně frustrovány a vztahy mezi vítězi a poraženými se musí neustále vyznačovat vzájemnou nevolí či nepřátelstvím.“ (Bauman, 2000:131)

Organizace sociální práce nemohou spolupracovat

Oba projevy této veřejné politiky představují zásadní překážku spolupráce jednotlivých organizací sociální práce. Jsou natolik paralyzovány a izolovány, že jim ani nepřijde na mysl spojit síly v boji za práva klientek či za výhody pro sebe. Stát zde důsledně uplatňuje starou radu všem vládcům: rozděl a panuj³.

Jelikož se organizace sociální práce vzájemně vnímají jako konkurence a tedy se nemohou spolehnout na oborovou solidaritu, která by zajistila oporu ve sporech se státem či jinými institucemi, stojí vždy zcela osamocené⁴, pouze se svou odvahou a schopností se bránit. O to spíše podléhají obavám spojeným s úvahami o případném odporu vůči veřejné politice: pokud se ozveme, přijdeme o dotace a zanikneme – klientky ztratí službu a my práci⁵.

¹ Existují pečlivě ošetřované výjimky, které ostatním slouží jako příklad (a zároveň výtka), že kdyby se více snažily, mohly se mít také tak dobře.

² Srov. poznámka č. 14.

³ Místo reflexe tohoto stavu, jeho dopadů a příp. návrhu možných řešení, věnuje se významný proud současné české teorie sociální práce (Musil, 2008 a další) jeho utvrzování: zdůrazňuje údajně nepřekonatelné rozdíly mezi různými přístupy k sociální práci a argumentuje, proč je trans-oborová spolupráce nemožná.

⁴ „Modernizační impuls ve všech svých podobách představuje nutkavou kritiku skutečnosti. Privatizace tohoto podnětu znamená nutkavou *sebekritiku*: pokud je člověk *de iure* individuem, pak neexistuje nikdo, koho by mohl obviňovat za svou vlastní bídu, nemůže hledat příčiny svých porážek nikde jinde než ve své vlastní nedbalosti a nemohoucnosti, přičemž možnost nápravy nevězí nikde jinde než ve stále tvrdší a tvrdší práci.“ (Bauman, 2004:127)

⁵ „Dnešní nátlak má formy jemnější a vybranější (...) – hlavní váha je přenesena do oblasti *nátlaku existenčního*. Což ovšem na podstatě věci mnoho nemění: je známo, že nikdy nezáleží tolik na absolutní hodnotě ohrožení, jako na jeho hodnotě relativní; spíš než o to, co člověk objektivně pocítí, běží o to, jaký to má pro něj – na horizontu světa, v němž žije, s jeho hierarchií hodnot – subjektivní význam. Čili: bojí-li se dnešní člověk například, že ztratí možnost práce ve svém oboru, může být tento strach stejně silný a

Sociální pracovnice nejsou vybaveny pro aktivní obhajobu a prosazování práv klientek

„Měly bychom se [jako sociální pracovnice] ptát, z jakých důvodů a s jakým účelem jsou navrhovány změny sociálních zákonů. Měly bychom přemýšlet o dopadech, jež budou mít jak na klientky sociální práce, tak na sociální práci samotnou. Měly bychom do debaty o připravovaných změnách vstupovat a vnášet do ní pohledy a informace specifické pro sociální práci.“ (Šveřepa, in Janebová, Kappl, Smutek, 2008)

Abychom toho byli schopni, potřebujeme být vybaveni náležitými znalostmi a dovednostmi. To platí také pro samotné praktické vykonávání činností spojených s obhajobou a prosazováním práv klientů.

Zatímco např. americké standardy sociální práce se přípravě pro obhajobu práv a prosazování společenské spravedlnosti věnují dosti výrazně¹, v českých se o tomto tématu téměř nedočteme². Zatímco schopnost vést spisovou dokumentaci je mezi klíčovými dovednostmi v oblasti metod české sociální práce uvedena hned dvakrát, např. komunitní práce (která je v českém kontextu k našemu tématu asi nejbližší) si vysloužila pouze jednu heslovitou zmínku bez dalších souvislostí.

Je třeba, aby se součástí profesní přípravy sociálních pracovníků stala taková témata, jako příprava a pořádání veřejných akcí, komunikace s veřejností a s médii nebo také politické uspořádání státu a mechanismy moci.

---

může ho vést k týmž činům, jako když v jiných historických podmínkách mu hrozila konfiskace majetku. Metoda existenčního nátlaku je přitom dokonce v jistém smyslu univerzálnější: není totiž u nás občan, který by nemohl být existenčně postižen; každý má co ztratit, a každý má tudíž důvod ke strachu.“ (Havel, 1990:22)

¹ „EP 2.1.5 Prosazovat lidská práva a společenskou a hospodářskou spravedlnost: (...) Sociální pracovníci znají globální souvislosti útisku a znají teorie spravedlnosti a strategie prosazování lidských a občanských práv. (...) Sociální pracovníci: znají formy a způsoby útisku a diskriminace; prosazují lidská práva a společenskou a hospodářskou spravedlnost; podílí se na činnostech, které zlepšují společenskou a hospodářskou spravedlnost.“

EP 2.1.8 Podílet se na politické praxi za účelem zlepšení společenských a hospodářských podmínek a poskytování účinných služeb sociální práce. „Sociální pracovníci vědí, že politická praxe ovlivňuje úroveň poskytovaných sociálních služeb, a aktivně se účastní politické praxe. (...) Sociální pracovníci: analyzují, formulují a prosazují politiky, které zlepšují společenské podmínky; spolupracují s kolegy a klienty pro dosažení účinné politické akce.“ (*Educational Policy and Accreditation Standards*, Council on Social Work Education)

² „5. Obecně řečeno, absolventi škol sociální práce by měli mít takové teoretické znalosti z psychologie, sociologie, práva, sociální politiky, sociální filosofie, teorie řízení a výzkumné metodologie, takové komunikační a psychosociálně terapeutické dovednosti, takové organizační schopnosti a takový profesionální přehled o sociální problematice, aby byli způsobilí k výkonu individuální nebo skupinové klientské práce, aby po dvouleté praxi byli schopni manažerské činnosti přinejmenším na střední úrovni vedení, aby ve svém regionu dokázali provádět komunitní sociální práci (ovlivňovat sociální politiku) a aby se mohli věnovat výzkumné činnosti.“ (*Minimální standard vzdělávání v sociální práci*, ASVSP)

Závěr

Ukázali jsme si několik příkladů, kdy sociální práce selhává ve své základní úloze anebojuje za práva klientek a proti společenské nespravedlnosti. Ukázali jsme si také některé příčiny tohoto stavu.

Klíčová je zde otázka, kterou před pár týdny položila v New Yorku na konferenci RISE sociální pracovnice Marie Romeo: „Je naší úlohou, jako sociálních pracovnic a poskytovatelů sociálních služeb, spolupracovat pro odstranění zdrojů útisku, nebo pouze ošetřovat jeho důsledky?“ (2009:8)

Moji odpověď znáte. Jaká je vaše?

Poděkování

Za praktické příklady a podnětné diskuze, jimiž je tato přednáška inspirována, děkuji účastnicím a účastníkům pracovních skupin, kteří se podílí na tvorbě strategie sociálních služeb v Královéhradeckém kraji. Více informací o pracovních skupinách, včetně podrobností a souvislostí k použitým příkladům, lze nalézt na webové adrese www.socialniprojekty.cz.

Použitá literatura:

- BAUMAN, Zygmunt. *Individualizovaná společnost*. 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 2004. 296 s. ISBN 80-204-1195-X
- BAUMAN, Zygmunt. *Myslet sociologicky*. 2. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 2000. 249 s. ISBN 80-85850-90-7
- BLÁHA, Inocenc Arnošt. *Sociologie*. 1. vyd. Praha : Academia, 1968. 440 s.
- Definition of Social Work*. International Federation of Social Workers : Montréal, 2000. [on-line: <http://www.ifsw.org/en/p38000208.html>, cit. 12. 10. 2009] [česky on-line: <http://socialnirevue.cz/item/definice-socialni-prace>]
- DOMINELLI, Lena. *Social Work. Theory and Practice for a Changing Profession*. 1st ed. Cambridge : Polity Press, 2004. 307 pages. ISBN 0-7456-2383-2
- DUBOIS, Brenda; MILEY, Karla Krogsrud. *Social work. An empowering profession*. 3rd ed. Needham Heights : Allyn and Bacon, 1999. 535 pages. ISBN 0-205-27705-5.
- Educational Policy and Accreditation Standards*. Council on Social Work Education, 2008. [on-line: <http://www.cswe.org/NR/rdonlyres/2A81732E-1776-4175-AC42-65974E96BE66/0/2008EducationalPolicyandAccreditationStandards.pdf>, cit. 15. 10. 2009]
- Etický kodex sociálních pracovníků České republiky*. Společnost sociálních pracovníků České republiky, 2006. [on-line: <http://sspcr.unas.cz/?q=node/13>, cit. 12. 10. 2009]
- GRUSS, Peter (ed.). *Perspektivy stárnutí*. 1. vyd. Praha : Portál, 2009. 224 s. ISBN 978-80-7367-605-6
- HARRIS, John. *The Social Work Business*. 1st ed. Oxon : Routledge, 2002. 240 pgs. ISBN 0-415-22448-8

- HARTL, Pavel. *Komunita občanská a komunita terapeutická*. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 1997. 221 s. ISBN 80-85850-45-1
- HAVEL, Václav. Dopis Gustávu Husákovi (1975). in *O lidskou identitu*. 3. vyd. Praha : Romluvy, 1990. 397 s. ISBN 0 946352 04 6
- HEPWORTH, Dean H., ROONEY, Ronald H., ROONEY, Glenda Dewberry, STROM-GOTTFRIED, Kimberly, LARSEN, Jo Ann. *Direct Social Work Practice: Theory and Skills*. 8th ed. Belmont : Cengage Learning, 2009. 654 pgs. ISBN 978-0-495-60167-8
- CHYTIL, Oldřich. Důsledky modernizace pro sociální práci. in *Sociální práce / Sociální práce*, 2007, číslo 4.
- KELLER, Jan. *Soumrak sociálního státu*. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 2005. 160 s. ISBN 80-86429-41-5
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Ideály humanitní. Problém malého národa. Demokratism v politice*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1968. 127 s.
- MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Základy sociální práce*. 1 vyd. Praha : Portál, 2001. 312 s. ISBN 80-7178-473-7
- Minimální standard vzdělávání v sociální práci*. Asociace vzdělavatelů v sociální práci. [on-line: <http://www.asvsp.org/standardy.php>, cit. 15. 10. 2009]
- MUSIL, Libor. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu "sociální práce". *Sociální práce / Sociální práce*, 2008, číslo 2, s. 60-79.
- ROMEO, Marie. *RISE. Social Work in an Era of Change. Keynote Speech*. RISE : New York, 2009. [on-line: <http://swconference.files.wordpress.com/2009/09/rise-keynote-2009.doc>, 7. 10. 2009]
- OBAMA, Barack. *Dreams from my father: a story of race and inheritance*. New York : Random House Large Print, 2006. p. 691. ISBN 978-0-7393-2819-4
- PIERSON, John, THOMAS, Martin. *Collins Dictionary of Social Work*. 2nd ed. Glasgow : HarperCollins Publishers, 2002. 527 pages. ISBN 0-00-714396-6
- ŠVEŘEPA, Milan. Sociální práce a média. in *Sociální práce / Sociální práce*, číslo 4/2005
- ŠVEŘEPA, M. Reforma sociálního systému v kontextu pomoci a kontroly. in JANEBOVÁ, R., KAPPL, M., SMUTEK, M., eds. *Sociální práce mezi pomocí a kontrolou*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2008. s. 240. [on-line: <http://socialnirevue.cz/item/reforma-socialniho-systemu-v-kontextu-pomoci-a-kontroly>]
- VRBICKÝ, Jan. Vznik sociální služby jako výsledek dialogu odborníků. in JANEBOVÁ, R., SMUTEK, M. (eds.). *Posuzování životní situace v sociální práci. Sborník z konference V. Hradecké dny sociální práce*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2008. s. 128. [on-line: http://www.kspsp.info/cinnost/edice/sbornik_posuzovani_zivotnich_situaci.pdf, cit. 15. 10. 2009]
- WILKINSON, Richard. PICKETT, Kate. *The Spirit Level. Why more equal societies almost always do better*. 1st ed. London : Penguin Books, 2009. 331 pgs. ISBN 978-1-846-14039-6

Etické princípy terénnej sociálnej práce

Andrea Hugáňová, Katarína Chovancová¹

I keď sa stotožňujeme s problematikou rodovej citlivosti, vzhľadom k priestorovým obmedzeniam, uvádzame v texte iba pojem sociálny pracovník, klient a pod. Pod ním však vnímame aj jeho ženskú formu – sociálna pracovníčka, klientka a pod.

Abstract:

In the article we are dealing with ethical principles of social work area, followed by specification of exact realizations in practice. Members of organization Storm contact active drug users as a part of secondary drug addiction prevention and they have exactly defined ethical principles for work with client and in organization. On example of this ethical code, we analyze introduction of "ethical practice".

Abstrakt:

V príspevku sa zaoberáme etickými princípmi v problematike sociálnej práce s následnou špecifikáciou na konkrétny výkon v praxi. Pracovníci Združenie STORM kontaktujú aktívnych užívateľov drog v rámci sekundárnej prevencie závislosti a majú presne zadefinované etické pravidlá v práci s klientom a v organizácii. Na príklade tohto etického kódexu v článku rozoberáme zavedenie tzv. etickej praxe.

Etika v sociálnej práci

V súčasnej dobe existuje celá rada autorov (Strieženec, Levická, Gluchman, Novotná a i.), ktorí sa venujú etickým princípom aplikovaným v sociálnej práci.

Aktuálnosť tejto témy vyplýva zo samotnej podstaty sociálnej práce, v ktorej sa stretávajú v interakcii dvaja ľudia. Profesionál a klient. Tento vzťah je doplnený a ovplyvňovaný tretím faktorom a tým sú spoločenské normy, ktoré sú rovnako záväzné, či sú už písané alebo nepísané. „Sú to spoločenské pravidlá, štandardy, predstavujúce prípustné hranice vo vzťahu medzi ľuďmi.“ (Úlehla, 1999, s. 24). Mnoho krát sa človek stane klientom práve preto, že jeho životný postoj, vnútorné presvedčenie a správanie sa nezhoduje s normami. Sociálny pracovník sa v tomto prípade stáva harmonizačným prvkom, ktorý prostredníctvom svojej osobnosti a odbornosti stabilizuje predchádzajúce dva prvky (Úlehla, 1999, s. 25).

Navrátil hovorí o jednej z hlavných paradigiem sociálnej práce, ktorá sa výrazne dotýka etiky v sociálnej práci a zameriava pozornosť na úlohu sociálneho pracovníka pri tzv. empowerment (zmocňovaní) klientov. Táto paradigma reformy spoločenského prostredia sa snaží dosiahnuť zvýšenie podielu klientov na tvorbe a zmenách spoločenských inštitúcií (Matoušek, 2001, s. 188).

Moc a privilégia sociálneho pracovníka nielen v tejto polohe môžu byť zneužívané a zmanipulované.

---

¹ Mgr. Andrea Hugáňová, FSVaZ UKF Nitra, Kraskova 1, 949 01 Nitra, andrea.huganova@ukf.sk

Mgr. Katarína Chovancová, FSVaZ UKF Nitra, Kraskova 1, 949 01 Nitra, katarina.chovancova@ukf.sk

Pri svojej práci sociálny pracovník často vníma jej dilemy práve z pozície kontroly a pomoci. Balážiová, Pavelová (2007, s. 177) upozorňujú napr. na možnosti manipulácie psychicky chorého klienta, keď má často tendencie urobiť z neho nesvojprávneho človeka, ktorého treba neustále kontrolovať, odporúčať mu všetko, čo má robiť, zasahovať príliš do jeho života. Možno aj zneužívať svoju moc, ktorú nám jeho indispozícia ponúka. Je veľmi dôležité pracovať s týmto fenoménom a určiť presné mantinely pri tejto práci.

Etický kódex je nevyhnutnou súčasťou sociálnej práce ako bezpečná regulácia správania odborníka. Podľa Millersona závisí potreba kódexu etických princípov na situácií, v ktorých sa sociálny pracovník nachádza. To je najviac ovplyvnené

- typom praxe: neinštitucionálnom a inštitucionálnom (v neinštitucionálnych soc. službách je potreba kódexu vyššia),
- používanou technikou: kódex zaisťuje najlepšiu možnú službu, ktorej bude klient rozumieť,
- povahou praxe: priamy kontakt s klientom je náročnejší na dodržiavanie etických princípov ako nepriamy kontakt alebo kontakt so skupinou (Matoušek, 2003, s. 42).

V Etickom kódexe sociálnej práce Britskej asociácie sociálnych pracovníkov je presne pomenovaná aj tzv. etická prax. Ide o súbor etických princípov, zvlášť vyčlenených a nastavených na priamu prax s klientom.

Člení sa na:

- zodpovednosť ku klientovi (priorita záujmu klienta, konflikt záujmov, vlastný výber služby, informovaný súhlas a pod.),
- zodpovednosť k profesii (nenarušenie obrazu sociálnej práce),
- povinnosti k pracovišku (dodržanie interných predpisov a pod.),
- zodpovednosť k role sociálneho pracovníka (manažment, vzdelávanie, výskum, nezávislá prax a pod.) (British, 2009).

Terénna sociálna práca, ktorá bude v nasledujúcom texte bližšie charakterizovaná sa zaraďuje medzi neinštitucionálnu formu práce v priamom kontakte s klientom v snahe pracovať s ním „tu a teraz“ a preto musí nevyhnutne spĺňať jednotlivé princípy etickej praxe.

Terénna sociálna práca

Sociálna práca má široký záber, sociálni pracovníci pôsobia na viacerých miestach, v rôznom prostredí. Tak ako je neopakovateľný jednotlivec, tak isto je podľa našej mienky nutná i neopakovateľná a jedinečná práca s ním. Z uvedeného vyplýva, že nemôže existovať jednotný prístup ku klientovi, použitie jednej metódy, techniky.

Terénna sociálna práca je podľa Matouška (2003, s. 169) presne vymedzená metóda sociálnej práce, ktorú vykonávajú špecificky orientovaní pracovníci. Páleníková (2006, s. 222) konštatuje, že nie je vylúčené, považovať terénnu sociálnu prácu za špecifickú formu skupinovej práce či kombináciu bazálnych typov sociálnej práce. Slovenská legislatíva podľa našej mienky exaktne nezadefinovala terénnu sociálnu prácu. Zákon č. 448/2008 o sociálnych službách síce o nej hovorí ako o jednej z foriem sociálnej služby, ktorá sa poskytuje fyzickej osobe v prirodzenom prostredí za pomoci terénnych programov. Ich konkrétnejšie zadefinovanie však podľa našej mienky chýba.

Terénna sociálna práca alebo tiež streetwork je jednou z metód sociálnej práce. Hoci doslovný preklad anglického pojmu streetwork naznačuje, že ide o prácu na ulici, toto zadefinovanie nie je presné. Bednářová a Pelech (2000, s. 7) taktiež hovoria skôr o práci v otvorenom a hlavne neinštitucionalizovanom prostredí (teda nielen ulica, ale aj napr. klub, pohostinstvo, priamo v rodine, festival, futbalový štadión, opustený dom a i.).

Význam a zmysel terénnej sociálnej práce/stretworku, a to, že sa s klientmi pracuje v ich prirodzenom prostredí neodoprie etymologická nejednotnosť. Preto ich budeme v našom príspevku považovať za synonymá. Rovnako ako Ambrózová (2006, s. 10) aj my zdieľame názor, že terénna sociálna práca je nenahraditeľná, pretože zachytáva a rieši problém tam, kde vznikol a ponúka pomoc v prirodzenom prostredí.

Stotožňujeme sa s Bednářovou a Pelechom (2003, s. 7), ktorí terénnu sociálnu prácu ponímajú ako spôsob práce, ktorej nevyhnutnou súčasťou je i kontaktná práca. Tá je tvorená komplexom nízkoprahových služieb. Streetwork v sebe obsahuje aj prácu vyhľadávaciú, sprevádzaciú ale i mobilnú prácu s už spomínanou ponukou sociálnej pomoci nízkoprahového charakteru (Bednářová, Pelech, 2000, s. 7).

Stürzbecher (In Matoušek, 2003, s. 173) ako cieľovú skupinu určuje okrajové skupiny spoločnosti, ktorých počet neustále narastá. Obecne môžeme povedať, že cieľovú skupinu terénnej sociálnej práce tvoria najmä osoby so životným štýlom, ktorý nie je podporovaný majoritnou spoločnosťou. Prikláňame sa k deleniu cieľových skupín streetworku podľa Bednářovej a Pelecha (2000, s. 27) a to:

- deti s kľúčom na krku,
- skupiny jednostranne špecificky orientovanej mládeže (skinheads, hooligans a i.),
- pouličné prostitútky a homoprostitúti,
- ľudia závislí na návykových látkach a patologickí hráči,
- bezdomovci.

Matoušek (2003, s. 174) poukazuje, akým spôsobom môže byť určený konkrétny výber cieľovej skupiny:

- konkrétny problém,
- objednávka spoločnosti,
- spôsob trávenia voľného času,
- typ lokality,
- vek,
- pohlavie.

Etika v praxi terénneho sociálneho pracovníka Združenia STORM

Na základe vyššie uvedeného textu sa v praxi musí aj terénny sociálny pracovník nevyhnutne stretávať s etickými pravidlami. Okrem rešpektovania všeobecného etického kódexu, si takmer každá organizácia poskytujúca sociálne služby vytvára vlastný systém etických pravidiel.

Výnimkou nie je ani Združenie STORM, ktoré sa venuje sekundárnej prevencii drogovu závislých osôb a osôb pracujúcich v sex - biznise. Všetky služby v tejto oblasti sú tvorené v zmysle filozofie harm-reduction, čiže znižovania rizík a škôd pri užívaní drog. Sociálni pracovníci združenia dodržiavajú nielen zásady obecného etického

kódezu, ale taktiež sa zaväzujú rešpektovať interné etické pravidlá.

Primárne sme mali v úmysle zásady kategorizovať podľa už vyššie spomenutého členenia etickej praxe Britskej asociácie sociálnych pracovníkov. Avšak deliaca čiara medzi jednotlivými sekciami je veľmi tenká a jednotlivé pravidlá môžeme zaradiť do jednej i viacerých oblastí etickej praxe. Závisí si to podľa nás od samotného vnímania každého sociálneho pracovníka, do ktorej kategórií si ktoré pravidlo zaradiť.

Nasleduje zoznam etických pravidiel, ktoré terénny sociálny pracovník v tomto združení dodržiava. Vznikli modifikovaním všeobecného etického kódezu v podmienkach terénnej sociálnej práce s užívateľmi drog a osobami pracujúcimi v sex-biznise.

Terénny pracovník:

- rešpektuje klientovo súkromie a zachováva dôvernosť informácií získaných pri svojej práci,
- dodržiava filozofiu a pravidlá harm-reduction,
- za žiadnych okolností nepracuje v teréne akútne intoxikovaný akoukoľvek drogou,
- nepodáva neoverené informácie a rady,
- osobné sympatie či nesympatie voči klientovi neprenáša do komunikácie a poradenstva s klientom,
- neustále pracuje na svojom profesionálnom raste a snaží sa získať a rozvíjať odborné poznatky a uplatňovať ich v profesionálnej praxi,
- nenadväzuje osobné a priateľské vzťahy s klientmi,
- nehovorí pred klientom o vlastných skúsenostiach s užívaním drog,
- je súčasťou pracovného tímu a snaží sa o udržiavanie korektných pracovných vzťahov a nezatajajú akékoľvek dôležité informácie
- dodržiava pravidlá terénnej práce a podľa situácie sa riadi krízovým manuálom (Etický, 2008).

Prelínanie a vzájomné presahovanie pravidiel môžeme ilustrovať na zásade nepracovať v teréne pod vplyvom akejkoľvek drogy. Vnímanie terénneho pracovníka je počas služby neustále vystavené krízovým momentom, v ktorých musí správne a rýchlo zareagovať. Porušenie tejto zásady by bolo ohrozujúce nielen pre samotného klienta, terénneho sociálneho pracovníka i spolupracovníka, ale taktiež by poškodilo to obraz sociálnej práce a prekročil by interné pravidlá zamestnávateľa.

Považujeme však za nevyhnutné, aby sa etický kódex (všeobecný, alebo špecifický pre organizáciu) dodržiaval.

Prax vždy ukáže, ktoré z pravidiel sú opodstatnené, a v ktorých prípadoch sa dá nad niektorými zásadami polemizovať. Určite by to však malo podľa nášho názoru prebiehať v bezpečnej atmosfére prítomnosti supervízora.

Vzťah medzi terénnym sociálnym pracovníkom a klientom je osobitý a tvorí základ sociálnej práce. Práve etické pravidlá zaisťujú ochranu pred narušením tohto výnimočného fenoménu, ktorý vzniká priamo v klientovom prirodzenom prostredí – priamo na ulici.

Zoznam bibliografických odkazov:

- AMBRÓZOVÁ, A. a kol. *Proces terénnej sociálnej práce v sociálne vylúčenej komunite*. Bratislava, PDCS, o.z., 2006. 76 s. ISBN 80-969431-3-8.
- BALÁŽIOVÁ, P. – PAVELOVÁ, L. *Kontrola a pomoc v sociálnej práci na psychiatrii* In: Sociální práce mezi pomocí a kontrolou : zborník z konferencie IV. Hradecké dny sociální práce s mezinárodní účastí. - Hradec Králové: Gaudeamus, 2008, s. 176-181 ISBN 978-80-7041-118-6.
- BEDNÁŘOVA, Z.- PELECH, L. *Slabikář sociální práce na ulici*. Brno, Doplněk, 2003. 104 s. ISBN 80-7239-148-8.
- BEDNÁŘOVA, Z.- PELECH, L. *Sociální práce na ulici*. Brno, Doplněk, 2000. 106 s. ISBN 80-7239-048-1.
- British Association of Social Workers. *Code of Ethics for Social Work*. 2009. Dostupné na: <http://www.celticknot.org.uk/links/baswcode.html>, 23.09.2009. 15:41
- MATOUŠEK, O. a kol. *Metódy a řízení sociální práce*. Praha, Portál, 2003. 380 s. ISBN 80-7178-548-2.
- MATOUŠEK, O. a kol., 2001. *Základy sociální práce*. Praha, Portál, 2001. 312 s. ISBN 80-7178-473-7.
- PÁLENÍKOVÁ, M. Sociální pracovníci v teréne. In *Riziková mládež v současné společnosti*. Hradec Králové, Gaudeamus, 2006. ISBN 80-7041-044-2 s. 222-232.
- ULEHLA, I. 1999. *Umění pomáhat*. Praha, Slon, 1999. 128 s. ISBN 80-85850-69-9.
- ZDRUŽENIE STORM. *Etický kódex*. 2008. interný dokument

Ukázka možných etických dilemat v praxi sociální práce s rodinou

Světluške Kotrčová, Jan Vrbický¹

Abstrakt:

Příspěvek deskriptivně mapuje sociální práci s rodinou v rámci spolupráce vybrané instituce státní správy a instituce neziskového sektoru. Text poukazuje na nutnost reflexe této spolupráce při práci s rodinou, jejímž cílem je blaho dítěte při zachování akceptovatelného způsobu fungování rodiny. Krátce se zmiňuje o problematice rozdílného pojetí sociální práce ve zmíněných typech institucí, přičemž dospívá k uznání potřebnosti kooperace mezi nimi. Na konkrétních případech jsou dále ukázány možnosti spolupráce mezi těmito dvěma sektory, z nichž vyplývá několik etických, ale i dalších dilemat pro sociální pracovníce/pracovníky v přímé práci. Jedná se například o to, kde se nachází hranice nutnosti předávání informace o klientovi v případě jeho nesouhlasu s podáváním informací, či problematice prvokontaktu s klientem. Text je napsán v kontextu možných střetů dvou zákonů a to zákona č. 359/1999 Sb. o sociálně právní ochraně dětí ve znění pozdějších předpisů a zákona č. 108/2006 Sb. o sociálních službách ve znění pozdějších předpisů.

Úvodem

Je třeba uvést kontext vzniku daného příspěvku, který byl napsán na pozadí spolupráce instituce veřejné správy a instituce neziskového sektoru, jejímž cílem je blaho (zájem) dítěte. Vzniklý text je úspěšným dílčím završením spolupráce oddělení sociální právní ochrany dětí s neziskovou sociální službou v rámci aktivity sanace rodiny, která se stává nedílnou součástí sociální sítě v rozsahu okresu Hradec Králové a zároveň jedním z důležitých nástrojů pro samotné oddělení sociálně právní ochrany dětí (dále jen OSPOD), jež podle Národního akčního plánu k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2009 – 2011 má vést koordinaci péče o dítě. Což v praxi klade větší odbornější nároky na pracovníce/íky OSPODu, jež jako „pracovníci pro koordinaci“ budou zodpovědní za koordinaci případové práce s konkrétním klientem a za plnění individuálního plánu práce s dítětem a jeho rodinou. V tuto chvíli již můžeme říci, že vzhledem k počtu klientů je to úkol velmi časově náročný, ne-li přímo nemožný. Přičemž základem takového konání je právě vybraný způsob posuzování životní situace klienta, kdy pracovníka čeká dilema, zda zvolí typ „na míru ušitý“ pro klienta, jež s sebou nese časovou náročnost a potřebu větší odbornosti, nebo zda se uchýlí k určité objektivistické standardizované (procesní) diagnostice, která ale může vést k nesprávné sociální diagnóze či k přílišnému zjednodušení (zkomplikování) situace klienta.

Dále po posouzení situace klienta (či diagnostikování?) se očekává, že „pracovník pro koordinaci“ navrhne další postup. Respektive svolá multidisciplinární skupinu odborníků, aby byl vytvořen individuální plán klienta. Základním dilematem je zda, má mít předem určené odborníky, které svolá (čímž nepřímo určí podobu

---

¹ Mgr. Světluške Kotrčová
Bc. Jan Vrbický

individuální plánu) nebo situačně bude vybírat a to i s přihlédnutím k „zakázce“ klienta. U „pracovníka pro koordinaci“ jako zástupce veřejné správy by se očekával spíše procedurální přístup (zvláště pokud by i byl součástí Systému včasné intervence, jež si dává za cíl mít vypracovaný určitý metodický postup pro řešení každého problému u dítěte či mladistvého) než situační. Ale právě zkušenosti z naší spolupráce ukazují na stírání daných rozdílů v řešení dilemat sociálních pracovníků ve veřejné správě a v neziskovém sektoru, kdy neziskový sektor je někdy sám „papežtější než papež“. Cílem textu není objektivizace, ale upozornění na některé aspekty sblížujícího se pojetí sociální práce s rodinou mezi veřejnou správou a neziskovým sektorem, což autoři pokládají za pozitivní vývoj, jehož cílem by, ale nemělo být naprosté sblížení (sloučení), ale předefinování hranic spolupráce na základě plnohodnotného partnerství, důvěry, respektu a nastavení transparentních komunikačních toků.

Děti a jejich rodiny ovlivňují různé společenské vlivy či jevy, které mohou být na jedné straně pozitivní, ale na straně druhé negativní. Děti pro svou nezralost a náchylnost k ohrožení potřebují pomoc a ochranu svých rodičů. Pokud však rodiče nejsou schopni nebo ochotni svoje děti náležitě chránit a vychovávat, pak musí tuto roli ochránce či nositele povinností převzít stát. Nositeli sociální práce s dětmi a jejich rodiči jsou sociální pracovníci orgánů sociálně-právní ochrany dětí, ale též fyzické osoby či zaměstnanci právnických osob, jsou-li výkonem sociálně-právní ochrany dětí pověřeny.

Pokud stát přenesl na sociální pracovníky oprávnění a zároveň povinnost pomáhat dětem v ohrožujících situacích, musí mít jejich činnost patřičnou oporu v právních předpisech. Žádné dítě není dítětem státním. Každé dítě má konkrétní rodiče. Vstup do jejich soukromého rodinného života pak musí mít onu právní oporu skutečně pevnou. Kvalitní výkon sociální práce s rodinou a dětmi předpokládá odpovídající vzdělání sociálního pracovníka a to nejen v oblasti práva, které aplikuje, ale i metody a techniky sociální práce s klientem, které realizuje při respektování etických zásad. Problémy, které sociální pracovník řeší v dané rodině, jsou většina komplexního a multidisciplinárního charakteru.

Sociální pracovníci orgánů sociálně-právní ochrany dětí jsou nuceni díky svému specifickému zařazení do systému veřejné správy reagovat na nastalé události a skutečnosti nejen z podnětu rodičů, kteří jsou za svoje chování a rozhodování plně kompetentní a zodpovědní, ale v mnoha případech jednájí mimo přání či proti vůli rodičů. Přijímaná opatření však vždy sledují zájem a prospěch dítěte, který je nadřazený právům osob odpovědných za výchovu dítěte. I proto je v zájmu dítěte prošetřit anonymní oznámení a posléze zjistit, že v rodině, kde sociální pracovníci sociálně-právní ochrany dětí provedli kontrolu, je vše v pořádku, než aby se kontrola neprovedla a celá rodinná situace vyvrcholila trestným činem vůči dítěti. Pokud se tento případ stane sociálním pracovníkům v neziskovém sektoru, tak se neočekává, že budou automaticky jednat a zasahovat do dané rodiny, ale po posouzení situace se rozhodnou, zda zasáhnout či ne. Většinou v případě anonymů tyto pracovníci nezasáhnou, což s sebou nese zodpovědnost za danou situaci a v případě zmýlení, také nesení následků. S čímž ale sociální pracovníci v neziskovém sektoru musí počítat. Každopádně neznamená to, že i když více ukazatelů poukazuje na riziko týrání dítěte, tak že se nepostupuje dle platných norem s tím, že se poukazuje na principy anonymity, nízkoprahovosti, či terapeutického rozměru dané situace a nebo práva klientů, jak se několikrát v minulosti stalo a jež je důsledkem vnímání dilematu v rozhodování u

sociálních pracovníků, zda je nadřazenější zájem dítěte (*zákon* č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů) či právo uživatelů služeb (*zákon* č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů). Tento rozpor se týká hlavně pracovníků, kteří pracují v sociální službě, která zároveň má i pověření k SPO.

Dříve v textu jsme se zmínili o určitém sblížení sociální práce na OSPODu a v neziskovém sektoru, tak nyní je čas to poukázat na dvou kratších klientských příbězích.

Výše zmíněné vymezení budí dojem, že sociální pracovník působící v oblasti sociálně-právní ochrany dětí ve veřejné správě realizuje sociální práci v rámci jasných mantinelů, které zaručují onu ochranu oprávněných zájmů dítěte, ale i jistou míru ochrany pracovníka samotného. Na určité situace se dá nahlížet z mnoha úhlů pohledu. Sociální pracovník nezdídko hledá mezi špatnými řešeními to nejméně špatné. Případová studie jedné konkrétní kauzy celkem přehledně dokládá jedno z častých dilemat sociálních pracovníků orgánů sociálně-právní ochrany dětí.

Na sociální pracovníci se obrátil otec jedenáctileté dívky s žádostí o pomoc při řešení dlouhodobě narušené komunikace s matkou dítěte. V první fázi se sociální pracovnice zaměřila na poznání a analýzu situace otce. Otec si zejména stěžoval na to, že matka bezdůvodně narušuje jeho kontakt s dcerou či dokonce tomuto kontaktu brání. Z rozhovoru bylo patrné, že otec usiluje o získání důvěry sociální pracovnice. Sociální pracovnice telefonicky kontaktovala matku a stručně ji seznámila s obsahem sdělení otce – bývalého manžela. Poté matce nabídla možnost osobního setkání a umožnila jí volbu, kde se rozhovor uskuteční. Matka zvolila variantu jednání ve své domácnosti. Matka se v mnohém odvolávala na sdělení dcery, proto bylo potřeba dát prostor i dceři, která nebyla v době šetření v domácnosti. Pracovnice svůj úmysl hovořit s dcerou matce sdělila, ale zároveň ji požádala, aby dceru předem nijak neinstruovala, jen aby ji připravila na možnost návštěvy sociální pracovnice ve škole. Dívka velice obratně popsala to, co ji ve vztahu s otcem vadí, co se jí nelíbí, jak to prožívá a dokázala formulovat poměrně jasnou zakázku, resp. přání. Dívka si přála, aby s ní otec přestal pobývat v koupelně, když se koupe a také, aby ji přestal poplácávat po zadečku a také nosit do postele, kde ji vždy dává takovou letmou pusou. Dívce toto chování již vadí, když byla menší, tak ji to tolik nevadilo. Dané chování otce je nyní důvodem, proč k němu již nechce tolik chodit jako dříve, bojí se mu to říci. Mamince se však svěřila, ale prosila ji, aby to nikomu neříkala. Maminka ji prý alespoň podporuje tak, že když má jít k otci, tak hledají nějaké výmluvy společně. Sociální pracovnice ve škole vedle rozhovoru s dívkou ještě hovořila s třídní učitelkou, která sdělila pro dokreslení další hodnotné informace. Na základě závažnosti získaných informací a sdělení sociální pracovnice zahájila realizaci plánu opatření. Plán opatření v sobě zahrnoval několik kroků – přizvat otce k osobnímu jednání na úřad za účelem sdělení zjištěného, připravit podnět pro Policii ČR k prošetření skutečností nasvědčujících tomu, že byl či je páčán trestný čin na nezl. dívce, další osobní jednání s matkou za účelem nastavení pravidel případných kontaktů otce s dcerou v případě, že by bylo ze strany PČR zahájeno šetření včetně doporučení odborného poradenství pro dívku i matku, příp. otce. Následně bylo dle plánu jednáno s otcem o naléhavých sděleních jeho dcery. Otec byl velice zaskočen. Nejdříve popíral, následně však přiznal, že k tomu, co popsala dcera, dochází. Vysvětlil však, že dané chování byl jejich společný rituál již od raného dětství. Nespatřoval v něm nic špatného či škodlivého. Sociální pracovnice otce seznámila s možností, nechat vše

prošetřit PČR s odkazem na obhajobu zájmů dítěte a oznamovací povinnost. Otce se snažila také vést k tomu, aby se na situaci podíval očima dcery, která již dospívá a vlastní intimita má pro ni stále větší význam. Otcovo počáteční odmítání, že jeho dcera vyjádřila nelibost s jeho chováním, se postupně citlivým přístupem sociální pracovnice změnilo. Stejně tak otec připustil možnost, že jeho bývalá žena se ho nesnaží poškodit v jeho právu na kontakt s dcerou, byť to tak vypadalo. Otcovi bylo doporučeno, aby si vše řádně v klidu promyslel a byl veden k tomu, aby se sám pokusil o smírný kontakt s matkou dítěte za účelem navázání kooperativní komunikace v zájmu dcery. O jednání s otcem byla ze strany sociální pracovnice telefonicky informována matka včetně doporučení k rozhovoru s otcem. I přes osobní jednání s otcem a apel na matku, aby chránila zájmy dcery, sociální pracovnice nadále zvažovala možnost sdělit orgánům činným v trestním řízení zjištěné skutečnosti z důvodu obav o zdárný vývoj dítěte, ale i obav z toho, že by mohla být později sama nařčena z nesplnění své oznamovací povinnosti v rámci zajišťování agendy SPO. Pracovnice využila možnost své dilema projednat s vedoucí v rámci intervize. Podrobným rozbořením rodinné situace byla zvolena varianta prozatím podnět nepodat, ale v krátkém čase realizovat další rozhovor s dívkou o rodinné situaci. Rozhovorem sociální pracovnice následně zjistila, že otec se po dlouhé době sešel s matkou a vyslechl bez obviňování její sdělení. Dívka se díky podpoře sociální pracovnice v rámci prvního kontaktu a také díky podpoře matky odvážila k rozhovoru s otcem o tom, co se jí nelíbí a jak si to přeje do budoucna. Situace se zklidnila a sama dcera se kontaktu s otcem se již neobává.

Nyní přidejme ještě jeden příběh z neziskové oblasti. Klientka se svými dětmi přišla o veškeré finance a velmi těžko dokáže zabezpečit základní potřeby své rodiny. Matka s ní nemluví a nikoho nemá, kdo by jí mohl vypomoci. Nechodí do práce a malý syn má výchovné problémy ve škole a zároveň nezvládá učivo. Intenzivně se pracovalo na finančním plánu rodiny, který povede k zabezpečení základních potřeb, byla poskytována osobní asistence při vyhledávání zaměstnání, pomoc při výchově syna a obecně podpora matce zvládání této obtížné životní situace. Ze začátku se pokrok projevoval velmi pozvolna, spíše byl viděn v tom, že matka byla ráda, že na vše není sama a někdo k ní i několikrát týdně dochází v případě potřeby. Ale při jedné návštěvě se svěřila pracovníkům, že chce spáchat pojistný podvod a nabourat auto, kdy bylo ale velké riziko, že sama se zraní, nebo v nejhrošším případě nepřežije. Což bylo vyhodnoceno, jako, že to není pro blaho dítěte. V rámci týmu jsme vytvořili pracovní plán, který spočíval ve velmi rozhodném přístupu vůči matce, že v případě jeho nevydaření, jsme byli ochotni jít i do nahlášení OČTŘ, ačkoliv tento čin nepatří ani do oznamovací či nahlašovací povinnosti. Celá situace nakonec dopadla tak, že po naší intervenci auto již nemá (kdy se účastnil i vedoucí), nějakou dobu nechtěla vidět pracovníky, kterým se svěřila, ale abychom jí ošetřili, tak k ní začal chodit jiný tým, ten starý se posléze na její žádost vrátil. V současnosti si s naší pomocí našla práci, má splátkový kalendář a i když ještě není rodinná situace v pořádku, tak nepochybně se zlepšila.¹

---

¹ Tato kazuistika pochází z archívu sociální služby Triangl. Tento projekt je financován z ESF a státního rozpočtu ČR prostřednictvím Lidské zdroje a zaměstnanost. Dále tato aktivita je součástí individuálního projektu Služby sociální prevence v Královéhradeckém kraji.

Co nám vyplývá z těchto dvou příběhů, které v obdobné podobě se opakují?

1) Každý příběh byl napsán jiným jazykem – diskurs veřejné správy je odlišný od neziskového sektoru, který pracuje s dětmi a rodinou, kdy ale oba jazyky vstupují do interakce skoro za stejných podmínek s jedním cílem a to je – blaho dítěte a funkční rodina (cíl je základní předpoklad kvalitní spolupráce)

2) Sociální pracovnice OSPODu se přiklonila k situačnímu přístupu, i když to tak nevypadalo, přičemž se držela zákonných předpisů, ale porušila určité procesy veřejné správy. Na druhou stranu, kdyby se prokázalo, že pochybila, tak by s ní bylo zahájeno řízení, ale organizaci by to nepoškodilo

3) Sociální pracovník neziskové organizace problém zvládl, ale kdyby ne, tak by byl nucený i přes svůj postoj a i přes porušení práva klientky danou situací nahlásit. Klasicky dle zákonných norem, protože by jeho ponechání klientky v takovém stavu (i když se proto sama rozhodla), by mohlo být bráno jako nezvládnutí celé situace a nezisková sociální služba je v těchto věcech velmi hlídána a byla by tam potencionální možnost jako pokuta (která by organizaci zatížila), nechuť spolupracujících institucí posílat klienty a posléze by nepřicházely i finance. Ale právě vedoucí služby tyto věci musí minimalizovat.

4) Sociální pracovníci, kteří pracují s rodinou musí zvládat a aplikovat zákony, které se týkají dané práce a to minimálně SPOD a zákon o sociálních službách. Což může být zátěž pro pracovníky veřejné správy, kdy se k nim zákon o sociálních službách nevztahuje, ale na druhou stranu, tyto zákony určují prostor spolupráce.

5) Veřejné správě je vyčítáno, že má přebujelé administrativní procesy a na všechno různé pokyny. Ale jak je to v sociální službě? Když skončila daná kauza, tak pracovníci, kteří byli účastni, si stěžovali, že na tyto věci nemají metodické pokyny a že je chtějí vytvořit kvůli jistotě pro příště. Takže jejich potřebnost je nutná. A k tomu se stačí podívat na metodické pokyny, která má každá služba ke standardům kvality. Jsou zde napsány dokonce i věty, které se používají při jednání s klienty atd.. Nejsou i oni kolonizujícími svět nezávislého sociálního pracovníka? Nezpochybňujeme standardy kvality, pro služby jsou spíše pozitivem, ale nepřibližují nás spíše k procedurální práci? Dokonce tu máme i případy, kdy zaměstnanec z OSPODu odchází do sociální služby, aby měl méně administrativy, a po měsíci odchází, že jí má ještě více.

6) Tento text byl sepsán i sepsán pro potvrzení toho, že kdo ze sociálních pracovníků oddělení sociálně právní ochrany dětí jednou „zažije“ shora uvedenou situaci a je nucen vypořádat se s popsáním dilematem, pak již nikdy nemůže přijmout názor či postoje těch, kteří velice krátkozrace jeho práci označují převážně za „úředničinu“ a ne skutečnou sociální práci.

7) Základní sdělení celého textu je to, že pokud chceme naplňovat Národní akčního plánu k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2009 – 2011, tak hlavní předpoklad je spolupráce veřejné správy s neziskovým sektorem v oblasti péče o dítě (a nejen to). Tento příspěvek byl učiněn právě pro nastartování diskuse bez stereotypů a předsudků k tématu této spolupráce. A právě komunikace nad etickými dilematy má v sobě velký potenciál pro vznik partnerství.

Etický kontext práce s rodinou

Renáta Ilášová¹, Jana Levická²

Abstrakt:

Rodina prináša do sociálnej práce osobitné problémové situácie, ktoré nás stavajú pred nutnosť voľby. Vzhľadom k citlivosti tohto poľa sociálnej práce je zvlášť dôležité poznať jeho možné etické úskalía.

Kľúčové slová: rodina, sociálna práca, etika, problém, voľba, moc

Napriek všetkým krízam, ktorými rodina prechádzala a stále prechádza, tvorí základný článok spoločnosti. Po stáročia plnila svoje poslanie a to najmä prostredníctvom funkcií ktoré jej spoločnosť pridělila. Dodnes k jej základným funkciám patria funkcie: reprodukčná, ekonomická, ochranná, socializačná výchovná, emocionálna.

Trvalý význam rodiny, tak ako ho vníma Jankovský (2001), tkvie predovšetkým vo vytváraní vzájomných sociálnych vzťahov medzi jej členmi. V rodine sa postupne vytvára pocit bezpečia, istoty a dôvery. Ak sú v rodine prítomní obaja rodičia, poskytuje deťom komplexný a dôležitý identifikačný vzor. Je zároveň miestom, kde sa jedinec socializuje, t.j. začleňuje sa do siete sociálnych vzťahov. V rodine si dieťa internalizuje normy, vytvára si vlastnú hodnotovú orientáciu. Z emocionálneho hľadiska predstavuje rodina domov, miesto, kam sa človek v priebehu jeho života rád vracia, a z ktorého môže čerpať silu.

Tradičná rodina bola založená na manželstve, či pokrvnom príbuzenstve. V súčasnosti pribúdajú tzv. monoparentálne rodiny, teda rodiny tvorené jedným rodičom a dieťaťom/deťmi. V posledných desaťročiach sa jednoznačne potvrdilo, že štruktúra a funkcie rodiny sú ovplyvnené spoločenskými podmienkami v danej dobe a kultúry.

Hodnoty

Ako sme už spomenuli, rodina je miestom, kde sa dieťa učí rešpektovať sociálne normy a postupne si buduje vlastnú a hodnotovú orientáciu, ktorá má byť do budúcnosti rozhodujúca pre jeho konanie. Preto je potrebné, aby sociálni pracovníci správne rozumeli pojmu hodnoty a ich významu pre jedinca aj spoločnosť. Levická (2004) charakterizuje hodnoty ako určité životné princípy, ktoré sa podieľajú na tvorbe vzťahov jedinca k rozmanitým stránkam jeho života, sú zamerané konkrétnym smerom a ovplyvňujú tak prístup jedinca k svetu a svojou zameranosťou ovplyvňujú aj správanie jedinca do budúcnosti. Fungujú taktiež ako niečo, čo dáva ľudskému životu určitý

---

¹ Mgr. Renáta Ilášová je internou doktorandkou Katedry sociálnej práce Fakulty zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave, vo svojej dizertačnej práci sa zaoberá sanáciou rodiny.

Kontakt: reanatailasova@gmail.com

² Doc. PhDr. Jana Levická, PhD – pôsobí ako mimoriadna profesorka na Katedre sociálnej práce Fakulty zdravotníctva a sociálnej práce TU v Trnave a je tiež členkou Katedry sociálnej práce a sociálnej politiky Pedagogickej fakulty Univerzity Hradec Králové. *Kontakt:* j.levicka@centrum.sk

systém, spoľahlivosť a stálosť, zároveň napomáhajú tvorbe sociálne stabilného prostredia, ktoré je pre človeka zrozumiteľné, čím sa uľahčuje orientácia jedinca v ňom.

Ondrejkovič (In: Levická, 2004, s. 77) charakterizuje hodnoty ako „funkcionálne kvality, teda ako zvláštny druh kvalít, ktoré nadobúdajú hodnotu iba vo vzťahu ku kvalitám objektu.“

Lewis (In: Levická, 2004) zase chápe hodnotu ako „osobné presvedčenie, ktoré vedie človeka k činnosti, k špecifickému druhu správania a života“ a zároveň sa svojou intenzitou v správaní jednotlivca môže prejavovať rôznymi spôsobmi ako:

- záujmy – určitá miera našej aktivity zameraná na realizáciu konkrétnej hodnoty,
- preferencie – v nich sa odráža naše vnútorné chápanie dôležitosti, nadsradenosti niektorých hodnôt nad inými,
- rešpekt – je vyjadrením nášho vnútorného prežívania úcty k niektorým hodnotám a v prípade neúctivého, alebo až negatívneho prístupu nášho okolia k týmto hodnotám pociťujeme vysokú mieru nespokojnosti, niekedy môžeme dokonca takýto prístup chápať ako urážku nás samých,
- oddanosť – znamená natoľko silnú identifikáciu s konkrétnou hodnotou, že sme pre ňu ochotní pracovať, bojovať za ňu, obhajovať aj za cenu najvyššieho rizika, teda stratou práce, majetku, zdravia, alebo dokonca života.

Súhlasíme s Jankovským (2001), že hodnota má normatívny charakter, t.j., že spolu s hodnotou prijímame aj záväzok túto hodnotu rešpektovať. Ak napríklad je človek zreteľne orientovaný určitým smerom, má jasnú hodnotovú orientáciu a považuje za správne, dobré a mravné i pre všetkých ostatných, aby bolo orientovanie podobne ako on. Jeho hodnotová orientácia tak zároveň výrazne určuje i jeho morálku.

Ku klasickým hodnotám v našej spoločnosti zaraďujeme o. i. život, slobodu, ľudskú dôstojnosť, spravodlivosť, rodinu a v neposlednom rade aj pomoc a pomáhanie.

Ako vidno, medzi základné hodnoty radí spoločnosť aj rodinu. Táto skutočnosť vytvára základ pre vedeckú, profesionálnu, politickú ale aj ľudskú pozornosť, ktorá je rodine venovaná. Sociálna práca zdôrazňuje, že rodina môže pre svojich členov byť rovnako zdrojom pomoci, sociálnej opory, emocionálneho bezpečia, ako aj problematickým až nebezpečným miestom pre niektorých jej členov. Vzhľadom k významu, ktorý pre jedinca rodina má, je veľká časť profesionálnych aktivít sociálnych pracovníkov zameraná práve do oblasti práce s rodinou. Moderná sociálna práca sa nepýta či pracovať s rodinou. Kládne si oveľa ťažšiu otázku a to: **Ako** s rodinou pracovať čo najefektívnejšie? Prax ukazuje, že efektívne (teda s čo možno najmenším počtom intervencií) sa dá s rodinou pracovať za predpokladu, že sa sociálnemu pracovníkovi podarí vytvoriť živý profesionálny vzťah s rodinou. Podľa Kopřivu (1997) ide o vzťah založený na vzájomnom rešpekte a úcte k rodine ako takej. Pri vytváraní takého vzťahu sa môže niekedy¹ ako prekážka javiť moc sociálneho pracovníka. Vzťah pomáhajúceho odborníka a klienta je pokladaný za základný rámec, v ktorom sa odohráva práca s klientom vo všetkých pomáhajúcich profesiách.² V závislosti od profesie a tiež od orientácie na teoretický koncept je možné nachádzať v početných

¹ Vedome hovoríme niekedy, pretože existujú rodiny, ktoré...

² Pozri napr. práce Kopřiva (1997), Ludewig (1994), Balogová (2005) Truhlářová (2003), Paulík (2005), Merry (2004), Trevithick (2006) Rogers (2000), Levická a kol. (2007).

prácach rôznu mieru zhody a názorovej odlišnosti na problematiku profesionálneho vzťahu. Existujú dokonca aj jemné terminologické odlišnosti pre jeho pomenovanie. Pokiaľ v oblasti systemickej terapie sa používa pojem pomáhajúci vzťah (Ludevig, 1994), v terapii zameranej na klienta Rogers (2000) používa termín partnerský vzťah ap.

„Samotný vzťah nie je chápaný ako cieľ sociálnej práce, ale skôr ako médium, ktoré nám uľahčuje prácu pri riešení problémovej situácie.

Sociálna práca primárne neusiluje o to, aby bol profesionálny vzťah prežívaný ako osobne uspokojujúci a príjemný.“ (Levická, 2009, s. 39-40), ale aby vytvoril priestor pre spoluprácu s klientom...

Zaobchádzanie s mocou

Sociálny pracovník je odborník, ktorý sa na profesionálnej úrovni zaoberá pomocou a pomáhaním jednotlivcom, skupinám alebo komunitám. Svojou činnosťou pomáha zlepšovať sociálnu funkčnosť svojich klientov, prispieva k rozvoju ich potenciálov a tak minimalizuje sociálne riziká (Levická, 2009).

Aby mohol plniť tieto náročné úlohy, je sociálny pracovník kompetentný (spoločnosťou zmocnený) vykonávať určité činnosti ako napr. : vykonať návštevu v domácnosti klienta, napísať o ňom hodnotiacu správu, podať návrh na uloženie ochrannnej výchovy, uložiť a kontrolovať výchovné opatrenie atď.

Lüssi (1998) zdôrazňuje, že mandát na výkon svojho povolania dostáva sociálny pracovník od spoločnosti a jej je potom za svoje konanie aj zodpovedný. „Sociálny pracovník je tak svojím postavením do istej miery „mocný“, nadradený svojmu klientovi. Toto mocenské postavenie má využiť k naplneniu jeho základného poslania a to posilniť svojho klienta, urobiť ho o niečo mocnejším, než práve je. Moc je sociálnu pracovníkovi pridelená na základe jeho príslušnosti k inštitúcii prostredníctvom viacerých noriem: zákonov, organizačného poriadku konkrétnej inštitúcie, zvykov a noriem profesionálnych združení ap. V takomto prípade hovoríme o inštitucionálne pridelenej moci.

Sociálny pracovník môže vďaka svojmu pracovnému postaveniu závažným spôsobom vstupovať do života svojho klienta. Tento vstup môže byť v závislosti od situácie pozitívny, alebo negatívny. Pozitívny vstup (priznaním dávky, poskytnutím služby ap.) klient chápe ako akt jemu prospešný. (Levická, 2009)

Mocensky vymedzená pozícia sociálneho pracovníka ovplyvňuje jeho vzťah s klientom a tiež aj možnosti a spôsob jeho intervencie. Kopřiva (1997) v tejto súvislosti poukazuje na to, že moc sa môže u pomáhajúceho spájať s takými negatívnymi prejavmi ako je napr. nevládnosť, nevládavosť, krutosť, spojená až s ponížovaním klienta, či nadmerná pozornosť- „láskovosť“. Každý z týchto prejavov môže podľa neho negatívne ovplyvniť vývoj vzťahu klienta a pomáhajúceho.

V súvislosti s pozíciou sociálneho pracovníka vo vzťahu ku klientovi vzniká otázka, či je vhodnejšie klienta riadiť (*direktívny prístup*) alebo podporovať (*nedirektívny prístup*). Oba prístupy majú svoje výhody aj nevýhody, pričom v konkrétnej situácii je treba zohľadňovať viaceré okolnosti. Avšak je isté, že podporné aktivity sú časovo náročnejšie a teda má zmysel o nich uvažovať len vtedy, ak má na ne sociálny pracovník čas a silu. Vo všeobecnosti platí, že práve pri práci s rodinou sa ako efektívnejší ukazuje práve nedirektívny prístup. Voľba tohto prístupu je výrazne

ovplyvňovaná inštitucionálnym kontextom. Práve tzv. byrokratická sociálna práca, ktorá je v slovenských podmienkach najviac spájaná so sociálnou prácou s rodinou¹, má bližšie k presadzovaniu direktívneho prístupu v práci s rodinou. Tento fakt spôsobuje, že v praxi je táto pomoc rodinami vnímaná ako nanútená, neželaná, čo zabraňuje vzniku a rozvoju už spomínaného vzťahu. V konečnom dôsledku o prístupe ku svojim klientom rozhoduje sám sociálny pracovník. Od toho, ako on rozumie konceptu moci a ako s ňou nakladá je závislá celá jeho práca s rodinou.

Koncepcia moci

Sociálne vedy dnes nedisponujú jednoznačnou teóriou moci. Existujúce teórie ponúkajú dostatočný základ, ktorý môžeme aplikovať aj v kontexte profesionálnej sociálnej práce. Každá teória poskytuje inú perspektívu, ktorou je možné na problematiku moci pozeráť. Niekedy je moc chápaná ako hierarchické a nerovnovážne rozdelenie síl, inokedy teoretici zdôrazňujú, že moc sa spája skôr s vnútorným nastavením pomáhajúcej osoby (prevziať zodpovednosť za klienta) a klienta (odovzdať kontrolu nad svojím životom inej osobe) k spolupráci. Niekedy sa v literatúre stretne s požiadavkou, aby bola „moc“ rovnovážne rozdelená medzi pomáhajúcim a jeho klientom, inokedy je táto predstava neprijateľná. Prínos týchto teoretických diskusií pre praktickú sociálnu prácu vidíme o. i. v tom, že fungujú ako mikroskop, vďaka ktorému je možné pozeráť na vlastný výkon praxe v kontexte moci.

Hierarchická a nerovnovážna moc

Viacere teórie chápu moc v hierarchickom zmysle to znamená, že práca s rodinou sa skôr realizuje ako vykonávanie kontroly a využívanie vplyvu jedného človeka nad druhým (Emerson, 1962, French e Raven 1962, Weber, 1968). Podľa teórie sociálneho vplyvu (French, Raven, 1962 in: Fazioli-Bundy, K. 2009), podloženej empirickými výskumami s malými skupinami, zmena začína vďaka schopnosti sociálneho pracovníka praktizovať päť tipov moci:

- líderská moc: sociálny pracovník vystupuje ako „orientačný bod“, pričom v práci s klientom využíva svoju schopnosť stabilizovať vzťah a vytvárať profesionálnu väzbu s klientom,
- expertská moc – sociálny pracovník vo vzťahu vystupuje ako expert,
- moc založená na odmeňovaní - sociálny pracovník pri práci s klientom používa odmeny,
- moc vyrastajúca z donucovania – sociálny pracovník pri práci s klientom používa sankcie,
- moc vyrastajúca z formálnej legitimacy – teda z pracovnej pozície sociálneho pracovníka.

---

¹ Ide o sociálnu prácu vykonávanú na úradoch, najmä na oddeleniach sociálnoprávnej ochrany, kde sa tradične sústreďuje práca s tzv. „problémovými“ rodinami.

Teórie, ktoré chápu moc ako hierarchickú a nerovnovážnu sa koncentrujú na schopnosť človeka (ktorý disponuje mocou), podnietiť u druhého jedinca zmeny. Diorio (1992 Fazioli-Bundy, K. 2009) zistil, že rodičia sledovaní sociálnymi pracovníkmi sa nachádzajú v situácii, kedy čelia evidentnej nerovnováhe moci a následne sa cítia frustrovaní pocitom bezmocnosti, zraniteľnosti a strachu. Tieto teórie upozorňujú na význam učenia sa od rodičov a možnosti zneužitia moci autoritou, čoho sa sociálni pracovníci dopúšťajú pri ovplyvňovaní, podmieňovaní alebo determinovaní života rodičov a ich detí.

Negociačná moc

Vo všeobecnosti sa mocou rozumie moc nad niekým, moc jednotlivca, alebo nejakej skupiny nad iným jedincom, alebo skupinou. Z tohto vymedzenia moci je zrejmé, že najvýznamnejším problémom je nevyváženosť síl v profesionálnom vzťahu, kedy sociálny pracovník zastáva silnejšiu pozíciu, z ktorej môže svojho klienta nielen podporovať, ale môže ním napr. manipulovať, či vytvárať iné, neprijateľné formy nátlaku. Follet (In: Fazioli-Bundy, K. 2009) sa však domnieva, že je možné rozvinúť koncepciu spojenej, nedonucovacej moci (joint power).

Ide o koncepciu rozpracovanú Arendtom (1986), Dahlom (1986), Lasswellom (1984) (In: Fazioli-Bundy, K. 2009), kde moc je realizovaná prostredníctvom vzájomnej výmeny, ktorá zaujíma pozíciu sprostredkovania v stanovenom kontinuu.

Dahl (1986, In: Fazioli-Bundy, K. 2009) identifikuje vo mocenskom vzťahu *dve pozície* a to pozíciu toho, kto je držiteľom moci a pozíciu toho, kto na túto moc reaguje, alebo inak povedané, kto je na tej moci závislý (klient). Ten, čo sa ocitá v druhej pozícii, je vnímaný ako človek (rodina) *bez* moci. Prínosom tejto teórie je, že poukazuje na dôsledky moci pre tých, ktorí sa nachádzajú v oboch pozíciách, Dahl v tejto súvislosti hovorí o potrebe regulácie moci. Regulácia moci nie je niečo, čo sa týka len jednej strany. V súvislosti s tým Dahl identifikuje cirkulujúci mocenský vzťah, ktorý vymedzil ako oscilovanie vzťahu medzi dvomi referenčnými bodmi a to *dôvod - príčina*. Predpokladá, že v mocenských vzťahoch sa role silnejšieho (sociálneho pracovníka) a závislého (klienta) môžu premieňať. Podľa neho konštrukcia moci medzi dvoma, alebo viacerými jedincami sa môže považovať za negociačnú a recipročnú aj v prípade, keď si to jednotlivé strany neuvedomujú.

Folletová (1951, In: Fazioli-Bundy, K. 2009) prišla s myšlienkou moci negociácie, teda moci vyjednávania, ktorú ona nazýva spojenou mocou (*joint power*). Koncepcia spojenej moci predpokladá aktívnu účasť oboch strán vo vzťahu. V praxi sociálnej práce tak sociálny pracovník, ako aj klient môžu zastávať aktívnu rolu v procese zmeny.¹ Táto teória predpokladá, že moc môže byť distribuovaná spravodlivo (rovnomerne), ale nemusí tomu tak byť vždy ((Fazioli-Bundy, K. 2009).

Cohen (1998, In: Fazioli-Bundy, K. 2009) zdôrazňuje, že moc je v procese pomoci významným faktorom a klienti chcú aktívne participovať na rozhodnutiach, ktoré podmieňujú ich život.

---

¹ Na rozdiel od vnímania moci v teórii sociálneho vplyvu, ktorá považuje profesionála za hlavného aktéra zmeny.

Rozdělení a rovnovážná moc

Dalším typom moci, ktorý popisujú Fazioli-Bundy, K. (2009) je *rozdeľená a rovnovážna moc*. Táto koncepcia moci je založená na predpoklade, že je v praxi možné dosiahnuť spravodlivé (rovnovážne) rozdelenie moci. Fazioli sa koncentruje na možnosť dosiahnutia spravodlivej vyváženosti moci medzi oboma aktérmi. Táto koncepcia nám pripomína teóriu empowermentu: sociálny pracovník zastáva funkciu „facilitátora“ alebo zdroja, z ktorého môže klient čerpať. V praxi to znamená, že klient nie je „smerovaný“ sociálnym pracovníkom k zmene, ale že v rámci spolupráce si sociálny pracovník a klient vypracovávajú stratégie potrebné na dosiahnutie vytýčených cieľov. Táto perspektíva, ktorá ako keby vyrastala z empowermentu, sa sústreďuje na odhaľovanie silných stránok klientov (*strengths based*), čo je v protiklade s prístupmi vychádzajúcimi z medicínskeho modelu, ktorý sa sústreďuje na individuálne deficity klientov, čo posilňuje tvorbu nerovnovážneho mocenského vzťahu medzi pomáhajúcim a klientom. (Cowger, 1994, In: Fazioli-Bundy, K. 2009).

Podľa Beyera (1997, In: Fazioli-Bundy, K. 2009) sústredenie sa na zdroje klienta a vytvorenie vzťahu založeného na spolupráci napomáha rovnovážnej distribúcii moci.

Záverom

Etický kódex sociálnych pracovníkov predpokladá, že pri práci s rodinami sledujeme ich najlepší záujem. Čo okrem iného predpokladá, že naša intervencia do rodiny sa bude realizovať len vtedy, ak je nevyhnutná a zároveň, že bude realizovaná profesionálne, efektívne s rešpektom k rodine ako celku, ako aj k jej jednotlivým členom.

Rodiny, ktoré sa nachádzajú v problémovej situácii vnímajú náš vstup do ich života ako ohrozujúci faktor, vzhľadom na moc, ktorá nám je pridelená priamo inštitúciou pre ktorú pracujeme a nepriamo spoločnosťou, ktorá podporuje výkon sociálnej práce. Uvedomujú si, že na našom rozhodnutí závisí nielen to, či a akú mieru pomoci dostanú, ale predovšetkým to, či im pomôžeme obnoviť ich funkčnosť, alebo či sa skôr prikloníme k rozbitiu rodiny tým, že rozhodneme o nutnosti umiestniť dieťa/deti mimo biologickú rodinu.

Práca s rodinou predpokladá, že sociálny pracovník sa usiluje nájsť ozajstný záujem rodiny ako celku a tento podporovať. Zmeny, ktoré je v rodine potrebné realizovať, nie je možné dosiahnuť bez aktívnej spolupráce s rodinou ako celkom. Čiastkové a krátkodobé výsledky môžeme dosiahnuť aj vtedy, keď budeme vychádzať z predpokladu, že pre prax je efektívne, ak sociálny pracovník zastáva hierarchickú, teda zvýhodňujúcu pozíciu a ak je klient (rodina) závislý na profesionálovi. Ak chceme, aby zmeny v rodinnom fungovaní boli trvalé, je nevyhnutné získať si členov rodiny pre spoluprácu a to predpokladá, že náš prístup k nim bude založený na úcte a rešpekte k nim.

Názor, že vzťah sociálneho pracovníka a jeho klienta (v našom prípade rodiny) je zo svojej podstaty ne-rovnovážny, sa v literatúre objavuje zriedkavejšie.¹ Dewe a Ferchhoff (1993) pokladajú tvrdenia o tom, že vysokoškolsky vzdelaní sociálni

---

¹ V našich podmienkach toto tvrdenie podporuje Levická (2008, 2009)

pracovníci a ich klienti sú v rovnocennom postavení za *falošné, neetické a navyše aj za tvrdenia, ktoré vytvárajú priestor pre nelegitímnu moc.*

Tvrdenie, že vzťah medzi klientom a sociálnym pracovníkom je v plnom význame slova rovnocenný vzťah podľa Lüssiho (1998 in: Levická 2009) len zastiera reálne existujúci funkčný a tiež pozičný rozdiel, ktorý medzi nimi existuje. Sociálny pracovník sa reálne ocitá voči klientovi v pozícii moci. Toto mocenské postavenie môže byť *zjavné*, napr. kurátor klienta, či kolízny opatrovník, alebo *čiastočne utajené*. V tomto prípade ide o pozíciu, ktorá prislúcha každému profesionálnemu pracovníkovi, ktorého človek odkázaný na pomoc potrebuje.

Keď sa sociálny pracovník dištancuje od svojho mocenského postavenia a správa sa ako keby ani neexistovalo tým, že sa ku klientovi správa ako seberovnému iba zdanlivo podporuje klientsky vzťah. V postate tak dostáva klienta do dvojzmyselnej, protichodnej pozície, ktorá ho ohľadne jeho postavenia zneisťuje a v ktorej je vystavený pocitu, že celý vzťah je falošný, neskutočný, nehodnoverný. (Lüssi, 1998)

Toto zneistenie vyplýva paradoxne práve z profesionalizácie sociálnej práce. Klient od sociálneho pracovníka očakáva profesionálny výkon, ktorý on sám vníma ako určité rolové správanie, očakáva teda od neho určitú mieru profesionalizmu. Súčasťou profesionalizmu je však aj menej obľúbená skutočnosť a to, že každá profesia je zároveň ovplyvňovaná súborom nejakých smerníc, pravidiel ap., ktoré sú záväzné pre jej samotný výkon. (Malin, 2000 in: Levická, 2009).

Tieto pravidlá sú záväzné aj pre takú citlivú oblasť, akou je nadväzovanie a realizácia vzťahu s klientom, kde sa vyžaduje, aby sociálny pracovník vedel nastavovať a dodržiavať hranice vo vzťahu s klientom. Dodržiavanie hraníc je zároveň aj dodržiavaním „dištancu“, formálneho odstupu, čo je v konečnom dôsledku výhodné nielen pre sociálneho pracovníka, ale aj pre klienta.

Ak teda pracujeme s rodinou je prirodzené, že niečo z vyššie naznačeného bude vplývať aj na rozvoj pracovného vzťahu, ktorý sa postupne buduje medzi ním a sociálnym pracovníkom. Z hľadiska profesijnej etiky sa nám zdá morálnejšie priznať si moc, ktorá vyplýva z nášho vzdelania, z našich skúseností a tiež z nášho pracovného postavenia a naučiť sa zaobchádzať s mocou tak, aby nezraňovala klienta (rodinu). Len priznanie si reálne existujúcej moci nás vedie k snahe vedome kontrolovať naše zaobchádzanie s ňou. Popieranie nerovnováhy v rámci spolupráce s rodinou posilňuje práve skryté mechanizmy moci a dáva priestor pre znižovanie autonómnosti klientov, preberanie zodpovednosti za klientov, či napr. nadmiernu kontrolu a starostlivosť.

Použitá literatúra:

- BALOGOVÁ, B. 2005. Seniori. Prešov: Pavel Šidelský. 157 s. ISBN 80-969274-1-8
- FAZIOLI-BUNDY, K.; Lawson-Briar, K.; Hardiman R. Eric. 2008, La questione del potere, [online], 2009, [2009-05-20], dostupné na internete na: http://formare.erickson.it/riviste/articoli/Lavorosociale2_08.pdf
- JANKOVSKÝ, J. 2003. Etika pro pomáhající profese. Praha: Triton, 2003. 223 s. ISBN 80-7254-329-6
- KOPŘIVA, K. 1997. Lidský vztah jako součást profese. Praha: Portál. 147 s. ISBN 80-7178-150-9

- LEVICKÁ, J. Na ceste za klientom. Trnava: Oliva, 2008. 283 s. ISBN 978 – 80 – 89332 – 03 – 8
- LEVICKÁ, J. a kol. Sociálna práca s rodinou I. Trnava: Mosty, n.f. a Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce TU, 2004. 177 s. ISBN 80 – 89074 – 93 – 6
- LEVICKÁ, J. a kol. Sociálna práca I. Trnava: Oliva, 2007. 168 s. ISBN 978 – 80 – 969454 – 2 – 9
- LEVICKÁ, J. a kol. Sociálna práca II. Trnava: Oliva, 2009. 156 s. ISBN 978 – 80 – 89332 – 06 – 9
- LÜSSI, P. 1998. Systemische Sozialarbeit. Praktisches Lehrbuch der Sozialberatung. 4. durchges. Aufl. Bern-Stuttgart-Wien: Veralg Paul Haupt 1998. 501 s. ISBN 3-258-05807-5
- MERRY, T. 2004. Naučte sa byť poradcom. Poradenstvo zamerané na človeka. Bratislava: Ikar. 216 s., ISBN 80-551-0768-8
- LUDEWIG, K. 1994. Systemická terapie. Základy klinické teórie a praxe. Praha: Institut pro systmickou zkušenosť. 150 s. ISBN 80-901710-0-1
- PAULÍK, K. 2005. Uplatnění věd o člověku v sociální práci. Ostrava: FiF OSU
- ROGERS, C.R. 2000. Klientom centrovaná terapia. Modra, PERSONA. 345 s. ISBN 80-967980-3-0
- TREVITHICK, P. 2006. Social work skills a practice handbook. 2nd Ed. Berkshire: Open University Press
- TRUHLÁŘOVÁ, Z. 2003. Aktuální otázky sociální práce. Hradec Králové: Gaudeamus

Etika rodinnej terapie

Milan Tomka, Anna Kasanová¹

Abstrakt:

Vyňatie dieťaťa z rodiny prináša vždy sociálnym pracovníkom, ktorí s takýmto dieťaťom pracujú, množstvo otázok: Aký vplyv má vyňatie na dieťa? Čo je pre dieťa skutočne najlepšie? Pre dieťa je veľmi traumatizujúce žiť s neadekvátnymi rodičmi (tí, ktorí ho týrajú, zneužívajú alebo zanedbávajú), no určitý stres a traumy predstavuje i samotné vytrhnutie z rodiny. Úrady sa síce snažia dostať dieťa z dosahu agresora, no odstránia jeden problém a vyvolajú ďalší - vytrhnú dieťa z prirodzeného prostredia, z domova, v ktorom mu je všetko dôverne známe. Túto situáciu niektoré deti v konečnom dôsledku chápu ako ich potrestanie. Ak sa zvažuje vyňatie dieťaťa z rodiny, tak je potrebné riadiť sa určitými, presne stanovenými kritériami. Rozhodnutiu o ďalšom osude dieťaťa predchádza množstvo krokov, pričom jedným z nich je i výsluch dieťaťa, ktorý má v procese objasňovania násilného či zanedbávajúceho správania rodiča/rodičov nenahraditeľný význam. Dieťa, ktoré sa stalo obeťou násilia (telesného, psychického, sexuálneho) sa dostáva nielen do pozície obete, ale aj do ďalšej pozície - stáva sa svedkom. Táto rola mu vždy prináša neľahké, mnohokrát aj stresujúce situácie.

Kľúčové slová:

analýza prostredia, diagnóza, terapia, sanácia, dohľad, akomodačný syndróm

Dôležitú úlohu v práci sociálneho pracovníka zohráva *práca v teréne – návšteva v rodine dieťaťa*, ktorá je základom správnej orientácie pri počiatočnom vyšetrowaní (umožní nám objektivizáciu údajov, ktoré máme). Optimálne je využívať ju i pri následnom riešení problému rodiny, kedy môže sociálny pracovník svojim vstupom ovplyvniť život jej jednotlivých členov. Návšteva v rodine prináša množstvo informácií o tom, ako rodina žije. Nie sme tu odkázaní len na slovné opisy toho, čo sa v rodine deje, máme možnosť vidieť členov rodiny pri ich praktickej súčinnosti. Je samozrejme, že rodičia nezačnú priamo pred nami biť dieťa, aby sme získali dôkaz o tom, že je naozaj týrané, ale máme možnosť vidieť, ako členovia rodiny medzi sebou navzájom komunikujú verbálne i neverbálne. To, čo návštevník v rodine vidí, je výsledkom jej dlhodobého vývoja a spolupôsobenia mnohých faktorov, ktoré si samotní členovia rodiny často ani neuvedomujú. Sociálny pracovník musí v prvom rade vychádzať z dôkladnej komplexnej anamnézy, objektívne overenej a z posúdenia doterajšieho vývoja a správania dieťaťa i jeho rodičov. *Anamnéza* vypracovaná sociálnym pracovníkom je vlastne vstupom do rozsiahleho šetrenia a slúži ako základný materiál i pre ďalších pracovníkov. Jej zostavenie vyžaduje určitú kvalifikovanosť, skúsenosť i obratnosť sociálneho pracovníka v jednaní s druhými ľuďmi. Anamnéza je podkladom pre sformulovanie sociálnej diagnózy, ktorou rozumieme zhodnotenie súčasnej situácie dieťaťa na úrovni jeho telesného, psychického i spoločenského zdravia. *Sociálna*

¹ PhDr. Milan Tomka, PhD.
UKF Nitra – FSVaZ
Kraskova 1, 949 01 Nitra
mtomka@ukf.sk

PhDr. Anna Kasanová, PhD.
UKF Nitra, FSVaZ
Kraskova 1, 949 01 Nitra
akasanova@ukf.sk

diagnóza zaznamenáva akékoľvek odchýlky vo všetkých úrovniach zdravia, hodnotí sociálnu situáciu dieťaťa, prostredie, v ktorom žije, hlavne jeho vplyv na vývoj dieťaťa. Hodnotí štruktúru rodiny, jej stabilitu, osobnosť rodičov i ďalších členov rodiny, posudzuje úroveň záujmu i starostlivosti rodičov o deti. Je základom ďalšieho postupu v riešení prípadu. Sociálna diagnóza je podkladom pre *sociálnu terapiu*, ktorou rozumieme súbor zásahov a opatrení medicínskych, psychologických, pedagogických, sociálnych, právnych, ekonomických a ďalších, smerujúcich ku prospechu dieťaťa (Dunovský, Dytrych, Matějček, 1995).

Predpokladom toho, aby sociálny pracovník mohol zrealizovať vyššie spomenuté kroky, t.j. vypracovať anamnézu rodiny, stanoviť sociálnu diagnózu a navrhnúť čo najvhodnejšiu formu riešenia vzniknutého problému, je *prelomenie mlčania*. Práve mlčanie jedného či viacerých členov rodiny spôsobuje vážne obtiaže pri odhaľovaní a dokazovaní neadekvátneho správania niektorého z rodičov dieťaťa. Ak sa mlčanie preruší, máme už časť úspechu za sebou. V takomto prípade je potrebné rozvinúť a následne udržiavať rozhovory s obeťou (dieťa), viktimizérom (rodič, ktorý dieťaťu ubližuje) a s ochrannými postavami v rodine (druhý rodič, súrodenci, členovia širšej rodiny a pod.). V tejto fáze práce s rodinou je zvyčajne trend k tomu, aby bolo obvinenie niektorého z rodičov spochybnené, aby sa stratilo uprostred hektického popierania a obviňovania druhých, zahmlievajú sa skutočnosti.

Ak už je rodina ochotná komunikovať, je potrebné *pozvať si celú rodinu dieťaťa a o situácii spoločne hovoriť*. Je nutné zistiť rozsah násilného správania, zneužívania či zanedbávania dieťaťa v rodinnom kontexte, zaistiť obeti primeranú ochranu a prelomením mlčania doceliť otvorené priznanie zo strany členov rodiny. Priznanie by sa malo týkať vecí, ktoré sa prihodili v rodinnej situácii a malo by byť doplnené spoznaním toho, ktoré faktory k týraniu, zneužívaniu či zanedbávaniu viedli a ktoré faktory ho udržujú. Jedným z dôležitých rozhodnutí, ktoré je potrebné v tejto fáze urobiť, je vyriešenie nasledovnej otázky: *ako najlepšie zaistiť ochranu dieťaťa?* Bentovim (1998) uvádza, že je nevyhnutné zistiť, či je v rodine prirodzený ochranca (t.j. rodič, ktorý sa týrania, zneužívania alebo zanedbávania nedopúšťa), či je schopný dieťaťu úplne uveriť a pochopiť situáciu do takej miery, že bude schopný poskytnúť dieťaťu ochranu. Ďalej je treba zistiť, či abuzér (páchatel) berie na seba zodpovednosť za svoje konanie, aby tým bolo príslušným úradným inštitúciám umožnené pracovať s rodinou na báze dobrovoľnosti. Odpovede na tieto otázky môžeme dosiahnuť realizáciou kombinácie rodinných a individuálnych pohovorov. Je samozrejmé, že dieťa, ktoré žije v atmosfére týrania, zanedbávania alebo zneužívania, nebude o svojich zážitkoch hovoriť v prítomnosti člena rodiny, ktorý mu ubližuje a preto je nevyhnutné pri pohovoroch myslieť i na túto skutočnosť a svoje pracovné postupy si dobre zorganizovať, aby sme mohli dosiahnuť stanovené ciele. Na základe rozhovorov s jednotlivými členmi rodiny, na základe informácií, ktoré nám o danej situácii poskytnú ľudia zo širšieho príbuzenstva obete, susedia, učitelia v škôlke či škole a detský lekár, ako aj na základe výsledkov dôkladného lekárskeho vyšetrenia dieťaťa *sociálny pracovník* posúdi, ktorá forma pomoci bude pre dieťa najvhodnejšia. Podkladom k jeho rozhodnutiu sú materiály získané z nezávislých zdrojov a výsledky z diagnostického šetrenia v rodine. V zásade je treba rozhodnúť nasledovne:

- dieťa zostane naďalej v rodine,
- dieťa nezostane ďalej vo svojej rodine a bude sa hľadať iné optimálne riešenie jeho životnej situácie.

Nech je rozhodnutie akékoľvek, bez ohľadu na to, či dieťa ostane v rodine alebo bude z nej vyňaté, je potrebné riadiť sa tým, čo bude preň najlepšie. Každý problém je potrebné posudzovať individuálne, nemožno zdanlivo podobné situácie riešiť rovnakým spôsobom.

V prvom prípade *dieťa ostane v rodine*. Je to zvyčajne vtedy, keď sa týranie, zanedbávanie či zneužívanie dieťaťa vyšetrovaním nepreukáže, keď páchatel popiera vykonanie určitého činu, prípadne minimalizuje jeho rozsah alebo keď sa jedná o ľahšie formy zanedbávania dieťaťa, pri ktorých sa predpokladá, že pri starostlivom vedení rodičov budú tieto nedostatky odstránené. Týmto spôsobom sa rieši aj väčšina prípadov psychického týrania, nakoľko je len veľmi ťažko dokázateľné. V takýchto prípadoch sa pracovníci úradu, ktorého úlohou je i starostlivosť o rodinu a deti, riadia ustanoveniami zákona o rodine. Podľa tohto zákona môžu pracovníci úradu – odboru sociálno-právnej ochrany a sociálnej kurately urobiť tieto opatrenia:

- a) napomenúť vhodným spôsobom rodičov, ktorí narušujú riadnu výchovu dieťaťa;
- b) určia nad maloletým dohľad a vykonávajú ho za súčinnosti školy a iných organizácií v mieste bydliska.

Tieto opatrenia môže urobiť i súd, ktorý podľa Občianskeho súdneho poriadku: vedie rodičov, prípadne opatrovníkov maloletých k riadnemu plneniu povinností pri starostlivosti o maloletého. Vybavuje podnety a upozornenia občanov a právnických osôb ohľadne výchovy maloletého a robí vhodné opatrenia. O vhodnosti a účelnosti navrhnutých alebo zamýšľaných opatrení súd spravidla zistí názor orgánu starostlivosti o deti, orgánu obce, prípadne aj jednotlivých občanov, ktorí sú oboznámení s pomermi. Ak je to vhodné, vypočuje i maloletého. Meniť alebo zrušiť takéto opatrenia môže len orgán, ktorý ich urobil.

Dohľad nad maloletým sa musí vykonávať v záujme dieťaťa čo najšetrnejším spôsobom. Spočíva v pravidelných návštevách pracovníkov úradu v rodine dieťaťa, kde sa preveruje jeho správanie, správanie rodičov k nemu i k sebe navzájom, hmotné pomery, ako aj výchovné prostredie, v ktorom žije. Súčasťou dohľadu je aj *výchovná činnosť*, t.j. pôsobenie na prirodzené sociálne prostredie dieťaťa, na zlepšenie vzťahov medzi rodičmi a deťmi, manželmi navzájom, ak je výchova dieťaťa vážne ohrozená alebo vážne narušená. Výchovná činnosť sa vykonáva najmä v rodinnom prostredí dieťaťa. Riešenie vzniknutých situácií takouto formou pomoci dieťaťu sa opiera o chápanie rodiny ako sociálneho systému so sebazáchovnou a sebaopravnou schopnosťou. Je to dôvod k určitému optimizmu v každom cieľavedomom úsilí, ktoré má prispieť k jej pomoci. Je tu príležitosť na spojenie dvoch pozitívnych tendencií - pomocnej snahy príslušných inštitúcií so svojpomocnou snahou rodiny. Neustále treba mať na pamäti, že tento sebaopravný mechanizmus rodiny nie je univerzálny, ani celkom spoľahlivý. Nezabavuje teda odborných pracovníkov zodpovednosti, ale naopak, je pre nich výzvou k prehĺbenej, cieľavedomej pomocnej aktivite.

V rámci pomoci dieťaťu a jeho rodine je potrebné realizovať *viaceré formy terapie*. Jednou z nich je *sanácia rodiny*, čo je vlastne výchovné pôsobenie v rodine na jej jednotlivých členov individuálne a na rodinné spoločenstvo ako celok, s pokusom o jej zachovanie či obnovenie. Táto pomoc môže byť realizovaná len v prípade, ak sú závažné zmeny v rodine včas signalizované a je možná ich náprava. Pomoc sa týka len takého rodinného prostredia, v ktorom je možnosť nápravy a úspechu. Celý postup sa opiera o citlivé, skúsené odhadnutie a posúdenie situácie v rodine a o rozhodnutie, či

má zmysel ju podporovať alebo sa naopak postaviť proti životu dieťaťa v rodine. V podstate ide o toto rozhodnutie: má porucha rodiny charakter dysfunkcie alebo až afunkcie? Predpokladom úspechu je odstránenie nepriaznivých vplyvov, ktoré pôsobia na rodinu alebo sú v nej a posilnenie javov kladných.

Úlohou terapeutickej práce je zmeniť vzorce správania, ktoré sú súčasťou týrania, zneužívania alebo zanedbávania. Členovia rodiny musia zmeniť spôsob života a porozumieť spôsobu, akým došlo k poruche fungovania rodiny, spoločne zhodnotiť udalosť - vytvoriť spoločný zmysluplný priebeh pre všetkých zúčastnených: dieťa ako obeť, viktimizéra (páchateľa) a rodiča - ochrancu (Sejčová, 2001).

Problémom, ktorý sa spája s takýmto riešením situácie dieťaťa (t.j. že bude ponechané v rodine) je fakt, že účasť na realizácii výchovných opatrení i na terapii je založená na princípe dobrovoľnosti a preto nemusí byť vždy skutočne aj realizovaná. V prípade, že navrhnuté opatrenia nevedli k želanému stavu, môže sa rozhodnutie o umiestnení dieťaťa zmeniť. Môže sa zmeniť, ak sú na to závažné dôvody. Ide však o to, aby takéto dôvody boli naozaj dobre overené. S osudom dieťaťa nemožno manipulovať ako sa nám zachce. Nemožno ho ľahkomyselne vyňať z rodiny, len tak „na skúšku“, a potom ho zase do rodiny vrátiť.

Sociálni pracovníci sú zodpovední nielen za pomoc rodine v kríze a za sanáciu takejto rodiny, ale aj za včasné vyňatie ohrozeného dieťaťa z rodiny, za jeho umiestnenie v náhradnej rodinnej alebo ústavnej výchove. Vyňatie dieťaťa z rodiny predstavuje protektívnu formu intervencie, t.j. zabezpečenie ochrany a bezpečia sexuálne zneužitému, týranému alebo zanedbávanému dieťaťu. Vyňatie dieťaťa z rodiny ako najvhodnejšia cesta pomoci (v niektorých prípadoch) je odvodená zo štúdií o psychickej deprivácii detí. Tieto štúdie ukázali, že potreba životnej istoty je pre dieťa jednou zo základných a rozhodujúcich podmienok utvárania jeho osobnosti. Rodinná dysfunkcia, ktorá sa prejavuje týraním, zneužívaním či zanedbávaním dieťaťa, je veľmi pravdepodobne svedectvom toho, že táto základná psychická potreba nie je náležite uspokojovaná, ba skôr naopak, dieťa je vystavené dlhodobej životnej neistote. „Oslobodenie dieťaťa z takéhoto prostredia, pokiaľ v ňom nenájdeme realistický predpoklad jeho nápravy, znamená záchranu jeho ďalšieho zdravého psychického vývoja a niekedy i záchranu vlastného života, fyzickej existencie“ (Matějček, Dytrych, 1994).

Vyňatie dieťaťa z rodiny prináša vždy sociálnym pracovníkom, ktorí s takýmto dieťaťom pracujú, množstvo otázok: Aký vplyv má vyňatie na dieťa? Čo je pre dieťa skutočne najlepšie? Pre dieťa je veľmi traumatizujúce žiť s neadekvátnymi rodičmi (tí, ktorí ho týrajú, zneužívajú alebo zanedbávajú), no určitý stres a traumy predstavuje i samotné vytrhnutie z rodiny. Úrady sa síce snažia dostať dieťa z dosahu agresora, no odstránia jeden problém a vyvolajú ďalší - vytrhnú dieťa z prirodzeného prostredia, z domova, v ktorom mu je všetko dôverne známe. Túto situáciu niektoré deti v konečnom dôsledku chápu ako ich potrestanie. Ak sa zvažuje vyňatie dieťaťa z rodiny, tak je potrebné riadiť sa určitými, presne stanovenými kritériami:

1. Stupeň abúzu (t.j. stupeň týrania či zneužívania) alebo zanedbania. Čím je vážnejšie, tým skôr sa má dieťa vyňať z rodiny.
2. Čím je väčší stupeň emocionálnej rozladenosti dieťaťa, tým urgentnejšie by malo byť vyňatie.
3. Čím je dieťa mladšie, tým je citlivejšie na zanedbanie alebo abúzus. Vek dieťaťa tu hrá významnú úlohu, pretože doba, počas ktorej je dieťa vystavované nepriaznivým

vplyvom, má rôznu hodnotu v rôznych vývojových obdobiach a podstatne sa líši od hodnoty, ktorú má pre dospelého. Znamená to, že zásadné rozhodnutie sa nemá odkladať či naťahovať do nekonečna.

4. Ak sú rodičia psychotickí, majú vážne charakterové poruchy alebo sú hendikepovaní tak, že sa o dieťa nedokážu primerane postarať, treba zväžiť vyňatie dieťaťa z rodiny.

5. Ak sú v rodine aktuálne stresy, je potrebné zistiť, aká je ich hladina a či je u nich pravdepodobná tendencia zvyšovania v budúcnosti. Ak je odpoveď kladná, treba opäť zväžiť vyňatie dieťaťa z rodiny.

6. Hladina strachu u dieťaťa. Keď má dieťa panický strach z návratu domov, vyňatie je nutné.

7. Ak páchatel odmieta odísť z domova, dieťa sa musí vyňať z rodiny.

8. Závislosť rodičov na alkohole alebo drogách zvyšuje potrebu vyňatia dieťaťa z rodiny.

9. Závislosť rodičov v minulosti bez priznania si zodpovednosti za svoj stav zvyšuje potrebu vyňatia dieťaťa z rodiny.

10. Preveriť ochotu a schopnosť rodičov spolupracovať.

11. Zistiť a preveriť plán neabuzívneho rodiča ako ochrániť dieťa pred poškodením v budúcnosti. Ak rodič nie je schopný prísť s prijateľným plánom na zabezpečenie bezpečnosti dieťaťa, alebo nie je ochotný ho uskutočňovať, prichádza do úvahy vyňatie dieťaťa z rodiny.

Rozhodnutiu o ďalšom osude dieťaťa predchádza množstvo krokov, pričom jedným z nich je i výsluch dieťaťa, ktorý má v procese objasňovania násilného či zanedbávajúceho správania rodiča/rodičov nenahraditeľný význam. Dieťa, ktoré sa stalo obeťou násilia (telesného, psychického, sexuálneho) sa dostáva nielen do pozície obeť, ale aj do ďalšej pozície - stáva sa svedkom. Táto rola mu vždy prináša neľahké, mnohokrát aj stresujúce situácie. Pre dieťa je výsluch, ktorý má prispieť k objasneniu situácie a následnému vyňatiu z rodiny (ak je to nevyhnutné) ďalšou traumatizujúcou udalosťou. Na svedectvo dieťaťa môžeme nazeráť z niekoľkých rovín. Jednou z nich je posudzovanie výpovede dieťaťa z pozície pravdivosti. Obvykle odborník (pedopsychológ či pedopsychiater) hodnotí výpoveď dieťaťa o zisťovaných udalostiach v kontexte celkového vyšetrenia dieťaťa, to znamená, že ju hodnotí s ohľadom na jeho mentálnu úroveň a na štruktúru jeho osobnosti.

Ukazuje sa, že deti ohrozované známym páchatelom (teda i rodičom) často pri výsluchu klamú, odvolávajú svoje svedectvá, striedajú protikladné vzorce správania a preto ich výpoveď vôbec nevyznieva vierohodne. Ide o súčasť vyrovnávania sa dieťaťa s prežitou traumou, tzv. *akomodačný syndróm*, ktorý sa prejavuje nasledujúcimi znakmi správania (Summit, 1983, In: Sejčová, 2001):

a) *Utajovanie* - dieťa prirodzene smeruje k utajovaniu zážitkov, ktoré často pramení z pocitu previnenia a zastrasovania. Má strach, že mu nikto neuverí, bojí sa verejného odsúdenia, straty náklonnosti blízkych.

b) *Bezbrannosť* - dieťa sa cíti bezbranné voči páchatelovi - vie, že by sa malo brániť, ale je presvedčené, že sa nemá na koho obrátiť. Chabý odpor dieťaťa si páchatel vysvetľuje ako súhlas s jeho konaním.

c) *Bezvýchodiskovosť* - súvisí s bezbrannosťou, dieťa sa začne samo považovať za zlé, pretože strpelo aktivity páchatela, postupne si na to privyká a vyrovnáva sa s tým

obránnými mechanizmami. Napríklad, vytesňuje nepríjemné detaily z pamäte (výpoveď znie preto nevierohodne, lebo si nevie vybaviť niektoré detaily), konfliktné spomienky zatláča do úzadia, aby minimalizovalo prežitú traumu na základe disociácie, až vznikne situácia, kedy samo seba presvedčí, že sa vlastne nič nestalo.

d) *Oneskorené oznámenie* - oznámenie sa spravidla objavuje ako reakcia na inú udalosť, napríklad iné konflikty v rodine alebo previnenie dieťaťa, za ktoré je aktuálne potrebané (zvyčajne pri sexuálnom zneužívaní).

e) *Odvolanie obvinenia* - v priebehu vyšetrovania detská obeť často mení svoju výpoveď a odvoláva svoje obvinenie. Takéto prejavy sú reakciami na ťažko znesiteľné obavy dieťaťa z rozbitia rodiny, z toho, že bude označené za klamára, dostane sa do detského domova a pod. Pokiaľ dieťaťu nie je poskytnutá špeciálna pomoc, tak svoje tvrdenie odvolá. Tým zároveň potvrdí očakávania dospelých, že deťom sa nedá veriť.

Rola svedka prináša dieťaťu kladné i záporné pocity. Z kladov to je pocit dôležitosti, pretože ako svedok je dieťa dôležité a tým pre okolie aj zaujímavé, ďalej je to pocit úľavy z toho, že sa niekomu zverilo, že ho niekto počúva a v neposlednom rade to je i pocit zadosťučinenia. Záporných pocitov, ktoré si dieťa odnáša z výsluchu je oveľa viac. Zvyčajne nezostáva len pri jednej výpovedi, dieťa je opakovane nútené rozprávať o prežitých udalostiach, čo znovu u neho vyvoláva nepríjemné zážitky spojené s úzkosťou, ktoré sú pre dieťa traumatizujúce. Často sa stretávame s nátlakom zo strany rodiny na dieťa, aby zmenilo svoju výpoveď. Tento nátlak býva veľmi tvrdý a takáto rodina dieťa ťažko vydiera, aby im vyhovel a vypovedalo inak alebo odmietlo vôbec vypovedať, resp. aby rovno prehlásilo, že si celú udalosť vlastne vymyslelo. Rodičia sa dieťaťu vyhrážajú, že pôjde preč z rodiny, že niekto z rodičov bude musieť kvôli nemu odísť, ísť do väzenia a pod. Tlak na dieťa, aby zmenilo či odvolalo výpoveď a nerobilo rodine hanbu, býva vedený zo strany rodičov i prarodičov, niekedy i zo strany zmanipulovaných súrodencov. Dieťa sa ocitáva v sociálnej izolácii a emocionálnom strese, ktorý nedokáže dlho znášať. Na jednej strane chce riešiť svoju bezvýhodiskovú situáciu, pretože nechce ďalej znášať týranie, zneužívanie alebo zanedbávanie, na strane druhej je odvrhnuté rodinou, ktorá naň tlačí, aby svoju výpoveď zmenilo. Dieťa je dotlačené k tomu, že poprie výpoveď a tým prehluší chabý zisk z toho, že sa zverilo. Takéto situácie majú problematické dopady na osobnosť dieťaťa, jeho sebadomie i na utváranie medziľudských vzťahov (Dunovský a kol., 1995).

Správanie dieťaťa počas výsluchu i jeho samotná výpoveď môže v rozličnej miere vyznievať rozporuplne a chaoticky v závislosti od: dĺžky vyšetrovania, reakcie okolia, opory zo strany neabuzívneho rodiča a samotného prežívania udalosti dieťaťom. Skresliť a ovplyvniť vierohodnosť výpovede môžu aj nevedomé reakcie, najmä vytesnenie a supresia (negatívna emócia je odložená). Reakcia zraneného organizmu zahŕňa totiž niekoľko obranných mechanizmov prebiehajúcich prevažne na nevedomej úrovni. Pre úspešnú realizáciu výsluchu je vhodné vypočuť najskôr dospelé zúčastnené osoby. S dieťaťom treba začať výsluch od prvého prípadu, kedy bolo ohrozované, pretože prvé kontakty sa pociťujú menej traumaticky. Vyšetrovateľ by nemal byť fyzicky podobný páchatelovi, mal by postupovať trpezlivo a nechať dieťa spontánne vypovedať vlastnými slovami, nevstupovať mu do reči a upresňujúce otázky klásť až potom, keď dieťa ukončí svoju spontánnu výpoveď. Je vhodné, ak majú vyšetrovatelia k dispozícii rozličné pomôcky napr. bábky, hračky, kresby, ktoré dieťaťu uľahčujú popísanie toho, ako sa k nemu rodič správal. Keďže opakované vyšetrovanie dieťaťa je

problematické a škodlivé, na zmiernenie psychických tráum sa odporúča použitie videozáznamu a magnetofónu (Sejčová, 2001).

Musil (in: Sejčová, 2002) uvádza nasledujúce faktory, ktoré môžu prispieť k sekundárnej viktimizácii obetí v dôsledku nevhodného postupu pri výsluchu:

- a) Netaktný, necitlivý a ľahostajný prístup k obeti. (Dieťa, ale i akákoľvek iná obeť si zaslúži určitý súcit, empatiu a prejavenie duševnej podpory).
- b) Nevhodné mentorovanie.
- c) Opakované výsluchy, dlhý čas trvajúce výsluchy. Vo väčšine prípadov by bolo z psychologického hľadiska pre obeť najvhodnejšie, aby sa už nemusela vôbec vracieť k traumatizujúcim zážitkom a mohla na ne čo najskôr zabudnúť.
- d) Nedôvera k výpovediam obetí. Ak výpoveď nie je presná, detailná a keď obsahuje rozpory, môže sa stať, že jej niektorí vyšetrovatelia, štátni zástupcovia a sudcovia neveria.
- e) Konfrontácia obete s obvineným. Pre dieťa je to veľmi náročná úloha a môže byť zdrojom ďalšej psychickej ujmy.

Ochranu dieťaťa a jeho osobnosti je potrebné zabezpečiť obzvlášť ohľaduplným vedením výsluchu, po obsahovej stránke vedením tak, aby sa podľa možností už nemusel opakovať. K výsluchu sa priberá pedagóg alebo iná osoba, ktorá má skúsenosti s deťmi. V ďalšom konaní má byť dieťa znova vypočuté len v nevyhnutných prípadoch. V konaní pred súdom možno na základe rozhodnutia súdu vykonať dôkaz prečítaním zápisnice. Účasť samotného poškodeného dieťaťa nie je teda nutná. V niektorých krajinách používajú vyšetrovatelia pri výsluchu bábiky ženského a mužského pohlavia (v USA dieťa vyberá bábiky aj podľa farby pokožky), na ktorých najmä malé deti, ktoré nedokážu slovne pomenovať určité polohy, dotyky...demonštrujú, čo s nimi páchatel robil, na ktorom mieste, ktorými orgánmi...

Od okamihu vyslovenia podozrenia na týranie, zneužívanie či zanedbávanie dieťaťa až po okamih jeho dokázania, pomocou prešetrenia pomerov v rodine, výsluchu dieťaťa, rodičov a ďalších svedkov, vyšetrením dieťaťa pediatrom, vyšetrením dieťaťa i rodičov psychológom či psychiatrom, musia prejsť dieťa i ochrancovia jeho práv dlhú cestu. Ak je na jej konci rozhodnutie o vyňatí dieťaťa z rodiny, tak je to preň v danom momente to najlepšie riešenie. Riešenie najviac vhodné v danej chvíli, situácii. Nie vždy však treba pokladať rozhodnutie o umiestnení dieťaťa za trvalý stav.

Dieťa sa za určitých okolností môže vrátiť späť do svojej rodiny. Predpokladom jeho návratu nie sú len represívne opatrenia voči „vinníkovi“, ktoré sú v konečnom dôsledku málo účinné, no v našej spoločnosti najviac využívané. Predpokladom návratu dieťaťa do rodiny by mala byť realizácia komplexného plánu pomoci, ktorý by zahŕňal psychoterapiu, rodinnú terapiu, sociálne, pomocné opatrenia a pod., nakoľko tendencie vo svete smerujú práve od represie k liečeniu. Je potrebné priznať si skutočnosť, že naša spoločnosť a jej sociálne služby, na ktorých v týchto prípadoch spočíva hlavné ťažisko odbornej pomoci rodine, sú na túto svoju úlohu zatiaľ len málo pripravené. V rámci posudzovania možností terapeutickej práce s rodinou rozlišuje Bentovim (1998) situácie v rodinách na:

- nádejné,
- problematické,
- beznádejné.

Ideálním prípadom, v praxi však len ojedinelým, sú situácie označované ako nádejné. Jedná sa o situácie, kedy sú členovia rodiny ochotní a schopní uznať svoju rolu pri týraní, zneužívaní alebo zanedbávaní. Viktimizér je ochotný uvedomiť si nevhodnosť svojho správania a je ochotný pracovať na svojich osobných problémoch a zážitkoch, ktoré viedli alebo mohli viesť k jeho konaniu. Súhlasí s terapeutickou prácou, ktorá bude viesť k jeho osobnostnej zmene. Vždy treba počítať i s rizikom a nebezpečenstvom toho, že súhlas bude len vyslovený a skutočná účasť na terapii bude absentovať.

Problematické situácie sú tie, pri ktorých existuje pochybnosť, či na seba viktimizér berie dostatočnú zodpovednosť za stav obete. Môžeme sa stretnúť s popretím miery skutočnej zodpovednosti vinníka, obeť môže byť označovaná za spoluzodpovednú zo svojho týrania či zneužívania. V rodine nemusí byť dostatočná podpora ostatných členov rodiny. Spolupráca medzi rodičmi a odborníkmi môže byť len čiastočná, môžu byť značné pochybnosti o tom, či rodina akceptuje nutnosť zmeny, hoci sú zabezpečené všetky objektívne predpoklady k zahájeniu terapeutickej práce a pomoci.

Beznádejné situácie sú tie, pri ktorých je ublíženie obeti popierané v celom rozsahu, no medzi odborníkmi panuje názor, že bolo spáchané. Odborníci môžu byť obvinení z toho, že dieťaťu alebo partnerovi niečo vnucujú, o niečom ich presvedčujú. V takýchto prípadoch dochádza k zlyhaniu spolupráce s odborníkmi, nie je možné vytvoriť potrebný vzťah, ktorý by viedol k pocitu dôvery a umožnil účinnú ochranu. K zaisteniu ochrany dieťaťa v takýchto prípadoch je často nevyhnutné naplno využiť všetky zákonné prostriedky.

V prípade, že sa viktimizér, prípadne iní členovia rodiny, respektíve všetci spoločne zúčastňujú terapie, alebo si iným vhodným spôsobom upravujú svoje rodinné pomery, posúdi sa, či sa dieťa môže vrátiť do rodiny, či môže žiť v kontexte pôvodnej rodiny a či bude toto súžitie preň aj bezpečné. Kritériá, ktorými sa treba riadiť pri určení návratu dieťaťa do rodiny sú nasledovné:

- Návrat do rodiny má byť postupný, teda častejšie a predlžujúcejšie sa návštevy. Interakcie rodičov a dieťaťa majú byť monitorované, hodnotia sa pocity a správanie rodičov i dieťaťa.
- Dôležitá je spolupráca s rodičmi v rámci terapeutického plánu, napr. dodržiavanie dohodnutých termínov, spolupráca pri návštevách, všeobecný záujem a ochota diskutovať o problémoch.
- Stres v rodine dokázateľne klesol a / alebo si rodičia osvojili techniky jeho zvládania. Správanie naznačuje, že sa situácia zmenila, rodičia majú viac ako dobrý úmysel.
- Rodičia nadviazali dôverné vzťahy s osobami mimo rodiny, na ktoré sa môžu obrátiť s prosbou o pomoc, nielen o konkrétne služby, ale čo je dôležitejšie o pomoc pri problémoch rodič - dieťa, manželské a citové problémy.
- Rodičia ukázali v priebehu času vytrvalú schopnosť dobrého rodičovstva.
- Rodičia berú na seba zodpovednosť za svoje city a správanie (abúzus, zanedbávanie).

Situácie, v ktorých sa rodinné prostredie upraví natoľko, že je možný návrat dieťaťa do rodiny sa u nás vyskytujú len ojedinele. Oveľa častejší je stav, kedy je potrebné situáciu riešiť v kontexte novej rodiny alebo v kontexte inej náhradnej starostlivosti.

Rozhodnutie o tom, či dieťa z rodiny vyňať alebo nie, predstavuje skutočne veľmi zložitý proces. Jedná sa tu predsa o rozhodnutie o ďalšom osude dieťaťa, o tom, aký bude jeho ďalší život. Predpokladom vyslovenia najvhodnejšej alternatívy pomoci dieťaťu sú nielen odborné vedomosti, profesionalita a skúsenosti, ale aj určitá dávka skutočnej ľudskosti. Rozhodnutie o vyňatí dieťaťa z rodiny musí byť vždy doplnené i rozhodnutím o ďalšej skutočnosti - kam dieťa umiestniť, ktorá z foriem náhradnej starostlivosti bude preň najvhodnejšia a súčasne aj v praxi realizovateľná.

Literatúra:

- BENTOVIM, A.1998. *Týraní a sexuální zneužívání v rodinách*. Praha : Grada, 1998, ISBN 80-7169-629-3.
- DUNOVSKÝ, D. a kol.1995. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Praha: Grada Publishing, 1995. 248 s. ISBN 80-7169-192-5.
- MATĚJČEK Z., DYTRYCH Z. 2002 *Křízové situace v rodině očami dítěte*, Praha Grada Publishing, 2002, 128 s., ISBN 80-247-0332-7.
- PAVELOVÁ, Ľ. *Rodina z hľadiska chudoby a exklúzie jej závislých členov*. In: Rodina na prelome tisícročia. Zborník z konferencie, 16.- 17. máj 2005. Bratislava: Katedra sociológie FSVaZ, UKF Nitra. 2005, s- 731-737, ISBN 80-8050-9
- PAVELOVÁ, Ľ. – TVRDOŇ, M. *Komunitná sociálna práca*. Nitra:UKF, 2006, 177 s. ISBN 80-8050-983-2.
- SEJČOVÁ, Ľ. et al. 2001. *Deti a mládež ako obeť násilia*. Bratislava: ALBUM, 2001. 208 s. ISBN 80-968667-0-2
- SEJČOVÁ, Ľ.2002. *Deti, mládež a delikvencia*. Bratislava : ALBUM, 2002. ISBN 80-968667-2-9

Etické aspekty sociálneho pracovníka pri práci s deťmi a mládežou

Lenka Látalová¹

Anotácia:

Príspevok je obsahovo zameraný na etické aspekty sociálneho pracovníka pri práci s deťmi a mládežou. V praktickej činnosti sociálny pracovník rešpektuje normy, princípy a hodnoty mladých ľudí, s ktorými sa stretáva v rámci svojej profesie. Do akej miery však pozná rozdiely v etických postojoch mladých ľudí a ich príčiny, ktoré môžu byť zdrojom konfliktu? Aký spôsob motivácie je vhodné zvoliť, aby podporil prosociálne správanie a vedel ich tak správne viesť k pomoci a zodpovednosti?

Kľúčové slová:

Etika, etické zásady, sociálny pracovník, deti a mládež, pomoc, pomáhanie.

Úvod

V poslednej dobe určite mnohých dospelých znepokojuje fakt, akým spôsobom sa prezentujú dnešní mladí ľudia. Často sú označovaní za vulgárnych, nevychovaných a drzých. Vo večerných hodinách sa vonku stretávajú v hlučných skupinách, kde fajčia a popíjajú alkohol. Nezdravia starších a nevážia si dospelých a múdrejších. Mnohí sa bezcieľne túľajú po uliciach medzi cudzími ľuďmi namiesto toho, aby sa prihlásili na futbal, či iného plnohodnotného krúžku. Aj takýto názor na mládež majú dospelí. Už Platón hovoril o tom, že mládež skazená nie je, len reflektuje na súčasný stav spoločnosti. Snahou nás všetkých by preto malo byť vychovať vo svojom prostredí plnohodnotného človeka, ktorý dokáže po stránke vedomostnej i morálnej prebrať vo svojej dospelosti spoluzodpovednosť za jej ďalšie napredovanie a rozvoj.

Pomáhanie problémovým deťom a mládeži je neodmysliteľnou súčasťou sociálnej práce. Skupina mládeže, ktorá sa ocitla v rukách sociálneho pracovníka sa nachádza v ťažkých nepriaznivých sociálnych situáciách, ktoré sú klasifikované ako záťažové životné udalosti obmedzujúce životné podmienky mladého človeka. Títo ľudia nie sú schopní sami zabezpečiť a uspokojovať svoje životné potreby. Ako odborníci musíme vziať do úvahy ich náročnú životnú etapu dospievania. Mladí ľudia to v tomto období nemajú vôbec ľahké. Objektívne je táto fáza považovaná za najťažšiu. Mladý človek sa za krátky čas veľmi zmení. Okolie zmenu vníma predovšetkým na fyzických premenách. Je paradoxné, že dnešní mladí ľudia sa o to pokúšajú práve prostredníctvom svojvoľného vyradenia sa zo spoločnosti, aspoň zdanlivého. Majú tak priestor pre dostatok slobody a menší pocit zodpovednosti. Veľa závisí aj od prostredia v ktorom sa mladý človek nachádza. To ho ovplyvňuje asi najviac v procese jeho rozhodovania. Prechod z detstva do dospelosti, z chráneného prostredia rodiny do verejného prostredia práce sa chápe ako prechod zo sféry istoty do sféry neistoty a rizika. Najmä vo vzťahu k mládeži sa táto civilizačná výzva vymedzuje ako výzva jej individualizácie. Mohli by

¹ PhDr. Lenka Látalová, Ph.D., Trnavská Univerzita, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, Univerzitné námestie 1, Trnava.

sme ju teda na jednej strane pochopiť ako vypestovanú osobnostnú dispozíciu alebo schopnosť preberať zodpovednosť za svoje rozhodnutia a vyrovnávať sa s ich rizikami a sociálnymi dôsledkami a na strane druhej ju chápať ako určitú formu ohrozenia. Diferenciácia mládeže a predovšetkým jej individualizácia sa stáva zdrojom doposiaľ nevídaných možností, ale súčasne aj zdrojom jej vlastného ohrozenia. Jediná cesta na minimalizovanie ohrozenia mládeže je predchádzanie a obmedzovanie neželateľných javov (Ondrejko, 2000). Správanie jedincov, ktoré nie je v súlade so všeobecne uznávanými normami spoločnosti viacerí autori nazývajú ako rizikové správanie.

Podľa Matouška (2003) rizikové správanie je jednanie, ktoré môže ohroziť život, zdravie alebo sociálnu integritu jedinca alebo správanie, ktoré je namierené proti záujmom spoločnosti definovaných zákonmi. V súvislosti s rizikovým správaním v skupinách mladých ľudí je vyššie riziko sociálneho zlyhania. Svojím správaním a konaním sa ocitajú v nevhodných podmienkach. Sú členmi rôznych skupín s vyhraneným životným štýlom. Svoj voľný čas trávia spôsobom, ktorý väčšinová spoločnosť neakceptuje alebo ho akceptuje len čiastočne. Do pozornosti sociálnej práce sa dostávajú vďaka svojmu jednoznačnému životnému štýlu, odlišným hodnotovým, či názorovým sympatizovaním so špecifickou subkultúrou, extrémistickým hnutím alebo inou skupinou, ktorá sa prejavuje atypickým spôsobom života. Títo ľudia čoraz častejšie vzbudzujú pozornosť verejnej mienky, ktorí ich nazývajú anarchistami, či skínheadmi. (Egry, 2007)

Sú to mladiství násilníci a vandali združujúci sa v gangoch a bandách. V tejto súvislosti sa mi núkajú otázky, kto je zodpovední za konanie mladých ľudí a kto im servíruje tento spôsob života? Keď sa nad tým tak zamyslím, tak všetci kladú veľký dôraz na prevenciu zameranú voči týmto prejavom. Nikdy som však nepočula o kampani, ktorá by hovorila: „*Chráňme svoje deti, nepredávajme im cigarety ani alkohol. Nefajčime, nepime a nenadávaime ani my pred nimi. Mohlo by to mať na nich zlý vplyv.*“

Ako teda zabránime takémuto znepokojeniu a nemravné správanie mladých premeníme na slušnosť? Vytvára sa nám priestor pre etické aspekty dobra a zla. Konať dobro patrí predsa k základným morálnym hodnotám človeka. Ale čo je dobro? Dokážeme ho správne pomenovať a porozumieť mu? Pojem dobra nie je len – ako by sa na prvý dojem mohlo zdať – pojmom iba morálnym. Hoci je všeobecný pojem dobra s morálkou úzko spätý, predsa presahuje hranice morálky a morálka prisudzuje ľudskému konaniu hodnotu. Porovnávaním konania s morálnou normou rozhoduje, ktoré konanie je morálne a ktoré nie. Morálne dobro je tak vedomé a dobrovoľné konanie, ktoré podporuje pozitívny vývoj človeka funkciu ľudskej spoločnosti. Dobro je tak súhrnný pojem pre všetko dobré, hodnotné, kvalitné, prospešné a žiaduce. Z toho by malo logicky vyplývať, že budeme konať morálne dobro. (Bošňáková, 2007. In: Levická a kol., Sociálna práca 1).

V súčasnosti sú aj prejavy zla rôzne. Záležia od rôznych sociálnych procesov, hodnotových orientácií a spoločenského postavenia. Môžu mať podobu drobných krádeží konané dieťaťom, ale i zabitie človeka v opitom stave mladistvého. Morálne zlo sa tiež považuje za vedomé a dobrovoľné konanie, len v opačnom zmysle. Najčastejšie k nemu dochádza v dôsledku nedostatočného chápania a cítenia morálnej zodpovednosti, záväznosti a spravodlivosti. Hodnota „*pre niečo*“ je to, k čomu smeruje naša snaha, čo vedie k nášmu rozvoju. (Bošňáková, 2007. In: Levická a kol., Sociálna práca 1).

Najdôležitejšie však zostáva, ako reagovať na zlo. Odborníci, ktorí pracujú so svojimi klientmi sa môžu postaviť pred dilemy, či si k nemu zvolia cestu razantného odporu a potlačia ho všetkými dostupnými prostriedkami už v zárodku alebo cestu tzv. nenásilného odporu, snahou o konsenzus prostredníctvom ústupkov na oboch stranách, prípadne flegmatickou ignoráciou.

Etické princípy ako nevyhnutná súčasť profesionálneho konania sociálneho pracovníka pri práci s deťmi a mládežou

Ak má sociálny pracovník vykonávať svoju prácu na profesionálnej úrovni, mal by okrem teoretických zručností a vedomostí dodržiavať aj určité etické princípy. V širšom zmysle sociálna práca preberá poznatky z etiky ako vedy o dobre a zle vo vzťahu k spoločnosti. Sem patria etické postoje a nové etické problémy vznikajúce novými technológiami, procesmi a postupmi, novými trendmi v kultúre a vzťahoch, ktorými je človek atakovaný. V užšom zmysle sa venuje vzťahu človeka s iným človekom a rozlišovaniu dobra a zla, nakoľko nazeranie na človeka zo stránky sociálnej práce je komplexné. Sociálna práca tak úzko spolupracuje s vednými odbormi ako psychológia, pedagogika, medicína, ekonomické a právne vedy. Je potrebné zaoberať sa etickými problémami mladých ľudí a uplatňovať ich ako v teoretických úvahách, tak v priamej práci s klientmi.

Etické aspekty jednotlivých profesií upravujú príslušné etické kódexy. Konkrétne pre sociálnu prácu existuje Etický kódex sociálneho pracovníka, v ktorom sa píše, že najdôležitejšie v profesii sociálneho pracovníka je hodnota demokracie a ľudských práv. Jeho primárnym cieľom pri práci s deťmi a mládežou je získanie dôvery, aby bol mladými ľuďmi prijatý a plne rešpektovaný. Mal by ich podnecovať k tomu, aby aj vlastnými silami prispeli k zmene svojich postojov a hodnôt. Preto je potrebné, aby ich dokázal akceptovať s ich kladmi a zápormi. Keďže mravné postoje v našej spoločnosti bývajú často nejasné, nejednoznačné a nepriehľadné v dôsledku dennej tlače, ktorá prináša zmes trendov, faktov, hodnôt, argumentov a špekulácií, ktorým často prostredníctvom masívnej kampane podľahnú najmä ľahko ovplyvniteľné skupiny detí, mládeži, socio-ekonomické skupiny s nízkym vzdelaním a starší ľudia je preto úlohou etiky:

- *odstrániť nejasnosti,*
- *rozlíšiť fakty, hodnoty a argumenty,*
- *zistiť základy, na ktorých sú komentáre postavené,*
- *zistiť, nakoľko sú logické a či naozaj vyjadrujú hlboko zakorenené názory alebo iba emocionálne reakcie,*
- *hľadať to, čo je správne a dobré a ako najlepšie žiť.*

Etika v sociálnej práci má svoje pevné miesto tak, ako aj v iných odvetviach praktickej ľudskej činnosti. Snaží sa vo svojej teórii a praxi eliminovať dopad neetických postojov v rámci prevencie a intervencie zameranej na cieľovú skupinu mladých ľudí. Nemorálne, či patologické javy sa stávajú bežnou normou v spoločnosti – rozvod, tunelovanie, devastácia životného prostredia, alkoholizmus mládeže a sexuálne násilie. Sociálny pracovník by si mal osvojiť etické postoje, ktoré mu pomáhajú v práci

s jednotlivými skupinami. Dodržiavanie etických princípov tak zabezpečuje neobmedzovanie osobnej slobody ako sociálneho pracovníka, tak aj mladého človeka, s ktorým dochádza do kontaktu. Mal by si vážiť každého mladistvého ako individuálnu osobnosť a rešpektovať jeho dôstojnosť a práva.

Svojim morálnym postojom a osobnosťou vo vzťahu k mládeži napĺňa nasledovné funkcie morálky:

1. poznávaciu funkciu – je nositeľom a sprostredkovateľom morálnych hodnôt, postojov a názorov,

2. regulatívnu funkciu – reguluje správanie človeka,

3. humanizačnú funkciu – zúšľachtuje osobnosť mladého človeka s aspektom rozvoja ľudskosti. (Bošňáková, 2007. In: Levická a kol., Sociálna práca 1)

Podľa Bošňákovvej (2007, In: Levická a kol., Sociálna práca 1) v etickom vzťahu sociálneho pracovníka s klientom je dôležitá stránka správania sa a komunikácia. Hodnoty ako slušnosť, zdvorilosť a dôvera by mali byť základom komunikácie. Dodržiavanie základných zásad diskretnosti a dôvernosti informácií a ich zverejnenia by malo prebiehať výlučne len so súhlasom mladistvého, resp. jeho zákonným zástupcom. V prípade vážneho nebezpečenstva či ohrozenia dieťaťa sú vyjadrením profesionálneho prístupu. Do morálneho profilu sociálneho pracovníka by nemali patriť predsudky voči konaniu, či preferovaniu špecifických hodnôt mladého človeka. Nemorálne sú aj predsudky vzťahujúce sa k pôvodu, rase, spoločenskému postaveniu, veku, zdravotnému stavu, svetonázoru, vierovyznania, či politickému presvedčeniu mladého človeka. Morálny profil sociálneho pracovníka je predpokladom zmyslu pre ľudskosť a pre znútorňovanie morálnych noriem vo vlastnom svedomí. Práve naopak sociálny pracovník svojím etickým konaním reaguje na zraniteľnosť a závislosť mladého človeka, pričom si za cieľ kladie senzibilizovať mladých ľudí pre otázky dobra, posúdiť, či sa s jednaním iných jedincov môže mladý človek stotožniť alebo nie. Nekladie dôraz na definitívne odstránenie špecifických postojov a vyznávanie iných hodnôt u mládeži, ale snaží sa o ich minimalizáciu prostredníctvom podpory ich rozvoja autonómie. Sociálny pracovník by si mal stanoviť jasný cieľ ovplyvnenia mravných postojov mládeže prostredníctvom:

- *mravného cítenia – výchovou,*
- *poznaním morálnych zásah,*
- *dodržiavaním a rešpektovaním morálnych zásad.*

(Bošňáková, 2007. In: Levická a kol.: Sociálna práca 1)

Etické aspekty v skupinovej práci s deťmi a mládežou

Jednou z úrovní sociálnej práce je skupinová práca s deťmi a mládežou, ktorá môže mať podobu napr. víkendových programov v prírodnom prostredí, kurzy sociálnych zručností alebo sociálno-psychologické tréningy zamerané na elimináciu problémov. V skupinovej práci s deťmi a mládežou môže ísť o skupinovú terapiu, ktorej cieľom je poskytnúť otvorenú spätnú väzbu o tom, ako mladý človek pôsobí na iných ľuďoch, s akými opresívnymi útokmi sa stretávame v našom prostredí a pod. Výhodou skupinovej práce je aj možnosť príkladovania a vzorovania všetkého, čo je zlučiteľné so spoločenskými normami. Sociálny pracovník tak ponúka rozvíjanie sociálnych

spôsobilostí, prehľbovanie sociálneho vnímania, nadobúdania schopnosti empatie, získavanie schopností konštruktívne riešiť interpersonálne konflikty, optimalizovanie vlastného správania a v neposlednom rade eliminovanie nesprávnych vzorov a prítomnú agresivitu pri konaní. Toto všetko je možné dosiahnuť iba v atmosfére vzájomnej úcty, akceptácie, pozitívneho vnímania, srdečnosti, kooperácie a otvorenosti.

K základným témam pri skupinovej práci s problémovou mládežou patria:

- *sebapoznávanie,*
- *rozvoj komunikačných zručností,*
- *eliminácia agresívneho správania,*
- *zdravý životný štýl,*
- *nadobúdanie schopností empatie a asertivity zacielené na riziká opresívneho správania sa,*
- *riešenie konfliktov.*

V praktickom živote sú tieto témy zamerané na posilňovanie vzťahov človeka k človeku. Hovoria o požadovaných normách správania sa, odpovedajú na otázky vzájomnej akceptácie medzi ľuďmi a sú zamerané na preferovanie spoločnosťou akceptované hodnoty.

Najčastejšie využívané metódy skupinovej práce tvoria:

- *rozhovor,*
- *hranie rolí a improvizácia,*
- *zážitkové techniky,*
- *pohybové techniky,*
- *techniky na podporu kreativity,*
- *počúvanie audio nahrávok a sledovanie videozáznamov.*

(Šramatá, 2002. In: Etika a sociálna práca)

Týmito aktivitami sa snaží sociálny pracovník podporiť deti a mládež k tomu, aby v konečnom dôsledku dokázali:

- *aktívne počúvať a rešpektovať názory druhých,*
- *nepodliehali emóciám, nepoužívali morálne súdy a odsudzujúce hodnotenia,*
- *uprednostňovali konštruktívny prístup, otvorenosť, čestnosť a slušnosť,*
- *boli empaticí – vcítiť sa do prežívania iných a akceptovať ich potreby,*
- *prezentovali vlastný názor, ktorý je zrozumiteľný a akceptovateľný pre ostatných,*
- *robili etické analýzy s ohľadom na ľudské práva,*
- *neustále rozvíjali osobné a sociálne zručnosti,*
- *kompetentne riešiť problémy,*
- *kriticky myslieť, prehodnocovať fakty, identifikovať problémy,*
- *osvojiť si základné humanistické hodnoty a princípy demokracie,*
- *vedomili si svoje práva, povinnosti, ľudské práva, záujmy, hodnoty, potreby a postoje v spojení so záujmami širšej skupiny,*
- *orientovali sa v kultúrno-pluralitnom svete a použiť interkultúrne kontakty na obohatenie seba aj druhých,*
- *aktívne reagovať na prejavy intolerancie, diskriminácie a xenofóbie,*
- *aktívne sa zaujímať veci verejné a zodpovedne konať,*

- *zapájať sa do občianskeho života vo svojom okolí,*
- *chrániť životné prostredie a kultúrne dedičstvo.*

Získanie zručností je variabilné a mnohé z nich je náročné dosiahnuť v plnom rozsahu. Všetky sú však dôležité pre rozvoj identity každého jedinca. Majú pomáhať pozvíjať prosociálne správanie, týkajúce sa prijímania a pochopenia druhých. Vyznačuje sa skutkami a činmi vykonaných v prospech iného bez očakávania materiálnej, vecnej, morálnej odmeny alebo sociálneho súhlasu.

Uvedené zložky prosociálneho správania môžeme označiť za súčasť etického základu v prístupe sociálneho pracovníka ku klientovi.

Záver

Neodmysliteľnou povinnosťou sociálnych pracovníkov pracujúcich s problémovými deťmi a mládežou na rôznych úsekoch svojej pôsobnosti je rozvíjanie vlastných schopností a to nielen v oblasti vedomostnej, ale predovšetkým morálnej a ľudskej. Mal by pracovať na odstraňovaní profesionálnych neistôt, ktoré sú zákonnou súčasťou problémových situácií, vznikajúcich ako dôsledok turbulentných zmien. Na druhej strane však nesmieme zabúdať na to, že popri etických princípoch existuje aj etická požiadavka na dobrý telesný a duševný fond sociálneho pracovníka a na jeho odbornú a osobnostnú zdatnosť. Práve zodpovednosť a náročnosť tejto profesie predpokladá zvláštne požiadavky kladené na sociálneho pracovníka. Je jasné, že okrem špecifických etických princíпов a požiadaviek by mal zachovávať aj hodnoty, ktoré sú záväzné a platné pre celú spoločnosť.

Použitá literatúra:

- Egry, Z.: 2007. *Sociálna práca s neorganizovanou mládežou*. Bakalárska práca. Trnava: TU FZaSP. 53s.
- Etika a sociálna práca. 2002. Zborník z konferencie zo dňa 25.10.2002 v Trnave. TU FZaSP. 102s. ISBN 80-88774-20-9
- Levická, J. a kol.: 2007. *Sociálna práca I*. Trnava: Vydavateľstvo Oliva. 168s. ISBN 978-80-969454-2-9
- Levická, J., Látalová-Gottliebová, L.: *Neorganizovaná mládež, čo s ňou? - Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta a ESF, ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy v ČR, 2007.*
- Názov zborníka: Akční pole sociální práce aleb sociálněpedagogické otázky současnosti. Sborník příspěvků z 1. ročníku konference konané dne 2. dubna 2007 v Olomouci. s.101, ISBN 978-80-244-1665-6.
- Matoušek, O.: 2003. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál. 288s.
- Matoušek, O. a kol.: 2003. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál. 384s. ISBN 80-7178-548-2
- Ondřejkovič, P.: 2000. *Sociálna patológia*. Bratislava: VEDA. 388s.

Rodiče jako psychická a sociální opora hospitalizovaného dítěte

Jana Dlouhá

Anotace:

Příspěvek se zaměřuje na problematiku rodičů hospitalizovaného dítěte, jelikož jsou to právě oni, resp. ve většině případů matka, která je nejdůležitější psychickou a sociální oporou dítěte po dobu hospitalizace. Poukazuje se na skutečnost, že místo rodičů by mělo být za všech okolností vedle dítěte, mělo by být samozřejmostí, že jsou to právě oni, kdo se podílí na péči o dítě a spolurozhoduje o průběhu léčby.

Pokud rodiče jsou na dětských odděleních vítáni, jejich sociální oporou jim mohou být nejen zdravotníci, ale také pracovníci z dalších pomáhajících profesí, jak např. učitelé a vychovatelé při škole při nemocnici, herní specialisté, sociální pracovníci a dal.

Pohled hospitalizovaného rodiče jako doprovodu dítěte na reálnou situaci bývá většinou zkreslený. Rodič prožívá pochopitelný strach o své dítě, proto mnohdy na lékařskou a ošetrovatelskou péči reaguje přehnaně, nekriticky, je tedy právě na pracovnících z dalších pomáhajících profesí, aby si dokázali získat jejich důvěru, předcházet konfliktům trpělivým vysvětlováním reálné situace, zprostředkovat lékařské informace, tvořit pomyslný most mezi lékařem a rodičem.

Je-li hospitalizace dítěte plánovaná, rodiče uvažují různě v otázce případné spulohospitalizace s jejich potomkem, buď je pro ně neoddiskutovatelné, že své dítě v nemocnici samotné nenechají a že s ním budou po celou dobu hospitalizace, nebo váhají - z důvodu rodinné situace, vzdálenosti aj. – zda s dítětem zůstanou pouze po část jeho pobytu v nemocnici nebo za ním budou moci docházet pouze na návštěvy. Na závěr příspěvku se diskutuje o argumentech pro a proti při rozhodování, zda s dítětem v nemocnici zůstat či nikoliv.

Klíčová slova:

rodiče hospitalizovaného dítěte, psychická a sociální podpora rodičů hospitalizovaného dítěte, spulohospitalizace rodiče a nemocného dítěte, rodič jako návštěva nemocného dítěte, příprava nemocného dítěte na plánovanou hospitalizaci

Navzdory mnoha změnám k lepšímu, k nimž v českém zdravotnictví během několika uplynulých let došlo, jsou rodiče v řadě našich nemocnic zatím stále ještě považováni za *návštěvu*, nikoli za neoddelitelnou součást světa svého dítěte (z pohledu dítěte jsou mnohem důležitější než například lékař). Náš systém zatím nerespektuje rodiče jako osoby jejichž místo je za všech okolností vedle dítěte, jako někoho, kdo se podílí na péči o dítě a spolurozhoduje o průběhu léčby. V tomto směru současná česká legislativa předbíhá realitu – Listina základních práv a svobod jakožto jedna z našich nejvyšších právních norem (je součástí ústavního pořádku ČR) hovoří o tom, že „dítě má právo na rodičovskou výchovu a péči“ a že „výchova dítěte a péče o ně je právem rodičů“. Jako dítě je přitom možné vnímat lidskou bytost od narození až do patnáctého či osmnáctého roku věku, výjimečně i déle. (Královec, J., Královcová, M., 2001)

Význam přítomnosti blízké osoby u dítěte během jeho hospitalizace

Přítomnost blízké osoby je pro hospitalizované dítě nesmírně důležitá, pomáhá překonat strach z neznámého prostředí a bolestivých výkonů. Blízkou osobou přitom nemusí být nutně pouze matka či otec, dítě může doprovázet jakákoli plnoletá osoba, kterou dítě zná a má k ní důvěru – prarodič, starší sourozenci a dal. Od doprovodu se očekává, že bude dítěti psychickou oporou a že se aktivně ujme některých ošetrovatelských úkonů (mytí, krmení, vysazování na nočník atp.) Pro dítě je uklidňující, když se o něj stará známá osoba. (<http://www.rodina.cz/clanek2401.htm>)

Dle Tláskala, P., (In. Bezděková, M., dostupné z http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/deti-se-maji-v-nemocnicich-lepe-sres-vsak-zustava_17392.html) je zhruba do šesti let věku pro dítě dobré, má-li u sebe maminku. Je ještě nezralé a na rodiče úzce vázané. Ve vyšším věku už je to individuální. Když dítě přijde s nějakou běžnou nemocí, přítomnost matky není nutná. Pokud se ale u něj jedná o závažnou chronickou chorobu, je blízká přítomnost matky velkou oporou a významně pomáhá při léčbě. Podle zákona o veřejné zdravotním pojištění hradí pobyt rodiče s dítětem do šesti let zdravotní pojišťovna. Matky starších dětí mají právo na bezplatný pobyt v nemocnici pouze se souhlasem revizního lékaře, v opačném případě si ubytování musejí platit samy. Cena za přistýlku se pohybuje v rozmezí 95 až 145 Kč na den, to se ovšem liší oddělení od oddělení. Leckde si matka musí připlatit drahý nadstandardní pokoj, jinde bydlí v přílehlé ubytovně nebo na jiném oddělení a za dítětem pouze dochází. (Bezděková, M., dostupné z http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/deti-se-maji-v-nemocnicich-lepe-sres-vsak-zustava_17392.html)

Z lidského hlediska neobhajtelná, avšak ne výjimečná, je praxe, kdy je rodičům přístup k dítěti odpírán, kdy na oddělení smějí vstoupit jen ve vyhrazený čas, nebo kdy dokonce jen ve vyhrazený čas smějí na oddělení zatelefonovat, aby se, například den po operaci, dozvěděli, že jejich dítě "počítá prsty a rozlišuje barvy", a že pan doktor k telefonu nemůže, neboť se právě stará o jiné děti, které potřebují jeho péči, což volající "jistě pochopí". Dodnes mohou v některých našich nemocnicích rodiče slyšet z úst zdravotníka onu téměř již klasickou větu: "Jeďte domů, on (ona) teď potřebuje nás, a ne vás." Tento názor ovšem pramení z hlubokého nepochopení dětských potřeb nebo z naprosté necitlivosti vůči nim. (Královec, J., Královcová, M., 2001)

Psychická a sociální opora hospitalizovaných rodičů

Jsou-li rodiče na oddělení vítáni, psychickou a sociální oporu jim poskytuje buď zdravotnický personál svý citlivým, chápavým a taktním přístupem, nebo se na jejich podpoře podílejí další pracovníci za řad pomáhajících profesí – učitelky a vychovatelky ve škole při nemocnici, sociální pracovníce nebo herní specialista, který má „péči“ o rodiče přímo v náplni své práce. Svoji podporu poskytuje rodičům dětí ve věku od narození až do rané dospělosti.

V novorozeneckém, kojeneckém a mladším batolecím období jde především o péči přes matku, resp. jejím prostřednictvím. Dítě přesně kopíruje emoční nastavení matky, její vnímání a prožívání situace, její úzkosti a strachy. Matka nepoučená, nedůvěřivá, emočně labilní nemůže být dítěti adekvátní sociální oporou. Zvláště zde se

potvrzuje, že nestačí jen otevřít nemocnice rodičům – laikům a ponechat je bez vedení a pomoci, ale naopak je nutné pečovat i o ně. Platí pravidlo „čím více rodičů, tím více personálu“. Zvláště na extrémně psychicky náročných odděleních potřebují rodiče zázemí a průvodce, který by jim byl po celou dobu hospitalizace nablízku, pomohl jim orientovat se v neznámém prostředí, dodávat jim odvalu a sebevědomí. Rodiče v nemocnici nejvíce potřebují opakované informace o zdravotním stavu dítěte a pocit, že jsou pro personál partnery, jsou jím plně akceptováni a aktivně se spolupodílejí na léčbě a ošetřování dítěte. (Rezníčková, A., 2000)

Co se podávání informací rodičům týče, jako velmi užitečné se osvědčuje psaná forma. Rodiče potřebují klid a čas na přečtení sdělených informací stejně jako možnost říci, čemu ne zcela porozuměli, co chtějí dovysvětlit a čemu se chtějí dále věnovat. (Němec, V., 2002)

Pohled hospitalizovaného rodiče jako doprovodu dítěte na reálnou situaci bývá většinou zkreslený. Rodič prožívá pochopitelný strach o své dítě, proto mnohdy na lékařskou a ošetrovatelskou péči reaguje přehnaně, nekriticky. Herní specialista či jiný pracovník - učitelky a vychovatelky ve škole při nemocnici, sociální pracovníce a dal. -, který si dokázal již při příjmu získat důvěru, předchází konfliktům trpělivým vysvětlováním reálné situace, zprostředkovává lékařské informace, jak už bylo řečeno, tvoří pomyslný most mezi lékařem a rodičem. Vysvětluje neznámé odborné termíny. Tato jeho odpovědnost je podmíněna účastí na lékařských vizitách, kde sleduje reakce na informace od lékařů a sester.

Při komunikaci s rodiči dodržuje tyto zásady: naslouchání - nechá matku se sdílet, respektuje soukromí, hovoří o tom, co matka prožívá př. „je mi jasné, že Vás to trápí“, popisuje chování – „asi tady došlo k nedorozumění, lékaři chtěli říci, že...“, reaguje činem – zavolá lékaře – vyjádří podporu – „Budete-li cokoli potřebovat, ..“ (Matoušková, E., dostupné z http://specskolytrebic.cz/herni_ter/koncepce_ht.html) Snaží se rozptýlit jejich obavy, poskytne radu, jak se s nemocí vypořádat. Může se stát, že dítě některé své schopnosti během nemoci ztratí, je třeba to rodičům vysvětlit a pokusit se společně o obnovu schopností, které dítě ztratilo. (The Journal of NAHPS, Spring 1991)

Zkušený herní pracovník by měl umět posoudit rozdílné potřeby jednotlivých dětí, vzbudit u nich opět zájem o hru a také zapojit do nemocničních her rodiče. Ti znají své dítě ve zdraví. Nemocné dítě se ale mnohdy chová a reaguje jinak, nespolupracuje, je negativistické a „zlobí“. Rodiče se snaží dítě udržet v klidu, nutí je odpočívat a bojí se jakékoliv jeho aktivity, jim především je nutné vysvětlit význam hry pro malého pacienta v jeho těžkém období a co nejvíce je v péči o jejich nemocné dítě podpořit. (Rezníčková, A., 2000)

Samozřejmě je nutné brát na zřetel onemocnění dítěte. Např. na operační sál se rodiče nepouští, ale mají možnost dítě doprovodit až do předsálí a po skončení operace na něj před sálem zase počkat a jít s ním zpět na oddělení. Důvody pro to, aby rodiče na operačním sále nebyli, jsou v zásadě dva: zejména ve větších nemocnicích v krajských městech operace mohou trvat mnoho hodin a jsou velmi náročné pro dítě i zdravotníky. Druhý důvod vyloučení rodičů z přímé účasti na operaci je ten, že jen těžko si představit rodiče, který by snesl pohled na např. operaci srdce. U menších výkonů, jako je např. odběr krve, převaz operační rány či různá vyšetření, je přítomnost rodičů naopak vítána. Pokud herní specialista na nemocničním oddělení působí, je jeho nedílnou součástí práce kromě péče o nemocné děti i podpora rodičů. Pokud oddělení herního specialistu

k dispozici nemá, péče o rodiče systémově řešena není, vše musí zastat zdravotní sestry, (Řezníčková, A., In. Nedorostová, B., 2008) a zde by se mělo odrazit to, co je pro zdravotnictví klíčovými tématy k mnoha diskuzím: opravdová úcta a opravdový vztah jako základ služby zdravotníka pacientovi. Je to něco, co je zapotřebí cítit a prožívat – a je velkou chybou a neštěstím, když se vztah k pacientovi a jeho blízkým nahradí naučenými technikami komunikace. (Královec, J., Královcová, M., 2001) Rodič ale často potřebuje mnohem více péče a času než samotné dítě. Zdravotních sester je velký nedostatek a ty, které zůstávají, jsou unavené a přetížené. Péče o rodinu jako celek, má-li být realizovaná kvalitně a profesionálně, je časově náročná a vyžaduje zkušenosti a patřičné kompetence. Napomoci tomu, aby rodič na dětském oddělení byl větším přínosem než zátěží, může právě mj. herní specialista, o vznik této profese se právě z výše uvedených důvodů kromě Společnosti pro herní práci a Nadačního fondu Klíček zasazuje např. i Česká pediatriká společnost ČLS JEP. (Řezníčková, A., In. Nedorostová, B., 2008)

Když jde dítě do nemocnice, potřebuje rodičovskou oporu. Octne-li se dítě samo v nemocnici, zažívá často velké trápení. To, co nám dospělým někdy připadá jako maličkost, může pro děti představovat ohromnou bolest, ránu na duši, která se zdaleka nezhojí okamžikem, kdy se z nemocnice zase vrátí domů. (Mlčoch, Z., 2008)

Společná hospitalizace rodiče s nemocným dítětem nebo návštěvy?

Je-li hospitalizace dítěte plánovaná, rodiče uvažují různě v otázce případné spolehospitalizace s jejich potomkem, buď je pro ně neoddiskutovatelné, že své dítě v nemocnici samotné nenechají a že s ním budou po celou dobu hospitalizace, nebo váhají - z důvodu rodinné situace, vzdálenosti aj. – zda s dítětem zůstanou pouze po část jeho pobytu v nemocnici nebo za ním budou moci docházet pouze na návštěvy. Existují pro a proti argumenty při rozhodování, zda s dítětem v nemocnici zůstat či nikoliv. Bezděková, M., dostupné z: http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/deti-se-maji-v-nemocnicich-lepe-sres-vsak-zustava_17392.html uvádí, že přítomnost jednoho z rodičů je pro hospitalizované dítě to nejdůležitější, přestože z psychologického hlediska nelze jednoznačně říci, jestli je pro dítě nejlepší, má-li rodiče po dobu hospitalizace stále u sebe. (Bezděková, M., dostupné z: http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/deti-se-maji-v-nemocnicich-lepe-sres-vsak-zustava_17392.html)

Mlčoch, Z., 2008 uvádí následující rady, doporučení a odpovědi na nejčastější otázky rodičů, kteří o se dozví o plánované hospitalizaci svého potomka a zvažují, zda s dítětem v nemocnici zůstanou po celou dobu hospitalizace či nikoliv:

1 přestože se sestřičky o dítě dovedou postarat a jsou k tomu vyškoleni, zůstávají pro dítě cizími lidmi

Nikdo dítě nezná tolik, jako vlastní rodiče a spolu se zdravotním personálem by se měli spolupodílet na tom, aby bylo nemocnému dítěti co nejdřív lépe.

2 přestože se dítě v noci doma běžně nebudí, v nemocnici tomu tak být nemusí

Ve známém, domácím prostředí se dítě skutečně budít nemusí, ale v cizím prostředí plném neznámých zvuků se může vzbudit velice snadno a zažívat úzkost a nejistotu, když zjistí, že nemá někoho z rodičů nablízku.

3 zdravotníci pobyt s dítětem či návštěvu nedoporučí

Jsou nemocniční oddělení, kde doposud nebývá zvykem, aby na odděleních zůstávali rodiče společně s dítětem. Rodiče však za své dítě stále mají zodpovědnost, i v době, kdy je přijato do nemocnice, rodiče by možnost zůstat s ním po celou dobu hospitalizace měli. Bývá užitečné se tedy informovat, jaká je praxe v konkrétní nemocnici, zjistit si o daném oddělení reference od jiných rodičů, kteří s ní mají osobní zkušenost, případně se podívat na www.detivnemocnici.cz na průzkum dětských oddělení, kde informace o možnostech společné hospitalizace, ubytování v areálu nemocnice, materiální zázemí aj. naleznou. V případě potřeby si potom mohou vybrat takové dětské oddělení, které jim co se týče poskytovaných služeb bude lépe vyhovovat. Pokud se rodiče dozví, že za dítětem nemohou a je už příliš pozdě na to, aby změnili nemocnici, je dobré trvat pokojně, ale pevně a odhodlaně na tom, že s dítětem chtějí zůstat. (Mlčoch, Z., 2008)

Společný pobyt rodiče s nemocným dítětem v nemocnici může mít různé podoby, praxe se liší nejenom mezi nemocnicemi, ale i na různých odděleních téže nemocnice. V podstatě existují tři základní možnosti, případně jejich kombinace:

- I lůžko pro doprovod je přímo na pokoji vedle lůžka pro dítě
- II na oddělení je společný prostor pro matky (pobyt otce je v takových případech výrazně ztížen nebo přímo znemožněn)
- III doprovod dítěte smí být na oddělení pouze přes den, na noc chodí spát mimo oddělení – na ubytovnu, na jiné oddělení, domů
- IV příkladem kombinace výše uvedených možností je podpora kojících matek, ty bývají umístěovány přednostně na pokoji s dítětem, ostatní rodiče chodí spát na ubytovnu (<http://www.rodina.cz/clanek2401.htm>) Důvod je nasnadě – kojenci, batolata a malí předškoláci ještě nemají pojem o čase a nechápou, co to znamená, když se jim řekne, že maminka zase ráno přijde nebo přijde zítra. Vždycky by tedy mělo být samozřejmostí pro maminky či jiné blízké osoby takto malých dětí zajistit alespoň židli či provizorní přistýlku. Chvátalová, H., 1999

Rodič jako návštěva při nemožnosti spulhospitalizace

Stane se, že z jakéhokoli důvodu jeden z rodičů nemůže být hospitalizován společně s dítětem (rodinné, finanční, pracovní aj.) a může za ním docházet na návštěvy, ať již každodenní nebo občasné. Někdy sestry na oddělení návštěvu rodiče či telefonický hovor přímo s dítětem nedoporučí s logicky znějícím odůvodněním, že dítě je přespříliš úzkostné a návštěva maminky či její hlas v telefonu mu připomene, že tu s ním nemůže být a vyvolá nestandardní reakci v podobě hysterického záchvatu, skleslosti, apatie, celkové zhoršení psychického stavu a tím v důsledku toho zkomplikuje proces léčby a uzdravování.

Na druhou stranu, jak zdůrazňuje Mlčoch, Z., 2008, zvláště při plánovaných operačních zákrocích je navýsost žádoucí, aby rodič dítěti před a po zákroku mohl být nablízku. I dospělí zažívají před operací úzkost a strach, natož dětský pacient. Děti potřebují, aby jejich rodiče byli s nimi, aby jim dodávali klid, než na ně přijde řada, aby je konejšili, když je jim pak po operaci špatně. (Mlčoch, Z., 2008)

Je dobré zdůraznit, že každé dítě je individuální, každé se chová při nutnosti lékařského vyšetření, zákroku či případné hospitalizaci jinak. Někdo je statečnější, když vedle něj sedí maminka a drží ho za ruku, jiný jiný zas před mámou naopak předvádí, jaký je chudinka a jak je mu ubližováno - přestože ten samý výkon bez přítomnosti matky zvládá s úsměvem na rtech. (<http://www.rodina.cz/clanek2401.htm>)

Leckdy je však pro rodiče z vážných důvodů obtížné, přestože by si to přáli, zařídit věci tak, aby s dítětem mohli v nemocnici zůstat po celou dobu hospitalizace. Jedním z důvodů, proč s ním nemohou být celou dobu jeho pobytu v nemocnici je rodinná situace – např. další dítě nebo děti v domácnosti, o které je potřeba se postarat. Otázka k zamyšlení, co by se dělo v případě, kdyby maminka sama musela zůstat nějakou dobu v nemocnici, jak by se chod domácnosti a péče o děti řešila v takovém případě? Každá rodinná situace je nicméně individuální a nelze soudit či kritizovat, každý v náročné situaci, jakou hospitalizace jednoho ze členů rodiny, zejména malého dítěte, bezesporu je, pečlivě zvažuje pro a proti a leckdy je zařízení všeho potřebného, aby rodič mohl být s dítětem po celou dobu jeho pobytu v nemocnici příliš komplikované, ne – li nemožné. V takovém případě se řeší návštěvy dítěte, jejich frekvence či alternativy v podobě telefonických hovorů, ať už na pevnou linku nemocničního oddělení nebo na vlastní mobilní telefon dítěte.

- Při nutnosti dlouhodobé či opakované, byť krátkodobé hospitalizace je vhodné, aby s dítětem, pokud s ním nemůže být přímo rodič, zůstal někdo známý či blízký člověk, alespoň přes první dny, do doby, než si dítě na neznámé prostředí trochu zvykne.

Spoluhospitalizace rodiče s dítětem, zvláště s dítětem vážně nemocným či handicapovaným je navýsost žádoucí, ale když už o ní hovoříme, je důležité, aby i hospitalizované matce byla poskytnuta psychická a sociální opora, a to jak ze stran zdravotníků a dalších pracovníků z řad pomáhajících profesí, ale i z řad jejích nejbližších, tzn. umožnit i jí, aby za ní někdo přišel na návštěvu. Spoluhospitalizace rodiče je i pro něj velmi psychická náročná, vyčerpávající a stresující, jako vhodné je střídání členů rodiny jako doprovodu dítěte v nemocnici, je-li to možné. Děti by pak měly být navštěvovány i sourozenci, a to i menšími. Ve starších sourozencích se někdy může při zákazu návštěv vzbuzovat strach, že sourozenec je v nemocnici proto, že zlobil. U dětí dochází k nejrůznějším mylným závěrům, které se pak velmi těžko ovlivňují. (Němec, V., 2002, dostupné z <http://www.rodina.cz/clanek2608.htm>):

- Starší děti většinou nevyžadují přítomnost někoho z rodičů po celou dobu hospitalizace, ale přes to je vhodné dát jim pocit opory, být jim nablízku

Přestože starší děti přímo nevyžadují, aby s nimi rodič „seděl u postele“ a návštěvy jim stačí občasné, je dobré si je naplánovat a v případě potřeby dítě navštěvovat co nejčastěji je to možné. Stejně jako pro malé děti, i pro ty větší pobyt v nemocnici nebývá snadný a zažívají množství nejrůznějších obav, strachů a trápení. Přestože to není na první pohled markantní, i děti staršího školního věku, pubescenti a adolescenti potřebují rodiče, aby si s nimi mohli popovídat, byli jim nablízku a pomohli jim zbavit se jejich starostí.

- Přestože se zdá, že dítě návštěvy rodičů rozrušují, nemusí to být důvod k tomu, aby se návštěvy zcela zrušily

Někdy zdravotníci rodičům řeknou, že nemá smysl, aby na návštěvu vůbec chodili, že potom dítě pokaždé zbytečně brečí. To sice může být pravda, ale to je normální. Malé děti prožívají odloučení ve třech fázích - v první pláčí a volají maminku, ve druhé ztrácejí naději na přivolání, jsou smutné, odmítají hračky a společnost ostatních a ve třetí potlačí své city k matce a připoutají se k jinému dospělému nebo k nějaké hračce. Jednotlivé fáze nemusí být zřetelné, mohou trvat různě dlouho (v hodinách, dnech nebo i týdnech). V jedné studii byly zkoumány reakce rok a půl až dvouletých dětí. Děti, které se při návratu z nemocnice nacházely v první fázi, často projevovaly zvýšenou závislost na matce. Děti, které byly ve třetí fázi, často hůře navazovaly opětovný citový příklon k matce. Podle psychologů je menší zlo nechat dítě po každé návštěvě plakat, než riskovat, že po delším odloučení dojde k trvalejšímu narušení vztahů mezi matkou a dítětem. (<http://www.rodina.cz/clanek2401.htm>)

Děti v sobě často pocity skrývají, neukazují je před cizími lidmi, ale dají jim průchod až ve chvíli, kdy se objeví jejich rodiče, rozpláčí se úlevou. Je pro ně daleko lepší, když mohou svůj smutek dát veřejně najevo, když v sobě nemusí dusit pláč, stesk a rozrušení. V rodičích by se rozhodně neměl živit pocit, že svou návštěvou dítěti škodí či ubližují. Rodičovská častá pravidelná přítomnost ho naopak ujistí, že na něj maminka nebo tatínek myslí a že na ně nezapomíná. (Mlčoch, Z., 2008)

- Není vhodné návštěvu ukončit jaksi do ztracena a v pravou chvíli se nepozorovaně vytrahit

Je sice těžké vidět své dítě plakat, ale než od něho nepozorovaně utéci, je pro něj daleko lepší klidně a otevřeně se s ním rozloučit a říci mu, kdy za ním maminka nebo tatínek či někdo další opět přijdou. Rozhodně by rodiče neměli slibovat, že se objeví třeba hned zítra ráno, pokud si nejsou opravdu jisti, že opravdu budou moci přijít. Někdy svému dítěti mohou nechat něco, co by pro něho – pro maminku nebo tatínka - mohlo do příště opatrovat - třeba svou peněženku (prázdnou) nebo rukavici. O tom, že odchází, by měli včas říci také sestřičce - aby dítě nezůstalo hned po odchodu rodičů úplně samo. (Mlčoch, Z., 2008)

Toto platí nejen v případě ukončování návštěvy, ale stejně ne-li víc v případě, že rodiče „pouze“ dítě do nemocnice odvedou, na oddělení se nemožou zdržet a hned se s dítětem rozloučí. U některých dětí při vstupu do mateřských škol či jeslí je možné udělat to, že matka dítě ve dveřích předá sestřičce či pedagogovi a zmizí a dítě se s tím nějak vypořádá. Chvilí si pobřečí, pak ale jeho pozornost upoutají jiné podněty, kamarádi, zábavné činnosti a dříve či později si postupně na pobyt v do té doby neznámém prostředí a na krátkodobé odloučení od matky zvykne. Stejný přístup je však při nutné hospitalizaci naprosto nežádoucí. Bohužel častý přístup typu „vemte si dceru a já rychle zmizím, ať dlouho nebrečí“ je jeden z vůbec nejhorších způsobů, jak dítě odvést do nemocnice. Dítěti, obzvlášť malému, způsobuje odloučení od matky strach. Svůj strach lépe překoná, není-li s ním pouze pasivně manipulováno - sestra odnese vzpouzející se dítě od matky. Lepší je, když matka společně se sestrou dítě odvede do jeho pokoje, srovná mu věci do stolku, spolu si prohlédnou oddělení, rozloučí se a

teprve pak matka odejde domů, mezitím co dítě zůstává v péči sestry.
<http://www.rodina.cz/clanek2401.htm>

Jak mohou rodiče na plánovanou hospitalizaci dítě připravit

Každé dítě je samostatná osobnost, každá rodina má své zvyky a je jen přirozené, že každá je vyhlídkou na pobyt v nemocnici trochu jinak zasažena. U dítěte samotného záleží na věku a vyspělosti, na jeho předchozích zkušenostech s nemocnicí a lékaři, na osvojených návycích a postojích, na tom, jak je samostatné, jak se dovede přizpůsobit novým situacím a jak umí snášet nepříjemnosti, zkrátka jak je vychováno.

Nesmírně důležité jsou postoje, které rodiče k léčení svého potomka zaujmou - mají vliv na jeho citové naladění, rozhodují o tom, jak bude dítě přijímat pokyny a poučení lékařů a sester, bude-li se v nemocnici bát nebo půjde - li tam s odhodláním, bude-li zdravotníků důvěřovat a jak bude svůj pobyt v nemocnici prožívat. (Matějček, Z., 1978)

Přijdou-li se rodiče či jeden z nich se do nemocnice informovat na podrobnosti, není od věci jim v dobrém, citlivě a taktně doporučit určité strategie v rámci přístupu ke svému potomkovi, neboť on i rodiče se budou dozajista potýkat s úzkostí z příštího rozloučení. Obecné rady, jak se vystříhat všeho, co napětí a úzkost dítěte i celé rodiny zvyšuje a naopak udělat všechno, co napětí a úzkost snižuje, uvedl již zmíněný autor, a přestože jsou již přes třicet let stará, mají stále svoji platnost, má-li dítě či dospívající v nemocnici na nějakou dobu zůstat sám:

1. Nezahrnovat dítě příliš vzrušenými citovými projevy, mazlením, litováním či něčím podobným,
2. Neměnit na svém chování nic podstatného, klidně je ujistit, že má v rodičích oporu, že je mají rádi, že jim na něm záleží víc než na čemkoli jiném a že se na tom nic nezmění, ať se děje co chce.
3. Cokoli budou rodiče dítěti vysvětlovat, je třeba sdělovat jednoduše, srozumitelně a podle pravdy. Pokud se např. rodiče uchýlí k drobným úskokům a lstím, kterými chtějí dosáhnout, aby dítě šlo do nemocnice tzv. nic zlého netušíc, mohou mu tím víc uškodit než prospět. Když totiž dítě poté pozná pravý stav věcí, znamená to pro ně mnohem těžší duševní otřes, než když je mu včas a šetrně řečena pravda celá. Po jednom takovém zklamání se těžko obnovuje důvěra k rodičům i ke zdravotníkům. (Matějček, Z., 1978)

Věty typu „Neboj se, to nebude bolet.“ nebo „Pan doktor se na tebe jenom podívá a nic ti nebude dělat.“ by rodiče dětem měli říkat jenom tehdy, pokud jsou pravdivé, jinak se vystavují již zmíněnému riziku, že se dítě bude cítit podvedené a příště jim už nebude věřit. Pokud je příjem plánovaný, je dobré se zeptat předem lékaře nebo sestry, jak bude pobyt dítěte vypadat a doma ho na něj připravit. Herní terapeuti, má-li je / jeho oddělení k dispozici, pomocí hraček vysvětlují dětem, co je čeká. Tuto taktiku mohou rodiče vyzkoušet už doma. Lze dítěti zahrát pohádku, jak jejich plyšáček musel do nemocnice, kde mu doktor poslechnul srdíčko, píchnul injekci a zavázal ručičku atp. Nevhodné jsou rovněž poznámky o tom, že „Brečej jenom zbabělci.“ Není důležité, zda dítě u výkonu brečí nebo ne, důležitější je, zda dokáže být aspoň trochu v klidu. Např. když má dítě strach třeba z odběru krve, tak mu může ten, kdo je s dítětem nablízku vyprávět, jak

strašně moc se píchání bojí on, že ho musí i po chodbách honit (a ani moc přítom nemusí lhát :-)), a pak spolu udělají dohodu - ať dítě klidně křičí, když ho to bude bolet, ale ať se snaží necukat ručičkou, aby jehlička nevypadla a sestřička ho nemusela píchat ještě jednou. Samozřejmě, není možné se takhle dohodnout s hodně malými dětmi, ale klidně i malé děti můžou vědět, že rodiče nejsou dokonalí. <http://www.rodina.cz/clanek2401.htm>

Rodiče by se tedy měli pokusit dítě ujistit, že doktoři a sestřičky se učili, jak dětem pomáhat, že se zase vrátí domů, co nejdříve to půjde – pozor na slibování nereálných termínů. A i když třeba bude něco chvíli bolet, zase to přejde a po celou dobu se bude kousek po kousku uzdravovat. (Mlčoch, Z., 2008)

- Je dobré dát dítěti na cestu do nemocnice malý dárek, ze kterého by mělo radost. Tento by měl odpovídat věku dítěte a jeho zálibám, ale navíc musí být uzpůsoben tomu, jak dalece bude dítě upoutáno na lůžko, bude-li jen ležet, nebo i sedět a chodit, bude-li mít povoleny vycházky apod. Důležité je však s dárky nepřehnat.
- Za žádných okolností nevzbuzovat v dítěti pocit viny – to máš za to, žes tak lítal, žes neposlouchal, apod. (Matějček, Z., 1978)

Je nutné se vyvarovat strašení dětí v tom smyslu, že pokud bude zlobit, že dostane od pana doktora či sestřičky injekci. Tímto se v dítěti zaručeně vypěstuje či prohloubí strach z lékařů a sestřiček. Ti by neměli být strašákem a nepřítelem, který trestá nezbedné děti, nýbrž tím, kdo pomáhá zbavit se obtíží, které dítě trápí, byť to někdy bolí a je to nepříjemné. <http://www.rodina.cz/clanek2401.htm>

Vlastní rozloučení by mělo proběhnout pokud možno klidně a přirozeně, rodiče by se měli snažit vyvarovat jakýchkoli přepjatých citových projevů a scén.

Pokud rodiče nebo jeden z rodičů plánují návštěvu, je dobré, když se pokusí rozmyslet její případný průběh dopředu. I když je to nesmírně těžké a nelze dopředu odhadnout momentální situaci na oddělení, možné zvraty, naladění dítěte a další okolnosti, je dobré mít připravený alespoň předběžný scénář. (Matějček, Z., 1978)

Závěr

Lze konstatovat, že role rodiče v péči o dítě je nezastupitelná a jeho místo by za všech okolností mělo být vedle dítěte. Rodiče by svému dítěti měli vždy stát nablízku, být mu oporou, důvěryhodnou osobou, která je a bude s ním ve chvílích dobrých i v náročných situacích, a tou bezesporu nutností jakkoli dlouhé hospitalizace, plánované či akutní, je. Dle věku dětí, jejich temperamentu, a dalších vlastností může být jeden z rodičů buď spolehospitalizován s nemocným dítětem, přičemž formy spolehospitalizace se liší oddělení od oddělení, nebo může za dítětem pouze docházet na návštěvu, pokud dítě více nepotřebuje a neřádá. V dnešní době je již ve většině českých nemocnic samozřejmostí, že návštěvy rodičů, nejbližších příbuzných a známých nejsou zakazovány a že blízcí mohou dítě navštívit v kteroukoli denní hodinu, vyjma nočního klidu. Jistá omezení jsou pouze u pacientů hospitalizovaných na infekčních odděleních, u návštěv, které sami trpí infekčním onemocněním a u velmi malých dětí (nedoporučují se až na výjimky návštěvy kojenců a batolat).

Přesto, že rodiče malých dětí bývají na odděleních zpravidla vítáni a vnímány jako neodmyslitelnou součástí podpory léčebného procesu nemocného dítěte, z nejrůznějších důvodů, přestože by o to rodiče či jeden z rodičů stáli, nemohou být s dítětem fyzicky po celou dobu hospitalizace. Podpora dítěte se tak musí omezit jen na návštěvy, více či méně časté, nebo na jinou formu kontaktu s dítětem, jako jsou telefonáty na mobilní telefon dítěte, na pevnou linku na oddělení či na dopisní korespondenci a kombinaci těchto možností.

Odborníci z řad pomáhajících profesí se při argumentech pro a proti spoluhospitalizace přiklánějí spíše na stranu vyřešení rodinné a jiné situace tak, aby rodič mohl s dítětem být co možná nejvíce nablízku, nicméně stejné onemocnění a totožná situace nemocného dítěte vyvolá různé reakce, je tedy nutné přes klinicky ověřené zkušenosti psychologů, pedagogů a obecně deklarované doporučení, respektovat systémový přístup, individuální situace každé rodiny zvlášť.

Rodiče by měli vědět, jaké situace v souvislosti s nemožností spoluhospitalizace, odcházení na noc od dítěte či ukončení návštěv mohou nastat a jak se osvědčilo jim čelit, aby psychická stabilita dítěte, která výrazně ovlivňuje vlastní proces uzdravování příliš neutrpěla. Nicméně nic není univerzální, každé pravidlo má své výjimky či svoji výjimku a individuální založení dítěte, jeho reakce, jsou někdy natolik specifické, že konkrétní způsob řešení, pro které se rodiče rozhodnou sice může být s doporučeními, které byly uvedeny v textu příspěvku, v kolizi, nicméně pokud je jejich výsledkem méně stresované dítě, pokud možno "psychicky stabilizované", nelze takovát řešení apriori kritizovat a soudit. Nikdo neví, jak by se ve stejné situaci rozhodoval, jak by na ni reagoval, profesionálové v oboru péče o nemocné dítě by tedy měli být spíše empatickým a sdílejícími partnery rodičů. Všem dohromady by mělo jít o blaho dítěte, o to, aby se co nejdříve uzdravilo a vrátilo se do jeho přirozeného prostředí bez šrámů na duši vzniklých během hospitalizace a s důvěrou ve zdravotnický personál, že kdykoli by se on sám či jeho kamarád ocitl v obdobné situaci, že by tato pro něj nebyla noční můrou a neúnosným stresem.

Literatura:

BEZDĚKOVÁ, M. *Děti se mají v nemocnicích lépe, stres však zůstává*. Dostupné z: http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/deti-se-maji-v-nemocnicich-lepe-sres-vsak-zustava_17392.html

CHVÁTALOVÁ, H. *Svět očima dítěte*. dostupné z: <http://www.rodina.cz/clanek334.htm>, publikováno 28.9. 1999

KRÁLOVEC, J., KRÁLOVCOVÁ, M. *Nové role v péči o hospitalizované děti*. Předneseno na celostátní konferenci „Zdravotnické školství na počátku nového tisíciletí“,

Plzeň, 1. – 2. 10. 2001 Dostupné z: <http://www.klicek.org/hospital/role.html>

MATĚJČEK, Z. *Na cestu do nemocnice*. Ústav zdravotní výchovy. Praha: 1978.

MATOUŠKOVÁ, E. *Termín herní terapie a náplň práce terapeuta*. Dostupné z: http://specskolytrebic.cz/herni_ter/koncepce_ht.html

- MLČOCH, Z. *Dítě v nemocnici - psychika, úkol a role rodičů, co si vzít s sebou*. Dostupné z: http://www.zbynekmlcoch.cz/info/deti/dite_v_nemocnici_psychika_ukol_a_role_rodicu_co_si_vzit_s_sebou.html, publikováno 12.11. 2008
- NĚMEC, V. *Nemocné dítě a jeho rodiče v nemocnici*. dostupné z: <http://www.rodina.cz/clanek2608.htm>, publikováno 25.7.2002
- ŘEZNÍČKOVÁ, A. *Herní specialista na dětském oddělení*. In. Sestra. Roč. 10, č. 1, 2000. s. 11 – 12
- ŘEZNÍČKOVÁ, A., In. NEDOROSTOVÁ, B. *Herní specialisté*. In. Zdravotnické noviny. Dostupné z: <http://www.zdravotickenoviny.cz/scripts/detail.php?id=394401>, publikováno dne 8.12. 2008
- TLÁSKAL, P., In. BEZDĚKOVÁ, M. *Děti se mají v nemocnicích lépe, stres však zůstává*. Dostupné z: http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/deti-se-maji-v-nemocnicich-lepe-sres-vsak-zustava_17392.html
- The Journal of NAHPS, Spring 1991*
www.detivnemocnici.cz
<http://www.rodina.cz/clanek2401.htm>, publikováno 6.3.2002

Etické princípy sociálnej práce so seniormi

Jana Gabrielová¹

Abstrakt:

Cieľom tohto príspevku je poukázať na etické aspekty sociálnej práce so seniormi. V prvej časti príspevku sa zaoberáme niektorými špecifikami sociálnej práce so seniormi. V druhej časti sa venujeme jednotlivým etickým princípom sociálnej práce a aplikujeme ich na prácu s cieľovou skupinou – seniormi. Vychádzame z etických princíпов sociálnej práce, ktoré sú obsiahnuté v etických kódexoch (Etický kódex sociálnych pracovníkov Slovenskej republiky, Medzinárodný etický kódex sociálnych pracovníkov).

Kľúčové slová:

Seniormi, Sociálna práca so seniormi, Etické princípy, Etický kódex

Úvod

Základom prístupu sociálneho pracovníka k seniorovi je uvedenie si určitých hodnôt a z nich vyplývajúcich princíпов v sociálnej práci. Sociálna práca so seniormi vyžaduje od sociálneho pracovníka, aby pristupoval ku klientom úctivo, s rešpektom, bez predsudkov, odmietal akúkoľvek diskrimináciu a podporoval ich samostatnosť a nezávislosť.

Sociálna práca so seniormi

Potreba sociálnej práce so staršími ľuďmi sa objavuje až v mimoriadnych situáciách spôsobených sociálnymi či zdravotnými faktormi. Podľa Matouška a kol. (2005, s. 163) sociálna práca musí smerovať predovšetkým k najviac ohrozeným starším ľuďom, teda osamelo žijúcim, veľmi starým (nad 80 rokov), prepusteným z nemocnice, dlhodobo liečeným doma, trpiacim demenciou, či depresiou, inštitucionalizovaným, žijúcim v chudobných štvrtiach alebo studených a ináč nevyhovujúcich bytoch, sociálne a geograficky izolovaným, vystaveným zlému zaobchádzaniu, ponižovaniu a segregácii.

Gilbert Leclerc (In: Pichaud, Thareauová, 1998, s. 44 - 46) uvádza 4 typy pracovníkov, ktorí sú v blízkosti starších ľudí. Autoritatívny typ pracovníka má tendenciu staršiemu človeku vnucovať svoj názor a svoje rozhodnutia. Dbá skôr o to, čo osobám, o ktoré sa stará chýba, než čo by oni sami mohli ešte dať, prípadne urobiť. Manipulatívny typ nevnučuje svoje rozhodnutia z pozície postavenia a moci, ale manipuluje so starším človekom rôznymi spôsobmi (napr. psychické vydieranie, odmena, vyhrážanie, trest), aby dosiahol svoj cieľ bez ohľadu na aktuálne potreby a autonómiu klienta. Tretím typom je ochraňujúci typ. Z dôvodu bezpečnosti ochraňuje seniora až do takej miery, že mu bráni v rozvoji jeho schopností. Posledným typom je

---

¹ Mgr. Jana Gabrielová, jana.gabrielova@ukf.sk, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Katedra sociálnej práce a sociálnych vied, Kraskova 1, 949 74 Nitra

typ spolupracující, ktorý je pozorný ku schopnostiam a možnostiam seniora a nezameriava sa jeho závislosť a prílišnú ochranu.

Špecifiká sociálnej práce so seniormi

Pitnerová a Skarupská (2009, s. 185) vymedzujú tieto pravidlá pri sociálnej práci so seniormi:

- individualizovaná a plynulá práca spočíva v správnom pochopení potrieb seniora a efektívnej intervencii,
- povzbudzovanie a motivácia k aktívnemu spôsobu života vedie k skvalitneniu seniorovho života (programy pre seniorov, pomoc pri začlenení do kolektívu, prevencia sociálnej izolácie, pomoc pri rozvíjaní záujmov a pod.),
- poradenstvo o službách, pomôckach zlepší seniorovu orientáciu vo svojich možnostiach,
- pomoc pri riešení generačných konfliktoch, pomoc pri vzájomnej komunikácii,
- pomoc pri zapojení sa do programov,
- pomoc adaptovať sa pri zmene prostredia (odchod do zariadenia pre seniorov, zariadenia podporovaného bývania),
- získať väčšie sebavedomie, oslobodiť sa od stereotypov.

K týmto pravidlám by sme mohli zaradiť aj zásadu neprehliadať osobné potreby starších ľudí a nesústrediť sa iba na vlastné povinnosti. Podobným problémom je častý sklon zmiešavať potrebu so žiadosťou. Niekedy to môže zodpovedať aj skutočnosti. Človek obvykle vyjadruje svoju potrebu žiadosťou. Existujú však aj žiadosti, ktoré nezodpovedajú skutočným potrebám (Hrozenková a kol., 2008, s. 79).

Špecifikom sociálnej práce so seniormi je aj to, že nie je možné určiť ostrú hranicu medzi zdravotnou starostlivosťou a sociálnou prácou. K ich prieniku dochádza ako v zdravotníckych zariadeniach, tak aj v sociálnych službách. Zhoršenie zdravotného stavu so sebou zvyčajne nesie potrebu sociálnych služieb, preto je žiaduce, aby boli oba typy služieb poskytované súbežne. Z toho vyplýva, že sociálny pracovník by mal pracovať v tíme spoločne so zdravotníkmi.

Základom sociálnej práce so staršími ľuďmi je práca so vzťahom a dôverou, vytvorenie pocitu bezpečia a istoty, ktorý patrí k najzákladnejším potrebám starších ľudí. Sociálny pracovník býva často jediným prostredníkom medzi staršími ľuďmi a okolitým svetom, prostredníctvom ktorého môžu vyjadrovať svoju vôľu, s jeho podporou sa môžu rozhodovať a udržať si kontrolu nad svojím životom (Matoušek a kol., 2005, s. 164).

Etické princípy sociálnej práce

Sociálny pracovník ako profesionál by mal disponovať určitými odbornými vedomosťami, mať všeobecný spoločenský prehľad a spĺňať aj osobnostné predpoklady. Pri výkone svojej profesie by si mal osvojiť základné etické princípy:

- **Autonómnosť** – t.j. rešpektovanie klienta ako samostatnej, sebestačnej, nezávislej osobnosti. Rešpektovanie jeho slobodného rozhodovania o poskytnutí osobných (diskrétnych) informácií, o prijatí navrhovaných postupov a opatrení pri saturovaní sociálneho problému. Je to tiež aj vnímanie a rešpektovanie zodpovednosti klienta za vlastné rozhodnutia, správanie a postoje (Žilová, 2000, s. 106). U staršieho človeka je autonómia často narušená v dôsledku biologických, psychologických či sociálnych zmien, ktoré môžu viesť k zníženej schopnosti jedinca kontrolovať svoju životnú situáciu a byť teda autonómny (Hrozenká a kol., 2009, s. 78). Sociálny pracovník v zariadení sociálnych služieb nesmie zneužiť postavenie klienta, ktorý je momentálne odkázaný na jeho starostlivosť na to, aby bez jeho vedomia alebo proti jeho vôli rozhodol o jeho budúcnosti. Je dôležité, aby i v tejto situácii podporoval samostatnosť klienta (Varhaníková, 2009, s. 141).
- **Beneficiencia** – znamená prospešnosť, dobrodennosť, výhoda, podpora pre klienta. Klient má mať z konania sociálneho pracovníka maximálne dobro za predpokladu rešpektovania platných legislatívnych noriem, tradícií, zvyklostí a iných kultúrnych atribútov (Žilová, 2000, s. 106).
- **Diskrétnosť** – znamená zachovanie dôverných informácií v tajnosti, v sociálnej práci to znamená mlčanlivosť sociálneho pracovníka o faktoch, správaní klienta, svedectvách a okolnostiach, o ktorých nemá právo hovoriť. Používanie týchto dát nie je vždy jednoznačne stanovené konkrétnym predpisom, preto je vhodné dodržiavať zásadu, že informácie o klientovi je možné iným (organizáciám, inštitúciám, osobám) poskytovať so súhlasom klienta (Žilová, 2000, s. 107). Vzhľadom k tomu, že sociálny pracovník má prístup k osobným informáciám a zdravotnej dokumentácii seniora je potrebné, aby zachoval nielen mlčanlivosť o zistených skutočnostiach ale taktiež zabezpečil uloženie dokumentov.
- **Úcta** – je morálnou hodnotou, ktorú sociálny pracovník vyjadruje spravodlivosťou a rovnoprávnosťou pre všetkých klientov bez ohľadu na ich duševné, fyzické, rasové, náboženské alebo iné rozdielnosti. Úctu dávame najavo tiež slušnosťou, zdvorilosťou, taktom a ohľaduplnosťou voči klientom (Žilová, 2000, s. 107). Najmä seniormi patria k tej cieľovej skupine sociálnej práce, ktorá si vyžaduje úctivé správanie. Počas svojho života zastávali rôzne funkcie, nadobudli mnoho skúseností, preto očakávajú, že sa ľudia, teda najmä pracovníci v pomáhajúcich profesiách budú k nim správať zdvorilo a s rešpektom.
- **Zodpovednosť** – je kategória etiky, ktorá charakterizuje vzťah jednotlivca k spoločnosti podľa toho, ako uskutočňuje určité morálne požiadavky, ktoré sú na neho kladené. Výrazom zodpovednosti je napr. dodržiavanie sľubov, dohôd a pod. Je to zodpovedný prístup sociálneho pracovníka k vlastnej práci, poskytovaniu primeraných a najvhodnejších služieb klientovi v požadovanom rozsahu, kvalite a v určenom čase. Je to aj kvalita prístupu sociálneho pracovníka k materiálnym hodnotám zariadenia (inštitúcie, organizácie), v ktorom sociálnu pomoc poskytuje (Žilová, 2000, s. 108).
- **Účinnosť a užitočnosť** – je náročné garantovať, že sa klientova situácia zlepší, ale sociálny pracovník by ho mal oboznamovať s výsledkami a používať nové metódy práce, ktoré by v danom prípade mohli byť efektívnejšie, cieľom pôsobenia sociálneho pracovníka je pomôcť klientovi tak, aby bol schopný sám riešiť svoje problémy (Matoušek, 2003, s. 39).

• Usilovať sa na pracovisku o také podmienky, ktoré by umožňovali dodržiavať tieto etické princípy sociálneho pracovníka (Tokárová a kol., 2002, s. 300).

Na uvedených princípoch sociálnej práce je postavený Etický kódex sociálnych pracovníkov Slovenskej republiky, prijatý Valným zhromaždením Asociácie sociálnych pracovníkov na Slovensku 31. mája 1997.

Záver

V našom príspevku sme poukázali na niektoré etické princípy, ktoré by mal aplikovať sociálny pracovník pri práci so seniormi v zariadeniach pre seniorov (domov dôchodcov, domov- penzión pre dôchodcov), denných stacionároch, zariadeniach opatrovateľských služieb a v iných zariadeniach, v ktorých prichádza do kontaktu s osobami vyššieho veku.

Zoznam bibliografických odkazov:

HROZENSKÁ, M. s kol. *Sociálna práca so staršími ľuďmi a jej teoreticko-praktické východiská*. Martin: Osveta, 2008. 181 s. ISBN 978-80-8063-282-3.

HROZENSKÁ, M. a kol. *Praktická príručka pre sociálnych pracovníkov pracujúcich so staršími ľuďmi*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2009. 103 s. ISBN 978-80-8094-474-2.

MATOUŠEK, O. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2003. 381 s. ISBN 80-7178-548-2.

MATOUŠEK, O a kol. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál, 2005. 352 s. ISBN 80-7367-002-X.

PICHAUD, C. - THAREAUOVÁ, I. *Soužití se staršími lidmi*. Praha: Portál, 1998. 160 s. ISBN 80-7178-184-3.

PITNEROVÁ, D. – SKARUPSKÁ, H. Etika a lidská práva v sociální práci se seniory. In *Dni sociální práce: Sociální sféra Slovenskej republiky a sociálna práca (Európa, právo a prax)*. I. časť. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou konanej 12.-13. novembra 2008. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2009. ISBN 978-80-8094-454-4. s. 181-187.

TOKÁROVÁ a kol. *Sociálna práca – Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2002. 571 s. ISBN 80-8068-086-8.

VARHANÍKOVÁ, M. Vplyv intervencie sociálneho pracovníka na kvalitu života seniorov v DD a v DSSPD. In *Dni sociálnej práce: Sociálna sféra Slovenskej republiky a sociálna práca (Európa, právo a prax)*. II. časť. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou konanej 12.-13. novembra 2008. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2009. ISBN 978-80-8094-454-4. s. 131 – 158.

ŽILOVÁ, A. *Kapitoly z teórie sociálnej práce I*. Žilina: Edis, 2000. 116 s. ISBN 80-7100-783-8

Etické problémy v sociální práci

Zdenka Filová¹, Jana Levická²

Abstrakt:

Autorky sa v svojom príspevku zamýšľajú nad súvislosťami medzi cieľmi sociálnej práce a jej etickou dimenziou. Príspevok sa orientuje na aplikáciu profesijnej etiky do práce sociálnych pracovníkov, ktorí pôsobia v roly manažera.

Kľúčové slová:

sociálna práca, sociálny pracovník, klient, manažér, etika, etické dilemy, princípy

Úvod

Základným cieľom sociálnej práce je zlepšenie životných podmienok ľudí danej spoločnosti. Profesia sa sústreďuje na ľudí, ktorí sú z rôznych dôvodov utláčaní, alebo sa ocitli v životnej kríze. Sociálni pracovníci smerujú svoju činnosť k znižovaniu sociálnej nespravodlivosti, diskriminácie, utlačania či chudoby. Ako vidno, sociálna práca sa zaoberá starostlivosťou o ľudí s rôznymi problémami, či už v oblasti rodinných vzťahov, alebo oblasti sociálnych služieb, či sociálnej legislatívy.

Menej známe sú aktivity orientované do oblasti pomoci, podpory či poradenstva zamestnávateľov a sociálnych inštitúcií, ktoré prostredníctvom spolupráce so sociálnymi pracovníkmi môžu zlepšovať kvalitu starostlivosti o svojich zamestnancov.

Práve pre hlavné ciele sociálnej práce, ktoré sú úzko spojené so všeobecnými etickými princípmi, sú samotní sociálni pracovníci, ich klienti, ale aj ostatná laická verejnosť veľmi vnímaví na prípadné etické nezhody, čo otvorené problémy v profesii. Je treba povedať, že v sociálnej práci boli vždy prítomné etické problémy, kritické situácie a dilemy, pre ktoré bolo potrebné nájsť riešenie. V priebehu vývoja sa oblasť etických problémov stala jednou zo špecifických súčastí sociálnej práce. V profesii (ale tiež aj v teórii) sociálnej práce sa ustálil názor, že chápanie hodnôt sociálnej práce a profesijnej etiky je nevyhnutné pre efektívny výkon sociálnej práce. Učiteľia sociálnej práce, ale aj praktici, ktorí participujú na príprave budúcich sociálnych pracovníkov, majú prvotnú povinnosť vštepovať tieto znalosti a skúsenosti svojim študentom. Napriek tomu, že problematike etických hodnôt sa v sociálnej práci venuje pomerne veľká pozornosť, zároveň narastajú obavy, že v praxi sociálnej práci je stále vysoký výskyt situácií, v ktorých je možné identifikovať ak nie priamo porušovanie princíпов etického kódexu, tak aspoň jeho nedostatočné dodržiavanie.

---

¹ PhDr. Zdenka Filová je internou doktorandkou Katedry sociálnej práce Fakulty zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave, v doktorandskej práci sa zaoberá témou manažmentu sociálnych služieb.

² Doc. PhDr. Jana Levická, PhD – pôsobí ako mimoriadna profesorka na Katedre sociálnej práce Fakulty zdravotníctva a sociálnej práce TU v Trnave a je tiež členkou Katedry sociálnej práce a sociálnej politiky Pedagogickej fakulty Univerzity Hradec Králové. *Kontakt:* j.levicka@centrum.sk.

Sociální pracovník

Nositelom (a paradoxne aj porušovateľom) etických princípov a noriem je práve sociálny pracovník. Práve prostredníctvom jeho práce vnímame, či je etika profesie len proklamovaná, alebo aj realizovaná prostredníctvom praxe.

V živote spoločnosti sa občas môže konanie sociálnych pracovníkov javiť ako eticky problematické aj z dôvodu, že verejnosť nepozná, respektíve má nesprávny obraz o úlohách, ktoré má sociálny pracovník plniť, pripomeňme si aspoň najdôležitejšie z nich.

K bazálnym úlohám sociálneho pracovníka patrí: Identifikovať, korigovať alebo riešiť sociálne problémy,

- sprostredkovať pomoc pri riešení sociálnych problémov,
- zabrániť vzniku, vyhroteniu alebo opakovaniu sociálnych problémov,
- aktívne prispievať k zmenám sociálneho prostredia tak, aby sa rozvíjala sebaúcta klienta, jeho autonómia a rozširovali sa jeho spoločenské interakcie,
- posilňovať schopnosť klienta rozhodovať o vlastnom živote ap.

Etika sociálnej práce

Profesijná etika sociálnej práce je obvykle totožná s etikou majoritnej spoločnosti. Neznamená to, že profesijná etika automaticky odráža etické hodnoty všetkých skupín spoločnosti. Súčasná spoločnosť má okrem charakteristiky globálna aj prívlastky, otvorená, migrujúca, alebo spoločnosť v pohybe. Tieto charakteristiky naznačujú, že okrem tradične usadených národností, či etnických skupín sa na území jednotlivých krajín usádzajú aj nové sociálne skupiny, ktoré netvoria historickú súčasť obyvateľstva danej krajiny. Tento sociálny mix, ktorý spôsobuje nielen miešanie ľudských rás, ale predovšetkým stret rôznych kultúr, čo v konečnom dôsledku môže viesť aj k stretu etických systémov, zvyšuje náročnosť na prácu sociálnych pracovníkov. Sociálni pracovníci musia na teoretickej rovine chápať význam hodnotových systémov, morálnych pravidiel, či etických kódexov a na druhej strane sa od nich očakáva, že budú poznať rozdiely v etických postojoch rôznych klientskych skupín, s ktorými pracujú. Od sociálnych pracovníkov sa očakáva, že okrem iného budú rozumieť aj príčinám rozdielnych hodnotových systémov a tiež, že budú schopní si uvedomiť, aké riziká sú spojené ak sa časť klientov nestotožňuje s morálnymi (a následne často aj právnymi normami) majoritnej spoločnosti. V kultúrne zmiešanej spoločnosti je preto sociálna práca náročnejšia práve z týchto dôvodov. V porovnaní s predchádzajúcim tvrdením sa nám potom môžu zdať, že základné etické problémy, s ktorými sa sociálny pracovník stretáva v spoločnosti, ktorá nie je vnútorne príliš kultúrne a sociálne diverzifikovaná, sú vo svojej podstate jednoduché.

Základné etické problémy, ktoré musia riešiť sociálni pracovníci v každodennej praxi môžeme začleniť do niektorej zo štyroch základných kategórií, ktoré vzniknú ak hľadáme odpovede na nasledovné otázky :

- ▶ *ČI a KEDY* zasahovať do života klientov?
- ▶ *KTORÝCH* klientov máme uprednostniť a *KTORÝM* klientom venovať viac času, teda u ktorých klientov uplatniť dlhodobé výchovné pôsobenie?

- ▶ *KOLKO* pomoci a starostlivosti máme poskytnúť, aby sme stimulovali klienta k zmene postojov a zodpovednému konaniu a nevedli ho k pasivite, prípadne až k zneužívaniu systému?
- ▶ *KEDY* prestať so sociálnou terapiou, poskytovaním služieb, či dávok sociálnej pomoci?

Význam etiky pre sociálnu prácu

Ak sa zamýšľame nad významom etiky pre sociálnu prácu, nemáme na mysli len profesijnú etiku, ale aj všeobecnú etiku. Hádám najznámejším tvrdením je, že etika ako normatívna disciplína je regulátorom ľudského správania. Prostredníctvom sociálnych noriem sa dozvedáme, aké správanie sa od nás očakáva vo vzťahu ku konkrétnej role, či situácii. Takisto k známym tvrdeniam vzťahujúcim sa k významu etiky pre sociálnu prácu patrí, že život v súlade s akceptovanými etickými pravidlami nám prináša vysokú mieru vnútornej spokojnosti.

Menej pozornosti je venované tomu, čo by sme za etiku považovať nemali:

- Etika nemá ten istý význam ako pocit, alebo emócie. City považujeme za základ v etickom rozhodovaní. Je veľa ľudí, ktorí sa cítia previnilo ak spáchajú niečo zlé, alebo v nesúlade s etickými normami, naopak je však i veľa tých, ktorí sa cítia dobre napriek tomu, že páchajú zlo.
- Etika nie je náboženstvom. Množstvo ľudí nie sú veriacimi, ale etika sa vzťahuje na všetkých ľudí, či sú, alebo nie sú nábožensky založení. Množstvo náboženstiev zastáva vysoké etické štandardy a ich prísne dodržiavanie, mnohé z nich však nekorešpondujú so všetkými problémami, ktorým musíme čeliť.
- Etika nie je nasledovníkom práva. Správne vypracovaný právny systém v sebe začleňuje etické normy, avšak právo sa môže odchyľovať od toho, čo nazývame etickým. Totalitný režim má za následok, že právo bolo v mnohých prípadoch eticky skorumpované. Právo môže taktiež znamenať silu, ktorá by mala slúžiť k uspokojovaniu záujmov určitých skupín obyvateľstva. Niekedy je však zložité vypracovať právne normy, najmä ak ide o oblasti nepreskúmané alebo nové.
- Etika nie je následníkom všeobecných vzdelanostných noriem. Môžeme skonštatovať, že niektoré kultúry majú morálny základ, ktorý sa premieta aj do noriem vzdelávacích. Existujú však aj také, ktoré sa zámerne snažia nezačleniť etické princípy, či morálne hodnoty do vzdelávacích obsahov.

Význam etických noriem v spoločnosti nespočíva len v ich regulatívnej funkcii. Nemenej dôležitým je fakt, že existencia noriem je dôvodom nášho uvažovania o základných požiadavkách, ktoré sú nám ich prostredníctvom predkladané. Môžeme tak tvrdiť, že etické normy sa priamo podieľajú na formovaní našich vnútorných hodnotových systémov. V súkromnom aj pracovnom živote nám práve naše hodnotové systému napomáhajú pri zvládaní etických konfliktov, či etických dilem. Pri tejto neľahkej činnosti nám v procese rozhodovania napomáhajú aj informácie, ktoré súvisia s naším poznaním o etických normách. Potrebujeme vedieť *na čom* sú založené etické normy a tiež to, *ako sú normy aplikovateľné* v krízových situáciách, či pri riešení etických konfliktov.

Teda v situáciách, ktoré v sociálnych pracovníkov vyvolávajú najvyššiu mieru vnútornej neistoty a následne aj frustrácie. Rozvoj sociálnej práce síce prispel k čiastočnej eliminácii spomínanej neistoty práve prijatím Etického kódexu sociálnej práce a následne dlhodobo trvajúcou diskusiou o eticky žiaducich spôsoboch rozhodovania v krízových situáciách, či o profesiou akceptovaných riešeniach etických dilem, ale nedokázal túto neistotu odstrániť úplne. Napokon je prirodzené, že každý začínajúci sociálny pracovník musí prejsť vlastnou cestou morálneho vývoja. Zavedením supervízie ako požadovanej súčasti výkonu sociálneho pracovníka sa sleduje aj pomoc pri riešení etických dilem a zvládání eticky náročných situácií. V posledných rokoch sa tento problém spája aj s pozíciou manažérov, ktorí preberajú zodpovednosť za dodržiavanie Etického kódexu sociálnej práce v inštitúciách, ktoré riadia. Riešenie etických konfliktov patrí k najobtiažnejším oblastiam práce manažéra.

Manažéri a etika profesie

Zariadenia poskytujúce sociálne služby vykonávajú svoju prácu na základe určitej hierarchickej štruktúry. To znamená, že rôzni zamestnanci zastávajú v inštitúciách rôzne pozície a následne majú (alebo nemajú) určité kompetencie. Nemôžeme predpokladať, že tento stav sa v blízkej budúcnosti zmení. Výhodou ustálenej a akceptovanej štruktúry je, že napomáha včasnému a efektívnemu plneniu úloh inštitúcie. V závislosti od pozície, ktorú jednotliví zamestnanci zastávajú nesú aj určitú mieru zodpovednosti. Zamestnanci na najnižších pozíciách zväčša nesú nižšiu mieru zodpovednosti. Manažéri, ako riadiaci pracovníci nesú zodpovednosť za profesionálne správne a eticky čisté konanie nielen seba samých, ale aj svojich podriadených.

Od manažérov sa očakáva, že budú vedieť správne nastavovať ciele inštitúcie pre ktorú pracujú. Samozrejme, že ciele inštitúcie reagujú na potreby klientov inštitúcie. Manažment nezodpovedá len za vytýčenie cieľov a ich dosiahnutie, ale musí tiež vykonávať nasledovne funkcie:

- podporovať činnosť organizácie,
- vedieť ohodnotiť a oceniť výkony zamestnancov,
- poskytovať spätnú väzbu,
- podporovať úspešnú komunikáciu,
- zainteresovať všetkých zamestnancov do plnenia úloh v súvislosti s vytýčenými cieľmi organizácie.

Manažéri pracujúci v oblasti sociálnej práce poznajú vzťah medzi zvoleným riadiacim modelom a úspešným fungovaním organizácie. Bez vhodného riadiaceho modelu, zainteresovanosti a informovanosti manažérov o riešení etických problémov, môžeme očakávať v organizácii nárast etických problémov. Tento predpoklad je odvodený od skutočnosti, že v sociálnej práci sme denne konfrontovaní s eticky citlivými životnými situáciami našich klientov (Darwill, G.,1998).

Podľa Darra (1987) kvalita manažmentu v oblasti sociálnych služieb je podmienená schopnosťou sociálnych pracovníkov rozhodovať sa medzi osobnou zodpovednosťou a zodpovednosťou sociálnych organizácií za plnenie stanovených úloh. Úlohou tzv. "eticky orientovaného manažmentu", je sledovať už spomenuté úlohy

a vyhodnocovať či jednotlivé sociálne organizácie dosahujú svoje ciele efektívne a tiež identifikovať spôsoby, ktorým boli tieto ciele dosiahnuté.

Ak sa v inštitúcii poskytujúcej sociálne služby stretne s nejakým etickým problémom, očakávame od manažérov inštitúcie, že práve oni nám budú nápomocní pri riešení etických problémov.

Ak niektorý sociálny pracovník poruší profesijnú etiku alebo ak nevie nájsť riešenie etickej dilemy, nie je to vnímané ako individuálne zlyhanie. Individuálne morálne zlyhanie je klientmi, ale často aj laickou verejnosťou vnímané ako zlyhanie profesie. Často sa s touto situáciou spája aj „obvinenie“ manažmentu inštitúcie zo zlého riadenia, nedostatku kontrolnej činnosti, prípadne jej neefektívnosti atď. Nie je zriedkavosťou, že manažéri, najmä top manažéri, sú obviňovaní z ľahostajnosti voči potrebám klientov.

Darwill (1998) hovorí, že táto skutočnosť v praxi spôsobuje, že niektorí manažéri v snahe predísť takýmto situáciám, sa správajú voči svojim podriadeným príliš autoratívne a direktívne. Takýto prístup v manažovaní je určite pre manažéra pohodlnejší. Tento spôsob manažovania však spôsobuje veľkú komunikačnú priepasť medzi manažermi a radovými sociálnymi pracovníkmi. Táto priepasť môže zapríčiniť nielen neefektívnosť ich práce, ale môže byť zdrojom etických konfliktov.

Kurt Darr (1987) zdôrazňuje, že každý manažér sociálnej práce by mal rozvíjať nielen profesijnú, ale aj svoju individuálnu etiku. Profesijná a individuálna etika by mali vytvárať funkčný celok. Vymedzil štyri základné princípy, rešpektovaním ktorých môžeme zabrániť í vzniku etických problémov. Tieto princípy musia dodržiavať predovšetkým manažéri :

- autonómnosť,
- dobročinnosť,
- neškodnosť,
- spravodlivosť.

Princíp autonómie predpokladá, že manažéra bude zaobchádzať so všetkými členmi organizácie, aj s klientmi a ostatnými zainteresovanými osobami ako s rovnocennými partnermi.

Princíp dobročinnosti sa dá zjednodušene vysvetliť ako postup, ktorý ide ruka v ruku s láskavosťou a vľúdnosťou a vedie manažérov k činnostiam, prostredníctvom ktorých dosahujú spokojnosť klientov.

Neškodnosť je charakterizovaná ako princíp založený na pravidlách, ktoré napomáhajú zabrániť poškodeniu klientovho záujmu a nabádajú manažéra k rozhodnutiam, ktoré by mali zamedziť vzniku potenciálneho rizika poškodenia klienta. Samozrejme tento princíp nemôžeme pokladať za absolútny, pretože v niektorých situáciách je nevyhnutné spôsobiť menšiu ujmu za účelom zabránenia ujmy ešte väčšej.

Štvrtým princípom je spravodlivosť, ktorá je jednoznačne dôležitá z hľadiska zaobchádzania so zamestnancami, klientmi ale tiež s prerozdeľovaním zdrojov.

V súlade s rôznymi okolnosťami a situáciami môžu mať všetky spomenuté princípy rozdielnu mieru významnosti. Darr (1987) spomínané princípy pokladá nielen za základ praktického manažmentu sociálnej práce ale tiež za etické meradlo, ktoré je možné použiť pri riešení etických problémov organizácie.

Úlohou manažéra je podporovať spoluprácu a zaangažovanosť personálu na riešení problémov klientov inštitúcie, v ktorej sú zamestnaní. Manažér sa usiluje o to, aby jednotliví zamestnanci prijali spoluzodpovednosť za organizáciu a spolupracovníkov.

Pri riešení etických problémov v sociálnej práci nie je jednoduché dospieť k jednoznačným záverom. Dochádza k tomu preto, lebo etický problém je komplikovaná záležitosť, ktorá vždy v sebe obsahuje rôzne uhly pohľadu. Tento fakt spôsobuje, že rôzni jedinci zainteresovaní do riešenia eticky citlivých situácií si môžu vyberať rozdielne závery z toho istého materiálu. Manažér v takejto situácii môže vystupovať ako moderátor, ktorý vedie diskusiu. Nechá predkladať všetkých účastníkov etické argumenty a tiež smeruje diskusiu k odhaleniu možných rizík, ktoré z našich rozhodnutí môžu vyplynúť.

Záver

Profesijné konanie v sociálnej práci sa vždy nejakým spôsobom dotýka etiky. Tento fakt vyplýva zo samotnej podstaty sociálnej práce a tou je ohajoba a napĺňanie ľudských práv. Sociálni pracovníci sa usilujú svojou prácou prispieť ku kvalite života svojich klientov, niektoré situácie našich klientov nie sú jednoznačné, čo spôsobuje aj nejednoznačnosť v rozhodovaní sociálnych pracovníkov. Každé konanie sociálnych pracovníkov by sa malo riadiť zásadou „v prospech klienta“, nie vždy sme však schopní tento cieľ identifikovať. V súvislosti s týmto konštatovaním si uvedomujeme dôležitosť požiadavky celoživotného vzdelávania sa sociálnych pracovníkov, čím sa sleduje minimalizácia rizika neprofesionálneho rozhodovania, ktoré by mohlo poškodiť klienta. Manažéri zariadení sociálnych služieb preto musia dozrieť, aby súčasťou tohto vzdelávania bolo aj identifikácia a riešenie etických problémov.

Použitá literatúra

- Adams, r. (1998) *Quality Social Work*, Basingstoke:Macmillan 1998
- Burstow,B.(1992)*Feminist Therapy: Working in the Context of Violence*,Newbury park,CA:Sage
- Banks,S. (1990)*Doubts, dilemmas and duties:ethics and social worker*, in P. Carter,T. Jeffs and M. Smith (eds) *Social work and Social Welfare yearbook 2*, Milton Keynes: Open university Press.
- Darr , Kurt . (1987). *Ethics in Health Services Management*, London: Greenwood Press, 1987, 270 s., ISBN -10: 0275924440
- Darwill,G.(1998) *Making the move into management*, Profesional Social work,October,p.14
- Hugman, R. and Smith,D (2001), *Ethical Issues in Social Work*,London: Routledge.

Fenomén hodnôt v práci so staršími ľud'mi

Martina Hrozenká¹

Abstrakt

Príspevok je venovaný významu hodnoty ako axiologickému fenoménu v kontexte práce so staršími ľud'mi² a starostlivosti o nich. Ďalšími kľúčovými bodmi sú hodnotová hierarchia a hodnotová orientácia osôb vyššieho veku žijúcich v zariadeniach sociálnych služieb, ako aj v domácom prostredí. Osobitné miesto je venované vzťahu hodnôt k subjektívnej spokojnosti so životom a ku kvalite života seniorov. Načrtne taktiež význam validačnej terapie v práci so staršími ľud'mi.

Kľúčové slová: Starší človek. Hodnota. Kvalita života. Zmysel života. Zmysluplnosť života vo vyššom veku. Validačná terapia.

Hodnotu možno chápať ako určitý význam, ktorý človek prisudzujeme inému človeku, predmetu alebo javu, situácii či činnosti vedúcej k uspokojeniu jeho potrieb alebo záujmov. Hodnota sa tak stáva výsledkom ľudskeho postoja, resp. postoja človeka k inému človeku, predmetu, javu atď. Hodnoty sú základom hodnotovej orientácie jednotlivca a v závislosti od jeho potrieb sa zase vytvára určitá individuálna hodnotová hierarchia- sústava hodnôt zoradená podľa dôležitosti. Sú teda hodnoty, ktoré si jednotlivec (alebo aj spoločnosť) váži viac a ktoré menej. Rebríček hodnôt podlieha vlastnej dynamike, ktorá je ovplyvnená okrem iného aj vekom a skúsenosťami.

Konštituovanie hodnôt je do veľkej miery determinované sociálne, čo súvisí s preberaním a osvojovaním si hodnotového systému, ktorý je platný v danom sociálnom celku. V morálnej rovine sú hodnoty vyjadrením hodnotových predstáv ako sú morálne normy, princípy, šťastie, a pod., podľa ktorých sa určujú normy správania.

V odbornej psychologickej literatúre existuje pomerne značná rôznorodosť v definovaní pojmu hodnota. Spoločnou črtou týchto definícií však je, že hodnoty sú chápané ako konštrukty, ktoré majú vplyv na rozhodovanie a správanie človeka, na jeho percepciu ľudí a udalostí.

Sociálne hodnoty a normy sú rozdielne a v určitej kultúre ich môže byť viac. V danej dobe však isté hodnoty prevládajú. Ako sme sa už zmienili počas života človeka sa hierarchia hodnôt mení. S pribúdajúcim vekom a s odchodom do dôchodku sa zaznamenáva pokles hodnôt ako je úspech v práci, rozvoj osobnosti či materiálne nároky. Naopak, do popredia sa dostáva voľný čas a možnosť zrealizovania osobných záujmov. Tieto hodnoty je možné napĺňať v komunitách, kde starší ľudia žijú. Pavelová(2006) poukazuje na možnosti zamerať aktivity komunity na ďalšie vzdelávanie seniorov, spoločenské, kultúrne a športové vyžitie, dobrovoľníctvo, príležitosť k práci, poskytovanie služieb priamo v mieste bydliska. Ich cieľom by malo byť udržať na čo najvyššej úrovni kvalitu života každého seniora. Aktivity komunity možno zamerať aj na prípravu na starnutie. Medzi činnosťami, ktoré bavia najviac najmä

¹ PhDr. Martina Hrozenká, PhD., Katedra sociálnej práce a sociálnych vied, FSVaZ UKF v Nitre, Kraskova 1, 949 74 Nitra, e-mail:mhrozenka@ukf.sk

² Pojmy: starší človek, senior, osoba vyššieho veku chápeme pre účely tohto článku ako synonymá.

mladších seniorov patrí okrem iného kultúrna sféra, pomoc deťom a vnúčatám a tiež starostlivosť o zvieratá. „Všeobecne je v starobe vo vzťahu medzi človekom a zvieratám oceňované predovšetkým silné vzájomné puto, kamarátstvo a zachovanie pravidelného denného rytmu a pohybu.“ (Cetlová, 2006, str. 310, Cetlová, 2004, str. 62) V staršom veku sú taktiež preferované hodnoty ako partnerstvo a rodinný život. Deti a vnúčatá sa stávajú pre seniora najčastejším zdrojom jeho radosti. Zásadný význam v starobe má zachovanie a udržanie si sebestačnosti, čo býva zároveň najčastejšou obavou v živote seniora. V prípade straty sebestačnosti by mala znamenať pre seniora najväčšiu oporu rodina.

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že hodnota je vzťahovou kategóriou, ide o vzťah medzi subjektom a objektom a vzťah medzi subjektom a jeho hodnotovým systémom. Daný význam a zmysel týchto vzťahov, ktorý má objekt pre uspokojenie potrieb, postojov, záujmov a pod. subjektu v jeho individuálnom a sociálnom kontexte.

Podľa Smékala (2004, s.256) možno o hodnotách uvažovať v týchto aspektoch:

- hodnoty ako všeobecné ciele, o ktoré človek usiluje, resp. ako zmysel či cena, ktorú objekt či udalosť má pre osobnosť (šťastie, zdravie, rodina)
- hodnoty ako prostriedky, ktorých využívaním dosahujeme niečo pre seba významné (vzdelanie, poctivé konanie)
- hodnoty ako to, kvôli čomu stojí za to usilovať sa o nejaký objekt alebo sa mu vyhýbať (knihy ako zdroj zábavy alebo vzdelania)
- hodnoty ako kritériá, na ktorých základe oceňujeme, posudzujeme rôzne predmety a udalosti nášho sveta, (toto ponímanie hodnôt predstavuje hodnotové orientácie v užšom a špecifickom zmysle slova).

Bokorová (In.: Smékal, 2004, s.256) sa koncom 70. rokov minulého storočia pokúsila definovať rozdiel medzi potrebami a hodnotami. Predpokladá, že osobnosť si v procese socializácie a vlastných činností interiorizuje sériu kódexov či normatívov, ktoré zodpovedajú jej potrebám a životným záujmom konfrontovaným s vonkajšou skutočnosťou z hľadiska ich životnej významnosti pre osobnosť. Tieto kódexy a normatívy potom tvoria akýsi filter hodnotenia informácií. Teda hodnôt môže byť nekonečne mnoho- napr. pre chorého sa stáva hodnotou zdravie, pre hladného jedlo. Napriek tomu, že sú hodnoty osobnostnými útvarmi, ktoré sú získané, môžu byť niekedy silnejšie než biologicky zakotvené potreby.

Hodnotový systém E. Sprangera predpokladá šesť typov poznania sveta, ktoré tvoria základné „životné formy“, ktoré predstavujú akési duchovné princípy, ktoré u ľudí determinujú prístup k svetu. Sú to: pravda, láska k ľuďom, krása, moc, zisk /úžitok/ a boh /múdrosť/.¹

¹ Spranger (In.: Smékal, 2004, s.257) popisuje šesť typov ľudí podľa uprednostňovania niektorého z týchto princípov: 1/*teoretický človek*- usiluje o poznanie pravdy, poznanie zákonitostí, podstaty sveta a vzťahov medzi ľuďmi je pre neho základnou hodnotou, 2/*estetický človek*- hľadá vo svete zážitok, estetický dojem alebo príležitosť sebavyjadrenia, všetko vníma ako harmonické alebo disharmonické, 3/*ekonomický človek*- osobnosť hľadájúca úžitok a zisk, je to človek egocentrický, mysliaci len na vlastné blaho, 4/*sociálny človek*- hľadá seba v druhom, žije pre druhých, usiluje o všeobímajúcu lásku, lásku k ľudstvu, 5/*mocenský typ osobnosti*- človek, ktorý usiluje o moc, ktorá v jeho poňatí spočíva v podriadení sa vyšším princípom, v konaní v duchu vyšších zásad- moc definuje čisto v psychologickej

Tabuľka 1 ponúka prehľad a diferenciaciu hodnôt podľa Rokeacha.

Tabuľka 1: Rokeach (1968) (In.: Nákonečný, 2000, s.141-142) rozlišuje cieľové a inštrumentálne hodnoty:

CIEĽOVÉ HODNOTY	INŠTRUMENTÁLNE HODNOTY
pohodlný život(prosperujúci život)	ambície (usilovnosť, aspirácie)
vzrušujúci život (aktívny život)	tolerancia (otvorenosť)
pocit, že bolo niečo dosiahnuté (trvalý príspevok)	kompetencie (schopnosť, účinnosť)
svet v mieri (bez vojen a konfliktov)	radosť (ľahké srdce, veselosť)
rovnosť (bratstvo, rovnaké šance pre každého)	čistota (poriadny, milý)
istota pre rodinu (starat' sa o svojich milovaných)	odvaha (stát' za presvedčením)
sloboda (nezávislosť, sloboda rozhodovania)	zhovievavosť (byť pripravený iným prepáčiť)
šťastie (spokojnosť)	pomoc (starat' sa o blaho druhých)
vnútorná harmónia (súlady so sebou samým)	čestnosť (úprimnosť, pravdivosť)
zrelá láska (duchovne- sexuálna dôvernosť)	fantázia (smelosť, tvorivosť)
národná istota (istota pred útokmi)	nezávislosť (sebestačnosť, sebadôvera)
príjemnosť (príjemný, slastiplný život)	intelekt (inteligentný, reflexívny)
spasenie (k večnému životu)	logický (konzistentný, racionálny)
sebaúcta (rešpekt k sebe samému)	milujúci (nežný, oddaný)
spoločenské uznanie (rešpekt, obdiv)	poslušný (vedomý povinnosť, rešpektujúci)
pravé priateľstvo (úzke kamarátstvo)	zdvorilý (dobře vychovaný)
múdroosť (hlboké poznanie)	zodpovedný (spoľahlivý)
	ovládajúci sa (zdržanlivý, disciplinovaný)

Pod pojem kvalita života možno zhrnúť všetko, čo sa odvíja od chápania človeka, nielen človeka ako bio- psycho- sociálnej bytosti, ale aj jeho kultúrno- duchovné bytie.

Pre človeka ktorejkoľvek rasy, geografickej lokality, bez ohľadu na jeho socio-ekonomický status, je možné predpokladať existenciu východiskovej kvality života, nazývanej tiež ako bazálna- všeludská, ktorá je relevantná pre celú súčasnú populáciu.

Kvalita života jednotlivca, resp. spoločností ako takých, musí byť vzhľadom na rozličný vývoj ľudstva posudzovaná vzhľadom na tento fakt. Veľmi zjednodušene môžeme rozdeliť krajiny napr. na vyspelé priemyselno-technické civilizácie a naproti tomu spoločnosti s tradičným zberom rastlín a lovom zvierat k obžive, kde je množstvo chudobných a chorých ľudí.

Kvalita života vytvára množpočetný komplex determinantov a vplyvov, z ktorých vstupujú do psychickej regulácie správania len tie, ktoré sú v súlade

---

rovine, ako činnosť, ktorá determinuje konanie a motívy druhých ľudí, 6/náboženský človek- osobnosť, ktorá usiluje o hľadanie zmyslu života.

s vyznávanými hodnotami v biodromálnom vývine osobnosti. Pokým potreby sú zakotvené v osobnosti ako dispozície a záujmy existujú v úzkej náväznosti napríklad na schopnosti, u hodnôt a hodnotových orientácií predpokladáme, že existujú bližšie k cieľom. Existujú ako špecifická kvalita objektu, alebo ako špecifické stretnutie určitej potreby s určitou kvalitou objektu.

S kvalitou života je nevyhnutne spojená otázka zmyslu života, ktorá zahŕňa v sebe šťastie a spokojnosť. W. Piwowarski (In. Civiánová, 2001, s.3) konštatuje: „Zmysel života a spokojnosť sú korelatívnymi stavmi. Spokojnosť posilňuje pocit zmyslu života a na druhej strane zmysel života je podmienkou šťastia chápaného ako spokojnosť.“

Profesor Š. Strieženec (1999, s. 15-16) tvrdí, že „zmysel života“ sa odvíja od vlastného hodnotového systému človeka, ktorý sa postupne dotvára neustálou konfrontáciou so spoločenskými normami. Zmysel života sa uskutočňuje v dimenziách konkrétnych kvalít života, ktoré vyplývajú: z objektívnych podmienok ako sú ekologické a ekonomické podmienky, sociálna bezpečnosť, životné a spoločenské podmienky, bývanie človeka, spôsob ochrany a zabezpečenia zdravia, celoživotné vzdelávanie, možnosti trávenia voľného času a pod.; a zo subjektívnych podmienok, ktorými sú hodnotový systém človeka, vlastné hodnotenie života, postoj k vlastnému životu, schopnosť vnímať pocit šťastia, činnosť, osamelosť, schopnosť nádeje a pod.“

Zdravotnícka i sociálna prax dokumentuje stavy kedy aj starší človek alebo chorý človek môže prežívať intenzívne osobnú vyrovnanosť a spokojnosť so svojou situáciou. V takejto kvalite subjektívnej spokojnosti sa objavuje ďalšia dimenzia človeka, a to duchovná, kedy rozhodujúcim prvkom kvality života sa stáva práve jeho zmysel- zmysel života.

K zmyslu života patrí postoj k starobe a postoj k smrti vôbec. Obzvlášť veková skupina starších ľudí sa vyznačuje tým, že k podstate zmyslu života pristupujú duchovné dimenzie, či už prejavované v religiozite a spiritualite človeka, alebo v niektorých humanistických hodnotách. (Blasszauer, 1999, s. 71 – 72). I tieto vplyvy nepôsobia izolovane, ale v integrácii s inými vyššie spomínanými prvkami. Patrí sem najmä vzťah staršieho človeka k deťom a rodine, k životnému partnerovi, zmysluplnosť povolania, ktoré človek vykonával, najmä však pôjde o vyrovnanosť so životom a permanentnú radosť z preukazovania nezištnej lásky v podobe prežívania silnejšieho zážitku z dávania než prijímania. Vtedy starší človek vyjadruje spokojnosť so svojím životom, stále nachádza zmysel žiť a i keď kvalita jeho života je podmienená ďalšími okolnosťami a podmienkami, je existenciálne spojená so subjektívnou spokojnosťou.

Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) vníma kvalitu života ako miesto/ pozíciu jedinca v živote v spojitosti s danou kultúrou a hodnotovým systémom a vo vzťahu k individuálnym cieľom, očakávaniami obávám. Kvalita života sa vzťahuje na viaceré oblasti – na oblasť telesnú, psychickú, sociálnu, finančnú, sexuálnu, funkcionálnu a spirituálnu. Z toho vyplýva, že nemožno výskum kvality života oddeliť od vytvárania, skúmania a dosahovania hodnôt v spoločnosti.

D. Kováč (2001) vymedzuje zmysel života ako „*individuálne vytváraný systémový regulátor ľudského konania intrapsychického zloženia, ktorým jednotlivec – osobnosť pripisuje podstatný, existenčný význam vlastnému bytiu, druhým, svetu, v súlade s vyznávanými hodnotami*“. Súhrnne možno konštatovať, že nachádzaný a rozvíjaný zmysel života je vrcholovým regulátorom jednotlivých komponentov

kvality života, ktorý je súčasne aj najúčinnjším prameňom stálej spokojnosti človeka so svojím životom, zdrojom pretrvávajúcej pohody.

Väčšina autorov, koncepcií individuálnej kvality života (Křivohlavý, 2001, Tokárová, 2002, Hartl a Hartlová, 2000) vychádza z teórie pociťovanej kvality života ako subjektívneho hodnotenia spokojnosti, alebo nespokojnosti s jednotlivými oblasťami života. Následne táto subjektívna percepcia kvality života implicitne odráža v sebe aj podmienky, okolnosti a sociálne vzťahy, v ktorých človek prežíva svoj život.

E. Erikson život každého človeka rozdelil do ôsmich po sebe nasledujúcich štádií. Posledné- ôsme štádium nazýva štádiom integrity a chápe ho ako úplnosť, celistvosť. Je to obdobie staroby, v ktorom okrem pretrvávajúceho záujmu o deti a ich deti- vnúčatá, nadobúda na význame nová kvalita, ktorou je integrita. Napriek všetkým problémom, pochybnostiam, rozpakom a zmätenostiam, ktoré priniesol život dostáva sa do popredia znova otázka zmyslu života. Často sa objavuje vedomie človeka, čo všetko v živote zmeškal, u niektorých jedincov sa objavuje zúfalstvo a depresia spojené s blížiacou sa smrťou, ktoré potom vystupujú ako opak integrity. Tu E. Erikson upozorňuje, že práve v zápase s beznádejou a zúfalstvom sa rodí nová integrita života človeka.

V. E. Frankl vo svojej terapii, tzv. logoterapii učí ľudí hľadať zmysel života v každej, aj bezvýhodiskovej situácii a dáva im tak motiváciu pre prekonávanie ťažkostí. Myšlienka hľadania a nachádzania zmyslu života, vôle i ochoty po zmysle v akejkoľvek situácii a za akýchkoľvek okolností sa stala vedúcou myšlienkou jeho teórie. V.E. Frankl zmysel nechápe len ako význam, ale predovšetkým ako úlohu. Ak stojí človek pred úlohou skôr sa dokáže mobilizovať na jej plnenie a splnenie. Je rovnako známou skúsenosťou, že vysoké chápanie zmyslu života koreluje so spokojnosťou so životom a citovou vyrovnanosťou. Naopak nízke chápanie zmyslu života súvisí skôr so sebaodmietaním, sklonom k depresii, frustrácii (Radková, Mojžišová, 2004 s110-112). Otázka o zmysle života, o ľudskej existencii vyplýva akosi z bezprostrednej povahy ľudskeho bytia, z prirodzenosti človeka a bytostne k človeku patrí v každom veku. Konštatuje to i V. E. Frankl: *“Otázka o zmysluplnosti nášho života, či je výslovne položená, alebo iba matne tušená, je špecificky ľudskou otázkou”*. Strata kladená si tejto otázky sa dá považovať za stratu samotnej ľudskosti.

Hľadanie zmyslu života sa z psychologického hľadiska môže prejavovať ako tvorba osobnej predstavy o najvhodnejšom usporiadaní vlastného sveta a prejavuje sa to napríklad aj tým, že si človek neustále stavia plány a ciele, ku ktorým sa snaží dospieť. Keď sa mu tieto vlastné subjektívne predstavy a plány darí realizovať, je spokojný. Tento prístup ku kvalite života podporuje teóriu „vôle človeka k zmyslu“, hľadania zmysluplnosti vlastnej existencie, a existencie cieľov, ku ktorým je správanie človeka zamerané. Ak chceme hlbšie porozumieť cieľom konania človeka, je potrebné ísť za to, čo sa externe javí ako konečný cieľ aktivity a prekročiť ho. V ich pozadí sa nachádzajú hodnoty a celkové zameranie človeka (Křivohlavý, 2002).

Vedomie životného zmyslu, subjektívne vnímaná zmysluplnosť života, sa ukazuje ako dôležitý a klinicky relevantný konštrukt, ktorý má negatívne aj pozitívne aspekty týkajúce sa mentálneho zdravia, psychickej pohody i samotnej kvality života. D. Kováč (2001) považuje zmysel života za vrcholový a univerzálny činiteľ kvality života, pričom v jeho modeli kvality života má zmysel života centrálnu pozíciu.

V ostatnom čase narastá počet klientov zariadení sociálnych služieb s psychiatrickými diagnózami. Hodnotu ľudského života resp. hodnotu človeka-špecificky človeka dezorientovaného alebo postihnutého demenciou akcentuje originálny prístup, terapia nazývaná validácia. Validácia je terapiou pre starších ľudí, nedostatočne orientovaných a dezorientovaných v dôsledku rôznych foriem demencie. Podľa N. Feilovej, (1982) má táto terapia *štyri základné komponenty*:

- teória toho, ako sa starší ľudia snažia vysporiadať vo finálnej fáze svojho života s predchádzajúcimi a nastávajúcimi problémami (inšpirácia pre túto teóriu je čerpaná hlavne z myšlienok Erika Eriksona). Ich správanie je špecifické pre ich vek a súvisiace postihnutie a odráža ich ľudské potreby, ktorými sú hlavne potreby bezpečia, kontroly, náklonnosti a príslušnosti ku spoločstvu;
- klasifikáciu správania starších ľudí s poruchami orientácie v štyroch základných stupňoch vývoja ich postihnutia: fáza nedostatočnej orientácie, fáza časovej dezorientácie, fáza stereotypných pohybov, fáza vegetácie;
- pomáhajúce a animačné techniky pre prácu s klientmi vo všetkých štyroch fázach ich poruchy;
- špecifické techniky pre realizáciu skupinovej formy validácie. Validáčne skupiny sú vysoko štrukturované skupiny pre 5 – 10 osôb umožňujúce stimuláciu energie a sociálnej interakcie a udržiavanie sociálnych úloh.

Základným princípom validácie, ktorý sa prelína všetkými štyrmi komponentami, je uznanie pravdivosti pocitov, emócií staršieho človeka. Pokiaľ sú jeho pocity odmietnuté, dochádza u neho k zneisteniu. Dôležité vo validačnej terapii je „preniknúť do vnútorného sveta zážitkov dezorientovaných osôb a je nevyhnutné získať si ich dôveru a pocit istoty, ktorý obnovuje vlastné sebedovetie a znižuje stres v živote starších osôb“ (Feilová, 1992, s.11). Je dôležité si uvedomiť, že primárne sú ich potreby, nie tie, ktoré sa im snaží prisúdiť či prideliť ich sociálne okolie. Validáčna terapia sa dopytuje na individuálnu, subjektívnu „realitu“, zameriava sa na emocionalitu a rešpektuje individuálny výklad reality.

Demencia je označenie pre syndróm, ktorého najvýznamnejším prejavom je úbytok komplexu kognitívnych funkcií, predovšetkým inteligencie a pamäti (Juhásová, Pavelová, 2009). Osoba postihnutá demenciou sa stáva postupom svojej choroby celkom závislá na svojom okolí, a to nielen fyzicky, ale omnoho skôr a hlbšie hlavne emocionálne. Spolieha sa v každom okamihu na svoje okolie, ktoré ju má uistiť o jej bezpečí a o jej vlastnej cene. Starší ľudia (a nielen tí s poruchou orientácie) majú svoje životy, svoje zažité formy správania a neradi sa prispôbujú iným ľuďom. Pri validácii sa nemá zakazovať a prikazovať, je potrebné aktívne počúvať.

Validáčna terapia je postavená na desiatich všeobecných princípoch, ktoré rešpektujú hodnotu človeka, jeho individualitu, bojuje proti predsudkom, ponúka empatický prístup a mnoho ďalších špecifických charakteristík smerujúcich až k prípadnej obnove dôstojnosti človeka. V súčinnosti s týmito charakteristikami možno ciele validačnej terapie vymedziť nasledovne:

- znovunadobudnutie vlastnej hodnoty starším klientom,
- redukcia stresu klienta ako aj starajúcich sa osôb – rodiny resp. odborného personálu,
- zmena hodnotenia minulého života klientom a vyriešenie konfliktov z minulosti,

➤ zlepšenie verbálnej i nonverbálnej komunikácie klienta, zabránenie vývojovej regresie, zlepšenie telesného a duševného zdravia klienta, predĺženie doby samostatnosti a nezávislosti staršieho človeka na okolí.

Validačná terapia ako taká bola vyvinutá pre veľmi špecifickú skupinu starších ľudí. Je určená pre klientov, ktorí žili väčšinu svojho života celkom normálne (nie napríklad v psychiatrických liečebňach či zariadeniach pre pacientov s chronickým ochorením) a nástup zmien v orientácii v realite nebol príliš skorý a náhly. Nástup ťažkostí klienta sa často odvíja od postupného zhoršovania senzorických, pamäťových a motorických schopností. Psychický stav možno pôsobením validačnej terapie významne ovplyvniť.

Validačná terapia je metódou práce určenou aj pre rodinu i priateľov starších ľudí. Podobne sem možno zaradiť i profesionálov, ktorí tejto klientele poskytujú ako ambulantné, tak terénne i pobytové služby. Validačná terapia pomáha svojim klientom (aktívnym) počúvaním a vciťovaním. Vo vzťahu k validačnej terapii je každý pomáhajúci pracovník zároveň aj terapeutom. Tento druh terapie poskytuje kategorizáciu správania osôb s poruchami orientácie v realite a príslušným štádiám dezorientácie klienta stanovuje pravidlá terapeutickej práce. Niektorí klienti zotrávajú dlhšiu dobu v jednom zo štádií, iní prechádzajú z jedného štádia do druhého smerom ku zhoršeniu, ale i k zlepšeniu, a u ďalších sa správanie a psychika trvale zhoršuje.

Záver

Hodnotové systémy osôb, kultúr, spoločností môžu súčasne obsahovať rôzne, niekedy až protikladné zamerania. Marková (2008, s. 109) v tomto kontexte hovorí o kontroverznosti kultúrnych príbehov o strnutí celkovo a zdôrazňuje, že „starnutie predstavuje v západnej kultúre často odcudzenie a odľudštenie subjektu, ale staroba môže byť prežívaná aj ako oslobodenie, rast a rozvoj“.

Protikladnosť až výlučnosť hodnôt spôsobuje, že nemožno uskutočňovať dve protikladné hodnoty súčasne, napríklad nemožno chcieť byť vo vzájomných vzťahoch s inými ľuďmi a zároveň byť od nich nezávislý. Napriek tomu ľudia protikladné hodnoty uznávajú. Protikladnosť hodnôt sa často objavuje práve vo vyššom veku, kedy človek vníma svoju autonómiu ako dôležitú a nevyhnutnú, zároveň si však uvedomuje potrebu pomoci inej osoby, odkázanosť na ňu v niektorých či vo viacerých úkonoch. Stále by však mala platiť zásada, a to najmä zo strany pomáhajúcich pracovníkov, ktorá rešpektuje dôstojnosť a možnosť voľby človeka. Identifikácia hodnotového systému jednotlivca sociálnymi i zdravotníckymi pracovníkmi vedie zároveň k poznaniu a následnému zapojeniu jedinca do naplňovania pre neho dôležitých cieľov, čiže cieľov vyplývajúcich z jeho hodnôt a to ďalej vedie k subjektívnej pohode (a mentálnemu zdraviu) tohto jednotlivca.

Zoznam literatúry:

- BLASSZAUER, B. 1999. *Az életvégi döntések*. Budapest : Sub Rosa 1999. 110 s. ISBN 963 9152 10 2
- CETLOVÁ, L. 2004. *Využití canisterapie v ošetrovatelství*. Trnava: Katedra ošetrovatelstva Fakulty zdravotníctva a sociálnej práce TU. 90 s. Nепublikovaná rigorózná práca.
- CETLOVÁ, L. 2006. *Zooterapie pro třetí věk*. Praha : Diagnóza, 2006. ISSN 1801-1349
- CIVÁŇOVÁ, J. 2001. *Postoje študentov sociálnej práce ku šťastiu a spokojnosti*. Nitra: Katedra sociálnej práce a sociálnych vied Filozofickej fakulty UKF. 69 s. Diplomová práca.
- FEIL,N. 1982. *V/F Validation*. Cleveland, OH: Edward Feil Productions
- FEIL,N.-DE KLERK-RUBIN, V. 1992. *V/F Validation*. Edward Feil Productions, ISBN 9781878169006
- JUHÁSOVÁ, A. – PAVELOVÁ, L. 2009. *Vybrané kapitoly zo psychopatológie pre študentov sociálnej práce*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2009. 96 s. ISBN 978-80-8094-543-5.
- KOVÁČ, D. 2001. *Kvalita života- naliehavá výzva pre vedu nového tisícročia*. *Československá psychologie*. 45,1, ISSN 0009-062X, s.34-44.
- KŘIVOHLAVÝ,J. 202. *Psychologie nemoci*. Praha: Grada, 2002. 200s. ISBN 80-247-0179-0
- MARKOVÁ, D. 2008. *Sociálne konštrukcie tela a sexuality v starobe*. In: *Aktuálne otázky sociálnej gerontológie pre stredné odborné školy II. : Sociálne aspekty problematiky*. Nitra: UKF, 2008, p. 109-125. ISBN 978-80-8094-361-5.
- MARKOVÁ, D. 2009. *Sexualita a sexuálne zdravie u mužov a žien vyššieho veku*. In: HROZENSKÁ, M. (Ed.). 2009. *Praktická príručka pre sociálnych pracovníkov pracujúcich so staršími ľuďmi*. Nitra: UKF, 2009, p. 88 - 101. ISBN 978-80-8094-474-2.
- NÁKONEČNÝ, M.2000. *Sociální psychologie*. Praha: Academia. 2000. 2. vyd. ISBN 80-200-0690-7.
- PAVELOVÁ, L. 2006. *Generácia 50 plus v komunitnej sociálnej práci*. In: *Generace 50 plus: Zborník z konferencie s medzinárodnou účasťou pod názvom Generace 50 plus*, České Budejovice: Jihočeská univerzita- Zdravotně sociální fakulta, Ledax s.r.o.,2006, s. 96-102, ISBN 80-7040-903-7
- RADKOVÁ,L.- MOJŽÍŠOVÁ, A. 2004. *Filozoficko-psychologické aspekty v sociálnej práci so starými ľuďmi*. In: *Geriatrics*, 2004, 3, ISSN1335-1850, s.110-113
- SMÉKAL, V. 2004. *Pozvání do psychologie osobnosti*. Barrister a Principal.2004. 524s., ISBN 80-86598-65-9
- STRIEŽENEC, Š. 1999. *Úvod do sociálnej práce*. Trnava : AD, 1999. 215 s. ISBN 80-967589-6-9

Rešpekt k ľudskej dôstojnosti a sociálne služby

Zuzana Palovičová¹

Anotácia:

Príspevok tematizuje problematiku uplatňovania jedného z kľúčových princípov sociálnej práce, rešpektu k ľudskej dôstojnosti, spojeného s právami, ktoré z toho vyplývajú, v podmienkach zariadenia sociálnych služieb. Nový zákon o sociálnych službách taktiež jednoznačne zdôrazňuje právo prijímateľov sociálnych služieb na poskytovanie sociálnej služby, ktorá svojím rozsahom, formou a spôsobom poskytovania umožňuje realizovať jeho základné ľudské práva a slobody, zachováva jeho ľudskú dôstojnosť, aktivizuje ho k posilneniu sebestačnosti, zabraňuje jeho sociálnemu vylúčeniu a podporuje jeho začlenenie do spoločnosti. Tieto ciele vychádzajú z klasických etických myšlienok datujúcich sa ku Kantovi (ešte aj pred ním). Autorka príspevku pojednáva o vybraných problémoch uplatňovania tohto kantovského princípu v každodennej praxi sociálneho zariadenia.

Príspevok sa pokúša demonštrovať, že mnohí sociálni pracovníci vrátane úradníkov aspoň ústne podporujú širokú kantovskú interpretáciu primeraných profesionálnych hodnôt a mnohí by akceptovali oprávnené očakávania prijímateľov sociálnych služieb, aj keď (možno aj preto) existuje značné napätie medzi etikou rešpektu k ľudskej dôstojnosti a požiadavkami inštitúcie. Príspevok sa opiera o reálne situácie, založený je na konkrétnych okolnostiach známych autorke.

Úvod

Moderné chápanie sociálnej práce sa vyznačuje dôrazom na rešpekt k ľudskej dôstojnosti a základné ľudské práva. *Medzinárodný etický kódex sociálnej práce* prijatý Medzinárodnou federáciou sociálnych pracovníkov (IFSW) v r. 2004 zdôrazňuje, že sociálni pracovníci by mali rešpektovať a podporovať právo každého človeka robiť vlastné voľby a rozhodnutia za predpokladu, že to neohrozí práva a legitímne záujmy druhých; identifikovať a posilňovať silné stránky osôb, s ktorými pracujú, posilňovať ich sociálne začleňovanie a pod.² Podobne aj nový slovenský zákon o sociálnych službách³ vytvára právny rámec pre to, aby prijímateľ sociálnych služieb prestal byť pasívnym príjemcom starostlivosti iných a stal sa aktívnym partnerom v procese plánovania a poskytovania sociálnej služby.

K ochrane práv prijímateľov sociálnych služieb sa priamo alebo nepriamo vzťahuje rada ustanovení tohto zákona⁴. V úvodných ustanoveniach zákona je zakotvené, že rozsah a forma pomoci a podpory poskytnuté prostredníctvom sociálnych služieb musí zachovávať ľudskú dôstojnosť a že sociálne služby musia byť poskytované

¹ doc. PhDr. Zuzana Palovičová, CSc., VŠ Sládkovičovo, Fakulta sociálnych štúdií

² Bližšie pozri *Medzinárodný etický kódex sociálnej práce* prijatý Medzinárodnou federáciou sociálnych pracovníkov (IFSW), 2004, preklad anglického originálu M. Nečasová, In: *Sociální práce 2004*, s.31-36

³ Zákon č.448/2008 Z.z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č.455/1991 Zb.

o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov

⁴ Zákon 448/2008, § 6, § 7, §8, §9, §10, § 74, príloha č.2 a i.

v záujme osob v náležitě kvalitě a takými způsoby, aby bylo vždy zaručeno dodržování lidských práv a lidské důstojnosti příjemců sociálních služeb. Problematika dodržování lidských práv při poskytování sociální služby je konkretizována v dálejší části při formulování základních zásad sociální služby jako vycházet z individuálně určených potřeb příjemce sociálních služeb, aktivizovat ho k posílení sebestačnosti, bránit sociálnímu vyloučení a podporovat jeho začlenění do společnosti. Důležitým nástrojem ochrany práv příjemce sociálních služeb je zmluvný základ poskytování služby.

K zajištění bezpečnosti sociálních služeb mají sloužit i další povinnosti uložené poskytovatelům sociálních služeb jako povinnost vypracovat individuální rozvojový plán, vytvářet při poskytování sociálních služeb také podmínky, které umožňují realizovat základní lidské práva a svobody a zachovávat lidskou důstojnost. S tím úzko souvisí i povinnost poskytovatele zpracovat vnitřní pravidla zajištění poskytované sociální služby, vrátane stanovení pravidel pro uplatnění oprávněných zájmů osob a pro podávání a vybavování sražeností. Ochrane práv příjemců sociálních služeb slouží též povinnost dodržovat podmínky kvality sociálních služeb, podobně jako zákonem stanovená povinnost registrace poskytovatele, požadavky na kvalifikaci pracovníků, pravidla používání opatření omezujících pohyb, zakotvení dohledu nad poskytovanou sociální službou, možnost ukládání sankcí. Celkově možno povedať, že v rámci moderného chápania sociálních služeb je naplňovanie práv prijímateľov jedným z hlavných ukazovateľov ich kvality.

Príspevok tematizuje niektoré aspekty princípu rešpektu k ľudskej dôstojnosti, spojeného s právami, ktoré z toho vyplývajú, v kontexte starostlivosti o seniorov či ľudí s mentálnym postihnutím. Nezameriava sa na zvyčajne pretraktované otázky v úvahách o etike sociálnej práce: Ako je možné naplniť tento princíp, keď človek je na hranici chápania vlastnej situácie; kedy je správne urobiť rozhodnutie za niekoho iného; kedy sú títo ľudia iba otáznymi schopní urobiť rozhodnutie a kto by mal za nich rozhodnúť. Ukazuje skôr, že klasické chápanie autonómie ako schopnosti konať slobodne a na základe vlastných zámerov, ktoré stojí v pozadí idey rešpektu k ľudskej dôstojnosti, vychádza z rady problematických predpokladov, čo má závažné praktické konzekvencie.

Kantova etika a idea ľudských práv

V pozadí vyššie spomenutých zásad moderných sociálních služeb ako - realizovat základní lidské práva a svobody, zachovávat lidskou důstojnost, bránit sociálnímu vyloučení a podporovat začlenění člověka so zdravotným postihnutím do společnosti - stoja klasické etické myšlienky vyplývajúce z Kantovej etiky. Kant vychádzal z fundamentálnej rovnosti všetkých ľudí, ktorá spočíva v tom, že každý má schopnosť slobodnej voľby a racionality. Racionalita podľa Kanta vyžaduje od každého, kto slobodne volí medzi rôznymi možnosťami konania, aby zvolil také pravidlo, ktoré môže byť prijaté ako univerzálna morálna norma. To znamená, že bolo by nerozumné očakávať, že ostatní príjmu za svoje také pravidlo, ktoré nebude všeobecne považované za dobré. Z predpokladu racionality a autonómie Kant vyvodil tzv. kategorický imperatív, to je pravidlo, ktoré by sa mohlo stať základom univerzálne platnej morálky.

Jeho základná formulácia znie: „Konaj iba podľa tej maximy, o ktorej zároveň môžeš chcieť, aby sa stala všeobecným zákonom“.¹

Schopnosť každého racionálneho bytia zistiť správnosť či nesprávnosť vlastných princípov a určovať svoje konanie rozumom, tvorí podľa Kanta základ ľudskej dôstojnosti. Iba v takomto spoločenstve, v ktorom každý koná autonómne, pričom nezasahuje do autonómie ostatných, možno s človekom zaobchádzať ako s účelom samým osebe, nie s prostriedkom pre iné ciele. Kantovu požiadavku zaobchádzať s človekom ako s účelom, to je morálne, možno interpretovať nasledovne: S človekom zaobchádzaj morálne, ak mu predložíš také dôvody, ktoré môže považovať za objektívne. Zaobchádzaj teda s ním ako s rozumnou rovnocennou bytosťou, hodnou rovnakej úcty, aká prináleží každému, lebo mu ponúkaš dôvod, objektivitu ktorého musí zvažovať on sám. V druhom prípade sa ho snažíš ovplyvniť inými prostriedkami presvedčovania (napr. manipuláciou, poskytnutím nepravdivých informácií, zastrášaním, atď.), pričom neberieš nijaký ohľad na jeho rozumovú schopnosť.

Kantova myšlienka zaobchádzania s druhým človekom ako s účelom stojí v pozadí ľudských práv. Okrem iného našla svoje vyjadrenie v zdravotníckej legislatíve v princípe tzv. informovaného súhlasu, základnom koncepte zahŕňajúcom ľudské práva. Princíp informovaného súhlasu je navrhnutý tak, aby zaručil, že účastníci skúmania sú si plne vedomí charakteru skúmania, ktorého sa zúčastňujú a konzekvencií ich participácie. Vyžaduje poskytnúť prijímateľovi služby všetky dostupné informácie, vrátane oboznámenia sa s hroziacimi rizikami, pričom rozhodnutie necháva na ňom samotnom.

Limity kantovského chápania autonómie

Kantovské chápanie autonómie ako základu ľudskej dôstojnosti je závislé na akceptovaní ostatných ako slobodných bytostí, schopných racionálneho myslenia. V kontexte starostlivosti o seniorov či ľudí s mentálnym postihnutím často vznikajú situácie, keď človek je na hranici chápania vlastnej situácie. Napriek rétorike o rovnosti, v súčasných spoločnostiach sa za racionálne správanie považuje len také, ktoré je podriadené logickej analýze dostupných informácií². Iné typy ľudskej interakcie sa pripúšťajú v minimálnej miere a sú považované za menej hodnotné.

Obhajcovia ľudí s mentálnym postihnutím a ľudí s poruchami učenia však tvrdia, že model rozhodovania, vžitý v modernej kultúre, zjednodušuje proces dosahovania rozhodnutí. Ľudia s mentálnym postihnutím nemôžu byť automaticky považovaní za neschopných racionálnych rozhodnutí. Intelektuálne schopnosti ich môžu znevýhodňovať, schopnosť logicky a abstraktne myslieť tiež môže byť poškodená, ale nemusí to ovplyvniť ich schopnosť byť autonómnou osobou a schopnosť rozhodovať o vlastnom živote. Z toho vyplýva, že napriek odlišnostiam v schopnostiach logického a abstraktného myslenia, názory, potreby a želania týchto ľudí treba brať s maximálnou vážnosťou. Od poskytovateľov sociálnych služieb to vyžaduje, aby

---

¹ Kant, I.: Základy metafyziky mravov. Bratislava Kaligram, 2004, 48)

² V tomto príspevku sa vedome vyhýbame pokusu o filozofické uvažovanie nad pojmom racionalita a dejinám tohto pojmu. Problematizujeme vžitú chápania pojmu racionalita, neskúmame ani jeho ideové zdroje.

v maximálne možnej miere do rozhodovacieho procesu ohľadom druhu a priebehu sociálnej služby zahrnutí človeka, ktorému sa táto služba poskytuje.

Dynamika moci

Kantovská etická perspektíva sa zameriava na proces morálneho rozhodovania jednotlivca a na univerzálny princíp rešpektu, prináležiaci všetkým ľuďom, nezávisle od ich konkrétnej osobnej biografie a sociálnej pozície. V takomto ponímaní ostávajú mimo pozornosti rôzne podoby moci, ktoré majú tendenciu zasiahnuť do schopnosti človeka rozvinúť a uplatniť vlastnú autonómiu. Rozhodovanie ľudí odkázaných na sociálne služby môže byť značne obmedzené nie iba ich fyzickým či mentálnym postihnutím, ale taktiež podriadenou a relatívne bezmocnou sociálnou pozíciou najmä z dôvodu postihnutia či veku. Okrem toho, človek nie je atomizovaným jednotlivcom, ktorý sa rozhoduje len na základe vlastnej vôle a racionality, ale je súčasťou siete sociálnych vzťahov, v ktorých fungujú otvorené aj skryté mechanizmy moci, meniace sa v čase, vrátane vzťahov medzi rodičmi a deťmi či súrodencami navzájom. Aj schopnosti jednotlivca riešiť vlastnými silami životné situácie sú predmetom konfliktu rôznych interpretácií (od vlastnej interpretácie cez interpretácie jeho blízkych až po stanoviská rozličných odborníkov). Tieto rôzne formy a podoby moci podmieňujú, ovplyvňujú a vytvárajú etické problémy v sociálnej práci¹ a v každodennej praxi sociálnych služieb.

Otázky moci boli prevažne vnímané ako politická záležitosť, ktorá nie je bezpodmienečne relevantná pre povinnosti jednotlivca. Spôsob, akým je individuálna autonómia a schopnosť robiť vlastné rozhodnutia prepojená so sociálnou pozíciou jednotlivca v rámci meniacich sa vzťahov moci, nebola predmetom skúmania tradičnej etiky. Model abstraktného racionálneho jednotlivca, ktorý plní povinnosti vo svetle univerzálnych pravidiel, zjednodušuje etickú realitu, ktorej čelia jednotlivci v dôsledku prelínajúcich sa efektov moci. Nepopierajúc dôležitosť kantovských myšlienok pre legitimitu rešpektu k ľudskej dôstojnosti, etika adekvátne súčasnej spoločnosti a obzvlášť vo vzťahu k sociálnej práci vyžaduje doplniť kantovské náhľady reflexiou významu sociálnych nerovností a všadeprítomného charakteru moci. S etikou a praxou sociálnej práce je podľa nás konzistentnejší pojem „vzťahovej autonómie“ (relational autonomy)². Tento pojem je založený na chápaní jednotlivca ako socializovaného subjektu, začleneného do sociálneho a kultúrneho kontextu s nerovnakou distribúciou moci, nie ako čisto racionálnej bytosti, nezávislej od týchto kontextov.

Povaha, štruktúra, základné typy a dimenzie moci sú tradičnou filozofickou témou. Steven Lukes vo svojej práci *Power. Radical view* (1974) ukazuje, že moc je diskutabilný pojem, pri ktorom neexistuje zhoda, čo demonštruje dôležitosť hodnôt, ale aj implikácie fenoménu moci pre etiku.³ Morálne „malo by“ implikuje „môže“ v tom zmysle, že moc je vždy kritický element v rámci etiky, pretože zodpovednosť

¹ Bližšie k tomu Clifford, D., Burke, B.: *Anti-oppressive Ethics and Values in Social Work*, London, Palgrave Macmillan, 2009, s.72an

² MacKenzie, C., Stoljar, N.: *Relational Autonomy. Feminist Perspectives on Autonomy, Agency and the Social Self*. Oxford University Press 2000

³ Lukes, S.: *Power. A Radical View*. Basingstoke. Palgrave Macmillan, 2nd.eds., 2005, s. 61-62

a vina sú prisúdené v závislosti od miery, v akej jednotlivci alebo skupiny vedeli alebo boli schopní (mali moc) konať podľa informácií relevantných pre etické správanie.¹ Lukes rozlišuje medzi dvoma zvyčajne používanými pojmami moci – *moc nad niekým či ostatnými* a *moc spraviť niečo* (power over another or others; power to).² Tiež rozlišuje medzi *dominantnou* a *nedominantnou mocou*, kde prvú charakterizuje ako „schopnosť obmedziť výber iných, donútiť ich či upevňovať ich podrobenie sa, brániace im žiť život podľa vlastných predstáv a rozhodnutí“.³ Pozícia autority, napríklad rodiča, opatrovateľa či sociálneho pracovníka však umožňuje aj podporovať schopnosti jednotlivcov sledovať vlastné ciele. Rovnako je možné zároveň podporovať aj obmedzovať.

Lukes prezentuje skôr *foucaultovské* ponímanie moci než striktne politologické. Proti jednosmernému a hierarchicky usporiadanému chápaniu moci smerom zhora dolu zdôrazňuje *viacdimenzionálny* a premenlivý charakter moci v tom zmysle, že moc existuje len aktuálne, práve vtedy a len vtedy, keď sa vykonáva. V mocenskom vzťahu sa pôsobí na konania druhých tým, že ho podnecuje, ovplyvňuje, sťažuje a pod. Inými slovami, špecifikom mocenských vzťahov je, že nepôsobia priamo a bezprostredne, nie je tam prítomné násilie. Druhý je sám subjektom konania. Moc teda nie je vec, ktorá sa dá vlastniť, ale potenciál, ktorý existuje vo všetkých sociálnych vzťahoch. ***V intenciách foucaultovského chápania moci nesústreďuje sa len na*** opresívny charakter sociálnych vzťahov, ale ***poukazuje aj na*** produktívny charakter moci v zmysle ktorého moc a sloboda sa neustále navzájom podnecujú a zápasia. Sloboda provokuje moc permanentne k výkonu.⁴

Napriek *foucaultovskému* zdôrazneniu všadeprítomnosti moci a jej produktívneho charakteru ostáva podľa S. Lukesa nedocenené rozlíšenie medzi *dominantným* a *nedominantným* použitím moci, ktoré nazýva „tretia dimenzia moci“.⁵ Ide o nástroj prostredníctvom ktorého možno zabezpečiť, aby jednotlivec prijal za svoje záujmy iných bez toho, aby si bol vedomý toho, že akceptoval záujmy druhých, pričom neexistuje objektívny spôsob hodnotenia vplyvu mechanizmov pomocou ktorých dominantné moci zaisťujú súhlas.⁶ Existuje množstvo prípadov ilustrujúcich tretiu dimenziu moci – dezinformácie, cenzurovanie, koncentrácia médií pod jedným vlastníkom, kultúrna, politická a ekonomická inštitucionalizácia prirodzených rozdielov a iné inštitucionálne praktiky, ktoré prioritizujú záujmy jedných nad záujmami iných. Ani odborníci nie sú mimo týchto vplyvov. Posilnenie iných (napr. priznanie práva výberu sociálnych služieb) nemusí byť bezpodmienečne altruistické, môže ukrývať skrytý záujem profesie alebo záujmových skupín a samo osebe môže byť prejavom moci, ktorá môže, ale nemusí byť akceptovateľná zo strany druhých.

Z vyššie uvedeného vyplýva, že je iluzórna predstava, že jednotlivci a skupiny žijú v slobodnom svete, kde nemajú vplyv „nad“ ich každodennými životmi hlavné sociálne rozdiely, štát, verejné a súkromné inštitúcie. Znamená to, že systém konkrétnych podôb moci nemôže byť odvodený iba zo sociálnych rozdielov na makroúrovni. Všadeprítomnosť a premenlivosť moci vyžaduje, aby bola reflektovaná aj

---

¹ Lukes, S.: cit.d., s.66-67

² Lukes, S.: cit.d., s. 73

³ Lukes, S.: cit.d., s. 85

⁴ Lukes, S.: cit.d., s. 97

⁵ Lukes, S.: cit.d., s. 108-109

⁶ Lukes, S.: cit.d., s. 109

široká škála jej foriem na mezo a mikro úrovniach. Všetky podoby moci môžu byť produktívne aj opresívne.

Praktické a etické implikácie rôznorodosti a komplexnosti moci nie sú však dôvodom pre pasivitu jednotlivcov a skupín. Práve naopak, predpokladajú ich aktívnu účasť, občas kooperujúcu, inokedy odporujúcu. Z hľadiska etiky sociálnej práce moc je kontradiktívny element. Nerovnosť rôznych foriem moci predstavuje základ etických problémov v každodennej praxi. Napríklad, snaha o posilnenie práv prijímateľov sociálnych služieb nemusí byť bezpodmienečne emancipačná. Sociálny pracovník môže vychádzať z individuálnych potrieb človeka a aktivizovať ho k posilneniu sebestačnosti, ale berúc do úvahy kontradikcie všetkých podôb moci, treba očakávať aj kontradiktívne efekty. Pozitívom môže byť iba udržať status quo a predísť ešte horšiemu, respektíve akceptovať tzv. menšie zlo. Ani kompetentný sociálny pracovník nemôže garantovať pozitívne výsledky, vyžaduje to informovaného prijímateľa sociálnych služieb.

Záver

Spojenie etiky s celou paletou moci poukazuje na to, že prehnaný dôraz na etiku ako osobnú morálku jednotlivca je spôsobom, ako sa vyhnúť otázkam sociálnej spravodlivosti, vždy prítomným v rámci nerovností moci. Pozornosť vyžadujú tiež spôsoby internalizácie dominantných hodnôt spoločnosti a limitovaná racionalita. Etika sociálnej práce vyžaduje reinterpretovať klasické myšlienky o autonómii a rešpekte k človeku takým spôsobom, ktorý nebude ignorovať dôležitú dimenziu ľudského života, rôzne podoby moci. Reflexia rozdielnych typov a úrovní moci a ich vplyvov na konkrétnu situáciu človeka by však nemala vyústiť do determinizmu, ignorujúceho individuálnu a kolektívnu zodpovednosť za zlepšenie životných podmienok tých, ktorí sú najzraniteľnejší opresívnou mocou všetkých typov.

Zasady i dylematy etyczne pracownika socjalnego w kontakcie z klientem niepełnosprawnym intelektualnie w stopniu lekkim

Ethic Dilemmas of Social Workers in Their Work with Disabled Individuals

Beata Górnicka¹

Abstract:

One of the most important goals of social work is to help and support individuals who remain in difficult situations. Among those people are disabled individuals who, due to their disability, have everyday life is very complicated. Despite of being very qualified, social workers are exposed to a great risk of making various mistakes. Very often they have to decide within a range of numerous ethic dilemmas, especially while working with disabled individuals. The presented paper constitutes a scope of those dilemmas which are faced by social workers as well as principles which they have to obey while working with individuals with lowered intellectual ability to avoid further mistakes, especially those ethic ones.

Wprowadzenie

We współczesnym świecie każdy człowiek może się znaleźć w sytuacji kryzysowej, w której potrafi sam sobie poradzić. Narastające zagrożenia przyczyniają się do dezorganizacji życia osobistego, rodzinnego, społecznego. W efekcie następuje utrata możliwości samodzielnego pokonywania trudności życiowych. W sytuacjach, które są trudne do przezwyciężenia we własnym zakresie każdy jednak może liczyć na wsparcie i pomoc zarówno ze strony bliskich osób lub wyspecjalizowanych instytucji pomocowych. Nierzadko z pomocą „przychodzi“ pracownik socjalny, jako ktoś predestynowany do profesjonalnego udzielenia pomocy i wsparcia człowiekowi, który znalazł się w sytuacji kryzysowej i nie jest w stanie sobie z nią poradzić.

Pracownik socjalny, jakkolwiek jest wysokiej klasy specjalistą, bywa jednak narażony na popełnienie różnych błędów. Nawet przestrzegając określonych zasad często musi również rozstrzygać wiele dylematów etycznych, zwłaszcza w kontakcie z klientem niepełnosprawnym.

Niniejszy artykuł stanowi próbę ukazania zasad, jakimi winien kierować się pracownik socjalny w pracy z osobą o obniżonej sprawności intelektualnej oraz dylematów, przed jakimi staje on w swojej codziennej działalności i które musi rozstrzygać, aby uniknąć popełnienia błędów, zwłaszcza błędów etycznych.

Kontakt pracownika socjalnego z niepełnosprawnym klientem

Pracownik socjalny udziela pomocy i wsparcia osobom, które same nie są w stanie wyjść z kryzysowej sytuacji, w jakiej się znalazły. Jednak pracownik socjalny nie jest ani cudotwórcą ani rzemieślnikiem, który wykona za klienta zadanie zmiany jego

---

¹ Dr. Beata Górnicka, Uniwersytet Opolski

sytuacji życiowej na lepszą. Jest doradcą: nie rozwiązuje problemu klienta za niego, lecz ukierunkowuje jego działania i odkrywa przed nim, niedostępne dotąd, możliwości wyjścia z kryzysu. Dzieje się to w indywidualnym kontakcie pracownika socjalnego z klientem - osobą niepełnosprawną umysłowo w stopniu lekkim.

Analiza prawidłowości zachodzących w relacjach pomiędzy pracownikiem socjalnym a klientem ukazuje znaczenie kontaktu pomiędzy nimi dla efektywności działań pracownika socjalnego i dla zmiany sytuacji życiowej klienta. Fakt, że kontakt ten nacechowany jest asymetrią (jakkolwiek pracownik socjalny jest profesjonalistą, to jednak klient jest nie mniej ważny) nie wyklucza, iż pracownik socjalny zobowiązany jest do przestrzegania określonych zasad w kontakcie z klientem, niezależnie od tego kim on jest i na ile sprawnie funkcjonuje w życiu osobistym i społecznym.

Jeśli klientem pracownika socjalnego staje się człowiek niepełnosprawny intelektualnie, to sytuacja taka wymaga uwzględnienia specyfiki kontaktu z osobą niepełnosprawną. W niniejszym opracowaniu, mówiąc o osobie z lekkim stopniem niepełnosprawności intelektualnej (upośledzenia umysłowego) mamy na myśli osobę posiadającą orzeczenie poradni psychologiczno-pedagogicznej (jest to pedagogiczne ujęcie upośledzenia umysłowego), której w Polsce, w świetle ustawodawczym nie przysługuje orzeczenie o niepełnosprawności. (Rozporządzenie ...)

Przy pierwszym kontakcie z osobą niepełnosprawną umysłowo pojawia się najczęściej niepewność i niepokój o to, jak się należy zachować. Pojawia się również przewidywanie utrudnień wynikające z obawy o to, czy osoba niepełnosprawna intelektualnie zrozumie pracownika socjalnego i czy jest w stanie odpowiedzieć na jego pytania. (Głodkowska 2002, s. 50) Cechy kontaktu z osobą niepełnosprawną umysłowo w znaczącym stopniu wyznacza wiedza pracownika socjalnego o tej dysfunkcji oraz ogólne postrzeganie niepełnosprawności i jego nastawienie do osób niepełnosprawnych. Nawet, gdyby posiadał negatywne doświadczenia osobiste związane z wcześniejszymi kontaktami z osobami niepełnosprawnymi, musi zachować obiektywizm i nie wolno mu kierować się własnymi uprzedzeniami. Pracownik socjalny musi być wolny od uprzedzeń i stereotypów, powinien cechować się szczególną wrażliwością, uznawać i akceptować wszelkie różnice między ludźmi. Musi uznawać istnienie różnic w zdolnościach, możliwościach, potrzebach niepełnosprawnego klienta, a także umieć dostrzegać równości pomiędzy osobami pełnosprawnymi i niepełnosprawnymi, niezależnie od istniejących różnic.

„Ograniczony kontakt z osobami upośledzonymi umysłowo wyznaczają w dużym stopniu utrudnione możliwości porozumienia, które bezpośrednio wynikają z niesprawności umysłowej. Zaburzenia te dotyczą rozumienia mowy i przekazywania komunikatów werbalnych, a także innych procesów psychicznych (uwagi, pamięci, spostrzegania), utrudnień w funkcjonowaniu społecznym, rozumieniu sytuacji społecznych, rozumieniu innych ludzi, możliwości interpretowania znaczenia zachowań, intencji.“ (Głodkowska 2002, s. 50) Należy pamiętać jednak, że im lżejszy jest stopień upośledzenia umysłowego, tym mniejsze będą ograniczenia i trudności w kontakcie pracownika socjalnego z klientem.

Podjmując kontakt z osobami niepełnosprawnymi umysłowo zawsze trzeba mieć świadomość problemów tych osób, które nie zawsze wynikają z deficytu, często powstają wskutek niewiedzy i nieumiejętności zrozumienia różnych sytuacji życiowych. Sam deficyt intelektu nie powinien więc wyznaczać cech kontaktu osoby sprawnej z niepełnosprawną umysłowo. Pracownik socjalny podejmując kontakt z

osobą z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim musi poznać nie tylko jej ograniczenia, ale przede wszystkim możliwości. Musi również pamiętać, iż każdy człowiek, niezależnie od tego, jaki jest i jak toczą się jego życiowe losy zachowuje swoją podmiotowość, posiada zdolność do samorozwoju i samodecydowania. Dotyczy to również osób z upośledzeniem intelektualnym w stopniu lekkim, które mają pewne utrudnienia wynikające z niepełnosprawności, jednak nie są ubezwłasnowolnione i zachowując swoją podmiotowość posiadają prawo decydowania o własnym losie.

Zasady etyki zawodowej obowiązujące pracownika socjalnego

Etyka zawodowa najogólniej rozumiana jest jako zbiór reguł obowiązujących w określonym zawodzie. Pracownicy socjalni posiadają własny zbiór reguł w postaci Kodeksu Etycznego opracowanego przez Polskie Towarzystwo Pracowników Socjalnych, który stanowi zbiór wytycznych postępowania zawodowego pracownika socjalnego mających gwarantować wykonywanie zawodu w sposób rzetelny i odpowiedzialny. Kodeks nawiązuje do podstawowej idei pracy socjalnej - poszanowania godności człowieka i obrony tej godności, poszanowania prawa człowieka do samostanowienia i dbałości o równość szans.

Kodeks określa również ogólną postawę i sposób postępowania pracownika socjalnego, w tym zwraca się uwagę na fakt, iż pracownik socjalny winien zawsze kierować się w działalności zawodowej zasadą dobra klienta, powinien ponosić ostateczną odpowiedzialność za jakość i zakres świadczeń, do których się zobowiązuje. Powinien przestrzegać zasady, że jego podstawowym obowiązkiem zawodowym jest pomoc w rozwiązywaniu trudności życiowych klienta.

W niniejszym opracowaniu poddane są analizie wytyczne Kodeksu dotyczące postępowania pracownika socjalnego wobec klienta i są one interpretowane w odniesieniu do osób niepełnosprawnych intelektualnie. Kodeks określając zakres odpowiedzialności etycznej pracownika socjalnego wobec klienta wyraża to w następujących zasadach, których powinien on przestrzegać:

1. Pracownik socjalny zobowiązany jest do poszanowania godności klienta i jego prawa do samostanowienia.

Osoby niepełnosprawne intelektualnie, niezależnie od stopnia niesprawności umysłowej nie tracą swojego człowieczeństwa i godności. Pedagodzy specjaliści zgodnie twierdzą, że zwłaszcza osoby z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim, w życiu dorosłym na ogół nie różnią go od reszty społeczeństwa. Mają takie same potrzeby jak wszyscy i mogą realizować różne cele życiowe: zakładać rodzinę, mieć dzieci, prowadzić gospodarstwo domowe, pracować zawodowo. Przeżywają te same problemy, co wszyscy inni ludzie, czasem nasilone wskutek naznaczenia i wykluczenia społecznego. W kontakcie z klientem niepełnosprawnym pracownik socjalny musi przede wszystkim pamiętać, że ma do czynienia z człowiekiem posiadającym równe prawa do poszanowania jego godności oraz decydowania o swoim życiu.

2. Pracownik socjalny jest zobowiązany do równego traktowania klientów bez względu na wiek, płeć, stan cywilny, orientację seksualną, narodowość, wyznanie, przekonania polityczne, stan zdrowia, rasę, kolor skóry oraz inne preferencje i cechy osobiste.

Niewątpliwie osoba niepełnosprawna intelektualnie posiada cechy, które mogą ograniczać jej zdolności do samodzielnego i niezależnego funkcjonowania, jednak nie może się to stać powodem jej dyskryminacji. Pracownik socjalny zawsze powinien traktować osoby niepełnosprawne na równi z innymi klientami i udzielać im pomocy w zależności od potrzeb i rodzaju przeżywanych problemów, ale nie dlatego, że są one obciążone niepełnosprawnością.

3. Pracownik socjalny powinien uznać zasadę spolegliwej opiekuńczości za podstawową regułę określającą kontakty z klientem.

Spolegliwość pracownika wobec klienta oznacza, że przyjmuje on postawę służebną. Spolegliwość pracownika socjalnego oznacza, że klient może mu zaufać i nabrać przekonania, że ten zrobi wszystko, co do niego należy, że nie zawiedzie i będzie pewnym oparciem w trudzie rozwiązywania problemów. Zasada ta wydaje się szczególnie istotna w przypadku kontaktu z osobą niepełnosprawną, której dotychczasowe doświadczenia osobiste i społeczne są najprawdopodobniej przepelnione naznaczeniem, odrzuceniem ze strony innych ludzi. Pracownik socjalny powinien zawsze o tym pamiętać.

4. Pracownik socjalny zobowiązany jest wykazać zaangażowanie na rzecz pomocy klientowi w rozwiązywaniu jego trudności życiowych oraz wykorzystać w tym celu swoją wiedzę, umiejętności zawodowe i kompetencje.

Mimo, że pracownik socjalny być może nie dysponuje szczegółową wiedzą z zakresu funkcjonowania osoby niepełnosprawnej, to jednak będąc zaangażowanym w realizację swoich zadań powinien, jeśli zachodzi taka potrzeba zasięgnąć konsultacji innych specjalistów. Fakt, że skieruje osobę niepełnosprawną do innego specjalisty lub nawiąże współpracę ze stosownymi instytucjami, zawsze będzie świadczył o jego profesjonalizmie.

5. Pracownik socjalny powinien - stosownie do możliwości klienta - wzmacniać jego wysiłki na rzecz życiowego usamodzielnienia.

Osoba niepełnosprawna intelektualnie w stopniu lekkim bywa nieporadna życiowo, podobnie, jak wiele innych osób. Na ogół posiada ona stosunkowo niski poziom wykształcenia, co może przyczyniać się do, czasem dość poważnych, ograniczeń. Jednak nawet w takiej sytuacji pracownik socjalny nie może wyręczać niepełnosprawnego klienta w realizacji jego ważnych życiowych potrzeb. Zadaniem pracownika socjalnego jest wzmacniać wiarę klienta we własne możliwości i motywować go do podejmowania konkretnych wysiłków na rzecz uzyskiwania coraz wyższego poziomu niezależności i zaradności życiowej. Jest to zadanie trudne, zwłaszcza w sytuacji, gdy pracownik socjalny sam nie jest do końca przekonany o wystarczającym poziomie indywidualnych możliwości klienta, może być źródłem wielu rozterek i dylematów. Jednak wzmacnianie wysiłków klienta pozostaje wciąż jedną z podstawowych zasad pomocy i wsparcia.

6. Pracownik socjalny zobowiązany jest do udzielenia klientowi pełnej informacji na temat dostępnych świadczeń.

Osobom niepełnosprawnym przysługują różne świadczenia umożliwiające lub ułatwiające funkcjonowanie w codziennym życiu. Osoby z niesprawnością intelektualną w stopniu lekkim są jednak w wielu sytuacjach marginalizowane: zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 lipca 2003r. w sprawie orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności (Dz. U. 2003, Nr 139, poz. 1328) nie przysługuje im prawo do uzyskania orzeczenia o niepełnosprawności i

stopniu niepełnosprawności (prawo to przysługuje dopiero osobom z umiarkowanym upośledzeniem umysłowym). Jednak osoby lekko upośledzone mogą korzystać z różnych form wsparcia i pomocy oferowanego przez różne fundacje i stowarzyszenia, o których istnieniu często nie wiedzą. Pracownik socjalny powinien udzielić klientowi dokładnych i kompletnych informacji o możliwościach uzyskania różnorodnych świadczeń z różnych instytucji pomocowych (wcześniej musi dokładnie poznać takie możliwości).

7. Pracownik socjalny powinien udzielić klientowi precyzyjnej informacji na temat uprawnień do świadczeń i wynikających stąd zobowiązań.

Zasada ta jest konsekwencją poprzedniej i oznacza, że z uwagi na pewne ograniczenia intelektualne i ogólne możliwości klienta, pracownik socjalny winien realizować między innymi wsparcie instrumentalne - poprzez dokładne wyjaśnienie jego sytuacji i przysługujących mu uprawnień (bądź ich braku). Jednocześnie musi precyzyjnie poinformować klienta o konsekwencjach korzystania z przysługujących mu świadczeń (dotyczy to między innymi konieczności dokumentowania i rozliczania przyjmowanych świadczeń (jak ma to np. miejsce w sytuacji usamodzielnienia pełnoletniego wychowanka opuszczającego placówkę opiekuńczo-wychowawczą).

8. Pracownik socjalny winien zasięgnąć konsultacji współpracowników i zwierzchników w przypadku, gdy leży to w żywotnym interesie klienta.

Jak zaznaczono wcześniej, pracownik socjalny, zwłaszcza w sytuacji pierwszych kontaktów z osobami z lekkim upośledzeniem umysłowym, gdy nie posiada jeszcze niezbędnego doświadczenia i pogłębionej wiedzy na temat istoty tego rodzaju niepełnosprawności, musi współpracować z innymi pracownikami, zwierzchnikami lub osobami reprezentującymi specjalistyczne ośrodki. Zasięgnięcie opinii i konsultacje są niezbędne, jeśli wymaga tego dobro klienta.

9. Pracownik socjalny za zgodą klienta ma prawo zaprzestać świadczenia pomocy, gdy wyczerpane zostały przewidziane prawem świadczenia lub gdy takie świadczenia nie są już potrzebne.

Klient może w dowolnym momencie zrezygnować z pomocy i wsparcia udzielanego przez pracownika socjalnego, jeśli stwierdzi, że pomoc już nie jest mu potrzebna. Pracownik socjalny musi wolę klienta uszanować, nawet, jeśli sam uważałby, że jest inaczej. Staje się to kolejnym źródłem dylematów, jakie niejednokrotnie towarzyszą wykonywanej pracy. Podobnie problematyczną może być sytuacja, w której to pracownik socjalny stwierdza, że wyczerpały się już wszystkie możliwe świadczenia lub uznaje, że klient jest gotów do podjęcia samodzielnego funkcjonowania, a on sam nie wyraża na to zgody. Pracownik socjalny zatem chcąc postępować zgodnie z zasadami kodeksu etycznego musi, niezależnie od przeżywanego dyskomfortu, zakończyć proces pomocy.

10. Pracownik socjalny ma prawo do zmiany formy udzielanej pomocy w przypadku stwierdzenia wykorzystania świadczeń niezgodnie z przeznaczeniem.

Pracownik socjalny powinien dyskretnie monitorować samodzielne poczynania klienta sprawdzając, czy ten we właściwy sposób korzysta ze świadczonej mu pomocy. W sytuacji, gdy stwierdzi, iż pomoc nie jest odpowiednio spożytkowana, może zmienić jej formę. W odniesieniu do relacji pracownika socjalnego z osobą niepełnosprawną może się to okazać sprawą problematyczną, gdyż klient nie zawsze korzysta z udzielanej pomocy w sposób właściwy ze względu na fakt ograniczeń związanych z jego niepełnosprawnością (może np. nie rozumieć różnych bardziej skomplikowanych

sytuacji, nie radzić sobie z dyscypliną i rygiorem korzystania ze świadczonych mu usług). W takiej sytuacji pracownik socjalny może znowu znaleźć się w sytuacji problemowej.

11. Pracownik socjalny zobowiązany jest do zachowania w tajemnicy informacji uzyskanych od klienta w toku czynności zawodowych.

Jest to zasada, która obowiązuje w każdym zawodzie, pod pojęciem „zasady zachowania tajemnicy zawodowej“. Jednakże wiąże się z nią potencjalne zagrożenie popełnieniem poważnego błędu etycznego, który polega na błędnej interpretacji tej zasady. Mogą się bowiem zdarzyć sytuacje, w których dla dobra klienta konieczne staje się poinformowanie o jego sprawach „osób trzecich“ lub stosownych instytucji, w gestii których leży rozwiązanie problemów klienta. Pracownik socjalny ponownie może być narażony na konieczność wyboru pomiędzy dwoma sprzecznymi wartościami.

12. Pracownik socjalny ma prawo bez zgody klienta przekazywać poufne informacje wyłącznie wówczas, gdy przemawiają za tym ważne względy zawodowe.

Zasada ta jest zapisem, który stwarza pracownikowi możliwość podjęcia decyzji, na które klient nie wyraziłby zgody. Może to jednak nastąpić tylko i wyłącznie w sytuacji, gdy jest pracownik jest naprawdę przekonany, że wybiera właściwe rozwiązanie, uzasadnione ważnymi względami.

Dylematy etyczne pracownika socjalnego

Powyższa analiza zasad etycznych obowiązujących pracownika socjalnego, dokonana z perspektywy jego kontaktu z klientem z lekkim stopniem niepełnosprawności intelektualnej ukazuje, że działalność pracownika socjalnego wymaga od niego ogromnych kompetencji i wysokiego poziomu profesjonalizmu. „Istotą zawodowej działalności pracowników socjalnych jest pomaganie ludziom mającym problemy w prawidłowym funkcjonowaniu społecznym, które skutkują nieumiejętnością zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych przez klientów pomocy społecznej. Analizując relacje pomiędzy pracownikami socjalnymi a ich podopiecznymi, nie można zapomnieć o niebezpieczeństwie wypaczenia idei pomocy, które zagraża wszystkim „specjalistom od pomagania“, a jest związane z tendencją do stawiania się wyżej, ponad podopiecznych, czyniąc z nich swoich poddanych“ (I. Mudrecka 2002, s. 123).

Szczególnie ważne wydaje się zwrócenie uwagi na szereg rozterek i dylematów etycznych, na które narażony jest w swojej działalności pracownik socjalny. Dylemat oznacza konieczność dokonania wyboru pomiędzy dwiema wzajemnie wykluczającymi się możliwościami, przy czym każda z nich na ogół może być argumentowana zarówno pozytywnymi jak i negatywnymi konsekwencjami jej wyboru. Ale tylko jedna może być i musi być wybrana, co oznacza, że drugą trzeba odrzucić. Wówczas zawsze łączy się to z dyskomfortem związanym z niepewnością wynikającą z niemożności przewidzenia skutków, co stwarza sytuację podejmowania ryzyka.

Dylematy etyczne są wpisane w każdy zawód, którego istotę stanowi udzielanie jakiegokolwiek pomocy innym osobom. J. Brągiel do obszarów, w których najczęściej ujawniają się dylematy etyczne pracowników socjalnych zalicza: 1. Rozbieżności pomiędzy wartościami osobistymi a zawodowymi; 2. Bezpośrednia praca z klientem; 3. Realizacja polityki i programów pomocy społecznej (Brągiel 2002, s. 73).

Z punktu widzenia niniejszego opracowania najistotniejsze wydają się dylematy rodzące się w bezpośrednim kontakcie pracownika socjalnego z klientem. Należy podkreślić, że zawsze interwencja pracownika socjalnego wiąże się z decyzjami natury moralnej i wymaga odpowiedzi na pytanie, „co należy?” lub „co powinno się zrobić?” i najczęściej nie jest możliwe dokonanie prostego wyboru. Do najczęściej spotykanych dylematów etycznych pracownika socjalnego w kontakcie z klientem niepełnosprawnym należą: podejmowanie działań wbrew woli klienta, konieczność prawdomówności wobec klienta, zachowanie autonomii klienta w podejmowaniu decyzji, pogodzenie własnych wartości z wartościami klienta, potrzeba zmiany formy udzielanej pomocy, konieczność zakończenia świadczenia pomocy, respektowanie zasady zachowania tajemnicy zawodowej. Nie jest to lista wyczerpująca zakres dylematów etycznych, gdyż nie sposób przewidzieć wszystkie możliwe sytuacje, w których pracownik socjalny będzie musiał dokonywać trudnych wyborów. Sytuacje te zawsze zależą od indywidualnych problemów klienta, jego możliwości i zewnętrznych czynników warunkujących świadczenie wsparcia i pomocy. Jednak w każdej sytuacji pracownik socjalny dokonuje określonych wyborów i najważniejsze wydaje się być, aby stwarzały one szansę na skuteczne rozwiązanie problemów klienta w przekonaniu wyboru najlepszych rozwiązań.

Podsumowanie

Pracownik socjalny musi być profesjonalistą w swojej dziedzinie, aby móc w sposób pożądaný pełnić swoją rolę (skutecznie wspierać i pomagać). „Profesjonalizm zakłada pewną relację między profesjonalistą a klientem, opartą na zaufaniu. Klient jest zdany na profesjonalistę i wierzy, że ten spełni swe zadania należycie. Celem pierwszorzędny profesjonalisty jest zaspokojenie i spełnienie oczekiwań klienta.” (Matyjas 2004, s. 237). Tak ważna misja, jaką jest działalność pracownika socjalnego wobec osoby niepełnosprawnej, winna być realizowana z zachowaniem wszelkich zasad etycznych i bez popełniania jakichkolwiek błędów.

Niniejszy artykuł, z uwagi na ograniczone ramy, jest tylko częściową próbą ukazania dylematów etycznych, z jakimi musi zmierzyć się pracownik socjalny podejmując się udzielenia wsparcia i pomocy w rozwiązaniu problemów niepełnosprawnego klienta i zmianie jego sytuacji życiowej. W każdej trudnej sytuacji życiowej, w niemal każdym kryzysie, jednostka niepełnosprawna, mimo że nie może sama sobie z nim poradzić i staje się klientem pracy socjalnej pozostaje człowiekiem-podmiotem, którego osobiste pragnienia, własne cele i zadania mają znaczenie nadrzędne. Musi on pozostać (lub stać się przy pomocy pracownika socjalnego) odpowiedzialny za siebie i za to co robi oraz zachować (lub zdobyć) autonomię, także wobec siebie.

Natomiast pracownik socjalny jako profesjonalista zawsze winien kierować się zasadą „*primum non nocere*” i unikać zagrożeń i błędów, o jakie w pracy z osobą niepełnosprawną nie trudno.

Literatura:

Braģiel J., *Wokół etyki zawodu pracownika socjalnego*, [w:] *Pracownik socjalny. Wybrane problemy zawodu w okresie transformacji społecznej*, (red.) J. Braģiel, A. Kurcz, Opole 2002, Wyd. UO.

Butrym Z., *Istota pracy socjalnej*, Zeszyty Pracy Socjalnej, z. 3., Kraków 1998, Wyd. IS UJ.

Głodkowska J., *Specyfika kontaktu z osobami niepełnosprawnymi umysłowo*, [w:] *Pedagogika specjalna dla pracowników socjalnych*, (red.) D. Piekut-Brodzka, J. Kuczyńska-Kwapisz, Warszawa 2004, Wyd. APS.

Kodeks Etyczny Polskiego Towarzystwa Pracowników Socjalnych, www.ptps.ops.pl, aktualizacja z dn. 12.10.2009r.

Matyjas B. (2004), *Diagnoza społeczna jako podstawa pracy socjalnej w środowisku*, [w:] *Praca socjalna - wielość perspektyw. Rodzina-Multikulturowość-Edukacja*, (red.) J. Braģiel, P. Sikora, Opole, Wydaw. UO.

Mudrecka I., *Doświadczenia pracownika socjalnego w pracy z klientem*, [w:] *Pracownik socjalny. Wybrane problemy zawodu w okresie transformacji społecznej*, (red.) J. Braģiel, A. Kurcz, Opole 2002, Wyd. UO.

Etika v komunikaci sociálního pracovníka

Kamil Janiš ml.¹

Anotace:

Příspěvek se zabývá méně vnímanými součástmi komunikace při setkáních s klientem, které jsou však do jisté míry určujícími pro naplnění či nenaplnění stanoveného cíle. V příspěvku jsou použity ukázky, které dokreslují jednotlivé součásti komunikace. Dále je text členěn na několik částí, a to od stádia před schůzkou až po vypjaté situace během schůzky. Každá níže zmíněná část je spjata s etickými aspekty, které jsou nedílnou součástí mezilidské komunikace.

Klíčová slova:

emocionální rovina, klient, komunikační maximy, pragmatická rovina, sociální pracovník

Komunikace je nedílnou součástí pracovní činnosti sociálního pracovníka a do značné míry tato složka dominuje v porovnání s jinými pracovními aktivitami. Komunikace mezi sociálním pracovníkem a klientem naráží na úskalí, které je tvořeno rozdílnou životní, sociální a vzdělanostní bariérou. Právě z tohoto důvodu je důležité, aby sociální pracovník přistupoval ke klientovi s určitými etickými zásadami v komunikaci, a tím přispěl i ke zlepšení vztahů a samotné situace klienta.

Některé tyto zásady je nutné si uvědomit a dodržovat již před samotným kontaktem, ba dokonce již před samotnou volbou povolání sociálního pracovníka. Důležité je uvědomění si vztahu *sociální pracovník a klient*. Nesmí být vnímán pouze vztah, že klient potřebuje sociálního pracovníka, ale i vztah, že sociální pracovník potřebuje klienta, a to minimálně z důvodu, že samotná existence klienta nám poskytuje prostor pro vlastní realizaci (nebo zaměstnání). Není však správné vnímat zaměstnání v oblasti sociální práce pouze jako obživu. Jan Ámos Komenský (1592-1670) rozdělil děti do čtyř kategorií podle míry jejich schopností a charakteru, ale všechny kategorie (tedy děti) považoval za vzdělavatelné. Stejným způsobem by se mělo přistupovat i ke klientům, a to takovým způsobem, že s každým klientem se dá pracovat. Pokud by bylo předjato, že existuje nějaký klient, jehož situace je neřešitelná a snaha sociálního pracovníka zbytečná, tak se tento postoj projeví v přístupu k tomuto klientovi a bezděky mu bude sdělen relativní nezájem o jeho situaci.

Po přijetí výše zmíněných názorů, následuje první setkání s klientem a dojem, který zanechá sociální pracovník je do jisté míry určujícím pro vývoj další spolupráce. Zřejmě by se nenašel žádný člověk, který by se na první schůzce nepředstavil. Vlastním představením se klientovi můžeme mnohé naznačit. Klient by neměl vycítit nadřazenost soc. pracovníka nebo získat pocit, že on sám vlastně nic nezmůže a vše je ponecháno na jiné osobě. Na následujících příkladech bude poukázáno na vhodnost či nevhodnost jednotlivých typů představení se (jméno i název městského úřadu je smyšlený).

---

¹ Mgr. Kamil Janiš, Ústav pedagogických a psychologických věd, Fakulta veřejných politik, Slezská univerzita v Opavě, Bezručovo nám. 14, 746 01 Opava, e-mail: kamil.janis@fvp.slu.cz, tel: 553 684 322

1. „Dobrý den, jsem magistra Jana Nováková, jsem sociální pracovnice z městského úřadu Horní Včelná a přidělili mi Váš případ.“
2. „Dobrý den, jsem sociální pracovnice z městského úřadu Horní Včelná a přidělili mi Váš případ.“
3. „Dobrý den, jsem Jana Nováková, jsem sociální pracovnice z městského úřadu Horní Včelná a společnými silami se pokusíme vyřešit Váš případ.“
4. „Dobrý den, jsem Jana Nováková, jsem sociální pracovnice z městského úřadu Horní Včelná a společnými silami se pokusíme vyřešit vzniklou situaci.“

Všechny uvedené příklady by se daly použít, ale pouze 4. lze považovat za nejvhodnější. U předešlých tří je ve všech ukázkách použito slovo *případ*. Toto slovo ve spojitosti s lidmi získalo až hanlivý podtext („*Ty si případ sám pro sebe*“). Proto může být klientem vnímáno negativně. U 1. ukázky je poukázáno na vysokoškolský titul, což může vzbudit dojem jasné vzdělanostní nadřazenosti. Ve 2. ukázce není vůbec zmíněno jméno, a to může zapříčinit odosobnění vztahu. Třetí ukázka obsahuje výše zmíněné slovo *případ*.

Během schůzky je podstatné věnovat se nejen vlastní řeči, ale projevům, které mohou v klientovi vzbudit pocit nezájmu. Důležité je vyvarovat se následujícího:

1. V průběhu schůzky se nevěnovat privátním věcem. Odepisování na soukromé sms apod.
2. Nechovat se takovým způsobem, kdy je evidentní, že spěcháte (ať už na vlak apod.).
3. Opravovat klientův projev, a to jak z obsahové, tak i formální stránky.
4. Neskákat klientovi do řeči.
5. Vyvarovat se teatrálních pohybů hlavy (významné zavrtění hlavou na znamení nesouhlasu).
6. Neobracet oči v sloup.
7. Nepohrávat si během rozhovoru s klientem s tužkou, přívěskem apod.

Tato pravidla jsou relativně známá, ale jejich porušení si člověk často neuvědomuje. Pokud se tedy sociální pracovník účastní nějakých kurzů dalšího vzdělávání, které využívají i řešení modelových situací, je vhodné využít videokameru a provést následný rozbor záznamu.

Z aspektu samotného slovního projevu by se měl sociální pracovník soustředit na některé zásady, které Grice (Pala in Jelínek, Švandová a kol., 1999) nazval jako *komunikační maximy*, a které zohledňují i etickou rovinu komunikace. Jedná se o následující zásady:

1. Kvantita předávaných informací musí odpovídat situaci. Nepředávat zbytečné informace.

2. Kvalita předávaných informací musí být na takové úrovni, aby všechny informace byly pravdivé. Sociální pracovník by tedy neměl předávat neověřené informace.
3. Vyjadřovat se naprosto jasně. Vyhybat se nepřesnostem, dvojsmyslům nebo příliš obecným informacím.
4. Minimalizace nároků a maximalizace výhod pro klienta.

Místo: „*Přineste mi Váš rodný list kvůli ....*“
 Užijeme: „*Potřeboval bych Váš rodný list kvůli ...*“

5. Pokud je to možné, tak souhlasit s klientem a ocenit ho.

Nedílnou součástí celé komunikace s klientem je i přizpůsobení vlastního projevu jeho možnostem (není to myšleno nijak opovržlivě vůči klientovi). Něco podobného doporučoval již Aristotelés (384 – asi 322 př. n. l.), a to s tím rozdílem, že Aristotelés se věnoval odborným přednáškám a rozlišoval jakým jazykem promluvit ke vzdělaným lidem a jakým k laikům a lidem prostým.

Během konzultací může dojít k mnoha vypjatým situacím, které mohou přerůst až k agresivnímu chování klienta, a to buď v podobě slovní nebo fyzické agrese. Vzhledem k zaměření příspěvku bude několik následujících řádků věnováno několika možným řešením slovní agrese. Doporučuje se, aby taková schůzka byla ukončena a přesunuta na pozdější termín, kdy je pravděpodobné, že klient tzv. „vychladne“. Pokud se sociální pracovník rozhodne ve schůzce pokračovat, tak v první řadě nikdy nesmí podlehnout klientovi a používat stejná slova jako emotivně reagující klient. Rychlým a lehce aplikovatelným řešením je vstřícné přivítání a podání ruky, tím je možno vyvést klienta z rovnováhy, protože takovou reakci neočekává a jeho útočnost může být otupena. Před tímto krokem by však měla být vyhodnocena míra rizika, které je s tímto aktem spojeno (vyžaduje to hlubší znalost klienta !!!).

Mnohem bezpečnějším řešením je parafrázování klientova projevu z *emoční roviny* (vztahová) na *rovinu pragmatickou* (věcnou). V každé větě obsahující větší množství slov je skryta informace, kterou musí sociální pracovník dekodovat a následně přetlumočit klientovi (Janiš, Bártová, 2005).

Následující příklad opět dokreslí výše zmíněnou situaci.

Klient: „*Ta píč* v tom zkur* okýnku dole na tom zasn* voddělení mi řekla, že mi jako nedaj náký peníze, že je nákej zákon, že musim zametat ulici.*“

Špatná reakce
soc. pr.: „*Jakou píč* myslíte? Na jakém zkur* oddělení?*“

Správná reakce
soc. pr.: „*Vím co máte na mysli. Ano je takový nový zákon, který se týká ....*“

Právě ono přetlumočení může vést k postupnému vyhasínání emotivnosti klientova projevu. Následně se klient a sociální pracovník dostanou na obvyklou úroveň komunikace a vzniklá situace je mnohem lépe řešitelná.

V tomto textu nejsou postihnuty všechny etické aspekty sociální komunikace a ani to nebylo cílem. Spíše je poukázáno na některé aspekty, které se zdají býti známými, ale nedodržovanými. Cílem tedy je na tyto etické aspekty upozornit a vyzdvihnout jejich důležitost v mezilidské komunikaci.

Použitá literatura:

JANIŠ, K., BÁRTOVÁ, Z. *Uplatnění asertivity v sociální komunikaci*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005. ISBN 80-7041-379-4.

JANIŠ, K. ml. *Vybrané kapitoly z dějin výchovy*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2009. ISBN 978-80-7248-512-3.

JELÍNEK, M., ŠVANDOVÁ, B., a kol. *Argumentace a umění komunikovat*. Brno: PdF MU, 1999. ISBN 80-210-2186-1.

NELEŠOVSKÁ, A. *Pedagogická komunikace v teorii a praxi*. Praha: Grada, 2005. ISBN 80-247-0738-1.

Etické aspekty práce s rizikovými jedinci

Martin Kaliba¹

Anotace:

Příspěvek se zabývá vybranými etickými aspekty práce s rizikovými jedinci. Na danou problematiku je nahlíženo z multidisciplinární perspektivy. Cílem příspěvku je poukázat na fakt, že etický přístup k rizikově jednajícím klientům (resp. jedincům v riziku) je zcela zásadní ve všech úrovních a fázích procesu práce s těmito jedinci.

Klíčová slova:

Etika – etopedie – jedinci rizikovní – práce s rizikovými jedinci.

Termín rizikovní jedinci (především rizikovní dospívající) označuje skupinu populace, u níž je následkem spolupůsobení více faktorů zvýšená náchylnost k nepřiměřenému chování a zvýšená pravděpodobnost selhávání v psychické a sociální oblasti (srov. Vojtová, 2008). Práce s rizikovými jedinci je problematikou, ve které nachází uplatnění v praktické i v teoretické rovině řada oborů. Vedle sociální práce, pedagogických věd, psychologických oborů a psychoterapie jsou to například i medicínské obory (např. v péči o závislé). Práce s rizikovou mládeží (která je v rámci rizikové populace asi nejvíce zdůrazněna) pak klade na všechny pracovníky v pomáhajících profesích určité nároky. Cílem tohoto příspěvku je upozornit na fakt, že etické aspekty těchto nároků jsou nedílnou součástí péče o jedince rizikově jednající.

Inspirací pro ukotvení etické dimenze práce s těmito jedinci mohou poskytnout pedagogické disciplíny, které se tradičně výchovou a vzděláváním této cílové skupiny zabývají. Jedná se potom zejména o sociální pedagogiku a etopedii. Oporu právě těchto dvou disciplín si následující text dovoluje použít jako své východisko.

Sociální pedagogika je disciplínou, která v české literatuře (stejně jako v praktické rovině v našich podmínkách) stále nemá jednotné vymezení. Jedno z mnoha různých pojetí vymezuje sociální pedagogiku jako aplikaci konkrétní sociální etiky a rozvíjení výchovy a prosociálního chování (Hroncová, 2001). Přitom právě sociálně výchovná péče o rizikové skupiny populace je jednou z klíčových obsahových oblastí sociální pedagogiky (srov. Kraus, Poláčková a kol., 2001).

Etopedie je jednou ze subdisciplín speciální pedagogiky, která se zabývá edukací, reedukací a resocializací jedinců s poruchami emocí a chování (resp. rizikových jedinců) (srov. Vojtová, 2004, 2008). Z etymologického hlediska je název disciplíny složen ze slov řeckého původu *ethos* (mrav) a *paidea* (výchova). Velmi podnětný a inspirativní je pak možný výklad významu pojmu *ethos*. Ten se dá totiž chápat ve třech významových rovinách (Klíma, 1978):

⇒ *Ethos* jako sféra narušení (ve smyslu narušených mravů-za cenu určité nepřesnosti je rizikové jedince možné považovat za jedince „mravně narušené“. Z tohoto

---

¹ Mgr. Martin Kaliba, Katedra speciální pedagogiky, PdF UHK Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové

předpokladu také vychází základ některých starších terminologických modelů používaných k označení cílové skupiny).

⇒ Ethos jako oblast pro působení (ve smyslu mravní výchovy). V edukaci jedinců s poruchami emocí a chování je jedním ze základních stavebních kamenů působení na hodnotovou orientaci vychovávaných.

⇒ Ethos jako požadavek přístupu pracovníka ke klientovi. Přístup etopeda ke klientovi by měl být „mravný“- pedagog by tedy měl respektovat určité etické zásady.

Právě poslední zmíněný faktor zdůrazňuje kvalitativně i kvantitativně velmi náročné požadavky na každého pracovníka s rizikovými jedinci. Práce s takovouto cílovou skupinou je pro daného pracovníka velmi náročná. V rámci výkonu své profese se pravidelně setkává s jedinci, kteří běžně mohou vyvolávat mravní odsuzování, případně až odpor (srov. Kopřiva, 1999). Je tedy zřejmé, že pracovník s rizikovými jedinci by měl vedle obecných požadavků na určitou vědomostní výbavu a penzum praktických dovedností mít i jistou míru profesionálně-etické identity (Kraus, 2008). Právě poslední zmíněná skupina požadavků na výkon profese je z hlediska tématu etiky nejvíce podstatná. Zahrnuje totiž potřebu specifických osobnostních vlastností, a to především morálních požadavků, které musí jedinec splňovat.

Smysl těchto nároků pak nachází uplatnění v řadě situací, se kterými se v průběhu širokého spektra činností s rizikovým jedincem pracovník setkává. V jejich rámci je možné rozlišovat problémy morálního charakteru, které jsou charakterizovány jako problémy a situace, u nichž relativně přesně dokážeme stanovit, co je správné a co je špatné. Na straně druhé lze hovořit o otázkách etického charakteru, kde je významná absence dostačujících odpovědí na tyto otázky (Henriksen, Vetlesen, 2000).

Etickou dimenzi pracovníků s rizikovými jedinci (především pedagogických pracovníků pracujících s rizikovou mládeží) lze spatřovat ve třech navzájem se prolínajících rovinách (srov. Vacek, Lašek, Doležalová, 2005). V základní rovině se jedná o užívání etických principů za účelem běžné koexistence mezi lidmi. Druhá oblast-rovina etiky plynoucí z profese je vázána na charakter vykonávané profese a s ohledem na její specifika i na určité „poslání“. Snahou pracovníka s rizikovou částí populace je rozvinout potencialitu osobnosti jedince a v maximální možné míře ho připravit na (opětovné) fungování ve společnosti. Poslední rovina chápe etiku pracovníka jako určitý model. Pracovník se zde stává jednak podmínkou možnosti pozitivního působení na vychovávaného a jednak je vychovávanému vzorem. To je tím důležitější, že pracuje s jedinci, jejichž hodnotová orientace je narušená a její kladné ovlivňování pozitivním vzorem je tedy více než žádoucí.

Konkrétně lze říci, že etika práce s rizikovými jedinci by měla vycházet ze současného chápání bio-psycho-socio-spirituálního modelu (Kalina a kol., 2003), který se stává standardem přístupu k této cílové skupině. Současný pohled tedy kromě biologických a psychologických faktorů rizikového chování bere v úvahu i vliv vnějšího prostředí (společnosti) a v neposlední řadě onu spirituální složku. Ta zahrnuje nejen určitý transcendentální přesah osobnosti jedince, ale také kvalitu vztahu mezi pracovníkem (terapeutem) a klientem. V této dimenzi pak etika přístupu terapeuta nachází velký prostor.

Etické aspekty se prolínají celým procesem a odrážejí se tedy ve všech úrovních práce s rizikovým jedincem. Na určitou profesionální etiku narážíme již ve stadiu prevence rizikového chování. Jako podstatná etická otázka se jeví např. využívání konceptu odstrašení v primární prevenci sociálních deviací. Vystupuje zde např. problém, zda je etické úmyslně přeceňovat škodlivé následky určitého jevu současně se snahou o nevyváženost a neobjektivitu informací (jak se především v minulosti stávalo např. v protidrogové primární prevenci).

Ve fázi intervence narážíme na celou řadu etických otázek a problémů. Z hlediska péče o rizikového jedince se jako jedno z nejpodstatnějších dilemat jeví segregace těchto jedinců. V péči o jedince se specifickými potřebami obecně v současné společnosti panuje trend integrace a inkluze. Přestože se tyto snahy minimálně částečně přenesly i do oblasti rizikových jedinců, segregáční tendence v práci s nimi stále přetrvávají.

V rovině rehabilitace (resocializace) jsou etická dilemata společně s předcházející fází asi nejvíce patrná. Rehabilitace jedinců s rizikovým chováním zahrnuje i takové okruhy lidí, jakými jsou drogově závislí, sexuální devianti, pachatelé závažné trestné činnosti atp. Velmi významným problémem je zde např. problematika respektování lidských práv těchto jedinců (v prostředí věznic, ochranné výchovy...).

Zvláštní pozornost si bezesporu zaslouží diagnostika. Již v této rovině narážíme na určitá etická úskalí. Prvním z nich může být samotná oblast stanovení normy, což je v pomáhajících profesích klíčový problém (srov. Vojtko, 2008). Způsob stanovení a pojetí normality je zcela zásadní pro to, abychom se mohli zabývat deviantním způsobem chování. Také samotný způsob označení cílové skupiny má zřetelně etický podtext. Terminologie v oblasti rizikového chování s sebou nese nebezpečí etikizace jedinců a vytváření socializačních bariér. Pro předcházení těmto bariérám proto dnes dáváme přednost tzv. soft terminologii, jejímž důkazem by mohl být právě pojem rizikový jedinec.

K práci s rizikovou mládeží se v obecné rovině váží různé dílčí typy etiky (srov. Henriksen, Vetelsen, 2000). Jedním z těch nejznámějších je povinnostní etika. Povinnostní etika se vztahuje k situacím, kdy je jedinec konfrontován s určitou povinností (pravidlem, podle kterého se musí chovat, aby se vyhnul nemorálnímu jednání). V rámci povinnostní etiky je v souladu s Kantovou etickou teorií kladen požadavek na univerzálnost. Jednotlivé situace a rozhodnutí, jak se v nich zachovat, by měly být podrobeny zvážení toho, zda konkrétní řešení může být považováno za řešení absolutní. V rámci dané situace je nutné na základě podrobné analýzy situace rozhodnout, na co je nutné z etického hlediska klást největší důraz. Jiný pohled na věc nabízí diskurzivní etika. Tento typ etické teorie nabízí jistou alternativu vůči povinnostní etice. Na rozdíl od monologického a absolutistického přístupu bere v úvahu zainteresovanost více subjektů (stran) v určité situaci a snaží se brát v úvahu zájmy a stanoviska všech zúčastněných. Etika zde není záležitostí individuální, ale sociální a ke stanovení toho, co je správné, lze dospět komunikací a kooperací s dalšími jedinci. Diskurzivní etika tedy svá východiska staví na základech přijatelných pro všechny strany. Zajímavým konceptem se jeví být také lidská práva jako etický systém. Tuto skupinu přístupů k etice lze považovat za jakési rozpracování diskurzivní etiky a konkretizaci hlavních témat. Za další možné přístupy můžeme považovat utilitaristickou etiku, etiku ctnosti či etiku blízkosti, která považuje za hlavní model koexistence člověka mezi

lidmi. Etika je v podstatě součástí existence a formuje se na základě vlastního bytí. Morálku pak od existence nelze oddělit.

Konkrétně je etická rovina práce s rizikovými jedinci (především výchovy a vzdělávání rizikové populace) determinována tím, že narozdíl od sociální práce nemá např. etopedie ani sociální pedagogika jednotně přijímaný etický kodex. Zcela pak chybí společný etický kodex všech pracovníků, kteří se na tomto poli realizují napříč různými obory. Přes tuto skutečnost uvádíme vybrané etické aspekty práce s rizikovými jedinci, které jsou opřeny o Kalinovo adiktologicko-terapeutické pojetí této záležitosti (Kalina, 2003):

⇒ **Požadavek na vysoké odborné nasazení**

Obecný požadavek pomáhajících profesí na vysoké osobní nasazení do odborné práce a rozvoj ve prospěch klienta je v případě práce s danou cílovou skupinou ještě naléhavější. Kromě maximální angažovanosti pracovníka sem spadá i nutnost trvale se vzdělávat.

⇒ **Kultivace vlastní osobnosti**

Kultivace vlastní osobnosti pracovníka je v tomto kontextu chápána jako zdokonalování instrumentu odborné intervence. Především prevence rizik spojených s rozvojem burn-out syndromu je pak jednou z důležitých podmínek udržení standardů kvalit v péči o klienta.

⇒ **Nepoškozování klienta**

Je další ze základních pravidel každého pracovníka s rizikovými skupinami populace. Jedná se např. o nevyužívání předem neotestovaných a neprovořených postupů a metod, vhodnou aplikaci pravidel, vyhýbání se nadržování atp.

⇒ **„Zdrženlivost“ ve vztahu s klientem**

Zahrnuje požadavky na nezneužívání klientů a na neulpívání na mimopracovních vztazích s klientem. Za neetickou je třeba považovat jakoukoliv formu zneužívání klienta za účelem uspokojení vlastních potřeb nejrůznějšího druhu. Samostatným problémem je pak nalezení hranic vztahu pracovník-klient.

⇒ **Důvěrnost práce s klientem**

Souvisí s povinností mlčenlivosti v oblasti osobních údajů klienta. V práci s rizikovými jedinci má pak atmosféra důvěry a navození bezpečného, neohrožujícího a důvěrného prostředí zcela mimořádný význam.

⇒ **Akcent na práva/povinnosti klienta**

Jednou ze stěžejních zásad práce s jakýmkoliv klientem je respektování základních lidských práv jedince. Fenomén akcentování lidských práv však s sebou nese riziko v podobě nedostatečného důrazu na vlastní povinnosti a odpovědnost. Je proto nanejvýš důležité vedle respektování práv klienta také působit ve smyslu zdůrazňování práv druhých a odpovědnosti za vlastní jednání.

Vzhledem k tomu, že předcházející část příspěvku zdůrazňovala nutnost aplikace etických zásad do všech fází práce s rizikovými jedinci, je nutné podotknout, že určité etické zásady by se měly týkat také výzkumu v této oblasti. Tak jako sociální výzkum obecně má i výzkum v našem kontextu několik vymezených problémů v etické rovině. V první řadě je nutné respektovat určité etické limity výzkumu. Výzkumník by tak neměl překročit velmi neostrou hranici respektování intimity myšlení a emocí

zkoumaných subjektů. Samostatným problémem jsou otázky týkající se sdělování výsledků výzkumu. Ty mohou na zkoumaného jedince působit nepříjemně, způsobovat stud atd. Některé typy výsledků také hrozí svou zneužitelností. Je potom tedy záležitostí každého pracovníka, jak s těmito výsledky bude v duchu etických zásad nakládat. Velmi problematické je z etického hlediska rovněž využívání experimentů.

Závěrem příspěvku je nutné konstatovat, že etické aspekty musí být považovány za fundamentální součást přístupu k rizikovým jedincům na všech úrovních a ve všech fázích. Za účelem naplnění této myšlenky se jako nezbytné jeví považovat etické aspekty za neoddelitelnou součást požadavků kladených na pracovníky s těmito jedinci. Nejeftektivnějším východiskem je pak zřejmě zařazování etiky jako součásti přípravy pracovníků s nejrůznějšími typy rizikových jedinců.

Použitá literatura:

- HENRIKSEN, J., VETLESEN, A.. *Blízké a vzdálené*. 1. vyd. Boskovice : Albert, 2000. 216 s. ISBN 80-85834-85-5.
- HRONCOVÁ, J., HUDECOVÁ, A., MATULAYOVÁ, T. *Sociální pedagogika a sociální práce*. 1. vyd. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2001. ISBN 80-8055-476-5
- JANKOVSKÝ, J. *Etika pro pomáhající profese*. 1. vyd. Praha : Triton, 2003. 223 s. ISBN 80-7254-329-6
- KALINA, K., et al. *Drogy a drogové závislosti : mezioborový přístup*. 1. vyd. Praha : Úřad vlády České republiky, 2003. 2 sv. (314, 344 s.) . ISBN 80-86734-05-6.
- KLÍMA, P., KLÍMA, J. *Základy etopedie : Uvedení do etopedie, nárys vývoje a organizace péče*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1978. 121 s.
- KOPŘIVA, K. *Lidský vztah jako součást profese..* 3. vyd. Praha : Portál, 1999. 147 s. ISBN 80-7178-318-8.
- KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V., et al. *Člověk prostředí výchova : K otázkám sociální pedagogiky*. 1. vyd. Brno : Paido, 2001. 199 s. ISBN 80-7315-004-2
- KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky* . 2008. 1. vyd.: Portál, 2008. 216 s. ISBN 978-80-7367-383-3
- VACEK, P., LAŠEK, J., DOLEŽALOVÁ, J. Etická dimenze pedagogické profese. In VACEK, P., ŠVARCOVÁ, E. (eds.) *Profesní etika pedagogů a mravní výchova žáků*. 1. vyd. Hradec Králové : Gaudeamus, 2005. s. 6-37 ISBN 80-7041-343-3
- VOJTKO, T. Dilema normality v teorii a praxi pomáhajících profesí. In JANEBOVÁ, R., SMUTEK, M. (eds.) *Posuzování životní situace v sociální práci*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2008. s. 137-140
- VOJTOVÁ, V. *Kapitoly z etopedie I. : Přístupy k poruchám emocí a chování v současnosti*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2004. 94 s. ISBN 80-210-3532-3.
- VOJTOVÁ, V. *Kapitoly z etopedie I: Přístupy k poruchám emocí a chování v současnosti*. 2. přeprac. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2008. 136 s. ISBN 978-80-210-4573-6.

Úředník a zároveň sociální pracovník v jedné osobě

Marcela Gaždová¹

Abstrakt:

„Úředník a zároveň sociální pracovník odboru sociálních věcí se v dnešní době stává hromosvodem pro nespokojenost klientů. Nemalou měrou se na tom podílí i obraz o úřednících, který podávají média. Zároveň by však měl úředník-sociální pracovník dodržovat etický kodex. Při přístupu některých klientů to vypadá, že úředník a sociální pracovník v jedné osobě ani nemůže být člověk, aby zvládl nervové napětí, které při jednáních na úřadech vzniká.

Svá rozhodnutí musí vysvětlovat a obhajovat. Potřebuje znát zákony současné i platné v nedávné době.

Jeho každodenní práce je pracovat s lidmi, kteří se ocitli v nepříznivých životních situacích. Ne vždy je však spokojen s tím, jaké výsledky jeho práce přináší i se zákony a předpisy, kterými je povinen se řídit.“

V sociální oblasti pracuji jako úředník a zároveň sociální pracovník odboru sociálních věcí sedmým rokem. Pět let jsem pracovala na městském úřadu a nyní druhým rokem pracuji na krajském úřadu. Na městském úřadu byly mojí agendou dávky do hranice sociální potřebnosti, později dávky hmotné nouze, dávky pro osoby se zdravotním postižením. Na krajském úřadu je v mé kompetenci odvolací řízení, dávky sociální péče – příspěvek na péči.

Občan přicházející na úřad má jasno v tom, že očekává pomoc, nejlépe peněžitou a má subjektivní pocit určité životní prohry, nespravedlnosti, proč se zrovna on dostal do nepříznivé životní situace, má pocit bezmoci, protože nemůže řešit svoji situaci vlastními silami. Další přichází s tím, že je samozřejmostí, aby mu úřad pomohl, protože právě on je ten nešťastník, který si pomoc zaslouží. Opakovaně zaznívá věta „Vy jste sociálka, vy máte povinnost mi pomoci!“. Povinnosti, které musí občan splnit, aby pobíral dávku sociální péče, jsou pro něj něco jako ponižování. Má v tu chvíli pocit, že se musí úředníka doprošovat, aby „něco“ dostal.

Navíc místo, aby úředník-sociální pracovník začal pomáhat, zahltlí ho mnoha formuláři a požaduje po něm mnoho potvrzení. Pro klienta to znamená běhání po dalších úřadech a institucích. Dále si úředník ověřuje jeho tvrzení a dokonce chce přijít na sociální šetření. Reakcí občana ve většině případů je pocit narušení jeho soukromí cizí osobou.

Úředník-sociální pracovník při těchto jednáních bývá skutečně pouze úředníkem a musí často snášet hrubé a nepříjemné chování ze strany klienta. Klient svoji nespokojenost potom vyjadřuje mnohdy nevybíravými slovy na úředníka. Málokterý klient si však v tu chvíli uvědomuje, že to není úředník, kdo tyto podklady vyžaduje. Neví, že je to systém státní správy, který je úředník povinen dodržovat, že to jsou zákony, které vlastně úředník zastupuje. Úředník je v tu chvíli pouze hromosvodem nespokojenosti klienta.

---

¹ Studentka 2. ročníku kombinovaného studia oboru Sociální práce, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Z pohledu klienta se úředník jeví jako neochotný pomáhat, ovšem ani úředník, který zahltil klienta nejedním tiskopisem, nemá pocit, že pomáhá nebo řeší situaci klienta.

Úředník musí pro výkon svého povolání vykonat zkoušku odborné způsobilosti nebo musí mít odpovídající vysokoškolské vzdělání, musí znát zákony, které k výkonu své funkce potřebuje. Navíc neustále jsou zákony novelizovány a úředník se neustále učí jejich nové a nové znění. Úředník na odboru sociálních věcí je i sociálním pracovníkem, ale k poradenství a konstruktivní práci s klientem se v záplavě papírování dostává okrajově. Množství spisů a jeho časové možnosti mu dávají malý prostor pro tuto činnost. Klienta též více zajímá, zda mu přizná dávku, nejlépe peněžitou, a o poradenství jeví velmi malý zájem. Nelze každou situaci vyřešit pouze penězi a je jen na ochotě klienta spolupracovat s úředníkem a svěřit se mu, co všechno by potřeboval vyřešit.

Na druhou stranu je klient udiven, pokud úředník neposkytne přesné informace ohledně dávek státní sociální podpory nebo co vše potřebuje k žádosti o důchod a navíc, jak to, že si nemůže zažádat na „sociálce“.

Úředník má dodržovat kodex etiky zaměstnanců, který má dnes už každý úřad, sociální pracovník má dodržovat etický kodex sociálních pracovníků. Kde je však hranice, co vše úředník má snést a co už ne.

Každý úkon, který úředník ve správním řízení provede je zdokumentován, každé rozhodnutí, které udělá, musí být schopen obhájit. Ve svém konání spíše obhájuje svoji vlastní práci, ale nemá čas na to, aby se mohl zamýšlet nad řešením situace klienta. Na druhé straně klienti nosí dokumenty, které jsou zmačkané, umaštěné, potrhané.

V etickém kodexu sociálních pracovníků České republiky je uvedeno v etických zásadách: „*Sociální pracovník respektuje jedinečnost každého člověka bez ohledu na jeho původ, etnickou příslušnost, rasu či barvu pleti, mateřský jazyk, věk, pohlaví, rodinný stav, sexuální orientaci, ekonomickou situaci, náboženské a politické přesvědčení a bez ohledu na to, jak se podílí na životě celé společnosti.*“ V praxi se stává, že klienti ve chvíli, kdy zjistí, že nemají nárok na dávku sociální péče, začnou na úředníka útočit slovy, že kdyby si namazali obličej krémem na boty, že něco určitě dostanou, nebo kdyby byli „něčí“ příbuzní, že jim ta dávka bude přiznána. V tu chvíli je velice těžké je přesvědčit, že to není pravda. Pokud v tuto chvíli začne úředník vysvětlovat, že zákony jsou pro všechny stejné a že nemá jinou možnost, jak rozhodnout, dostane se mu spíše pohrdání někdy i nadávky. Klient nechce slyšet pravdu, on má tu „svou“.

Úředník je vystavován i kritice v médiích. Informace nebývají přesné, přesto s tímto pohledem na úředníka jako na člověka nespolehlivého, arogantního, protivného klienti přicházejí a je pak nelehké získat si jejich důvěru. Protože to, řeknou v televizi nebo je napsáno v novinách, je mnohem pravdivější než to, co se dozvědí občané na úřadě.

Tento můj příspěvek je zamyšlením nad každodenností úředníka a sociálního pracovníka v jedné osobě. Lidé si neuvědomují, jak musí být úředník silnou osobností, aby po všech těchto momentech dokázal s nimi jednat s úsměvem, příjemným vystupováním a poradit jim s dostatečnou dávkou empatie a porozumění.

Etický rozmer práce trénera PRIDE

Pavol Sedlák¹

Anotácia:

Príspevok s zaoberá postavením a prácou trénera PRIDE. V procese prípravy náhradných rodičov vystupuje ako článok sociálneho systému. Konečný cieľ práce trénera PRIDE: harmonizácia podmienok pre život opusteného dieťaťa v náhradnej rodine kladie vysoké nároky na jeho prácu s uchádzačmi a zodpovednosť za konečné rozhodnutie. Príspevok poukazuje na niektoré etické aspekty činnosti lektora prípravného programu a ich vplyv na rozhodovanie uchádzača o náhradnú rodinnú starostlivosť.

Úsmev ako dar, spoločnosť priateľov detí z detských domovov, n. o. sa už dvadsaťpäť rokov, čiže od svojho vzniku snaží naplniť svoje motto: „...aby každé dieťa malo rodinu.“ V rámci tohto zamerania systematicky pracuje prostredníctvom zamestnancov, spolupracovníkov a dobrovoľníkov na návrate detí do rodinného prostredia, či už sanáciou pôvodnej biologickej rodiny alebo prípravou náhradnej rodiny, v ktorej môže opustené dieťa vyrastať. Pre efektívne naplnenie druhej možnosti zakúpil Úsmev ako dar certifikovaný výcvikový program PRIDE americkej licencie. Tento program získal akreditáciu príslušných ministerstiev, a dnes patrí v Slovenskej republike medzi niekoľko možností prípravy na náhradnú rodinnú starostlivosť predpísanej zákonom.

Program PRIDE je štruktúrovaný výcvikový program, ktorým záujemcovia o adopciu, pestúnstvo alebo profesionálne rodičovstvo získavajú množstvo informácií, spoznávajú sami seba, spoznávajú pocity a prežívanie opusteného dieťaťa, delia sa o vlastné a sprostredkované skúsenosti trénerov, sú zapojení do hodnotiaceho procesu, ktorého výsledkom je rozhodnutie pre alebo proti.²

Proces prípravy týmto programom je rozložený spravidla na deväť stretnutí, nasledujúcich týždňov po sebe. Skupina klientov je vedená dvojicou trénerov, obvykle je jeden psychológ a druhý náhradný rodič. Významnú časť tímovej práce tvoria aktivity, ktoré zážitkovou formou umožňujú uchádzačom prostredníctvom ich pocitov „odžiť“ rôzne situácie zanedbávaného a odmietaného dieťaťa. Tréneri v týchto zážitkových aktivitách vystupujú ako sprievodcovia, ktorí pomáhajú vytvárať spojenia medzi modelovou situáciou a realitou. Tréner akceptuje princíp autonómie klienta a podporuje ho, aby svojím spôsobom prežíval a vyhodnocoval situáciu.³ Umožňuje mu prejaviť svoje pocity, alebo ich neprejavovať. Niekedy uchádzači z určitých vnútorných dôvodov namiesto vyjadrenia pocitov začnú verbalizovať alebo špekulovať. Zážitková aktivita však spočíva v aktuálnom prežívaní a uvedomovaní si celej škály pocitov, čo v konečnom dôsledku má viesť k porozumeniu zážitkov opusteného dieťaťa, preto tréner trvá na pôvodnom zámere. V tomto zmysle klientom trénera nie je uchádzač, ale dieťa, ktorému hľadá rodinu.

¹ RNDr. Mgr. Pavol Sedlák, Gymnázium sv. T. Akvinského, Košice, sedlak@gt.sk

² www.usmev.sk, 25. 09. 2009

³ Porov. CUNGAR a kol.: Osobnosť sociálneho pracovníka a manažment. SOCIA, Bratislava, 2005, s. 23.

Únik uchádzača zo zážitkovej aktivity signalizuje určité nezrovnalosti. Ich spektrum môže byť rôznorodé. Preto tréner musí sledovať, či sú úniky systematické alebo len jednorazové a hľadať ich príčiny. Ak sa opakujú, nemal by ich akceptovať, pretože budúci náhradný rodič s veľkou pravdepodobnosťou nebude schopný pracovať s podobnými skúsenosťami, čím vystavuje seba riziku zlyhania a dieťa ďalšej možnej životnej traume.

Tréner výcvikového programu PRIDE je v pozícii sociálneho pracovníka, pre činnosť ktorého je charakteristické okrem iného aj udržanie vysokej profesionality pri výkone svojej práce.¹ Tréneri PRIDE pracujú na udržaní a zvyšovaní svojej profesionality. Zďaleka ju však nechápu ako neosobnosť alebo odstup od klienta. Práve naopak, vysoký stupeň profesionality dosahujú aktívnym osobným zaangažovaním, vytvorením osobného vzťahu s klientmi. Už pri kreovaní pravidiel skupiny sa zvyčajne dohodne tykanie, čo odbúrava psychologické bariéry. Tréner je otvorený všetkým pocitom a názorom, pričom otvorene vyjadruje svoje, bez morálneho nátlaku a posudzovania, opierajúc sa o vlastné skúsenosti a odborné poznatky. Práve tie sú pre uchádzačov najzaujímavejšie, lebo im odкрývajú niečo z toho, kam svojím záujmom o náhradnú rodinnú starostlivosť smerujú.

Aj keď sa zvyčajne v pravidlách skupiny dohodne dôvera a nevynášanie informácií mimo skupinu (resp. jej stretnutia), tréner zdieľaním osobných skúseností a zážitkov riskuje možné zneužitie. Na druhej strane práve takouto dôverou buduje úzky vzťah, v ktorom na základe autenticity dosahuje hodnovernosť, a tým umožňuje uchádzačovi nadobudnúť sociálne zručnosti potrebné pre prijatie a výchovu dieťaťa. Čím viac tréner odhalí svoje slabé stránky a zlyhania, pričom však naznačí aj vnútorný postoj k nim, tým lepšie si „pripravuje pôdu“ u klienta pre prijatie poznania o ranenej detskej duši, jej prejavoch v postojoch a správaní sa dieťaťa. Ľudský, osobný vzťah medzi trénerom a uchádzačom, založený na vzájomnej dôvere a spoločnom záujme² o osud opusteného dieťaťa, je určujúci pre definitívne rozhodnutie pre nejakú formu náhradnej rodinnej starostlivosti. Pre celý čas prípravy však uchádzač musí mať priestor pre slobodné zvažovanie a rozhodovanie.

Výrazný posun v tomto procese nastáva po individuálnych konzultáciách uchádzača s trénermi, hlavne po konzultácii v jeho domácom prostredí. Vtedy obvykle tréner získava komplexný pohľad na uchádzača s jeho zázemím, dotvára si obraz jeho postojov, životných hodnôt v jeho reáliách, zatiaľ čo uchádzač vo svojom vlastnom prostredí, ktoré ovláda, ktoré mu patrí, sa prejavuje oveľa slobodnejšie, suverénnejšie. Potvrďuje seba takého, aký je. Ak tréner prejavuje rešpekt a uznanie životnému prostrediu uchádzača, tento získava vnútornú sebaistotu a morálnu podporu, ktorá ho opäť výrazne približuje k rozhodnutiu vziať na seba ťarchu starostlivosti o opustené dieťa.

V procese prípravy PRIDE súbežne prebieha proces seba hodnotenia uchádzača a hodnotenia trénerom. Pri zážitkových aktivitách, ale aj písomnom vypracovaní odpovedí domácich úloh, uchádzač konfrontuje svoje pocity, skúsenosti a zážitky s tým, čo bude pre neho prínosné a dobré pri starostlivosti a výchove dieťaťa s rôznymi abnormalitami, spôsobenými odlúčením od rodiny, a naopak, čo ho môže brzdiť, alebo

---

¹ Valné zhromaždenie Asociácie sociálnych pracovníkov na Slovensku: Etický kódex sociálnych pracovníkov SR. In :

² Porov. KOPRIVA, K. : Lidský vztah jako součást profese. 1997

až ubližovat'. Na základe tejto vnútornej konfrontácie hľadá východiská práve v individuálnych konzultáciách s trénermi.

Tréner využíva etický princíp rešpektu.¹ Tréner rešpektuje postoje uchádzača, ale sa ho pýta: „Ak sa dieťa bude prejavovať pre teba neželaným spôsobom, čo urobíš? N koho s obrátiš? Kde budeš hľadať pomoc? Čo budeš hľadať za správaním sa dieťaťa?“ Po vyhodnotení stretu dvoch svetov tréner predkladá svoj pohľad, ktorý nebýva definitívny, ale sa hľadá konsenzuálny záver.

Počas prípravy tréner spoznáva silné a slabé stránky uchádzača. Tréner PRIDE volí pozitívny prístup: buduje na silných stránkach uchádzača, posilňuje osobnosť práve ich vyzdvihovaním. Pomenúva aj slabé stránky, zostáva pravdovravný², ale práve preto, že s nimi počíta, že ich nezatajuje, znižuje ich silu a význam. Takýmto prístupom podporuje vlastný životný štýl uchádzača, čím umocňuje jeho výchovné a sociálne potenciality.

Činnosť trénera výcvikového prípravného programu PRIDE vo vzťahu k potenciálnemu náhradnému rodičovstvu je mnohorozmerná. Tento príspevok na niekoľkých príkladoch ukazuje, že nezanedbateľnou časťou úsilia trénera sú etické hľadiská.

---

¹ CANGAR a kol.: Osobnosť sociálneho pracovníka a manažment, s. 24.

² GLUCHMAN, DOKULIC: Teoretické otázky etiky, Etika I. Prešov 2000, s. 23

Etické aspekty speciálněpedagogické intervence realizované v poradenských zařízeních

Petra Bendová¹

Anotace

Příspěvek se zabývá etickými aspekty speciálně pedagogické intervence realizované v poradenských zařízeních, tj. zejména ve střediscích rané péče (v resortu MPSV ČR) a dále pak ve speciálně pedagogických centrech (v resortu MŠMT ČR). Dotýká se zejména otázek profesionální odpovědnosti a připravenosti poradenských pracovníků, jakož i etických principů spolupráce dítěte/žáka/klienta/uživatele se zdravotním postižením, jeho zákonných zástupců, odborníků participujících na komplexní péči o tyto jedince, popř. pracovníků dalších institucí. Pozornost je mj. věnována také plánování poradenských aktivit a způsobu realizace speciálně pedagogické poradenské intervence realizované v návaznosti na standardy kvality sociální péče.

Klíčová slova

odborné kompetence, standardy kvality sociálních služeb, zásady poradenské činnosti, etické principy

Uvedení do problematiky

Poradenstvím (poradenským procesem či poradenskou intervencí) rozumíme v obecném slova smyslu určitý zásah či aktivitu ze strany pracovníků pomáhajících profesí (zdravotníků, psychologů, pedagogů, sociálních pracovníků apod.) zacílenou k ovlivnění určitého stavu, jevu nebo situace, jež se bezprostředně dotýká jedince se zdravotním postižením (dále pouze ZP) nebo jeho sociálního okolí, a jež má vliv na kvalitu jeho života. (2)

Poradenská činnost je mj. považována za jednu ze základních diagnostických situací. Na počátku každého poradenského procesu, jenž se dotýká určité oblasti života člověka se ZP (oblasti biologické, psychologické, sociální, ekonomické atp.), je třeba vždy provést analýzu aktuální situace (stavu) jedince se ZP a tu považovat za výchozí bod poradenské intervence. (6)

Principy poradenské činnosti u jedince se ZP

Poradenská činnost pro jedince s se ZP by se měla vždy řídit základními principy bez ohledu na skutečnost v jaké oblasti je člověku se ZP poradenství poskytováno.

---

¹ PhDr. Petra Bendová, Ph.D., Univerzita Hradec Králové, KSpecP PdF, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové, e-mail: petra.bendova@uhk.cz

Za základní principy poradenské činnosti pro jedince se ZP lze považovat:

- ✓ včasnost (V jakékoli etapě života člověka se ZP, tzn. v případě vrozeného i získaného postižení je třeba co nejdříve zahájit intervenci. Nedílnou součástí intervence jsou poradenské aktivity poskytované zdravotnickými zařízeními, středisky rané péče, speciálně pedagogickými centry (dále pouze SPC), odbory sociální péče, vysokoškolskými poradnami pro handicapované, poradnami fungujícími v rámci neziskových organizací pro osoby se ZP apod.),
- ✓ individuální přístup (V rámci poradenských aktivit poskytovaných osobám se ZP je třeba zohlednit specifika jedince v oblasti motoriky, sebeobsluhy, řeči, samostatnosti a nezávislosti, podpůrných opatření v rámci socializačního, edukačního a pracovního procesu.),
- ✓ komplexnost (Člověk s ZP je považován za bio-psycho-sociální jednotku, a proto by mu měla být dle potřeby poskytována poradenská intervence ve všech oblastech, jež se dotýkají jeho zdravotního a psychického stavu, jakož i sociálního začlenění. Princip komplexnosti vychází z konceptu komprehenzivní/ucelené rehabilitace osob s ZP.),
- ✓ týmovost (Problém/potřeba osoby se ZP je posuzován z pohledu několika odborníků, kteří vzájemně spolupracují.). (1)

Plánování poradenské intervence poskytované osobám se ZP

Řešení problémů osob se ZP nelze řešit metodou pokusu a omylu! Vždy je nutné k řešení jejich aktuálních potřeb přistupovat heuristicky, tzn. poradenský proces pečlivě plánovat a jednotlivé kroky řešení problému podrobně rozpracovat. Poradce spolu s osobou se ZP (klientem, uživatelem) mohou využít algoritmus „DITOR“:

- ✓ D - definuj problém, potřebu (problém je třeba přesně vymezit v celé jeho šíři, popř. zvolit nejaktuálnější problém),
- ✓ I - informuj se (je nutné vyhledat co nejvíce informací, které se vybraného problému dotýkají; tato část poradenského procesu je založena na příčinně-důsledkovém myšlení poradce),
- ✓ T - tvoř řešení (tvorba řešení vychází z podrobné analýzy problému, jedná se o kreativní práci, jež se mnohdy od určitého zaužívaného algoritmu, jenž je však třeba modifikovat s ohledem na individuální schopnosti jedince),
- ✓ O - ohodnoť řešení (z navrhovaných řešení je vybíráno to nejvhodnější, zvažují se jeho důsledky, účinnost návrhu, hodnocení návrhu dle rozličných kritérií - náklady, podmínky, důsledky),
- ✓ R - realizuj řešení (tato závěrečná fáze představuje převedení prezentovaného návrhu do reálné podoby, tak aby byl srozumitelný pro jedince se ZP, jeho rodiče, pro pracovníky pomáhajících profesí, a to např. formou rehabilitačního plánu, individuálního vzdělávacího plánu, edukačního plánu apod. (9)

Požadavky na poradce participujícího na péči o osoby se zdravotním postižením

Plánování a realizace poradenských aktivit se neobejde bez participace poradce, dítěte ZP a jeho zákonných zástupců. Člověk, jenž pracuje na pozici poradce musí splňovat

určité osobnostní požadavky, mimo to jsou na něho kladeny určité požadavky v oblasti kognitivní a sociální.

Co se týče osobnostních předpokladů, mělo by se jednat spíše o extroverta, optimisticky laděného, se schopností empatie a charakterově vyspělého dodržujícího etické normy a kodexy, současně odolného vůči frustraci.

V oblasti kognitivních kompetencí je u poradce nezbytná vysoká odbornost a výborná orientace v problematice. Poradci pracující v oblasti speciální pedagogiky (pracovníci středisek rané péče, speciálně pedagogických center) by měli disponovat:

- ✓ vysokou úroveň znalostí ze speciální pedagogiky, psychologie, obecné a sociální pedagogiky, fyziologie a patofyziologie člověka, ortopedie, neurologie, legislativy, terapeutických technik apod.,
- ✓ znalostí poradenských směrů a teorií osobnosti,
- ✓ znalostí metod a technik diagnostiky a intervence v oblasti poradenství,
- ✓ orientací v poradenském systému (v daném regionu i celorepublikově),
- ✓ schopností jasně a srozumitelně formulovat sdělení v kontaktu s jedincem se ZP, s jeho rodiči či rodinou, školskými zařízeními, sociálním odborem atp.,
- ✓ diagnostickými schopnosti včetně schopnosti objektivně hodnotit a interpretovat pozorované jevy a chování klienta,
- ✓ schopností provést selekci optimálních variant řešení problému osoby s poruchou hybnosti (= vhodná volba intervence),
- ✓ dovedností aplikovat techniky řešení problému,
- ✓ znalostí právních a etických norem týkajících se profese poradce,
- ✓ schopností poskytnout klientovi psychologickou podporu,
- ✓ ochotou vzdělávat se, doplňovat si vzdělání,
- ✓ snahou získávat nové poznatky, a to jak v dané poradenské oblasti, tak i v konkrétním případě klienta.

Aplikace kognitivních kompetencí v oblasti poradenských aktivit ve speciální pedagogice neobejde bez podpory sociálních schopností a dovedností poradce. Pro poradce je v tomto ohledu nezbytná:

- ✓ výborná komunikativnost,
- ✓ dovednost přesvědčovat a pozitivně ovlivňovat klienty (bez manipulace),
- ✓ schopnost vytvářet a udržovat mezilidské vztahy,
- ✓ dovednost práce s jednotlivcem a dovednost práce se skupinou,
- ✓ flexibilita (pružnost, schopnost adaptace),
- ✓ schopnost nadhledu (odstup a odolnost vůči frustraci),
- ✓ schopnost ukončit poradenský proces,
- ✓ snaha řešit lidské otázky a problémy. (2)

Raná péče pro jedince s poruchou hybnosti

Raná péče je definována jako terénní popř. ambulantní služba poskytovaná dítěti s postižením ve věku 0 -7 let a jeho rodičům, popř. dítěti, jehož vývoj je ohrožen v důsledku nepříznivé zdravotní situace. Služba je zaměřena na podporu rodiny a podporu vývoje dítěte s ohledem na jeho specifické potřeby. (3)

Raná péče je dětem se ZP poskytována středisky rané péče pro zdravotně postižené. Zpravidla se jedná o děti, u nichž je třeba v raném věku třeba zahájit stimulaci psychického vývoje i poskytnout podporu v oblasti edukace. Toto se neobejde bez adekvátního vedení rodičů takto postižených dětí. Konzultanti rané péče proto navštěvují svoje klienty přímo v rodinách, přibližně 1x za 3 týdny a dávají rodičům rady, jak s dítětem pracovat a maximalizovat možnosti jeho rozvoje.(7) Nabízejí pomoc při výběru kompenzačních pomůcek a hraček, které mnohdy svým klientům spolu s odbornou literaturou také zapůjčují. Zabývají se spolu s rodiči otázkami perspektivou předškolního a následně i školního zařazení dítěte s PH či kombinovanou vadou. Provádějí instruktáž pracovníků vzdělávacích a rehabilitačních zařízení, kam děti navštěvující střediska rané péče docházejí. Organizují psychorehabilitační pobyty a setkání rodičů dětí s poruchou hybnosti. Součástí služeb je také základní sociálně-právní poradenství. (4)

Služba rané péče je poskytována pod záštitou MPSV ČR, a to zdarma. Služba obsahuje tyto základní činnosti: a realizovány v rámci následujících programů:

- ✓ výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti,
- ✓ zprostředkování kontaktu se společenským prostředím,
- ✓ sociálně terapeutické činnosti,
- ✓ pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí.(3)

Pedagogicko-psychologické poradenství pro jedince se ZP

Pedagogicko-psychologické poradenství pro jedince se ZP spadá do resortu MŠMT. Je poskytováno bezplatně. Do tohoto systému spadají: a) poradenští pracovníci na školách tj. výchovní poradci, metodici prevence, školní speciální pedagogové, školní psychologové, b) pracovníci tzv. školských poradenských zařízení tj. speciálně pedagogických center a pedagogicko psychologických poraden, c) další pracovníci např. pracovníci institutu pedagogicko-psychologického poradenství a středisek výchovné péče. (10)

Speciálně pedagogická centra v ČR působí od roku 1991. Své služby (speciálně-pedagogickou a psychologickou podporu) poskytují dětem a žákům s určitým druhem zdravotního postižení. Jedná se o školská účelová zařízení, jež mají napomáhat k integraci těchto jedinců do společnosti, a to ve spolupráci s jejich rodinou, školami, školskými zařízeními a dalšími odborníky.

Jejich činnost je legislativně vymezena Zákonem č. 561 ze dne 2004 o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon) a konkretizována zněním Vyhlášky č. 72 ze dne 9. února 2005 o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních.

Pro SPC, tak vyplývá povinnost poskytovat dětem a žákům se ZP (současně i jejich zákonným zástupcům, školám a školským zařízením vzdělávajícím tyto jedince) níže uvedené služby.

Mezi standardní činnosti, jež jsou společné všem speciálně pedagogickým centrům bez ohledu na druh postižení patří:

- ✓ vyhledávání žáků se zdravotním postižením,
- ✓ komplexní diagnostika žáka (speciálně pedagogická a psychologická),

- ✓ tvorba plánu péče o žáka (strategie komplexní podpory žáka, pedagogicko psychologické vedení apod.),
- ✓ přímá práce s žákem (individuální a skupinová),
- ✓ včasná intervence,
- ✓ konzultace pro zákonné zástupce, pedagogické pracovníky, školy a školská zařízení,
- ✓ sociálně právní poradenství (sociální dávky, příspěvky apod.),
- ✓ krizová intervence,
- ✓ metodická činnost pro zákonné zástupce, pedagogy (podpora při tvorbě individuálního vzdělávacího plánu),
- ✓ kariérové poradenství pro žáky se zdravotním postižením,
- ✓ zapůjčování odborné literatury,
- ✓ zapůjčování rehabilitačních a kompenzačních pomůcek podle potřeb žáků,
- ✓ ucelená rehabilitace pedagogicko-psychologickými prostředky,
- ✓ pomoc při integraci žáků se zdravotním postižením do mateřských, základních a středních škol, instruktáž a úprava prostředí,
- ✓ všestranná podpora optimálního psychomotorického a sociálního vývoje žáků se zdravotním postižením v duchu tzv. ucelené rehabilitace (využívání prostředků pedagogicko psychologických, léčebných, sociálních a pracovních), tj. zajištění komplexní péče zaměřené nejen na žáka s postižením, ale na celou jeho rodinu,
- ✓ vedení dokumentace centra a příprava dokumentů pro správní řízení,
- ✓ koordinace činností s poradenskými pracovníky škol, s poradnami a středisky výchovné péče,
- ✓ zpracování návrhů k zařazení do režimu vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami,
- ✓ zpracování návrhů individuálních vzdělávacích plánů,
- ✓ tvorba, návrhy a nabídka speciálních pomůcek podle individuálních potřeb žáků.

Za nadstandardní činnosti pracovníků SPC lze pak (obecně) považovat:

- ✓ vedení exkurzí a stáží studentů,
- ✓ zajišťování praxí studentů speciální pedagogiky, psychologie a sociální práce,
- ✓ poskytování konzultací studentům,
- ✓ poskytování stáží začínajícím speciálním pedagogům a psychologům jiných poradenských pracovišť,
- ✓ podílení se na dalším vzdělávání poradenských pracovníků,
- ✓ přednáškovou, lektorskou a publikační činnost,
- ✓ organizování instruktážních, diagnostických, rekondičních a psychorehabilitačních pobytů pro klienty a jejich rodiny,
- ✓ poskytování služeb na objednávku jiného subjektu anebo klientů nespádajících do péče příslušného typu centra dle odborného zaměření,
- ✓ poskytování služeb klientům jiného kraje - pokud není dohoda mezi krajskými úřady,
- ✓ přípravu podkladů pro zpracování a realizace projektů SPC. (11)

Etické principy výkonu profese poradenského pracovníka

Pracovníci speciálně pedagogických poradenských zařízení, zejména pak středisek rané péče a speciálně pedagogických center, se v rámci výkonu své profese řídí určitými standardy ve vztahu ke kvalitě poskytované péče. Pro výkon profese poradenského pracovníka proto musí mít adekvátní odborné kompetence - vzdělání, kvalifikaci, zkušenosti (viz výše). Odbornost pracovníků je však pouze jedním z aspektů přístupu ke klientům se zdravotním postižením a jejich rodinám. Dále je nutné, aby si poradce v rámci výkonu své profese i určitá etická pravidla.

Východiskem pro optimalizaci přístupu ke klientům se zdravotním postižením je respektování člověka jako individua, přičemž důraz je vždy kladen na dodržování základních lidských práv a svobod. V podstatě se tedy jedná se o dodržování **principu důstojnosti**, kdy je nutné respektovat individualitu každého jedince, kulturní, sociální a výchovné zvláštnosti každé rodiny, přičemž mezi poradcem a klientem (a jeho rodinou) by měl být vytvořen partnerský vztah. Dále by pak mělo být aplikován **princip ochrany soukromí klienta**, tzn. že s veškerou dokumentací klienta musí být nakládáno jako s důvěrným materiálem, informace o klientovi mohou být poskytovány pouze se souhlasem zákonných zástupců. Dalším z principů využitelných v poradenské praxi je princip zplnomocnění, kdy by ze strany poradenských pracovníků mělo být respektováno právo klientů na kvalifikované a objektivní informace, dále pak i právo zákonných zástupců rozhodovat o intervencích poskytovaných jejich dítěti, jakož i přímá participace dětí se zdravotním postižením a jejich rodičů/zákonných zástupců na plánování a hodnocení poskytované péče. Dále je pak nutné respektovat **princip nezávislosti a práva volby**. Klient/zákonný zástupce by měl mít vždy možnost výběru, zda nabízenou službu přijme či ne – svobodné volby, spolupodílet se na plánování služeb a intervencí. V každém případě by poradenské služby poskytované dětem se zdravotním postižením, jejich rodinám a školským zařízením měly být nezávislým poradenským subjektem, jenž zvažuje aktuální individuální možnosti dítěte se zdravotním postižením, na nichž staví v rámci edukačního procesu. Nikdy by se nemělo jednat o předpojaté jednání s klientem směřující ke vzniku jeho závislosti na instituci v rámci MŠMT ČR, MZ ČR či MPSV ČR. Dále pak by veškeré služby měly být poskytovány v kontextu **principu týmového přístupu a komplexnosti služeb**, kdy je nutné zajištění péče ve všech oblastech bio-psycho-sociálního vývoje dítěte se zdravotním postižením a dále pak i komunikace mezi jednotlivými členy týmu pracovníků pomáhajících profesí. Vhodné se jeví zajistit mj. **princip přirozenosti prostředí a princip kontinuity péče**. Volba metod, intervencí a forem jejich poskytování by proto vždy měla respektovat specifické zvláštnosti dítěte se zdravotním postižením, popř. speciální požadavky ze strany zákonných zástupců, což má souvislost také se zajištěním péče o děti se zdravotním postižením ve chvíli, kdy již byla nabídka ze strany poradenského zařízení ukončena a klientovi, resp. jeho zákonným zástupcům by měla být nabídnuta (formou odkazu) služba jiná, naplňující svým obsahem potřeby a přání klienta a jeho zákonných zástupců.

Závěr

Je nutné konstatovat, že pozice poradce ve speciálně pedagogické oblasti vyžaduje vysokou míru erudovanosti a sociálních kompetencí člověka vykonávajícího tuto roli. Důležité je také neopomíjet potřeby, jež mají klienti, se kterými pracuje a s ohledem na tyto potřeby k nim přistupovat – respektovat základní principy poradenské práce, dále pak ale i etické principy, jež jsou předpokladem pro vybudování funkčního, partnerského vztahu mezi poradcem – nezletilým klientem a jeho zákonnými zástupci.

Seznam použité a doporučené literatury

- 1) BENDO VÁ, P. Poradenství pro osoby s poruchou hybnosti. In *Sborník příspěvků z konference Kvalitní poradenství-záruka kvality života realizované v rámci projektu PIC, Iniciativa Společenství INTERREG IIIA ČR-SR*. Vsetín 11. října 2006. Vsetín: sdružení obcí Mikroregionu Vsetínsko, 2007, s. 34-35. ISBN 978-80-239-8711-9.
- 2) HADJ-MOUSSOVÁ, Z. *Pedagogicko-psychologické poradenství I. Vybrané kapitoly*. Praha: UK, PdF, 2005. ISBN 80-7290-215-6.
- 3) HUTAŘ, K., KRÁSA, V. *Co přináší zákon o sociálních službách pro uživatele, poskytovatele, orgány státní správy a samosprávy*. Praha: NRZP ČR, 2006.
- 4) JAROLÍMOVÁ, M. Raná péče u dětí s DMO v pojetí speciálně pedagogických center. In BENDO VÁ, P. *Komprehenzivní rehabilitace u dětí s dětskou mozkovou obrnou. Sborník příspěvků z cyklu seminářů „Aspekty komprehenzivní rehabilitace u dětí s dětskou mozkovou obrnou v praxi“*. Olomouc: VUP, 2006, s. 33-36. ISBN 80-244-1561-5.
- 5) MICHALÍK, J. *Právo pro školy*. Olomouc: NETOPEJR, 1999. ISBN 80-86096-19-X.
- 6) PŘINOSILOVÁ, D. Speciálně pedagogická diagnostika. In PIPEKOVÁ, J. a kol. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Brno: Paido, 1998, s. 33-68. ISBN 80-85931-65-6.
- 7) STRASSMEIER, W. *260 cvičení pro děti raného věku. Soubor cvičení pro děti s nerovnoměrným vývojem a děti handicapované*. Praha: Portál, 1996. ISBN 80-85282-87-9.
- 8) VAŠEK, Š. *Špeciálnopedagogická diagnostika*. Praha: VŠ J. A. Komenského, 2006. ISBN 80-86723-21-6.
- 9) ZELINA, M. *Strategie a metody rozvoja osobnosti*. Bratislava: IRIS, 1996. ISBN 80-967013-4-7.
- 10) Vyhláška č. 72 ze dne 9. února 2005 o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních. Dostupné na: http://asociace.studentin.cz/zakony/72_2005.doc. [cit. 10. srpna 2007]
- 11) *Standardní a nadstandardní činnosti speciálně pedagogických center*. Dostupné na: <http://www.apspc.cz/aktuality>. [cit. 12. srpna 2007]

Dilemy etickej zodpovednosti sociálnych pracovníkov voči zdravotne postihnutým klientom

The dilemmas of ethical responsibility of social workers toward the disabled clients

Lýdia Lešková¹

Abstrakt:

Príspevok sa zaoberá základnými dilemami, s ktorými sa sociálni pracovníci stretávajú pri práci so zdravotne postihnutými klientmi ako aj klientmi rôznych cieľových skupín. Vychádza z etického kódexu sociálnych pracovníkov zo základných etických princípov v sociálnej práci, ktoré pri práci s klientom je nevyhnutné rešpektovať. Poukazuje na dilemy, ktoré sa v praxi vyskytujú a ktoré sociálni pracovníci musia riešiť v súlade so svojou etickou zodpovednosťou voči klientom. Tieto dilemy sa týkajú takých oblastí, ako je: prvoradosť záujmov klienta – či prvoradosť záujmu pracovníka; práva klienta a na strane druhej jeho zodpovednosť; dôvernosť a mlčanlivosť; primeranosť honorárov – zohľadnenie klientovej finančnej situácie.

Kľúčové slová: dilemy, zdravotne postihnutý klient, etický kódex, sociálny pracovník.

Abstract:

The paper deals with basic dilemmas that may occur when social workers work with disabled and physically impaired clients and also with other different client groups. It focuses on the ethical codex of social workers and basic ethical principles in social work that have to be respected in contact with clients. It points out the dilemmas in the social workers' practice that have to be solved with ethical responsibility toward client. These dilemmas include following questions: the emphasis on client's interest versus social worker's interest, client's rights versus his responsibility, confidentiality and discretion, adequate fees – considering the client's financial situation.

Key words: dilemmas, disabled clients, ethical codex, social workers.

Úvod

Otázka etiky predstavuje pre každú pomáhajúcu profesiu veľký význam. Sociálni pracovníci, ktorí vykonávajú sociálnu prácu, preberajú zodpovednosť, nakoľko pri riešení problémov klientov sa priamo alebo nepriamo stávajú ich súčasťou. Okrem porozumenia, obetavosti, empatie, prosociálneho jednania vnášajú do riešenia problémov klientov aj niečo svojské, osobné, čo každý klient nepochybne vycíti. Je to predovšetkým vtedy, ak sociálny pracovník svoju prácu berie ako poslanie – poslanie pomáhať tým, ktorí potrebujú jeho pomoc.

---

¹ PhDr. Ing. Lýdia Lešková, PhD., Hlavná 89, 041 21 Košice, Teologická fakulta Košice Katolíckej Univerzity v Ružomberku, e-mail: lydia.leskova@gmail.com.

Predstavy o tom, aká má byť etika sociálneho pracovníka, sú obsiahnuté v etickom kódexe, ktorý predstavuje normatívny systém formulovaný tak, aby slúžil ako sprievodca pre sociálne profesie. Etický kódex sociálnych pracovníkov SR bol inšpirovaný Etickým kódexom národného združenia sociálnych pracovníkov (USA 1976) a predstavuje určitý ideál, ktorý je charakterizovaný komplexnou osobnostnou výbavou sociálneho pracovníka, pričom najviac sú zdôrazňované požiadavky na jeho osobnosť, obzvlášť na také charakteristiky, akými sú morálna bezúhonnosť, humánnosť a zrelá osobnosť. Kódex obsahuje základné hodnoty pomáhajúcej profesie, ktoré majú byť nielen verejne proklamované, ale aj dodržiavané. Dáva tak širokej verejnosti najavo, že pre sociálnych pracovníkov sú etické normy pri práci s tými, ktorým slúžia, ktorí sú na ich pomoc odkázaní, dôležité. Kódex nie je presným návodom, podľa ktorého by mal sociálny pracovník bezmyšlienково jednať, ale je tam priestor pre vlastný úsudok a rozhodovanie.

Etický kódex sociálnych pracovníkov SR tvorí šesť základných princípov, ktoré sa zaoberajú normami pre vystupovanie a správanie sa sociálneho pracovníka, ako aj etickej zodpovednosti sociálneho pracovníka voči klientom, kolegom, zamestnávateľom, svojej profesii, ale aj spoločnosti. Princípy kódexu vyjadrujú jeho etickú zodpovednosť, ktorá musí byť nevyhnutne uplatňovaná pri práci s klientom.

Etické dilemy a ich riešenie

Sociálny klient je človek (jedinec, skupina, komunita), ktorá predstavuje určitú skupinu s charakteristickým sociálno-diagnostickým prvkom. Príslušnosť klienta k sociálnej skupine nemusí a obyčajne ani nie je problémom. Sociálny pracovník pozná špecifiká danej klientskej skupiny a aj na základe svojich skúseností dokáže s nimi pracovať.¹ Pri práci s klientom je potrebné rešpektovať prirodzenú dôstojnosť klienta, jeho slobodné rozhodovanie a dodržiavanie dôvernosti informácií o klientovi.² Nesporne špecifickou skupinou sú ťažko zdravotne postihnutí (ŤZP) klienti. Existuje viacero možností ako im pomáhať, aby dokázali využiť a zmobilizovať svoje vnútorné zdroje, a tak zvýšili šance i možnosti na uplatnenie sa vo všetkých oblastiach života. Pri práci s nimi sa využívajú a aplikujú metódy, formy a postupy práce, ktoré musia brať do úvahy ich špecifiká, pri dodržiavaní etických zásad vyplývajúcich z etického kódexu. Nevyhnutne je potrebné vnímať jedinečnosť klienta a jeho predstavy o riešení problému, poskytovať mu pomoc pri formovaní sebadôvery, zvyšovaní motivácie pri zohľadnení jeho skutočných možností.

Ak sa pod pojmom *dilema* chápe sporná voľba medzi dvoma protikladnými možnosťami,³ potom *etickej dilemou* je riešenie konfliktov medzi etickými prioritami.⁴

¹ KOLEKTÍV AUTOROV: *Sprievodca komunitnou sociálnou prácou*. Košice : ETC GRAFO 2005, s. 26.

² STRIEŽENEC, Š.: *Úvod do sociálnej práce*. Trnava : AD vydavateľstvo 1999, s. 95 - 97.

³ ŠALING, S. – IVANOVÁ – ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z.: *Veľký slovník cudzích slov*. Bratislava – Veľký Šariš : SAMO – AAMM 1997, s. 281.

⁴ Britský Etický a profesijný kódex pre poradcov pojednáva v kapitole B 8 o tom, že „poradcovia sa môžu z času na čas ocitnúť zaskočení medzi dvomi etickými princípmi. Sú nútení zvážiť určitú situáciu, v ktorej sa nachádzajú a prediskutovať ju so svojimi poradenskými supervízormi a/alebo s inými skúsenými supervízormi. Dokonca aj po svedomitých úvahách pozoruhodných otázok niektoré etické dilemy nemôžu byť vyriešené jednoducho alebo celkom uspokojivo.“ BRITISH ASSOCIATION FOR COUNSELLING: *Code of Ethics and Practice for Counsellors*. London 1992.

Etické dilemy sú chápané ako situácie, v ktorých si jedinec volí medzi dvoma alebo viacerými spôsobmi ďalšieho konania, ktoré nekorešpondujú s hierarchiou hodnôt tých, ktorých sa výsledok rozhodnutia týka.¹

Etické dilemy vznikajú vtedy, keď sociálny pracovník cíti, že stojí pred dvoma alebo viacerými možnosťami, ktoré predstavujú konflikt morálnych princípov. Nie je pritom jasné, ktoré rozhodnutie bude prijateľnejšie. Pri riešení etických dilém sa doporučuje sociálnym pracovníkom dodržiavať nasledujúci postup:²

- najprv je nutné etickú dilemu správne identifikovať – aj s hodnotami a povinnosťami, ktoré sú v konflikte,
- zamyslieť sa nad tým, ktorých jednotlivcov, skupín a organizácií sa riešenie etickej dilemy nejakým spôsobom priamo alebo nepriamo dotkne,
- dôkladný rozbor všetkých možných spôsobov jednania, pričom sa berú do úvahy etické teórie a princípy a etické odporúčenia, ktoré sú na nich založené, etický kódex, právne normy, metódy sociálnej práce a osobné hodnotenie sociálneho pracovníka,
- prínosom môže byť aj konzultácia so spolupracovníkmi a supervíziou.

Na základe tohto postupu je obvykle možné dilemu riešiť, avšak riešenie dilemy nie je jednoduché. Sociálna práca je práca s klientom, ktorý má svoje špecifiká, pričom jednotlivé dilemy a ich vyriešenie musí rešpektovať osobitosti klienta pri súčasnom uplatňovaní všetkých zásad vyplývajúcich z etického kódexu.

Model pre riešenie etického problému (dilemy) navrhuje aj Bond a spočíva v piatich krokoch:³

- popísanie problému a identifikovanie jeho súčastí,
- zaopatrenie si nielen etického kódexu vlastnej organizácie, ale aj iných prístupných kódexov,
- analyzovanie priebehu udalostí; skúmanie všetkých možností vývoja, ktoré by mohli prísť do úvahy a ak je to možné, požiada aj svojho najbližšieho kolegu o pomoc. Pri tomto kroku porovnáva:
  - ✓ etické princípy užitočnosti (najlepší možný výsledok),
  - ✓ spravodlivosti (najspravodlivejší výsledok),
  - ✓ úctu voči autonómii (najmä klienta),
  - ✓ neublíženie (vyhnutie sa ublíženiu),
  - ✓ zväži všetky dôsledky,
- vybratie najlepšieho priebehu udalostí a zváženie najlepšieho riešenia pred tým, ako sa použije,
- spätné vrátenie sa k svojmu výsledku a kladenie si nasledujúcich otázok: Vydarilo sa to podľa môjho očakávania? Ak nie, čo sa stalo? Bola by iná situácia vhodnejšia? Ako by ju bolo možné predvídať? Čo som sa o sebe naučil?

¹ NAVRAN, F. J.: *Defining and Resolving Ethical Dilemmas*. 1998. In: <http://www.navran.com/Products>.

² MATOUŠEK, O.: *Metódy řízení sociální práce*. Praha : Portál 2003, s. 24, 48.

³ BOND, T.: *Standards and Ethics for Counselling in Action*. London : Sage 1993.

Zdravotne postihnutý klient a etické dilemy

Pri etickej zodpovednosti sociálneho pracovníka voči klientom sa vyskytuje viacero dilem. Tieto vyplývajú z druhého princípu Etického kódexu sociálnych pracovníkov SR, a to:¹ prvoradosť záujmov klienta, práva klienta, dôvernosť, mlčanlivosť a honoráre.

Z týchto princíпов sa dajú vyvodovať aj možné dilemy, s ktorými sa sociálny pracovník pri práci s ŤZP klientmi môže stretnúť:

1) Prvoradosť záujmov klienta – presadzovanie záujmov sociálneho pracovníka

Sociálny pracovník má zodpovednosť voči svojim klientom, pričom celé jeho konanie je nasmerované na ponúknutie adekvátneho riešenia a mobilizáciu vnútorných síl klienta. Ide tu o poskytnutie pomoci, kde cieľom má byť vyburcovanie klienta k samostatnému riešeniu problémov. Ide o tzv. pomoc k svojpomoci a uplatňovanie princípu subsidiarity. Záujmom klientov s ŤZP nie je dosiahnuť ľútosť u iných osôb, ale integrovať sa, byť súčasťou spoločenského života, mať možnosť vzdelávať sa, mať potrebnú zdravotnú starostlivosť, zamestnať sa, byť informovaný o možnostiach sociálnych služieb a príspevkov na kompenzáciu, ktoré by im uľahčovali integráciu a umožňovali im relatívne nezávislý spôsob života.

Ak sú záujmy klienta a sociálneho pracovníka na riešenie situácie podobné, potom je ich spolupráca na lepšej úrovni a riešenie problému je jednoduchšie. Ale nie vždy sa klient stotožňuje s návrhmi sociálneho pracovníka pri riešení problému. Vtedy je najdôležitejšie vytvorenie kompromisu, hľadanie optimálneho riešenia, aby našli uspokojenie obidve strany, a aby ich spolupráca bola obojstranným prínosom. Môže vzniknúť situácia, že klient vôbec nebude súhlasiť so sociálnym pracovníkom. Úmysly, ktorých cieľom by bolo vlastné presadenie nehl'adiac na záujmy klienta, alebo akési profitovanie sociálneho pracovníka – neprichádza do úvahy. Profesionalita tejto profesie spočíva aj v tom, že sociálny pracovník si zachová čestnosť a všetky činnosti, ktoré vykonáva, nesmú byť nasmerované na úkor klienta.

V praxi sú situácie, že zákony, ktoré majú na jednej strane pomáhať klientom s ŤZP, nie vždy môžu v plnej miere vyhovieť požiadavke klienta. Pracovník nesmie zabúdať na záujmy klienta, no musí vedieť rozlíšiť, kde sú hranice profesionality, a kedy ho klient chce využívať. I keď sociálny pracovník má záujem pomôcť, zákonné ustanovenia nemusia túto pomoc umožňovať. Na jednej strane je tu snaha pomôcť klientovi, hájiť jeho záujmy a zabezpečiť tak úspešnú integráciu do spoločnosti, ale na strane druhej sociálny pracovník zákon, s ktorým pracuje, nemôže obísť. Je snaha o kompenzáciu miery funkčnej poruchy poskytnutím adekvátnej služby alebo kompenzácie ťažkého zdravotného postihnutia, avšak ponúknutá pomoc nekorešponduje so záujmom klienta, s jeho predstavami ako situáciu riešiť. Dilemou môže byť aj to, ak klient požaduje službu alebo kompenzáciu, ktorá mu nevyrovná mieru funkčnej poruchy na úroveň zdravého jedinca rovnakého veku a pohlavia, ale vysoko prevyšuje potrebu. Tu musí sociálny pracovník zvážiť nutnosť poskytovanej pomoci.

¹ ASOCIÁCIA SOCIÁLNYCH PRACOVNÍKOV SR: *Etický kódex sociálnych pracovníkov Slovenskej republiky*. Žilina 1997.

2) Práva klienta – zodpovednosť a povinnosti klienta – práva a zodpovednosť sociálneho pracovníka

Je samozrejmosťou, že klient, ktorý prichádza s problémom, má právo na poskytnutie všetkých dostupných informácií potrebných na poskytnutie sociálnej služby, resp. príspevkov na kompenzáciu.

Rola klienta umožňuje využívať všetky práva, ktoré mu prislúchajú od sociálneho pracovníka pri využívaní sociálnej pomoci, a to, napr.:

- právo na humánnu, ohľaduplnú, vysoko odbornú pomoc,
- právo na poskytnutie sociálnych služieb,
- právo na úplné, zrozumiteľné a pochopiteľné informácie týkajúce sa jeho situácie, alebo na informácie týkajúce sa ďalších postupov ,
- právo na dôvernosť a mlčanlivosť pri rozhovoroch so sociálnym pracovníkom,
- právo na rešpektovanie svojho súkromia.

Od sociálneho pracovníka sa očakáva, že poskytne čo najlepšiu pomoc, má povinnosť oboznámiť klienta so službami, na ktoré má právo, ktoré mu môže poskytnúť, má mu zrozumiteľne vysvetliť, či na konkrétnu službu alebo kompenzáciu má nárok alebo nie, poučiť klienta, aké povinnosti mu pri ich poskytnutí vyplývajú. Sociálny pracovník hľadá také možnosti riešenia problému, pri ktorých by sa sám klient mohol aktívne zúčastňovať, aby sa sám podieľal na riešení svojej zlej sociálnej situácie. Je dôležité naučiť klienta niest' za seba samého zodpovednosť, aby si sám hľadal možnosti riešenia svojho problému a nebol len pasívnym poberateľom.

O rešpektovaní práv klienta nemožno mať pochybnosť, avšak kde existujú práva, tak na strane opačnej, musia stáť neodmysliteľne aj povinnosti, ktoré je potrebné zo strany klienta plniť. Vidieť len práva a prehliadať svoje povinnosti, nehovorí o vyváženom vzťahu klient – sociálny pracovník.

V etickom kódexe je opísaná zodpovednosť voči klientom vo forme rešpektovania práv klienta, ale ako uvádza Strieženec, klient má aj zodpovednosť niest' následky svojho správania a konania.¹ V praktickej rovine je možné túto dilemu opísať ako právo klienta na poskytnutú službu alebo kompenzáciu, na strane druhej povinnosť využívať službu tak, ako ustanovuje zákon. Ak pominú dôvody na užívanie služby alebo kompenzácie, má klient povinnosť skutočnosť odôvodňujúcu zrušenie služby alebo príspevku nahlásiť. Často sa stáva, že sociálny pracovník vie o skutočnostiach, ktoré neodôvodňujú poskytnutie alebo trvanie pomoci v oblasti, ktorú si klient požaduje, avšak sociálny pracovník v záujme klienta obíde tvrdosť zákona.

3) Dôvernosť informácií, mlčanlivosť verzus tlak okolia na sociálneho pracovníka

Sociálny pracovník rešpektuje klientovo súkromie a zachováva dôvernosť informácií, ktoré získal pri svojej práci. V praxi však nastávajú situácie, keď sa tento prvok dôvernosti a mlčanlivosti obsiahnutý v etickom kódexe nemôže dodržať. Je to však len vo výnimočných prípadoch.²

Kde teda možno vidieť dilemu medzi dôvernosťou informácií a mlčanlivosťou na strane jednej a tlakom okolia na poskytnutie získaných informácií? Klient očakáva dôveru a poskytnuté informácie považuje za dôverné. Zvlášť otázky zdravotného stavu

¹ Porov. STRIEŽENEC, Š.: *Slovník sociálního pracovníka*. Trnava: AD 1996, s. 251

² Medzi prípady, kedy je možné poskytnúť údaje o klientovi bez jeho súhlasu patrí: trestná alebo iná nebezpečná činnosť klienta a oprávnené podozrenie z akútneho ohrozenia života, zdravia alebo bezpečnosti občanov. Porov. LEŠKOVÁ, L.: *Úvod do základov sociálnej práce*. Košice : Seminár Karola Boromejského 2008, s. 134.

a miery funkčnej poruchy nie sú informáciami, ktoré by mali byť verejne dostupné, a práve preto ich zverejnenie, únik informácií môže spôsobiť narušenie vzťahu klient – sociálny pracovník. Použitie informácií, ich poskytnutie ďalšej osobe môže byť len s klientovým súhlasom. Ak s tým klient nesúhlasí, nemá právo poskytnúť tieto informácie ďalšej osobe. Ďalšia možná alternatíva je situácia, keď klient uvedie také skutočnosti, ktoré by mal sociálny pracovník oznámiť buď iným orgánom, ďalšiemu odborníkovi, ktorý by mu s daným problémom vedel pomôcť alebo rodinným príslušníkom. Stojí ale pred dilemou, ako to bude vnímať klient, či bude naďalej ochotný spolupracovať a či poskytnutie informácií nebude dôvodom na ukončenie spolupráce. Môže sa tiež stať, že na základe klientových informácií môže sociálny pracovník pomôcť inému človeku. V takom prípade sa zvyšuje tlak aj na psychiku sociálneho pracovníka. Práve tu je otázne, či by mal pracovník aj naďalej dodržiavať mlčanlivosť a dôvernosť informácií.

4) Primeranosť honorárov sociálneho pracovníka - zohľadnenie klientovej finančnej situácie

Ako nájsť primeranú hodnotu za pomoc, ktorú sociálny pracovník podá? Čo je primeraný honorár? Pri stanovovaní výšky honorára sa musí sociálny pracovník uistiť, že jeho výška je rozumná, poskytnutým službám primeraná a pri rozhodovaní zohľadňuje klientovu finančnú situáciu. Sociálny pracovník sa vo väčšine prípadov pohybuje v neziskovom sektore, preto by jeho ohodnotenie mal mať na starosti štát. Aj keď zdravotne postihnutý klient nemá príjem, nie je to dôvod, aby pracovník za svoj výkon nebol zaplatený. Je potrebné nájsť zdroj a určiť isté pravidlá na odmeňovanie. Je ťažké povedať, akým spôsobom a ako zohľadniť pomery klienta a sumu, ktorú by mal platiť. Nie je ale prípustné, aby nastal stav, keď si sociálny pracovník bude vyberať klientov podľa toho, akú odmenu dostane a nie podľa toho, kto prioritne danú sociálnu pomoc potrebuje. Falošní humanisti môžu tvrdiť, že pýtať peniaze za poskytnutú pomoc od zdravotne postihnutého klienta je hyenizmus. Nepochybne je potrebné hľadať krehkú a vyváženú reguláciu odmien za odvedenú sociálnu prácu, hľadať zdroje, aby ŤZP klient mal poskytnutú adekvátnu pomoc pri zohľadnení jeho potrieb a finančných možností nie len jeho, ale aj osôb výživou povinných. Samozrejme je na rozhodnutí klienta, či si vyberie platenú nešťátnu, alebo neplatenú, resp. čiastočne platenú pomoc poskytovanú štátom.

Záver

Jednou z hlavných etických zásad práce sociálneho pracovníka je zásada *Primum nihil nocere*, čiže - predovšetkým neuškodiť klientovi. Túto zásadu musia mať sociálni pracovníci neustále pred sebou pri rozhodovaní sa nad riešením akýchkoľvek etických dilem vo vzťahu k záujmom klienta, k uplatňovaniu jeho práv, dodržiavaniu mlčanlivosti a dôvernosti informácií, či pri určovaní hranice primeranosti honorárov. Sociálny pracovník musí pred sebou vidieť predovšetkým človeka, nie len spis na vybavenie, ale ľudskú bytosť odkázanú na sociálnu pomoc, ktorá si zaslúži ľudskú dôstojnosť a rešpektovanie etických princípov.

Použitá literatura

- ASOCIÁCIA SOCIÁLNYCH PRACOVNÍKOV SR: *Etický kódex sociálnych pracovníkov Slovenskej republiky*. Žilina 1997.
- BOND, T: *Standards and Ethics for Counselling in Action*. London : Sage 1993.
- BRITISH ASSOCIATION FOR COUNSELLING: *Code of Ethics and Practice for Counsellors*. London 1992.
- KOLEKTÍV AUTOROV: *Sprievodca komunitnou sociálnou prácou*. Košice : ETC GRAFO 2005.
- MATOUŠEK, O.: *Metody řízení sociální práce*. Praha : Portál 2003.
- NAVRAN, F. J.: *Defining and Resolving Ethical Dilemmas*. 1998. In: <http://www.navran.com/Products>.
- LEŠKOVÁ, L.: *Úvod do základov sociálnej práce*. Košice : Seminár Karola Boromejského 2008.
- STRIEŽENEC, Š.: *Slovník sociálneho pracovníka*. Trnava : AD 1996.
- STRIEŽENEC, Š.: *Úvod do sociálnej práce*. Trnava : AD vydavateľstvo 1999.
- ŠALING, S. – IVANOVÁ – ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z.: *Veľký slovník cudzích slov*. Bratislava – Veľký Šariš : SAMO – AAMM 1997.

Dilemata v práci s dítětem v ohrožení

Daniela Květenská¹

Anotace

Práce se zabývá dilematy, se kterými se setkávají pomáhající profesionálové pracující s dětmi a mládeží. Každý z těchto profesionálů se někdy setkal s otázkou, zda a jak zasáhnout do života dítěte. Příspěvek se zabývá legislativním vymezením a osobními etickými otázkami.

Abstract

The text deals with dilemmas of workers with youth and children. Each of such professionals is faced with the question, whether to intervene to children's life or not and if yes, which way of intervention is adequate. The text deals with legislative questions as well as with personal ethical questions.

Ve své praxi se často setkávám s dotazy i z řad profesionálů, pracujících s dětmi, v jakých situacích je potřeba obrátit se na orgán sociálně-právní ochrany, případně na policii. Bohužel, jsem se setkala i s vážnými pochybeními v konkrétních případech, kdy člověk mající vážné podezření z pohlavního zneužívání, neřešil situaci vůbec, protože „... si nebyl jistý...“, jak později uvedl.

V tomto příspěvku se zaměřím na vymezení situací, ve kterých je potřeba zasáhnout do života dítěte, i když si uvědomujeme, že tento zásah nebude příjemný a mnohdy o to samo dítě ani nestojí. V těchto případech je podle mého názoru užitečné převzít za dítě zodpovědnost podle konceptu odlišení *pomoci* a *kontroly*. **Kontrola** se liší od *pomoci* tím, že je postavena na zájmech jiných lidí (pozn. aut.: tedy i společnosti), než toho člověka, o kterého má být postaráno. Kontrola přebírá zodpovědnost nad někým a je nevyhnutelná, účelná a potřebná. (Úlehla, 2005, s. 20 – 23) Úlehla (ibid) přirovnává kontrolu k výchově a socializaci – dítě je kontrolováno, aby se zařadilo mezi lidi. Ludewig (1994, s. 82) konstatuje, že korektní definice **pomáhání** musí principiálně předpokládat hledání pomoci. Pokud je „pomoc“ vykonávána nebo vnučována nezávisle na žádosti, je nutno hovořit „...o péči, reparatuře, **kontrole** nebo dokonce poručnickování nebo zmocňování se ...“. Všechna tato opatření pokládá Ludewig (ibid) za oprávněná a užitečná, ale je nezbytné je odlišit od **pomáhání**. Úlehla (2005, s. 21) definuje pomoc jako „...dojednaný způsob společné práce, kterou si klient přeje, pracovník ji nabídl a klient zvolil. Cestou k uskutečnění pomoci je její nabízení...“. V tomto textu budu nadále využívat pojmy **nabízení pomoci** a **přebírání kontroly** podle výše uvedených vymezení.

Výše uvedené hledisko pokládám za důležité pro rozhodování při výběru pracovních nástrojů. Rozhodování, zda bude pomáhající profesionál pomáhat (podporovat) či přebírat kontrolu (pečovat), lze ukotvit i legislativně.

---

¹ PhDr. Daniela Květenská, Ph. D., Katedra sociální práce a sociální politiky, Univerzita Hradec Králové Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové III, daniela.kvetenska@uhk.cz

Oznamovací povinnost dle trestních předpisů

Důležité vymezení, kdy je potřeba jednat ve prospěch dítěte, a to i proti jeho vůli, najdeme v *Trestním zákoně*, hovoříme pak o tzv. „oznamovací povinnosti“. To znamená, že musíme překazít nebo oznámit, pokud se dovíme, že někdo připravuje, páchá nebo spáchal určitý trestný čin. Výčet těchto trestných činů je uveden v *Trestním zákoně* (*Trestní předpisy...*, 2006, s. 37) v §167 a §168. V případech dětí se můžeme nejčastěji v praxi setkat s povinností *překazít* níže uvedené trestné činy (§ 167 TrZ), které pachatel *připravuje* nebo *páchá*:

- nedovolené výroby a držení omamných a psychotropních látek a jedů,
- týrání svěřené osoby,
- vraždy,
- loupeže,
- znásilnění,
- pohlavního zneužívání,
- krádeže, způsobí-li tímto činem škodu velkého rozsahu.

Překazít trestný čin lze i jeho včasným oznámením státnímu zástupci nebo policii. (*Trestní předpisy...*, 2006, s. 37)

Povinnost *oznámit* trestný čin (§ 168 TrZ) bez odkladu státnímu zástupci nebo policii máme v případě, pokud se dovíme, že někdo *spáchal* například trestné činy (*Trestní předpisy...*, 2006, s. 37):

- padělání a pozměňování peněz,
- týrání svěřené osoby,
- vraždy.

Trestných činů, na které se vztahuje oznamovací povinnost je v *Trestním zákonu* uvedeno více. Vybrala jsem takové trestné činy, kterými mohou být ohroženy děti, buď jako oběti nebo jako pachatelé trestného činu. Vycházím tak i ze zkušenosti, kdy o uvedených trestných činech páchaných na dětech či páchaných dětmi věděla osoba z jejich blízkého okolí a správně nezasáhla – tedy čin nepřekazila či neoznámila. Tento člověk pak může být sám potrestán odnětím svobody až na tři léta.

Příklad z praxe:

Čtrnáctiletou Radku poměrně pravidelně pohlavně zneužíval a znásilňoval druh její matky. Vše se odehrávalo v hustě obydlené bytové zástavbě, v době, kdy matka Radky byla v práci. V průběhu vyšetřování se zjistilo, že sousedé ve více případech slyšeli Radčino volání o pomoc, zvuk zápasu a křik, věděli také, že otčím vždy zesílí hudbu, aby její křik přehlušil. Jako vysvětlení, proč Radce nepomohli a celou věc alespoň nenahlásili na policii, odpověděli, že Radčín otčím je takový divný člověk a že se ho báli, protože by se jim chtěl určitě pomstít...

Není málo případů, kdy profesionálové pracující s dětmi nevědí jak postupovat. Lze pochopit, že obrátit se na policii a případně svědčit na policii či u soudu, vyžaduje určitou občanskou statečnost. Jednou z možností v těchto případech je obrátit se na orgán sociálně-právní ochrany, který je v každé obci s rozšířenou působností (pověřené výkonem státní správy), a který podá trestní oznámení.

Příklad dobré praxe:

V rámci terapeutické práce s patnáctiletou Jiřinou se sociální pracovnice dozvěděla o jejím pohlavním zneužívání v dětství. Přiměla rodiče Jiřiny, aby kontaktovali orgán sociálně-právní ochrany dětí (dále OSPOD) příslušné obce, přesto však OSPOD zároveň vyrozuměla sama. OSPOD podal trestní oznámení na policii a v průběhu vyšetřování se zjistilo, že pohlavní zneužívání bylo dlouhodobé a stejný člověk pohlavně zneužíval ještě dvě další dosud nezletilé děti. U Jiřiny soudní znalec shledal trvalé následky v podobě posttraumatické stresové poruchy.

Sociálně-právní ochrana dětí

Oblastí, kde je nutné přebírat kontrolu a tedy zasáhnout ve prospěch dítěte – jak již bylo výše uvedeno – přestože s tím dítě nesouhlasí, je výkon sociálně-právní ochrany dětí. Klíčovým právním předpisem upravujícím problematiku sociálně-právní ochrany je zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon o SPO“). Komplexně se tímto tématem ve svých publikacích zabývají Krausová a Novotná (2006) a dále Špeciánová (2005), která sestavila právní manuál určený pro výkon praxe sociálně-právní ochrany dětí.

Předním hlediskem zákona o SPO je zájem a blaho dítěte. V § 6 zákona o SPO je určeno, na které děti se sociálně-právní ochrana zaměřuje. Jsou to zejména děti: jejichž rodiče zemřeli, nebo si neplní povinnosti plynoucí z rodičovské zodpovědnosti, a nebo nevykonávají nebo zneužívají práva plynoucí z rodičovské zodpovědnosti. Dále jsou to děti, které byly svěřeny do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče, a nebo které vedou zahálčivý nebo nemravný život, a nebo které se opakovaně dopouští útěků. Jsou to také děti, na kterých byl spáchán trestný čin, nebo děti, které jsou opakovaně umístovány do zařízení zajišťujících nepřetržitou péči o děti nebo jejich umístění v takových zařízeních trvá déle než 6 měsíců. Sociálně-právní ochrana se také zaměřuje na děti, které jsou ohrožovány násilím mezi rodiči nebo jinými osobami, a nebo které jsou žadateli o azyl odloučenými od svých rodičů. Na všechny tyto děti se zaměřuje sociálně-právní ochrana, pokud výše uvedené skutečnosti trvají po takovou dobu nebo jsou takové intenzity, že nepříznivě ovlivňují jejich vývoj nebo jsou anebo mohou být příčinou nepříznivého vývoje dětí. (Krausová, Novotná, 2006, s. 160-161)

Dle zákona o SPO musí profesionál, pracující s dětmi kontaktovat orgán sociálně-právní ochrany příslušné obce s rozšířenou působností v určitých situacích. Tuto povinnost určuje § 10 zákona o SPO (Krausová, Novotná, 2006, s. 163), který doslova říká: „...státní orgány, pověřené osoby, školy, školská zařízení a zdravotnická zařízení, popřípadě další zařízení určená pro děti jsou povinny oznámit obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností skutečnosti, které nasvědčují tomu, že jde o děti uvedené v § 6 odst. 1 (pozn. aut.: viz výše), a to bez zbytečného odkladu po tom, co se o takové skutečnosti dozví...“.

Pokud by tato povinnost nebyla splněna, dopustí se výše uvedené instituce či fyzická osoba jako pověřená osoba přestupku dle § 59 zákona o SPO a hrozí uložení pokuty až do výše 50 000,- Kč.

V žádném případě se nelze dovolávat povinnosti zachovat mlčenlivost ze strany výše uvedených institucí.

Příklad z praxe:

Šestnáctiletá Monika se svěřila v nízkoprahovém zařízení pro děti a mládež terénní pracovníci, že ve škole je obětí šikanování ze strany spolužáků. Začalo to zabavováním svačiny, později peněz, nepřiměřené chování ze strany spolužáků se vystupňovalo opakovanými fyzickými útoky. Monika se radila s terénní pracovníci, chtěla utéct z domova, aby do školy nemusela. Nechtěla však celou věc nahlásit policii, bála se že se vše pouze zhorší. Spolužáci nakonec Moniku napadli tak, že skončila s lehkým otřesem mozku v nemocnici, celou záležitost již řešila na popud nemocnice policie. V průběhu dalšího šetření Monika uvedla, že se s celou záležitostí již svěřila sociální pracovníci, která se hájila tím, že na základě standardů nízkoprahových zařízení pro děti a mládež hájila zájem klientky a nechtěla narušit důvěrnost sdělené informace a její pocit bezpečí v daném zařízení.

V této stati jsem se pokusila zachytit nejčastější problémy, se kterými se setkávám v praxi. Snažila jsem se velmi stručně odpovědět na otázku, v jakých situacích je ze zákona dána povinnost (podpořená hrozcí sankcí) obrátit se na orgán sociálně-právní ochrany, případně na policii či státní zastupitelství. Je nasnadě, že všechny tyto orgány spolupracují v zájmu dítěte a předávají si potřebné informace. Povinnost však sama o sobě nemusí být tou nejsilnější motivací ve snaze změnit život dítěte, ohroženého například jeho vlastním delikventním chováním. Tou silnější motivací by mohlo být vědomí, že takové dítě bude do budoucna ohrožovat jako dospělý jedinec celou společnost.

Literatura:

- KRAUSOVÁ, Lucie; NOVOTNÁ, Věra. *Sociálně-právní ochrana dětí*. Praha : ASPI, a.s., 2006. 228 s. ISBN 80-7357-214-1
- LUDEWIG, Kurt. *Systemická terapie. Základy klinické teorie a praxe*. Praha: Pallata, 1994. 150 s. ISBN 80-901710-0-1.
- ŠPECIÁNOVÁ, Šárka. *Právní manuál pro sociálně-právní ochranu dětí*. Praha : Linde nakladatelství s. r. o., 2005. ISBN 80-86131-61-0
- Trestní předpisy, přestupky podle stavu k 14.4.2006. Úplné znění č. 558*. Ostrava : Sagit, 2006. s. 368. ISBN 80-7208-564-6
- ÚLEHLA, Ivan. *Umění pomáhat*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2005. 128s. ISBN 80-86429-36-9.

Dilemy v práci sociálního pracovníka v zdravotnictví

Zuzana Mališková, Marek Šrank¹

Abstrakt

Príspevok sa venuje jednej z mnohých oblastí, v ktorých sociálny pracovník plní svoju významnú úlohu. Pri svojej práci, tak isto, ako aj sociálni pracovníci z iných oblastí, sa dostáva do situácií, kedy nevie, ktoré rozhodnutie je to lepšie, ktoré bude mať pre klienta (pacienta) väčší prospech s rešpektovaním všetkých jeho práv, ľudskej dôstojnosti, autonómie... Príspevok prináša niekoľko takýchto situácií vzhľadom na rôzne cieľové skupiny sociálnej práce podotýkajúc, že tieto situácie môžu byť pre niekoho iba technickou otázkou, pre iného etickým problémom a napokon pre tretieho samotnou etickou dilemou, čo neznamená, že tento pracovník nie je schopný a erudovaný. Príspevok venuje pozornosť aj dôležitému nástroju pri riešení etických dilem, ktorým je etický kódex sociálnej práce a ponúka model Tima Bonda pre riešenie etických problémov (dilem).

Kľúčové slová

Etická dilema. Etický kódex. Etický problém. Klient. Sociálny pracovník v zdravotníctve.

Sociálnu prácu ako činnosť napomáhajúcu k rozvíjaniu sebaúcty a vlastnej zodpovednosti jednotlivcov môžeme označiť ako „pomoc k svojpomoci“, „podporu“. Sociálna práca sa tak zaraďuje do skupiny pomáhajúcich profesií, ale aj tzv. sociálnych profesií.

Vzhľadom na širokú oblasť pôsobenia sociálnych pracovníkov (z hľadiska jednotlivých druhov sociálnej práce ako aj rôznych cieľových skupín sociálnej práce) a aktuálnu situáciu v spoločnosti, patrí podľa nás sociálna práca medzi najpotrebnejšie profesie v súčasnosti.

Jednou z mnohých oblastí, kde sociálny pracovník uplatňuje svoju erudovanosť, schopnosti a osobnostné dispozície je aj oblasť zdravotníctva. Sociálny pracovník plní úlohu „prostredníka“ medzi klientom (v tomto prípade by sme ho mohli označiť aj ako pacienta, v praxi sa takéto označenie používa častejšie, ale vzhľadom na terminológiu sociálnej práce budeme používať označenie „klient“ ako odberateľ zdravotníckych a sociálnych služieb) a lekárom, klientom a jeho rodinou, klientom a inštitúciou (poskytujúcou zdravotnícke alebo sociálne služby), klientom a spoločnosťou. Niektorými z mnohých činností vykonávanými sociálnym pracovníkom na tejto pozícii sú:

- poskytovanie pomoci klientom vo forme sociálnych služieb a poradenstva
- napomáhanie pri zabezpečovaní základných potrieb klientov, uplatňovanie a ochrana ich práv
- komunikovanie s klientmi, úradmi a štátnymi inštitúciami

¹ Mgr. Zuzana Mališková, Katedra sociálnej práce a sociálnych vied, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Kraskova 1, 949 74 Nitra, zuzana.maliskova@ukf.sk

PhDr. Marek Šrank, Referát sociálnej starostlivosti, Fakultná nemocnica, Špitalská 6, 950 01 Nitra, srank@fnnitra.sk

- vykonávanie terénnej sociálnej práce v spolupráci s inými inštitúciami (obecne a mestské úrady, ÚPSVaR, polícia)
- podieľanie sa na humanizácii a oživení zdravotníckej inštitúcie
- napomáhanie klientovi pri zorientovaní sa v životnej situácii, ktorá pre neho môže byť nová a neobvyklá
- napomáhanie klientovi pri zorientovaní sa v prostredí nemocnice a lepšie adaptovanie sa na život v tejto inštitúcii
- poskytovanie a vyhľadávanie informácie, ktoré klienta potrebuje
- motivovanie klientov k tomu, aby boli spoluzodpovední za riešenie svojej životnej situácie
- predchádzanie konfliktom a napomáhanie pri ich riešení
- poskytovanie spätnej väzby klientom a ostatným pracovníkom nemocnice,
- saturovanie psychosociálnych potrieb a pomáhanie v udržovaní sociálnych väzieb klienta
- snaženie sa o to, aby prístup k pacientovi i klíma nemocnice, v ktorej pôsobí, bola prosociálna (Špatenková, 2003, s. 72).

Špecifikom práce sociálneho pracovníka pracujúceho v zdravotníctve sú jeho klienti. Mohli by sme povedať, že na rozdiel od klientov sociálneho pracovníka pracujúceho v domove dôchodcov, sú to klienti „rôznorodejší“, to znamená, že by ich bolo možné zaradiť medzi všetky cieľové skupiny, ktoré uvádza Žilová (2000, s. 25-27).

Široká klientela stavia sociálneho pracovníka pred množstvo rozdielnych prípadov, ktoré mu často prinášajú problém v rozhodovaní ako riešiť konkrétny prípad. Takúto situáciu by sme mohli nazvať etickou dilemou.

Banks (2006, s. 12-13) rozlišuje etické problémy a etické dilemy. Etické problémy poníma ako situácie, v ktorých je evidentné ako by mal pracovník konať, ale toto rozhodnutie konať takýmto spôsobom sa mu osobne prieči. Napríklad to môže byť situácia, ak sa pracovník domnieva, že by sa klientovi malo dostať pomoci, ale on sám mu ju nemôže poskytnúť, pretože klient nespĺňa požiadavky stanovené inštitúciou, v ktorej pracovník pôsobí.

Etické dilemy Banks chápe ako situácie, kedy sa pracovník nevie rozhodnúť medzi dvoma či viacerými možnosťami, ktoré sú rovnako nevhodné a predstavujú konflikt morálnych princípov. Podľa Navrana (In: Mihinová, 1998, s.1) tieto možnosti nekorešpondujú

s hierarchiou hodnôt tých, ktorých sa výsledok rozhodnutia týka. Pracovníkovi nie je jasné, ktoré rozhodnutie bude prijateľnejšie.

V súvislosti s cieľom nášho príspevku sa budeme v nasledujúcej časti snažiť poukázať

na niekoľko možných dilem, ktoré môže vo svojej práci sociálny pracovník pracujúci v zdravotníctve pociťovať, ale zároveň poznamenávame, že súhlasíme s Banks (2006), ktorá uvádza, že to, čo pre niekoho môže byť etickou dilemou, môže byť pre druhého etickým problémom a pre iného iba technickou otázkou (dodržiavanie pravidiel).

Prvá dilema, s ktorou sa sociálny pracovník v zdravotníctve stretáva, sú opakované hospitalizácie detí z nepriaznivého sociálneho prostredia. Hoci tieto deti majú zabezpečené základné požiadavky, a teda je o nich postarané, sú chorľavé, neprospeievajú a dochádza k opakovaným hospitalizáciám. Sociálny pracovník bojuje

s dilemou, čo je pre dieťa lepšie. Prvou z možností je umiestnenie dieťaťa na istý čas do náhradnej rodinnej starostlivosti - detského domova. To by mohlo priniesť zlepšenie jeho zdravotného stavu a minimalizovanie hospitalizácií. Zároveň by to mohlo napomôcť k zlepšeniu prospechu dieťaťa v škole, kvôli zmenšeniu počtu absencií a kvôli aktívnemu prístupu špeciálneho či liečebného pedagóga pracujúceho v detskom domove. Druhou z možností je ponechať dieťa naďalej v biologickej rodine a pomôcť jej zlepšiť situáciu, začať s ňou aktívne pracovať. Tento proces si bude vyžadovať určitú (možno veľmi dlhú) dobu kým dôjde k zmene podmienok, čo by mohlo znamenať, že dieťa by bolo ešte niekoľkokrát hospitalizované. Sociálny pracovník zvažuje, ktoré z týchto rozhodnutí najmenej ohrozí dieťa a tak sa nevyhne otázke psychiky dieťaťa, ktorého kontakt s rodičmi je častými hospitalizáciami obmedzený. Bude v jeho najlepšom záujme dočasné umiestnenie v detskom domove, ktoré ešte prehĺbi odlúčenie dieťaťa od rodiny alebo zotrvanie v rodine s nádejou, že hospitalizácií bude čím ďalej tým menej? Ako to bude so súrodencami klienta, ktorí síce nebývajú tak často chorľaví, ale taktiež v škole moc nevynikajú? Ak sa sociálny pracovník rozhodne pre umiestnenie klienta do detského domova, je pre nich lepšie zostať doma alebo ich tiež umiestniť? Nemôže hroziť ich neskoršia hospitalizácia? Toto sú niektoré z ďalších otázok, ktoré sa môžu sociálnemu pracovníkovi vynárať pri snahe o čo najlepšie rozhodnutie v prospech detí.

Ďalšia dilema môže nastať v práci so sociálno-patologickými klientmi, konkrétne so závislými klientmi či bezdomovcami. Prístup mnohých z týchto klientov k riešeniu svojej sociálnej a zdravotnej situácii je pasívny. Sociálny pracovník sa klientovi snaží pomôcť s riešením jeho situácie s postupným minimalizovaním následkov, no klientov záujem je minimálny a pomoc odmieta. Sociálny pracovník by mal rešpektovať jeho autonómiu a teda právo na sebaurčenie – robiť vlastné rozhodnutia, no zároveň si uvedomuje, že najlepším záujmom resp. riešením pre klienta je sociálna intervencia a podpora, čím samozrejme minimalizuje aj nebezpečnosť klienta pre spoločnosť (menší počet injekčných striekačiek v oblastiach, kde sa pohybujú deti, zníženie trestnej činnosti). Je dôležitejšia v tomto prípade autonómia samotného klienta, ktorá ho istým spôsobom ničí, ale je to jeho právo, alebo nátlak na klienta a zníženie škôd pre spoločnosť? Resocializovať a radikálne doriešiť alebo len riešiť aktuálne sociálne problémy a ponechať ho "svojomu osudu"?

S podobným rozporom princípov sebadeterminácie a najlepšieho záujmu klienta sa sociálny pracovník pracujúci v zdravotníctve môže stretnúť pri riešení problému starostlivosti o seniora. Starší človek – klient, po prepustení z nemocnice chce naďalej zostať vo svojom domácom prostredí, aj napriek možným hroziacim rizikám, vzhľadom na jeho postupne sa zhoršujúci zdravotný stav a pohyblivosť. Sociálny pracovník zvažuje poskytnutie konkrétnej služby v domácom prostredí alebo umiestnenie klienta v zariadení sociálnych služieb. Rešpektovaním klientovej autonómie by sa sociálny pracovník rozhodol pre poskytnutie služby v domácom prostredí. Nakoľko ale bude poskytnutá služba eliminovať hroziace riziká pre klienta? V zariadení sociálnych služieb by klientovi bola poskytnutá komplexná starostlivosť, možnosť okamžitej pomoci a opatery pri náhlom zhoršení zdravotného stavu a zabezpečená kvalita života. Sociálny pracovník si však kladie otázku, ako bude na klienta vplývať zmena prostredia a adaptácia na nové cudzie podmienky v zariadení. Ako sa to prejaví na jeho zdravotnom a psychickom stave? Je možné, že mu práve táto „pomoc“ viac uškodí?

V súvislosti s riešením tejto situácie musí brať sociálny pracovník do úvahy aj iné hľadisko a to požiadavku spoločnosti. Jej cieľom je znižovanie „zbytočných“ umiestňovaní klientov do inštitucionálnej starostlivosti aj vzhľadom na obmedzené zdroje a skôr tak poskytovať už spomínanú konkrétnu službu. Zároveň v tejto oblasti pomoci často rieši etický problém, keď klient chce byť umiestnený, ale nespĺňa kritéria na umiestnenie.

To, že sa pracovník ocitne v situácii, ktorá je pre neho dilemou a nevie sa rozhodnúť, neznamená, že pracovník nie je schopný. Napriek dôkladnej erudícii, sústavnej supervízii a veľmi zodpovednému prístupu k práci sa môže pracovník ocitnúť v dileme, aký ďalší postup má zvoliť, aby neublížil klientovi, pomohol pri riešení podstaty problému, pričom by tak robil v súlade so svojim najlepším vedomím a svedomím. V istých situáciách azda vhodnejšie ako riešiť samotnú dilemu, je skôr objasňovať podstatu problému a skúmať dôsledky vyplývajúce z jednotlivých typov riešení.

Jedným z významných nástrojov, ktorým sociálny pracovník disponuje, na riešenie etických dilem je etický kódex sociálnych pracovníkov. Ten by nemal sťažovať výkon práce, práve naopak, mal by napomôcť rozhodovaniu s ohľadom na určité morálne hodnoty a riešiť tak etické dilemy, s ktorými sa sociálni pracovníci pri výkone svojej profesie môžu stretnúť. Niektorí predstavitelia sociálnej práce však vyjadrujú skepsu k hodnote etického kódexu. Napríklad Banks (2006, s.96-97) uvádza kritiku, ktorá je založená na nasledujúcich bodoch:

- kódex vedie k profesijnej exklúzii a elitárstvu,
- mnoho aspektov sociálnej práce nie je možné vyjadriť sústavou pravidiel alebo povinností (kultiváciu niektorých postojov, empatiu a pod.),
- kódexy sú exkluzívne pre jednu profesiu, zatiaľ čo sociálnu prácu stále častejšie vykonávajú multidisciplinárne tímy,
- kódexy sa zaoberajú hlavne vzťahom medzi sociálnym pracovníkom a klientom s tým, že sociálny pracovník robí pre klienta to najlepšie – ignorujú teda ekonomický tlak,
- v kódexoch sa predpokladá hodnotový konsenzus verejnosti a profesionálov. Je však sporné, či takýto konsenzus skutočne existuje.

Okrem etického kódexu sociálnych pracovníkov sú v odbornej literatúre popísané rôzne modely pre riešenie etických problémov (dilem). Jedným z takýchto modelov je aj model Tima Bonda (In: Kopčanová, 2001, s.1). Spočíva v piatich krokoch :

- Prvý krok znamená popísanie problému a identifikovanie jeho súčasti. Ak je do problému zahrnutých viac osôb, pracovník si má predstaviť ako by problém popisali, pričom sa pokúša zhrnúť všetky podporné dôkazy pre a proti.
- V ďalšom kroku si pracovník má zaopatriť nielen etický kódex vlastnej organizácie, ale aj iné prístupné kódexy a stanovy. Ak pracuje vo viacerých organizáciách, má sa pridržať toho kódexu, ktorý je najšpecifickejší. Riešeniu etickej dilemy napomáha aj konzultácia so supervízorom a ďalšími skúsenými kolegami z profesie, ktorí by mohli poskytnúť rozličné, no v každom prípade nezaujaté názory. Je potrebné dbať najmä na to, aby pracovník neporušil hranice dôvernosti informácií. Pri konzultáciách sa odporúča robiť si dôkladné poznámky.
- Tretí krok analyzuje priebeh udalostí. Pracovník skúma a uvažuje nad všetkými možnosťami vývoja udalostí, ktoré by mohli prísť do úvahy, pričom nič nevynechá a ak

je to možné, požiada aj svojho najbližšieho kolegu o pomoc. Spoločne porovnajú etické princípy užitočnosti (najlepší možný výsledok), spravodlivosti (najspravodlivejší výsledok) úctu voči autonómii (najmä klienta) a azda najdôležitejšie zo všetkého neublíženie (vyhnutie sa ublíženiu). Pracovník tiež zváži všetky dôsledky, najmä v porovnaní klienta s inými klientmi, profesionálmi, médiami a osobným vedomím.

- Pri štvrtom kroku si pracovník vyberá najlepší priebeh udalosti a ešte raz zváži najlepšie riešenie pred tým ako ho použije.
- V poslednom piatom kroku sa pracovník spätne vracia k svojmu výsledku a kladie si nasledujúce otázky: Vydarilo sa to podľa môjho očakávania?, Ak nie, čo sa stalo?, Bola by iná situácia vhodnejšia?, Ako by ju bolo možné predvídať?, Čo som sa o sebe naučil?, Získal som nejakú novú skúsenosť, ktorú budem môcť využiť aj v budúcnosti?

Naším príspevkom sme chceli hlavne poukázať na to, aká náročná je profesia sociálneho pracovníka. Vyžaduje si silnú osobnosť, neustále dopĺňanie si vedomostí, rozvíjanie schopností pracovníka v etickom rozhodovaní a podľa nás i častú diskusiu o etických dilemách nielen so svojimi kolegami a supervízormi, ale aj s akademickou obcou či inými odborníkmi na konferenciách venujúci sa sociálnej práci.

Sme názoru, že by sa tejto problematike mala venovať významná pozornosť nakoľko zodpovednosť za vyriešenie akejkoľvek etickej dilemy spočíva vždy na pracovníkovi a nie na klientovi. Preto je dôležité, aby si pracovník v každej, i tej najzložitejšej situácii vedel pomôcť.

Použitá literatúra

- BANKS, S. 2006. *Ethics and Values in Social Work*. London : Palgrave, 2006. 209 s. ISBN 1-4039-9420-X.
- KOPČANOVÁ, D. 2001. Ako postupovať pri riešení etickej dilemy. In : *Empratia*. Bulletin. Bratislava, 2001. Roč. VIII. č. 4, <http://www.psychologia.sk/empatia/em01-4/01-08.htm> (15.8.2008, 21:46)
- MIHINOVÁ, B. 1998. Problematika riešenia dilem z hľadiska sociálnych noriem. In *Človek a spoločnosť*. 1998. <http://www.saske.sk/cas/4-98/mihinova.html>, (26.9.2008, 21.14)
- ŠPATENKOVÁ, N. 2003. *Problematika zdravia a nemoci*. Olomouc : FF UP, 2003, 72 s. ISBN 80-244- 0648-9
- ŽILOVÁ, A.: Kapitoly z teórie sociálnej práce (náuka o sociálnej práci). Badín : Mentor, 2003, 107 s. ISBN 80-968932-0-3

Slezská diakonie její poskytované služby

Martina Ježová¹

Anotace:

Text se týká přehledu služeb poskytovaných Slezskou diakonií. Podrobnější pohled pak bude věnován službě Sociální asistence v rodinách Ostrava. Tato služba je zaměřena na problematiku rodin s dětmi ohrožených sociální exkluzí. Popis bude zaměřen na vymezení cílové skupiny, postup a náplň práce sociálního pracovníka.

Klíčová slova:

Sociální pracovník, služba, uživatel služby, sociální exkluze, rodina s dětmi, řešení problémů.

Slezská diakonie je nestátní nezisková organizace, která poskytuje své služby v sociálně – zdravotní oblasti. Jejím posláním je poskytování kvalitních sociálních a sociálně zdravotních služeb potřebným lidem na základně křesťanských hodnot. Slezská diakonie je organizací s vysokou úrovní kultury a kvalitními akreditovanými sociálními službami. Patří k významným celorepublikovým neziskovým organizacím a výrazně ovlivňuje dění v sociální oblasti.

Služby Slezské diakonie se člení do 6 základních skupin, jsou to poradny, lidé bez domova, lidé s postižením, senioři, rodina a děti a dobrovolná služba.

Poradny:

Elpis – Poradenské centrum Karviná
Elpis – Poradenské centrum Ostrava
Elpis – Poradenské centrum Třinec
Elpis - Sociální služby pro rodinu Havířov
Elpis Bruntál
Kontakt – Komunitní centrum pro rodinu a dítě Bohumín
Terénní program Kontakt Karviná
Občanská poradna – Poradenské centrum Havířov
Občanská poradna – Poradenské centrum Karviná
Občanská poradna – Poradenské centrum Ostrava
Intervenční centrum Ostrava

Lidé bez domova:

Azylový dům pro ženy a matky s dětmi Chana Bruntál
Azylový dům pro ženy Třinec
Azylový dům pro matky s dětmi Orlová
Bethel Bruntál
Bethel Frýdek – Místek
Bethel Karviná
Bethel Třinec
Noclehárna a denní centrum Bethel Český Těšín

---

¹ Bc. Martina Ježová, Slezská Diakonie, Na Nivách 7, Český Těšín, 737 01
Sociální asistence v rodinách Ostrava, Rolnická 55, Ostrava – Nová Ves, 709 00
E – mail: MartinaJezova@seznam.cz, Tel.: +420 602 343 756, +420 596 611 804

Sára Petrovice u Karviné
 Timotei – dům na půl cesty Bruntál
 Ranč Nebory – Bethel Karviná

Senioři:

Betania Komorní Lhotka
 Pečovatelská služba Stonava
 Dorkas Ostrava
 Elim Ostrava
 Siloe Ostrava
 Osobní asistence Český Těšín, Karviná, Třinec, Jablunkov

Lidé s postižením:

Pro děti - Eliada Brno
 Poradna rané péče
 Eunika Karviná
 Lydie Český Těšín
 Salome Bohumín
 Osobní asistence Český Těšín, Třinec, Karviná, Jablunkov
Pro dospělé - Archa Krnov, Široká Niva
 Benjamín Krnov
 Betezda Komorní Lhotka
 Denní stacionář Nový Jičín
 Eben – Ezer ČT Horní Žukov
 Eden Český Těšín
 Hosana Karviná
 Jordán Třinec
 Ninive Krnov
 Rút Český Těšín, pobočky Třinec, Frýdek – Místek
 Rút Krnov, Bruntál
 Osobní asistence Český Těšín, Třinec, Karviná, Jablunkov

Děti a rodina: Děti a mládež – Kanaan – Komunitní centrum pro rodinu a dítě Bohumín

Klub On line Karviná
 NZDM Pohoda Karviná

Rodina - Mateřské centrum Ostrava
 Sociální asistence v rodinách Ostrava
 Sociální asistence Karviná
 Sociální asistence Krnov, Rýmařov
 Sociální asistence Třinec
 Sára – středisko pro ženy s dětmi v tísní, Petrovice u
 Karviné
 Azylový dům pro matky s dětmi Orlová

Dobrovolná služba:

Dobrovolnické centrum
 Mezinárodní dobrovolnictví

Sociální asistence v rodinách Ostrava

Dle zákona č. 108/2006Sb, o sociálních službách se sociální asistence řadí mezi služby sociální prevence. Je definována v §65 odstavce 1 jako sociálně aktivizační služba pro rodiny s dětmi. Jedná se tedy o terénní službu poskytovanou rodině s dítětem, u kterého je jeho vývoj ohrožen v důsledku dopadů dlouhodobě krizové sociální situace, kterou rodiče nedokážou sami bez pomoci překonat, a u kterého existují další rizika ohrožení vývoje.

Sociální pracovníci Sociální asistence Ostrava jsou dle zákona č. 359/1999Sb., o sociálně právní ochraně dětí pověřeni k úkonům v rozsahu:

- Pomoc při řešení výchovných nebo jiných problémů souvisejících s péčí o dítě,
- poskytování nebo zprostředkování rodičům poradenství při výchově dítěte a při péči o dítě zdravotně postižené,
- činnost zaměřenou na ochranu dětí před škodlivými vlivy a předcházení jejich vzniku,
- vyhledávání dětí, na které se sociálně právní ochrana zaměřuje.

Sociální asistence v rodinách Ostrava vznikla v roce 2004. Podporuje rodiče s dětmi z města Ostravy a přilehlých obvodů při zvládnutí dlouhodobě nepříznivé situace. Posláním služby je prostřednictvím pravidelných návštěv v rodině podporovat ji v řešení problémů a hledat možnosti zlepšení podle představ a přání rodiny. Pracovníci služby usilují o zvýšení soběstačnosti rodin.

Cílovou skupinou služby je rodina s dítětem či dětmi ve věku 0-15 let z města Ostravy a blízkého okolí nacházející se v situaci, která je pro ni obtížná a neví, jak ji řešit (např. riziko odebrání dítěte, výchovné problémy dítěte, obtíže s bydlením, apod.). Většinou služeb sociálních asistentů využívají rodiny s dětmi, nad nimiž je vykonáván dohled sociálních pracovníků OSPOD.

Služba není určena pro osoby, jejichž problémy jsou takového charakteru, že k jejich řešení není v daném zařízení kompetentní pracovník, pro zájemce o službu s alternativním způsobem komunikace (neslyšící, nevidomí, mentálně postižení), ale také pro zájemce, kteří chtějí pomoci pouze s doučováním dětí a není zde zřejmé vážné ohrožení vývoje dítěte v rodině, nebo odebrání dítěte do ústavní výchovy. V našich možnostech je každém případě vyhledat jiná zařízení, která budou schopna potřebnou službu kvalitně poskytnout.

Sociální asistence funguje na základně neopomenutelných zásad. Patří mezi ně dodržování práv uživatelů, individualizace podpory, zaměření na celek, flexibilita, bezplatnost, profesionální přístup a nepodjatost. Mimo jiné je sociální pracovník zavázán plnit své povinnosti také na základě křesťanských zásad jako svoboda, úcta ke každému jednotlivci, zodpovědnost, spravedlnost, poctivost, ochrana práv uživatelů, nejvyšší dosažitelná kvalita ve službě. Každý z pracovníků nejen Sociální asistence, ale celé Slezské diakonie by měl pracovat v souladu s těmito zásadami.

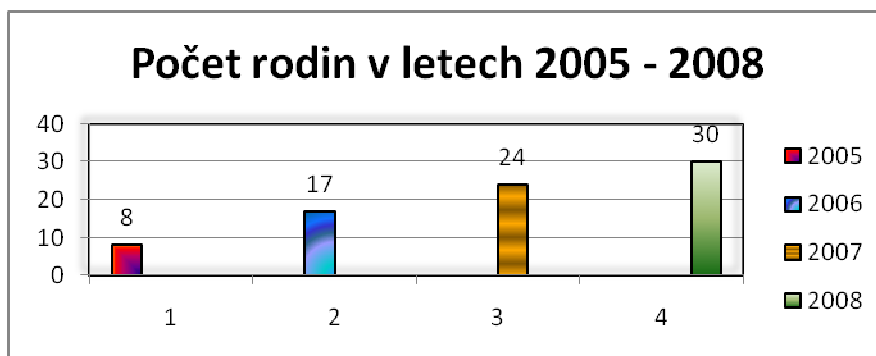
Cílem služby je zajistit samostatné fungování rodiny, podpora rodiny v péči o vlastní domácnost a začlenění do společnosti, posilování rodičovských schopností zamezit zbytečnému umístění dítěte z rodiny do ústavní výchovy, prostřednictvím výchovného působení sociálního pracovníka na rodinu a pomoci při přípravě dítěte do školy, přispět ke zlepšení jeho prospěchu, prostřednictvím volnočasových aktivit pro

rodiny s dětmi naučit rodiče trávit volný čas se svými dětmi, posílit vztahy mezi nimi a zamezit pasivnímu způsobu života dětí. Některé volnočasové aktivity se konají v prostorách Centra sociální pomoci, kde sídlí Sociální asistence Ostrava. Výjimkou ovšem nejsou ani výlety mimo Ostravu i v jejím rámci. Služba se snaží zajistit uživatelům široké spektrum vyžití volného času s jejich dětmi. Volnočasové aktivity probíhají obvykle jednou či vícekrát měsíčně.

Při prvním kontaktu se zájemcem o službu je ve většině případů přítomen manažer služby a sociální pracovník, který bude později s rodinou pracovat. Manažer služby zájemci popíše možnosti služby Sociální asistence. Vzhledem k tomu, že služba pracuje na základě dobrovolnosti uživatele, je nutné, aby uživatel skutečně chtěl spolupracovat. Během jakéhokoliv jednání nevystupuje manažer ani sociální pracovník z pozice nadřazené osoby. Snaží se tím předejít pocitu méněcennosti na straně uživatele, jelikož by v takovém případě nebyla spolupráce možná. Vhodné je rovněž způsob komunikace a částečně také oděv přiblížit stylu uživatele. Není rovněž nutné zájemce zatěžovat veškerými akademickými tituly účastníků schůzky nebo mu naznačovat, že se zde všichni sešli z důvodu jeho neschopnosti řešit problémy. Cílem spolupráce je naopak uživatele ujistit v tom, že je schopen problémy odstranit svépomocí.

V případě zájmu je s uživatelem uzavřena smlouva a jsou dojednány podrobné podmínky spolupráce. Mezi ně patří kupříkladu četnost návštěv, zakázka rodiny, na které by měli uživatel a sociální pracovník spolupracovat. Přesnější postup spolupráce je pak veden dle individuálního plánu, který sociální pracovník s uživatelem sestaví. Výsledky jsou poté hodnoceny formou měsíčních zpráv, které vytváří sociální pracovník, vyhodnocením individuálních plánů a po ukončení spolupráce také závěrečnou zprávou. V té je obsažen celý průběh spolupráce včetně hodnocení rodinné situace jako celku i jednotlivců zvlášť. Během spolupráce je nutné, aby sociální pracovník postupoval obezřetně. Ne vždy uživatel sdělí veškeré informace neznámé osobě na první schůzce. Je nezbytné vytvořit si s uživatelem vztah založený na důvěře. Je bezpodmínečně nutné uživatele chválit za dosažené úspěchy, byť sebemenší. Uživatel je lidská bytost a je potřebné k němu v tomto duchu přistupovat. Ačkoliv se mohou objevit neshody ve spolupráci, je potřebné vyhledat oboustranně přístupné řešení, v žádném případě nelze názor uživatele opomíjet. Uživatel sám nejlépe ví, čeho se jeho potíže týkají.

V rámci komplexnosti služby spolupracují sociální pracovníci Sociální asistence s dalšími institucemi, mezi něž patří úřady OSPOD, které pomáhají s vyhledáváním rodin a vzájemnou výměnou informací. Dále jsou to školská zařízení, pedagogicko – psychologické poradny, etopedické poradny, logopedi, lékaři, poskytovatelé sociálních služeb, azylové domy, kojenecké, diagnostické nebo výchovné ústavy, dětské domovy, poradenská zařízení, krizová centra, soudy, policie ČR, neziskové organizace, zařízení volnočasových aktivit a Potravinová banka v Ostravě. Vzhledem k tomu, že je nedílnou součástí pracovního procesu sociálního pracovníka povinnost se dále vzdělávat spolupracuje služba rovněž s Diakonickým institutem vzdělávání, který se na potřebné vzdělávání specializuje.

Cílem Sociální asistence pro rok 2009 je poskytnout pomoc více rodinám s dětmi, zvýšit profesionalizaci pracovního týmu účastí na vzdělávacích seminářích, získání vyšší finanční částky na volnočasové aktivity, což se projeví zvýšením množství těchto aktivit.

Zdroje:

- www.slezskadiakonie.cz
- metodika služby Sociální asistence Ostrava

II. PROMĚNY HODNOT VE SPOLEČNOSTI A JEJICH DOPADY NA SOCIÁLNÍ PRÁCI

K problému axiologických základů sociální práce

Tatiana Sedová¹

Anotácia

Príspevok tematizuje problematiku hodnotových základov sociálnej práce s akcentom na jej odlišné profilácie. Autorka analyzuje vzťah medzi sociálnymi a morálnymi hodnotami, medzi princípom sociálnej spravodlivosti a autonómiou jedinca, napätie medzi sociálnymi cieľmi, všeobecným spoločným dobrom a komercializáciou sociálnych služieb.

Osobitná pozornosť sa venuje hodnote solidarity jej etickým, sociálnopsychologickým aspektom. Upozorňuje nato, že práve na základných dilemách sociálnej práce možno exemplifikovať hodnotovú pluralitu, napriek spoločným axiologickým východiskám, ku ktorým sa jednotlivé smery sociálnej práce verbálne hlásia.

Príspevok s a pokúša demonštrovať, že axiologické základy sociálnej práce čelia tlaku ekonomizácie a komodifikácie sociálnych aj etických hodnôt a noriem, čo má závažné praktické konzekvencie pre profesiu sociálnej práce a legislatívne úpravy.

K chápaniu sociálnej práce –rozmazaný pojem

Časopis *Sociální práce*, ktorý predstavuje dvojjazyčnú mutáciu periodika zameraného jednak na rozvíjanie sociálnej práce ako academickej disciplíny, jednak predstavuje spojovací svorník medzi praxou a teóriou uverejnil v roku 2008 v čísle 2 príspevok z autorskej dielne známeho sociológa Libora Musila venovaný statusu sociálnej práce medzi inými pomáhajúci i profesiami. L. Musil formuloval na jednej strane rozmanitosť chápania sociálnej práce (rozlíšil tzv. administratívne, filantropické a profesionálne chápanie sociálnej práce s patričným ukotvením inštitucionálnym - filantropické chápanie sociálnej práce sa uplatňuje prevažne v sociálnych službách, administratívne chápanie v štátnej správe, profesionálne vo vzdelávacích inštitúciách), na strane druhej sa pokúsil sformulovať stratégiu komunikácie medzi do seba uzavretými segmentmi komunity českých sociálnych pracovníkov. Musil ako sociológ určuje možné stratégie komunikácie, pod ktorou v tomto prípade rozumie reakciu na odlišnosť predstáv fiktívnej diskusie o chápaní, ponuke a dopyte sociálnej práce, pričom rozoznáva stratégie typu konsenzus, kooperácia, koexistencia, konkurencia a konflikt. Vzhľadom na fakt, že aktéri a nositelia jednotlivých prístupov a ponímaní sociálnej práce pôsobia a sú inštitucionálne spätí s odlišnými sférami, Musil konštatuje, že : „... díky tomu se vzájemně v každodenním živote příliš nepotkávají, nepotřebují a neohrožují.“ ([4], 75). Pasívna koexistencia je stavom, ktorý podľa Musila najlepšie vystihuje a pomenúva komunikačnú stratégiu predstaviteľov sociálnej práce a preto: „V důsledku vzájemné pasívní tolerance a nekomunikace mezi stoupenci různých pojetí není ve společnosti

¹ prof. PhDr. Tatiana Sedová, CSc., Vysoká škola v Sládkovičove, Fakulta sociálních študií

subjekt, který by byl v očích zadavatele schopen zpochybnit mlhavou definici sociální práce jako „běžné úřednické práce“ nebo „laické každodenní obsluhy.“ ([4],75) Musil uzatvára svoju stať konštatovaním, že pre reakciu na otázku, čo môže ponúknuť sociálna práca odlišného než iné pomáhajúce disciplíny „... chýba vôle hľadať na túto otázku odpoveď.“ ([3],76)

Sociálny status odboru a jeho nositeľov

Hoci stať sa týka českej komunity, nazdávam sa, že rovnako vyjadruje aj situáciu na Slovensku, lebo obraz sociálnej práce nielen vo verejnosti, ale aj v akademických kruhoch nie je nijako povzbudivý. Statusu sociálnej práce ako seriózneho odboru štúdiá nijako nepomáhajú rozličné „celebrity“, ktoré v médiách oznamujú, že vyštudovali odbor sociálna práca a na doménach blogov, napr. denníka Sme sa možno dočítať, že: „na Slovensku budú mať čoskoro titul bakalára aj smetiari, ktorým bude robiť asistenta absolvent sociálnej práce.“ Dovolím si uviesť posledný mediálny produkt, na základe ktorého si formuje verejnosť predstavu o sociálnej práci. Oblíbený lifestyleový magazín *Eva*, v tohtoročnom novembrovom čísle, venuje celú stránku Michaele Čepcovej v medzinárodnom meradle úspešnej nechtovej dizajnerke, ktorá uvádza, že vyštudovala Sociálnu prácu na UK. Tisne sa na jazyk otázka, prečo na módné úpravy nechtov treba študovať vysokú školu a konkrétne sociálnu prácu? Nepochybne by bolo zaujímavé, realizovať prieskum venovaný obrazu a vnímaniu sociálnej práce ako profesie a ako akademickej disciplíny v slovenskej verejnosti na základe mediálnej prezentácie, pričom fokusovou skupinou by mohli byť jednak absolventi sociálnej práce, jednak ich zamestnávateľa.

Axiologické východiská a princípy sociálnej práce

Musilova sonda je zaujímavá aj z perspektívy, ktorú ponúka rubrika časopisu SP *Školy se představují*, ktorú pripravuje formuluje šéfredaktor Pavel Bajer. V súvislosti práve s odpoveďami na otázku: „*Na aký hodnotový systém je orientovaná vaša škola?*“ sa podľa mojej mienky, skrýva aj časť odpovede na to, prečo je komunikačnou stratégiou aktérov sociálnej práce pasívna koexistencia. Pre vašu informovanosť, ako dotknutá respondentka som na túto otázku odpovedala takto: „Ak máte na mysli sociálnu prácu ako akademický odbor sú to kultúrny pluralizmus, univerzalizmus ľudských práv, ľudská dôstojnosť a sloboda spolu so sociálnou spravodlivosťou. Jednoducho hodnoty, ktoré priniesol rozvoj európskej humanistickej tradície so zreteľom na sociálny liberalizmus.“ Je symptomatické, že takmer každý z oslovených respondentov, ktorí prispeli do rubriky referoval na hodnoty, akými sú humanizmus, ľudské práva, sociálna spravodlivosť, solidarita, rešpekt k osobnosti. prípadne sa respondenti dovoľovali bližšie nešpecifikovanej duchovnej dimenzie v intencii konotácií kresťanskej antropológie. Problematike hodnôt a etike v sociálnej práci bolo venované osobitné 4 číslo v roku 2004, ktoré zahŕňa aj medzinárodný etický kódex sociálnych pracovníkov, komentár k tomuto kódexu a českú verziu etického kódexu. Toto číslo sa venovalo aj tzv. sociálnej etike, ktorú v rozhovore s názvom *Sociální etika vychovává k péči o vlastnou budoucnost J .Dolista*. Ak abstrahujem od pleonazmu frazeologickej

jednotky „sociální etika“, podľa prezentovanej interpretácie miznú hranice medzi etikou, sociálnou a politickou filozofiou, psychológiou osobnosti, teóriami konania, teóriou konfliktov a medzinárodných vzťahov. Pojem sociálnej etiky je natoľko neostrý a vágny, že neumožňuje špecifikáciu etických hodnôt spätých s prosociálnym správaním a diskusiu o axiologických východiskách, prostredníctvom ktorých by sa tematizovala osobitosť sociálnej práce ako pomáhajúcej profesie voči iným pomáhajúcim profesiám.

Funkcia axiologických základov sociálnej práce

Hodnoty, čím nemám na mysli iba hodnoty etické, vymedzujú terén a typológiu istej disciplíny, a dodajme aj profesionalizácie, lebo sociálnu prácu pokladám za inštitút modernity, kedy otázka sociálneho blaha alebo dobra sa stala aj vecou štátu. Toto vymedzenie sa týka aj sociálnej role a identity jej nositeľa. Práve axiologické základy nejakej disciplíny sú nástrojom, ktorým sa legitimizuje a vyhraňuje v silovom poli pôsobení iných disciplín. Prirodzene problematiku ontologického statusu a špecifikácie hodnôt, ich vzťah k faktom a poznaniu, ponechávam v tomto kontexte nepovšimnuté.

Ak berieme do úvahy dilemu sociálnej práce, ktorá sa jedná o profesiu, ale paralelne jestvuje aj ako neprofesionalizovaná pomáhajúca činnosť, axiologické pozadie jednotlivých profilov sociálnej práce nech už reflektované alebo implicitné determinuje konkrétny profil sociálnej práce a jej recepciu. V duchu Weberovej dištinkcie medzi hodnotami a faktami, potom aj sociálna práca ako empirická sociálna veda ako profesia čelí problému, že musí opisovať, analyzovať a vysvetľovať fakty a na strane druhej zaujímať hodnotové a hodnotiace postoje, nech už explicitne alebo implicitne. Zdôvodnenie, že niečo je hodné poznania, z čoho vychádzajú všetky vedy, sa nedá dokázať jej prostriedkami ako demonštroval M. Weber, „lebo veda odpovedá na otázky, čo máme robiť, ak chceme život technicky zvládnuť?“ ([11], 240) a otázky zmyslu života, otázky, čo mám robiť, ako máme žiť to sú otázky za hranicami vedy. „... vezmime si vysoko rozvinutú praktickú vedu, akou je moderná medicína. Všeobecný predpokladom lekárskej práce je – triviálne povedané – že úloha udržania života ako taká a maximálne možné zmiernenie utrpenia ako také sú samy osebe pozitívne. A to je problematické. Lekár udržiava svojimi prostriedkami pri živote na smrť chorého človeka, aj keď ho ten úpenlivo prosím aby ho od takého života oslobodil... Lenže predpoklady medicíny a trestný zákonník bránia lekárovi, aby to akceptoval. Či život je hodný života a kedy je ho hodný, na to sa medicína nespytuje.“ ([11], 240)

Pluralita hodnôt a potreba ich diferenciacie

Neostré vymedzenie rozdielov a súvislostí medzi hodnotami rýdzo etickými dobro alebo blaho jedinca a spoločnosti, zodpovednosť, seberealizácia, autonómnosť individua, a hodnotami inými, napr. politickými hodnotami, akými sú napr. solidarita, rovnosť, sloboda a ich aspektmi a napr. sociálno-psychologickými, filozofickými vedú k tomu, že rola sociálnej práce nie je jednoznačne formulovaná a pozícia sociálnej práce ako disciplíny medzi inými vednými odbormi je takmer neuchopiteľná, čo má praktický implikáciu v tom, že vymedzenie sa voči iným pomáhajúcim profesiám je

pokusom o kvadratúru kruhu. Aby som bola konkrétnejšia možno to exemplifikovať, napr. na pomoci a pomáhaní, lebo prostredníctvom týchto pojmov sa definuje aj sociálna práca. Pojem pomoci vychádza z pojmov altruizmu, ale ak porovnáme sociobiologické koncepty altruizmu, (O. Wilson) s chápaním evolučnej psychológie najmä v spojitosti s recipročným altruizmom (M. Daly, M. Wilson), aj experimenty sociálnej psychológie, zamerané na problém altruizmu, pomoci a ochoty pomáhať: tzv. päť krokov Johna M. Darleyho a Bibba Lataneho a Arthura Beamana, ktorí analyzovali a merali, čo sa stane, keď v krízovej situácii absentuje autorita, ktorá by prezvala zodpovednosť (vy potenciálny pomocník, musíte registrovať, že sa niečo deje, t.j. správne identifikovať sociálne signály v danom kontexte, musíte vyhodnotiť situáciu tak, že niekto potrebuje pomoc, musíte prevziať osobnú zodpovednosť, musíte s a rozhodnúť, pre že treba konať a musíte začať konať) ukáže sa ich nezlučiteľnosť. Ak porovnáваме spomenuté koncepcie altruizmu ako základu aktu pomoci s personalisticky interpretovanou pomocou a pomáhaním vychádzajúcou zo svedomia, z cnosti milosrdenstva a lásky k blížnemu, ihneď vysvitne, že proti sebe stoja „bohovi a rôznych poriadkov“, aby som sa vyjadrila weberovským slovníkom, a teda fakticky ide o nesúmerateľné pozície. „W pracy socjalnej najcześciej odwołuje się do zasady pomocniczości i solidarności. ...Zasada solidarności w swym wymiarze działań dobrowolnych wiąże się bezpośrednio z miłosierdziem, miłością społecną. Zasada solidarności i miłosierdzia wprowadza w stosunki społeczne wymiar humanizacyjny. Stosunki oparte na sprawiedliwości winny być uzupełnione o miłosierdzie, ponieważ zawsze w społeczeństwie będą jednostki słabsze, które potraktowane sprawiedliwie nie potrafią pomóc sobie same. Miłosierdzie jako cnota społeczna porządkuje sprawiedliwość i ubogaca o relacje osobową między świadczącym miłością a obdarowanym“. ([2], 64-65)

Proti tomuto citátu možno postaviť sociobiologické rozlíšenie altruizmu tzv. tvrdého jadra a mäkkého jadra ako dvom základným formám kooperatívneho správania. „Avšak u lidských bytostí dospěl altruismus měkkého jadra až do rafinovaných extrémů. Reciprocita mezi vzdálenými příbuznými nebo i mezi nespřízněnými jednotlivci je klíčem k lidské společnosti. Dokonalost společenské smlouvy narušila stará omezení obratlovců, jaká ukládal přísný výběr příbuzenstva...Zůstava však otázka: je pod touto veškerou nadstavbou (PZ. T.S.) kultúry a civilizácie) úmluv základ altruizmu tvrdého jadra? Koncepcie pripomína pozurohodnou domněnku Davida Huma, že rozum je otrokem vášní. Tážeme se tedy, za jakým biologickým cílem se uzavírají úmluvy a jak houževnaté je protekcionářství. Rozlišení je důležité, protože ryzí altruismus tvrdího jadra založený na příbuzenském výběru je nepřitelem civilizace. Pokud je chování lidských bytostí do značné míry vedeno naprogramovanými pravidly učení a predeterminovaným emocionálním vývojem, protěžujícím vlastní příbuzné a vlastní kmen, pak je ve světě možný jen omezený rozsah souladu.“ ([12],152)

Sociálna spravodlivosť

Analogicky to možno exemplifikovať na pojme sociálnej spravodlivosti, lebo k jej presadzovaniu sa hlásia všetky chápania sociálnej práce a túto hodnotu uvádzajú ako kľúčovú hodnotu aj etické kódexy. Otázne je však, ako sa táto hodnota chápe a ako sa explikuje jej pojem. Je totiž relevantný rozdiel medzi interpretáciou sociálnej

spravodlivosti ako férovosti v koncepcii J. Rawlsa a tými koncepciami, ktoré spravodlivosť ako politickú hodnotu spájajú s komunitaristickou predstavou o spoločnom dobre, ktoré je nerozlučne prepojené so spravodlivosťou. Táto komunitaristická idea však odporuje liberálnej predstave o pluralite dober, ktoré sú vecou privátnych volieb a životných stratégií jedincov a politickej spravodlivosti, sledujúcej princípy férovej distribúcie a redistribúcie, zmierňujúcej nerovnosti. Rawlsov koncept vychádza z predpoklade kantovského liberalizmu rovnosti a slobody indivíduí a týka sa pravidiel distribúcie a redistribúcie tak základných dober, ako aj slobôd, pričom aj podľa Rawlsa sa zoznam základných slobôd sa dá vypracovať historicky (skúmaním rôznych demokratických režimov alebo analyticky). Pre spravodlivosť ako férovosť je rozhodujúce, že jej predmetom je základná štruktúra spoločnosti, ktorá ovplyvňuje sociálne a ekonomické nerovnosti (naše životné šance určujú také veci ako náš pôvod, schopnosti, prístup k vzdelaniu, ale aj náhodné udalosti ako šťastie) a teda problém, ktoré princípy sú legitímne pokiaľ ide rozdiely v životných vyhlídkach v súlade s ideou slobodných a rovných jedincov, ktorí férovo kooperujú. Hoci táto koncepcia je základom sociálneho liberalizmu, pričom jestvujú aj iné modely distributívnej spravodlivosti iný významný prístup zakotvuje problematiku spravodlivosti v hegelovskom pojme uznávania, čo možno doložiť na polemike Nancy Fraserovej a Axela Honnetha. Pre teoretikov uznávania ako základného kameňa spravodlivosti, je uznávanie recipročným vzťahom, tým čo konštituuje subjektivitu. Tento aspekt sa kladie do protikladu individualisticky orientovaným distribučným koncepciam spravodlivosti, lebo sociálne vzťahy sú indivíduu nadradené a uznávanie sa spája s Heglovou ideou *Sittlichkeit* (mravnosti), ktorá stojí proti morálke. Teda uznanie podporuje sebuskutočnenie a naplnenie dobrého života ako protikladu procedurálnej spravodlivosti. (Ch.Taylor, M. Walzer)

Napriek zdanlivej odťažitosti týchto úvah, ak máme na zreteli sociálnu prácu a jej prax, predsa len sociálni pracovníci implicitne narážajú na tieto ponímania spravodlivosti zoči - voči problémom jednotlivých cieľových skupín - nezamestnaným, imigrantom, marginalizovaným skupinám, vylúčeným skupinám bezdomovcom, hendikepovaným, závislým atď. Aj z tohto aspektu by bolo žiaduce tematizovať problém sociálnej spravodlivosti explicitnejšie a jednotlivú ponímania a profilácie sociálnej práce by sa mali k istej koncepcii prihlásiť a nemiešať dohromady to, čo je teoreticky svojimi predpokladmi aj dôsledkami metodologicky aj konceptuálne odlišné a nekompatibilné.

Záver

Na základe toho, čo som uviedla o axiologickom diskurze, ktorý sa napriek spoločným termínom v jednotlivých chápaniach sociálnej práce výrazne významovo líši, nech už akceptujeme S. Banksovej typológiu, modelov praxe sociálnej práce (profesionálny, technicko-byrokratický, odhodlaný a radikálny), typológie Musila alebo M. Payna, sa domnievam, že Musilova hypotéza si vyžaduje doplnenie. Ide mi o hypotézu, podporenú Lyotardovou ideou o cestách formovania konsenzu v postmodernej fragmentizovanej spoločnosti, že rozmanitosť chápania sociálnej práce nemožno preklenúť diskusiou smerujúcou ku konsenzu. L. Musil zo svojej sondy vyvodil, že jednotlivé chápania sociálnej práce sú uzavreté v odlišných doménach, ktoré sa

nestretávají v konfliktoch a medzi sebou nevedú diskusie, a teda formou komunikačnej stratégie je pasívna koexistencia. Vidí sa mi, že túto explanáciu treba doplniť o implicitne zakotvenú nekompatibilitu rozličných hodnotových sústav prameniacych v divergentných axiologicko-svetonázorových ideológiach.

So zreteľom na funkcie etických kódexov by prospelo, keby sa odlíšilo medzi princípmi, všeobecnými zásadami, z ktorých kódex hodnotovo politicky vychádza, aby sa nekombinovali nezlučiteľné koncepty z rozličných ideových tradícií, napr. pojem slobody z liberálnej tradície s komunitaristickou aristotelovsky vymedzenou etikou cností. V etickom kódexe sociálnej práce, resp. tých častiach, v ktorých sa tematizujú konkrétne hodnoty a normy viesť demarkačnú čiaru medzi sociálno-politickými, právnymi, ekonomickými a etickými hodnotami a niektorými zásadami, ktoré artikulujú viac-menej psychologické aspekty, napr. efektívnej komunikácie. Pôsobí naozaj bizarne, keď v slovenskom kódexe nachádzame pasáž o honorároch

Etické kódexy by explicitne mali deklarovať, či vychádzajú z etiky cností alebo etiky pravidiel, lebo ich vzájomné koláže, napr. komunitaristických predstáv o spoločnom dobre a spravodlivosti s liberálnymi hodnotami, napr. individuálnej slobody a autonómie jedinca, fakticky znemožňuje rozhodovanie v situácii etických dilem, s ktorými sociálny/na pracovník/čka zápasí v praxi. Kódex by mal jasne rozlišovať medzi tými sociálno-politickými hodnotami, hoci začlenenými do etického diskurzu, ktoré sú obsahom právnych úprav, prostredníctvom ktorých sa kontroluje výkon profesie a podmienky jej výkonu, napr. ľudské práva, a tými hodnotami, ktoré sú vecou voľby v rámci profilácie sociálnej práce a jej axiologického fundovania a kontextu, napr. svedomie a láska k blížnemu.

Hodnoty nech už etické alebo sociálnopolitické nestačí len hlásať, treba ich aj presadzovať a rešpektovať. Platí to aj pre etické kódexy a axiologické základy sociálnej práce. V tejto súvislosti by sa malo pristúpiť k empirickým výskumom hodnotových orientácií a axiologických základov sociálnej práce v reálnej praxi, pričom by sa mali zúžitkovať už jestvujúce prieskumy, napr. o kvalite života.

Tieto problémy by sa mali stať aj súčasťou vzdelávania v odbore sociálnej práce. Práve v tomto smere je politika vzdelávania v súčasnosti zraniteľná, lebo čelíme pokusom o komodifikáciu vzdelania, ktorá vedie k tomu, že vzdelanie sa vyhlasuje za obchodovateľný tovar, čo implikuje, že sociálne služby sú hotovým produktom, ktorý sa tiež predáva. Udivuje ma naivita tých, ktorí prisahajú na mechanizmus neviditeľnej ruky trhu aj v oblasti sociálnej sféry a ktorí sa zaklínajú právom na výber občana, hoci občan je celkom zmetený a bezradný, lebo na jednej strane je vystavený demokratickej rétorike rovnosti a na strane druhej je vydaný napospas samozvaným expertom na kvalitu, evaluácie každého druhu, efektívnosť, manažment ľudských vzťahov. Industrializácia a pojmy typické pre priemyselnú výrobu sa uplatňujú aj na vzdelanie, ktoré sa začína posudzovať pragmatickou úžitkovosťou, kalkulovateľnosťou nákladov a ziskov. Krátkozraká predstava, že všetko možno podrobiť kontrole ekonomického ducha sa presadzuje nolens -volens aj v oblasti sociálnej práce, hlavne v oblasti sociálnych služieb. Komercializácia podporovaná médiami, ako o tom písal Th. W. Adorno (1959) prenikla aj do sféry vzdelávania a „partikularizácia, kapitalizácia ducha“ (K. Liessmann) produkuje arogantnú nevzdelanosť, pričom vzdelanosť sa redukuje na vyučenie sa profesii. Nevzdelanosť je osudom nás všetkých pretože je nutnou konsekvenciou kapitalizácie ducha.“ ([3], 11). V akej situácii sa nachádzame vo vzdelávacej politike sociálnej práce ponechám už na vašu autonómnú úvahu.

LITERATÚRA

1. FRASEROVÁ, N./HONNETH, A.: Přerozdělování nebo uznání? *Filosofia*, AV ČR, Praha 2004.
2. GRZYBEK, G.: Etyczne podstawy pracy socjalnej. *Rozprawy Naukowe*. Nr. 19, Akademia techniczno-Humanistyczna, Bielsko-Biala , 2007.
3. LIESSMANN, K. P.: *Teorie nevzdelanosti. Omyly společnosti vědění*. Academia, Praha, 2008.
4. MUSIL, L.: Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. In: *Sociální Práce/Sociálna Práca*, 2008, č. 2.s. 60-69.
5. PALOVIČOVÁ, Z./SMREKOVÁ, D.: *Dobro a cnosť. Etická tradícia a súčasnosť*. IRIS, Bratislava 2003.
6. PAYNE, M.: *Modern Social Work Theory*, third edition, Palgrave Macmillan, 2005.
7. RAWLS, J.: *Spravodlivosť ako férovosť*. Kalligram, Bratislava, 2001.
8. SLATEROVÁ, L.: *Pandořina skříňka*. ARGO, Praha, 2008.
9. *Sociální práce/ Sociálna práca*. 4., 2004.
10. VÝROST, J. a kol.: *Európska sociálna sonda*. 3. kolo. Universum, Prešov 2008.
11. WEBER, M.: *K metodológii sociálnych vied*. Pravda, Bratislava , 1983.
12. WILSON, O. E.: *O lidské přirozenosti*. NLN, Praha, 1993.

Hodnoty společnosti jako determinanty sociální práce?

Soňa Chloupková¹

Poznámka: Tento příspěvek si neklade za cíl přiblížit se svou formou a obsahem příspěvku na akademické úrovni. Jeho obsahu by měl porozumět sociální pracovník, ale i každý jiný pracovník v přímé práci s uživateli/klienty sociálních služeb nebo pracovník vykonávající úřednickou činnost v sociální oblasti.

Abstrakt

Příspěvek se zabývá pojmem *hodnota*, jeho obsahem a definicí. Dále pak také otázkou, jsou-li hodnoty společnosti určujícím prvkem sociální práce. V návaznosti na poskytování sociálních služeb poukazuje na hodnoty jako na zásady a principy. Mimo to je zde zdůrazňována důležitost řešení defenzivního a reflexivního přístupu v každodenní praxi.

Dotýká se nejen etických dilemat, u nichž nehledá jedinou správnou volbu, ale snaží se poukázat na podpůrné prostředky při našem rozhodování, ať už se jedná o dilemata řešená profesionálním pracovníkem nebo obyčejným člověkem.

Klíčová slova: hodnota, princip, zásada, dilema, proměny hodnot

1. Hodnoty, principy, zásady

V rámci sociální práce a poskytování sociálních služeb často používáme pojmy jako hodnota, princip nebo zásada. Uvědomujeme si však jejich skutečný význam nebo je vyslovujeme automaticky bez hlubšího poznání? Podle Machulové a Machuly (in Sociální práce, 1/2009) se v dostupných pramenech velmi málo objevují podrobnější definice hodnoty. Pojem hodnota je používán až od 19. století, do té doby byl používán zejména pojem DOBRO.

Ve vztahu k sociálním službám, podle požadavků standardů kvality v sociálních službách, si každý poskytovatel určuje principy, zásady podle kterých sociální službu poskytuje. Často se jedná o principy, o kterých hovoří mj. Nečasová (in Matoušek, 2003a). Jedná se o modifikaci 7 principů amerického katolického kněze F. Biesteka (50. léta 20. století), na které se zpočátku soustřeďovala většina autorů literatury o etice sociální práce:

- 1) individualizace (individuální přístup bez stereotypů, předsudků)
- 2) vyjadřování pocitů (uznání potřeby vyjádřit pocity)
- 3) empatie (vcítění se do situace klienta)
- 4) akceptace (vnímat klienta takového, jaký je)
- 5) nehodnotící postoj (nepřipisovat klientovi vinu)
- 6) sebeurčení (respektovat autonomii klienta)
- 7) diskrétnost (důvěrnost sdělení)

---

¹ Bc. Soňa Chloupková, Krajský úřad Královéhradeckého kraje

Odlíšným způsobem shrnuje základní hodnoty Clark (2000) – pravidla pro dobrou praxi:

- 1) respektování klienta
- 2) upřímnost, otevřenost, důvěryhodnost
- 3) vzdělanost a dovednost pracovníka
- 4) pečlivost a ochota
- 5) účinnost a užitečnost
- 6) oprávněnost (legitimita)
- 7) spolupráce a odpovědnost
- 8) autorita a váženost („dobré jméno“)

Dalšími autory, kteří uvádějí konkrétní principy, jsou Kalvach, Onderková (2006). Ti hovoří o *teorii lidských potřeb* (Maslowovo hierarchické uspořádání potřeb), od které se odvinuly následující principy:

1. „ZABEZPEČENOST (přístřeší, ošacení, potrava...),
  2. AUTONOMIE (zachování rozhodovacích kompetencí),
  3. DŮSTOJNOST (respektování osobnosti, vyloučení infantilizace, restriktivních opatření...),
  4. SMYSLUPLNOST (podpora a pomoc při hledání životní náplně, oživovací programy ústavního prostředí...),
  5. PARTICIPACE (zapojení se do života komunity, komunikace...)“
- (Kalvach, Onderková, 2006:12)

Principy můžeme označovat jako zásady, podle kterých postupujeme. Můžeme je označit také jako HODNOTY? Nejsou snad také „to, co daná společnost, skupina nebo jednotlivci považují za žádoucí, vhodné a dobré, o co usilují“, jak uvádí Matoušek (2003b)?

Očekává se od nás, že budeme podle stanovených principů jednat ve vztahu ke klientovi. Toužíme také po tom, aby podle těchto principů bylo jednáno ve vztahu k nám samotným?

Podívejme se také na definici principu: „*princip je základní a obecně uznávané myšlenkové východisko, zásada, pravidlo, zákon, které se nedokazuje, ale z něhož lze odvozovat další důsledky pro jednání nebo poznání. Principy konání jsou také důvody, které pokládáme za dostatečné, aby motivovaly naše jednání a ovlivňovaly naše mravní přesvědčení.*“ ([princip, 2009])

Domnívám se tedy, že pro běžnou praxi sociálního pracovníka a ostatních pracovníků v přímé práci s klientem můžeme označit všechny tři uvedené pojmy za slučitelné.

2. Cesta k definici hodnot

Každý z nás má určitý „hodnotový řebříček“. Za hodnoty mimo výše uvedené považujeme často zdraví, peníze, kariéru, sociální status a mnohé další. Čas od času každý z nás řeší nějaké dilema, ať už etické nebo jiné. Dilemata se objevují jak v osobním životě, tak v životě pracovním.

Pokud jsme před jakékoli dilema postaveni, naše další jednání se odvíjí od skutečnosti, zda upřednostňujeme **defenzivní nebo reflexivní praxi**. U první jmenované sociální pracovník jedná podle předpisů, norem a plní své povinnosti

definované zaměstnavatelem a zákonem. Jeho jednání je omezeno danými postupy, které ho ale zároveň chrání před vlastní odpovědností. Je vyvíjena snaha přetvářet klienty tak, aby vyhovovali praktikám organizace, místo aby organizace reagovala na potřeby jednotlivých klientů. (Matoušek,2003a) **V tomto případě je většinou sociální pracovník „chráněn“ před dilematy, řešení je jasně dané. Ať už se jedná o pracovníka – úředníka v sociální oblasti nebo o sociálního pracovníka v „terénu“, jeho osobní hodnoty jsou pravděpodobně obdobně nastaveny. Očekává jasné návody jak řešit různé situace, je mu vlastní omezovat své argumenty na dané předpisy, normy.**

Reflexivní praxe znamená, že sociální pracovník umí identifikovat etická dilemata, je si jistý osobními hodnotami a v souladu s nimi jedná, do své práce integruje znalosti a dovednosti. Je si vědom rizika a je připraven toto riziko zodpovědně přijmout a nést. Uvědomuje si, že osobní hodnoty a hodnoty zaměstnavatele mohou být v konfliktu. Je to autonomní bytost, která je schopna nést nejen morální odpovědnost za své rozhodnutí. (Matoušek,2003a) **Tento sociální pracovník tak při identifikaci dilematu musí rozvažovat a řešit situaci a využívá k tomu právě své znalosti a hodnoty. Pokud vyvstane dilema, které má na první pohled jasné řešení, např. z důvodu existence právního předpisu (a v rámci defenzivní praxe by tak ani toto dilema dilematem nebylo), pracovník upřednostňující reflexivní praxi uvažuje hodnoty, znalosti a dopady jednoho nebo druhého rozhodnutí a hledá argumenty pro řešení, které vyhodnotí jako nejlepší, nejsprávnější.**

Z uvedeného vyplývá, že reflexivní nebo defenzivní praxi můžeme také označit za jistou hodnotu.

Zkusme se čas od času zamyslet sami nad sebou, podívejme se na sebe „cizíma“ očima a zhodnoťme, jaký přístup je vlastní nám samotným. Podívejme se na své kolegy a ujasněme si, jaký přístup je vlastní jim. Jakmile si tuto skutečnost ujasníme, budeme vědět lépe co můžeme od svých kolegů očekávat a nám samotným toto uvědomění pomůže upevnit zastávaný řebříček vlastních hodnot.

DEFINICE:

Hodnota je vnitřním přesvědčením člověka a vystupuje jako „metoda“¹, z níž pramení „techniky“ vedoucí k naplňování potřeb² základních, psychologických nebo potřeb sebeaktualizace.

¹ metodou je zdraví – technikou je prevence, zdravý životní styl...; metodou je autonomie – technikou je „mít schopnost sebeurčení (volby), svobodného rozhodování v souladu se svými potřebami, chtít tuto schopnost uplatnit, což předpokládá motivaci k rozhodování o sobě;mít možnost autonomii uplatnit, tzn. žít v prostředí příhodném pro uplatnění autonomie“ Pichaud, Thareauová (1998:46)

² potřeby člověka jsou uspořádány hierarchicky, a to z hlediska naléhavosti, s jakou jsou vnitřně prožívány. Maslowovo hierarchické uspořádání potřeb, uváděno od nejnižších, „základních“, k vývojově nejvyšším, je následující:

A. *Základní potřeby:*

- a) *fyziologické potřeby (uspokojení hladu, žízně, sexu);*
- b) *potřeby bezpečí (vystupují v situacích vyvolávajících ztrátu pocitu jistoty, v situacích nebezpečí, ekonomického selhání);*

B. *Psychologické potřeby:*

- a) *potřeby přináležitosti a lásky (být milován druhými, být akceptován a patřit někomu);*
- b) *potřeby uznání (potřeba výkonu, kompetence, respektu, důvěry, získání souhlasu);*

Zastávanými hodnotami deklarujeme osobní postoj a přístup k sobě samým i ve vztahu k druhým lidem.

Pokud poskytovatel sociální služby stanoví principy – hodnoty, které budou ve významném rozporu s hodnotami jednotlivých pracovníků, nelze podle nich postupovat a stejně tak hodnoty obsažené v etickém kodexu nemohou být v rozporu s hodnotami sociálního pracovníka. Přístup by měl být vystavěný na hodnotách, se kterými se ztotožňujeme anebo je musíme umět respektovat (zde však vyvstává otázka, je-li možné a správné zastávat jedny hodnoty a postupovat podle těch, které „pouze“ respektujeme).

3. Proměna hodnot

Podle Matouška (2003a) sociální pracovníci sdílejí společné **hodnoty** obsažené v etickém kodexu a tyto hodnoty:

- 1) určují povahu sociální práce
- 2) povahu vztahu mezi sociálním pracovníkem a klientem, kolegy, společností
- 3) jsou klíčové při řešení etických dilemat (s přihlédnutím k reflexivní a defenzivní praxi viz. výše – pozn. autora)
- 4) jsou na nich založeny principy práce s klientem (hodnoty lze označit za principy – pozn. autora)

Pokud hodnoty určují povahu sociální práce, můžeme se vrátit k otázkám, zda-li jsou hodnoty společnosti determinující pro sociální práci? Mají proměny hodnot ve společnosti dopad na sociální práci?

Sociální práci vykonávají sociální pracovníci, kteří jsou členy společnosti, ve vztahu k dalším členům společnosti, a tak lze na uvedené otázky odpovědět, že hodnoty společnosti JSOU pro sociální práci determinující a jejich proměny skutečně dopad na sociální práci mít mohou.

Žijeme v přetechnizované společnosti, jsme přesyceni informacemi, které kolem nás buď volně plynou nebo na nás útočí zejména prostřednictvím médií. Musíme mít tedy schopnost informace třídit, vybírat si potřebné a bránit se těm, které nás zbytečně zatěžují. Co když ale tuto schopnost nemáme? Můžeme se uzavřít před světem, tzn. před informacemi potřebnými i nepotřebnými, můžeme informace přijímat, avšak bez schopnosti třídit je a uspořádat ztratíme orientaci. Naruší takový stav naše do té doby zastávané hodnoty? Dojde ke změně hodnotového řebříčku?

Nyní se zaměříme na ekologickou perspektivu. Prostředí klade na člověka požadavky. Pokud je rovnováha mezi prostředím a člověkem narušena, můžeme se domnívat, že požadavky jsou příliš vysoké, anebo člověk ztratil z nějakého důvodu schopnost tyto požadavky plnit. Pokud tedy připustíme, že proměna hodnot ve společnosti je jedním z faktorů, které přispívají k narušení rovnováhy mezi prostředím a člověkem, musí se toto bezpodmínečně promítnout i do sociální práce. Větší požadavky jsou kladeny jednak na samotné sociální pracovníky (požadavky na odbornou kvalifikaci, které pro stávající sociální pracovníky znamenají zátěž v podobě doplnění vzdělání a také skutečnost trendu vzdělávání celoživotního), pak také samozřejmě na

---

C. *Potřeby sebeaktualizace; potřeby realizovat své schopnosti (svůj duševní potenciál – „být tím, kým mohu být“), osobního růstu, zahrnující kognitivní a estetické potřeby (potřeby objevovat, tvořit, uspořádat)“.* (Nakonečný, 1997a:130)

klienty. Promítněme si stávající stav ve společnosti – populace stárne, finanční krize zasahuje do mnoha oblastí života, uzavírání manželství ztrácí na své vážnosti, děti se rodí nesezdaným párům, životní styl, který přináší stres a z něj plynoucí mnohá onemocnění preferuje (ať už dobrovolně nebo z různých důvodů) čím dál více lidí, objevují se nové závislosti, které se dříve buď nevyskytovaly nebo oficiálně za závislosti považovány nebyly, vytrácí se solidarita...

Sociální práce by měla být flexibilní ve vztahu ke změnám ve společnosti, měla by umět reagovat na potřeby společnosti, a proto by měla být schopna průběžně reflektovat vlastní hodnoty versus hodnoty společnosti.

Pokud se člověk stává klientem, stává se v různé míře závislým na sociálním pracovníkovi. Tato závislost však může obdobně vzniknout na úředníkovi a dalších pracovnících v sociální oblasti. Jak docílit toho, aby **každý** takový pracovník uměl pracovat s mocí, která mu byla přidělena, s autoritou přidělenou i přirozenou, aby uměl rozlišovat mezi pomocí a kontrolou, aby ctil a dodržoval **hodnoty** vycházející z etického kodexu, aby individuálně reagoval na potřeby a schopnosti klienta, aby teoretické poznatky dokázal relevantně aplikovat do praxe ... ? Domnívám se, že takový požadavek nelze považovat za cíl, pokud budeme trvat na tom, že cíl má být malý, konkrétní, měřitelný, realistický... Téměř žádné z těchto kritérií bychom nedokázali splnit. Existuje příliš mnoho faktorů, které ovlivňují „proces utváření pracovníků“. Jsou to osobnostní předpoklady, výchova, **HODNOTY**, kultura organizace, vzdělání, schopnosti, dovednosti... Ve vztahu k otázce pracovníků lze také zmínit dilema polyvalence a specializace. Obrazně lze říci, že polyvalence nabízí schopnost pomoci klientovi **do šířky**, specializace **do hloubky**. Je nutné si uvědomit, že problém klienta je různě rozsáhlý a přístup pracovníka bude odlišný v závislosti na cílové skupině, do které klient spadá. Domnívám se, že nejlépe může pracovník klienta podporovat a pomáhat mu, bude-li specialistou s prvky polyvalence ve smyslu schopnosti zprostředkovat navazující pomoc u jiného specialisty.

4. Etika a hodnoty

Etika (ethos – mrav) je označována jako filozofická disciplína, která se zabývá teoretickým zkoumáním **hodnot** a principů. Etika hledá obecné základy, na nichž stojí morálka (moralitas – správné chování).

V sociální práci se setkáváme s etickými dilematy, k jejichž řešení nám často pomohou právě **HODNOTY**. Jak má ale postupovat sociální pracovník, pokud před ním stojí klient a řešení jeho nepříznivé sociální situace by bylo nadosah, **kdyby zákon na straně jedné a hodnoty na straně druhé nevytvořily dilema?** Představme si situaci, kdy sociální pracovnice pečovatelské služby dochází ke klientce, která je po cévní mozkové příhodě. Ochrnula na levou polovinu těla, orientovaná, péči ji zajišťuje dcera (která však chodí do zaměstnání), sousedka a pečovatelská služba. Všechny tyto pečující osoby uzpůsobují svůj denní i noční režim tak, aby klientka nemusela odejít do ústavní péče. Kdyby klientka pobírala příspěvek na péči alespoň ve III. stupni závislosti (8.000,- Kč měsíčně), dcera by mohla dát v práci výpověď a mohla by o maminku pečovat celodenně. Sociální pracovnice pečovatelské služby proto klientce pomůže s podáním žádosti o příspěvek. V rámci správního řízení přichází na sociální šetření pracovnice z obecního úřadu obce s rozšířenou působností. Zjišťuje, že klientka potřebuje pomoc u 29 úkonů péče o vlastní osobu a soběstačnosti, což odpovídá skutečně III. stupni závislosti. Posudkový lékař však po zhodnocení zdravotní

dokumentace a sociálního šetření vyřkne výrok, že zdravotní stav není dlouhodobě nepříznivý, a proto příspěvek na péči **nebude přiznán**.

Nyní se pojdme podívat na dilemata, která mohou z uvedeného příkladu vyvstat a to z pohledu jednotlivých aktérů našeho příběhu:

KLIENKA – řeší dilema zůstat v domácí péči X odejít do péče ústavní (přemítá o tom, že je odkázána na pomoc; dcera, sousedka a sociální pracovníce pečovatelské služby s ní mají spoustu práce; každá z těchto pečujících osob má k péči o klienta/blízkého jiný důvod související s **hodnotami**)

DCERA – řeší dilema postarat se o maminku X přemluvit ji k umístění do domova pro seniory (zatím vítězí mezigenerační solidarita; hodnoty, které dcera zastává, zatím nejsou neslučitelné s možnostmi a schopnostmi postarat se o maminku doma)

SOUSEDKA – je toho názoru, že lidé by si měli pomáhat, s klientkou sousedí už desítky let a neumí si představit, že by ji nechala „na holičkách“. I sousedka se mj. řídí svými **hodnotami**.

SOCIÁLNÍ PRACOVNICE PEČOVATELSKÉ SLUŽBY – v rodině klientky platí za odborníka, který by měl co nejlépe vyhodnotit situaci a navrhnout řešení. Řeší dilema doporučit udržet stávající řešení X doporučit umístění do domova pro seniory.

SOCIÁLNÍ PRACOVNICE – ÚŘEDNICE – řeší dilema rozhodnout v rozporu s výrokem lékaře a přiznat klientce 8000,- Kč měsíčně X rozhodnout dle posouzení lékaře

LÉKAŘ – řeší dilema, zda dlouhodobě nepříznivý zdravotní stav, který má podle poznatků lékařské vědy trvat déle než jeden rok, a který omezuje duševní, smyslové nebo fyzické schopnosti a má vliv na péči o vlastní osobu a soběstačnost bude hodnotit výhledově vzhledem k postižení klientky (tzn., že příspěvek na péči přizná) X až po trvání jednoho roku a déle uzná, že se o tento stav jedná (tzn., že v tuto chvíli příspěvek na péči nepřizná)

Jak se ten který aktér zachová? Pokud se rozhodně správně dle svého vědomí a svědomí, bude to správné rozhodnutí i z pohledu ostatních? Jsou podpůrné prostředky jako **vnitřní pravidla poskytovatele sociálních služeb, přání klienta, zkušenosti, Etický kodex sociálních pracovníků, právní předpisy, rozhovor s kolegou/blízkým, hodnoty-principy-zásady, intuice apod. k rozhodování o dilematech dostačující?**

Závěr

Pokud se vrátím k názvu příspěvku, který se ptá, zda-li jsou hodnoty společnosti určující pro sociální práci, nejen s ohledem na uvedený případ je zřejmé, že ano. Ať už vezmeme v potaz jednotlivce, kteří mají moc činit rozhodnutí, která ovlivňují klienty, dále pak zákony, které častokrát svazují nebo dokonce zabraňují řešit situace určitým způsobem, společnost jako takovou s jejími prioritami a zájmy – pokud by sociální práce nebyla hodnotami společnosti dotčena, přestala by být zcela funkční. Učme se pracovat s podpůrnými prostředky, sdělujme si dobrou praxi a reflektujme změny společnosti.

Použité zdroje:

KALVACH, Zdeněk, ONDERKOVÁ, Alice. *Stáří*. Praha: Galén, 2006. 44 s. ISBN 80-7262-455-5

MACHULOVÁ, Helena, MACHULA, Tomáš. Nedostatečná definice pojmu „hodnota“ jako zásadní problém etiky sociální práce. *Sociální práce*. Časopis pro teorii, praxi a vzdělávání v sociální práci. Asociace vzdělavatelů v sociální práci. 2009, č. 1/2009, s. 97 - 104. ISSN 1213-6204

NAKONEČNÝ, Milan. *Motivace lidského chování*. 1. vyd. Praha: Academia, 1997a. 270 s. ISBN 80-200-0592-7.

PICHAUD, Clément, THAREAUOVÁ, Isabele. *Soužití se staršími lidmi*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998. 156. s. ISBN 80-7178-184-3

MATOUŠEK Oldřich a kol. *Metody a řízení sociální práce*. 1.vyd. Praha: Portál, s. r. o., 2003a. 384 s. ISBN 80-7178-548-2

MATOUŠEK Oldřich. *Slovník sociální práce*. 1. vyd. Praha: Portál, 2003 b. 287. s. ISBN 80-7178-549-0

Princip [online]. [cit. 2009-10-10]. Dostupné na: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Princip>

Charitativní prvky v sociální práci

Martin Chadima¹

Ve starověkých a středověkých společnostech byla jedním ze základních společenských konstitutivních prvků prožívaná religiozita, tzv. *náboženství*. Lidé se rodili, žili a umírali do náboženského před-porozumění, jež jim dávalo pocit *naděje* a *zakoušení smyslu života*. Pojetí *Boha* (*boha, bohů, božství*) se zároveň promítalo do pohledu na základní státoporné prvky společnosti; *spravedlnost, ctnost, a především vztah k bližnímu* se jevily jako prvky nejen nosné, ale pro zachování společnosti přímo nezbytné. Ostatně již Aristoteles hovořil o člověku, jako o bytosti společenské (*zoon politikon*). Každopádně v každé formě starověké či středověké společnosti existovala nepsaná i psaná pravidla, která určovala, jak má tento vztah k druhým lidem vypadat².

Od počátku existence lidské civilizace, jíž můžeme definovat jak společnost, kde vzniká mluvené i psané slovo, si člověk velmi výrazně uvědomoval svoji vlastní *transcendentalitu*. Dnes bychom řekli, že si lidská bytost uvědomuje, že se skládá jak ze složky psychologické, biologické a sociální, tak také ze složky spirituální.

„Sebeuvědomění“ sebe sama se do dějin naší civilizace výrazněji zapsalo ve chvíli, kdy si antický člověk uvědomil plně svoji *osobnost (osobitost)*. Pojem *prósopon (persona)* měl ovšem nejprve význam „herecké masky“, až později je vnímán také jako *sociální role*. Mezi antickými filozofy převládal názor, že lidská duše je mnohem důležitější entitou, než-li materiální složka člověka (tělesnost). Duši starověký myslitel vnímal jako trojjedinou skutečnost, jíž vládne čistý rozum (*nús*), který ovládá (v ideálním případě) vůli (*voluntas*), skrze níž dochází ke zkrocení vášnivě složky duše (*epithymia*). Každopádně člověk, jehož jednotlivé duševní složky jsou ve vzájemné harmonii je společenským přínosem pro celou polis (obec), neboť jeho život je charakterizován uměřeností (*sofrosyné*) v myšlení i v činech.

Zcela zásadní význam pro další vývoj anticko-římské společnosti mělo postupná dominance křesťanského náboženství, které v průběhu 1-4. st. n.l zcela vytlačilo staré pohanské kultury, mystéria a obřady. Alfou a Omegou tohoto náboženství je postava židovského muže, *Ježíše z Nazaretha*, který přibližně tři roky působil především na území Judeje a Galileje, kde hlásal příchod Boží království (*Basileá tú theú*), a kde zároveň vykonával skutky milosrdenství, lásky a humanity.

Na Ježíšem vyprávěném příběhu „o milosrdném Samařanovi“³ lze nejlépe demonstrovat pojetí tehdejší *charitativní péče*. Když jej jeden z jeho oponentů, farizejů, zkouší ze židovského Zákona, klade mu tuto otázku: „kdo je můj bližní?“. V té době za ně byl považován ten, kdo dodržuje Zákon a především rituální předpisy, a platí vyžadované náboženské příspěvky. Ježíš ovšem farizei vypráví příběh o muži, který byl přepaden, oloupen a zbit. Kolem muže, jehož lupiči pohodili na cestě prochází postupně „elita“ židovského národa: nejprve kněz a posléze levita. Ani jeden z duchovních se však o postiženého nezajímají, snad proto, že zbitý muž na sobě nenesl viditelné znaky

¹ThDr. Martin Chadima, Th.D.

²Více in. Chadima, Martin. Charitativní péče – Dějiny a současnost. Hradec Králové: Gaudeamus 2007

³Bible. Nový Zákon. Ekumenický překlad. L 10/25-37. Praha: Ekumenická rada církví v Československu 1985

náboženské příslušnosti a tudíž hrozilo, že oni by se znečistili tím, že by se případně dotkli „pohana“. Každopádně postiženému muži pomáhá až Samařan, tedy člen národa, který se sice hlásil k židovství a dodržoval velmi synonymní náboženská pravidla jako Židé, ale který byl zároveň „pravověrnými“ Židy zavrhován, neboť Samařané byli „směskou“ babylónsko-židovských předků. Ježíš vyprávěním tohoto příběhu uštěďruje morální facku tzv. „pravověrným“, neboť ukazuje, že elementární soucit s bližním poskytl onen člen „nečistého“ národa Samařanů, který navíc jako jediný pochopil, „kdo je můj bližní?“, každý, kdo se – bez ohledu na náboženství, rasu, barvu pleti – ocitá v nouzi, či v ohrožení zdraví a života (zkrátka ve složité životní situaci).

V evangelijním podání se na scénu dějin dostává výrazně determinovaný pojem lásky (charitas).

Zatímco tedy termín *charitas* (láska) v sobě obsahuje vysloveně agapální rozměr lásky, tedy lásky sebeobětující se až k smrti (oběť Ježíše Krista), antické tradici dominují termín *eros* (láska) v sobě obsahuje především buď rozměr lásky intelektuální (platonické), nebo naopak tělesné, kontaktní, uchopující a zmocňující se těla i mysli.

Křesťanským pojetím „charitas“ je překročeno „seoběstředné“ antické pojetí člověka, a prolnutím židovsko-křesťanského pojetí vnímání jednotlivce jako bližního, jemuž jsme povinováni charitou, je vytvořen nástupní prostor pro specifikaci charitativní péče a služby, jakožto sebeobětující se činnosti, která člověku přináší nejen péči o blaho tělesné, ale i péči o duševní a duchovní (spirituální) rozměr jeho bytosti.

Ježíš tento rozměr navíc zaplňuje jedinečným pochopením kritické a složité životní situace jako výzvy pro toho, kdo chce osvědčit svůj vztah k druhému člověku. Složitá životní situace je natolik dynamickou záležitostí a je natolik zaplněna horizontalitou Boží přítomnosti, že je možné (a někdy dokonce nutné) prolomit krunýř lidských, vertikálních náboženských norem (resp. příkazů a zákazů). Tváří v tvář utrpení a konkrétní, okamžité pomoci jedinci ustupuje do pozadí i momentální náboženská potřeba (příkaz, zákaz), ba víc, sám akt milosrdenství a charity se stává nejvyšší náboženskou normou. Tento akt lidské sebevědomé charitativní pomoci můžeme charakterizovat termínem „ježíšovská situační etika“. Zároveň si ji opět uvedeme na několika příkladech:

Ježíš prochází se svými učedníky obilím, kteří mnou v dlaních klasy a sytí se obilím. Je sobota. Protože však dle farizejských ustanovení člověk nesměl v sobotu vykonávat žádné práce byl Ježíš zákoníky verbálně napaden. Ježíšův spor o sobotu vrcholí tezí: **“Sobota je učiněna pro člověka, a ne člověk pro sobotu. Proto je Syn člověka pánem i nad sobotou”** (Mk 2/ 23-27); charitativní rozměr vůči bližnímu (hladoví) zde opět překonává zažitá náboženská pravidla.

Jindy Ježíš vykoná skutek, jež si opět vyslouží verbální ataky farizeů a zákoníků. Jednu sobotu vešel Ježíš do synagogy, kde našel muže s ochrnutou (odumřelou; uschlou) rukou. Záměrně postavil toho muže doprostřed a zeptal se přítomných Židů: **“Je dovoleno v sobotu jednat dobře, či zle, život zachránit, či utratit?”**. Když Židé zarytě mlčeli, Ježíš se na ně rozhněval **„zarmoucen tvrdostí jejich srdce“**; toho muže pak Ježíš uzdravil.

Další vývoj charitativní péče je určován právě Ježíšovou vírou, náboženskými činy (včetně smrti a vzkříšení), ale v charitativní péči též jeho skutky milosrdenství a lásky.

Další vývoj charitativní péče je spojen s prohlubováním lidského historického povědomí o sobě samém, tedy s termínem *osoba*.

Ten do křesťanské teologie zavádí teolog *Tertullian* (+220), aby mohl přesněji podat nauku o trojjediném Bohu a vtělení Boha v Ježíši Kristu. Na člověka tento pojem aplikoval filosof přelomu 5. a 6. století *Boethius*, ovšem bez výslovného ohledu na mezilidské vztahy. Osoba je vnímána až do raného novověku jako *nesdělitelná existence duchovní povahy* (*Richard od sv. Victora, Tomáš Akvinský*). Člověk se realizuje ve své práci, ale k tomu potřebuje i ospravedlnění a osvobození k lásce (*Martin Luther*). Vztah k Bohu, *víra (fides)*, *činí člověka člověkem: Fides facit persona*¹.

Víra se tak stala základním fundamentem smyslu lidského života, jakož i elementárním prvkem lidských socializačních procesů.

Až v novověku, jak pod vlivem teologických sekularizačních procesů (vítězství filozofického, aristotelského nominalismu nad platonizujícím realismem), tak pod vlivem nástupu renesance a humanismu (a ve filozofii pak kartesianismu), začíná odumírat zažitá představa o charitativní péči.

Především renesance a humanismus, které vnesli řadu zajímavých momentů do života uvádající pozdně středověké společnosti, hledí (možná překvapivě) na sociálně vyloučeného člověka (nemocného, nuzného, neúspěšného) jako na „obtížný hmyz“. Někteří humanisté (např. spis *De subventionem pauperum „O podpoře chudých“*, autora *Juana Luis Vivés*, r. 1526) navrhuje centralizovat péči o chudé do velkých nemocnic; spočítat opravdové chudé a vyhostit chudé příslušejících do jiných měst; žebráci odmítající pracovat by měli být uvězněni. Začalo se rozlišovat, *kdo má právo na pomoc, a jinými, kterým se měla almužna odeprít*. Každý, byť „sebehandicapovanější“ člen společnosti, měl – dle svých možností – přispět k bohatnutí společnosti.

Sociálně vyloučený jedinec již není vnímán jako ten, v němž se zpřítomňuje Ukřižovaný (trpící Mesiáš), ale jako ten, kdo je si svůj sociálně handicapovaný stav zavínal sám. Symbolem lidské humanity (resp. charity) již není sv. František z Assisi, který objímá malomocného, ale renesanční intelektuál, který z výšin svých estetických představ o nové společnosti, zavrhuje vše, co obtěžuje, co v člověku probouzí pocity solidarity.

Období osvícenství znamená další „ránu“ pro tradiční pojetí křesťanské charitativní péče. Sekularizace značné části křesťanské společnosti povede k výraznějšímu oddělování moci duchovní a moci světské, a k větší aktivitě státu v otázkách sociální péče. Objevují se nové typy „klientů“: *syfilitici, váleční invalidé, zasloužilí úředníci státu v „důchodovém“ věku*.

V 17.-18. st. dále vzrůstá úloha státu při budování sociální charitativní sítě. Tak r. 1656 otevřel *Ludvík XIV.* všeobecnou nemocnici. Ve velkých městech byly zřizovány *všeobecné nemocnice, nemocnice pro chudé* a „*úřady pro chudé*“. Církev se držela osvědčených typů charitativních zařízení (např. *hospice*), a začal se více zajímat o systematické členění specifických skupin klientů.

Definitivní laicizace sociální a charitativní péče pak přichází s Velkou francouzskou revolucí (1789). Ve Francii je znárodněn církevní majetek (1790), byly zrušeny řeholní řády (1792) a znárodněny nemocnice (1793). Z Francie se všeobecná

---

¹ Rotter. Hans. *Osoba a etika*. Brno: CDK 1997, s. 12

sekularizace a laicizace přesunula postupně do celé Evropy a církev tak postupně ztratila prostředky, které jí po staletí sloužily k dobročinnosti¹.

V 19. st. získala křesťanská charitativní péče i politický rozměr. V Evropě se začínají probouzet *socialistické ideály*², jež měly značně proticírkevní osten a na něž církev reaguje velmi pozdě (encyklika Lva XIII.; *Rerum novarum* – 1893). Kněží se stále ještě zabývají zachycováním a péčí o tradiční klientelu: *nemocní, neduživí, staří a choromyslní, opuštěná a zpustlá mládež*. K nim se přidávaly další specifické cílové skupiny: *nezaměstnané služební, děti vězeňkyň, pro něž církev budovala azylové domy, ženy propuštěné z vězení, nezaopatřené děti, váleční invalidé*.

V sekularizovaném, přetechnizovaném, multikulturním, globalizovaném a dehumanizovaném světě 20. st. vyvstaly před křesťany nové podoby charitativních služeb.

Jako cílové skupiny klientů se dnes jeví ti, co žijí na okraji společnosti: *bývalí i současní vězni, prostitutky a prostitutí, Romové, osoby společensky nepřizpůsobivé a duševně zaostalé, alkoholici, narkomané, gambleři, imigranti aj.*

I 20. st. přineslo církvi řadu významných osobností: o alkoholiky pečoval monsignore Ether; o nevléčitelně nemocné rakovinou pečovaly Sestry Kalvárie; o vězeňkyně a trestankyně se starají členky řádu Panny Marie a Josefa; o andaluské cikány se staral otec *Anrése Manjona*; o nejnižší vrstvy Poláků se staral „Boží blázen“ *Adam Chmielowski* (+1915), zakladatel kongregací albertinů a albertinek; o duševně zaostalé pečoval *Luigi Monza* (+1954); své lékařské umění dal do služeb církve i blahoslavený *Giuseppe Moscati*.

Zřejmě největším ztělesněním křesťanské lásky člověka k člověku jsou pro křesťany dvě osobnosti římskokatolické církve. *Matka Tereza z Kalkaty* a *Otec Pio z Pietrelciny*.

V r. 1950 založila Matka Tereza *Misionářky lásky* (v r. 1963 i *Misionáře lásky*), jež se měly věnovat a také se věnovaly se *nejchudším z chudých*. Své centrum měly v Indii. Mezi nejchudší z chudých patřili především *malomocní, umírající a opuštěné děti*. V díle Matky Terezy se propojuje touha hlásat evangelium Ježíše Krista, touha po modlitbě a účinná praxe mezi trpícími.

Nemenší zájem vzbuzuje i postava františkána, otce *Pia z Pietrelciny*. Tento „muž plný bolesti“ proslul svými „stigmaty“, znamením ran Kristových. Pater Pio zbudoval rozsáhlé nemocniční město, s centrální nemocnicí *Casa Sollievo della Sofferenza (Dům úlevy v utrpení)*, která má dnes v provozu 30 oddělení. Jen v r. 1999 zde bylo hospitalizováno 60 220 nemocných a bylo provedeno na 800 000 ambulantních zákroků³.

Současné pojetí člověka, který v sobě nese i spirituální složku své osobnosti, a který je i cílovým subjektem charitativní péče lze výstižně charakterizovat těmito slovy:

¹ Messina. Rosario. Dějiny charitativní činnosti, s. 120

² Ideály socialismu vyrůstají ze sekularizovaného křesťanského prostředí. Naděje v život posmrtný upadá a je nahrazen ideou vybudovat sociálně spravedlivou, později přímo „beztřídní“ společnost, již zde na zemi. Tímto druhem utopismu se zabýval již Platón, Campanella, Thomas More a v novověku tzv. *socialističtí utopisté*, jakými byli např. *Saint-Simon* či *Owen*. Vyvrcholením těchto teoretických spisů bylo dílo *Karla Marxe* a jeho souputníka *Bedřicha Engelse*.

³ Messina. Dějiny charitativní činnosti, s. 140

„My lidské bytosti se lišíme v hloubce víry, v její bohatosti a životaschopnosti stejně tak jako v její formě. Ale protože jsme lidé, všichni máme společnou kapacitu jak pro víru, tak vždy také potencialitu pro růst v ní“¹.

Toto pojetí lze synkretizovat i s moderním pojetím tzv. sociální práce, která nemá (nutně) ambice pečovat spirituální rozměr lidské osobnosti, neboť kořeny sociální práce vyrůstají ze sekularizovaného, nenáboženského pojetí člověka. Sociální práci tohoto typu lze charakterizovat takto:

“Společenskovědní disciplína i oblast praktické činnosti, jejichž cílem je odhalování, vysvětlování, zmírňování a řešení sociálních problémů (chudoby, zanedbávání výchovy dětí, diskriminace určitých skupin, delikvence mládeže, nezaměstnanosti aj.). Sociální práce se opírá jednak o rámec společenské solidarity, jednak o ideál naplňování individuálního lidského potenciálu. Sociální pracovníci pomáhají jednotlivcům, rodinám, skupinám i komunitám dosáhnout nebo navrátit způsobilost k sociálnímu uplatnění“².

Společenské změny po roce 1989 přinesly v oblasti sociální práce mnoho změn. Jednou z těch pozitivních je i subtilnější vhléd do antropologických potřeb člověka, včetně výše zmíněných potřeb spirituálních. Řada klientů sociální práce očekává či přímo vyžaduje ze strany pomáhajícího pracovníka specifický druh znalostí, jež mají výrazně náboženský (křesťanský) podtext. „Mluvení o Bohu“, o víře, o smyslu utrpení ve světle oběti Ježíše Nazaretského se stává jednou z možných forem sociální práce, která tak do sebe přejímá tradiční prvky charitativní péče, včetně „duhovního rozhovoru“.

Současný (postmoderní) člověk je odkojen a zaklíněn do vyhraněného individualizmu, který je na jedné straně charakteristický svým úzkostlivým hájením si osobní svobody (a to i ve chvílích těžké nemoci či blížící se smrti), na straně druhé existenciální úzkostí a strachem, pocity vykořeněnosti a prázdnoty, bezcílým blouděním, kdy se chytáme partikulárních cílů, jež ji nejsou prosyceny „vyšším étosem“³.

Právě synkreze tradiční charitativní péče a moderní sociální péče může přinést nové obohacení do fenoménu pomáhání člověku v jeho nejtěžších životních zkouškách.

---

¹ Smith, W.C. Faith and Belief: The Diference Between Them, Oneworld Publications 1998. In. Vojtíšek, Zdeněk. Duchovní poradenství v multikulturní společnosti. Kontexty sociální a charitativní práce – Sborník katedry psychosociálních věd a etiky, s. 150. Pro Univerzitu Karlovu v Praze – Husitskou teologickou fakultu vydalo nakladatelství L.Marek 2008

² Matoušek, Oldřich. Slovník sociální práce. Praha: Portál 2003, s. 213

³ Chadima, Martin. Filozofický podtext lidského života, s. 432. In. Proměny klienta služeb sociální práce – Social work klient metamorphoses. Hradec Králové: Gaudeamus 2006

Trvácnosť kresťanských hodnôt

(Sociálna a misijná práca ako možnosť podpory ľudskej dôstojnosti človeka)

Miroslav Lyko, Lýdia Lehoczka¹

Abstrakt:

Kresťanstvo ako učenie, ktoré má ambíciu slúžiť človeku v každom čase a na každom mieste, je motivované učením Ježiša Krista, ktoré nikdy neničí, ale preberá, čo je dobré a buduje nové na základe príkazu lásky k Bohu a blížnemu. Realizujú ho kresťania, napríklad prostredníctvom charitatívnej služby, ktorá zo svojej pomoci nevylučuje nikoho.

Kľúčové slová: SLUŽBA. LÁSKA. MISIJNÁ PRÁCA. ČLOVEK. BOH.

Abstract:

Christianity as a doctrine, which has the ambition to serve man in every time and every place is motivated by the teachings of Jesus Christ, who never not destroys, but takes what is good and building a new order based on love for God and neighbor.

Carried out by Christians, for example, charitable services, which by their aid does not anybody.

Key words:

Service. Love. Missionary Work. Man. GOD.

Niektoré princípy misijnej práce

Hodnota ľudskej osoby nezávisí od toho, akú má farbu pleti, národnosť či etnickú príslušnosť, ani od jej stavu, pohlavia, sexuálnej orientácie, reči, náboženstva, rodovej či politickej príslušnosti. Toto konštatovanie by sa dalo dokazovať a rozoberať z mnohých hľadísk, ja si vyberám jedno: náboženské, kresťanské hľadisko. Z takého pohľadu dôstojnosť ľudskej osoby „má pôvod v stvorení človeka na *Boží obraz a podobu* (por. Gn 1, 26)“ (Katechizmus Katolíckej cirkvi, 1998, č.1700), tak ako to uvádza pre kresťanov najposvätejší prameň - Sväté písmo. A keďže takto bol stvorený každý človek žijúci na tejto zemi, z toho vyplýva základný fakt: Každý človek má rovnakú dôstojnosť a hodnotu.

Kresťanská láska k človeku cesta misijnej práce

Úcta k človeku ako takému, zákaz vraždy a pomsty, milovanie nepriateľa, odpúšťanie vinníkom a dlžníkom, pomoc slabým, zodpovednosť za nadprirodzenú spásu blížneho –

¹ ThDr. Miroslav LYKO, PhD., Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Ústav romologických štúdií
Kraskova 1, 949 74 Nitra, SR, mlyko@ukf.sk

PhDr. PaedDr. Lýdia LEHOCZKÁ, PhD., Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Ústav romologických štúdií,
Kraskova 1, 949 74 Nitra, SR, llehoczka@ukf.sk

to sú iba niektoré zásadné požiadavky Svätého písma, predovšetkým Nového zákona, na kresťanov. Teda na príslušníkov náboženstva, ktoré v minulosti formovalo okrem iného aj kultúru a sociálny systém Európy a ktoré má aj v súčasnosti ambíciu zapojiť sa do procesu boja o človeka. Nie však o takého človeka, ktorého by nazývala klientom, konzumentom, podriadeným či nenapraviteľným asociálom. Nie o človeka, ktorý by bol redukovaný na obyčajný kultúrny element (Benedikt XVI., 2009). Ale o človeka, ktorý je slobodný, používajúci rozum, ktorý hľadá správnu cestu vo svojom živote. Bojuje aj o človeka, ktorý sa cíti osamelý, ktorý má problémy akéhokoľvek druhu. Ten boj by sa mohol nazvať „bojom lásky“, pretože je motivovaný novým horizontom, zásadným smerovaním kresťanstva (Benedikt XVI. 2006): Príkazom lásky k Bohu a k bližnému. Kresťan vidí vo svojom bližnom, ktorý potrebuje pomoc, samého Ježiša Krista, ktorý sa s takými ľuďmi stotožnil: *Bol som hladný, dali ste mi jesť; bol som nahý, zaodeli ste ma; chorý, navštívili ste ma; pocestný, prichýlili ste ma. Čokoľvek ste urobili jednému z týchto mojich najmenších bratov, mne ste urobili* (por. Mt 25, 35-36, 40). A že táto služba bližným má byť bez bariér či predsudkov, o tom svedčia ďalšie Kristove slová adresované jeho učeníkom: *Chod'te, učte všetky národy a krstite ich v mene Otca i Syna i Duchu Svätého a naučte ich zachovávať všetko, čo som vám prikázal* (por. Mt 28, 19-20). A kresťanská cirkev to aj do dnešných dní robí – s väčšími či menšími problémami. Už v 4. storočí po Kristovi kresťan apologeta Lactantius takto charakterizuje kresťanskú lásku k bližným: „Tam, kde je potrebný človek, vždy žiadajú nás“ (Judák, 1998, s. 35). Sociálny rozmer kresťanstva zahŕňajúci všetkých ľudí bez rozdielu bol a stále je niečím úplne samozrejým, čo patrí k základným znakom kresťanstva. Ide v podstate o permanentnú službu lásky, „ktorú Cirkev koná, aby neochvejne vychádzala v ústrety utrpeniam a potrebám ľudí, a to materiálnym“ (Benedikt XVI., 2006, č.19). Táto láska sa už dvetisíc rokov v kresťanstve prejavuje rozličným spôsobom. Je to trvalá podstata misie učenia Ježiša Krista, ktoré „nikdy neničí, ale preberá, čo je dobré a buduje nové“ (Ján Pavol II., 1980, č.12).

Charitatívna služba

Charitas – dobročinná láska bola vždy spojená s učením Ježiša Krista a s pôsobením jeho Cirkvi. Kristus počas svojho verejného účinkovania mal pochopenie a súcit s tými, ktorí sa nachádzali v núdzi a potrebovali pomoc v duchovnej a telesnej rovine. Prvotným záujmom Ježiša Krista bola duša človeka a jej spása. Preto všetko úsilie „Syna človeka“ (por. Lk 12, 40) bolo zamerané pre jej dobro, všetko, čo sa týka telesnosti bolo podriadené tomuto cieľu. Kristova „charitas“ uzdravovala teda prioritne dušu – odpúšťal hriechy, apeloval na dôležitosť morálneho života, ktorý je spojený s náležitým vnútorným postojom. Jeho podobenstvá, napomenutia, povzbudená, rady a napokon jeho obeta na kríži – všetko toto bolo znamením jeho lásky k ľuďom v rovine, ktorá sa pozerá do večnosti, teda nad ľudskú telesnosť a pozemskosť. Znamená Ježišovho božstva – zázraky – boli veľmi často zamerané aj na telesnú dimenziu človeka – premenenie vody na víno na svadbe v Káne (Jn 2, 1-11), zázračné rozmnoženie chlebov a rýb a nasýtenie hladného zástupu (Jn 6, 1-15), vzkriesenie z mŕtvych Lazára (Jn 11, 32-44), naimského mládenca (Lk 7, 11-17), Jairovej dcéry (Mt 9, 23-26), umývanie nôh apoštolom vo Večeradle (13, 5-15). S rozposlaním apoštolov k všetkým národom do celého sveta (Mt 28, 16-20) súvisí aj plošné zameranie charitas

k všetkým národom, k všetkým ľuďom na zemi. Kresťanská dobročinná láska bola v prvotnej Cirkvi podstatným znakom kresťanského života. Agapé – hody lásky po Lámaní chleba boli toho príkladom. Ustanovenie diakonov apoštolmi, ktorí sa venovali chudobným – vdovám, sirotám, obsluhovaniu pri stoloch (Sk 6, 1-7); finančné podporovanie chudobných z toho, čo sa vyzbieralo, z peňazí, ktoré mala Cirkev od tých, ktorí predávali svoje pozemky a peniaze, čo za ne utŕžili prinášali k nohám apoštolov (por. Sk 2, 42-47).

Cirkevní otcovia tiež mali na zreteli poslanie kresťanov starať sa s láskou o tých, ktorí si sami pomôcť nedokážu. Svätý Ján Zlatoústý (+407) to dôrazne pripomína: Nepodeliť sa s chudobnými znamená okrádať ich a pripravovať ich o život, nevlastníme svoje, ale ich veci. A svätý Gregor Veľký (+604) napísal: Ak dávame chudobným, čokoľvek potrebujú, nedávame im svoje veci, ale im vraciame ich veci. Skôr splácame dlh spravodlivosti, ako by sme vykonávali skutky milosrdenstva (Katechizmus Katolíckej cirkvi, 1998).

Podľa Jána Pavla II. (2001) je čas novej "fantázie lásky", ktorá sa uplatňuje ani nie tak a iba účinnosťou poskytnutých pomocných prostriedkov, ako schopnosťou dať pocítiť svoju blízkosť a solidarnosť tomu kto trpí, tak, aby sa toto gesto pomoci necítilo ako ponížujúca almužna, ale ako bratská spoluúčasť. Preto si musíme počínať tak, aby sa chudobní cítili v každom kresťanskom spoločenstve "ako doma". Nebol by tento štýl najkrajším a najúčinnjším predstavením blahozvesti Božieho kráľovstva? Bez tejto formy evanjelizácie, vykonávanej prostredníctvom dobročinnnej lásky a svedectva kresťanskej chudoby, hrozilo by ohlasovaniu evanjelia - ktoré je tiež prvým skutkom lásky - nebezpečenstvo, že sa mu nebude rozumieť, alebo že zapadne do toho mora slov, ktorým nás dnešná spoločnosť komunikácie každodenne zaplavuje. Láska skutkov dáva láske slov nespochybniteľnú silu.

Charita ako láska k núdzným sa usiluje zabezpečiť osobnú starostlivosť každému človeku osobitne. Cirkev podľa Benedikta XVI. (2006) nikdy nemôže byť oslobodená od charitatívnej činnosti ako organizovanej aktivity veriacich. Nikdy nenastane situácia, v ktorej nebude potrebná služba lásky každého jednotlivého kresťana. Podľa Jána Pavla II. (1997) tu ide o pravý humanizmus, ktorý v človeku uznáva Boží obraz a chce mu pomôcť žiť životom dôstojným človeka.

Ako pripomína aktuálny *Pastoračný plán Katolíckej cirkvi na Slovensku* (2007) ideálnym miestom pre realizáciu pomoci ľuďom v núdzi je farnosť. V tomto spoločenstve sa totiž ľudia najlepšie poznajú, preto tá pomoc môže byť adresnejšia, účinnejšia a osobnejšia.

„K dosiahnutiu lepšieho sveta prispievame len tým, že konáme dobro teraz a v prvej osobe, so zánietením a všade tam, kde je na to možnosť. (...) Programom kresťana (...) je srdce, ktoré vidí. Také srdce vidí, kde je potreba lásky a podľa toho koná. (...) Úlohou charitatívnych organizácií Cirkvi je posilňovať vedomie lásky vo svojich členoch, aby sa prostredníctvom ich konania – prostredníctvom svojho hovorenia, mlčania, príkladu – stali dôveryhodnými svedkami Krista“ (Benedikt XVI., 2006, č. 31). Charita opravuje spravodlivosť a pozdvihuje ju na mieru, ktorá je hodna človeka.

Kresťanská láska nevyklučuje nikoho

Kresťanská láska teda buduje. Buduje vzťahy medzi ľuďmi. A to tak medzi jednotlivcami ako aj medzi rodinami, regiónmi, národmi. „Meno jediného Boha sa musí

vždy viac stávať tým, čím je: menom pokoja a príkazom pokoja“ (Ján Pavol II., 2001, č. 56), tak, aby všetci ľudia – veriaci i neveriaci – cítili z kresťanov solidaritu, súcit, odhodlanie pomôcť, ochotu venovať čas, počúvať. Takto môžu zasievať pokoj do srdca všetkých tých, ktorí sa s nimi stretnú. Najmä však tých, ktorí pomoc najviac potrebujú: vdovy, siroty, väzni, chorí, nezamestnaní, zotročení škodlivou závislosťou, vyhnanci, ľudia bez domova, vlasti, uznania svojich základných práv a chudobní každého druhu. Tu netreba šetriť kreativitou či vynaliezavosťou. I keď je určite ťažké objaviť v chorom, starom, špinavom, zdrogovanom a zapáchajúcom človeku Kristovu tvár. Vystretá pomocná ruka a otvorené srdce by pre toho, kto uveril Kristovi, mali byť cestou, po ktorej s radosťou kráča. Veď láska k blížnemu je plnosťou a uskutočnením Božieho zákona. Ľudská bytosť však skôr ako obráti svoj pohľad na Boha, ktorý je Láska, musí mať ešte predtým osobnú skúsenosť medziľudskej lásky. Preňho je neraz životne dôležitá táto udalosť, ktorá následne môže znamenať v jeho živote veľký prevrat. Cíti lásku človeka, ktorý je „iba“ Božím dielom, o čo láskavejší musí byť jeho Tvorca? A kresťan, ktorý chce misijne pôsobiť, vedomý si svojho poslania a svojej zodpovednosti vie, že *viera je činná skrze lásku* (por. Gal 5, 6). Ide o reálne svedectvo, keď sa cez jeho slová, skutky a spôsob života prejavuje a odovzdáva niekto Iný (Boh) (por. Benedikt XVI., 2007, č.85). Kresťanstvo má stále čo ponúkať ľuďom. Jeho ucelené a dynamicky sa rozvíjajúce sociálne učenie je jednou z konkrétnych nástrojov uskutočňovania lásky k blížnemu. Nepozná hranice štátov, režimov či kultúr. Je adresné, otvorené pomáhať riešiť stále nové aktuálne problémy ľudí a ľudských spoločností. Neúnavne apelovať na kompetentných predstaviteľov spoločnosti, aby riešili sociálne problémy ľudí, cestami, ktoré sú pre nich dostupné. Faktom však zostáva, že „kresťanstvo pôsobí na utváranie sveta iba nepriamo, cez ľudí, prostredníctvom ich slobody. Nie je to automatické zriadenie nového politického a sociálneho systému, ktoré potom vylučuje nešťastie“ (Ratzinger, 1997, s. 155).

Cnosti ako pomoc a úloha pre človeka v súčasnosti

Najhlbšia premena života každého človeka sa odohráva práve vtedy, keď skutočne žije svoje osobné povolanie¹. To sa však prelína so životmi a s povolaniami iných ľudí, veď ľudská bytosť žije v spoločnosti. Vo svete, ktorý sa stále viac globalizuje, je vplyv človeka na človeka ešte mocnejší ako kedykoľvek predtým. Hoci tento trend nesie v sebe aj pozitíva, nemožno popri nich nespomenúť aj nevýhody. Ján Pavol II. často spomínal „cestu smrti“², ktorá chce ovládnuť srdcia ľudí s oveľa rafinovanejším spôsobom, ako by sme očakávali.

Kresťania, žijúci svoj spoločný život v plnení stavovských záväzkov, žiaria tomuto svetu ako maják, či nové svetlo. Toto svetlo ľudia veľmi potrebujú, lebo sa im častokrát zdá, že byť verní slovu, zachovávať princípy Desatora, dnes už nie je moderné. Ich skutky svetla sú svedectvom pre všetkých okolo. Človek sa tak stáva učeníkom Ježiša Krista, teda „poslaným“, ktorého úlohou je hovoriť jasnou rečou o živote podľa evanjelia, o pravej ľudskej morálnosti. Apoštolom je napríklad v rodine muž pre ženu

¹ „Povolanie je zaiste nepreniknuteľné tajomstvo, vzťah, ktorý Boh nadväzuje s človekom, čosi jedinečné a neopakovateľné. Toto tajomstvo treba chápať a prežívať ako výzvu, na ktorú treba hľadať odpoveď“ (Ján Pavol II., 1994, č. 38).

² „Sú dve cesty – jedna cesta života, druhá cesta smrti; je medzi nimi veľký rozdiel“ (Ján Pavol II., 1995, č. 54).

a pre svoje deti. Rovnako aj žena pre muža a deti.¹ Byť však Kristovým apoštolom znamená aj zodpovednosť. Apoštol kvôli misii, ktorá mu je zverená, si nemôže dovoliť žiť dvojaký život, porušovať prikázanie o láske. Aj preto Kristus Pán ponúka svojom nasledovníkom svoju prítomnosť, a teda svoju pomoc. „*Vtedy ustanovil Dvanástich, aby boli s ním a aby ich posielal kázať*“ (Mk 3, 14) a dalo by sa povedať: Vtedy požehnal kresťanov, aby boli s ním a aby ich posielal kázať. Ich „kázaním“ je každodenný apoštolát doma, v práci, v každom prostredí, v ktorom sa pohybujú. Hoci sa Kristovo volanie k apoštolátu dostáva ku každému človeku, nie vždy je odozva kladná. Niektorí sa podobajú bohatému mladíkovi z evanjelia, ktorý kvôli majetku nechcel nasledovať Ježiša Krista (por. Mk 10, 17-30). Nechcel byť autentickým misionárom pre vec Božieho kráľovstva. Cirkev často pripomína už mladým ľuďom, ktorí sa pripravujú na svoje budúce povolanie: „Veľmi veľa záleží na tom, aby ste aj na tejto ceste nasledovali Krista, aby ste sa od neho nevzdialili“ (Ján Pavol II., 1993c, č. 10). On spolu s Ocom a Duchom Svätým spôsobujú v srdciach ochotných ľudí zásadné zmeny, ktoré často dokážu ovplyvniť prostredie, v ktorom žijú. A to vďaka teologálnym cnostiam (viere, nádeji a láske), teda Božej podanej pomocnej ruky či dokonca Bohu samému.

„Laici musia chápať a uskutočňovať svoje povolanie ku svätosti ako nezrieknuteľnú povinnosť, ktorá ich vyzýva, predovšetkým však ako žiarivé znamenie lásky Boha, ktorý ich vykúpil k životu svätosti“ (Ján Pavol II., 1990, č. 17). Človek má predurčený vznešený cieľ. To je tá svätosť. Cesta k nej vedie nielen cez zodpovednosť za svoj život a svoju spásu, ale aj za spásu iných. Podrobnejšie sa tomu budem venovať na nasledujúcich stranách.

Cnosti – duša misijnej práce

Všetky aktivity vykonávateľov misijnej práce – teda činnosti kresťanov, zameranej na pravé dobro človeka, majú mať charakter dialógu. Tento dialóg umožňuje zainteresovaným nachádzať pravú múdrosť v konaní i v zmyšľaní a dôjsť k „vnútornému obráteniu a pokániu cestou hlbokaj obnovy vlastného svedomia a života vo svetle tajomstva vykúpenia a spásy. (...) Opravdivý dialóg je teda zameraný predovšetkým na znovuzrodenie každého človeka“ (Ján Pavol II., 1993d, č. 25). Iba taký človek dokáže nastúpiť na cestu vierohodného kresťanského svedectva, misijnej práce medzi ľuďmi dneška. Tí vidia skôr métu pohodlnejšieho a bezproblémovjšieho života, hľadajú cestu slabšieho odporu. Preto stále väčšmi vzrastá potreba dialógu medzi človekom a jeho svedomím, medzi kresťanmi, či medzi všetkými ľuďmi dobrej vôle. Kresťania každodenne posilňovaní božskými cnosťami dosahujú nielen svoje dočasné i večné blaho, ale vďaka väčšiemu či menšiemu vplyvu na svoje okolie, môžu pomáhať k spoločnému cieľu aj svojim blížnym. Viera, nádej a láska, ktorú sa usilujú rozširovať vo svojom živote, spôsobí však predovšetkým zmenu v ich vlastnom vnútri. „*Prečo vidíš smietku v oku svojho brata, a vo vlastnom oku brvno nezbadáš? Alebo ako môžeš povedať svojmu bratovi: 'Dovoľ, vyberiem ti smietku z oka' – a ty máš v oku brvno? Pokrytec, vyhod' najprv brvno zo svojho oka! Potom budeš vidieť a budeš môcť*

¹ „Výchovu možno pokladať za pravý a vlastný apoštolát. Je to životné spojenie, ktoré nielen vytvára hlboký vzťah medzi vychovávateľom a vychovávaným“ (Ján Pavol II., 1994, č. 16).

vybrať smietku z oka svojho brata“ (Mt 7, 3-5). Tieto Ježišove slová potvrdzujú prirodzenú povinnosť kritičnosti voči svojmu životu, voči vlastnému spoločenstvu, ale predovšetkým pod zorným uhlom vlastného „ja“. Misijná práca v duchu kresťanstva znamená v prvom rade premenu vlastného života, vlastného pohľadu na svet, vlastného postoja k blízkym a k ostatným ľuďom. Konfrontácia s vlastným svedomím, ktoré „neprievádza človeka ani tak k úzkostlivej pozornosti voči všeobecným normám, ako skôr k plodnému a zodpovednému prevzatiu povinností, ktoré mu Boh zveruje“ (Ján Pavol II., 1993b, č. 55), nasmeruje hľadajúceho kresťana na cestu vlastnej očisty a svätosti.

Misijná práca má prinášať všeobecný úžitok. Jej dušou sú teologálne cnosti a z nich vychádzajúce prirodzené cnosti (miernosť, spravodlivosť, mravná sila a rozvážnosť). Majú tú česť robiť dobré meno Kristovi a jeho Cirkvi, ba dokonca aj tam, kde sa vysvätení služobníci Cirkvi ani nedostanú a ak áno, tak len zriedkavo. Apoštolát mužov a žien motivovaný cnosťami chce ukázať kresťanské povolanie príťažlivým a zaujímavým.¹ Misijná práca vyvíja všetko úsilie na implementovanie hodnôt Božieho kráľovstva do tohto sveta, konkrétne do každej rodiny, do každého vzťahu. Misijná práca uskutočňovaná bez cností, a teda bez Boha, by nebola účinná, pretože iba ľudské snaženie nestačí. Duch Svätý, ktorý oživuje a omladzuje Cirkev už dve tisícročia, chce urobiť cez svoje „živé chrámy“ divy v podobe lepšieho sveta, lepších a dokonalejších manželstiev, rodín a spoločenstiev. Živý chrám Božieho Ducha charakterizuje aktuálna prítomnosť teologálnych cností, ktoré tvarujú ľudské srdce podľa obrazu Krista. Zdokonaľujú ho a robia ho účastným Božej cesty. Sloboda, ktorá je zo stvorenia vlastná iba človeku, mu dáva nevídané možnosti realizovať svoju ľudskosť, svoje jedinečné povolanie.² Vedomie týchto možností robí z človeka bytosť s dôstojnosťou, nosiacou v sebe „zárodok Božieho života“. Situácia v 21. storočí je taká, že „človek, zaslepený úspechom svojich výdobytkov a nezadržateľným vedeckým a technickým rozvojom, a ešte viac fascinovaný najsladším a vždy novým pokušením, chce sa stať ako Boh, neohraničeným používaním svojej slobody, vytrháva zo svojho srdca náboženské korene. Zabúda na Boha, považuje ho za bezvýznamného pre svoju vlastnú existenciu a odmieta ho, aby sa klaňal najrozličnejším 'idolom'“ (Ján Pavol II., 1990, č. 4). Tým popiera v sebe svoju vlastnú identitu a v horšom prípade ju popiera aj v blížnom. Kresťania, žijúci vedľa seba, nielenže majú túto dôstojnosť – svoju i druhých – rešpektovať, ale ju majú aj rozvíjať, dodržiujúc svoje krstné a stavovské záväzky.

„Boh od nás celkom určite žiada reálnu spoluprácu s jeho milosťou. Preto nás vyzýva, aby sme do našej služby Božiemu kráľovstvu vložili všetky svoje intelektuálne a praktické schopnosti. Ale beda, ak by sme zabudli, že *bez Krista nemôžeme urobiť nič* (por. Jn 15, 5)“ (Ján Pavol II., 2001a, č. 38). On posielal kresťanov ako misionárov do prostredia tohto sveta, on im dáva reč slova a skutkov, on ich uschopňuje hovoriť „*vhod i nevhod*“ (2Tim 4, 2) a dáva im nádej na úspech, na odmenu. Takto sa v misijnej práci kresťanov stáva Kristus a jeho Cirkev „prítomnou v najrozličnejších oblastiach sveta, ako prameň nádeje a lásky“ (Ján Pavol II., 1990, č. 7). Ich poslanie je tak dôležité, že bez neho by Kristovo evanjelium nemohlo byť v celosti a v plnosti vnášané do všetkých

¹ „Laický apoštolát a pastoraľná služba sa vzájomne dopĺňajú. V ňom totiž laickí veriaci obidvoch pohlaví nachádzajú nespočetné možnosti pôsobiť osobným, rodinným a spoločenským súhlasným svedectvom života“ (Kongregácia pre laikov. 1998, č. 1).

² „Len tam, kde je sloboda, je vzrast v Duchu. Len tam požiadavka lásky (...) má skutočne neodmysliteľné miesto v morálnom konaní v duchu evanjelia. (...) Ide o milosrdnú lásku, ktorá je podľa svojej podstaty tvorivá“. (Kútny, 2001a, s. 17).

sfér života a kultúr. Aj vďaka kresťanským laikom sa Božie slovo šíri po celom svete. „Pokušenie dneška je redukovať kresťanstvo na čisto ľudskú múdrosť, akoby náuku dobrého života. V silne sekularizovanom svete nastalo aj 'pomalé sekularizovanie spásy', za ktorú sa síce bojuje v prospech človeka, ale človeka polovičateho a redukovaného len na horizontálnu dimenziu“ (Ján Pavol II., 1997, č. 11).

„Účasť laikov na evanjelizovaní mení cirkevný život“ (Ján Pavol II., 1997a, č. 2).

Povedomie ich vlastnej zodpovednosti za tvár tohto sveta je pre nich impulzom pre náležité využívanie prirodzených a nadprirodzených darov. Ich cesta, poznačená tvrdosťou a neľútostnosťou sveta, má svoj hlboký zmysel. Kresťania, ktorí dostali svoje apoštolské poslanie už pri krste a následne aj pri birmovaní, s vierou, nádejou a láskou kráčajú v ústrety stále dokonalejšiemu včleňovaniu prvkov kresťanstva do svojho spoločenstva. Misijná práca v kontexte viery v Boha patrí medzi dôsledky úprimnej viery, opodstatnenej nádeje a najmä rastúcej lásky. Misijná práca v sebe nesie dynamiku Kristovej blahozvesti, ktorú neustále spôsobuje Boží Duch. On je jej princípom, hýbateľom, ktorý nenecháva nič na svojom mieste. Turíchny vietor, ktorý rozhýbal Kristových učeníkov k ohlasovaniu jeho vykupiteľských činov, pohýňa dnes všetkých disponovaných synov a dcéry Cirkvi. Muži a ženy, ktorí v tomto svete žijú predovšetkým v manželskom spolunažívaní majú právo i povinnosť vyvíjať účinný apoštolát, aby sa viera v Otca Stvoriteľa, v Krista Vykupiteľa a v Ducha Posväteľa, stála tomuto svetu stále zjavnejšou. Misijná práca, ak je vykonávaná v autentickej viere, prežívanej nie iba navonok, môže dosiahnuť bohaté ovocie. Služba misijnej práce je teda závislá od pravosti života podľa viery. A to je program kresťanov pre ich misijnú prácu: prežívať svoje povolanie ako dôsledok nasledovania Krista.¹ Svet si všima ich pripravenosť obhájiť postoje, ktoré v istých situáciách zaujímajú. On ich rád konfrontuje s tým, čo síce odmieta, no na druhej strane využije všetky prostriedky na zosmiešnenie Božích zákonov. Kresťanská misijná práca teda podčiarkuje fakt, že podľa noriem evanjelia sa dá aj šťastne a bezpečne žiť.

V nových študijných programoch Ústavu romologických štúdií FSVaZ UKF v Nitre dostávajú priestor vo vysokoškolskej príprave „Sociálne a misijné služby pre rómske komunity“. Ašpiráciou hlavného vzdelávacieho cieľa smerovaného k absolventom tohto programu je najmä napomáhať v praxi efektívnemu riešeniu dlhodobého stavu marginalizácie a procesu marginalizácie rómskych komunít.

Marginálnosť je bariérou pre získavanie ľudských skúseností, ktoré tvoria i ďalšie prvky, ako sú výmeny názorov, poznatkov a hodnôt medzi ľuďmi navzájom. Marginalita takto zabraňuje aj tvorbe širších sociálnych kompetencií resp. ľudskému vzdelávaniu, kultúre a kultivácii osobnosti. Sociálna práca a sociálne služby sú zamerané na riešenie nepriaznivých sociálnych problémov a situácií marginálnych ľudí, zároveň je však možné usilovať sa o predchádzanie tohto znevýhodnenia, najmä formou prevencie v spoločnosti tak, aby sa vytváral čo najširší priestor pre posilnenie životných šancí pre všetkých ľudí.

Rovnosť šancí je aj morálnym postojom. Ľudia by spoločne mali vytvárať podmienky pre rozvíjanie spoločného (i spoločenského) blaha so vzájomným porozumením, spoluprácou a láskou.

¹ „Základ laického apoštolátu je v povinnosti a práve spojenia veriaceho človeka s Kristom ako Hlavou. Apoštolát sa uskutočňuje vo viere, nádeji a láske“ (Jarab, 2002, s. 511).

Samotné kresťanské agapé ako najvyšší stupeň lásky (Benedikt XVI., 2006) je unvierzálnym prístupom všetkého bytia a jeho uplatnenie je adresné i pre výkon v pomáhajúcich profesiách.

Použitá literatúra

- Benedikt XVI. 2006. *Deus caritas est*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2006.
- Benedikt XVI. 2007. *Sacramentum caritatis*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2007.
- Benedikt XVI. 2009. *Caritas in veritatis*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2009.
- Ján Pavol II. 1980. *Redemptor hominis*. Rím: Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda, 1980.
- Ján Pavol II. 1997. *Redemptoris missio*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1997.
- Ján Pavol II. 1990. *Christifideles laici*. Bratislava: Lúč, 1990.
- Ján Pavol II. 1991b. *Mulieris dignitatem*. Rím: Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda, 1991b.
- Ján Pavol II. 1993a. *Familiaris consortio*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1993a.
- Ján Pavol II. 1993b. *Veritatis splendor*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1993b.
- Ján Pavol II. 1993d. *Reconciliatio et paenitentia*, Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1993d.
- Ján Pavol II. 1995. *Evangelium vitae*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1995.
- Ján Pavol II. 1997a. *Tertio millennio adveniente*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1997a.
- Ján Pavol II. 1997b. *Centesimus annus*. In Sociálne encykliky. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1997b.
- Ján Pavol II. 2001a. *Novo millennio ineunte*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2001a.
- Ján Pavol II. 2003a. *Cirkev žije z Eucharistie*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2003a.
- Pápežská rada pre pastoraáciu migrantov a cestujúcich. 2007. *Smernice pre pastoraáciu Rómov*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2007.
- Sväté písmo*. 1995. Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda: Rím, 1995.
- Katechizmus Katolíckej cirkvi*. 1998. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1998.
- Konferencia biskupov Slovenska. 2007. *Pastoračný plán Katolíckej cirkvi na Slovensku 2007-2013*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2007.
- Jarab, J. 2002. *Apostolicam actuositatem – dekrét o laickom apoštoláte Druhého vatikánskeho koncilu* in Duchovný pastier 9/2002. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2002.
- Judák, V. 1998. *Kristova Cirkev na ceste*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1998.
- Lehoczká, L. , Haburajová – Ilavská, L. 2008. *Priestor pre integritu Rómov*. Univerzita Konštantína Filozofa: Nitra, 2008.
- Ratzinger, J. 1997. *Křesťanství na přelomu tisíciletí*. Portál: Praha, 1997.
- Selická, D. 2008. Sociálno – pedagogická pomoc rómskej rodine. In : Rómska rodina a škola v sociokultúrnom priestore. Zborník vedeckých štúdií z vedeckého seminára. Nitra: UKF, 2008. s. 311. ISBN 978 – 80 – 8094 – 235 – 9.

Etické aspekty účasti poskytovatelů v procesech komunitního plánování sociálních služeb

Zuzana Hloušková¹

Abstrakt:

Příspěvek popisuje problémy vznikající během procesu komunitního plánování sociálních služeb a jejich etické aspekty zejména ve vztahu k poskytovatelům sociálních služeb. Řada ze zmapovaných jevů je ovlivněna postoji dalších aktérů procesu plánování sociálních služeb, zejména zadavatelů, nebo vzájemnou záměnou rolí. Reakce poskytovatelů na tyto pro ně nepříznivé situace pak vede k vzniku „syndromů“ či volbě strategií, které lze vnímat jako konfliktní s tradiční etikou, nebo alespoň jako selhání morálky.

Klíčová slova:

komunitní plánování, sociální služby, poskytovatel, uživatel, zadavatel, pragmatická etika

O komunitním plánování sociálních služeb bylo v posledních letech řečeno mnoho. Účast poskytovatelů v procesu KPSS je většinou přijímána jako samozřejmost. Všichni přitom vycházejí z předpokladu jejich primární motivovanosti, protože téma KPSS se jich přímo dotýká a protože především oni mají mít z výsledků procesu prospěch. Trochu se však přitom zapomíná na skutečné příjemce výsledků procesu – a tím jsou především občané, současní či budoucí uživatelé naplánovaných služeb. Především poskytovatelé a zástupci příslušného sociálního odboru jsou považováni za nositele odbornosti, kterou do procesu vnášejí, to je také opravňuje formulovat návrhy a náměty, které jsou pak s dostatečným argumentačním komentářem předkládány řídicímu orgánu procesu, tj. zadavateli. Jejich hledisko je však jen jedno z těch notoricky zmiňovaných tří – a vyjadřuje jen určitý a svým způsobem i omezený pohled. Těch omezení, která zužují zorné pole poskytovatelů, je celá řada. Vznikají vlivem několika vnějších i vnitřních faktorů, které přispívají k deformaci sebeidentifikace a sebeuvědomění poskytovatelů. Tyto faktory představují stereotypy, založené na omylech, předsudcích, tradovaných modelech chování i novodobých mýtech o poskytovatelích. Vyvolávají řadu syndromů, se kterými se pak poskytovatelé jako účastníci procesů KPSS potýkají a která je dokonce vedou až k neetickým postojům a strategiím přežití. Svá zjištění opírám o údaje získané během 23 setkání s poskytovateli sociálních služeb, uskutečněných ve 13 obvodech obcí s rozšířenou působností Královéhradeckého kraje, kde byla metoda komunitního plánování v době sběru dat uplatňována již 5 let. Tato setkání proběhla v období září 2007 – červen 2008 a zúčastnilo se jich 190 osob.

---

¹ Mgr. et Bc. Zuzana Hloušková, Katedra sociálních věd, Filozofická fakulta Univerzity Pardubice, zuzana.hlouskova@upce.cz

Problémy na rovině poskytovatel - uživatel

Základním problémem je omyl, spočívající v *záměně rolí poskytovatele a uživatele*. Tato záměna se pak projevuje v mnoha aspektech plánovacího procesu. Ne zřídka jsou totiž poskytovatelé vnímáni jako „mluvčí“ uživatelů. Hovoří za své klienty o jejich potřebách i v případě, že se jedná o zcela svéprávné jedince. Přestože všichni dobře víme, že klient je nejlepším „odborníkem na vlastní život“ a že posláním sociálních služeb je podpora osobního růstu a nezávislosti uživatele, rozvoj jeho autonomie a samostatnosti v rozhodování, a také participace na samotném procesu poskytování sociální služby. Hovořit za klienty se však může zdát snazší, rychlejší a sdělení přetlumočená poskytovateli i srozumitelnější. Tím samozřejmě nehodlám popírat skutečnou a stěžejní roli poskytovatelů v plánovacím procesu jako základních informantů, a to jednak v rovině klientské, tj. o potřebách svých uživatelů, jednak v rovině profesní, tj. o problematice sociálních služeb a jejich poskytování obecně. Problémem je však to, že je mnohdy z úst řady odborníků působících v sociální oblasti metodicky či na vedoucích pozicích úřadů očekávání této role, tedy mluvčích uživatelů, potvrzováno. Typické je v tomto ohledu zapojování uživatelů do pracovních skupin. Sice metodika ukládá, aby jejich hlas byl stejně silný jako hlas ostatních aktérů, přesto se tak neděje. Na jednání pracovních skupin chodí především poskytovatelé. Často se lze setkat s názorem, že přítomnost uživatelů není vlastně žádoucí, protože by se dozvěděli něco, co by neměli, nebo by si присvojovali čas na řešení svých osobních problémů, protože nejsou kompetentní vyjadřovat se k problematice sociálních služeb obecně. Pokud si tedy dá někdo tu práci a rozhodne se skutečné potřeby obyvatel (a nikoliv pouze stávajících uživatelů služeb) zjišťovat, nezřídka je koncepce výzkumu nastavena tak, aby se došlo k výsledkům, které jsou očekávány a už dávno poskytovateli předvídaný. Tyto aktivity pak slouží spíše k sebezpotvrzení důležitosti a odbornosti poskytovatelů a k obhájení stávající podoby místní sítě sociálních služeb.

Syndrom „institucionálního spasitelství“

Řada poskytovatelů se stále domnívá, že je ostuda poslat klienta jinam, kde by mu mohli nabídnout služby adekvátnější k jeho potřebám. Nejedná se zde o individuální spasitelský syndrom, pracovníci to dělají kvůli své organizaci, aby nevypadala špatně a neschopně. Raději volí různé alternativní možnosti i za cenu neodborného počínu, důležité je „neztratit klienta, když už k nám jednou přišel“. Podobně se poskytovatelé chovají, pokud je síť služeb nedostatečná, tj. kdy není kam klienta odkázat, potřebná služba v dostupném území prostě chybí. Snaží se pak nabalovat na sebe další a další druhy služeb, aniž by se hledaly jiné možnosti, a ohrožují tím stabilitu celé sítě (protože co se stane, pokud se takový poskytovatel ocitne v existenční krizi?). Zkuste někdy nějakému pracovníkovi položit dotaz, zda by mohl vyjmenovat, odkud potenciálně by mohli být zájemci o službu na něj odkázání a kam následně jejich klienti putují, přestanou-li splňovat kritéria cílové skupiny jeho organizace. Ani po letech setkávání na pracovních skupinách nejsou vždy úplně schopni popsat, jak se jinde klientům pomáhá a kde jsou překryvy či styčné plochy. Poskytovatelé často vnímají fungování obdobných služeb konkurenčně a jsou schopni si vzájemně škodit. Paradoxně se chovají „tržně“, i když se o žádném trhu nedá hovořit.

Upřednostňování aktuální potřeby před dlouhodobým požadavkem trvalé udržitelnosti služby

Sociální služby vyvolávají nejen závislost jejich uživatelů na ní, ale také závislost pracovníků na klientech. Díky časté interakci s nimi dosahují pocitu uspokojení z práce a ve svém zorném poli vidí především člověka a potřebu pomáhat. Lidé totiž sociální služby obvykle vyhledají, když už další formy pomoci selhaly, v krizové situaci, na poslední chvíli. Naléhavost jejich potřeby je natolik silná, že určuje priority sociálních pracovníků v tom, jak nakládat s pracovní dobou. V té aktuální chvíli se zdá užitečnější udělat něco pro konkrétního člověka, než přemýšlet o tom, zda to budu moci dělat ještě za týden. Proces KPSS však vyžaduje spíše ten druhý přístup, který však rozhodně není každému vlastní. Je trochu naivní očekávat, že každý zástupce poskytovatele ho bude automaticky volit, protože přišel na pracovní skupinu. Je trochu pošetilé odsuzovat poskytovatele za to, že požadavky účasti v procesu ihned nechápou a tudíž „neumí plánovat“. Nejsou jediní, kdo to neumí. Nesoustředěným sezením jako „na trní“ se to však nenaučí.

Problémy na rovině poskytovatel – zadavatel

Záměna role na rovině poskytovatel – zadavatel pramení z typického *postoje zadavatelů k poskytovatelům „oni přece chtějí peníze, tak se musí snažit“*. Všeobecně převládá názor, že poskytovatelé jsou ti, co chtějí peníze. Tyto peníze chtějí na svůj provoz, který opodstatňuje jejich existenci. Často se však zapomíná, že poskytovatelé sice chtějí peníze, ale v drtivé většině je využijí na zabezpečení sociálních služeb, kterými naplňují sociální potřeby občanů. K občanům však nemají závazky poskytovatelé, ale jejich volení zástupci. To jejich úkolem je starat se o „veřejné blaho“, poskytovatelé jsou pouze subjekty, jejichž prostřednictvím toho lze dosahovat. Jejich cílem není získat peníze, ale realizovat své poslání za dodržování stanovených podmínek a pravidel, a to jak vlastních, tak daných vnější autoritou. Poskytovatelé však přejímají cizí závazky na sebe a cítí zodpovědnost za to, že jim pak nejsou schopni dostát. Paradoxně tak přijímají to, že jejich povinností je „se snažit“. Cítí tedy zodpovědnost za to, zda služba poskytována je či nikoliv a snaží se udržet svůj provoz i za velmi nedůstojných podmínek.

Primární nedůvěra k plánovacímu procesu jako nástroji, který může něco změnit

Vzhledem k nízkému kreditu sociální oblasti ve společnosti, který přejímají ti, kdo mají proces garantovat a považovat jeho výsledky za závazné, jsou poskytovatelé zvyklí na to, že působí v rezortu, který nosí nálepku méněcennosti. Jistě k tomu přispívá i absence odborníků ze sociální oblasti v řadách politické reprezentace. Byť mohou poskytovatelé v první chvíli pojmout určitou naději, neboť co se plánuje, zřejmě zaslouží pozornost, brzy pochopí, že motivace iniciátorů KPSS často nejsou v tom, že by sociální služby řešily významný aspekt lidského života, ale protože někdo vidí možnost prostřednictvím „plánování“ na zabezpečení sociálních služeb ušetřit. Přestože sílí princip „občanské netečnosti“ a úloha institucionalizované pomoci vzrůstá, stále se hledají způsoby, jak do této oblasti nevkładat zbytečně finanční prostředky. Zpřesňují se pravidla, která však zároveň zdražují prostředky jejich kontroly, vymezuje se cílová skupina, přičemž je

nutné vynaložit mnoho úsilí a peněz na ověřování zvolených kritérií výběru. Poskytovatelé jsou hned po těch uživatelích, kteří neoprávněně čerpají možnosti systému, na řadě při hledání nechtěných „úniků“. Primárně jsou podezříváni z plýtvání a nesprávného hospodaření s dotacemi. Kdykoliv mohou očekávat kontrolu, povinný audit, inspekci... Nálepka potenciálních podvodníků je však škodlivá směrem dovnitř ale i ven a snižuje postavení poskytovatelů jako subjektů majících svou legitimitu a nenahraditelnou funkci při naplňování sociálních potřeb občanů

Tendence ke klientelismu

Ač se sebevíc snažíme nastavit transparentní pravidla hry a metoda komunitního plánování to ve svých kritériích kvality přímo vyžaduje, stále platí kultura „kamarádčkování“, kdy je vždycky možné pravidla nějak obejít. Na navýšení příspěvku k dofinancování služby „spřátelené“ organizace se ještě nějaké peníze najdou, třeba z úplně jiných kapitol a úplně jiným procesem. Do partnerských projektů jsou přizváni jen „oblíbenci“, ostatním nabídka nepřijde. Zástupci vybraných poskytovatelů jsou zvoleni do různých komisí, jiným by se to však stát nemohlo. Běžný je i konflikt zájmů, kdy je zastupitel či radní zároveň angažován u konkrétního poskytovatele, kterého prosazuje při příležitostech, které jsou jinak nepřístupné. Při zpracování výstupů z pracovních skupin některé služby údajně omylem „vypadnou“ z konečné verze, která je odevzdána výše. Za těchto podmínek je velmi těžké uvěřit, že proces KPSS by mohl postavení všech poskytovatelů unifikovat a umožnit jim stejné příležitosti. Obvykle jsou výše uvedené nešvary tak hluboko ve firemní kultuře, že je proces plánování je jimi spíše „nakažen“ a poskytovatelé to přijímají za „normální“.

Strach z „černého petra“

Porušování pravidel „prochází“, aniž by to někomu vadilo. Sice je v jednacím řádu uvedeno, že jejich vedoucí jsou voleni členy, ale pokud jsou pak „dosazeni“ např. vedoucím sociálního odboru z řad svých podřízených, nikdo se neozve. Přestože koordinátor obdrží připomínky k programu příštího jednání PS, jsou opomenuty. Ačkoliv bylo dohodnuto, že zápisy ze všech jednání a další aktuální informace budou pravidelně zveřejňovány na webových stránkách, visí tam jediný dokument a navíc 2 roky starý. Příkladů by se dala uvést celá řada. Ty věci však nikomu nevdají pouze zdánlivě. Většinou poskytovatelé informace o nastavených pravidlech mají a znají je, málokdy se však při jejich porušování ozvou na protest. Jako by se to neslušelo, jakoby si nikdo nechtěl vytáhnout „černého petra“, získat nálepku potíživou. Díky chudobě našeho nadačního i podnikatelského sektoru, nedostatku dobrovolníků, černých děr v podobě příspěvku na péči, zrádnosti evropských fondů a odsunu sociálních problémů do stínu jiných důležitějších agend se totiž i nevládní poskytovatelé stali natolik závislí na veřejných rozpočtech, že už zapomněli na svou svébytnost, nezávislost a demokratotvornost. Nikdo, kdo chce poskytovat sociální služby, si nemůže dovolit nebýt „hodný“.

Dominantní postavení jednoho poskytovatele „na pupeční šňůře“

Většina větších obcí je zároveň zřizovatelem a má své dvorní příspěvkové organizace. Ta představuje obvykle největšího poskytovatele v území, co se týká počtu poskytovaných služeb a i objemu finančních prostředků získaných od obce. Nezřídko provozuje rezidenční zařízení, příp. i několik, a tudíž de facto spotřebovává veškeré zdroje,

kteří je obec ochotna na sociální oblast ze svých rozpočtů uvolnit. Na ostatní poskytovatele obvykle zbudou velmi malé až symbolické příspěvky, které nemohou žádným způsobem prokazovat vážnost zadavatelské vůle, spíše jenom vytvářejí falešnou naději na zlepšení někdy v budoucnu. Paradoxně však také určují ekvivalent, kterým se budou poměřovat a vypočítávat dotace z dalších skladebných zdrojů. Ostatní poskytovatelé jsou navíc vnímáni jinak než obcí založená organizace. Také díky své právní formě jsou často zaměňováni se vzájemně prospěšnými spolky, jejichž činnost tvoří především zájmové, volnočasové či svépomocné aktivity, přestože charakterem fungování i získanými certifikáty či přímo registrací u MPSV zřetelně deklarují svůj status poskytovatele sociálních služeb. Zástupci zadavatelů si však neosvojili dostatečnou zručnost odhalit těchto pár základních znaků a stále tyto subjekty považují za „podivné skupiny amatérů, které nelze kontrolovat“.

Problémy záměny/nepochopení/náhrady obsahu vlastní role

Volba strategie přežití vlastní organizace

Být poskytovatelem sociálních služeb je velmi rizikový podnik. Křehká instituce, závislá především na externích finančních zdrojích, jejichž vůle může snadno a během krátké doby zničit léta budované hodnoty a tradice. Každodenní boj o přežití za stále se měnících podmínek a povinností vyplývajících z legislativy se promítá i do motivací, s jakými poskytovatelé do procesu přicházejí. Jsou hnáni především svou touhou usnadnit si toto nekonečné úsilí o „své místo na slunci“, které vyčerpává jejich síly i profesní kreativitu. Za jednací stůl mnohdy usedají unavení, „vyhořelí“ lidé s odlesky kdysi nadšené a cílevědomé osobnosti. Je totiž nesmírně těžké škrtnout jedním kývnutím hlavy část kapacity služby, jelikož to znamená redukovat pracovní pozice, na kterých ovšem pracují konkrétní lidé, kolegové, přátelé. Navíc to neznamená, že ubude práce, spíše se jí více nahrne na ty, co zůstanou. Postoj poskytovatelů pak zcela odpovídá úmyslu se situacím, která zraňují dovnitř, co nejvíce vyhnout.

Rezignace na KPSS

Přichází jako důsledek selhání samotného procesu, jako reakce na nenaplnění jeho cíle. Lapidárně řečeno, peníze „nejdou“ za plánem, cíle se nedosahují. Plán jako výsledek dohody v území není zadavatelem (jedním z aktérů dohody) akceptován a považován za závazný, porušuje ji. Schválené a naplánované služby se neposkytují, nová zařízení nevznikají, terénní služby se nerozšiřují, opatření k zefektivnění stávajících se neuvádějí do praxe. Plán ani v nejmenším není schopen řešit problémy poskytovatelů, jak v oblasti dalšího strategického plánování jednotlivých služeb, tak v otázkách dlouhodobější udržitelnosti a stability organizace. Proces je hodnocen jako nefunkční a účast v něm je i ze strany poskytovatelů vnímána jako formální. Smysl pracovních skupin se scvrkává na přátelská posezení nad konkrétními problémy klientů, terapeutické skupiny se supervizními prvky, debaty s „křeslem pro hosta“ apod. Aktivity procesu KPSS jsou pak využívány také jako nástroj ke stížnostem a demonstraci nesmyslnosti nových požadavků v kategorii „papírování“.

Závěr

V případě sociálních služeb, které patří k veřejným službám, se kvalita musí odvíjet od uspokojení potřeb a zájmů nejenom samotných uživatelů služeb, ale i zájmů zadavatelů služeb, tedy těch subjektů, které služby objednávají a platí z veřejných zdrojů - např. obec či stát. Také naprostá existenční závislost poskytovatelů na vůli zadavatelů mě vede k zamyšlení, zda vlastně lze výše popsané konfliktní situace a postoje považovat za neetické, pokud zde chybí onen nezbytný princip svobodné vůle. Pokud si tedy poskytovatelé nemohou vybrat, jak se budou chovat, ať už v procesu plánování sociálních služeb či při jiných příležitostech. Zda se tu nejedná spíše o selhání morálky, zatímco etické principy jsou vnímány správně, jen jaksí opomíjeny. Naše současné etické myšlení ovlivňují nejrůznější moderní koncepce, k nimž patří oblíbený utilitarismus (= co je užitečné pro co největší počet lidí, je mravně dobré, za kritérium správnosti činu se pokládá racionální zhodnocení jeho užitečnosti); což je však jenom nový „kabát“ pro starou dobrou hedonistickou etiku, držící se už od antiky, jejíž hodnoty určuje touha po uspokojení pozitivních pocitů a snaha vyhnout se negativním důsledkům. Dnes tomu říkáme konzumní mentalita (žádoucí je materiální uspokojení). S utilitarismem souvisí pragmatická etika, podle níž o morálnosti rozhodují výsledky a dobré výsledky ospravedlní kroky k jejich dosažení. Můžeme tedy výše popsané nešvary omlouvat těmito premisami a vlastně je považovat za správné. Díky zákonu o sociálních službách se tomuto rezortu dostalo skutečně hodně pozornosti, ovšem trochu jiného druhu, a status veřejných služeb vyššího standardu s velkým důrazem na důstojnost, ochranu práv a rozvoj uživatelů, který by mu mohlo závidět leckjaké jiné odvětví, se získat nepodařilo. Závěrem tedy kladu otázku, zda by pověsti sociálních služeb prospělo na nedostatky ve vlastních řadách poukazovat, nebo si je raději nechat pro sebe.

Etika v práve sociálneho zabezpečenia

Marta Kečkéšová¹

Anotácia:

Systém tvorby právnych noriem práva sociálneho zabezpečenia podlieha častým zmenám z dôvodu, že sa prispôsobuje trendu vývoja spoločnosti. Preto optimálny pomer medzi dynamikou vývoja práva sociálneho zabezpečenia a jeho stabilitou by mal byť v rovnováhe, aby sme sa vyhli deformáciám systému.

Sociálna legislatíva vzhľadom na jej množstvo a široké spektrum je úzko prepojená na pojmy, ako sú etika, sociálna solidarita, sociálna spravodlivosť, rovnosť a pod. V našom príspevku sa budeme zaoberať práve otázkou etiky v kontexte právnych noriem upravujúcich sociálnozabezpečovacie právne vzťahy.

Otázky rovnosti a sociálnej spravodlivosti majú okrem objektívneho významu i normatívny význam. Pravidlá rozdeľovania a prerozdeľovania sú nesporne i subjektívne vnímané. Preto i miera solidarity spoločnosti musí byť výsledkom konsenzu spoločnosti a musí byť v súlade s princípmi etiky.

Dôležitosť uvedených princípov v systéme tvorby a vykonateľnosti noriem práva sociálneho zabezpečenia načrtáva otázku, či existuje súlad medzi právom, sociálnou spravodlivosťou a eticko-morálnymi normami.

Aby mohla spoločnosť fungovať bezporuchovo, je nevyhnutná regulácia vzťahov v danej spoločnosti prostredníctvom spoločenských noriem rôzneho charakteru. Ide o normy etiky, morálky, náboženské normy, normy spoločenského správania a napokon normy právne.

Tieto normy, resp. pravidlá správania prirodzenú slobodu jednotlivcov na jednej strane obmedzujú tým, že ustanovujú, „čo má byť“, na druhej strane nežiaduce spôsoby konania nepripúšťajú, dokonca ich potláčajú. Tým poskytujú určitú istotu a zabraňujú vzniku konfliktných situácií.

Jednou zo základných spoločenských noriem je etika. Podľa Brnulu (2008. s.77) „Etika – slovo je starogréckeho pôvodu a jeho významom je mrav alebo obyčaj. Etika bola od antického Grécka a v podstate až dodnes chápaná ako učenie o morálke a mravoch“.

Morálka, podľa Jankovského (2003), je súbor mravných noriem, ktoré spoločnosť uznáva a hodnotí správanie ľudí z hľadiska dobra a zla. Morálka podľa autora je „spravodlivosť v praxi“.

Mravnosť na druhej strane je jednou zo základných črt osobnosti človeka. Mravné postoje človeka vychádzajú nielen z jeho racionálneho myslenia, ale sú ovplyvnené jeho citmi a vôľou. Mravnosť je jedným zo základných atribútov učení cirkví, tvorí teda základ náboženských noriem, predovšetkým noriem kresťanskej cirkvi.

Právna norma ako určitý druh spoločenskej normy reguluje spoločenské vzťahy, je záväzná, vynúiteľná a je determinovaná subjektom, ktorý je jej pôvodcom a tvorcom. Podľa Thurzovej (2006 s. 18) „Za dodržiavaním práva stojí štátna moc, štátne donútenie“. Právne normy ako záväzné pravidlá danej spoločnosti pre jej optimálne

---

¹ JUDr. Marta Kečkéšová, Univerzita Komenského v Bratislave

bezproblémové fungovanie musia spĺňať určité funkcie, z ktorých najznámejšie sú funkcie: organizačná, ochranná a výchovná. Práve výchovná funkcia vedie adresátov právnej normy k rešpektovaniu práva. Thurzová (2006, s.19) uvádza, že výchovná funkcia práva sa uplatňuje predovšetkým, ak je právo v súlade s morálkou a spravodlivosťou. Ak je však právo v rozpore s morálkou, podľa autorky „oslabuje to sociálny základ jeho pôsobenia, oslabuje to integritu spoločnosti“.

Diskutabilnou bude otázka, či atribútom právnej normy bude aj spravodlivosť. Prikláňame sa k názoru, že samotná záväznosť, vynúiteľnosť a kreácia, resp. uznanie právnej normy zo strany štátu logicky neimplikuje jej spravodlivosť. Na druhej strane však účel a cieľ právnej normy, teda efektívna a pokiaľ možno trvalá regulácia spoločenských vzťahov v záujme bezproblémového fungovania štátneho systému, spravodlivosť ako jej atribút vyžaduje. Norma, ktorá sleduje záujmy úzkej skupiny obyvateľstva, ktorá nesleduje spoločenský prospech, resp. spoločný kompromis, ktorá nedokáže zosúladiť záujmy personálneho substrátu, je odsúdená na zánik.

Otázky sociálnej nerovnosti, sociálnej spravodlivosti a etiky majú okrem objektívneho významu i normatívny význam. Pravidlá rozdeľovania a prerozdeľovania môžu byť i subjektívne vnímané. Princíp sociálnej solidarity, ktorý vychádza z lásky k blížnemu, súvisí so sociálnou spravodlivosťou. Preto i miera solidarity spoločnosti musí byť výsledkom konsenzu spoločnosti a musí byť v súlade s princípmi etiky.

Dôležitosť uvedených princípov v systéme tvorby a vykonateľnosti noriem práva sociálneho zabezpečenia načrtáva otázku, či existuje súlad medzi právom, sociálnou spravodlivosťou a eticko-morálnymi normami. Určiť hranice medzi uvedenými fenoménmi nie je jednoduché ani pri aplikácii právnych noriem sociálnymi pracovníkmi prostredníctvom sociálnej práce.

Právo sociálneho zabezpečenia, ako jedno z odvetví verejného práva, charakterizujú časté legislatívne zmeny z dôvodu, že sa prispôsobuje trendu vývoja spoločnosti. Práve vzhľadom na uvedenú skutočnosť sa v jednotlivých právnych úpravách stretávame i s ťažkosťami pri ich aplikácii v praxi. Predmetom práva sociálneho zabezpečenia sú právne vzťahy, ktoré vznikajú aplikáciou noriem pri zabezpečovaní jednotlivých subjektov. Sú to predovšetkým právne vzťahy, ktoré obsahujú práva a povinnosti vznikajúce pri hmotnom alebo inom zabezpečení pomoci tých, ktorí sa ocitli v sociálnej situácii štátom uznanej a garantovanej právnymi normami, s ktorými sa viaže určitý druh plnenia.

Celý systém práva sociálneho zabezpečenia, ako sme sa už zmienili, je budovaný na základných zásadách a princípoch sociálnej politiky. Štát ako hlavný garant vytvára podmienky na realizáciu sociálnozabezpečovacích právnych vzťahov uznaných spoločnosťou a súčasne reguluje potreby subjektov pôsobiacich v danej oblasti.

Solidarita ako základný princíp práva sociálneho zabezpečenia je prejavom spolupatričnosti spoločnosti k jej jednotlivým členom odkázaným na pomoc, ktorá smeruje k uspokojovaniu základných ľudských potrieb. Vnímanie pojmov solidarita, sociálna spravodlivosť a rovnosť nemusí byť zo strany prijímania konkrétnej formy pomoci v súlade s realitou. Individuálne potreby klienta pri riešení spoločnosťou a právom uznaných sociálnych situáciách nemusia byť v súlade s potrebami, ktoré on sám vníma. Teda môže dokonca tieto normy odmietať.

Morálna záväznosť noriem v sociálnej práci, podľa Strieženca (2006), je dôležitá predovšetkým pri práci sociálneho pracovníka v kontexte vzťahu ku klientovi.

Brnula a Vaska (2008) upozorňujú nielen na morálne a etické, ale aj právne a profesné dilemy, s ktorými sa sociálni pracovníci pri posudzovaní životnej situácie klienta stretávajú. Mnohé tieto dilemy sociálni pracovníci riešia v rámci svojich supervízií a ako autori ďalej uvádzajú, že práve supervízia môže sociálnemu pracovníkovi pomôcť pri riešení týchto dilem, pretože supervízia si kladie za cieľ rozvoj osobnostných a profesionálnych zručností sociálneho pracovníka.

Sociálna legislatíva vzhľadom na jej množstvo a široké spektrum sociálnozabezpečovacích právnych vzťahov je úzko spojená so sociálnou prácou a prácou sociálneho pracovníka na prospech klienta.

Sociálna práca nie je jednoduchá v jednotlivých subsystémoch práva sociálneho zabezpečenia, a preto si vyžaduje zo strany sociálneho pracovníka okrem odbornej zdatnosti i empatiu a schopnosť objektívneho hodnotenia danej sociálnej situácie.

Sociálni pracovníci sú veľa krát postavení pred otázku, ako riešiť sociálny problém klienta, teda rozhodnúť k jeho spokojnosti, pritom však uspokojiť predovšetkým jeho objektívne potreby.

Uvedený problém by sme mohli prezentovať na ustanoveniach zákona č. 448/2008 Z.z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov v znení zákona č. 317/2009 Z.z. o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Klient vzhľadom na vek a zdravotný stav je odkázaný na umiestnenie do zariadenia pre seniorov. I napriek danému stavu umiestnenie do rezidencie odmieta. Podľa Klenovského (2006) sociálny pracovník v rámci poradenského rozhovoru s klientom by mal analyzovať všetky možnosti riešenia situácie, ale vybrať to najvhodnejšie riešenie by si mal však klient sám. S uvedeným názorom možno súhlasiť. Druhou zásadnou otázkou, ktorou sa musíme zaoberať je skutočnosť, či uvedené ustanovenie nie je v rozpore s prvou generáciou ľudských práv t.j., s osobnými právami klienta. Treba upozorniť i na skutočnosť, že vydané rozhodnutie o odkázanosti na sociálnu službu v zariadení pre seniorov z vlastného podnetu správneho orgánu nie je možné vykonať bez aktívnej účasti klienta, ktorý v zmysle § 8 ods. 4 musí požiadať o uzatvorenie zmluvy, keďže zmluvný vzťah v zmysle Občianskeho zákonníka môžu uzatvoriť subjekty zmluvného vzťahu, v ktorom majú rovnaké postavenie. Znamená to, že pri uzatváraní zmluvy nemôže chýbať prejav vôle k jej uzatvoreniu, ktorý musí byť určitý, zmluvné strany nemôžu uzatvárať zmluvu v tiesni ani za iných nápadne nevýhodných podmienok a taktiež nesmie byť na účastníkov zmluvy vyvíjaný nátlak v žiadnej forme.

Ustanovenie § 92 citovaného zákona však umožňuje sociálnemu pracovníkovi vydať rozhodnutie o posúdení odkázanosti na uvedený druh sociálnej služby z vlastného podnetu, teda bez osobnej iniciatívy samotného klienta, ktorý je v odpore. Naskytá sa nám otázka, či postup v zmysle platnej legislatívy, ak ho sociálny pracovník využije na riešenie uvedenej formy pomoci, nebude v rozpore s etikou i napriek tomu, že bude konať v súlade s platnou legislatívou.

Etika nie je len fenoménom pri riešení sociálnej núdze formou sociálnych služieb. S etickými problémami sa stretávajú sociálni pracovníci i pri hmotnom zabezpečení klientov rôznymi príspevkami pri riešení nepriaznivej sociálnej situácie spojené s ťažkým zdravotným postihnutím.

Sociální pracovník v rámci odborného sociálního poradenstva sa sústreďuje na hľadanie vhodných foriem pomoci tejto skupine klientov. Odborné poradenstvo v danej oblasti pomoci je spojené i s profesiami špecialistov, napr. lekára, právnika a pod..

Legislatíva upravuje podmienky poskytovania pomoci fyzickým osobám s ťažkým zdravotným postihnutím v zákone č. 447/2008 Z. z. o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia a o zmene a doplnení niektorých zákonov. I tu má sociálny pracovník podobné postavenie pri aplikácii uvedenej právnej normy. Treba poznamenať, že ide o právnu úpravu, ktorej plnenie je z hľadiska charakteru nároku fakultatívnou formou pomoci, závislou od individuálnych potrieb klienta a testovaní jeho príjmu a majetku. Sociálny pracovník pri riešení potrieb fyzických osôb s ťažkým zdravotným postihnutím pracuje s právnymi predpismi hmotnoprávneho ako i procedurálneho charakteru. Znamená to, že úloha sociálneho pracovníka je viazaná na postup v zmysle platnej legislatívy, ale i ďalších skutočností ovplyvňujúcich riešenie daného sociálneho problému klienta.

Rola sociálneho pracovníka môže byť o to zložitejšia, že klient môže jeho rozhodnutie o poskytnutí formy pomoci vnímať subjektívne ako nespravodlivé, dokonca vydané v rozpore s platným právom.

Ako príklad by sme mohli uviesť žiadosť ťažko zdravotne postihnutého klienta o poskytnutie príspevku na kúpu osobného motorového vozidla. § 34 citovaného zákona určuje podmienky pre poskytnutie predmetného peňažného príspevku, ktorými sú vek žiadateľa do 65 rokov, preukázanie zamestnania alebo ďalších činností v zmysle ustanovení zákona, ktoré vyžadujú využívanie individuálnej prepravy osobným motorovým vozidlom, príjem, ktorý neprekročí hranicu päťnásobok sumy životného minima a hodnota majetku, ktorá nemôže byť vyššia ako 39 833 eur. Za majetok sa však nepovažuje osobné motorové vozidlo, ktoré žiadateľ používa na svoju individuálnu prepravu z dôvodu ťažkého zdravotného postihnutia. Za majetok sa však považujú i úspory žiadateľa. Zákon nevylučuje možnosť vlastniť osobné motorové vozidlo. Platná legislatíva ukladá povinnosť klientovi predat' do šiestich mesiacov osobné motorové vozidlo iba v prípade, ak na toto bol poskytnutý príspevok pri jeho kúpe a žiada o príspevok na nové motorové vozidlo pred uplynutím siedmich rokov, čo sa zohľadňuje i pri výške poskytovaného príspevku. Ak však na uvedené motorové vozidlo nebol poskytnutý peňažný príspevok, zákon túto povinnosť neukladá. Z hľadiska právnej úpravy, ak klient splnil zákonom ustanovené podmienky i napriek tomu, že má úspory, napr. vo výške 30 000 eur, sociálny pracovník neporuší právnu normu, ak poskytne peňažný príspevok na kúpu osobného motorového vozidla. Druhou dilemou, ktorou sa sociálny pracovník zaoberá, je výška poskytovaného príspevku pri hodnote majetku, kde v prípade klienta s úsporami 30 000 eur poskytuje príspevok na kúpu osobného motorového vozidla rovnako vo výške najviac 6 638,79 eura, tak ako pri klientovi, ktorý je nemajetný. Nemá vzhľadom na ustanovenia platnej právnej normy možnosť voľby.

Úlohou sociálneho pracovníka je posúdiť tak subjektívne stránky danej situácie, ale predovšetkým objektívne potreby klienta a reálne riešiť danú situáciu. Musí rešpektovať platné právo, musí venovať pozornosť i subjektívnym pocitom a postojom klienta, ale i základným princípom práva sociálneho zabezpečenia, a to princípu solidarity a sociálnej spravodlivosti.

Zaujať postoj v prípade, ktorý sme uviedli ako príklad, či je v súlade právo s etickými normami a ďalšími princípmi, ako je princíp sociálnej spravodlivosti, ktoré sú

charakteristické pre právo sociálneho zabezpečenia, nie je i pre sociálneho pracovníka jednoduché, keďže subjektívne potreby klienta nemusia byť v súlade s potrebami objektívnymi. **Preto je otázkou na diskusiu, či možno identifikovať hranice medzi právom, sociálnou spravodlivosťou a eticko-morálnymi normami, ktoré by mal sociálny pracovník pri práci s klientom akceptovať.**

Použitá literatúra

1. BRNULA, P. – VASKA, L., 2008. Supervízia ako nástroj pomoci sociálnemu pracovníkovi /sociálnej pracovníčke pri dilemách posudzovania životnej situácie klienta/klientky. In Janebová, R. – Smutek, M. (eds.). Posudzování životní situace v sociální práci. Hradec Králové : Gaudeamus, Hradec Králové. 2008. 235-241 s. ISBN 978-80-7041-419-4
2. JANKOVSKÝ, J. 2003. Etika pro pomáhající profese, Praha 10 : Tritom, 2003, 223 s. ISBN 80-7254-329-6
3. KLENOVSKÝ, L. 2006. Terénna sociálna práca, Bratislava : Občianske združenie Sociálna práca, 2006, 97 s. ISBN 80-89185-18-5
4. STRIEŽENEC, Š. 2006. Teória a metodológia sociálnej práce, Trnava : Tripsoft, 2006, 296 s. ISBN 80-969390-4-1
5. THURZOVÁ, M. 2006. Základy práva pre sociálnych pracovníkov, Bratislava : Občianske združenie Sociálna práca, 2006, 156 s. ISBN 80-89185-21-5

Použité právne normy

1. Zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov
2. Zákon č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník v znení neskorších predpisov
3. Zákon č. 447/2008 Z. z. o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia a o zmene a doplnení niektorých zákonov

Sociální ekonomika a její uplatnění v praxi v sociálně zdravotní oblasti

Josef Vanický¹

Anotace:

Možnosti uplatnění sociální ekonomiky jsou jedním z aktuálních témat soudobé české společnosti. Příspěvek se věnuje uplatnění sociální ekonomiky v praxi v sociálně zdravotní oblasti.

Příspěvek pro tuto konferenci jsem rozdělil do dvou částí. Cílem první části je podat několik informací o sociální ekonomice jako takové a cílem druhé části informovat o aktuálním stavu příprav projektu, ve kterém by měly být uplatněny základní přístupy k sociálnímu podnikání v konkrétní situaci vzniku nového podnikatelského subjektu.

„Sociální ekonomika je princip, je to tendence, nikoliv přesně definovaný jev, nikoliv obecně zažitý, všemi jednoznačně chápaný pojem“. Tento citát pochází z roku 2004 a je uveden v úvodu osvětové publikace Sociální ekonomika v Evropské unii a její aplikace na podmínky České republiky, kterou vydalo naše občanské sdružení ORFEUS na základě ročního projektu podporovaného MPSV ČR. V té době šlo o jeden z prvních pokusů jedné z nestátních neziskových organizací věnovat se této problematice z pohledu osob se zdravotním postižením a současně vytvořit pracovní skupinu složenou ze zástupců této cílové skupiny, pracovníků státní správy a samosprávy, podnikatelských subjektů a také akademických pracovišť, kde se touto problematikou již zabývali.

V následujících letech se pojem sociální ekonomika a sociální podnikání dostával stále více do povědomí společnosti, čemuž také významnou měrou v letech 2005 – 2008 přispěl program CIP EQUAL financovaný z Evropského sociálního fondu a státního rozpočtu ČR. V rámci uvedeného programu vzniklo několik Národních tematických sítí, z nichž jedna sdružovala celkem deset rozvojových partnerství - realizovaných projektů. Kromě zástupců jednotlivých projektů byla tato NTS-C složena z expertů, pracovníků akademické sféry a některých státních orgánů. Protože pohled na problematiku sociální ekonomiky, zejména používané pojmosloví nebylo ujednoceno, vznikla na půdorysu této NTS-C pracovní skupina NESEA, která si položila za cíl nalézt sjednocující prvky získané poznáním a analýzou vlastních i zahraničních přístupů a zkušeností a vytvořit tak základ pro společný přístup k danému tématu. Ve finále své činnosti se stala tvůrcem české definice sociální ekonomiky, kde jako její subjekty označuje sociální podniky a organizace podporující jejich činnost v oblasti vzdělávání, poradenství a financování.² V jejím obsahu zdůrazňuje, že se: *„...jedná o souhrn autonomních soukromých aktivit, uskutečňovaných různými typy organizací, jejichž cílem je služba členům nebo místní komunitě prostřednictvím podnikání. Sociální ekonomika je orientována na řešení otázek zaměstnanosti, sociální soudržnosti a*

¹ Dr. Josef Vanický, občanské sdružení ORFEUS, www.orfeus-cr.cz

² Viz Petra Francová, Nová ekonomika o.p.s.ve vystoupení „Pojetí sociální ekonomiky v ČR vytvořené Národní tematickou sítí pro sociální ekonomiku v programu EQUAL“ v rámci Mezinárodní evropské konference o sociální ekonomice a podnikání v Praze 17.4.2009

místního rozvoje. Vzniká a rozvíjí se na konceptu trojího prospěchu – ekonomického, sociálního a environmentálního. Sociální ekonomika umožňuje občanům aktivně se zapojit do rozvoje regionu. Vytváření zisku/přebytku sociálního podniku je žádoucí, není však primárním cílem. ....“¹. NESEA vytvořila i definice sociálního podnikání : „ ... řeší prostřednictvím samostatné podnikatelské aktivity a účasti na trhu otázky zaměstnanosti, sociální soudržnosti a místního rozvoje. Svou činností podporuje solidární chování, sociální začleňování a růst sociálního kapitálu zejména na místní úrovni s maximálním respektováním trvale udržitelného rozvoje.“ a sociálního podniku: „ .. se rozumí subjekt sociálního podnikání, tj. právnická osoba nebo její část nebo fyzická osoba, které splňují principy sociálního podniku; sociální podnik musí mít příslušné živnostenské oprávnění“.²

NESEA také současně vypracovala návrh principů a standardů pro sociální podniky. K principům zařadila:

- obecně prospěšný cíl, který je formulován ve stanovách nebo statutu (mezi standardsy k tomuto principu zařadila za prvé orientaci na řešení otázek zaměstnanosti, sociálního začleňování a místního rozvoje a za druhé skutečnost, že vznikají a rozvíjejí se v konceptu tzv. trojího prospěchu což znamená překlad anglického pojmu triple-bottom line);
- participaci, demokratické rozhodování a sociální kapitál (mezi standardsy k tomuto principu zařadila úlohu vnitřních a vnějších vztahů – u vnitřních směřujících k maximálnímu zapojení členů/pracovníků do rozhodování a u vnějších k okolí pak posilující sociální kapitál sociálního podniku a místních společenstev);
- specifické financování a použití zisku (mezi standardsy k tomuto principu zařadila za prve podmínku, že finanční vztahy a hospodaření sociálního podniku jsou podřízeny obecně prospěšnému cíli uvedenému ve stanovách/státu/zakládací listině; za druhé, že hospodaření sociálního podniku směřuje k dlouhodobé ekonomické stabilitě a udržitelnosti a to interní i externí; za třetí, že případný zisk z účasti na trhu je používán přednostně pro rozvoj sociálního podniku nebo pro naplnění jeho obecně prospěšných cílů a za čtvrté, že sociální podnik nese ekonomická rizika);
- místní rozměr (mezi standardsy k tomuto principu zařadila konstatování, že sociální podnik uspokojuje přednostně místní potřeby a využívá přednostně místní zdroje).³

NESEA ve svém závěrečném materiálu také konstatovala, že: „ ... *pro sociální podniky není důležité, jakou mají právní formu, musí se však jednat o subjekty soukromého práva. Podle současného právního řádu se může jednat o družstva, občanská sdružení, obecně prospěšné společnosti, církevní právnické osoby, sdružení s ručením omezeným, akciové společnosti a osoby samostatně výdělečně činné. Příspěvkové organizace ani obce tedy nemají být sociálním podnikem, protože nejsou autonomní, tj. jsou součástí veřejné správy*“.⁴

¹ Viz Sociální ekonomika v ČR z pohledu projektů NTS-C CIP EQUAL www.socialni-ekonomika.cz/se-index.php

² Viz tamtéž

³ Viz tamtéž

⁴ Viz tamtéž

Uvedená činnost NTS-C a dvouletého působení pracovní skupiny NESEA, mimo předložení výsledků své činnosti k široké veřejné debatě, zejména zainteresované veřejnosti, sebou přinesly i několik velmi důležitých aktivit do budoucna.

Za prvé na základě široké diskuse vyhlásil odbor sociálních služeb a sociálního začleňování MPSV ČR v rámci Operačního programu č.4 Lidské zdroje a zaměstnanost (OP LZZ) Prioritní osy č.4/3 – Sociální integrace a rovné příležitosti a oblasti podpory 4.3.1. – Podpora sociální integrace a sociálních služeb Výzvu (č.30) k předkládání žádosti o finanční podporu **globálního grantu s názvem Sociální ekonomika** a to s celkovou dotací 248 801 970 Kč. Cílem podpory je sociální začleňování sociálně vyloučených osob a osob ohrožených sociálním vyloučením, včetně odstraňování bariér v jejich přístupu k zaměstnání. Grant má podpořit vznik a rozvoj nových podnikatelských aktivit zaměřených na sociální podnikání, které jim umožní vstup na trh práce a do podnikatelského prostředí včetně jejich začleňování do společnosti. V rámci Integrovaného operačního programu (IOP) pak MPSV ČR vyhlásilo kontinuální výzvu (č.1) v Prioritní ose č.3 – Zvyšování kvality a dostupnosti veřejných služeb, oblasti intervence č.3.1 – Služby v oblasti sociální integrace, podporované aktivitě 3.1c – Investiční podpora poskytovatelům sociálních služeb, zaměstnavatelům a dalším subjektům při prosazování a realizaci nástrojů sociální ekonomiky **globální grant – investiční podpora sociální ekonomiky** a to s celkovou dotací 383 936 850 Kč. Obě tyto výzvy jsou paralelně provázány. K oprávněným žadatelům o grant náleží fyzické osoby (OSVČ) a podnikatelské právnické osoby – společnost s ručením omezeným, akciová společnost, veřejná obchodní společnost, komanditní společnost, družstvo, podnikatelské právnické osoby podnikající na základě oprávnění podle zvláštních právních předpisů, obecně prospěšné společnosti a evidované (církevní) právnické osoby.¹

Za druhé jde o založení obecně prospěšné společnosti **Nová ekonomika**, a to za účelem iniciovat progresivní změny v oblasti ekonomické, enviromentální a sociální prostřednictvím hledání a prosazování inovativních ekonomických nástrojů s pozitivními etickými a sociálními dopady. K základním okruhům činnosti patří:

- hledání dobré praxe (vyhledávání informací, sledování společenských trendů – zpracovávání analýz, studií a rešerší ve spolupráci s širokým okruhem externích odborníků z různých oborů);
- adaptace, testování a pilotní ověřování přístupů, myšlenek, zkušeností a nápadů vzešlých z prvního okruhu činnosti (zprostředkování výsledků odborné veřejnosti, prezentace prostřednictvím různých vzdělávacích akcí – nabídka subjektům veřejné správy, politickým stranám a dalším institucím včetně pomoci s jejich zapracováním do rozvojových koncepcí a strategií);
- informační a osvětové kampaně (komunikace s širokou veřejností).

Činnost Nové ekonomiky je financována formou zakázek pro komerční i nekomerční subjekty a prostřednictvím grantů, zejména ze strukturálních fondů EU. K nabízeným tématům patří: sociální podnikání; zadávání veřejných zakázek se sociálním rozměrem (nástroj veřejné politiky k ovlivňování trhu vedoucí k posilování ekonomiky směrem k udržitelnému rozvoji s kladným dopadem na hospodářskou prosperitu); diversity management (řízení různorodosti – osobní a kulturní - představující nový manažerský

¹ Viz www.strukturalni-fondy.cz/vyzvy a www.mpsv.cz/cs/6748

přístup prosazující různorodost na pracovišti jako jeden z prostředků vyšší efektivity; využití konkurenčního potenciálu jednotlivce – důležitý prvek vyrovnávání trendů demografického vývoje); společenská odpovědnost firem (společensky odpovědné podniky doplňují své tradiční ekonomické cíle o cíle společensky prospěšné, což vede ke změnám v jejich orientaci z krátkodobých na dlouhodobé cíle a k preferování optimálního zisku nad maximálním).¹

Za třetí vypracování projektu pod názvem **Tématická síť pro rozvoj sociální ekonomiky** (TESSEA) jehož realizace byla oficiálně zahájena ustavující konferencí konané dne 24.9.2009 v Praze, které se zúčastnilo přes 150 zástupců podnikatelských subjektů, pracovníků státní správy a samosprávy, neziskových organizací a akademických pracovišť. V jejím rámci byl schválen Statut vymezující postavení (názorová platforma právnických a fyzických osob uznávající základy, význam, vliv, priority a znaky sociální ekonomiky bez právní subjektivity), poslání (prosazování konceptu sociální ekonomiky a sociálního podnikání v podmínkách ČR), cíle (sdružovat a společně zastupovat zájmy svých členů a příznivců sociální ekonomiky a sociálního podnikání) a základní organizační otázky potřebné pro činnost tématické sítě. K cílům patří zejména:

- *prosazování sociální ekonomiky a sociálního podnikání do koncepcí, strategií a politik;*
- *revize definic a pojmů souvisejících se sociální ekonomikou a sociálním podnikáním a revize standardů sociálního podniku;*
- *osvěta a vnější komunikace, propagace dobrých příkladů;*
- *podpora sociálního podnikání prostřednictvím zadávání veřejných zakázek;*
- *sociální podnikání z hlediska veřejné podpory;*
- *mapování potřeb vzdělávání sociálních podnikatelů (k rozvoji podnikavosti se sociální prioritou);*
- *mapování potřeb poradenství sociálním podnikatelům;*
- *sdílení poznatků o možnostech měření dopadů sociálního podnikání;*
- *financování sociální ekonomiky a sociálního podnikání;*
- *propojení s evropskou tématickou sítí pro sociální ekonomiku (sledování vývoje v jiných členských zemích a prosazování některých českých témat prostřednictvím evropské sítě);*
- *rozvoj infrastruktury na podporu sociálního podnikání.*²

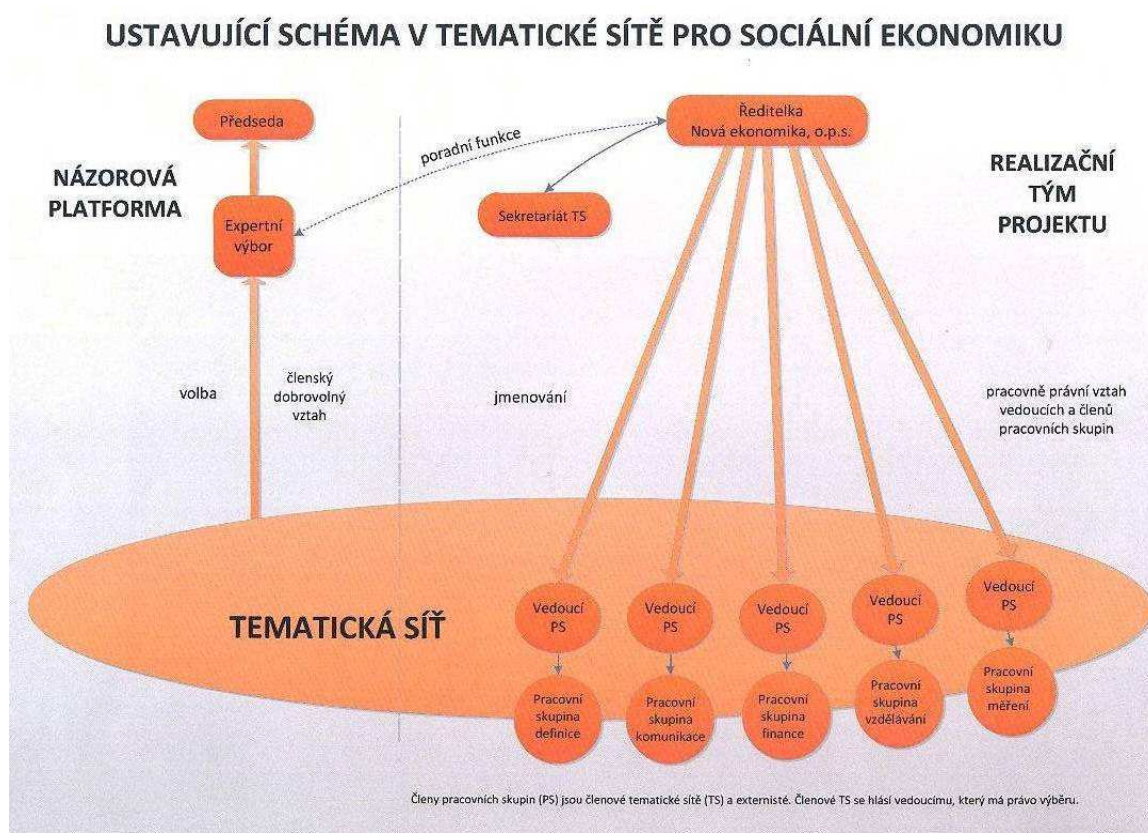
V rámci konference se měli účastníci také možnost přihlásit se do vznikající tématické sítě (za členy se na místě přihlásilo celkem 83 subjektů – právnické nebo fyzické osoby působící nebo vykonávající předmět své činnosti na území ČR) a byl zvolen expertní výbor.

---

¹ Viz www.nova-ekonomika.cz

² Viz schválený Statut TESSEA

Vztah mezi o.p.s. Nová ekonomika a názorovou platformou TESSEA je:

Z pohledu zaměření obsahu letošních Hradeckých dní připomenu i skutečnost, že byl schválen i následující **Etický kodex TESSEA**:

„Členství v názorové platformě TESSEA vyjadřuje dobrovolný a svobodný vztah člena k základním hodnotám sociální ekonomiky a sociálního podnikání ve smyslu jejich dokumentů a statutu.

Členové se zavazují zejména:

1. svým jednáním, postoji a názory na veřejnosti respektovat a podporovat toto poslání a cíle ve smyslu čl.III statutu TESSEA;
2. nespojovat cíle a zájmy TESSEA s politickou stranou nebo koalici anebo s lobistickými zájmy skupin finančních, obchodních nebo mocenských, jejichž jednání a cíle by byly v rozporu a poškozovaly cíle a hodnoty sociální ekonomiky a sociálního podnikání;
3. nezneužívat jména TESSEA a svého členství v platformě k osobním a skupinovým zájmům a cílům, které jsou přímo nebo vědomě v rozporu se zájmy platformy a jejich ostatních členů;
4. nezneužít informací a know-how získaných v souvislosti s jejich členstvím a odbornou spoluprací v platformě k osobním cílům, které by mohly poškozovat zájmy TESSEA a jejich ostatních členů;

5. *při koncipování svých záměrů, aktivit či projektů respektovat stanovisko expertního výboru přijaté ve smyslu čl.VIII. odst.6 statutu TESSEA.“*

Uplatnění principů sociální ekonomiky je základem pro vytvoření projektu, který v současné době připravuje nově vznikající **konsorcium EU Care**, které pod vedením Nadace Mariastar Humanity tvoří několik podnikatelských organizací (NEOFELIS a.s., ČD Telematika a.s., PROMEDICAL Czech. a.s., KOV Velim s.r.o., SUNCORP a.s., TFF Group spol. s r.o) a nestátních neziskových organizací (o.s. Člověk zpět k člověku, o.s. ORFEUS a o.p.s. ESEP). Základní myšlenka stejnojmenného projektu je nabídnout alternativu současnému způsobu provádění preventivních prohlídek podle zákona č. 48/1997 Sb. o veřejném zdravotním pojištění a ve znění platných vyhlášek Ministerstva zdravotnictví ČR. V ideálním případě realizací této myšlenky by byla vytvořena možnost včasného přístupu k vysoce moderní, plně neinvazivní a relativně organizačně, provozně i ekonomicky nenáročné lékařské diagnostice širokému okruhu pacientů. V praxi to znamená vytvoření dobrých podmínek k rovnému přístupu k moderní léčebné diagnostice a návazné lékařské péči bez ohledu na místo bydliště. Projekt je apolitický a na státních, centrálních orgánech a organizacích nezávislý. Vychází z aktuální platné legislativy ČR a respektuje principy legislativy EU tak aby byl v případě úspěšného nasazení přenositelný do podmínek dalších států EU.

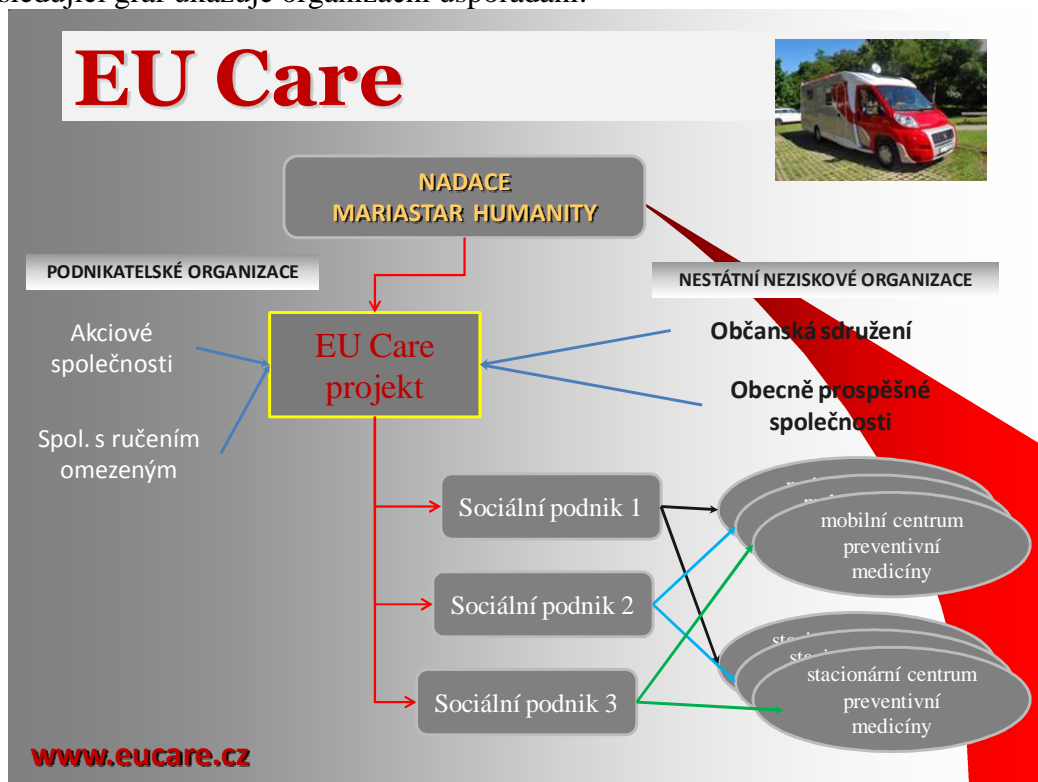
Mobilní centrum preventivní medicíny (MCPM – pojízdné diagnostické jednotky), jako základní stavební kámen systému, by dle projektu dojelo za pacientem a ušetřilo mu jeho osobní nebo pracovní čas, dopravní stresy, ale i velkou část souvisejících nákladů (absolvování cesty z příhraničních nebo jinak obtížně dopravně přístupných oblastí do místně příslušné nemocnice nebo polikliniky; nutnost pro některé specializované úkony zařazení do tzv. pořadníku; ztráta času při často opakovaných vyšetřeních). Významným prvkem projektu je i skutečnost, že díky včas zjištěným zdravotním rizikům (zvýšení počtu osob, které se preventivní prohlídce zúčastní – statistiky uvádí v současné době 10%; odstranění dlouhých čekacích lhůt na výsledky preventivních vyšetření) a správně diagnostikovaným nemocem by se v konečném důsledku výrazně zjednodušila , zlevnila a pro pacienta i příjemněji léčba. V mnoha případech by se vzniku, nebo rozvoji nemoci dalo i předejít.

Ve spolupráci vysoce kvalifikovaného a zkušeného lékaře-diagnostika v mobilní diagnostické ambulanci, využívajícího širokou podporu moderních expertních systémů, s místními praktickými lékaři by tak došlo k výraznému zlepšení péče o zdraví obyvatel.

Ze série studií společnosti PricewaterhouseCoopers (PwC) nazvané „Farmacie 2020: Jakou cestou se vydat?“ vyplývá že dojde k přesunu důrazu z léčby na prevenci „V současné době tvoří výdaje na prevenci pouze 3 % celkových vydaných prostředků na zdravotní péči v zemích OECD. Přitom podle Světové zdravotnické organizace by bylo možné prevencí předejít 80 % infarktů, mozkových mrtvicí a cukrovky a 40 % rakovinových onemocnění.

Pro realizaci projektového záměru je potřebná velice těsná koordinace nebo spolupráce s krajskými, regionálními i místními samosprávami, starosty a zastupiteli měst a obcí, sdruženími obcí či mikroregiony. Koncept projektu proto počítá přímo s jejich aktivním zapojením a to hned na několika organizačních úrovních. Pro rozpracování a realizaci dojde k založení několika sociálních podniků v podobě

akciových společností jejichž základní půdorys budou tvořit výše uvedené subjekty. Následující graf ukazuje organizační uspořádání:

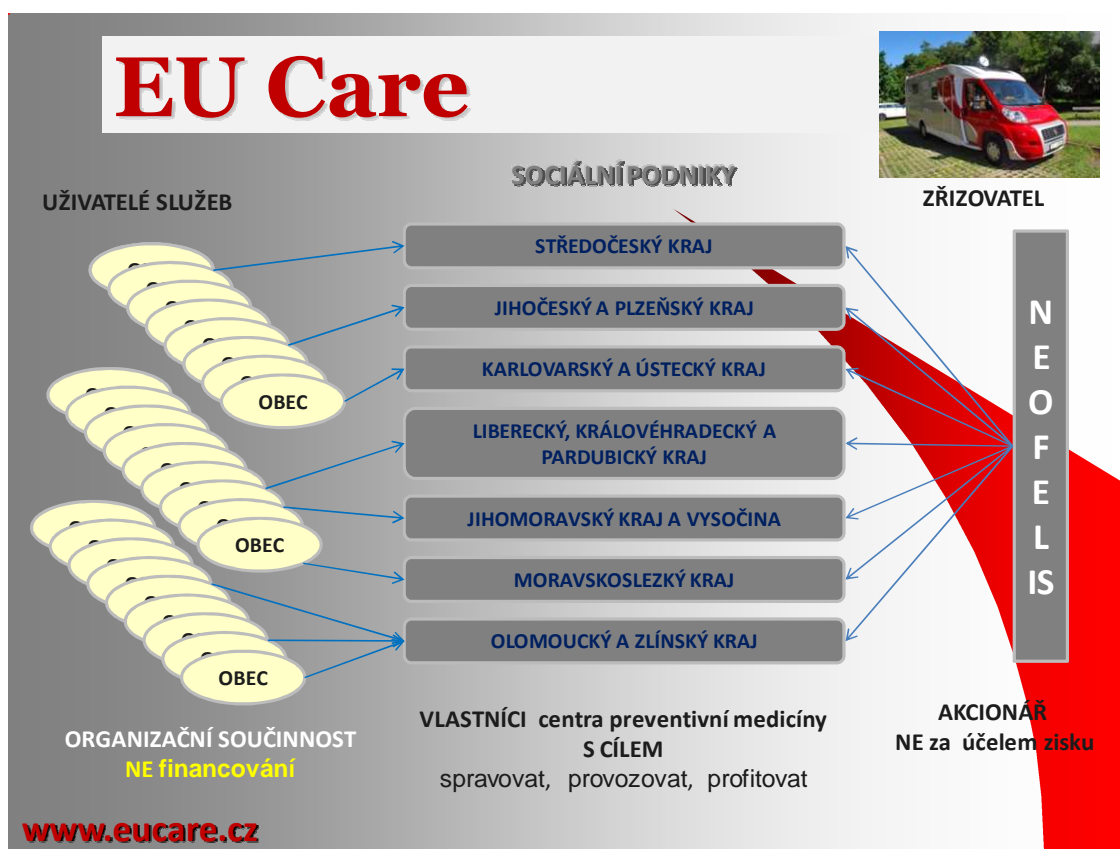

Pro realizaci a vlastní provozování služeb realizovaných na základě projektu bude vybudována síť regionálních sociálních podniků, jejichž územní působnost se předpokládá v rámci hranic regionů dle NUTS-2. Na správě a fungování těchto podniků se budou aktivně spoluúčastnit i již zmíněné obce či jejich sdružení a mikroregiony:

- regionální princip projektu ve vazbě na NUTS-2 zjednoduší organizační a administrativní úkony v případě možného čerpání zdrojů z EU a orgánů VSS ČR;
- spádové oblasti či mikroregiony budou tvořit v tomto systému základní buňky organizačního uspořádání;
- projekt předpokládá i možný přesah aktivit při přeshraniční spolupráci.

Předpokládané regionální uspořádání ukazuje následující graf:

Financování samotného projektu a následných činností zajišťujících poskytování potřebných služeb se bude realizovat z řady různých zdrojů:

- příspěvky nebo úhrada za poskytované služby ze zdravotního pojištění podle současných platných zákonů, nařízení a rozpočtových pravidel;
- příspěvky nebo úhrada za poskytované služby z rozpočtu VSS;
- vlastní ekonomické činnosti sociálních podniků;
- dotační tituly z fondů ČR a EU na investiční činnost využitě pro vybudování nezbytných prvků organizační struktury a infrastruktury projektu;
- dotační tituly z fondů ČR a EU na provozní část projektu i rozvoj regionů;
- zdroje z nadací, sponzorských darů apod.

Konečná podoba bude rozpracovaná v realizační projektové dokumentaci – základní nosné vrstvy a činnost projektu se soustředí na technickou a technologickou stránku vlastní diagnostické jednotky v několika základních typech provedení z pohledu velikosti a mobility:

- vybudování komunikační infrastruktury s využitím vlastních specifických řešení a maximálním využití možnosti internetu a existujících sítí mobilních komunikací;
- vybudování sítě mobilních center preventivní medicíny vybavených nejmodernější aktivní diagnostickou technikou a technologií;
- platformu pro nezbytné doplňkové služby.

K uvedenému projektu se bude ve spolupráci našeho občanského sdružení ORFEUS, člena konsorcia EU Care, a katedry sociální práce a sociální politiky JUDr. Mitlöhnera CSc. konat dne 21. listopadu 2009 konference v jejímž rámci proběhne nejen prezentace celého záměru, ale i představení mobilní centra preventivní medicíny včetně možnosti jejího využití.

Literatura:

Projekt EU Care – systemizovaná diagnostika v komplexu e-Health. Projektový záměr – informační zpráva z konference s mezinárodní účastí 13.6.2009;
Sociální ekonomika v evropské unii a její aplikace na podmínky České republiky – osvětová publikace. O.s. ORFEUS, Praha 2004, ISBN 80-903519-1-3;
Sociální ekonomika – sborník materiálů z mezinárodní konference projektu HEFAISTOS. O.s. ORFEUS, Praha 2006, ISBN 80-903519-3-X;
Sociálně vyloučení a sociální ekonomika – sborník materiálů z konference s mezinárodní účastí projektu HEFAISTOS a Podpora klientům Domu na půli cesty k uplatnění na trhu práce. O.s. ORFEUS, Praha 2007 ISBN 80-903519-4-8;

Specializované webové stránky:

www.eucare.cz

www.hefaistos.org

www.nova-ekonomika.cz

www.socialni-ekonomika.cz

Senioři jako domnělá překážka rozvoje společnosti aneb setkání a střety generací v Hradci Králové

Marek Šimůnek¹

Anotace:

Příspěvek se zabývá vybranými etickými problémy zaměřenými na oblast péče o seniory v rámci působnosti Magistrátu města Hradec Králové. Jeho cílem je otevřít diskusi o úzce zaměřených pohledech společnosti na cílovou skupinu seniorů a na konkrétních příkladech ukázat složitost cesty i ukázky dobré praxe zvyšování kvality života seniorů ve městě.

Klíčová slova: senior, úřad, střet generací, dialog generací, sociální služby, kvalita života

Motto:

Pocit pádu je tím intenzivnější, čím výše stál člověk v pracovní sociální hierarchii. To proto, že v penzi jsou si všichni rovni.

H. Haškovcová²

Není žádným tajemstvím, že v roce 2050 bude žít v České republice přibližně půl milionu občanů ve věku 85 a více let (ve srovnání s 101 718 v roce 2006) a téměř tři miliony osob starších 65 let (31,3 %)³. Nejrychleji bude přibývat právě osob v nejvyšším věku. S celostátními trendy bohužel koresponduje též prognóza vývoje obyvatelstva Hradce Králové do roku 2040⁴. Z tohoto dokumentu mj. vyplývá, že zatímco aktuálně žije v HK 4 100 občanů nad 80 let, v roce 2020 to bude již 5500 občanů, v roce 2030 7800 občanů a v roce 2040 8200 občanů, tedy dvojnásobek současného počtu (!), přičemž se nepředpokládá, že ani v roce 2040 nedosáhne celkový počet obyvatel města hranice 100 000. I když jsou výše uvedená čísla alarmující, nelze říci, že jde o nepříznivý demografický vývoj, neboť samozřejmě není nic negativního na narůstajícím počtu seniorů, je však třeba připomenout, že občané nad 80 let jsou ve velké míře závislí na pomoci jiné fyzické osoby a lze tak očekávat vysokou poptávku po sociálních službách, které nyní můžeme považovat v mnoha případech za dostatečné.

Přestože cílová skupina seniorů nepatří k nejčastějším tématům v médiích, reklamních kampaních či v rámci společenských událostí, je velmi pozitivní, že vznikají velmi podnětné odborné texty zabývající se nutností řešit aktuální vztah široké populace

¹ Magistrát města Hradec Králové

² HAŠKOVCOVÁ, H. *Fenomén stáří*. Praha: Panorama, 1990, s. 113, ISBN 80-7038-158-2

³ Kolektiv autorů, *Kvalita života ve stáří*. Národní program přípravy na stárnutí 2008 – 2012. Praha, MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ, 2008, ISBN 978- 80- 86878- 65-2

⁴ Kolektiv autorů, *Prognóza vývoje obyvatelstva Hradce Králové do roku 2040*, Praha, KATEDRA DEMOGRAFIE FAKULTY INFORMATIKY A STATISTIKY VYSOKÉ ŠKOLY EKONOMICKÉ, 2008

k věku, stáří, ageismu a souvisejícím oblastem¹. Neúprosná čísla demografických studií jsou totiž často zjednodušeně vykládána a v rámci sociální práce na odboru sociálních věcí a zdravotnictví se bohužel ze strany klientů setkáváme nikoli jen výjimečně s úvahami zabývajícími se srovnáním jistot garantované penze, rizik nezaměstnanosti a zvyšujícího se věku odchodu do penze. Odtud je pak již jen krůček k nebezpečným zevšeobecněním (Senioři žijí z podstaty, nemají zájem ani sílu se dále rozvíjet – například v oblasti informačních technologií, neumějí se bavit, nevyhledávají společnost, obtížně navazují vztah k mladé generaci, nemají rádi hluk (a zejména nesnášejí rockovou hudbu), jsou prioritně uživateli sociálních a zdravotních služeb, které tvoří podstatou část obligatorních výdajů veřejných rozpočtů.... **a proto vše nejsou pro společnost přínosem**).

Střet dvou světů v Hradci Králové

Pravdou je, že nelze upřednostnit jednu cílovou skupinu před druhou a dilema nastává, když např. chápeme oprávněnou stížnost na hluk dětí nízkoprahového zařízení pod domem, kde senior bydlí, avšak lze s velkou pravděpodobností předpokládat, že kdyby v daném místě nízkoprahové zařízení neexistovalo, sociopatologických jevů ohrožujících klidný život nejen seniorů by nepochybně přibylo. Stejně kontroverzní jsou časté oficiální protesty nájemníků zejm. z řad seniorů proti výstavbě dětských hřišť, která jsou zdůvodňována rušením klidu nevychovanými dětmi. Tyto projevy snížené tolerance vůči mladší generaci si však nezadají s ageistickými protesty např. proti záměru výstavby jednoho z domů s pečovatelskou službou. Dotyčná osoba uvedla, že jí *stálo „...mnoho úsilí a peněz, aby vyrostl v daném území rodinný dům a nemínil strávit zbytek života pohledem na mrzáky...“*.

Další zajímavé situace nastávají, když jde v případě kritiky ze strany seniorů o cílovou skupinu, ke které je společnost (nikoli jen senioři) obecně mnohem méně tolerantní (např. osoby ohrožené závislostmi). Paradoxní však je, že mnohdy se sami senioři podílejí na rozvoji drogové scény (!), neboť není tajemstvím, že některé osoby ohrožené závislostmi získávají omamné látky tzv. fáráním léků z popelnic, kam je často vyhazují právě senioři.

Typickým případem střetu generací v Hradci Králové bylo nepříliš šťastné propojení sociálně slabých rodin s dětmi se skupinou seniorů a zdravotně postižených v domě zvláštního určení Harmonie 1, který byl v první polovině devadesátých let minulého století v některých bulvárních denících nazýván nelichotivě jako „dům hrůzy“. Podstatou problému byla zejména ojedinelá kapacita objektu (více než 400 malometrážních bytových jednotek s jedním hlavním vchodem do budovy). Úřad v té době řešil v podstatě neustále verbální i fyzické roztržky mezi obyvateli, které vyústily v radikální řešení: obě cílové skupiny byly odděleny a rodinám s dětmi bylo po ukončení nájemních smluv na dobu určitou nabídnuto ubytování v jiném objektu, který byl pro daný účel městem speciálně zakoupen. To samozřejmě neznamená, že bychom od té doby nezaznamenali stížnosti zdejších obyvatel, celkově lze však označit situaci v daném objektu za stabilizovanou. Původně zajímavý projekt umělého propojení

¹ VIDOVIČOVÁ, L. *Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti*. Brno: MASARYKOVA UNIVERZITA, 2008, ISBN 978-80-210-4627-6.

generací, od něhož si mnozí slibovali, že rodiny budou pomáhat seniorům (např. s nákupy) a senioři rodinám (např. s hlídáním dětí), se z dnešního pohledu v praxi zcela neosvědčil.

Úřad vše (ne)zařídí

Odbor sociálních věcí a zdravotnictví řeší mnohdy oprávněné podněty občanů, kteří poukazují na alarmující zdravotní či sociální stav konkrétního občana. Je však mnohdy obtížné přesvědčit seniora, že např. jeho vysoká závislost na péči jiné fyzické osoby v jeho případě vyžaduje celodenní dohled a jsou pro něj z pohledu sociálně-zdravotního i finančního výhodné služby rezidenčního zařízení. Pro představu uveďme jeden konkrétní příklad: těžce zdravotně postižená seniorka bydlí ve vícepokojovém bytě se synem, často však řeší městští strážníci podněty sousedů na rušení nočního klidu. Z bytu se ozývá křik, není vyloučeno násilí. Odřeniny dotyčná seniorka vysvětluje sociálním pracovníkům, lékařům i policii vlastní nešikovností, pádem apod. Seniorka je navíc nájemcem obecního bytu a z pohledu úřadu splňuje všechny podmínky pro přidělení bytu zvláštního určení. Sama však situaci odmítá řešit prostřednictvím speciálního poradenství, trestního oznámení či prostým podáním žádosti o byt ve výše uvedeném domě zvláštního určení, nadále snáší synovy výpady a není vyloučeno, že též násilí na své osobě.

Přestože dnes můžeme konstatovat, že je síť služeb pro seniory v Hradci Králové z aktuálního pohledu dostačující, patří tato cílová skupina mezi nerychleji rostoucí a je tudíž z pohledu strategického rozvoje sociální oblasti města prioritní.¹²

Hradec Králové – město přátelské seniorům

Město přátelské seniorům je Hradec Králové nejen díky široké paletě sociálních služeb. Je třeba upozornit na špičkovou zdravotnickou péči ve fakultní nemocnici, bezbariérovou městskou hromadnou dopravu a systém dopravních služeb pro imobilní občany, výstavbu bezbariérových tras svobodného pohybu, snahu o rozšiřování občanské vybavenosti, podporu cyklo dopravy apod. To vše a mnoho dalšího (rekonstrukce městských sadů, kvalitní péče o rozsáhlé městské lesy apod.) s sebou přináší příležitosti pro zvyšování kvality života všech obyvatel včetně seniorů a zdravotně postižených občanů.

Z každodenního kontaktu se seniory na odboru sociálních věcí a zdravotnictví vyplývá, že přestože jsou projevy stáří pro naše klienty mnohdy velmi složité, řada z nich na sobě velmi tvrdě pracuje a zdaleka nezapadá do škatulky seniora, který je apatický a neschopný se čemukoli novému naučit. Rozhodně bychom mohli rozporovat tvrzení, že kvalita života seniora je dána především dostupností a kvalitou sociálních a

---

¹ Kolektiv autorů, 2. *Plán rozvoje sociálních a souvisejících služeb města Hradec Králové pro období 2007 – 2009*, Hradec Králové, STATUTÁRNÍ MĚSTO HRADEC KRÁLOVÉ, 2006

² ŠIMŮNEK, M. 2008, *Kvalita života seniorů v Hradci Králové*. In: Sborník III. ročník konference Senior living, 11. – 12. listopadu 2008, Hradec Králové: LEDAX, 2009, s. 5 - 9, ISBN 978-80-254-3823-7.

zdravotních služeb. Nelze brát jako nezvratné tvrzení ani konstatování, že senior automaticky spadá mezi sociálně slabé občany. Vždyť být seniorem neznamená být nutně chudý. Také proto je plánován vznik několika komerčních pobytových zařízení pro seniory z řad vyšších příjmových skupin. Z pohledu obce jsou tyto privátní projekty sice problematické vzhledem k dlouhodobé udržitelnosti, na druhou stranu je to v dané chvíli jediná reálná cesta, jak tento typ služeb ve městě realizovat.

Samostatnou kapitolu tvoří s ohledem na prodlužování aktivního věku fyzicky soběstační klienti - senioři, kteří však trpí citovou prázdnotou. V takové chvíli, kdy chybí podpora rodiny a přátel, hraje významnou úlohu spolková činnost, která je v našem městě velmi bohatá. Velice pozitivním jevem je průběžné vzdělávání seniorů v rámci dobrovolnických aktivit v klubech důchodců, v rámci tzv. Univerzity 3. věku na Univerzitě Hradec Králové nebo v rámci zajímavého projektu Internet pro seniory, který organizuje město Hradec Králové ve spolupráci s deseti základními školami. Podstatou projektu je bezplatná výuka seniorů základním dovednostem prostřednictvím žáků základních škol. Tento projekt v Hradci Králové probíhá již čtvrtým rokem a seniorů stále přibývá, dokonce je silná poptávka po rozšiřujících kurzech. Kulturní a společenský život pro seniory v Hradci Králové zajišťuje prioritně místní Svaz důchodců, který čítá na 2000 členů, ale je nutné připomenout, že dialog generací probíhá též v rámci mnoha veřejných akcí, (např. divadelních a hudebních festivalů, oslav bitvy u Hradce Králové, městských slavností královny Elišky apod.). Konkrétním zajímavým projektem se stalo propojení generací v rámci festivalu Rock for people, který v roce 2009 navštívilo 27.000 návštěvníků z řad příznivců rockové hudby. Dle zaměření akce nelze předpokládat, že by se mezi návštěvníky našel větší počet seniorů, např. nad 70 let. A přece se jich s jistotou stovka našla. Organizátor akce se rozhodl pozvat na jeden z koncertů též folk-rockovou skupinu Fleret s jejich sólistkou – paní Jarmilou Šulákovou. V rámci přípravných konzultací mezi organizátorem festivalu a statutárním městem Hradec Králové byl rozpracován projekt spočívající ve výběru uživatelů sociálních služeb z královéhradeckých domů zvláštního určení a jejich návštěva výše uvedeného vystoupení. Výběr seniorů a odvoz na místo konání akce zajistil odbor sociálních věcí a zdravotnictví ve spolupráci s místními poskytovateli pečovatelských služeb. Organizátor akce zajistil nadstandardní služby v podobě vymezení místa přímo pod podiem, instalaci stolů a lavic k sezení, občerstvení, přítomnost zdravotníků apod. Imobilní občané byli mile překvapeni, když byli pozváni přímo na podium. Akce se setkala s výjimečným úspěchem, kromě seniorů nadšeně aplaudovalo několik tisíc dalších návštěvníků. Emoce, které kvalitní hudba a zpěv vzbudily u diváků, přispěly k přirozenému souznění zcela rozdílných generací. Doufejme, že se v příštím roce podaří na tento výjimečný počín navázat.

Ještě jedna tradice se s největší pravděpodobností v Hradci Králové letos zrodila. Po téměř dvaceti letech bylo obnoveno vítání občánků, a to ne jen tak ledajaké. Obřad má formu kratičkého divadelního vystoupení v proslulém divadle Drak, v němž herci v podobě sudiček a tatínek zdraví nové občánky a se zástupcem města předávají rodičům pamětní stříbrné mince a tzv. domovské listy. Jde sice o představení pro miminka, ale užívají si jej zejména rodiče a prarodiče. Vedle prvoplánovitého zdravení občánků má tak obřad mnohem hlubší funkci: je nástrojem pro přirozené, nenásilné a oboustranně přínosný dialog generací, který je základním předpokladem pro zdravý rozvoj celé společnosti a prevenci řady negativních jevů včetně gerontofobie.

Místo závěru

V souladu s mottem konference, která proběhla v květnu 2008 v Lichtenštejnském paláci, lze konstatovat, že senioři nejsou v žádném případě hrozbou, ale naopak příležitostí a nadějí¹. Tehdejší ministr sociálních věcí Petr Nečas zde ve svém vystoupení trefně poznamenal, že „... budeme-li se dívat pouze na sociální výdaje, budeme přehlížet přímý i nepřímý ekonomický přínos seniorů jako spotřebitelů, kreativních lidí, aktivních občanů, podnikatelů, vědců, vychovatelů svých potomků, veřejných autorit a jejich dalších rolí. Tento přínos je nezměřitelný.“ Senioři tak v žádném případě nejsou překážkou rozvoje společnosti, naopak svými životními zkušenostmi významně přispívají k rozvoji společnosti jako celku. Nebudeme-li stáří chápat, je nutné připomenout, že než se nadějeme, i my jednou budeme seniory, kteří budou narážet na nepochopení okolí. A bude nás víc a víc. Není však třeba se obávat: být seniorem rozhodně neznamená být nešťastný, nemocný, natož pak nepotřebný. K porozumění generací je ale nezbytná podpora jejich přirozeného setkávání a dialogu. Z tohoto pohledu je Hradec Králové městem, které věnuje podpoře generačního souznění vysokou pozornost jak v podobě aktivit sociálně-zdravotních, vzdělávacích, tak kulturně-společenských.

---

¹ Senioři - naše šance, konference, 19. května 2008, Lichtenštejnský palác, přístup z: <http://www.mpsv.cz/cs/5480>

Výzvy pre etiku v sociálnej práci

Viera Bilasová¹

Abstrakt:

Ethics and morality are thus phenomena that permeate the structures of contemporary society. Minimum moral and ethical character and become part of social work and the executors of the social workers as individuals and a company ethos resonates in the private and social sphere and enters the private and professional social work.

Kľúčové slová: ethics, moral character, ethical character, professional social work, individuals and a company ethos.

Dynamika súčasného spoločenského vývoja spolu s alternatívnymi spôsobmi života je spojená s formovaním nových procesov i spôsobov spoločenskej regulácie morálky. Dobové predstavy o tom čo je dobré/zlé nás presvedčili, že neexistuje zhoda v reflexii toho, čo možno považovať za morálne a teda aj správne. Rozdielne názory sa navyše vyskytovali a dodnes vyskytujú v tom, čo možno považovať za morálku a či vôbec treba o morálke hovoriť ako o relatívne samostatnej oblasti medziľudských vzťahov. Objavujú sa aj názory, že morálka je prirodzenou súčasťou sociálneho života a teda jej samozrejmosť si nevyžaduje špeciálnu etickú reflexiu. Rozdielnosť prístupov k morálnym javom však nie je spôsobená samotným predmetom skúmania, ale predovšetkým prístupmi a spôsobmi reflexie morálky.

Pluralizmus a otvorenosť súčasných diskusií o premene morálky a jej tradičných hodnôt zvyšuje nároky na úlohu etiky v súčasnej spoločnosti. Dokonca sme svedkami určitej „módnej“ tendencie návratu k etike a k hľadaniu etických modelov pre postmoralitnú spoločnosť a jej človeka. Kým doterajšie etické koncepcie mali na zreteli predovšetkým pravidlá správania, súčasný vývoj a jeho nové problémy sa dostávajú do konfrontácie s morálnymi normami a smerujú k ich odmietaniu. Na čom založiť morálny prístup a ako reflektovať morálku súčasnej spoločnosti, ktorá uprednostňuje hedonizmus, konzum, subjektívne právo, individuálne blaho a šťastie? Ako zabrániť tomu, aby ideológia a mocenské ambície či politické záujmy nevyužívali a nezneužívali morálny potenciál spoločnosti i jednotlivca (občana)? Ako odpovedať na morálne otázky, ktoré prináša rozvoj vedy a techniky, ktoré vstupujú do najintímnejších a prirodzených sfér človeka a dotýkajú sa bezprostredne jeho života/smrti? Ako nájsť rovnováhu medzi slobodou prejavujúcou sa flexibilitou, neviazanosťou a individuálnymi aspiráciami jednotlivcov, na druhej strane spoločenskou zodpovednosťou a hľadaním určitých etických štandardov? Tieto otázky oslovujú aktuálne súčasného človeka a treba ich vnímať ako výzvy pre etiku, ktorá morálne problémy teoreticky reflektuje.

---

¹ Doc. PhDr. Viera Bilasová, CSc., Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, ul. 17. novembra č. 1, Prešov, bilasova@unipo.sk

Etika a morálka sú teda fenomény, ktoré prenikajú štruktúrami aj súčasnej spoločnosti. Morálne minimum a etická spôsobilosť sa stávajú súčasťou demokratickej spoločnosti a nástrojom rozvoja (spolu)zodpovednosti každého jej člena. I preto sa verejný priestor stáva dôležitým morálnym faktorom, ktorý si vyžaduje osobitnú etickú pozornosť. Étos jednotlivca i spoločnosti rezonuje v súkromnej aj spoločenskej sfére, vstupuje do privátnej i profesijnej oblasti života. Mnohé problémy a otázky tak dostávajú nový morálny rozmer a ich etická reflexia koreluje s politickým, ekonomickým, právnym a vedeckým vývojom. Rozsah možností a prístupov k hľadaniu správnych odpovedí a riešení v súčasnej pluralistickej atmosfére spoločnosti kladie preto zvýšené nároky na etickú reflexiu jej aktuálnych morálnych problémov aj v sfére sociálnej.

Kontext morálneho je vždy sprevádzaný výberom medzi protirečivými impulzami a morálna voľba je podmienená vzťahom k ostatným i k vlastnému sebedovomiu a svedomiu. Morálna zodpovednosť sa v nových kontextoch individualistickej kultúry javí ako faktor seba-konštituovania a ako čin seba-tvorenia. Na pohľad protirečivý moment modalít prirodzeného bytia preferovať postoj „bytie pre iných“ viac než „bytie pre seba,“ možno stále vnímať ako humánny základ morálky, ktorý formuje a vplýva na socializačné procesy. To súčasne znamená uvedomiť si fakt, že morálne v ľudskom svete predchádza a súčasne tvorí základ formovania „sociálneho ja“ a nie naopak. Prejavy morálneho hodnotenia sociálneho správania sú potom výsledkom vzájomného prenikania morálky a sociálneho priestoru. Motivácia k spoločnej ochrane slobôd a vzájomnej podpore druhého sa stávajú tou stránkou sociálneho spolužitia, ktorá mu dáva podobu spravodlivej spoločnosti. Preto je nevyhnutné v etických úvahách reflektovať aj všeobecné a nevyhnutné podmienky, ktoré sú neodmysliteľné pri reflexii individuálneho života.

Koncepcia mravnosti a dobrého života súvisí aj s otázkou vymedzenia vzťahu medzi etikou a morálkou. Minulosť nás poučila, že autorita samotnej etiky, nech má sebadokonalejšiu podobu, nemôže nahradiť silu a moc morálnej vôle človeka. Etika a morálka vyrastajú z tej istej pôdy a mravný subjekt "neodhaľuje svoje etické základy, ale (podobne ako moderní maliari, ktorí musia prezentovať nielen umelecké dielo, ale aj interpretačný kľúč k jeho čítaniu a hodnoteniu) buduje svoje základy v procese sebakonštruovania" (Bauman, 1995, s. 128.).

Vnútorň dualizmus etické/morálne, teoretické/praktické viedol k nesprávnemu názoru, s ktorým sa stretávame u mnohých filozofov, že morálka má počiatkový bod vývoja, ktorý tvorí akýsi základ všetkých jej metamorfóz. Treba si uvedomiť, že byť morálny je silne individuálny a autonómny jav, ktorý sa dotýka intímnej sféry človeka a jeho aktuálne morálne správanie je potom podmienené – zároveň i chránené – heteronómny štandardmi spoločnosti. Ideálnym sa tento vzťah individuálneho a spoločenského stáva vtedy, ak dobré pre individuum neprotirečí záujmom spoločenstva či spoločnosti. Pod tlakom inštitúcií a autority spoločenských štandardov sa vzdanie individuálnej slobody a prispôbenie sa heteronómny štandardom vníma ako morálny krok, ktorý je považovaný za prejav individuálnej zodpovednosti. Zodpovednosť, ktorá je eticky reflektovaná vyzbrojuje jednotlivca nielen morálnym mninimom, ktoré je dôležité pre jeho správne konanie, ale aj etickou spôsobilosťou, ktorá mu napomáha v orientácii a voľbe stratégie v zložitej dynamike spoločenských zmien a medziľudských vzťahov. Ide o formovanie etickej a morálnej klímy v spoločnosti, ktorá je spojená s presvedčením, že naše rozhodnutia sú akceptovateľné

a správne. Neprimerané správanie iných naopak odmietame ako nevhodné aj pre naše vlastné konanie.

Súčasná dynamika procesov spoločenského vývoja teda prehľbuje nielen procesy emancipácie jednotlivca, ale zároveň produkuje aj nové podoby riadenia spoločenských vzťahov. Ústup kultúry, ktorá sa viaže na etiku povinnosti je sprevádzaný vyostrením diskusie o etických hodnotách, ich relatívnosti a o pluralite vo všetkých sférach spoločenského života.

Zároveň spoločenský tlak globalizácie prináša nový druh etického diskurzu, ktorý spočíva v narastajúcom vedomí zodpovednosti voči budúcnosti a v podpore rozvoja humanistických hodnôt, ktoré môžeme nazvať „zodpovedným individualizmom“. Zodpovedná etika hľadá optimálnu mieru v rozdielnom hodnotení vrátane tolerancie zmien hodnotiacich prístupov predovšetkým z hľadiska úcty k človeku a jeho ľudskej dimenzii, ktorá v sebe obsahuje aj všeobecný záujem jednotlivca ako ľudskej bytosti. Tým sa otvára priestor pre možnú morálnu orientáciu – habitus, ktorý možno definovať ako prechod k etickému poriadku. Rehabilitácia etickej súdnosti teda neznamená vykorenenie osobných záujmov či moralizovanie, ale je tendenciou, ktorá smeruje k rovnováhe a rozumnému kompromisu medzi jednotlivcom a spoločnosťou. Súčasná kultúra je sprevádzaná neustálou premenou hodnôt a jej dynamický étos i jeho podoby si vyžadujú nielen odhaľovať pasce moralizmu, ale predovšetkým sú výzvou rozvíjať humanistické zásady spolužitia spájané s úctou a dôstojnosťou človeka.

Filozofické premýšľanie o morálke sa teda ukazuje nielen ako výzva, ale predovšetkým ako spoločenská nevyhnutnosť na hľadanie podôb pre súčasnú etiku i jej aktuálne miesto v modernej spoločnosti. Aj keď etické prostredie sa javí ako neviditeľné, jeho uvedenie a rozvíjanie sa stáva aj v súčasných podmienkach nevyhnutným predpokladom na hľadanie rovnováhy v medziľudskom spolunažívaní. Optimálna jednota chcenia a konania bez akejkoľvek normatívnej kodifikácie je výrazom prítomnosti každodennej morálky bez etiky, ktorá je založená na princípe, ktorý z dejín poznáme ako „zlaté pravidlo morálky“. Spravidla je rozvíjaná len na úrovni každodenného vedomia a prejavuje sa ako morálne prežívanie individua. Inú podobu nadobúda precenenie kodifikovanej podoby etiky bez morálky, ktorá sa približuje skôr k právu. Preto sa domnievame, že rozhodujúcim faktorom sa v tejto súvislosti stáva poznanie, že hoci etika nie je záležitosťou jednotlivca, musíme mať neustále na zreteli to, že ani ona sa nemôže rozvíjať bez neho.

Reflexia morálky ako regulátora správania kladie v súčasnosti zvláštne nároky na jednotlivé sféry spoločenskej činnosti. Stojíme pred otázkou, do akej miery treba hovoriť o nových formách etických skúmaní a úvah, alebo ide len o zmenu formy, ktorá presúva dôraz z významu, ktorý mal všeobecný charakter na praktické modely správania sa a konania? Odpoveď nebude jednoznačná. Aplikovaná a profesijná etika je samostatná sféra aktuálnych skúmaní, ktoré majú teoretickú aj praktickú podobu a význam. Nezaobíde sa bez filozofických a etických východísk a bez ich kritického hodnotenia. Spoločne umožňujú metodologicky pracovať s etickými kategóriami a pojmami, ale umožňujú aj aktualizáciu princípov a hodnôt, ktoré reagujú na širší praktický kontext. Adekvátne etická teória neposkytuje iba deskripciu morálnych systémov, ale predovšetkým naznačuje všeobecné podmienky na to, ako efektívne uvažovať o skutočných morálnych problémoch bez nároku na univerzálne odpovede, o to viac s dôrazom na morálne rozhodovanie a jeho platnosť v každodennom živote.

Zároveň si treba uvedomiť aj dôležitý fakt, že heterogenita podmienok, okolností i samotných reflexií v jednotlivých oblastiach spoločnosti si vyžadujú aj reformuláciu etických noriem a novú interpretáciu zmyslu konania. Do problémového poľa etických reflexií vstupujú aj otázky a problémy interdisciplinárneho charakteru, ktoré vyplývajú z etických dimenzií odborných problémov, a prostredníctvom nich vstupuje etická normatívnosť do praktickej sféry života. Analýza nových morálnych problémov súčasne prináša spätné impulzy pre teoretickú etiku. Hľadanie správneho morálneho princípu je potom záležitosťou racionálnej analýzy a jej aplikácie do praxe za predpokladu rozšírenia spektra morálnych argumentov, ktoré podliehajú procedúre mravného hodnotenia, čo v určitom zmysle znamená aj posun k normatívnej etike. Súčasne musíme rešpektovať aj potreby a motívy, s ktorými človek do situácie vstupuje, a tie by sa mali účinne i efektívne korelovať.

V dejinách sa stretávame s rôznymi koncepciami morálky a vymedzeniami dobra, ktoré je vnímané raz ako prirodzenosť človeka, inokedy ako niečo, čo nám bolo dané (bohom), alebo je to výsledok určitej dohody či zmluvy, na ktorú ľudia pristúpili: „Toto chápanie sa môže odvolať na nepopierateľný prirodzený fakt, totiž že všetci ľudia, nakoľko vôbec majú záujem o kooperáciu s druhými, majú taktiež záujem na tom, aby sa všetci dohodli na dodržiavaní určitého systému noriem“ (Tugendhat, 2004, s. 59).

Vstup etiky pri hľadaní prístupov do praktickej morálky i do odborných sfér nie je jednoduchý proces, a ten je často sprevádzaný aj odmietaním či rezistenciou odborníkov voči nemu. Hľadanie morálnych odpovedí v problémových sférach, ktoré majú odbornú povahu i špecifický charakter je spojené aj s prístupmi morálnej filozofie, ktorá pomáha rozvíjať schopnosť človeka porozumieť normatívnym aspektom „ľudského“ sveta a napomáha hľadať aj morálne relevantné spôsoby, ako prebudiť záujem a súčasne reflektovať zodpovednosť vo vzťahu človeka k svetu, iným ľuďom aj k sebe samému.

Zmeny spôsobu sociálneho života v súčasnej spoločnosti ovplyvnené dynamickým rozvojom vedy, techniky, ekonomiky prinášajú nové problémy spojené so sociálnym správaním. Závažným fenoménom súčasnej spoločnosti sa stáva erózia morálky v sociálnej sfére. Vstup etiky do sociálneho priestoru a jeho teoretická (filozofická, metodologická) reflexia sa javí ako výzva pre základný výskum v spoločenských vedách. Ide predovšetkým o odhalenie tých súvislostí spolužitia, ktoré podriaďujú sily života konzumným (úžitkovým, ekonomickým, materiálnym) ukazovateľom, a tie následne spôsobujú odstup a odcudzenie v sociálnom poriadku. Stávajú sa faktorom, ktorý v jednotlivých etapách vývoja osobnosti človeka vyvoláva konfliktné životné situácie (životné dilemy). Strata hodnotových momentov v sociálnom spolunažívaní sa potom stáva zdrojom neistoty, absencie morálnej satisfakcie a v privátnej sfére vedie k strate zmyslu života a účasti vo verejnom živote.

Dôležitým faktorom vstupu etiky do priestoru sociálnej práce je presvedčenie (viera), že morálne princípy a normy napomáhajú porozumeniu i riešeniu sociálnych problémových situácií, ktoré možno vnímať ako dôsledok „nenaplnených potrieb (mikroaspekt), alebo ako dôsledok konkrétneho postavenia jedinca uprostred znevýhodnenej alebo privilegovanej štruktúry spoločnosti (makroaspekt)“ (Levická, 2009, s. 58). Identifikácia sociálneho problému sa viaže aj na odborné a mravné kvality sociálnych pracovníkov, ktorí vstupujú do sociálneho vzťahu, a ten sa potom stáva špecifickým predmetom teoretického skúmania. Celý záber viery sa koncentruje na to,

čo je považované za cenné a hodnotné v sociálnom kontexte (presvedčenie v dobrou a sociálne spravodlivú spoločnosť, princípy humánnosti, dôstojnosti, úcty k človeku a pod.). Teoretická analýza hodnôt v sociálnej skutočnosti (nie čo svet je, ale ako môže slúžiť človeku) súvisí predovšetkým s porozumením významu sociálneho konania (nie popisovaniu príčin, ktoré k nemu viedli).

Kým v minulosti dominovali v teoretických reflexiách etické prístupy založené na zozname princíпов ako určitého „kompasu“ na riešenie každodenných konfliktov a dilem, dnes sa akcentuje dôraz na kontexty a vzťahy, ktoré akceptujú rôzne relevantné činitele vstupujúce do sociálnej sféry v modernej spoločnosti (rozdielnosť, inakosť, narácie, diskurzy, kultúrne či partikulárne kontexty a pod.), a tie sa stávajú predmetom akademických polemík. Pluralita hodnôt a prístupov si vyžaduje teoretickú reflexiu kontextualizovaných vzťahov v hlbších súvislostiach spojenú s analýzou abstraktných (etických) princíпов myslenia a konania jednotlivca aj spoločnosti.

Dynamika sociálnych vzťahov sa dotýka predovšetkým otázok ľudskej racionality a mravnosti, ktoré ovplyvňujú procesy „konštrukcie“ identity človeka a spolu s variabilitou jeho záujmov a potrieb v sociálnej interakcii spôsobujú a formujú jeho premeny. Porozumieť tomuto dynamickému a „živému“ procesu znamená vstúpiť aj do privátnej sféry oboch aktérov – sociálneho pracovníka aj prijímateľa (klienta). Reálnu príležitosť vstúpiť do privátnej sféry človeka poskytujú rôzne metódy sociálnej práce, ktoré umožňujú hľadať súvislosti individuálneho a spoločenského „videnia“ a prežívania udalostí i ich interakčné prepojenie ako jedno zo základných východísk pre riešenie životnej situácie. Intersubjektívny priestor a otázky identity človeka v sociálnom správaní sú prepojené s analýzou morálnych protirečení a ich normatívnej platnosti. Analýza štandardov – sociálnych a morálnych – súvisí s problematikou kvality života (deviácie správania a konzekvencie konania) a viaže sa na otázky spojené so schopnosťami a pripravenosťou človeka voliť správne rozhodnutia¹.

Inú rovinu skúmanej problematiky predstavuje špecifická otázka etickej spôsobilosti a morálnej zrelosti sociálneho pracovníka. Inštitucionalizovaná podoba etiky – etický kódex – si vyžaduje špecifickú teoretickú analýzu, ktorá musí vychádzať z relevantných podmienok a kultúrnych kontextov, aby bol rešpektovaný človek (sociálny pracovník, klient, prijímateľ) ako subjekt sociálnych procesov a nielen ako objekt realizácie sociálnych či morálnych štandardov. V kodifikovanej etike možno nájsť profesijnú identitu a legitimitu, ktorá nie je vyjadrením a naplnením skutočných etických a morálnych záujmov človeka – sociálneho pracovníka (ako rodiča, sympatizanta politickej strany, príslušníka cirkvi, verejného činiteľa, a pod.) čo spôsobuje aj odlišnosť profesijných a osobných hodnôt, ktoré môžu ovplyvniť rozhodovanie v oboch rovinách, profesijnej aj osobnej. Prítomnosť zmyslu pre morálnu zodpovednosť (rozhodnúť dilemu v prospech vhodnejšieho riešenia z hľadiska sociálneho dôsledku²) je spojená aj s rizikom techniky uskutočnenia rozhodnutia

¹ Sarah Banks vymedzuje 4 základné typy otázok, ktoré vyúsťujú v sociálnej práci do etických problémov a dilem: otázky dotýkajúce sa individuálnych práv a blaha, verejného prospechu a blaha, rovnosti, rozdielov a štruktúrnych opresíí, a nakoniec sú to otázky profesijnej role, hraníc a vzťahov. Autorka uvádza, že každé vymedzenie je síce umelé a nepostihuje komplexnosť problematiky, ale napriek tomu vyslovuje presvedčenie, že konflikty medzi právami, zodpovednosťou a záujmami tvoria základ pre skúmanie otázok spojených s etickými hodnotami v praxi sociálnej práce (Banks, 2006, s. 13).

² Etika sociálnych dôsledkov ako teória dobra s dôrazom na hodnoty humánnosti, dôstojnosti a morálnych práv človeka sa ponúka ako aplikovateľná etická koncepcia v kontexte úsilia o uskutočnenie

v praxi života (nemôže byť redukovaná len na správny spôsob uplatnenia techniky sociálnej pomoci či kontroly).

Na záver sa pokúsim sformulovať niektoré aktuálne úlohy, ktoré stoja pred etikou v sociálnej práci. 1. Teoretická reflexia a kritické skúmania v sociálnej práci sú prepojené s etickými otázkami. Ak vnímame etiku ako teoretickú reflexiu morálky, a tá sa viaže na každodennosť vrátane privátnej sféry každého jednotlivca, potom hodnotová reflexia života nevyhnutne vyžaduje poznanie významu sociálnej voľby i konania a nemôže zotrvať len na úrovni popisu či komparácie jeho príčin a dôsledkov. Hľadanie rovnováhy v otázkach životnej orientácie je závažný existenciálny problém, ktorý si vyžaduje komplexný prístup vrátane etickej reflexie mravného rozmeru života človeka. Sila étosu jednotlivca aj spoločnosti (komunity, skupiny a pod.) je výrazom zmyslu pre hodnoty akými sú dôstojnosť, úcta, sloboda, individualita, integrita, autonómnosť, solidarita a pod.

2. Závažnou teoretickou otázkou s výrazným praktickým dosahom na sociálnu prácu sa stáva rozvíjanie morálneho minima a formovanie etickej spôsobilosti, ktoré sú vnímané v súčasnej (post)modernej spoločnosti ako fenomén ovplyvňujúci možnosti otvoreného dialógu, diskurzu, tolerancie a dôvery v sociálnej praxi. Otázky úspešnosti prevencie, kontroly, sociálnej diagnostiky, sociálneho poradenstva a pod. sú často viazané na „prebudenie hodnotového vedomia“, ktoré pri formovaní identity človeka či jej straty zohráva dôležitú úlohu. Etické minimum plní dôležitú úlohu pri ochrane života, jeho kvality a zabraňuje zneužitiu možných prístupov a postupov na nehumánne ciele. I preto si teória musí všímať otázky spojené s mravnou dimenziou človeka a jej teoretickou reflexiou z hľadiska dopadu na samotnú prax sociálnej práce.

3. Ambivalentný je vzťah morálky (individuálnej) s inštitucionalizovanou (kodifikovanou) etikou, a ten otvára skupinu problémov, ktoré dostávajú v súčasnej modernej spoločnosti špecifickú artikuláciu. Základom mravného vedomia jednotlivca sú mravné city ako láska, nádej, úcta, súcit, solidarita, šťastie, dôstojnosť, a tie bez spoločenskej interakcie sa stávajú mravným sentimentom, ktorý stráca svoj zdroj aj zmysel. Inštitucionalizovaná etika (etické kódexy, etické komisie) spolu s právom predstavuje systém poistiek proti prejavom neetického správania a jeho zneužitiu a poškodzovaniu človeka a jeho záujmom. Napriek tomu, že etické inštitúcie sú vyjadrením dynamickej jednoty etických profesijných záujmov, samy osebe nemôžu rozvíjať etické idey a hodnoty človeka bez väzby na individuálne mravné vedomie. Len v takejto vzájomnej interakcii sa môže vytvoriť priestor pre cenné sociálne a morálne hodnoty viazané na slušnosť a svedomie každého jednotlivca.

4. Dôležitou súčasťou spoločenskovedných skúmaní sa stávajú otázky, ktoré majú interdisciplinárny charakter. Tie často vyplývajú z etických dimenzií odborných problémov (špecifiká sociálnej práce) a etickej normatívnosti, ktorá vstupuje do praktických sfér života. Ukazuje sa, že prieniky etiky, psychológie, práva a ďalších spoločenskovedných skúmaní sa stávajú nevyhnutnou súčasťou metodológie výskumov v oblasti sociálnej práce nevynímajúc jej morálne dimenzie.

Literatúra:

BANKS, S. (2006): *Ethics and values in social work*. Hampshire, Palgrave Macmillan.

BAUMAN, Z. (1995): *Úvahy o postmoderní době*. Praha, Slon.

GLUCHMAN, V. (1996): *Etika sociálnych dôsledkov a jej kontexty*. Prešov, PVT.

LEVICKÁ, J. (2009): *Sociálna práca II*. Trnava, Oliva.

TUGENDHAT, E. (2004): *Přednášky o etice*. Praha, Oikúmené.

Etika vo výskume sociálnej práce

Veronika Hanzalíková

Abstrakt:

Príspevok sa zaoberá oblasťou etických princípov a otázok, s ktorými sa stretáva sociálny pracovník pripravujúci realizáciu výskumu alebo počas realizácie výskumu. Hranice súkromia respondentov, možné dilemy a duálne náhľady na problematiku výskumu popisujú viacerí autori, venujúci sa práve etike vo výskume sociálnej práce. Autorka príspevku popisuje niekoľko dôvodov, na základe ktorých je dôležité dodržiavanie etických noriem vo výskume.

Kľúčové slová: Etika. Veda. Kódex. Výskum

Abstract:

The contribution deals with ethical principles and issues encountered by social workers implementing research, or preparing for implementation research. The boundaries of privacy of respondents, dilemmas and possible dual views on the issue of research describes a number of authors, devoted just ethics in research of social work. The author describes the contribution of several grounds whereby the importance of ethical standards in research.

Key words: Ethic. Science. Code. Research.

1. Etika vo vede

Etika je veda, ktorá má svoje normy, vďaka ktorým sa priradzuje k normatívnym vedám. Keď sa hovorí v spoločnosti hovorí o etike, väčšina ľudí má na mysli rozlišovanie medzi dobrým a zlým a prirovnávajú normy etiky k známym pravidlám, ku ktorým môžeme zaradiť tzv. Zlaté pravidlo, (ako chcete aby sa ľudia správali k vám, tak sa správajte vy k nim), alebo kódexy profesionálneho správania, napríklad v oblasti medicíny ide o Hippokratovu prísahu, (v prvom rade, neublížim) alebo o náboženské pravidlá, kde k najznámejším radíme Desatoro (Nezabiješ, ...) alebo múdre afrodizmy, ako napríklad výroky Konfuciusa. Aj takto by sme mohli priblížiť význam slova etika.

Etickým normám sa človek učí v rôznom sociálnom prostredí, do ktorého radíme napríklad školu, kostol alebo iné sociálne štruktúry ako rodina, skupina rovesníkov ap. Taktiež je zrejmé, že mnohé etické pravidlá si človek osvojuje už v detstve v rodine a jeho mravný vývoj prebieha počas celého života. Etické normy sú tak všadeprítomné, že môžeme byť v pokušení domnievať sa, že každý človek, ktorý sa má rozhodnúť pre niečo správne alebo nesprávne k tomu dospeje jednoduchým zdravým rozumom.

Na druhej strane sa nám ponúka otázka, že ak je etika len to, čo je dané zdravým rozumom, prečo sa v našej spoločnosti vyskytuje toľko etických sporov a problémov?

Jedným vysvetlením týchto nezhôd môže byť fakt, že všetci ľudia uznávajú

niektoré spoločné etické normy, ale rôzne ich interpretujú, aplikujú a harmonizujú tieto normy rôznym spôsobom s ohľadom na ich vlastné hodnoty a životné skúsenosti.

Mnohé spoločnosti majú právne predpisy, ktoré upravujú správanie jednotlivcov, ale ak hovoríme o etických normách máme na mysli širšie a viac neformálne pravidlá ako sú zákony. Hoci etické a právne predpisy využívajú podobné koncepcie, je dôležité si uvedomiť, že etika a právo nie sú rovnaké. V niektorých prípadoch môže byť rozhodnutie, alebo čin legálny, avšak neetický, alebo naopak etický avšak protizákonné.

Rôzne odbory, inštitúcie a profesie majú také normy správania, ktoré vyhovujú ich konkrétnym zámerom a cieľom. Práve tieto normy pomáhajú členom odboru alebo profesie koordinovať ich pôsobenie alebo aktivity ktoré vytvárajú dôveru verejnosti k danej disciplíne. Z pohľadu rôznorodosti práve vedeckých disciplín môžeme hovoriť o etických normách, ktoré regulujú konanie odborníkov v medicíne, práve, technických odboroch alebo ekonomických disciplínach (Fine, G. A, 1994). Etické normy taktiež plnia úmysle a ciele výskumu a sú aplikovateľné na ľudí, ktorí vykonávajú vedecký výskum alebo inú vedeckú tvorivú činnosť a práve pre tieto aktivity slúži špecializovaný odbor venujúci sa etike vedy, ktorá študuje tieto normy. Úlohou aplikovanej etiky je obohacovať oblasť praxe jednotlivých profesií o etické pojmy, hodnoty, princípy a normy, ako aj praktické, etické odporúčania. Medzi disciplíny aplikovanej etiky sa zaraďujú medicínska etika, etika životného prostredia, etika zvierat, etika vedy, profesijná etika, hospodárska etika, bioetika a etika vo výskume. Práve tu niekde nachádzame aj miesto výskumu v sociálnej práci.

Za etickú otázku môžeme pokladať už samostatný výber témy pre vedeckú štúdiu alebo samostatný výskum. V druhej polovici 20. storočia sa pomerne dynamicky menili podmienky aj formulácie etiky výskumu, vzťah medzi etikou ľudských vzťahov a etikou vo výskume.

Poznanie sa prestáva chápať ako cieľ, ktorému sa dá, alebo je potrebné všeličo obetovať. Pre poznanie nie sme ochotní tolerovať bolesť a poníženie ľudí a ani iných živých bytostí.

(http://www.sweden.org/Science/Science_in_Society/Research_Ethics/)

Existuje niekoľko dôvodov prečo je dôležité dodržiavať etické štandardy v oblasti výskumu.

1. niektoré z týchto noriem pomáhajú presadiť a uviesť do praxe ciele výskumu, ktorými môžu byť vedomosti, pravda a snaha vyvarovať sa chybám. Napríklad zákaz falšovania alebo skresľovania údajov z výskumu podporuje správnosť a vierohodnosť a vyhýbanie sa chybám .

2. výskum často zahŕňa veľké množstvo spolupráce a koordinácie medzi mnohými ľuďmi v rôznych disciplínach a inštitúciách, pričom mnohé z ich etických noriem presadzujú hodnoty, ktoré sú potrebné pre spoločnú prácu. K týmto hodnotám patrí dôvera, zodpovednosť, vzájomná úcta a spravodlivosť. (HOONAARD, Van den Will, C., 2001)

Etické normy v oblasti výskumu (ku ktorým patria napr. autorské práva, zdieľanie dát, pravidlá dôvernosti apod.) sú určené k ochrane duševného vlastníctva a súčasne podporujú spoluprácu. Je pochopiteľné, že nikto z vedcov nechce, aby jeho získané poznatky boli ukradnuté alebo zverejnené predčasne.

3. Mnohé z etických noriem pomáhajú zabezpečiť skutočnosť, že aj výskumní

pracovníci nesú zodpovednosť voči verejnosti.

4. Etické normy v oblasti výskumu pomáhajú budovať verejnú podporu výskumu. Je viac pravdepodobné, že ľudia budú finančne podporovať výskum, ktorému môžu plne dôverovať a spoľahnúť sa na kvalitu a integritu prieskumu.

5. Veľa noriem výskumu podporuje celý rad ďalších dôležitých morálnych a spoločenských hodnôt akými sú sociálne hodnoty a to je zodpovednosť, ľudské práva, dobré životné podmienky, súlad s právnymi predpismi, bezpečnosti a ochrany zdravia. Etické chyby v oblasti výskumu môžu výrazne poškodiť akékoľvek subjekty výskumu.

1. Kódexy a princípy pre etiku výskumu

Vzhľadom k dôležitosti etiky pri realizácii výskumu nie je žiadnym prekvapením, že mnohé združenia v rôznych profesijných oblastiach, vládnych agentúrach alebo na vysokých školách prijali osobitné predpisy, pravidlá a zásady týkajúce sa vedeckej etiky.

A. Gools – Nilsson (In <http://members.chello.sk/zuzakusa/kap3.htm>) uvádza, že budovanie etických kódexov nad etikou vedeckého výskumu možno chápať ako jednu z metód, prostredníctvom ktorej sa zvyšuje dôvera verejnosti vo vede. Od r. 1947, kedy vzniklo Norimberský kódex je zjavná celosvetová snaha ustanoviť a posilniť etické a právne obmedzenia pre výskum, najmä pre biomedicínsky výskum.

Túto snahu viedla predovšetkým ochrana účastníkov výskumu a týkala sa skúseností, že psychologické a lekárske experimenty sa často robili na ľuďoch, ktorých podmienky nedávali veľkú možnosť odmietnuť účasť na výskume. Práve tu sa zrodila potreba chrániť ľudí pred výskumom realizovaným nie podľa morálnych pravidiel.

Kódexy sú jedným z viacerých riešení morálnych problémov výskumu. Súčasné základné princípy kódexu EÚ RESPECT sú:

1. dodržiavanie vedeckých zásad
2. súlad so zákonom (informovanosť respondentov, ich práva a zaistenie dôvernosti údajov)
3. vyhýbanie sa spoločenskému a osobnostnému poškodeniu (účasť na výskume je dobrovoľná, hája sa záujmy slabších, rovnoprávnosť a akceptácia názorov všetkých)

Sociálna práca ako samostatná vedná disciplína disponuje s vlastným etickým kódexom sociálneho pracovníka, pričom základným pravidlom je dodržiavanie etických povinností.

Ako profesionálna oblasť sociálna práca zabezpečuje klientovi jeho práva a slobody a obhajuje/podporuje sociálnu spravodlivosť a sociálnu zmenu. Antle a Regher(2003) odporúčajú, aby výskum v oblasti sociálnej práce okrem tradičných výskumných smerníc zohľadňoval nasledujúce otázky, ktoré prekračujú individuálne práva a slobody a včleňujú aj otázky spravodlivosti a verejného prospechu.

1. Je výskum súdržný s teóriou sociálnej práce? Pracuje pre účely zlepšenia životnej situácie klienta?
2. Kto bude mať prospech z výskumu? Bude z neho prosperovať skúmaná klientela?

3. Existujú vo výskume drobné riziká, ktoré ohrozujú sebahodnotenie klienta? Sú tieto hrozby pomenované zrozumiteľne?
4. Ktoré riziká sa spájajú s výskumom v sociálnej práci? Je možné riziko spoločenského znevýhodnenia skúmanej skupiny?
5. Sú do výskumu klienti zapojení priamo?
6. Je dostatočne zabezpečená anonymita údajov a neohrozujú záznamy utajenosť účastníkov výskumu?
7. Dospějeme použitými výskumnými metódami k cieľom výskumu a zodpovedáme výskumnícke otázky? Poslúžia odpovede a poznatky nadobudnuté výskumom k posilneniu respondentov alebo populácie (Antle, Regeher, 2003)

Hľadanie odpovedí na tieto otázky by sme mohli realizovať v samostatnom výskume. Pre sociálnych pracovníkov, ktorí pracujú na vedeckej úrovni ich profesie to avšak nie sú jediné otázky s ktorými sa počas svojho pôsobenia stretávajú. Medzi fundamentálne etické otázky sociálneho pracovníka taktiež patria otázky typu:

- Čo patrí medzi etické problémy sociálneho pracovníka počas výkonu jeho profesie?
- Ako sa výskumní pracovníci vyrovnávajú s etickými problémami?
- Ako sa vyrovnávajú s etickými problémami sociálni pracovníci?
- Čo patrí medzi etické problémy konfrontujúce vedcov v sociálnej práci?
- Ktorým etickým problémom čelia sociálni pracovníci v ich každodenných zodpovednostiach?

Etické správanie v sociálnej práci vyplýva zo samostatnej praktickej roviny, ktorá presadzuje morálnu povinnosť pre sociálnych pracovníkov alebo povinnosť konať v súlade s profesijnými hodnotami.

Účelom etických princípov a usmernení je pomáhať chrániť záujmy klientov a samotných klientov pred morálnou ujmu, hroziacou zo širokej spoločnosti. Sociálnemu pracovníkovi sú vymedzené pracovné povinnosti, medzi ktoré na prvom mieste patrí hájanie najlepších záujmov klienta, dodržiavanie kódexu sociálneho pracovníka apod. Výskum realizovaný v sociálnej práci vymedzuje pracovné povinnosti a disponuje s metodikou výskumu v sociálnej práci. Cieľom výskumu je prostredníctvom získaných údajov realizovať zmenu a stanoviť prijateľné a vhodné ciele pre klienta.

Pri realizácii tejto zmeny je dôležité brať na vedomie že etické problémy môžu vzniknúť z niekoľkých príčin :

- ✓ Rôznorodosti problémov, ktoré sú predmetom skúmania sociálnych vedcov
- ✓ Metódy a postupy používané na získanie platných a spoľahlivých údajov
- ✓ Zverejnenie okolností, za ktorých môže prísť k poškodeniu niektorých subjektov
- ✓ Nastavenie výskumu alebo z miesta konania výskumu – nemocnice, väzenie, škola atď. Miesto realizácie výskumu prináša mnohé neodhalené oblasti možných etických dilem
- ✓ Typy osôb, ktoré slúžia ako účastníci výskumu, respektíve respondenti – deti, chudobní, chorí.. atď
- ✓ Druhy zozbieraných dát, ktoré môžu obsahovať citlivé informácie.

Etické správanie pri realizácii výskumu v sociálnej práci vyplýva zo základných charakteristík sociálnej práce, ktoré presadzujú morálnu povinnosť konať spôsobom správania, ktorý je v súlade s hodnotami samotnej profesie.

Účelom etických princípov a usmernení je pomáhať a chrániť klienta, predmety výskumu a samostatných respondentov prostredníctvom vymedzenia pracovných povinností sociálnemu pracovníkovi alebo realizátorovi sociálneho výskumu a to najmä pri zbere dáta a stanovovaní prijateľných a vhodných cieľov výskumu.

Sociálny pracovník zaoberajúci sa štúdiou alebo výskumom by sa mal riadiť konvenciami vedeckého bádania (NASW Code of Ethics, 1996). V etickom kódexe sociálneho pracovníka je ustanovená forma profesionálneho konania sociálneho pracovníka pri vykonávaní svojej profesie. Nedá nám nespomenúť niektoré body, týkajúce sa práve zásad pri realizácii výskumu. Medzi zaujímavé z pohľadu etiky vo výskume sociálnej práce radíme odporúčania, sociálny pracovník podieľajúci sa na výskume by mal :

- starostlivo zvážiť všetky možné dôsledky pre ľudské bytosti
- zistiť, či súhlas účastníkov výskumu je dobrovoľný a respondent je informovaný o dôstojnosti použitia výsledkov. Je potrebné respondenta oboznámiť, že za odmietnutie participácie v štúdiu alebo vo výskume mu nehrozí žiadny trest a zreteľ sa sa kladie na ochranu súkromia respondenta
- chrániť účastníkov výskumu z neoprávnenej fyzickej alebo duševnej nepokojnosti, úzkosti, bolesti, nebezpečenstva alebo deprivácie
- sociálny pracovník, ktorý sa zaoberá hodnotením služieb alebo prípadovou štúdiou dodržiava prísnu mlčanlivosť a diskutuje o nich len na profesionálne účely s osobami, ktoré sú priamo zainteresované do riešenia prípadu.

Etické kódex sú pravidlami, podľa ktorých sa riadia sociálni pracovníci v mnohých krajinách. Každý štát a každá inštitúcia má svoje vnútorné etické princípy, na základe ktorých pracuje v najlepšom záujme klienta. Ich spoločným prienikom sú nasledovné všeobecné princípy, bez ktorých by realizácia sociálnej práce ako profesie nebola službou voči klientovi (Shamoo, A. and Resnik, D., 2003)

Poctivosť

Snaha o poctivosť vo všetkých vedeckých spôsoboch komunikácie, poctivé hlásenie správ, prehľadov, výsledkov, metód a postupov, ktoré boli použité pri skúmaní problému ako aj publikačný status po ukončení vedeckého bádania.

Objektivita

Snaha predísť skresleniu informácií pri experimentoch, výskumoch, analýze dát, interpretácii výsledkov a iných aspektov výskumu, pri ktorých sa očakáva a odporúča zaujatie objektívneho stanoviska. Zverejnením osobných alebo finančných záujmov, ktoré by mohli mať vplyv na výskum môžeme obísť predsudky a tendencie k sebaklamu.

Integrita

Dodržiavanie sľubov a zmlúv pri vedeckom výskume je predpokladom k úprimnému pracovnému nasadeniu a snahe o konzistenciu medzi myslením a konaním.

Opatrnost'

Vyhýbanie sa nepozorným chybám a starostlivé a kritické skúmanie vlastnej práce ako aj práce svojich kolegov je predpokladom úspešného vedeckého konania. Je potrebné zachovávať záznamy o výskumných aktivitách, ako je zber dát, dizajn výskumu a korešpondencia s agentúrami participujúcimi na aktivitách.

Otvorenosť

K otvorenosti patrí aj schopnosť sociálnych výskumníkov byť otvorený k predmetom kritiky a nových myšlienok a zdieľať dáta, výsledky, nápady s kolegami.

Dôvernoscť

Úlohou sociálneho pracovníka vo výskume je chrániť dôverné informácie, doklady a granty, ako aj osobné záznamy tak isto ako sa musia chrániť obchodné alebo vojenské tajomstvá, alebo osobné informácie o pacientoch.

Spoločenská zodpovednosť

K spoločenskej zodpovednosti výskumníka v oblasti sociálnej práce patrí snaha o podporu sociálneho dobra a predchádzanie alebo zmierňovanie sociálneho poškodenia prostredníctvom výskumu, vzdelávania verejnosti a advokácia klienta.

Ochrana ľudských subjektov

Pri vykonávaní výskumu na ľudských subjektoch je nutné minimalizovať riziká možného poškodenia a maximalizovať prínos získaných výsledkov. V každom prípade je potrebné rešpektovať ľudskú dôstojnosť, súkromie a autonómiu, ako aj podnikat' osobitné opatrenia pri práci s obyvateľstvom zraniteľných skupín a usilovať sa o distribúciu spravodlivých výhod a povinností vyplývajúcich z výskumu.

Tieto a niekoľko ďalších etických princípov tvoria jadro pre morálnu prípravu vedeckého pracovníka, ku ktorým patrí napríklad kompetencie, rešpektovanie kolegov, nediskriminácia a p.

Záverom

Aj keď vychádzame prevažne zo zahraničnej literatúry je nutné zdôrazniť, že Slovenská republika nestojí len pred výzvou riešiť možné vzniknuté problémy v rámci vlastnej krajiny ale podieľa sa na ich riešení v rámci medzinárodných organizácií pri participácii v grantoch, projektoch ap. Predpokladám, že je dôležité pre súčasného sociálneho pracovníka, ktorý má v záujme spolupracovať na medzinárodných projektoch poznať všeobecné princípy etických kódexov aj zahraničných krajín. Popri UNESCO kladie rovnaký dôraz na etické aspekty vedeckého výskumu aj Európska únia a Rada Európy. (www.vedatechnika.sk/SK/VEDAASPOLOCNOST/ETIKAVOVEDE/Stranky/default.aspx)

Zoznam použitej literatúry

- Antle, Beverley, Regehr, 2003, Beyond Individual Rights and Freedoms : metaethics in Social Work Research. *Social Work* 48 (1), 135 – 144
- DEPOY, ELIZABETH, HARTMAN, ANN, 1999: Critical Action Research: A Model For Social Work Knowing , *Social Work*, 00378046, Nov99, Vol. 44, Issue 6 Database: Academic Search Premier
- Dolgoff, R., Loewenberg, F, Harrington, D, 2009, Ethical decision for social work practice, Thomson Brooks, Belmont, 2009, ISBN 978- 0 – 495- 50633- 1
- FINE, G.A. (1994): Ten lies of ethnography: Moral dilemmas of field research. *Journal of Contemporary Ethnography*, 22, 3, 267-94
- HOONAARD, Van den Will, C., 2001: Is Research- Ethics Review a Moral Panic? *CRSA/RCSA*, 31 (1), 19-36
- Kovaľová, 2004, Aplikované etiky II, Banská Bystrica 2004, dizertačná práca
- Shamoo A and Resnik D. 2003. *Responsible Conduct of Research* (New York: Oxford University Press).
- Záverečné komuniké 9. zhromaždenia Pontifikálnej akadémie pre život, Vatikán, 2003 (http://www.uski.sk/frm_2009/ran/2005/ran-2005-2-11.pdf)

Etické otázky výskumu v sociálnej práci

Elena Ondrušková¹

Abstrakt:

Metodológia výskumu, výskumné stratégie ako aj konkrétne výskumné projekty v oblasti sociálnej práce sú poznačené a kolísavou úrovňou. Súvisí to s viacerými faktormi, ktoré budú viac analyzované v príspevku (tradície, preberané metodológie, úroveň vzdelávania). Vplyv kritického myslenia v oblasti výskumu, ktorý sa prejavil temer vo všetkých sociálnych vedách, je v sociálnej práci minimálny. Etické zásady výskumu sú pritom rovnako dôležité ako etické zásady poskytovania sociálnej pomoci a sociálnych služieb. Etické dilemy sa týkajú cieľov a kontextu výskumu, výberu výskumnej vzorky, resp. participantov výskumu a rovnako aj formulácie hypotéz a výskumných otázok. Kriticky možno posudzovať aj vzťah výskumník / respondenti, účastníci, v ktorom sa odráža nerovnováha moci poznania a kontroly. Medzi metódami prevládajú dotazníky, ktoré sú vo vedeckej komunite považované za najmenej spoľahlivé metódy zisťovania dát. Etický rozmer má aj interpretácia výsledkov a ich zovšeobecňovanie. Málo kriticky pristupujeme k možnosti zneužitia výsledkov, ich interpretácie, ktoré môžu mať problematické dôsledky pre cieľové skupiny (najmä marginalizované). V príspevku je ako ilustrácia súčasného stavu výskumu v sociálnej práci prezentovaná analýza publikovaných výskumných projektov a vyhodnotení dobrej praxe v odbornom časopise Sociální práce – Sociálna práca v ostatných dvoch ročníkoch. Možnosti riešenia etických rizík sú napr. v zviditeľňovaní kontextov (typ „zákazky“) uskutočneného výskumu, kombinovaných projektoch výskumu, dôraz na korektný prístup k účastníkom výskumov – informovanosť a užitočnosť zistení. Autorka uvažuje aj o rezervách, ktoré sú v kritických odborných diskusiách zameraných na metodológie výskumu v sociálnej práci ako aj v zlepšení vzdelávania študentov a študentiek v tejto oblasti.

Kľúčové slová :

výskum v sociálnej práci, etika výskumu, kritický výskum, metódy výskumu v sociálnej práci, analýza výskumnej produkcie, vzdelávanie vo výskumnej praxi

Etika výskumu v sociálnej práci: o čom to môže byť

Výskum v oblasti sociálnej práce súvisí s viacerými etickými otázkami. V tomto príspevku sa zameriam len na niektoré z nich. Etiku výskumu budem spájať s prístupom k odbornosti, snahou dodržiavať dohodnuté vedecké pravidlá a ochotou kriticky sa zaoberať vedeckou praxou v sociálnej práci. Tento postup súvisí predovšetkým s tým, že sociálna práca ako aplikovaná vedecká disciplína (resp. sociálna prax pomoci, ktorá potrebuje vedeckú reflexiu) má v našich podmienkach relatívne krátku históriu a odráža sa v nej snaha emancipovať sa od svojich „blízkyh vedeckých odborov, ktorými sú sociológia a psychológia. Emancipácia sa týka aj metodológie výskumu v sociálnej práci, ktorú možno zreteľne pozorovať až v posledných rokoch.

---

¹ PhDr. Elena Ondrušková, Katedra sociálnej práce PdF UK, Bratislava, eondruskova@fedu.uniba.sk

Slabé miesta výskumu v sociálnej práci - v niečom je táto prax podobná v oboch našich krajinách - do veľkej miery reflektujú situáciu v teoretickej vybavenosti a rozpracovanosti fenoménov, s ktorými v rámci sociálnej práce narábame. S tým súvisia aj vedecké zdroje, z ktorých výskum v tejto oblasti čerpá. Tieto zdroje logicky súviseli s odbornosťou profesionálov, ktorí sociálnu prácu začali učiť a praktizovať. Väčšina z nich bola zo sociologického a psychologického vedeckého prostredia. Mnohí z nich sa už z väčšej časti identifikovali s "novou" odbornosťou a začali vedecky uvažovať z inej odbornej perspektívy.

V teórii výskumu, metodológii sociálnej práce toto „prenášanie“ skúseností a poznatkov odbornosti istý čas dobre slúžilo. V súčasnosti sa zdá, že je skôr brzdu rozvoja špecifickej metodológie, metód a postupov vhodných na skúmanie fenoménov špecifických pre túto prax. Pri pohľade na mnohé z výskumov (viď pohľad nižšie) v oblasti sociálnej práce nie sú čitateľné paradigmatické východiská (paradigma ako systém ucelených poznatkov, teórií, uvažovania o istých sociálnych javoch, skutočnostiach, podľa Kuhn, 1997). To ovplyvňuje metodológiu a preferenciu metód. Vo výskumných projektoch je konzistentnosť teoretického východiska, metódy a možných záverov nie vždy štandardnou praxou a analytické štúdie súvisia skôr s popisom uplatňovania sociálnej politiky v praxi, než s hľadaním súvislostí a možných faktorov vplyvu. Ešte väčší nedostatok je narábanie s hodnotami, ktoré stoja na pozadí výskumných postupov. Zreteľne sa premietajú zatiaľ len v štúdiách, ktoré vychádzajú z feministického stanoviska, alebo antiopresívnych prístupov v sociálnej práci, pre ktoré je kritický postoj k hodnotám dôležitý. Všeobecne možno konštatovať, že väčšina výskumných projektov v sociálnej práci je založená na tradičnej modernistickej hodnote objektívnosti vedeckého skúmania.

Z hľadiska metodologických prístupov ku skúmaniu v sociálnej práci Rubin, Barbie (2007) rozlišujú tri základné prístupy: explorácia, explanácia a deskripcia. Z hľadiska použitého metodologického postupu k spracovaniu dát možno aj v sociálnej práci podobne ako v iných sociálnych aplikovaných vedách hovoriť o metódach kvantitatívnych, kvalitatívnych (ich kombinácie) a analytických. Čo sa týka kvantitatívnych postupov pri zisťovaní dát sa najviac sa používajú štandardizované i neštandardizované dotazníky (viac podobné zisťovaniu tzv. tvrdých dát demografického charakteru) a posudzovacie škály pri evaluácii programov služieb. V rámci kvalitatívnych prístupov vo výskume v sociálnej práci dominujú ako metódy prípadové štúdie (jednotlivcov- klientov, prípadne organizácií/ inštitúcií), menej sa používajú diskusné (resp. fokusové, Morgan, 2001) skupiny. V sociológii sa osvedčili a využívajú sa stále pomerne často na prvotné zisťovanie indikátorov sociálnych fenoménov Analytické štúdie prinášajú zistenia týkajúce sa zmien v trendoch vývoja jednotlivých sociálnych ukazovateľov, ktoré môžu súvisieť s jednotlivými sociálnymi politikami. Analýzy sú postupy použiteľné v aj pri komunitnom mapovaní, vytváraní plánov komunitného rozvoja a mapovaní sociálnych sietí.

Logicky v období sociálnych zmien a rozvoja sociálnych služieb narastá potreba vyhodnocovania tohto procesu. Tým vzniká aj potreba rozvoja evaluačných metód a postupov, ktoré umožňujú identifikovať potrebu služieb a zisťovať efektívnosť intervenčných postupov. Oblasť sociálnych služieb a sociálneho rozvoja je úzko prepojená s výkonom politiky a možno v nej použiť to, čo Cronbach (1982, podľa Hendl, 2005) navrhoval pre hodnotenie edukačných a sociálnych programov. Navrhol

pružný diferencovaný systém hodnotenia, pretože veľké jednorazové evaluačné štúdie nemajú šancu zachytiť komplexnosť sociálnych problémov.

Pri skúmaní fenoménov v sociálnej práci sa zatiaľ skôr výnimočne používajú postupy, ktoré sú spájané s kritickými prístupmi ako sú etnografické analýzy, analýzy diskurzu a kritické analýzy diskurzu, ktoré vychádzajú z postmoderných paradigiem (Healy, 2005). Najzreteľnejšie sa potreba reflektovať prax metódami, ktoré umožňujú zviditeľňovať mocenské praktiky, objavuje v rámci feministickej epistemológie (Reinharz, 1992 a i.). V rámci nášho sociálneho kontextu sa tiež diskutuje otázka legitimity feministických teórií v praxi sociálnej práce a významu genderovej optiky pri analýze sociálnych fenoménov (napr. Janebová, 2008). Tieto diskusie vniesli do etiky výskumnej praxe otázky, ktoré súvisia s právami účastníkov výskumov. Napr. aké možnosti majú „cieľové skupiny“ (najmä tie marginalizované) ovplyvňovať to, čomu je venovaná pozornosť vo výskumoch a aké problémy tieto výskumy riešia. Na mieste je aj otázka, komu slúžia naše výskumy. Neuspokojujú v prvom rade potreby výskumníkov a inštitúcií, ktoré výskum organizujú a zadávajú? Alebo slúžia potrebám jednotlivcov, skupín a komún ako to výskumy inzerujú.

Nedostatky, ktorými trpí výskumná prax v sociálnej práci súvisia aj s tým, ako sú pripravovaní študenti a študentky na vedeckú a výskumnú činnosť. Väčšina z nich¹ v svojich kvalifikačných prácach používa dotazníky na meranie fenoménov, ktoré sú dotazníkmi ťažko merateľné: myslenie, postoje, vysvetlenia konania ľudí v istých situáciách, výskumné dáta získavané prostredníctvom sociálnych sietí v prostredí internetu. Menej sa venujú pozorovaniu a analýzám zložitejších sociálnych systémov ako sú väčšie skupiny a komunity. Treba priznať, že aj my učiteľia a učiteľky máme menej skúseností s metódami, ktoré by mohli byť užitočné pre skúmanie sociálnych javov a sociálneho diania v prirodzenom prostredí (takými metódami je napr. akčný výskum a etnometodologické postupy).

Vedecké poznanie v sociálnej práci: čo publikujeme

Nemám ambíciu vyhodnocovať celú škálu publikovaných výskumných projektov, ktoré sa týkajú fenoménov blízkyh sociálnej práci. To by vyžadovalo analyzovať aj sociologické (psychologické a možno aj etnologické) odborné časopisy, výskumné štúdie relevantných vedeckých pracovísk a tiež výsledky výskumných projektov uskutočnených na istú zákazku. Na „kritickú“ analýzu výskumnej činnosti som využila publikácie zverejnené v časopise Sociální práce - Sociálna práca v ostaných dvoch rokoch. Uvedomujem si, že reprezentuje len časť praxe a výskumu v sociálnej práci, ale možno ju považovať za jeden diel skladačky možného komplexného popisu. Rovnako beriem do úvahy aj iné okolnosti, napr. to, ako sa časopis (cez predstavy a úsilie redakcie a redakčnej rady) profiloval a ako je formulované jeho poslanie. Ak vychádzame z toho, ako charakterizuje „časopis“ svoje poslanie na zadnej strane obalu, jeho snahou je o. i. : „prispevať k rozvoju sociálnej práce ako vedeckej disciplíny a k skvalitneniu vzdelávania v sociálnej práci“, čo možno považovať implicitne za príspevok k rozvoju vedeckej a výskumnej praxe v oblasti sociálnej práce.

---

¹ Táto charakteristika platí pre študentov a študentky, ktorí / -é študujú na Katedre sociálnej práce PdFUK v Bratislave, ale podľa mojej skúsenosti a informácií podobná prax je aj na iných katedrách na Slovensku

V dvoch nižšie uvedených tabuľkách sú uvedené údaje, ktoré zachytávajú obsahovú štruktúru odbornej a výskumnej produkcie rozdelenú do jednotlivých kategórií: kazuistika, osobný príbeh, inšpirácie z praxe, anketa, dobré praxe a výskumné štúdie. Pod názov dobré praxe som zaradila rozhovory s aktérmi sociálnej práce, ktorí sa priamo podieľajú na poskytovaní istého typu sociálnych služieb alebo ich prax úzko súvisí s riešením sociálnych situácií občanov na rôznych úrovniach. Skratky použité v subkategóriách (VP a SP) označujú zaradenie aktéra z hľadiska uvedeného postavenia v organizácii, ktorú reprezentuje. Pod skratkou VP sa skrývajú vedúci pracovníci / pracovníčky a pod skratkou SP sociálni pracovníci / pracovníčky, ktorí vykonávajú najmä praktické činnosti (sociálnu službu alebo istú sociálnu intervenciu).

Pri výskumných štúdiách, ktoré ma najviac zaujímali ako relevantný obraz vedeckej praxe, som použila štandardné subkategórie: kvalitatívny, kvalitatívny a kombinovaný typ výskumu. Pod kombinovaným / zmiešaným výskumom rozumiem to, čo je štandardne uvádzané v učebniciach (napr. Hendl, 2005) : kombinovanie kvalitatívnej aj kvantitatívnej metódy získavania dát v rámci jednej štúdie. Do kategórie kombinovaný výskum som zaradila aj analytická štúdiu, ktorej cieľom bol monitoring a analýza kvalifikačných potrieb. Táto štúdia referuje o uvedených metódach uplatňovaných vo Švédsku a ich využití pri posudzovaní nových sociálnych rizík, ktorý podľa autorky (Klimplová, 2008) reprezentuje model dobrej praxe vhodný pre použitie aj v našich podmienkach. Zvlášť je uvedená v tabuľke, lebo reprezentuje istý typ aplikovaných analytických postupov vhodných pre vyhodnocovanie a evaluáciu praktických postupov, či na úrovni politik alebo na úrovni špecifických sociálnych intervencií.

Tabuľka 1 Frekvencia jednotlivých kategórií textov v časopise Sociální práce - Sociální práca za rok 2009

	kazuistik a	príbeh	inšpir á- cie	anketa	dobré praxe		výskumné štúdie		
					VP	SP+P	kval. kombi		kvant.
2009 / 1	-	-	2	N=4	6	5	1	-	1
2009 / 2	1	2	2	N=5	6	2	-	1	-

Tabuľka 2 Frekvencia jednotlivých kategórií textov v časopise Sociální práce - Sociální práca za rok 2008

	kazuistik a	príbeh	inšpir á- cie	anketa	dobré praxe		výskumné štúdie		
					VP	SP	kval. kombi		kvant.
2008 / 1	-	2	2	N=3	4	6	-	1	
2008 / 2	-	-	3	N=13	6	2	1	-	analýz a
2008 / 3	-	-	1	N=8	8	0	1	-	2
2008 / 4	-	-	2	N=7	5	6	1	-	-

Pri pohľade na kategoriálnu štruktúru textov v uvedených ročníkoch časopisu možno urobiť isté hodnotiace závery. Z prvotného formálneho hľadiska je zrejmé, že výskumu je venovaná výrazne menej priestoru ako odbornou – praktickým referenciám. Najväčší priestor je venovaný reflexiám aktuálneho diania v súvislosti so uplatňovaním sociálnych politík a postupov, informáciám o skúsenostiach z praxe.

Medzi výskumami dominujú tie, ktorá by sa dali zaradiť skôr medzi exploračné a deskriptívne. Sú postavené na charakteristike situácie alebo popise sledovanej sociálnej skutočnosti. Žiadna štúdia nezodpovedá charakteristike explanačného výskumu, v ktorej by dominovalo hľadanie súvislostí medzi javmi.. Chýba výskumné reflektovanie meniacej sa praxe sociálnej starostlivosti, a vyhodnotenia, ktoré by spätne mohli byť užitočné pre prax. Hodnotiace stanoviská sa objavujú v časopise v rozhovoroch s profesionálmi. Jednak v rámci tematického bloku o aktuálnom dianí v sociálnej práci, ale tiež v rámci anketového zisťovania (pozri tabuľky). Názory prezentované v ankete ale nemožno považovať za spoľahlivé dáta vo vedeckom slova zmysle (vzhľadom na malé početnosti a štruktúru respondentov). Nemôžu slúžiť ako expertné analýzy, lebo sú viazané formátom ankety.

Pomerne málo pozornosti je v obsahovej štruktúre časopisu venovaná pozornosť prípadovej štúdiu, ktorá je typickou kvalitatívnou metódou umožňujúcou vyhodnotenie pomáhajúcich intervencií. V rámci analyzovaných textov možno za štandardnú prípadovú štúdiu považovať len jednu reflexiu situácie klienta / klientky, ktorá obsahovala aj stručný popis využitých postupov a dosiahnutých cieľov. Výrazne viac je v časopise „príbehov“, ktoré majú charakter rozprávania o každodenných ťažkostiach občanov nachádzajúcich sa v ťažkej životnej situácii. Niektoré príbehy majú formu rozprávania „svedkov“ príbehov druhých ľudí, ktoré reprezentujú viac ich osobnú interpretáciu diania. Málo priestoru je venované skúsenostiam užívateľov sociálnych služieb rôzneho druhu, ich hodnoteniam a spätným väzbám.

Úvahy na koniec: ako dostať viac etiky do výskumu

Ak vychádzam z predpokladu, že etické otázky výskumu v sociálnej práci súvisia s tým, do akej miery výskumníci a výskumníčky zohľadnia pri príprave a realizácii výskumného projektu existujúce etické normy, pravidlá a postupy platné pre solídne vedecké projekty (viď metodologické príručky a učebnice: Thyer, 2001, Rubin, Barbie, 2007, Hendl, 2005, Gavora, 2007 a ď.), záver je jednoduchý: etický výskum je kvalitne a zodpovedne realizovaný výskum. Týka sa to korektnosti postupu pri výbere vzorky výskumu (resp. účastníkov výskumu), zberu výskumných dát, ako aj ich spracovania a interpretácie. Súčasťou korektného postupu je aj zviditeľňovanie zadávateľa výskumu a uvádzanie kontextu v rámci ktorého sa výskum realizuje (možný konflikt záujmov zadávateľov výskumov a užívateľov služieb).

Súčasne je dôležité vedieť sa kriticky a sebakriticky pozrieť (ako na to upozorňuje napr. Healy, 2005) na výskumné praktiky, ktoré súvisia s organizovaním a priebehom výskumu. Dôležitou je aj otázka, či sú hodnoty súčasťou vedeckého poznávania a aký je ich vplyv na skúmanie. Ak ich netransparentnosť môže deformovať a manipulovať poznanie, potom je dôležité priznávať a odkrývať hodnoty „skryté“ za poznávaním. Priznané hodnoty sú vo feministickom výskume, výskumoch postavených na

antiopresívných prístupoch a tam, kde sa pracuje s náboženským systémom. Etika v rámci výskumných postupov znamená teda snahu realizovať kvalifikovaný výskum – postavený na transparentne formulovanej, priznanej paradigme vedeckého poznávania. Pri výskumoch vychádzajúcich z postmoderného uvažovania je pritom dôležitá kritická reflexia a sebareflexia praxe a dôsledkov sociálnych a politických praktík. Predovšetkým z hľadiska dôsledkov pre marginalizované skupiny. Reinharz (1992) v prehľadovej štúdií o feministickom výskume spolu s ostatnými autorkami a výskumníčkami argumentovala, že záleží na to, z akej pozície sa výskum robí a spolu s Davidman (in Reinharz, 1992) predstavila, čo feministický výskum je a v čom sa odlišuje od ostatných.

V tomto smere sú inšpirujúce pochybnosti, ktoré do sociálnych vied vniesli kritické teórie aj z hľadiska „preverovania“ vzťahov a interakcií, ktoré si so sebou do výskumu prináša výskumník/ výskumníčka. Na jednej strane je to reflexia seba zahrnutia (ego involment, podľa Rubin, Barbie, 2007) do porozumenia ľudí, udalostí, a fenoménov, /ktoré sú obsahom skúmania. Vyhodnotenie toho, ako ja ako osoba a moja situácia ovplyvňuje výskumný proces. Na druhej strane je to opatrnosť, citlivosť voči pozícii účastníkov výskumu/ respondentov. Účasť vo výskume nemusí viesť k pozitívnym dôsledkom pre nich samotných. Zvlášť je rešpektovanie potrieb a záujmov účastníkov dôležité vo výskumoch, ktoré sú zamerané na znevýhodnené skupiny. Najviac je táto „výskumná etika“ riešená vo feministických epistemológiách (Longino, 1997 ale aj Reinharz, 1992 a i.), kedy je dôležité zohľadňovať vo výskume, kto „hovorí“ a ako je sociálne vymedzovaná jej / jeho pozícia a možnosti. Podobne možno túto otázku klásť aj v prípade iných, marginalizovaných skupín, kde uprednostňovanie expertného stanoviska môže viesť k interpretáciám s negatívnymi dôsledkami pre členov týchto skupín (napr. analýzy životnej situácie obyvateľov vylúčených komunit).

Z hľadiska zamerania a prístupov vzhľadom na situáciu, ktorá je poznačená dokončováním reforiem v oblasti decentralizácie služieb, je potreba viac výskumov zameraných na posudzovanie, vyhodnocovanie aj potrieb aj dôsledkov zavádzania zmien. V tomto smere by mohlo byť prínosné (dúfam, že pre obe strany) zužitkovať podobnú skúsenosť so zavádzaním nových zákonov a postupov sociálnej pomoci a služieb v ČR a SR na porovnávacie štúdie. Rastie potreba po vyhodnocovaní efektívnosti postupov a väčšej reflexii dôsledkov zmien praxe sociálnej pomoci. Spolu s tým narastá aj potreba adaptácie, vytvárania nových evaluačných metód a postupov na posudzovanie efektívnosti týchto postupov a praxe. Špecifickou etickou otázkou je, ako cieľové skupiny, účastníci analýz a výskumov môžu profitovať zo zistení výskumných štúdií. Dáta ale aj interpretácie možno využiť v neprospech užívateľov služieb. Kubalčíková (2009) zdôrazňuje význam účasti užívateľov sociálnych služieb pri výskumoch zameraných na rozpoznanie potrieb klientov v procese komunitného plánovania. Mali by mať príležitosť vstupovať aj do procesov hodnotenia.

K reflexii a zmenám výskumnej praxe môžu viesť kritické odborné diskusie a dobrá prax vo výmene odborných informácií. Kritické odborné diskusie k výskumnej praxi si predstavujem ako na problém orientované odborné diskusie so zameraním na skúsenosti z výskumnej praxe a rozvoj metodológie sociálnej práce. Užitočné by bolo aj zdieľanie manuálov s dobrými vedeckými postupmi, špeciálne vzdelávanie vo výskumných postupoch a metódach a kritické oponentúry výskumných projektov. Aj keď grantové schémy a schvaľovacie postupy majú v sebe zakomponované oponentúry projektov, v tomto procese už spravidla nebýva priestor na užitočnú spätnú väzbu.

Pre rozvoj a zvýšenie kvality výskumnej praxe je samozrejme kľúčová príprava, teda úroveň graduálneho vzdelávania študentov a študentiek sociálnej práce v metodológii a epistemologických teóriách. Kritický pohľad do aktuálnych študijných programov a na úroveň výskumov, ktoré sú súčasťou kvalifikačných prác nevzbudzuje optimistické nádeje. V programoch dominuje príprava na prax a nezostáva priestor na osvojenie si zručností a vedomostí týkajúcich sa prípravy dobrých výskumných projektov a minimálny je aj priestor pre osvojovanie analytických a evaluačných postupov a metód. A aj pre študentov sociálnej práce by bolo vhodné vytvoriť priestor pre skúsenosti s metódami, ktoré by mohli priniesť iný pohľad na fenomény, ktorými sa zaoberá sociálna práca. Sú to metódy a postupy ako akčný výskum, etnometodologické skúmania, a tie ktoré kriticky zviditeľňujú mocenské a sociálne praktiky ako analýza diskurzu a kritická analýza diskurzu.

Zoznam bibliografických odkazov:

- GAVORA, Peter. 2007. Sprievodca metodológiou kvalitatívneho výskumu. Bratislava: Univerzita Komenského
v Bratislave vo Vydavateľstve UK. ISBN 978-80-223-2317-8
- HENDL, Jan. 2005. *Kvalitatívny výskum. Základní metody a aplikace*. Praha : Portál. ISBN 80- 7367-040-2.
- HEALY, Karen.: *Social work theories in context: creating frameworks for practice*. New York: PALGRAVE
- MACMILLAN, 2005. ISBN-13 978 1-4039-1622-8
- JANEBOVÁ, Radka. 2008. Úvahy nad genderovým tichom aneb Je gender relevantnou kategórií v sociální práci. *Sociální práce – sociální práca*, 2008, r. 8, č. 2, s. 90- 105.
- KUBALČÍKOVÁ, Kateřina. 2009. Role uživatele a zjišťování potřeb v procesu komunitního plánování sociálních služeb. *Sociální práce – sociální práca*, 2009, r. 9, č. 1, s. 85–96.
- KUHN, Thomas. 1997. *Struktura vedeckých revolucí*. Praha: OIKOYMENH, 206 s. ISBN 9-78886-005546.
- KLIMPLOVÁ, Lenka. 2008. Monitoring a analýza kvalifikačních potřeb ve Švédsku.. *Sociální práce – sociální práca*, 2008, r. 8, č. 2, s. 121–130.
- LONGINO, Helene E. 1997. Feminist Epistemology as Local Epistemology. The Aristotelian Society. Supplementary Volume LXXI, 1997, p. 19 – 35.
- MORGAN, David L. 2001. *Ohniskové skupiny jako metoda kvalitativního výzkumu*. Združení SCAN, Psychologický ústav akademie vied, Boskovice Nakladatelství Albert.
- RUBIN, Allen - BARBIE, Earl. 2007. *Essential research methods for social work*. New Jersey : Belmont. ISBN 978-0-495-60437-2.

REINHARZ, Shulamit. 1992. *Feminist Methods in Social Research*. New York, Oxford: OXFORD

UNIVERSITY PRESS. ISBN 0-19-507386-X.

TOMEŠOVÁ BARTÁKOVÁ, Helena. 2009. Feministické proudy v sociální práci ve vztahu k možnosti

redefinovat genderové role. *Sociální práce – sociálna práca*, 2009, r. 9, č. 2, s. 100 - 111.

THYER, B.(ed.). 2001. *The Handbook of Social Work Research Methods*. Thousand Oaks, California: SAGE

Publications, Inc. ISBN 978-0-761-91905-6.

Etické problémy sociálního výzkumu v sociální práci

Josef Zita¹

Abstrakt:

Výzkumná praxe a etika. Bariéra „předotazovanosti“.

Podpůrné funkce rolí sociálního pracovníka (participace na výzkumu v sociální práci).

Etické problémy ve výzkumu – popis etických opatření, vyvážení rizik a zisků.

Etické kodexy výzkumných pracovníků.

Česká verze pro sociální výzkum ČSN ISO 20252:2006 publikovaná v polovině roku 2007.

Etické zásady výzkumu, makro-mezo-mikro úroveň výzkumu v tématech sociální práce, prohršky. Dobrá praxe. Situace v české krajině, trendy vývoje.

Epistemické podhoubí představují studenti ve studijním programu Sociální práce a sociální politika.

Několik etických zásad pro řešení úkolů diplomové (bakalářské) práce.

Metoda tvorby

Analogie k situaci prostředí v kvalitativním výzkumu v ČR, analýza, dedukce, komparace, postupy v opoře cílené odborné kompilace, participace studentů².

„Je méně etických problémů, které nesouvisí s výzkumem v sociální práci, než těch, které s ním souvisí“ (DuBois, Miley, 1998).

Kladu si vstoupí otázku, jež vychází z mnohosti a zdůrazňovanosti v sociální práci přítomných dilemat. Je-li sociální práce protkána etickými dilematy, pak i její výzkumný inventář musí být veden etickými zásadami a požadavky (výzkumným problémem však nutně nemusí být sama etika sociální práce). Obecně viděno, výzkumy týkající se lidí mohou přinášet či přinášejí etické problémy a dilemata.

Výzkum je nedílnou součástí sociální práce u všech jejích tří úrovní: makro – mezo – mikro. Provádí se v kontextu institucionálním i neinstitucionálním. Realizují-li výzkum výzkumné instituce pro tento účel zřizované, finančně, personálně, organizačně a technologicky zajištěné, hlásí se k standardům kvality, výzkumné praxe a etiky. V „nižších podlažích“ již taková etická ohlednost výzkumných šetřeních pokulhává. Ne snad z nevíšavosti k rostoucí relevanci tématu, spíše z neinformovanosti a neznalosti. Potíže se často objevují i nedopatřením, když výzkumník nemá dostatečnou prozíravost týkající se možných negativních důsledků. Jiní zvažují, zda potencionální přínos z výzkumného šetření převáží nad eventuálním obtěžováním či nebezpečím, které mohou účastníci výzkumu zažívat.

Mohu si zformulovat a položit sám sobě otázku, proč v české epistemické literatuře rámuující výzkumnou metodologii sociálně vědního výzkumu v sociální práci³ není tomuto věnována téměř žádná pozornost. Mám pouze omezené poznání v tomto směru, a pak je nutno brát v úvahu faktor času (kdy se u nás explorace začaly rozvíjet).

¹ PhDr. Josef Zita, Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, e-mail: josef.zita@uhk.cz

² Moje poděkování patří studentkám nástavbového magisterského studia sociální práce na domovské katedře Heleně Krupkové, Janě Pleskačové, Markétě Štěpánové a Bronislavě Chaloupkové.

³ zdůrazňuji, že ve výzkumu témat české sociální práce spočinul zatím výzkum pouze aplikovaný.

Z tohoto důvodu nemohu předloženou otázku zodpovědět, a když, tak pouze z části. V tom spočívá i důvod hojného citování zahraničních autorů v předkládaném textu.

„ [...] *malé etické bažiny* jsou běžné v obvyklé praxi výzkumu v sociální práci. To je na co se v každodenním etickém zkoumání zaměříme. [...] *etické zájmy by měly být součástí každého vašeho rozhodnutí, které uděláte ve vztahu k výzkumu sociální práce. Etika je zapojena do způsobů, kterými se chystáme formulovat naše výzkumné otázky, strukturuje naše postupy, určuje naše měřicí systémy pro sběr dat, zveřejnění výsledků našeho výzkumu*“ (Cournoyer, Klein, 2000).

Spolu s hlavními rolemi sociálních pracovníků bývají uváděny i další podpůrné funkce, které se týkají výzkumných aktivit v jejich sociální působnosti. Tyto role zahrnují:

- a) funkci strážce, který zajistí, že nové studie prováděné v organizacích splňují profesionální standardy,
- b) funkci obhájce na ochranu klientů a jejich soukromí,
- c) funkci propagátora výzkumu, který je prospěšný pro blaho klienta (Dudley, 2005).

Proč jsou hodnoty a etická opatření ve výzkumné činnosti důležitá? Výzkumné studie mohou být vedeny takovým způsobem, že jsou pro účastníky výzkumu škodlivé nebo pro ně představují vážné problémy.

Ve výzkumných studiích může dojít k několika typům etických problémů včetně fyzického poškození, psychického poškození, narušení soukromí, klamání účastníků, zkreslování nebo vymyšlení poznatků (Dudley, 2005). K nim se vztahuje vyvažování rizik a zisků.

Vztah sociálních pracovníků k výzkumným aktivitám začleňuje americký *NASW Code Ethics* (National Association of Social Workers).

Kodex výslovně hovoří o tom, jak by měl být výzkum veden v několika standardech, části 5.02 (a) a (b). Není pochyb v tom, že profesionální sociální pracovníci mají jasné etické povinnosti s ohledem na výzkumné aktivity. V těchto pasážích se říká: (a) Sociální pracovníci by měli monitorovat a vyhodnocovat sociální politiku, implementaci programů, a praktikovat ji. (b) Sociální pracovníci by měli podporovat a usnadňovat vyhodnocování a výzkum, aby tak přispěli k rozšiřování poznatků (NASW, 1997). V české krajině zatím zní výzkumná etika málo slyšně a zřetelně (v angažovaném akademickém psaní i v diskurzu pomyslné profesní komunity sociálních pracovníků). Určitou promluvu k ní poskytuje přečtení Etického kodexu výzkumných pracovníků v Akademii věd České republiky. Institucionalizace výzkumných norem a standardů (v nich též přítomná etická kritéria) stále pokračuje, v dopadu na výzkum v sociální práci (ČR) však méně znatelně.

V Etickém kodexu sociálních pracovníků České republiky (schválen plénem Společnosti sociálních pracovníků dne 19.5.2006) nalzáme pouhé naznačení akceptovat a podporovat výzkumné aktivity v části 2.5.6. Etické problémové okruhy „*Sociální pracovník eticky uvažuje při sociálním šetření, sběru informací, jednání ...*“. Určitou naději k začlenění slibuje konstatování „*společnost může doplnit a přizpůsobit etické zásady...*“. Dodejme, ty kodifikované i ty nepsané. Jinak u nás převládá mentalita považovat sociální výzkum v tématech sociální práce za něco praktikovi vzdáleného, pro praxi nic nepřinášejícího, rozsáhlého, nákladného a při vlastní práci zatěžujícího (až

obtěžujícího). Vezmeme-li v úvahu neoddiskutovatelný sociální fakt přetíženosti (stálé či cyklické) nemalé části sociálních pracovníků, pak připusťme a berme ohled. Všední den při výkonu profese „pohlcuje“. Pracovník pak může pohlcovat i osobní. Z vlastních kontaktů s různými branžemi sociálních pracovníků zaznamenávám i jiný přístup, kdy se čtou výzkumná sdělení a realizují se drobnější zkoumání. Myslím, že záleží na tématu (problému), kvalitě a především přístupnosti a srozumitelnosti sdělení či jiné formy publikační strategie. Vstřícnost a ochota podpořit alespoň minimálně studentské výzkumné aktivity (diplomové a bakalářské práce) prakticky je nezbytná pro mezigenerační reprodukci profese.

Inspirovatel pro nás může být začlenění „*ethics in social research*“ v publikaci S.Sarantakose *Social Research*, kde autor dovádí etiku až do jednotlivých metod a technik explorační¹. V části Tazatel (tazatelovy úkoly), jichž je sedm, pod (5) uvádí: *Vyhnout se zkreslení. To znamená, mimo jiné, že tazatel dodržuje zásady sociálního výzkumu a pracuje na objektivním a eticky založeném sběru dat.*

V bodě (7): *Vytváření a udržování pozitivních vztahů s veřejností, a to, stejně jako zajištění kontinuity výzkumu, pomáhá chránit pověst výzkumných institucí a posílení jejich postavení ve společnosti.* Vztahuje se k technikám rozhovorů v rámci metody dotazování (Becker, 1989, in. Sarantakos, 1998).

Étos zařazuje i do tréninku tazatele, který začleňuje pět prvků. Prvek (5): *Vybudování norem hodnotové neutrality, etiky, anonymity a důvěrnosti* (Martin, 1988, Vlahos, 1984, in Sarantakos, 1998).

Výzkumná šetření v tématech sociální práce a sociálních služeb jsou z hlediska jejich akceptace „terénem“ stále složitější a náročnější. Není cílem mého příspěvku identifikovat faktory s pravděpodobným negativním dopadem na ochotu podílet se na výzkumech. To se týká prakticky všech druhů sociálních výzkumů. Pokusím se upozornit alespoň na některé:

- „přezkoumanost“ populace, na kterou se doslova valí záplava různých výzkumů, včetně těch komerčních; platí tady známé rčení „čeho je hodně, toho je moc“, lidé se stávají neochotnými a chrání si své soukromí,
- snižuje se celková občanská participace ve veřejnosti,
- některé projekty budí zdání, jak je to rutinně snadné vyrobiť dotazník a zkoumat,
- nebývá jasné, jak se k výsledkům dospělo, vytrácí se věrohodnost explorační,
- koncový uživatel poznatků často postrádá transparentnost procesu prezentovaného výzkumu.

Svým dílem pokles ochoty (i důvěry) přivodily též etické prohřešky a k nim se vážící rostoucí složitost a závažnost etických otázek výzkumu.

V zahraniční metodologické literatuře je etika propracována do výzkumných metod a technik. Např. do druhů technik pozorování. Sarantakos zdůrazňuje, že zrovna tak jako v jiných metodách sběru dat by měly být etické problémy zvažovány velmi pečlivě. Podstata pozorování přináší etické a skutečné problémy, umožňuje pozorovatelům přímo zasahovat do osobního života konkrétních osob a v řadě případů pozorování z vnějšku jsou si toho pozorovatelé vědomi. Toto se stává zvláště

¹ Určité odlehčení pro výzkum v sociální práci umožňuje skutečnost nepoužívání experimentálních metod a výzkumných procedur. O to složitější to mají ve výzkumu psychologové a pedagogové.

významné, když subjekty neznají identitu přítomného pozorovatele, například když ten předstírá, že je členem studované skupiny. Pro některé autory, jež se zabývají etikou výzkumu, to není závažný problém a pokud by výzkumníky zdržoval od sledovaných výzkumných zájmů, zvláště když jsou přesvědčeni, že zkoumání je uskutečňováno pro dobrý záměr. Považují za oprávněné ukrýt jejich identitu, jestliže výzkum bude nakonec prospěšný společnosti a možná i jedincům. Jiní výzkumníci argumentují, že přehlížení etických problémů není přípustné, pozorovatelé by měli odkrýt svoji identitu, když vstupují do soukromé sféry lidí. Měli by odkrýt svůj skutečný záměr a cíle, v záměrech by měli být poctiví (Sarantakos, 1998). Doplňme, že je to zvláště citlivé téma, když se týká pozorování s intervencí.

Říká se, že „každá dobrá studie musí někoho rozlobit“ (Giddens, 1999: 525). To samozřejmě není intence výzkumné činnosti (i když, tato potřeba může mít pozitivní důsledky, neboť emoce představují aktivní vztah ke světu, v naší analýze pak ke svébytnému světu sociální práce a jeho klientům).

Etické problémy ve výzkumu

Fyzické poškození

Byť bychom ve výzkumu v sociální práci u nás asi jen těžko hledali nějaký doložený příklad fyzického poškození účastníka výzkumu, v ne tak vzdálené historii se tak dělo v sociálně zdravotní péči (věznice, zařízení pro duševně nemocné, jiná ústavní zařízení). Příkladem je *Tuskegee study*, USA započatá ve 30. letech 20. století (Dudley, 2005). Více informací o etických problémech této studie nalezne zájemce na webových stránkách (<http://cnn.com/HEALTH>). V české krajině jsem nějaký doložený příklad nenalezl, což ovšem neznamená, že v malé míře a nahodile nemůže k takovému poškozování docházet. Vnímavost se soustřeďuje především na poskytování sociálně zdravotní péče.

Psychické poškození

Může být stejně nebo více závažné než fyzické a často je méně možné ho odhalit. Nepříznivě dopadá na lidi, kteří jsou zvláště zranitelní, jako lidé s duševní poruchou a mentální retardací, oslabení senioři, velmi mladí lidé nebo ti, jež jsou nemocní. Lidé mající potíže s odmítnutím účasti ve výzkumu, patří k osobám náchylným k poškozením. Psychická újma se může projevit již v průběhu výzkumu, ale i mnohem později. Stejně tak by mohla být narušena oblast sebeúcty, nejvíce v případě, že osoba již měla vážné pochybnosti o vlastní identitě a hodnotě. (Dudley, 2005).

Narušení soukromí

Většina narušování soukromí a privátního života nebývá příjemná a bývá proto odmítána. Lidé se mohou cítit výzkumem dotčeni (i sociální pracovníci ve svém profesním a pracovním životě). Někdy jsou studie nepatřičné, protože zbytečně příliš pronikají do soukromí. Prováděné studie mohou být neetické, pokud pronikají do soukromí účastníka bez předchozího poskytnutí dostačujících informací o výzkumu. Zvláště při zařazování otázek, které mohou být nepříjemné (např. zkoumání jedincovy diagnózy, sexuální orientace, prohřešky v mládí, alkoholismus rodičů apod).

V řadě oblastí sociálního života se část populace věnuje praktikám, o kterých si nepřeje zveřejňovatelnost (profesní proviňování, úplatnost –ta již pronikla u nás i do sociálních služeb, aj.). Právě při takovéto invazi do soukromí vyvstávají vážné etické problémy. Je nutné brát v úvahu i potřebu ochrany výzkumníka. Obavu o narušování soukromí by mohl vyřešit informovaný souhlas, který pak opravňuje i ke zkoumání témat intimních a prestižních. Jsou-li dotazovány děti, je souhlas jejich rodičů či zákonných zástupců nezbytný. Informovaný souhlas podává lidem vysvětlení výzkumu a jasnou možnost volby zúčastnit se nebo ne. Dbát na to, aby soukromí nebylo nadbytečně narušováno.

Klamání účastníků

Etické není, když ve výzkumu dochází ke klamání lidí, nebo tito nejsou informováni, že se stali výzkumnými subjekty. V dnešní době již nelze postupovat ta, jak v konci padesátých let minulého století činil americký sociolog E.Goffman a výsledek poznání podal ve známé knize *Asylum* (1962). Získal od ředitele ústavu pro duševně nemocné souhlas, aby provedl studii prostřednictvím zúčastněného skrytého pozorování. Nikdo z personálu a chovanců nebyl o prováděném výzkumu informován. Po dobu 2 let se v předstírané roli asistenta ředitele volně pohyboval po ústavu a provádět studii. V té době nebyl považován takový postup za neetický. Dnes v USA federální zákony podobné studie zakazují (Dudley, 2005).

Výzkumníci bývají vedeni dobrými úmysly, když vědomě klamou své účastníky výzkumu. Pak vystává otázka, jaké jednání výzkumníků v pohledu etiky je ještě přijatelné? V názorech na to se badatelé-metodologové-publicisté odlišují. Kudy by měla vést hranice mezi „přijatelným“ a „nepřijatelným“ konáním? Lze odůvodněně uplatnit v určitých výzkumných situacích utajování, klam či trik? „Stupně volnosti“ ve variantách odpovědí budou na takovou to otázku zase odlišné. Použít jen výjimečně, zdůvodněně, a to tehdy, když nemáme k dispozici potřebnou paralelní výzkumnou metodiku pro získání potřebných validních údajů. Pak ale musí existovat adekvátní důvod pro takový výzkum, např. lichva v pohledu sociální práce a v dopadu na celou společnost.

Je v tom špatný úmysl výzkumníka, když použije indikátorů, jejichž prostřednictvím se dotazuje na něco jiného, ale ve skutečnosti soustřeďuje data a údaje, které nutně k explanaci jevu potřebuje?

Zkreslování poznatků

Příčinou tohoto závažného etického problému je nepoctivost výzkumníka. Může k tomu dojít, pokud jsou výzkumníci zklamáni svými zjištěními, a tak je mírně pozmění ve svůj prospěch a výhodu. (Dudley, 2005).

Může to být také v očekávání jiného poznatkového výsledku, začne působit známý Pygmalion efekt (aby to vyšlo tak, jak já očekávám a potřebuji). Badatel se stává zajatcem svého očekávání. Ke zkreslení může dojít z metodologické neznalosti výzkumníka, když ne zcela rozumí použitému epistémickému instrumentáři. Také při povrchní, nikoli hlubší, interpretaci zjištěných dat a údajů. „*Nepřípustným etickým proviněním je jejich záměrné překrucování, pozměňování a zavádějící interpretace*“ (Hendl, 2006: 540). Pokud mají být studie brány vážně jedinci, jež využívají jejich výsledků, musí být schopni věřit v poctivost a přesnost výzkumné správy (Dudley, 2005).

Anonymita znamená situaci, kdy výzkumník nezná jména lidí, kteří poskytli potřebné informace. Tím zároveň „zavírá dveře“ k jejich identifikaci dalším lidem. Spolehlivou výzkumnou technikou k tomu mohou být anonymní dotazníky.

Ačkoli anonymita není typickým požadavkem při vypracování výzkumné studie, může být někdy její příslib užitečný při podpoře účastníků, aby odpovídali na otázky otevřeně a čestně v nejvyšší možné míře. (Dudley, 2005). Výzkumník musí vynaložit snahu k zajištění, že důvěra je ve studii ctěna. K důvěře se váže důvěryhodnost, důvěra¹ ji v mnohém podmiňuje. M. Smutek (2005: 101) uvádí jeden z požadavků důvěryhodnosti evaluačních procedur implicitně. Evaluátoři „*Musí explicitně dokumentovat, jak došli k hlavním závěrům provedené evaluace*“. Obdobně je tomu u řízení evaluability hodnoceného programu, kdy se požaduje „*Dosažení souhlasu k provedení evaluace*“ (2005: 90).

Ke zkresení dochází i tehdy, pokud výzkumník nebere vážně a odpovědně použité výzkumné metody (nebo jim dobře neporozuměl) a holedbá se výzkumnými technikami. Setkáváme se i s velkými výzkumy, v nichž je patrná vysoká odborná znalost v tématu, avšak viditelně nízká metodologická kompetenčnost.

Vyvažování rizik a zisků (balancování zisků a ztrát)

Nežádoucí účinky se považují za cenu rizika. Obecně platí, že zhodnocení rizik poškození lidí musí být vyváženo zhodnocením potenciálních zisků, které ze studie mohou vzejít. Realizované výzkumy jsou většinou primárně zaměřeny ve prospěch lidí v řadě důležitých věcech. Studie, které striktně dodržují etické standardy, včetně informování účastníků o možných rizicích poškození a získání jejich výslovného souhlasu, by měly řešit rovnováhu potřebnou mezi riziky a zisky. Obecněji zvažováno, objeví-li se újma vzešlá ze studie, pak je tendence považovat ji za dopad, který stál za riziko (Dudley, 2005).

Etické otázky hrají ve společenskovedním výzkumu důležitou roli, proto byly stanoveny některé zásady, které by měly být v průběhu jeho provádění dodržovány. Pomáhají zabránit etickým problémům, které se v průběhu studie mohou objevit.

Budeme-li stoupat po vertikále stupňů výzkumu až do pater nejvyšších, dojdeme k produkci vědeckých poznatků. Ke kvalitě výzkumné vědecké práce napsal T. G. Masaryk: „Jít za poznáním, to je, pane, život svrchovaně činný. Když řeknete věda, říkáte tím také úsilí, trpělivost, vytrvalost, obětavost, poctivost – samé požadavky života činného – a života mravního“ (K. Čapek: Hovory s T. G. Masarykem).

Úcta k lidskému životu a k lidem obecně, především neškodit, konat dobro jsou elementární etické zásady.

Mezi nejdůležitější etické zásady výzkumu v sociální práci patří:

- důvěrnost (diskrétnost)
- informovaný souhlas účastníků
- monitorovaný vliv studie na účastníky a v případě potřeby nabízení pomoci
- zapojení účastníků výzkumu do rozhodování týkajícího se výzkumu
- výběr výzkumníků bez střetu zájmů. (Dudley, 2005).

¹ F. Fukuyama (1996) uvažuje různé formy důvěry. [...] Japonsko, Německo a částečně USA představují země s vysokou mírou generalizované důvěry. [...] Země s extrémně nízkou mírou důvěry pro něho představuje Rusko a některé další bývalé komunistické státy (Keller 2008: 112).

Důvěryhodnost (diskrétnost).

„[...] *bez důvěry není možná existence lidské společnosti*“ (Keller 2009: 111). Důvěra zakládá etické jednání, to naopak zakládá důvěru. Pocit ontologického bezpečí (Giddens, 1998) v abstraktním systému společenské ochrany zajišťuje v každodennosti institucionálně i sociální práce. První etickou zárukou je poskytnout ochranu všem účastníkům výzkumu zajištěním důvěryhodnosti a anonymity. Zároveň musí být výzkum proveden v souladu s platným zákonem č.101/2000 Sb. o ochraně osobních údajů a jejich uchování v informačních systémech. Důvěrnost znamená záruky výzkumníka za situace, kdy zná jména účastníků výzkumu, že tato nezveřejní/ neodhalí v prostoru mimo vlastní výzkum. V sázce je i možná stigmatizace účastných osob. Týká se též zabezpečení, že účastníci výzkumného šetření nebudou identifikováni podle zpracovaných a interpretovaných získaných dat a údajů. Výjimkou může být souhlas respondenta/informanta nezakrývat svoji identitu, nedělá jim to potíže.

Sám jsem se zabýval těmito problémy ve vazbě výzkumné procedury případových studií před rokem zde na UHK v rámci V.Hradeckých dnů sociální práce (Zita, 2009 b).

Jedním z důvodů menšího užívání případových studií ve výzkumu v sociální práci je nejenom jejich náročnost kladená na zpracování, nýbrž také jejich etická dimenze. Zvláště tehdy, když badatel volí jako nosnou výzkumnou metodu dlouhodobější pozorování, druhově pak přímé, zúčastněné *inkognito* pozorování, doplněné o pozorování s intervencí¹. Jedná se o krajní strategii, jinak to však nejde, neboť pozorovaný objekt by vědomou participací na výzkumném šetření nepřijal (např. mladý zvláště závažný recidivista s minulostí, přítomností a na cestě ke své budoucnosti). Podobné je to při obsahové analýze dokumentů (v sociální práci vedených agend, soudních rozhodnutí, posudků odborníků, formálních protokolů apod.)² Proto se nesmí uveřejňovat identifikační údaje osoby (osob), neveřejné informace, neoficiální dokumenty. Audiovizuální záznamy lze použít pouze u určitých typů studií, a to za podmínky, že ke zveřejnění dají souhlas sami „nositelé“ příběhů. Kódování (jako druh utajení, zakrývání), pokud neznejasňuje případ a nevede k jeho rozpadávání, je často nutností. Zabezpečeny by měly být i ukládané záznamy. Pozměněn také může být sled dějů a situací, intervenčních kroků, ovšem za podmínky, že nebude narušena konzistentnost skutečných fází a kroků příběhu. Mohou být také použity šikovně zařazované „klamné“ mikropříběhy, tzv. „*plané květy*“, které jsou však pro situační analýzu a explanaci skutečného sledovaného příběhu bezvýznamné. Etické aspekty jsou složitou a náročnou záležitostí u tzv. „ostrých“ problémů, u „neostrých“ pak zeslabují až mizí.

Určitou toleranci vůči rizikům si musí řešitel vytvořit. Najdou se lidé, kteří přiznají svoji nepřízeň osudu, podcenění situací, selhání, zlákaní a otevřeně o tom promluví. Doplní jak na tom byli, co prožívali, jak hledali řešení a nacházeli pomoc, jak

---

¹ V řadě našich domácích i překládaných učebnic sociologického výzkumu (ale i v jiných oborových metodologiích), je přímé zúčastněné skryté pozorování uváděno jako efektivní výzkumná technika, umožňující získat data či údaje s vysokou mírou platnosti. Minimalizována je interakce s pozorovanými subjekty, přístup není obtusivní.

² Utajení může být použito výjimečně, po důkladném zvážení a expertní konzultaci, v sociální práci u výzkumů poznatkově velmi žádoucích a společensky přípustných, pokud nelze použít jiné výzkumné procedury.

na tom jsou dnes. Tady v HK v nedávné době besedovaly 2 ženy na setkání v Adře o domácím násilí na nich páchaném. Pak etických problémů není.

Důvěryhodnost se vztahuje také na výzkumníka a též na instituci, která výzkum garantuje (umožňuje) či realizuje. Důvěra jistí účastníky k účasti a setrvání ve výzkumu, značně podmiňuje a ovlivňuje věrohodnost získaných informací. Jejich validita závisí od toho „jak je formulována tazatelská otázka, kým, kde a kdy je položena“.

Souhlas s účastí ve výzkumu (informovaný souhlas)

Získání souhlasu se nejenom doporučuje, ale je nezbytným předpokladem výzkumné studie. Výzkum lze provést jen s osobou, která nám jej poskytla. Získání informovaného souhlasu je nezbytným etickým opatřením. (Potencionální) účastníci by měly poskytnout souhlas dříve, než se stanou participienty výzkumu. Poskytnuté informace musí být sděleny jasně a na odpovídající úrovni jejich inteligence. Zaručena má být jednoduchost k pochopení. Informovaný souhlas znamená, že účastníci jsou plně informováni o studii předtím, než se předpokládá, že dají souhlas k účasti. „Některé typy informací by v rámci informovaného souhlasu měly být výslovně uvedeny včetně:

1. obecné cíle studie, účel výzkumu
2. kvalifikace a organizační příslušnosti výzkumníka
3. očekávání od účastníků výzkumu (např. kolikrát budou dotazováni, kdy a kde budou rozhovory probíhat, jaký druh otázek jim bude předkládán, jak dlouho budou rozhovory trvat atd.)
4. ujištění o důvěrnosti (a pokud to není možné, dát jasné vysvětlení, jak a komu budou identity účastníků odhaleny)
5. identifikace možných negativních dopadů na účastníky, které by studie mohla mít
6. identifikace potencionálních výhod plynoucích z účasti
7. výslovné připomínky, že účastníci mohou kdykoli svou účast zastavit a že ukončení nebude mít žádné negativní následky
8. jméno někoho, kdo bude moci být osloven, pokud budou mít účastníci nějaké otázky nebo obavy.“ (Dudely, 2005). Dodatek k cílům výzkumu. Ty by měly být posuzovány též podle etických měřítek. Měly by sloužit lidem a nebyť v rozporu s lidskými právy.

Rozsah informace, který je uveden v protokolu o informovaném souhlasu je třeba zvažovat. Účel výzkumu musí být vysvětlen, avšak přílišné množství informací by mohlo vyvolat zpětně vazebný efekt (v podobě „očekávaných“ odpovědí). Naopak poskytnutí mála informací může být vnímáno jako klamné a neetické. Informovaný souhlas může být poskytnut v písemné nebo ústní formě. Informace poskytnuté v psané podobě lze lépe prostudovat a tím i pochopit (i tak je dobré vysvětlení s účastníky prodiskutovat). Výhodou je, že podpis účastníka výzkumu na formuláři informovaného souhlasu je průkaznou evidencí toho, že souhlas byl poskytnut¹. U některých potencionálních účastníků výzkumu narazíme na překážky pro které nelze písemný souhlas získat (smyslové omezení, nedobrovolní klienti sociální práce, bezdomovci a další), pak je možná ústní podoba dání souhlasu. U dotazníkových šetření lze poučení o informovaném souhlasu začlenit do průvodního dopisu nebo do úvodní části dotazníku.

---

¹ Většina univerzit a sociálních zařízení v USA písemný souhlas vyžaduje.

Velmi důležité je zdůraznění, že účast na výzkumu je ryze dobrovolná. Nikoho k ní nelze nutit či na něj vyvíjet nepřiměřený nátlak. Výzkumník by měl být připraven i na odmítnutí přijmout účastenskou úlohu ve výzkumu, posoudit důvody odmítnutí (ty však nemusí být sděleny) a zvážit použití motivačních argumentů¹. Zároveň má účastník výzkumu právo kdykoli od výzkumu odstoupit, aniž by to pro něj mělo nějaké negativní následky. Je-li výzkum prováděn s dětmi nebo osobami, které mají postižení, jež jim omezuje schopnost porozumění informacím, je nutné, aby výzkumná situace byla ošetřena dalšími adekvátními ochrannými postupy. Např. u dětí může informovaný souhlas poskytnout pouze zákonný zástupce (Dudley, 2005). V USA fungují Institucionální hodnotící komise (*Institutional review boards*), neboli IRB, kterou tvoří skupina lidí v instituci, kteří byli určeni, aby vyhledávali etické standardy, rozvíjeli a vyhledávali etické standardy, monitorovali etická ustanovení všech výzkumů realizovaných/podporovaných danou institucí.

V publikaci *Research methods for social work: becoming consumers and producers of research*, kapitola 3 „Research Ethics and Social Work’s Mandates“ (Dudley, 2005) jsou uvedeny: Příklad prohlášení o informování uživatele, Dopis informovaného souhlasu 1, Dopis informovaného souhlasu 2, Informace požadované v typické podobě informovaného souhlasu.

Z důvodů nutného omezení rozsahu mého příspěvku tyto v jejich znění neuvádím.

Zapojení účastníků do rozhodování

Pro účel zvýšení ochrany účastníků výzkumu se využívá poznatků akčního výzkumu, ta se zvýší, když se na výzkumu podílí ti, kterých se týká (zapojení do rozhodování s důrazem na některé sekvence průběhu výzkumu). Mohou participovat na přípravě šetření a jeho zaměření, sdílet své představy a názory, navrhnout korekce k již formulovanému zadání. Podávají zpětnou vazbu, jež se netýká pouze etických otázek, prostřednictvím individuálních či skupinových rozhovorů (focus groups). Zapojení účastníků do rozhodování jsme celkem úspěšně odzkoušeli v Hradci Králové při realizaci *Survey zjišťování potřeb a přání uživatelů sociálních služeb* (Zita, 2006).

Tazatelské otázky v souvislosti s etickými problémy:

- Je pro Vás toto zaměření důležité a smysluplné?
- Jaké aspekty tohoto zaměření, jestli nějaké, pro Vás i pro ostatní účastníky mohou být obtížné k projednání?
- Jaké zvláštní otázky ochrany soukromí je třeba řešit v souvislosti s tímto zaměřením?
- Jaké specifické kulturní a generové otázky mohou vyžadovat větší pozornost v navrhovaném zaměření? (Dudley, 2005).

Monitorování účinků studie a nabízení pomoci.

Výzkumník je povinen sledovat vliv probíhajícího výzkumu na jeho účastníky a být připraven zabránit vzniku jakékoli újmy. Je to dáno jejich odpovědností za ochranu

---

¹ Důvody odmítnutí (Becker 1989, Puris 1995, in. Sarantakos 1998): není zájem o toto téma, nesouhlas s cílem výzkumu (kvůli podezření nebo strachu), výzkum je proti respondentově profesionální práci nebo závazkům. Faktory, které mohou podporovat respondenta k účasti na výzkumu. Mohou to být altruismus, slušnost, zájem mluvit o současných problémech, emoční úleva pomocí mluvení o vlastních problémech, pocit důležitosti, povinnost vůči zadavateli nebo výzkumné agentuře, nuda a zvědavost.

účastníků výzkumu (s odkazem na informovaný souhlas participanta šetření). V průběhu výzkumu by měly být prováděny rozhovory s jeho účastníky. Připomínáme, že i vedoucí bakalářských a diplomových prací jsou odpovědní za etickou stránku studentovy práce.

Pokud dojde k poškození, mají být vyhledány jeho zdroje a kontaktovány příslušné organizace, které mohou pomoci vzniklou situaci řešit a minimalizovat další negativní následky (Dudley, 2005: 50).

Výběr výzkumníků bez střetu zájmů.

Zásadní etický požadavek zajišťující valenci výzkumu a jeho výsledků/přínosů. Zkreslování poznatků ohrožuje integritu výzkumu a bezpečí jeho účastníků. Nejenom metodologická průprava a praxe, výkon poctivého „řemesla“, nýbrž i výzkumník nemající zájem na výsledcích studie (padni komu padni), naopak mající odolnost vůči intervencím do závěrů výzkumu, to vše dohromady vytváří předpoklad nezkreslení finálních poznatků. Shrnuto, výzkumníci by se neměli ocitnout v pozici střetu zájmů. Jedná-li se o výzkum zaměřený na závažné otázky organizace poskytující služby, pak angažovat kvalifikované externí výzkumníky, jež disponují autonomií a svobodou. Pokud jsou poznatky publikovány, pak strážcem etiky výzkumu mohou být oponenti závěrečné výzkumné zprávy.

Nyní otočme gard. Požadavek étosu vchází do psaní posudků. Ty mají být objektivní, věcné, přesné a spravedlivé. Úloha recenzenta není vůbec snadná, zvláště pak, když dospěje k hodnocení zamítá se. „Ani při zamítnutí nezapomeňte na etiku.: i když jste se v posudku nevyvarovali ostrých formulací (někdy to skutečně nejde), je posuzování záležitostí neveřejnou, o níž byste neměli diskutovat s jinými pracovníky, alespoň ne před veřejným oponentním řízením. Posuzovanou práci nesmíte nikomu ukazovat a poznatky získané jejím čtením nemůžete použít, aniž byste získali souhlas autora nebo ho (až po zveřejnění textu!) citovali“ (Šesták, 2000: 134-135).

Za neetické se též považuje formální posuzování, bez pečlivého prostudování předloženého textu.

Epistemické podhoubí výzkumu v tématech sociální práce tvoří studenti, jež se potýkají s řešením svého diplomového úkolu či úkolu bakalářské práce. V přednáškách a cvičeních k metodám sociálního výzkumu se setkávají s etikou výzkumné práce. Děje se tak v návaznosti na filozofický výklad etiky a témata etiky v sociální práci v rámci předmětu teorie a metody sociální práce. Důležitou úlohu v jejich dozrávání sehrávají vedoucí (konzultanti) jejich prací.

Několik navrhovaných etických zásad k vypracování prací:

- * nedoporučuje se volit informanty či respondenty z řad blízkých studentů či spolupracovníků,
- * nevytvářet zkoumaný soubor z řad služebně podřízených (to se týká především studentů v kombinované formě studia), to ohrožuje reliabilitu výzkumného nástroje a validitu získaných poznatků,
- * možné etické problémy uvést ve výčtu rizik výzkumu,
- * vážit spojování výzkumných šetření s kontrolními mechanismy v sociální práci (přítomnost prvku moci nad klientem),
- * pracovat s myšlenkami někoho jiného (citovat, nezcizovat) lze, dále je

rozvíjet,

- * naučit se rozpoznávat získané „očekávané“ a „naučené“ odpovědi,
- * vedoucí práce či konzultant by neměl převzít roli hlavního informanta v dotazování,
- * a ještě jedno dobré upozornění: existuje elektronický systém na detekci studijních plagiátů.

Důraz na dodržování výzkumné etiky klade J. Šanderová (2005) v pojednání o žánru (metodě) odborné kompilace, když tuto doporučuje (samozřejmě k uvážlivé volbě) užít k vypracování studentské bakalářské či diplomové práce. Nezaměňovat však s neodbornou (neetickou) kompilací, která spočívá ve zcizování, vykrádání autorských textů. Zdůvodňuje použití tím, že většina vysokoškolských učebnic je psána právě za použití odborné kompilace. Její vymezení: uspořádaný výklad nějakého problému s využitím více a různých zdrojů. Má být zařazena do širšího kontextu tématického, historického a epistemologického. Může představovat krok k dalšímu zkoumání tam, kde se „stojí na místě“ (takových situací není v sociální práci málo).

Požadavky:

- musí mít jasně formulovaný záměr, cíl
- uspořádanost – seřazení až klasifikace jednotlivých poznatků/ syntéza názorů na určitý problém
- logická provázanost
- vlastní stanovisko studenta (čím autor upoutal pozornost)
- dodržení publikační etiky (označení a odkaz na zdroje, odkazy zde představují základní argumentaci).

Závažná je ochrana studenta-výzkumníka, zvláště pak při provádění terénního výzkumného šetření během práce na řešení diplomového úkolu. A to nejen fyzická, ale též v důsledku možných etických dopadů jeho badatelské práce. Pokud se rizika jeví jako nepřijatelná, nedoporučuje se ve studii pokračovat.

Studenti mohou získat statut spoluřešitele výzkumného úkolu, jehož hlavním řešitelem (koordinátorem) je jejich učitel (např. granty specifického výzkumu). Participují na řešení dílčích částí či zabezpečují jiné úkony s explorací spojených (dotazování, pozorování, překlady apod.). Pak by bylo neetické pominout při publikování výsledků jejich účast a přínos.

V uvedení spoluautorství se projevuje epistemická sounáležitost. Vzorce jeho uvádění mohou být různé, určitá zvyklost se však ustálila. Na prvním místě bývá uveden ten, kdo odvedl největší kus práce, což může být i student/ka. Dílčí individuální přínos může být též vyjádřen poděkováním či v adresných poznámkách vedených pod čarou.

Závěr

Může být pro nás až odrazující, když si uvědomíme kolik etických problémů se může objevit ve výzkumu. Proto hledáme záruky, které mohou zabránit jejich výskytu či jejich případný dopad zmírnit. Etické problémy nelze od výzkumu v sociální práci odštěpit. Postrádáme však jejich výklad, který by byl veden snahou o určitou kohezi,

zvláště pak u eticky citlivých témat. Ve svém příspěvku jsem se zaměřil převážně na kvalitativní výzkum v sociální práci, neboť v současnosti v této převažuje (Zita, 2008a.: 87). V kvantitativním výzkumu platí také mnohé etické, co je požadováno v kvalitativní strategii. V analyzované oblasti má však svá specifika, když v něm vládou tradiční přístupy.

Dá se předpokládat, že v průběhu výzkumné situace mohou nastat skutečnosti až překvapivé, řekněme výzkumnou procedurou „neošetřené“. Vyžadují vnímavost výzkumníka a jeho interpretační schopnost s následující reakcí. Úloha výzkumníka se nemění, mění se však jeho role. Dřívější moc nad výzkumnou situací (a tím většinou i moc nad nositelem informace) a „samozřejmost“ vcházet do lidského soukromí, se tenčí. Ve své sebereflexi se sám stává jednou z proměnných výzkumné situace. Fenomén výzkumné etiky v tématech sociální práce je značně složitý, málo konzistentně rozkrytý a odborně popsáný, možná některými metodology kvalitativního výzkumu až příliš glorifikovaný. Určité odlišnosti v dotazování či měření vyvstanou tehdy, zdali jsou tato epistemicky zaměřena na osobu informanta/respondenta nebo na jev/problém. Výzkumnou etiku lze zobrazit ve dvou protikladných pólech a jejich střetů. Na straně jedné stojí kompetence výzkumníka zabývat se problémem, který je relevantní a společensky sledovaný, na straně druhé právo člověka na soukromí a ochranu před dotěrností, neřkuli jeho účelovým zneužitím. Ochrana práv účastníků výzkumu musí být dostatečně zajištěna. Procesy individualizace společnosti se i u nás rozvinuly poměrně rychle a razantně. Dopad ve výzkumu to má na ještě do nedávna tak výtěžný výzkumný nástroj, umožňující zjišťovat skutečné chování a jednání lidí, jako je např. přímé zúčastněné skryté pozorování (inkognito). To bude zřejmě možné realizovat pouze ve zvláštním výzkumném režimu. Dobrá praxe ve výzkumu sociální práce nemůže absentovat jeho etické dimenze.

Ve svém příspěvku se nezabývám publikační etikou, čímž ji ale neodsouvám stranou. Odkazuji na Z.Šestáka (2000: 97-99).

Výzkum v sociální práci je svým charakterem synkretický. Odvozeno od skutečnosti, že sama sociální práce ve své teorii i praxi je obor transdisciplinární. Způsob, jak pomocí určitých principů a postupů dosáhnout pravdivého poznání, není proto jediný. Oblast problémů, které řeší sociální práce je potenciální sférou zájmu výzkumníků různých oborů. Zájemce o etické problémy a otázky psychologického výzkumu odkazujeme na publikaci M.Miovského *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*, Grada 2006. Vědom si tohoto, orientovali jsme se zásadně na jiné zahraniční autory, než ty Miovským uváděné.

Literatura:

- DUBOIS, B., MILEY, K. K. *Social Work an Empowering Profession*. Boston: Ally and Bacon, 1998.
- DUDLEY, J., R. *Research methods for social work: becoming consumers and producers of research*. USA: The University of North Carolina at Charlotte, 2005.
- COURNOYER, D. E., KLEIN W. C. *Research Methods for Social Work*. Boston: Allyn and Bacon, 2000.
- GIDDENS, A. *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998.

- GIDDENS,A. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999.
- HENDL,J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005.
- KELLER,J. *Nejistota a důvěra aneb K čemu je modernitě dobrá tradice*. Praha: SLON, 2009.
- SARANTAKOS,S. *Social Research*. London: Macmillan Press LTD, 1998.
- SMUTEK,M. *Evaluace sociálních programů*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005.
- ŠANDEROVÁ,J. *Jak číst a psát odborný text ve společenských vědách*. Praha: SLON, 2005.
- ŠESTÁK, Z. *Jak psát a přednášet o vědě*. Praha, ACADEMIA, 2000.
- ZITA,J. *Survey potřeb uživatelů sociálních služeb (r.2006)*. Výzkumná zpráva, 8 uživatelských skupin. Magistrát města Hradec Králové (opora komunitního plánu sociálních služeb), květen 2006, stran 216.
- ZITA,J. *Binární imaginace sociální práce. Sociální práce jako „tichá profese“, nebo „morfogenetická společenská instituce“?* Časopis Sociální práce/Sociální práce č.2/2008a, roč.8. s, 80-89.
- 31.ZITA,J. *Druhy případových studií v sociální práci (case study method)*. In. Janebová,R., Smutek,M. *Posuzování životní situace v sociální práci: sborník z konference V.Hradecké dny sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008b, s.206-218.
- Zákon č.101/2000 Sb. o ochraně osobních údajů a jejich uchování v informačních systémech.
- Etický kodex výzkumných pracovníků v Akademii věd České republiky.
[http://abicko.aver.cz/cs/2006/12/etický-kodex-vyzkumnych-pracovniku-v-akademii-ve...](http://abicko.aver.cz/cs/2006/12/eticky-kodex-vyzkumnych-pracovniku-v-akademii-ve...) staženo 8.9.2009

Dilema mezi etikou spravedlnosti a péče v sociální práci

Bohuslava Durčáková¹

Abstrakt:

The gender aspects are one of the essential components of moral decisionmaking in social work. How much does the gender influence the moral and ethical judgements and how much do they become evident in the practice of soc. work? There are introduced 2 basic theories of moral maturation- C. Gilligan and L. Kohlberg. Both of them react to gender roles and both of them reply to another dilemmas and dichotomies in soc. work practice.

Úvod

Charita a péče o děti, seniory, nemocné a sociálně slabé byly v historii téměř vždy doménou žen, a to, alespoň v posledních 3 stoletích, převážně manželek zámožných, vlivných mužů. Historický vývoj této profese předurčil, že pojem „sociální pracovník-muž“ byl v České republice relativně novým fenoménem. Může se muž uplatnit na poli sociální práce i přesto, že péče a pomoc, které patří k hlavním myšlenkám pomáhajících profesí, jsou tradičně spojovány spíše se ženami?

Genderová segregace profesí

Pokud, stejně jako většina autorů zabývajících se genderovými teoriemi vycházíme z konceptu sociálního konstruktivismu, pak sociální konstrukce „typicky ženských a typicky mužských genderových rolí“ předurčuje očekávané chování a jednání od obou stran. Jestliže se v průběhu posledních několika století vyvinuly profese a aktivity, které náleží jednomu či druhému genderu, musíme počítat i s problémy, které přináší nárůst počtu mužů v soukromé sféře a naopak žen ve veřejné. Projevy genderové segregace lze pozorovat již v kojeneckém věku, ve školství, a následně i na trhu práce.

Ve statistikách ČSÚ (Ženy a muži v letech 2005:42-66) vypátráme povolání vykonávaná téměř výhradně muži nebo jen ženami. Mezi deset povolání, v nichž je téměř 100% zastoupení žen, patří převážně povolání spojená s péčí (zdravotní sestry, porodní asistentky a ošetřovatelky v různých formách a odděleních zdravotní péče, pečovatelky v domácnosti, učitelky v předškolní výchově a dělnice pracující v oborech tradičně připisovaných ženám, tedy obsluha šicích a vyšívacích strojů, pradleny, žehlíčky a nižší administrativní funkce jako písárky, opisovačky a stenotypistky). Naopak mezi tradičně mužské profese jsou zařazována povolání zaměřená na obsluhu a řízení těžkých strojů, nákladních automobilů, zaměstnání jako strojvedoucí, horníci, zedníci. Jestliže se zaměříme konkrétně na sociální práci, nabízí ČSÚ další údaje srovnávající různá povolání u žen a mužů v perspektivě deseti let mezi rokem 1993 a

¹ Mgr. Bohuslava Durčáková, Ústav pedagogických a psychologických věd, Fakulta veřejných politik Slezská univerzita v Opavě, E-mail: bohuslava.durcakova@fvp.slu.cz

2003. V odvětví činnosti definovaném jako „Zdravotní a sociální péče, veterinární činnost“ pracuje průměrně 230 tisíc žen a průměrně 62 tisíc mužů. Za deset let se podíl mezi muži a ženami neměnil prakticky vůbec. Podle Vodákové (1995:42-45) je sociální péče feminizována z 89%, zdravotní služby z 79% a obchodní služby z 75%. Do roku 1989 navíc všechny společenské a ekonomické struktury, ve kterých v té době fungovaly převážně ženy, zažívaly postupný pokles prestiže a společenský propad (Čermáková 1995:10-11).

Studie, která měla prokázat rozdíl v průbojnosti mezi muži a ženami (Gilligan 1982:43,66-88), využila tematického apercepčního testu. Respondentům a respondentkám byly předloženy obrázky s nějakou situací a ti měli za úkol vytvořit vlastní příběh, ke kterému by se obrázek hodil. U respondentek se velmi často objevoval stejný nebo podobný motiv strachu z úspěchu. Žádná z ženských postav, které v příbězích figurovaly, nebyly nijak úspěšné, ale vždy preferovaly vztah s ostatními postavami. Gilliganová popisuje jeden z příběhů, kde se z malé holčičky sedící v lavici (původní zadání na obrázku) stala velmi úspěšná studentka, byla nejlepší ve třídě a z toho důvodu ji spolužáci nesnášeli a šikanovali. Z tohoto a dalších příběhů vysledovala právě strach a nepříjemné pocity z úspěchu ženy, jelikož tento úspěch ji distancuje od ostatních lidí a deformuje nebo ničí vztahy s nimi. Naopak u mužských respondentů se častěji objevoval strach z intimity.

Teorie morálního vývoje podle Kohlberga

Koncem šedesátých let minulého století publikoval americký psycholog L. Kohlberg společně se svým týmem na Harvardské univerzitě teorii morálního vývoje jedince. I přesto, že tato teorie vyvolala již krátce po svém uveřejnění řadu kritik, a to i ze strany Kohlbergových spolupracovníků, její základní body zůstaly v odborném diskursu dodnes platnými.

Kohlbergova teorie morálního vývoje se nezabývá tím, co jedinec právě dělá, ani jeho postojem, zda činnost, kterou dělá je dobrá nebo špatná, nýbrž morální dospělostí individua, důvodem, proč něco posuzuje jako dobré nebo zlé. (de Casterlé, Roelens, Gastmans 1998:829-835). Kohlberg rozpracovává tři hlavní stádia mravního vývoje, pre-konvenční, konvenční a post-konvenční, která se vždy dále dělí na dvě období.

V pre-konvenčním stádiu, typickém pro prvních deset let života, jedinec ještě nedokáže zcela pochopit a přijmout společenské konvence a řídí se spíše hédonistickým principem odměny a trestu, konvenční stádium pak znamená posun od infantilního egoismu ke kognitivní akceptaci skupinových hodnot a norem. Tato změna probíhá řádově během druhé dekády života. Jedinec by měl přestat posuzovat své chování podle důsledků a začne se orientovat spíše na vyplnění očekávání skupiny a společnosti. V post-konvenčním stádiu si jedinec vytvoří širší vnímání společnosti a schopnost abstrakce, začne si formulovat vlastní univerzální morální principy, nezávislé na jakékoli vnější autoritě, které lze aplikovat na jakékoli jednání, ve kterékoli společnosti. Pokud tohoto stádia jedinec dosáhne, jeho hlavními morálními hodnotami

se stane obecné dobro a společenský užitek, spravedlnost a nestrannost, reciprocita, zachování lidských práv a lidské důstojnosti.

Alternativní teorie Gilliganové

Jedním z hlavních kritiků Kohlbergovy teorie se stala právě členka jeho týmu, Carol Gilliganová. Začala se zabývat otázkou, z jakého důvodu dosahují v Kohlbergových dotaznicích ženy- respondentky výrazně horších výsledků, než muži. Podle jeho stupnice morálního vývoje většina žen dosahovala pouze třetího podstádia, kde je morálka zatím posuzována interpersonálně a v rozhodování hraje hlavní roli tendence vyhovět druhým. Analýzou mnoha rozhovorů týkajících se morálního rozhodování dospěla k názoru, že Kohlbergův zcela kognitivně orientovaný model morálního vývoje lze aplikovat spíše na mužskou populaci, jelikož ignoruje emocionální stránku rozhodování, která je vlastní častěji ženám.

Gilliganová při své redefinici této teorie vychází mimo jiné z vývojové psychologie a názorů jejích čelních představitelů Freuda, Piageta, či Eriksona. Všichni tři se víceméně shodují v názoru, že zrání a dospívání muže znamená v první řadě separaci od matky a vytvoření vlastní nezávislé autonomie, zatímco pro dívky je typické naopak přimknutí, setrvání ve vztahu s matkou a jinými blízkými osobami, a pojetí vztahu, odpovědnosti a zájmu o druhé jako hlavní dominanty svého bytí (Gilliganová 1982: 34-45).

Na základě všech těchto poznatků definuje vlastní alternativní teorii etiky spravedlnosti a etiky péče¹. *„Ženská konstrukce morálního problému jakožto problému péče a odpovědnosti ve vztazích (na rozdíl od koncepce práv a pravidel) váže vývoj morálního myšlení žen na změny v jejich chápání odpovědnosti a vztahů, tak jako koncepce morálky jakožto spravedlnosti spojuje tento vývoj s logikou rovnosti a reciprocity. Jádrem etiky péče je psychologická logika vztahů, která je v kontrastu s formální logikou spravedlnosti.“* (Gilliganová 1982:96). Zatímco morálně vyspělý muž posuzuje veškeré jednání své i jiných podle univerzálních pravidel, a je tudíž schopen své stanovisko říci ihned, morálně vyspělá žena, podle Gilliganové, je rozvážnější a zdánlivě nejistá, vždy bere v potaz široké spektrum okolností, emocionální i situační aspekty rozhodnutí. Řídícím subjektem se stává vztah, ať už vztah sama k sobě, k jiným, nebo vztah mezi jinými lidmi. Odpovědnost a závazek tedy vždy ovlivňují její rozhodnutí. Při řešení morálních dilemat nedokázaly ženy rovnou říci, zda je určité jednání správné či nikoliv, ale vždy braly v úvahu situaci, ve které se posuzovaný jedinec nachází, jak jeho rozhodnutí ovlivní jeho další život a vztahy s jeho nejbližšími lidmi a také jak ovlivní všechny zúčastněné, kterých se rozhodnutí týká.

Podobnosti a rozdíly obou alternativ

Rozdíly mezi morálkou péče a morálkou zodpovědnosti shrnuje Botesová (Botes 2000:1072-1074). V etice spravedlnosti hrají ústřední roli spravedlnost a rovnost, ověřitelné a reliabilní rozhodování založené na univerzálních pravidlech a principech,

¹ Těž morálka práv a morálka odpovědnosti, účasti.

autonomie, objektivita a nestrannost a pozitivistická racionalita¹. U etiky péče je to naopak účast, empatie a zachování vztahu, holistický a kontextuální přístup, orientace na potřeby a intenzivní komunikativní racionalita². Jestliže tyto charakteristiky dáme do kontrastu, pak proti sobě stojí vždy dva protichůdné aspekty, spravedlnost a péče, pozitivistická a komunikativní racionalita, redukcionismus a holismus, univerzalita a kontextualita.

Při zvažování jakéhokoliv etického problému většinou nemůžeme zpochybnit důležitou roli emocionálního aspektu rozhodování a také kontext, který spoluvytváří realitu. Redukcionismus a univerzalita, které podle autorky patří k etice spravedlnosti, mohou silně ohrozit validitu etického rozhodnutí, pokud nebudou brát v úvahu právě pocity, hodnoty a další souvislosti.

Dilema péče a spravedlnosti a jeho paralely

Dilema mezi etikou péče a etikou spravedlnosti má své paralely jak v české, tak i světové odborné literatuře. Jeden ze stěžejních textů určených pro studium sociální práce, „*Umění pomáhat*“ (Úlehla 1996:20-33) zpracovává téma moci (kontroly) a pomoci³ v rámci systemického přístupu. Oba pohledy mají v sociální práci a podobných profesích své uplatnění. Oba jsou profesionální a mohou se komplementárně použít. Je však vždy nutné vědět, zda v rámci práce s klientem stojím na poli kontroly, nebo pomoci.

Úlehla vytyčuje tři modely pomáhání, které se v naší kultuře objevují. Jde o model křesťanský, židovský a model podle řeckého filozofa Protágoráse. Křesťanský model je definován péčí, sebeobětováním, jakožto nejvyšší pomoci bližnímu. Když jej porovnáme se stádiem morálního vývoje podle Gilliganové, je téměř identický s druhým, konvenčním stádiem. Sebeobětování vytlačí jakoukoliv péči o sebe samotného. Naopak židovský model, založený na správném výkladu, pochopení skrytých věcí a moudré radě, můžeme srovnávat s post-konvenčním stádiem u etiky spravedlnosti. Třetí model můžeme chápat jako propojení post-konvenčního stádia obou paradigmat, etiky péče i spravedlnosti. Pomoc, kterou člověku nabízíme, a její hodnotu a přínos může posoudit pouze příjemce (Úlehla 1996:18-19).

Dalším termínem, objevujícím se například ve feministické literatuře (Havelková 1995:25-36), je diferenciacce žen a mužů do sféry soukromé a veřejné. Veřejná sféra nabízí prostor pro kontakt svobodných jedinců, zatímco sféra soukromá tyto svobodné jedince vychovává. Ačkoliv se sféra veřejná může zdát hodnotnější, je plně závislá na sféře soukromé. Ta totiž musí vychovat jedince schopné se ve veřejné sféře prosadit.

V rámci vymezení dvou protikladných možností přístupu ke vztahu lze připomenout také obrat v sociální práci a dalších pomáhajících profesích. Tedy odklon

¹ V originále „positivistic rationality“

² V originále „extended communicative rationality“

³ Podobným tématem se zabývají Henriksen a Vetlesen. Všimají si však opačného pohledu, kde klient nebo pacient tím, že je „bezmocný“ má určitou moc nad profesionálním dárce pomoci a snaží se jej vmanipulovat do určité role. Profesionál by si měl v každé fázi pomoci uvědomovat, „kde je hranice mezi užitím a zneužitím moci a bezmoci z obou stran“ a reflektovat, zda jeho myšlenky a pocity nejsou klientem manipulovány a ovlivňovány.

od medicínského, paternalistického přístupu k partnerství. Paradigma subjekt-objektové, v němž stojí na prvním místě sociální pracovník, expert, který má plnou moc nad soukromým životem klienta, by mělo být plně nahrazeno subjekt- subjektovým paradigmatem, kdy oba zúčastnění jsou na stejné úrovni a existuje mezi nimi rovnocenný vztah a partnerství.

Změna nahlížení na vztah mezi pomáhajícím a tím, kdo pomoc přijímá, se odráží například i ve čtyřech základních pravidlech lékařské etiky (Haškovcová 2000:25-35). Mezi ně patří zachování autonomie pacienta (klienta), nepoškozování, směřování k dobru a spravedlnost. I v těchto pravidlech se společně vyskytují jak péče, tak spravedlnost. Haškovcová připomíná „*Učebnici zdravotnictví a mravouky*“ od Alexandra Baťka, která byla vydána už v roce 1920.

V této souvislosti stojí za zmínku také výsledky amerického výzkumu „*Sociální participace starších mužů a důležitost maskulinní ideologie*“ (Thompson, Whearty 2004:5-6). Podle nich je mužský model chápání vzájemnosti orientován spíše na sdílení aktivit, vzájemnou důvěru, přátelské popovídání a krátkodobou materiální pomoc. Nazývají jej „side- by- side“, do češtiny bychom jej mohli přeložit jako „bok po boku“. Ze studie vyplývá, že starší muži si udržují spíše užší okruh blízkých přátel na úkor periferních a instrumentálních vztahů s širším okruhem známých, které jsou typičtější pro mladší muže.¹ Ženy naopak mohou vzájemný přátelský vztah projevit i na veřejnosti bez obav ze společenského pohoršení nebo jen vyvolání pozornosti. Ženskou formu autoři nazývají „face- to- face“, „tváří v tvář“. Pro tu je charakteristické sdílení velmi intimních pocitů, myšlenek a zážitků, vzájemný očividný vztah.

Všechny popsané protiklady v sobě mají atributy jak etiky péče, tak spravedlnosti, a vzájemně se prolínají s motivem femininity a maskulinity, ale i spravedlnosti a péče.

Jak se tedy potvrdilo, péče i spravedlnost, i všechny ostatní protikladné dvojice jsou vždy dvě strany jedné mince. Nejen v pomáhajících profesích, ale v podstatě ve veškeré sociální interakci je vždy nutno tu a tam využít oba principy. Nezáleží na tom, zda osoby vstupující do interakce, nebo posuzující dané morální dilema jsou muži nebo ženy. Cílem této stati bylo, mimo jiné, zamyslet se nad tím, zda jsou sociální práce a etická dilemata, s nimiž se profesionálové potýkají, výlučně ženskou otázkou, nebo zda mají i muži své místo v pozicích sociálních pracovníků. Ukázalo se, že se sociální práce, ani další pomáhající profese nepraktikují pouze v intencích péče, ale při řešení morálních dilemat je vždy nutno zahrnout jak racionální, tak i emoční složku.

---

¹ I přesto muži ve vyšším věku benefitují z velké části především ze sociálních kontaktů manželky.

Seznam zdrojů:

- BOTES, A. A comparison between the ethics of justice and the ethics of care. *Journal of Advanced Nursing*, 2000, vol. 5, no. 32
- ČERMÁKOVÁ, M. Gender, společnost, pracovní trh. *Sociologický časopis*, 1995, vol. 31, no. 1.
- DE CASTERLÉ, B., ROELENS, A., GASTMANS, C. An Adjusted version of Kohlberg's moral theory: discussion of its validity for research in nursing ethics. *Journal of Advanced*
- GILLIGAN, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. Praha: Portál, 2001.
- HAŠKOVCOVÁ, H. *České ošetrovatelství. Manuálek o etice*. Brno: Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví v Brně, 2000.
- HAVELKOVÁ, H. Dimenze „gender“ ve vztahu soukromé a veřejné sféry. *Sociologický časopis*, 1995, vol. 31, no. 1.
- HENRIKSEN, J., VETLESEN, A. *Blízké a vzdálené*. Brno: Sdružení podané ruce, 2000.
- THOMPSON, E., WHEARTY, P. Older Men's Social Participation: The Importance of Masculinity Ideology. *Journal of Men's Studies*, 2004, vol. 1, no. 13.
- ÚLEHLA, I. *Umění pomáhat*. Praha: Slon, 1996.
- VODÁKOVÁ, A. Hodnotový svět žen a jeho paradoxy. *Sociologický časopis*, 1995, vol. 31,
- Ženy a muži v datech 2005*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí a Český statistický úřad, 2005.

Etika v sociálních službách: Úvaha o duševně chorém člověku, jeho místě ve společnosti, o svobodě a pojetí odpovědnosti

Hana Kodadová¹

Přednáška, kterou jsem si připravila je spíše zamyšlením se, nad postojem k etickým principům v sociální práci ve vztahu ke svobodě a entitě duševně chorého člověka. Inspirací mi byly kapitoly z mezilidské etiky Erazima Koháka v knize Svoboda, svědomí, soužití.

Bereme-li člověka jako samostatnou, svobodnou a svébytnou živou bytost, musíme mu přiznat svobodu jednání, rozhodování, konání i uvažování o světě, životě, společnosti i sobě sama. Toto je velmi obecná formulace, kterou můžeme rozvíjet různými směry. Směrem, který jsem zvolila je etický kodex člověka.

Etika tak jak ji ve své knize definuje E. Kohák je na prvním místě mnohoznačné slovo. Dále ji popisuje jako hledání zásad dlouhodobě udržitelného soužití člověka s člověkem a lidstva se světem.

Abychom se této myšlence přiblížili je třeba se zabývat životem. Všechno živé, co žije, chce žít, setrvat při životě, nezahynout. Vše živé usiluje o své zachování. Proto je život hodnotou sám o sobě. Vše živé se vyznačuje „vůlí k životu“. To znamená, že rozeznává podmínky, které žití podporují a které škodí. Žití je definováno činnostmi – dýcháním, růstem, pohybem... Svět prostý účelových činností by byl hodnotově neutrální – ani dobrý, ani špatný, protože hodnotovou toleranci života určují právě *podmínky účelových činností*. Z těchto podmínek vyplývá, že *každé společenství života potřebuje pravidla, která rozdílným jedincům umožní prožít plnost svého života v souladu se vším životem*. Ne boj proti všemu životu. Proto kromě toho co je a není dobré potřebujeme rozlišovat také to, co je a není správné. Tedy vymezit jednání, které je, či není slučitelné se soužitím všeho života.

Soužití je nosnou linií každého i veškerého života.

Na začátku jsem definovala člověka jako samostatnou, svébytnou (ve smyslu jedinečnou) a svobodnou živou bytost. Etika dává hranice svobodě jeho jednání, rozhodování, konání i uvažování o světě, životě, společnosti i sobě sama.

Kodex na samém původu, ve své věcném smyslu, je prvním předchůdcem knihy. Je to soubor pergamenových listů, sešitých k sobě a svázaných do dřevěných desek. Toto přesně je kodex. Proč jsme si toto slovo „vypůjčili“ a spojili ho s etikou? Nejspíše proto, že v době, kdy lidé vytvářeli kodexy, byla většina psaného textu i písmo samo o sobě zasvěceny Bohu. A Bůh (bez ohledu na určitou kulturu) byl a stále je nejvyšší autoritou. Jeho slovo, tím spíše psané, určuje, vymezuje a definuje. Nastavuje hodnotový systém. Popisuje úhel pohledu na svět. A to vše v přímém vztahu k člověku jednotlivci, celé společnosti, i ve vztahu k němu – Bohu samému. Nutno podotknout, že „jeho“ slova vyslovili lidé. Stanovili tak **základní etický normativ, kterému věří, a ve který věří další generace lidí**.

¹ Bc. Hana Kodadová, O. s. Péče o duševní zdraví – region Pardubice

Člověk – „zvláštní případ živočišného druhu, který sám sebe označuje jako dvakrát moudrý, homo sapiens sapiens“, uvádí/píše Kohák a vysvětluje: „Náš živočišný druh má zvláštní svébytnost a odpovědnost, protože je schopen obejít bezpečnostní mechanismy přírody. Jeho schopnost čerpat z přírody je prakticky neomezená, a proto potřebuje sám omezit svůj nárok, aby nepřipravil své spoluobčany - medvědy, vlky, veverky, o předpoklady zachování života.

Svoboda člověka začíná představivostí. Jednoduchá teorie vycházející z předpokladu, kde teprve člověk, který si dovede představit něco, co by v tradiční společnosti bylo nemyslitelné, získává v tuto chvíli volbu. Otvírá se mu řada možností tam, kde dříve byl jasný impuls. Jak se s tím srovnává tradice?

Za tradicemi se ohlédněme k přírodním národům. Žijí podle odvěkých zvyků a tradic, protože je ani nenapadne žít jinak. Vede je k tomu přirozený a vrozený pud. Jejich forma života je v souladu s formou života vlků, medvědů, i ostatních spolubydlících. Vnitřní systém využitelnosti jedince k přežití i plnému žití společenství je maximální. Tradice, návyk žitý celým společenstvím, je nosnou normou celého systému. Často chápeme přírodní národy jako svobodné. Je to však náš pohled, naše chápání kultury, která nezná a nemá potřebu etických kodexů, či zákonů. Svoboda, kterou jim přisuzujeme není svoboda, nýbrž **pocit** svobody, který máme my. Je naším pocitem.

Vyplývá z konfrontace s odpovědností, kterou na nás svoboda rozhodování, jednání, konání i uvažování o světě, životě, společnosti i o sobě klade?

Evropa se odlišuje od jiných částí světa se silnou tradicí – arabský svět, Dálný východ, Střední Amerika, svojí vzpourou proti návyku a tradici ve jménu svobody. A v tom je i tradice Evropy. Je to odlišnost v postoji zpochybňováním návyku. Je třeba mít na zřeteli, že člověk jako jedinec je NE-přirozený výtvar lidského úsilí. Abychom obstáli v soužití s vším životem, je pro nás nutností zpevnit svobodu etickými normami, které nám pomohou přežít. Chovat se svobodně pak znamená to odpovídat za etiku svého jednání, sám vyhledávat, promýšlet a přejímat zásady soužití.

To, co svobodné chování neznamena, je dělat cokoli se nám zlíbí.

Etický kodex člověka máme definován. Jedinci ho předává rodina a společnost po celou dobu jeho vývoje. Je stanovena i věková hranice 18 let, která je platná jako hranice dospělosti jedince. Z pohledu etiky je mezní. Jedinec se stává dospělým, tudíž plně odpovědným za svá rozhodnutí, skutky a jednání. Současně je svobodný – tj. svobodně a s plnou odpovědností rozhoduje o sobě samém, svém jednání, konání ve vztahu ke světu, životu, společnosti i k sobě samému.

Jak je to s člověkem duševně chorým? Můžeme i jemu přiznat svobodu v jednání, rozhodování, konání i uvažování o světě, společnosti i sobě samém? Je to etické vůči společenským normám, když víme, že příčinou jeho choroby je psychická porucha osobnosti? Je soužití s duševně chorými společensky bezpečné?

Podívejme se, jak se společnost stavěla k takto duševně chorým lidem v historii.

Ve středověku odplouvali na volné moře „lodě bláznů“ - vraky lodí, které někdo jen vyvezl do mořských proudů a pak loď opustil a posádku ponechal osudu. Bylo to

etické? Z jejich pohledu ano – zbavili společnost bláznů. Přípomínkou tohoto postupu je měsíc duben vyhlášen měsícem bláznů.

Jindy byli zavíráni do vězení, kde v nelidských podmínkách živořili často řadu let, dokud nezemřeli.

S rozvojem medicíny a definováním duševních chorob byli duševně choří zavíráni do ústavů pro choromyslné, kde byli podrobováni lékařské léčbě.

A jak se k psychoticky chorým stavěla a mnohdy dodnes staví církev? Křesťanská církev pohlíží na tyto choré lidi, jako na posedlé ďáblem. Postupy vymýtování ďábla byli a jsou dost různé, často však hraničili s lidskostí.

Odlišný byl přístup venkova k duševně chorým lidem. V ústní rodinné tradici se od babiček, dědečků dozvídáme: „jak bláznivá Tonka, děvečka ze sousedního statku, když ji to popadlo, zametala kobylince na silnici“ a vzpomeňme na Viktorku z románu Babička Boženy Němcové.

Jak je možné, že venkov byl schopen poradit si s duševně chorými a zařadit je do života svého společenství?

Vesnice byly komunitami, kde každý měl své jasně dané místo. Způsob života byl více řízen tradicí, než svobodnou volbou. Vesnice žila a fungovala jako celek. Je možné se domnívat, že společenství lidí ve vesnici se pak chovalo více komunitně.

Změna státního režimu před 20 lety s sebou přinesla nové možnosti i v léčbě duševních chorob. Vznikly neziskové nestátní organizace, poskytující terénní sociální péči duševně chorým. Podpořili je v jejich socializaci a postupně pomáhali vybudovat, či zpevnit jejich sociální síť ve smyslu komunitní péče.

Co je duševní nemoc? Jakým způsobem ovlivňuje život člověka?

Duševní nemoc je popsána jako proces v jehož důsledku se rozpadá osnova vývoje osobnosti. Každá choroba – podle své závažnosti – ruší to, či ono chování, podmíněné společenským vývojem a nahrazuje je formami jinými. V psychopatologii je duševní nemoc chápána jako vnitřní porucha osobnosti, jako vnitřní dezorganizace jejích struktur, jako *postupné* vychýlení jejího vývoje. (tzn.: má svou realitu a smysl pouze uvnitř strukturované osobnosti). A právě to *postupné* je klíčové slovo. Sociální aspekty života se symetricky odrážejí v průběhu a rozvoji psychických poruch. Jsou jedním ze „spouštěčů“ duševních chorob. Vývoj je kombinací dispozic osobnosti k duševní chorobě a vlivů prostředí.

Duševní choroba změnila kvalitu života daného člověka, ale tím ho nevyřazuje ze společnosti. Ze společnosti jedince vyřadí jenom společenství samo. Rozhodující tedy je, jak pevná je sociální síť – rodina, sousedé, bezprostřední okolí. Jakou roli hrají v jeho začlenění do své sítě. Přiznají-li mu své místo ve světě, v přirozeném prostředí lidské společnosti.

Dlouhodobě hospitalizovaný člověk izolován od vnějšího běžného světa je zpravidla schopen s jistou mírou podpory vrátit se do běžného prostředí a vést hodnotný život. Zodpovědný sám za sebe, svobodný ve své volbě. Někdy jsou jeho kompetence omezeny ztrátou právní způsobilosti, ale stále mu zůstává svobodná volba i odpovědnost za každý prožitý den svého života, za kvalitužití a soužití se sociální sítí. I psychicky nemocný člověk má potřebu smysluplnosti světa, citových a sociálních vztahů, společenské hodnoty, ale i otevřené budoucnosti.

Trendem současnosti je komunitní péče o duševně nemocné lidi. Ne všichni, kdo jsou v ústavech tam nezbytně musí zůstat po celý svůj život. I dlouhodobě hospitalizovaný člověk izolován od vnějšího běžného světa je zpravidla schopen s jistou mírou podpory vrátit se do běžného prostředí a vést hodnotný život. Zodpovědný sám za sebe, svobodný ve své volbě. Někdy jsou jeho kompetence omezeny ztrátou právní způsobilosti, ale stále mu zůstává svobodná volba i odpovědnost za každý prožitý den svého života, za kvalitužití a soužití se sociální sítí. I psychicky nemocný člověk má potřebu smysluplnosti světa, citových a sociálních vztahů, společenské hodnoty, ale i otevřené budoucnosti.

Komunitní péče je založena na dobře fungující a spolupracující síti – ambulantních lékařů, sociálních pracovníků, nejbližšího okolí člověka. Probíhá v poli terénním, tj. domácí prostředí člověka, ambulance, úřady, kanceláře neziskových organizací v lokalitě města, obce.

Duševně nemocný člověk není bezmocný. Mám proto raději termín duševně chorý, než nemocný. Choroba sama, ať už je jakákoli, určitým specifickým způsobem mění životní podmínky člověka – člověk choří. Nemoc chápu spíše, jako NE-moc, člověk nemá moc, sílu, kompetence...

Přiznáme-li duševně chorému člověku kompetence svobodné volby, podporujeme jeho integritu do společnosti. Je nám roven, to znamená, že je samostatnou, svobodnou a svébytnou živou bytostí, které je přiznána svoboda jednání, rozhodování, konání i uvažování o světě, životě, společnosti i sobě samé: Je mu skutečně přiznán status plnohodnotného člena společnosti?

Pracuji v občanském sdružení Péče o duševní zdraví. Poskytujeme sociální služby duševně nemocným lidem. Služby jsou terénního charakteru, probíhají v přirozeném prostředí člověka v rámci komunitní péče o jeho zdraví.

Cílovou skupinou jsou lidé s duševním onemocněním – diagnosticky prioritně z psychotických chorob. Lidé starší 18 let – dospělí.

Pravidla fungování organizace i poskytování služeb jsou jasně a přesně vymezeny a popsány. Společně s etickým kodexem tvoří pevný rámec v jehož prostoru spolu s kolegy žijeme, setkáváme se s lidmi, poskytujeme služby – pracujeme.

V úvodu etického kodexu je řečeno: „*Sdružení vytváří vlastní etický kodex, neboť respektuje, že sociální práce s jednotlivcem, rodinami, skupinami, komunitami a organizacemi vytváří pro pracovníka situace, ve kterých musí nejen eticky hodnotit, volit možnosti, ale i eticky rozhodovat. Pracovník eticky uvažuje při sociálním šetření, sběru informací, jednáních a při své profesionální činnosti o použití metod sociální práce, o sociálně technických opatřeních a administrativně správních postupech z hlediska účelu, účinnosti a důsledků na uživatelův život.*“

V další části jsou popsány možné problémové situace, jejich podmínky a je definován postup, kterým se má sociální pracovník řídit. Popisují, vymezují a určují míru jeho odpovědnosti a svobody. Současně respektují míru odpovědnosti a svobody člověka, kterému je služba poskytována.

Z celé stati se chci blíže věnovat bodu, který je definován jako jeden ze zdrojů základních etických problémů zvláště rozhodování :

- kdy přestat s poskytováním sociálních služeb (?)

Přestat s poskytováním služby je důležitý bod v celém systému poskytování sociálních služeb.

Co to znamená přestat s poskytováním služby?

Jaký to má dopad na duševně chorého člověka?

V praxi to znamená, že postupujeme metodicky popsaným postupem. Vyhodnotíme spolupráci, podepíšeme, případně pošleme zprávu o ukončení služby. To je v pořádku. Ale ono to zasahuje mnohem dál. Člověk najednou zůstává sám. Udělal si zkušenost, že podpora sociálního pracovníka je nosná pro jeho život ve společnosti. Vyřešili spolu některé zapeklitosti jeho života, sociální pracovník s ním sdílel složité období adaptace. Pomáhal vytvářet jeho sociální síť a logicky se stal její součástí. Vznikl mezi nimi nějaký vztah důvěry. Teď pracovník odchází. Mění se operační pole, v němž daný člověk žije. Má to mnohem širší dopad, než se na první pohled zdá.

Vyvstává etická otázka: Mohu já - sociální pracovník - člověk, který zasvětil svůj pracovní život pomoci potřebným, odejít? Ponechat člověka jeho osudu? Co když to nezvládne? Propadne sítem sociální sítě zpět do ústavu? Jak se s tím srovná mé osobní či profesní svědomí?

Uvědomme si, že každý člověk i uživatel sociálních služeb má právo na samostatnost, vlastní rozhodování a nezávislý způsob života. Tj. má právo žít samostatně, bez opory odborníka.

Sociální pracovník tady není pro danou službu, je tu především pro člověka. A pokud jedná z tohoto postu, přiznává mu kompetence k rozhodování a svobodnému jednání. Sociální pracovník vede své uživatele k vědomí vlastní zodpovědnosti. Profesionální služba může ukončit spolupráci, protože člověka – uživatele na sobě nečiní závislým. Jasně sobě i jemu definuje podmínky za jakých lze spolupracovat, tj. činí ho kompetentním a zkompetentňuje ho směrem k vlastní odpovědnosti a svobodě tak, aby byl schopen soužití se společností.

Vezměme si příklad dobré praxe:

Pan A je ve službě již půl roku. Práce s ním je komplikovaná, opakovaně mění zakázky, vyhledává stále nové aniž by naplňoval ty původní. Z pohledu sociální pracovníce se nejedná o smysluplnou spolupráci. Opakovaně případ řeší metodicky i supervizně, snaží se nacházet jiné zdroje. Pan A nedrží žádné dohody, neguje zakázku, vymýšlí další, kterou opět neguje. K sociální pracovníci se chová hrubě, posílá jí vulgární sms. Přesto žádá službu.

Z pohledu etiky společnosti je chování pana A v rozporu s dobrými mravy.

Z pohledu etického kodexu porušuje pravidla poskytování služby (byl seznámen).

Pan A je sociální pracovníci opakovaně upozorňován na nevhodnost svého jednání. Následuje napomenutí. A výsledný verdikt je: ukončení služby s panem A. Probíhá standardním způsobem platným v organizaci – písemnou formou je panu A doručeno zhodnocení spolupráce a ukončení služby spolu se zdůvodněním.

Za 3 týdny kontaktuje sociální pracovníci lékař. Pan A je hospitalizován v psychiatrickém zařízení. Opět žádá spolupráci. Lékař ji doporučuje. Sociální pracovníce po uvážení případu obnoví spolupráci a kontaktuje pana A v ústavu.

Pan A je jako vyměněný. Omluví se za své nevhodné chování. Domluví zakázku spolupráce a aktivně se jí snaží dostat. Spolupráce se nyní daří. Současně žádá sociální pracovníci, aby korigovala jeho jednání. Konkrétně, aby ho hned upozornila, když řekne něco nevhodného, nebo se bude chovat společensky ne-přijatelným způsobem. Rozhodl se svobodně a s plným vědomím žít jinak. Způsob komunikace s panem A je poněkud nestandardní, ale vyhovuje mu. Poslouchá napomenutí a připomínek sociální pracovníce

ke svému projevu verbálnímu i k chování a snaží se o změnu ve smyslu „společenské přijatelnosti“.

Pan A se možná poprvé ve svém životě začal zabývat etickými normami společnosti. Tápě a hledá způsob jak komunikovat? Ověřuje si, co je a co není společensky přijatelné. Je mu více než 50 let a právě se vydal na cestu socializace, tj. sbližuje se se společností v níž prožil celý svůj život. Získává svobodnou volbu a učí se přebírat odpovědnost za své jednání a skutky.

Můj příspěvek končí. Chtěla jsem Vám v něm přiblížit jedno etické dilema, se kterým se sociální pracovník během své praxe potkává. Vidět ho v kontextu širší působnosti, neboť člověk sociální pracovník i člověk duševně chořící jsou na společné lodi jedné společnosti zakotveni v jedné kultuře.

Proměny hodnot současné společnosti ve světle životních vzorů současných dětí

Leona Stašová¹

Abstrakt:

Proměny hodnot moderních společnosti bývají popisovány jako posuny směrem od hodnot materialistických k hodnotám postmaterialistickým (např. Inglehart, 1997). Autoři mapující hodnotové orientace české mládeže poukazují naopak na jejich proměny spíše směrem k liberalismu, hédonismu, individualismu, egoismu a materiálním hodnotám (Sak, Saková, 2004, 13). Příspěvek se zaměřuje na hodnotové orientace současných dětí, které se zrcadlí v jejich nazírání životních vzorů a v hodnocení jejich kvalit. Výsledky realizovaného empirického šetření ukázaly, že děti stále na svých vzorech oceňují hodnoty spojené s výkonem, uplatněním životních cílů a schopností a s altruistickým chováním. Obraz „ideálu“ tak zatím zůstává nedotčen dopady negativních zkušeností se světem dospělých a nabízí možnosti k úspěšnému působení vychovatelů i sociálních pracovníků.

Klíčová slova: hodnoty, děti a mládež, životní vzory

Vývoj hodnotových orientací české populace po roce 1989 je součástí úvah v kontextu řady vědních disciplín. Otázky směřující k postižení toho, co je dnes pro jedince hodnotou, jak lze takové hodnoty studovat a v jaké systémy se hodnoty vřazují, jsou pak součástí tohoto diskurzu. Inglehart (1997, 36) předpokládá, že hodnotové orientace evropských společností postupují od tzv. materialistických hodnot k postmaterialistickým. Materialistickými hodnotami jsou takové, které mj. souvisejí s potřebou bezpečí a přepokládají trvalejší sociální vazby. Protože současné evropské poválečné generace vyrůstaly v období relativního blahobytu, budou podle něho klást důraz spíše na hodnoty postmaterialistické. Lesthaeghe (1983, 429) již na začátku 80. let 20. století poukazuje na rostoucí postavení individuálních cílů, individuálních práv a svobod definovat svobodně vlastní životní cíle a způsoby jejich odsahování. To umožňuje jedincům větší nezávislost a odmítání dlouhodobých závazků a silnější orientaci na sebe a své zájmy.

Oblast hodnotových orientací mladé české generace v posledních dvaceti letech podrobněji mapují výzkumná šetření Saka a Sakové, kteří poukazují na vyhraňování současné mládeže ve směru liberalismu, hédonizmu, individualizmu, egoizmu a materiálních hodnot (2004, 11 - 17). Popisované trendy směřují k uznávání hodnot seberealizace, svobody, uspokojování svých zájmů, úspěšnosti v zaměstnání, vzdělání, majetku, demokracie a Boha, zdraví a lásky. (Sak, Saková, 2004, 13) Mladí čeští muži se orientovali především na hodnoty spojené s majetkem, platem, soukromým podnikáním, úspěšností v zaměstnání, společenskou prestiží a hobby. Dívky více než muži preferovaly reprodukční hodnoty – láska, partner, rodina a děti - a sociálně altruistické hodnoty.

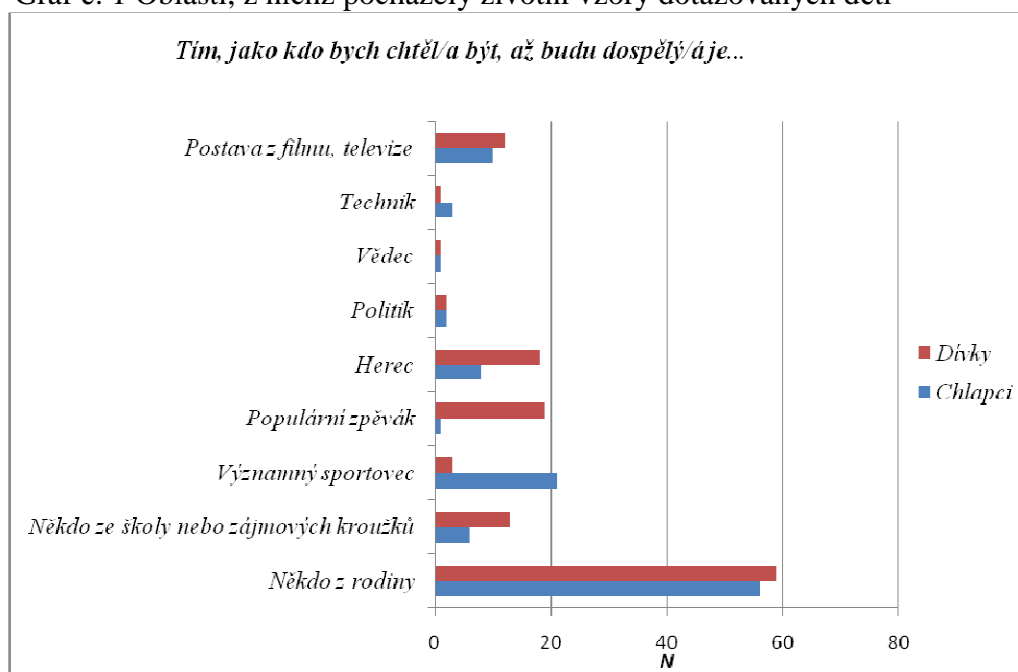
¹ Mgr. Leona Stašová, Ph.D., Katedra sociální pedagogiky PdF UHK, e-mail: leona.stasova@uhk.cz

Je zajímavou otázkou, zda se popisované proměny hodnotových orientací současných generací odrážejí také v oblasti životních vzorů současných dětí. Jaké životní vzory dnešní děti uznávají? Jaké hodnoty lze vidět za těmito vzory a jejich charakteristikami? Uváděné informace jsou výsledky výzkumné sondy do názorů současné dětské populace ve věku 6-17 let realizované v průběhu roku 2009. Celkem měl výzkumný vzorek 740 respondentů, 385 chlapců a 355 dívek.

Koho si tedy děti volily za svoje životní vzory, z jakých oblastí jejich vzory pocházely a jak lze interpretovat jejich volby z hlediska hodnotového?

Na otázku „komu by se děti chtěly v dospělosti nejvíce podobat, jako kdo by chtěly být“, odpověděli dotazovaní pestrou a zajímavou škálou odpovědí. Jejich volby se rekrutovaly především z okruhu reálných postav ze současnosti, do značné míry též z bezprostředního sociálního okolí. Překvapivým faktem byla silná vazba více jak jedné třetiny dětí na rodiče, otce nebo matku, a to ve zhruba stejném zastoupení (cca okolo 15%). Být originálem a podobat se sám sobě chtělo zhruba 10 % dotázaných. Jiný člen rodiny se objevil v necelých 9%. Většina dětí, které se chtěly podobat otci nebo matce, pak preferovala rodiče stejného pohlaví. Přesto se objevily i vazby křížem, které byly o něco silnější ve směru syn – matka. Tíhnutí ke vzoru mezi rodiči se projevovalo především u nejmladších dětí ve věku 6-8 let, rozdíl mezi pohlavím zjištěny nebyly. S přibývajícím věkem vzory pocházely z jiných sfér, zvláště patrné to bylo na odpovědi „chci se podobat sám sobě“, která se nejčastěji objevovala u nejstarších respondentů. Ve věku 15-17 let tuto variantu volilo 21,8% dívek a 16,9% chlapců. Snaha o emancipaci v rámci rodinného systému se tak projevovala i na této úrovni. Téměř polovina dětí volila své vzory z rodiny, síla rodinného zázemí a z nich pocházejících vztažných vzorců byla tedy poměrně značná.

Graf č. 1 Oblasti, z nichž pocházely životní vzory dotazovaných dětí

Pouze malá část (do 10%) volila své vzory ze školy nebo zájmových kroužků, o něco silněji tato sféra působila na dívky a na starší věkové kategorie. Nositelé vzorů dětí

byli nejčastěji představiteli dospělé populace, proto se mezi nimi vrstevníci objevovali minimálně. Chlapci preferovali svůj vzor ze světa sportovců a dívky se častěji obracely ke světu populárních herců a zpěváků. Nezanedbatelná byla i skupina vzorů z oblasti médií. Většina dětí volila své vzory ze současnosti, pouze chlapci v několika případech volili vzory z jiné časové dimenze.¹

Zajímavou částí šetření pak bylo odhalení příčin, které vedou děti k tomu, že si vybrané osoby volí za životní vzory. Tato oblast byla zjišťována dvěma různě položenými otázkami. První z nich byla otevřenou otázkou, druhá nabízela v předložené škále charakteristiky, k nimž se měli respondenti vyjádřit.

V otevřené otázce děti spontánně volily především takové oblasti jako povahové vlastnosti, schopnosti, dovednosti a vzhled. Dívky ve větší míře preferovaly povahové vlastnosti a vzhled, chlapci naopak kladli důraz na schopnosti a dovednosti. Stejně tak se u chlapců více než u dívek objevily takové charakteristiky jako aktivity, které vybraná osoba koná, materiální atributy (má něco zajímavého) a úspěch a výsledky. Dívky pak měly větší tendenci upřednostňovat pomoc ostatním a vztahy k druhým.

Tabulka č. 1

Hodnocení charakteristik životních vzorů dětí²

Charakteristika	Chlapci (v %)	Dívky (v %)	Celkem (v %)
Vzhled	14,7	25,6	20,5
Povahové vlastnosti	22,9	32,8	28,2
Schopnosti a dovednosti	28,4	15,2	21,4
Úspěch a výsledky	7,3	4,0	5,6
Aktivity, které koná	9,2	3,2	6,0
Materiální atributy, má něco zajímavého (oděv, nástroj,...)	8,3	2,4	5,1
Pomoc ostatním, vztahy k druhým	4,6	8,0	6,4
Ostatní odpovědi	4,6	8,8	6,8
Celkem	100,0	100,0	100,0

Zajímavé bylo též srovnání mezi věkovými kategoriemi. Mladší děti spíše preferovaly vzhled a povahové vlastnosti, zatímco ocenění úspěchů a výsledků osoby se objevovalo častěji u starších dotazovaných.

V další otázce byli respondenti požádáni o to, aby zhodnotili, zda předkládaná charakteristika je důvodem, proč by chtěli být jako vybraný vzor. Zde se projevovala

¹ Z jiné časové dimenze neznamenal totéž jako z minulosti. Respondentům byly nabízeny obě varianty, jiná časová dimenze pak odkazovala k fiktivním časoprostorům.

² Tyto varianty vznikly kategorizací odpovědí na otevřenou otázku „Co se ti na té postavě nejvíce líbí?“

jednak celkově větší zdrženlivost chlapců v hodnocení, jednak důraz, který dívky v porovnání s chlapci kladly na vzhled, chování a oblibu u ostatních.

Podobně se zrcadlily postoje dětí i k mediálním vzorům, tedy k těm filmovým hrdinům, kteří se jim nejvíce líbí. Ukázalo se, že pořadí oceňovaných charakteristik bylo stejné jako u reálných životních vzorů. Jisté rozdíly přitom byly sledovány pouze u některých položek a to především s ohledem na pohlaví respondentů. Vzhled, chování a obliba u ostatních byly chlapci více oceňovány u filmových postav než životních vzorů, u dívek tomu bylo přesně naopak. Odlišná tendence byla sledována u kategorie životních cílů. Ty byly hodnoceny jako důležitější faktory u životních vzorů chlapců než u jejich filmových hrdinů. U dívek byl tento moment více rozhodující pro filmové osobnosti než pro životní vzory.

Tabulka č. 2 Hodnocení charakteristik životních vzorů respondentů ve srovnání s hodnocením jejich filmových vzorů (v %) ¹

	Muži		Ženy		Celkem	
	Životní vzor	Filmový vzor	Životní vzor	Filmový vzor	Životní vzor	Filmový vzor
Vzhled	39,6	41,7	60,4	58,3	58,2	61,8
Chování	46,7	52,2	53,3	47,8	77,5	84,6
Obliba u ostatních	50,6	56,7	49,4	43,3	53,2	53,0
Životní cíl	51,9	49,5	48,1	50,5	69,5	64,9
Výkon, úspěch	52,0	52,8	48,0	47,2	88,2	88,1
Schopnosti	52,2	54,7	47,8	45,3	79,4	81,1

Jako důležité se ukázaly být pro dotazované respondenty takové složky osobnosti, které jasně ukazují na výkon, úspěch, schopnosti, cílevědomost, které jdou ruku v ruce s chováním jedince. V tomto smyslu by takové hodnocení bylo možné vidět v souladu se Sakovými úvahami o individualizaci, seberealizaci a uplatňování individuálních práv a svobod u současné mladé generace. Nárůst významu materiálních hodnot a egoismu by však ve výsledcích tohoto šetření nalézt nebylo možné. Zdá se, že současné děti ve svých životních vzorech zpřítomňují hodnoty postmaterialistické, avšak svým způsobem také klasické a tradiční. Obraz „ideálu“ tak zatím zůstává nedotčen dopady negativních zkušeností se světem dospělých a nabízí možnosti k úspěšnému působení vychovatelů i sociálních pracovníků.

¹ U životního vzoru zněla otázka „Proč bys chtěl/a být jako on/ona (životní vzor)?“, u filmového vzoru „Proč se ti tento hrdina líbí?“

Literatura:

INGLEHART, Ronald. *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. 1. vyd. New Jersey: Princeton university Press, 1997. 454 s. ISBN 0-691-01181-8

LESTHAEGHE, Ron. A Century of Demographic and Cultural Change in Western Europe. In *Population and Development Review*. 1983, Vol. 9, No.3, s. 412 - 432

SAK, Petr, SAKOVÁ, Karolína. *Mládež na křižovatce*. 1. vyd. Praha: Svoboda Servis, 2004. 240 s. ISBN 80-86320-33-2

Premeny rómskeho etnika

Rómovia medzi tradíciami a súčasnosťou – Rómovia ako ich poznáme i nepoznáme
Lýdia Lehoczka¹

Abstrakt:

Príspevok sa zameriava na deskripciu premien rómskeho etnika vo vybraných aspektoch. Uvádza základné možnosti poznávania rómskej kultúry v jej hlavných identifikačných líniách, reflexiu ich života medzi tradíciami a súčasnosťou. Sústreďuje sa aj na marginalizované rómske komunity, hodnotovú orientáciu ich obyvateľov vo vzťahu k niektorým etnologickým konštantám (rod, rodina) a podporu sociálnej inklúzie, podmienok ľudsky dôstojného života a rozvoja ľudského kapitálu (v kontexte zamerania projektu VEGA č.1/4489/07).

Kľúčové slová:

Kultúrna identita Rómov – Marginalizované rómske komunity – Tradičná rómska kultúra – Hodnoty a tradície – Rómstvo („romipen“) - Znevýhodnené prostredie – Sociálni pracovníci – Sociálna zmena – Podmienky ľudského rozvoja.

Abstract:

The contribution focuses on the Roma ethnic group description changes in selected aspects. Their basic options knowledge of Roma culture in its main lines of identity, reflecting their lives between now and traditions. It focuses on the marginalized Roma community value orientation of people in relation to certain ethnological constant (genus, family) and to promote social inclusion, decent conditions of human life and human capital development.

(in the context of the focus of the project VEGA number 1. /4489/07).

Key words:

Cultural identity of the Roma - Marginalized Roma communities - Traditional Roma culture - Values and traditions - Roma (romipen) - Disadvantaged Environment - Social workers - Social change - Terms of human development

Poznáme alebo nepoznáme Rómov, ich hodnoty, ich tradičnú kultúru, ich súčasnú hodnotovú orientáciu?

Na prvý pohľad možno zložitejšie (skôr vo filozofickej podobe) predstretá otázka. Pokúsme sa spoločne nazrieť do niektorých z možností na jej odpovede v stručných zamysleniach sa („dumách“ o Rómoch):

„Duma“ prvá - identitárne súvislosti.

---

¹ PhDr. PaedDr. Lýdia LEHOCZKÁ, PhD., Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Ústav romologických štúdií, Kraskova 1, 949 74 Nitra, SR, llehoczka@ukf.sk

Medzi základné identifikačné línie tradičnej rómskej kultúry patria:

- subetnická diferenciácia,
- rituálna (ne)čistota,
- príbuzenská štruktúra.

Skôr ako jednotlivé subkategórie podrobíme aspoň stručnej charakteristike, uvedieme niekoľko poznámok ku kategórii skupinová identita. Pojem identita je mnohovýznamový a jeho vymedzenie či už v rovine vedeckej, odbornej resp. i popularizačnej je náročnou úlohou. Nejestvuje totiž žiadna univerzálna teória o identite, tento pojem sa stáva predmetom skúmania vo viacerých vedných disciplínach. O to náročnejšie je prísť k jej skutočne dôkladnému pochopeniu tak, aby sa nevytváral rámec zjednodušeného, schematickeho „videnia“ danej tematiky.

Skupinová (kultúrna, kolektívna, etnická, národnostná, národná, náboženská ...) **identita** v našej interpretácii sa vymedzuje ako „projekt identity“, podstatou ktorého je jej neustále generovanie. Je to proces zachovávaní kontinuity našej totožnosti (kto sme, čím sme ...) v čase a v priestore, kedy je identita (či už osobná alebo i skupinová) neustále testovaná, pretváraná, potvrdzovaná i aktualizovaná, redefinovaná. Môžeme ju tiež vyjadriť ako interakčné pozície „my-oni“. V našej pozicionalite skúmania sme najmä zhodní s odbornými a vedeckými interpretmi identity, ako sú sociálni konštruktivisti, či už v psychologickom resp. v sociologickom prístupe (Bačová, Harré, Berger, Luckmann, Halbwachs ...). Generovanie kolektívnej identity nie je nikdy úplne ukončené, pretože jej podoba je stále revidovaná a potvrdzovaná spoločenskou praxou a zmenami. Tieto sa dotýkajú aj premeny symbolického systému – **vytváraním nových symbolov, redefinovaním, reinterpretáciou starších foriem a opačne**. K zmenám dochádza pod vplyvom cieľavedomého pôsobenia hospodárskych, politických, kultúrnych vplyvov na jedincov a na skupiny a predefinovaním dominantných kritérií pre vnímanie skupinovej identity v dôsledku rôznych procesov, ako sú asimilácia, akulturácia, integrácia, adaptácia ... Identita je podľa konštruktivistov vytváraná sociálnou realitou. Života Rómov sa dotýkajú tak, ako aj iných občanov v našej krajine spoločenské zmeny, pôsobí na nich ich dynamika. Sťažnenú (znevýhodnenú) situáciu majú najmä obyvatelia marginalizovaných rómskych komunít, ktorí čelia zníženiu celkových životných šancí vo svojom živote (sociálnej exklúzii, sociálnemu vylúčeniu). Strategické prístupy v riešení rómskej „problematiky“ sa výrazne striedajú a menia. Paternalistický prístup štátu do roku 1989 vystriedal v súčasnosti integračný prístup. Aktuálnou sa stala najmä požiadavka profesijnej mobility, rýchleho a efektívneho reagovania na mnohé transformačné zmeny v slovenskej spoločnosti (v oblasti politicko-spoločenskej, ekonomicko-hospodárskej i kultúrno-duchovnej). Rómske marginalizované komunity sú však stále sociálne výrazne uzavreté, segregované. Aký je teda potenciál ľudského kapitálu marginalizovaných Rómov z aspektu potrieb komplexných spoločnosti, z aspektu vedomostnej spoločnosti, z aspektu edukácie a potrieb znalostného trhu práce? I tieto otázky sú výsostne aktuálne pre obyvateľov marginalizovaných rómskych komunít, ale i ostatných spoluobčanov, pretože vplývajú aj na kvalitu resp. podobu vzájomného spolunažívania. Na skutočnosť, či budú aj reálne posilňované sociálne zdroje (bezpečnosť, všeobecné dobro a blahobyť a sloboda). Hľadanie odpovedí na tieto otázky sa stali aj predmetom skúmania v rámci projektu VEGA č.1/4489/07 riešiteľov na pôde UKF FSVaZ Ústavu romologických štúdií v Nitre. Jako jedna z potrebných súčastí sa nám javí aj tematika poznania kultúrnej

identity Rómov, či už v kontexte ich tradičného života, ale aj súčasnosti a najmä ich premien, resp. modifikácii identity predovšetkým v marginalizovaných komunitách, ktoré sa stávajú aj cieľovou skupinou rôznych sociálnych intervencií.

Uviedli by sme tie formy identity, ktoré či už v minulosti i v súčasnosti tvoria u Rómov aktuálne identitárne podoby. Sú to najmä etnická, národnostná a národná identita. **Etnická identita sa skúma cez ukazovatele jazyk, kultúra a história.** Z domácich odborníkov jej venovali a venujú pozornosť mnohí, preto sa sústreďíme skôr na zahraničných (u nás doteraz menej uvádzaných autorov), ako sú: Allport, 1954 – (nespojitosť skupiny s jednou doménou a spojitosť s inou doménou), Eriksen, 2000 – („permanentná minorita“, vnímanie ako druhotriednych občanov), Tajfel, Turner, 1979 – (emocionálne faktory v procese hľadania identity, stratégie „sociálnej kreativity“), Jacques, 2003 – (globálna hierarchia rás), Hamilton, Gifford, 1976 – (iluzórna korelácia), Eiser, 1971 – (akcentácia rozdielov), Hewstone, 1994 – (subtyping, nepriatie informácie, ktorá nie je v súlade so stereotypom, hoci platí u niekoľkých členov skupiny), Messick, Mackie, 1989 – (homogénnosť vonkajšej skupiny), Dominguez, 1992 – („kulturalizácia rozdielov“), Asante, 1987, McAdoo, 1988, Jackson, 1991, Giordano et al., 1993 – (familiarizmus), Sellars, Rowley, Chavous et al., 1997 – (aspekty rasovo-etnickej identity), Oyserman et. al, 1995 – (REI cez profesný úspech ako súčasť identity), Grahamová, 2001 – (inoetnickí rovestníci rovnakého pohlavia), Hudley, Graham, 2001 – (REI cez optiku úspešnosti povolania), Steele, 1996 – (REI cez úspešnosť v škole), Wood et. al, 1996, Brewer, Roccas, 2001 – (teória optimálnej odlišnosti, „zapredanci“) ... celý rad metodologických prístupov v skúmaní, ktoré sú využiteľné i pre etnickú identitu Rómov. Ponímanie etnicity je v kultúrnych a sociálnych štúdiách známe v dvoch odlišných skupinách názorových krídiel: **primordialistov (esencialistov) a inštrumentalistov (konštruktivistov).** V prvom z nich je etnická príslušnosť spájaná s biologickými faktormi (genotypom a i.) a kultúra je vnímaná ako biologická kategória. Druhý smer konštruktivistického prístupu už bol spomenutý a osobná preferencia v skúmaní kultúrnej identity sa u nás najviac stotožňuje so sociologickými a etnologickými aspektmi skúmania kultúrnej identity podľa Halbwachsa (1985). Okrem iného je pre nás tento prístup aj potvrdením adresnosti u obyvateľov rómskych marginálnych komunít a identitárnych zmien, ktoré sme v súčasnosti nachádzali v teréne v existencii a prejavoch multiplitej (viac vrstevnej podoby) identity a jej situačnej podmienenosti (vplyv celospoločenských zmien a reforiem).

Skupinovú identitu možno vymedziť prežívaním príslušnosti k určitej skupine (klasifikovanej podľa rôznych kritérií, či už je to hľadisko náboženské, záujmové, rasové, podľa demografických znakov, etnickej či sexuálnej orientácie ...). Pre jednotlivcov je dôležité, ako si uvedomuje svoj vzťah k danej skupine, s akou intenzitou zážitkov precitňuje svoju príslušnosť, členstvo v skupine a akú má táto príslušnosť preňho hodnotu. Všetky uvedené prvky definujú subjektívnu stránku reflexie príslušnosti ku skupine. Ďalšie **súvislosti identity osobnej a skupinovej/kultúrnej identity** vymedzujeme v nasledovnom zameraní:

1. závislosti osobnej identity od kultúrneho prostredia, otázky vzťahu kultúry a osobnosti,
2. skúmanie kultúrneho pozadia jednotlivcov a skupín,
3. socio-kultúrnych prvkov a ich regulatívnej funkcie (morálne kódexy, obyčaje, zvyky, štandardy v danom spoločenstve, vzorce správania, hodnoty, rodové stereotypy ...),

4. vzťahu sociálnej identity jednotlivca a jeho sociálneho statusu (vrodenej identity, získanej, pripísanej, stigmatizujúcej, labelingu ...),

5. očakávanému správaniu jednotlivcov v rámci určitej sociálnej situácie resp. jeho pozícii a statusu, oblasti správania človeka z aspektu určitej roly a vymedzeného systému noriem konania v danom spoločenstve. **Identitu ako sociálny produkt určitých historických dôb a ich sociálnych štruktúr** a jej utvárania v procese vzájomného ovplyvňovania medzi jednotlivcom a spoločnosťou definujú najmä Berger a Luckmann (1999). Pre formovanie identity jednotlivca sa v mikro- a makro- prostredí stávajú dôležité podporné osoby – ľudia, ktorí sú preňho dôležití i podporné systémy – osoby a skupiny, ktoré mu pomáhajú v konkrétnych situáciách. Pre kultúrnu (skupinovú) identitu sú dôležité i ďalšie **súvislosti, ako sú ekonomické, politické, sociálne (spoločenské), kultúrne, duchovné** a rôzne druhy zdrojov (potravín, oblečenia, zdroje na bývanie, na finančné zabezpečenie a iné). Identitu človeka v mikro- a v makro-prostredí určujú zdolávacie mechanizmy charakteru biologického, psychického a sociálneho, podnety z interakcie s meniacim sa prostredím, v úrovniach kopingových **mechanizmov regulačného, kognitívneho, stabilizačného a inovačného subsystému, ktoré ovplyvňujú proces utvárania, priebeh a modifikácie osobnej i kultúrnej (skupinovej) identity ľudí**. S rastom kultúrnej rozmanitosti a zvýšením možností výberu identít (národnej, národnostnej, občianskej, profesijnej, v dôsledku zmien v rodine, v hodnotách, v spôsobe života, v používaní jazykov a iných), sme svedkami identitárnych zmien, konfliktov, dokonca i sporov o identitu s pozadím mocenských, politických, ekonomických a ďalších typov ambícií v spoločenskom živote.

Národnostná a národná identita, sledujúce príslušnosť k etnologickým a sociologickým kategóriám národnosť a národ spolu s hodnotením príslušnosti k nim, sú vlastne druhom sociálnej identity. V istých prípadoch majú Rómovia aj vonkajšie, viditeľné znaky svojej identity, najmä prostredníctvom farby pokožky, znaku, ktorý sa však dostáva do popredia antropológov až v druhej rovine. Verejne uznávaná rómska príslušnosť sa stále stretáva so stereotypmi, predsudkami a Rómovia musia čeliť zvonka prisudzovaným charakteristikám negatívnej podoby, či už je to **stigmatizácia** v dôsledku ich sídelnej identity, sociálneho znevýhodnenia, kultúrnych odlišností a zvyklostí, fyzickej odlišnosti ...

Pre mladých Rómov je podľa nášho názoru dôležitá najmä stabilná a pevná osobná sebaidentifikácia cez inter- a intra-personálny rámec formovania identity s poznaním vlastného sebauvedomenia, sebapoznania, zdravého sebahodnotenia s pokorou – nie však s „poníženosťou“ a hrdosťou na vlastné duchovné i sociálne „JA“. Výber kolektívnej (skupinovej) identity by sa v 21. storočí mohol stať už skôr možnosťou voľby (nie diktátu), pri ktorej by bolo prínosné nezabúdať na vlastné korene, avšak ani sa neuzatvárať pred spoločenskou celosvetovou, európskou, či národnou integráciou. Ako mladí a úspešní by mali dostávať možnosť dokázať, že sú výborní odborníci, bezproblémoví občania, Rómovia bez stigmatizácie, ale najmä ľudia s prvkami „človečenstva“. Práve tu je priestor pre oživovanie pozitívnych prvkov tradičného „romipen“ (rómstva) a jeho zákonov, ktoré určovali skupinovú (kultúrnu) identitu Rómov. Či už to je úcta („pařiv“), úcta k starším („phuripen“), úcta k pravde, spravodlivosti, čestnosti („čačipen“), úcta k pracovitosti a dobrej „robote“ („lači buči“) i univerzálna hodnota ľudskosti („manuřipen“).

„**Duma**“ **druhá** – opäť identitárna, ale tentokrát ešte konkrétnejšia pre **tradičnú rómsku kultúru** a jej subkategórie:

1. Subetnická diferenciacia – predstavuje reflexiu toho, čo zvykneme vyjadrovať bežne slovami Rómovia nie sú: „všetci rovnakí“ („jehk sorta“). Sú sociálne diferencovaní do rôznych skupín, či už na úrovni kmeňov, etník, rodov, rodín ... Kritériá ich rôznorodosti môžu vytvárať aj ďalšie dôležité prvky identitárnych línií, ako sú:
2. rituálna (ne)čistota,
3. a príbuzenská štruktúrovanosť.

K **subetnickej diferenciacii** sme sa v tejto zložitej romologickej kategórii rozhodli pristúpiť „len“ vymenovaním niektorých z pomenovaní Rómov: Cigáni, Atsinganos alebo Atsinganos (Athinganoi), Zingari, Zigeuner, Ziginer, Zigainer, Zigenare, Dómovia (Pardómovia), Egyptian, Agyptoi, Gypsy, Gyptoi, Gitanos, Efyptenarin, Gyptenaers, Egyptians, Phárao-népe, Bohemiens, Vengry, Polača, Tinker, Rajsende, Jaltari, Jeniši, Xoraxania, Kalé, Boiasha, Calons, Jifti, Gitano, Romungro, Baias, Serviko, Vendiko, Kurbati, Sastrara, Arčini, Karamidara, Salahori, Rudari, Aurari, Zlatari, Kanáloša, Lingurari, Lavutari, Grastari, Ursurari, Mečkari, Gurvari, Medvasi, Grebenári, Vretenári, Kaladžije, Aškaliovia, Lotfitka Roma, Rusuria, Krymytka, Dobrodžaja, Moldovaja, Grekuja, Serbiaka, Sasytka Roma, Xaladytka, Madžura, Hohere, Bodžora Ficzira, Hohere, dasikane Roma, gadžikane Roma, amare Roma, Kabudžije, Karpatskí Rómovia, Polska Roma, Bergitka Roma, Xaladytka Roma, Sasytka Roma, Warmijaki, Kaliszaki, Galickaji, Samboraki, Berniki, Jaglany, Bosaki, Pluniaki, Toniaki, Petruki, Baltruksi, Pontoni, Jurgowatar, Rabkatar ... tieto názvy sú podľa rôznych kritérií, či už podľa tradičných rómskych remesiel, autonymov, etnonymov, heteronymov, duchovných a náboženských identít, regionálnych a územných, jazykových, rodových a iných súvislostí. K najpočetnejším skupinám vo svete patria: **Kalderaši** (s podskupinou **Lovárov**), ďalej **Manuši** (so skupinou **Sintovia**) a **Gitani** (andalúzski a katalánski). Na Slovensku žijú tri hlavné subetnické skupiny: **Rumungri**, **Olašskí Rómovia** a **Sintovia**, ktoré vykazujú tiež vnútorné členenie.

Rituálna (ne)čistota je nesmierne rozsiahlou etnologickou kategóriou v rómskej kultúre. Len ťažko by bolo možné ju opísať na niekoľkých stranách textu. Preto sa sústredíme na jej podstatné charakteristiky. V tejto identifikačnej línii si Rómovia určujú „hranice“ voči iným Rómom i ne-rómskemu svetu („gádžom“) v definovaní základných postojov a hodnotení: rituálne čistí a rituálne nečistí. Teda nie v zmysle fyzickej (ne)čistoty, ale rituálnej symboliky, významov a kultúrnych hodnôt, týkajúcich sa rôznych kritérií. Či už sa jedná o prípravu alebo konzumáciu konkrétneho jedla, spôsobu jedenia, hygienických otázok, sociálnej komunikácie a interakcie, uchovávaní tradícií – najmä prvkov rómstva, ďalej uzatvárania partnerských a manželských zväzkov, rešpektovania kultúrnych hodnôt, pravidiel morálky, etiky, vzorcov a noriem správania, výkonu remesiel, rodových stereotypov a iných. Konkrétne uvedieme, že u Rómov, ktorí patria do tých skupín, ktorí pevne dodržiavajú tradície (na Slovensku napríklad Olašskí Rómovia alebo Kalderaši, Lovári ...) predstavuje rituálne znečistenie už napríklad samotný kontakt s ne-rómskym prostredím. Čo ešte môže byť ďalej posudzované ako rituálna ne(čistota)? Napríklad emancipácia žien, nedodržiavanie rodových stereotypov, trestané môže byť aj oboznamovanie iných s rómskymi tradíciami, s rómskym jazykom, spoločné jedenie a stolovanie s „cudzími“ – s tými, ktorí nepatria do vlastného okruhu, ďalej napríklad kontakt s „nečistými“ s

časťami tela, ktoré sú považované za (ne)čisté, ďalej spôsob umývania v jednej vode, kde sa umýva časť tela od pása dolu, sociálne zariadenie v blízkosti kuchyne a iné. Každá skupina, ktorá dbá o prísne udržiavanie týchto noriem a zvykov rituálnej čistoty si o sebe myslí, že práve oni sú tí „pravi“ Rómovia („amare“ ... „žuže“ ... „čače“ ... „feder Roma“ ...) a tí ostatní, že sú („bižuže“ ... „dupkári“ ... „phuj“ ... „močkoši“ ... „degeši“ ... „džungale Roma“) a ako „poškvrení“ sú označovaní ako ... („mahrime“ ... „marime“ ... „maxrime“ ... „magerdo“ ... „prasto“ a iné). Normy a zásady znečistenia sú presne vymedzené rodovými nepísanými zákonmi („prastipen“) a ich nedodržiavanie sa trestá (napr. rómskym súdnym tribunálom – „romano kris“ udeľujúcim tresty). Najťažším je doživotné vylúčenie zo spoločenstva („pischaro“), ktoré predstavuje sociálnu smrť. (Tento osud sa dotkol aj poľskej rómskej poétky B. Wajs – „Panenky“).

Príbuzenstvo je skutočnou rómskou kultúrnou a sociálnou hodnotou. Rod, rodina – („fajta“ ... „famil'ija“ ... „čaládo“ ... „stan“ ... „viča“ ... „nípo“ ...) sú nielen vonkajším pomenovaním bližšej a vzdialenejšej rodovo-rodinnej väzby („pašes“ ... „dureder“), ale vnútornou trvalou hodnotovou orientáciou. Predstavuje v tradičnej rómskej kultúre postoje a pocity bezpečia, istoty, spolupatričnosti, solidarity, vzájomnej pomoci, súdržnosti, úcty, lásky, morálky, etiky, zvykov, obyčajov, rituálov, viery a šťastia ...

Záver

- * Róm nikdy nie je sám. (Rom nane nigda korkoro.)
- * Čo dá Boh, to bude. (So o Del dela, oda ela.)
- * Čo nedá deň, dá rok, čo nedá rok, dá Panboh. (So na del o d'ives, del o berš, so na del o berš, dela o Del.)
- * Človek potrebuje nielen chlieb, ale aj úctu. („Na ča maro the pařiv manušeske kampil.)
- * Žena má ísť vždy za mužom. („Romňi sajekh pal o rom džal.)
- * Pravé šťastie pozná ten, kto vie iných ľudí spraviť šťastnými. (Ko džanel avredženen bachtalen te kerel prindžarel s'oda bachtalo te jel.)
- * Bohatý nie je ten, kto má, ale ten, kto vie. (Nane barvalo oda, kas hin, aľe oda, so džanel.)
- * Dobré slovo je ako chlieb. (Lačo lav sar maro.)
- * Róm Róma umrieť nenechá. (Rom Romeske te merel na dela.)
- * Nech je to moje dieťa alebo tvoje, jest' potrebujú obidve. (Miri čhavo, tiro čhavo, te chal kamen so duj.)

Dnes už však, žiaľ, nachádzame v prostredí marginalizovaných rómskych komunit aj narušenie pôvodných kultúrnych hodnôt Rómov. Jednou z etnologických konštánt je rod a rodina. Spreádzali ju charakteristiky sociálnej súdržnosti, solidarity a vzájomnej pomoci členov rodu a rodiny. Participantí výskumu v Stredoslovenskom kraji z tohto typu prostredia odpovedali, že ich rod a rodina resp. jej príslušníci sú v súčasnosti roztrúsení, zriedkavo sa navštevujú, evidovali sme dokonca aj skúsenosti s úžerou vo vlastnom rodinnom prostredí. Obyčajové právo, úcta, etika a morálka ako základné charakteristiky tradičného rómstva „romipen“ sa interpretovalo v rôznych konotáciách.

V tomto type prostredia najmä v súvislosti s existenčnými problémami, ktoré vystupujú do popredia a prekrývajú mnohé iné etnologické a hodnotové tradičné prvky. Riešia každodenné starosti s chudobou, ktorá sa dotýka aj ich detí. V tradičnej rómskej kultúre je viacpočetnosť rodín charakteristickým prvkom. Poukazuje na ňu aj Selická (2008, s.45), ktorá uvádza ako základný znak „tradičnej rómskej rodiny viacpočetnosť a viacdetnosť.“ Najmä praktická sociálna politika by mala byť nastavená tak, aby sa chudoba neprehlbovala a zároveň sa riešila v podobe jej odstraňovania a predchádzania tomuto fenoménu. „Nesmie sa stávať, že viacdetné rodiny sa dostávajú do pásma veľkej chudoby a sociálnej odkázanosti“ (Lyko, 2009, s.53). Týmto najvýraznejším problémom (chudobe, nezamestnanosti) sa dlhodobo na Slovensku v oblasti sociálnej práce venujú najmä Levická, J. a Žilová, A. Chudobu a jej premeny zaznamenáva Žilová (2005) aj vo vzťahu k rómskemu etniku. Levická (2006) vyzdvihuje aj úlohu sociálnej pedagogiky v preventívnej činnosti, v skúmaní vzniku asociálneho správania i možností nápravy. Prináša však v neposlednom význame aj výrazný podiel v rozvíjaní jednotlivých paradigiem sociálnej práce i konkrétnej práce, metód a metodiky sociálnej práce s klientom. Tieto vedecké práce obidvoch autoriek sú inšpiratívnym zdrojom nielen pre kreovanie stratégií, ale i pre metodiku (reálnu) práce s rómskymi marginalizovanými komunitami.

Niektoré výpovede účastníkov nášho výskumu v Stredoslovenskom kraji sa týkali aj vyjadrenia izolácie samotných marginalizovaných obyvateľov, nielen už v samotnom type segregovaného prostredia, ale aj v rámci komunity, ako napr. (nenavštevujem nikoho, s kým by som sa tu mohol aj stretávať ... tu je veľa fetovania, alkoholu ...). Evidujeme tu aj jav „mnohoproblémovosti rodín“ a množstva vnútorných i vonkajších problémov, pri ktorých trpia aj deti a práve tieto by mali mať kvalitné podmienky pre svoj osobnostný rozvoj. „Deťom patrí zo strany ich rodičov výchova ako prevencia voči všetkému negatívnemu, čo ich môže v blízkej či ďalej budúcnosti stretnúť.“ (Lyko, 2007, s. 478-479). „In vivo“ sme nachádzali aj príklady rodičovského zlyhania (matka gamblérka, alkoholička...) a podobne.

Pre vyváženosť uvádzame však aj pozitívne konotácie hodnôt obyvateľov týchto komunít, a to napríklad aj vo vzťahu k tradičnej remeselníckej identite Rómov, ďalej k rómstvu v spojení s hrdosťou na ich umelecké schopnosti, či hudobné, spisovateľské, ako aj záujem i v tomto type znevýhodnené prostredia žiť „na úrovni“, starať sa o svoje deti s láskou a zodpovednosťou, hľadať si prácu a prácu si aj udržať, byť občiansky zodpovedným človekom a iné.

Želajme si, aby sociálna práca a iné pomáhajúce profesie mohli stáť v popredí odstraňovania negatívnych sociálnych prvkov, problémov a javov v živote Rómov, najmä v marginalizovaných rómskych komunitách a napomáhali buď obnove resp. rozvíjaniu ich ľudskej dôstojnosti a pozitívnych odkazov tradičnej rómskej kultúry. Samotní sociálni pracovníci však potrebujú najmä podporu systémových riešení, dostatočných kompetencií, vytvorenia adekvátnych podmienok a napokon aj ocenenia tejto náročnej práce.

Literatúra:

- Bačová, V. (1996): *Etnická identita a historické zmeny*. Bratislava: SAV.
- Bartosz, A.(2004): *Neboj sa Cigána (Na dara Romestar)*. Sobrance: OZ Romani vodži.
- Kawczynski R. (2000): *Roma in Deutschland – Zwischen Vertreibung und Pogrom*. In: Bleiberecht. Hamburg, Roma & Cinti Union.
- Lacková, E. (1997): *Narodila jsem se pod šťastnou hviezdou*. Praha.
- Levická, J. (2002): *Metódy sociálnej práce*. Trnava: Trnavská univerzita.
- Levická, J. (2006): *Cesta za klientom*. Metódy, formy a prístupy v sociálnej práci. Trnava: Proscocio.
- Lehoczká, L.(2006): *Kultúrna identita Rómov*. Nitra: UKF FSVaZ.
- Lehoczká, L. - Haburajová-Ilavská, L.(2006): *Komunitné sociálne služby v kontexte kultúrnej identity obyvateľov rómskych osád*. Nitra: UKF, FSVaZ.
- Lyko, M. (2007): *Kardinálne čnosti v rodine vo svetle učenia Katolíckej cirkvi, ich misijný a sociálny rozmer*. Nitra: UKF.
- Lyko, M. – Lehoczká, L. (2009): *Antropologické východiská pre sociálnu prácu a sociálne služby*. Nitra: UKF.
- Lužica, R.(2004): *Kapitoly z rómskej kultúry*. Trnava: Trnavská univerzita.
- Selická, D.(2008). *Rómska rodina v kontexte metód sociálnej práce*. Nitra: UKF.
- Tancoš, J.-Lužica, R.(2002): *Zatratení a zabudnutí*. Bratislava: IRIS.
- Žilová, A. (2005): *Úvod do teórie sociálnej práce (náuka o sociálnej práci)*. Badín: MENTOR.
- Žilová, A. (2005): *Chudoba a jej premeny na Slovensku*. Badín: MENTOR.

Pomoc, podpora sociálneho pracovníka pri znovuobnovení etických hodnôt v rómskej rodine.

Denisa Selická¹

Anotácia: Cieľom príspevku je poukázať na možnosti pomoci, podpory sociálneho pracovníka pri obnove etických hodnôt v rómskej rodine. Na základe teoretických a praktických východísk analyzujeme uvedené ciele.

Kľúčové slová: sociálna práca, sociálny pracovník, rómska rodina, etické hodnoty, metódy sociálnej práce.

Teoretické východiská

Rozmanité zmeny rodiny sa týkajú rovnako rodiny rómskej, ktorá má na Slovensku svoje zastúpenie. Úlohou demokratického štátu vo vzťahu k rodinám je vytvárať rámcové, legislatívne, ekonomické a inštitucionálne podmienky, a tak vytvárať priestor na uplatnenie ich vlastnej zodpovednosti. (Kasanová, A. 2008, s. 9). V tomto kontexte je možné hovoriť o istej typológii rómskych rodín, pričom ide o rodinu „tradičnú“ a rodinu „súčasnú alebo modernú“. Základným znakom „tradičnej“ rómskej rodiny je viacpočetnosť a viacdetnosť. Charakteristický je vysoký podiel detskej zložky populácie a nízky podiel starých ľudí a vysoká pôrodnosť počas celého reprodukčného obdobia ženy. Tradičná rómska rodina vykazovala znaky rozšírenej viacgeneračnej rodiny, ktorá sa skladá z nukleárných rodín. Preferencia mužov, otcov, synov, bratov, manželov dokladuje výraznú autoritu muža, a teda patriarchálny typ rodiny z hľadiska autority. Na zabezpečovaní prostriedkov na živobytie sa podieľali podľa svojich možností všetci členovia domácnosti. Identita rodiny bola udržiavaná zachovávaním existujúcich zvyklostí. Rómska rodina ako socializačný činiteľ mala dominantné postavenie, pričom výchova a vzdelávanie v jej rámci realizované mali tzv. reťazovitý charakter, kedy sa staršie deti starali o mladšie. Napriek rozpadu tradičných vzťahov v rodine, zostáva zachované úzke prepojenie a komunikovanie členov rozšírených rodín. Je to dané tradičnou výchovou, nutnosťou podieľať sa na deľbe práce v zúženom fyzickom priestore v rómskych osadách. V nich neexistuje osobné súkromie jednotlivých členov rodiny. Tento stav simuluje súdržnosť rodiny / nič sa neutají, na strane druhej neumožňuje rozvinúť individuálne schopnosti členov rodiny, ktorí majú predpoklady vymaniť sa z bezmotivačného a retardujúceho prostredia osád. Avšak čo s ľuďmi, ktorí sa narodili v nepriaznivom sociálnom prostredí a nedisponujú ani vlohami, vďaka ktorým by napredovali? Ide o človeka zaostalého, bez zamestnania, frustrovaného, chudobného. Aby vedel prežiť, často sa obracia na vieru. (Adamovič, M. 2009, s. 37). Práve v tejto oblasti vidíme možnosti pomoci očanom zo strany sociálneho pracovníka, ktorý môže poradiť aj v oblasti duchovnej. Popri mnohým inštitúciám im pomocnú ruku ponúkajú aj kresťanské cirkvi. (Lyko, M. 2009, s. 129).

---

¹ PhDr. PaedDr. Denisa Selická, PhD., Ústav romologických štúdií, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva UKF, Kraskova 1, Nitra, SR, e-mail : dselicka@ukf.sk, tel . č. 0903020034

Sociální práce je špecifickou profesiou, ktorej cieľom je pomoc klientovi v obtiažnych životných situáciách, pričom sa táto pomoc chápe ako právo a povinnosť. Právo vo vzťahu k tomu, kto je na pomoc odkázaný a povinnosť spoločnosti ako celku, ktorá je zodpovedná za vytváranie podmienok pre svojich členov a v prípade individuálnych zlyhaní tiež organizovaním a poskytovaním pomoci, pričom realizácia povinnosti prebieha na personálnej báze, čiže osobne, prostredníctvom konkrétneho sociálneho pracovníka. (J. Levická, 2002, s. 33).

Myslíme si, že práve sociálny pracovník by mohol pomôcť rómskej rodine, a to v rovinách : sociálnej, duchovnej, právnej, pedagogickej, psychologickej najmä prostredníctvom svojich metód, konkrétne poradenským procesom. Súčasťou hodnotového systému sociálnej práce je aj kvalita života, na ktorú v praktickej časti poukážeme.

O. Matoušek (2003) vidí cieľ sociálnej práce v odhaľovaní, vysvetľovaní, zmiernovaní a riešení sociálnych problémov ako sú chudoba, zanedbávanie výchovy, diskriminácia určitých skupín, delikvencia mládeže, nezamestnanosť. Má sa opierať jednak o rámec spoločenskej solidarity, ale aj o ideál naplňovania individuálneho ľudského potenciálu. Sociálni pracovníci pomáhajú klientom uplatniť sa a zároveň vytvárajú pre toto uplatnenie priaznivé spoločenské podmienky. U klientov, ktorí sa už spoločensky uplatniť nemôžu, má sociálna práca podporovať čo najdôstojnejší spôsob života. Podľa A. Žilovej (2000, s. 31 – 32) každú sociálnu minoritu je nutné intervenovať opatreniami sociálnej práce, v spektre sociálneho poradenstva a to, najmä :

- podporou sociálnej identity a eliminácie sociálnej diverzity u príslušníkov etnickej minority,
- rozvoj osobnosti
- sociálna pomoc v nevyhnutnom, primeranom rozsahu, formou kuratívnych opatrení sociálnej politiky štátu prostredníctvom sociálnej práce. Domnievame sa, že je veľmi dôležitá osobnosť sociálneho pracovníka pri pomoci rómskej rodine. Ľudia, ktorí skutočne dokážu poznať potreby chudobných ľudí bližšie, sú vzácni. (Lehoczká, L. 2006, s. 59).

Podľa Š. Strieženca (1999) sa osobnosť odvíja od kvalitatívneho vzdelania, sociálneho rozhľadu, integrovaného súhrnu povahových čŕt (poctivosť, spravodlivosť, pravdovravnosť, pracovitosť, vzbudenie dôvery ľudí, profesionálnych predpokladov a schopností), schopnosti komunikácie s klientom, inštitúciami, spoločenskými organizáciami. Myslíme si, že je nesmierne dôležité, aby sociálny pracovník poznal špecifiká rómskej rodiny. To mu umožňuje aj štúdium na Fakulte sociálnych vied a zdravotníctva v Nitre, v odbore Sociálne služby a poradenstvo – študijný program Sociálne a misijné služby v rómskych komunitách.

Kvalitou života rómskych rodín sa zaoberajú výskumné práce odborníkov, ale i vý-meny názorov na viacerých konferenciách. Pre lepšie pochopenie uvádzame nasledovné skutočnosti.

Problematikou kvality života detí v rómskych rodinách sa zaoberala Z. Bakošová (2003). Pod kvalitou života rómskych detí rozumieme taký spôsob života, ktorý zabezpečuje starostlivosť o zdravie, vzdelávanie, hodnotovú orientáciu detí rodičmi, a to v zhode s kultúrnymi, sociálnymi štandardmi našej spoločnosti i so štandardmi Európskej únie a dokumentmi o ľudských právach a slobodách. (Bakošová, Z. 2003, s. 56.)

Zlepšení kvality života dětí z rómských rodín vidí Z. Bakošová najmä v spolupráci odborníkov príslušných odborov: sociálnej práce, pedagogiky, medicíny, práva, psychológie.

K. Konečná (1994, s. 17) uvádza, že: „rómska rodina rovnako ako iné rodiny prechádza spoločenským vývojom, ale nesie v sebe aj retardačné trendy, tradície a všetky prejavy rómskeho etnika“.

A. B. Mann (2000) však dodáva, že muž sa prezentuje ako autorita len navonok. V domácnosti sa k problémom vyjadruje v prvom rade manželka. Medzi ženami je najväčšou „Puri daj“ – stará matka, a to na základe svojej múdrosti a životných skúseností. Analogicky je to aj medzi deťmi, kde synovia majú vyrššie postavenie ako dcéry.

Z výskumu L. Vikovej (1996), vyplýva, že vzťahy v rómskej rodine sú stále hierar-chizované. Roly medzi súrodencami sú rozdelené podľa pohlavia a poradia narodenia. Ro-dičia sa ku všetkým svojim deťom nesprávajú rovnako. Každá rola dieťaťa prináša iné povinnosti a iný diel osobnej zodpovednosti. Príznačná je úcta Rómov k svojim matkám a starým rodičom, preto napr. pri spore matky a manželky dá muž vždy za pravdu matke.

Rodina najmä v minulosti znamenala veľmi veľa, pretože uspokojovala základné ži-votné potreby svojich členov. V časoch, keď kočovali, boli vlastne celkom nezávislí od iných ľudí, ale vnútri svojej rodiny boli od seba naopak veľmi závislí. Táto črta rómskej rodiny pretrváva do dnešných čias a Rómovia sa so svojou rodinou veľmi identifikujú. Vy-sokú mieru uzavretosti voči sociálno-kultúrnym normám majoritného spoločenstva uvádza aj M. Dubayová (2001).

J. P. Liégeois (1995) tiež konštatuje, že malé i veľké dieťa žije v útulnej bezpečnosti svojej komunity, ktorá mu ponúka budúcnosť a ochranu pred neznámym. Ak sú vzťahy s okolím negatívne, obmedzené a sú prameňom nespokojnosti, rodina má o to väčší výz-nam. Sociálna úloha rómskej rodiny, preto vystupuje do popredia a zároveň kompenzuje absenciu vzťahov iného charakteru (školské, pracovné, vzťahy s majoritným obyva-teľstvom a pod.).

Uvádzané špecifiká rómskej rodiny mali v minulosti a v niektorých prípadoch aj dnes svoje opodstatnenie. Skutočnosť, že rómske ženy mali veľa detí, determinovala nevyhnut-nosť prežitia vzhľadom na zlé životné podmienky (materiálne, hygienické, sociálne a iné), ktoré viedli k vysokej úmrtnosti detí.

Nízky vek prvorodičiek mal svoj dôvod v tom, že čím skôr začala žena rodiť, tým viac mohla mať detí. V súčasnej dobe sa počet detí znižuje aj v rómskych rodinách, čo je prejavom ekonomickej nevyhnutnosti. Najzaostalejšie rodiny ostávajú pri mnohopočetnej rodine, pretože pri veľmi vysokej miere nezamestnanosti je to opäť „ekonomická nevyhnutnosť“, čo dokumentujú slová jedného rómskeho otecka, ktorý povedal, že on sám desať detí neuživí, ale desať detí uživí jeho. Mal samozrejme na mysli výšku sociálnych dávok a rodinných prídavkov.

Ako typický znak rómskych rodín sa uvádza aj láska k deťom. To neznamená, že v majoritných rodinách rodičia nemajú radi svoje deti, ale v rómskych rodinách je dieťa všetkým a je milované nielen matkou, ale aj širokým príbuzenstvom a nakoniec aj celou komunitou. Aj tento fakt dostáva v dnešnej dobe vážne trhliny. Pri kríze či strate tradič-ných hodnôt v rodinách pochádzajúcich zo sociálne zanedbaného a výchovne menej podnetného prostredia sa o dieťa rodičia veľmi nestarajú a často končí v detskom domove.

Jednotlivé aspekty týrania a konkrétne prípady rozoberá vo svojom príspevku E. Vondráková (2009, s. 177 – 184). Negatívnym príkladom „lásky“ k dieťaťu je aj jeho opustenie matkou hneď po narodení. Matka ho nechá v pôrodnici a uteká za mužom, aby jej počas pobytu v nemocnici nebol neverný. Aj to je príklad straty tradičných hodnôt rómskej komunity. V minulosti by neverníka z komunity vyhnali. Existuje aj druhý dôvod, prečo rómska matka odvrhne vlastné dieťa. Keď sa totiž rómska rodina rozpadne, rómska žena si ťažko nájde nového muža, lebo odmietajú cudzie deti, dokonca nový muž by jej dieťa mohol týrať, ba aj zabiť.

P. Řičan (1998) konštatuje, že dnes môžeme v rómskych rodinách zaznamenať násilie na deťoch (ktoré bolo podľa pamätníkov úplnou výnimkou) a ich ťažké zanedbávanie v dôsledku alkoholu a drogovej závislosti ako aj incest, ktorý bol podľa romistov ešte v historicky nedávnej dobe u Rómov nemysliteľný.

E. Davidová (1965, s. 161) v súvislosti so stratou tradičných hodnôt už pred štyridsiatimi rokmi popisovala, že: „ojedinele sa môžeme stretnúť aj s prípadmi krvismilstva, keď manželským životom žijú napr. otec s dcérou, matka so synom alebo brat so sestrou – sú síce vzácné, ale existujú a je možné na nich pozorovať pozostatky skupinového manželstva.“

Krízu hodnôt súčasnej rómskej rodiny potvrdzovala aj B. Hábovčíková (1997). Na-rúša sa silná vnútorná integrácia rómskeho spoločenstva, jeho uzavretosť vo vzťahu k ne-rómskemu prostrediu a akcelerujú sa medzikultúrne a multikultúrne integračné procesy. Takáto situácia vedie k nevyváženosti a rozporuplnosti vývoja rómskeho spoločenstva.

Narušenie tradičných hodnôt rómskej rodiny spôsobilo aj donútenie k životu na mies-te v dedinských a mestských aglomeráciách, ako aj v osadách, čím spoločenská štruktúra komunity fungujúcej v podmienkach migrácie stratila zmysel a zrútila sa.

Prejavuje sa to aj vo zvýšenej kriminalite. J. Hroncová (2004) uvádza, že v dlhodo-bom priereze vývinu kriminality na Slovensku je evidentný vyšší podiel rómskeho etnika na páchaní trestnej činnosti v porovnaní s ostatným obyvateľstvom. Byť vo väzení nie je pre Róma žiadnou hanbou, v mnohých prípadoch je to prejavom mužnosti a schopnosti postaviť sa proti uznávaným hodnotám majority. K vysokému podielu Rómov na páchaní priestupkov a trestných činov je potrebné dodať, že prevažne ide o priestupky a celospolo-čensky menej závažné trestné činy. Faktormi ovplyvňujúcimi vysokú mieru kriminality Rómov sú chudoba, vysoká nezamestnanosť, nízka úroveň právneho vedomia a nízka účinnosť trestov. V súčasnosti sa významným faktorom stáva aj závislosť Rómov od drog a hracích automatov. Kriminalita je pre veľkú časť z nich racionálnym východiskom rieše-nia situácie. Detskou kriminalitou rómskych detí na Slovensku sa zaoberá aj J. Daňo (1999).

P. Řičan (1998) uvádza, že rómsku rodinu charakterizujú pozitívne vlastnosti z ich hinduistickej tradície, akými sú ušľachtilé prvky pohostinstva, láskavé vedenie detí, rieše-nie sporov odpustením alebo podrobením sa rodovej autorite.

Medzi výrazné prednosti rómskych mravných návykov patrí tradične uznávaná po-žiadavka *výpomoci sociálne slabým*, nepracujúcim a finančne nezabezpečeným príslušníkom spoločenstva. Práve zásada rodovej solidarity umožňuje ich príslušníkom bez ťažkostí meniť prostredie, pretože zaväzuje rómske rodiny, poskytnúť prístrešie svojim príbuzným z iných končín krajiny nezávisle od toho, že sa v byte či obydlí budú tiesniť. Lakomosť, odmietanie pomoci, potravy, prístrešia atď. bola u Rómov považovaná za jeden z najváž-nejších morálnych priestupkov a bola odsudzovaná

verejnou mienkou celého spoločenstva (Škodáček, J., 1998). Samotní Rómovia za svoju najlepšiu vlastnosť považujú dobrosrdečnosť a súcit.

Praktické východiská

Pri realizácii praktickej činnosti sociálnej práce úlohou sociálneho pracovníka je pomáhať ľuďom pri riešení sociálnych problémov a pri vytváraní spoločensky primeraných podmienok života, aby boli sami schopní existovať a fungovať na určitej spoločenskej úrovni v interakcii so svojim sociálnym prostredím. Realizácia tohto cieľa nie je len jednostrannou aktivitou sociálneho pracovníka, ale aj participovanie jednotlivca.

V praktickej časti na dosiahnutie cieľa sme si zvolili monografickú metódu – metódu prípadových štúdií. Cieľom bolo zistiť výchovné a sociálne aspekty vo vybraných rómskych rodinách. Tieto aspekty sa stali i ťažiskovou úlohou projektu VEGA 07 – 09, č. 1/4489/07 : Ľudský kapitál u marginalizovaných Rómov z aspektu edukácie a potrieb znalostného trhu práce. Zber údajov sme získali z Úradu práce, sociálnych vecí a rodiny SR v Nitre v roku 2009. Mená a miesta nebudeme uvádzať z dôvodu zachovania anonymity, dodržiavania etických princípov a v súlade s ochranou osobných údajov. Konkrétne sa jedná o rómske rodiny.

Prípadová štúdia:

Maloletý J. bol umiestnený z dôvodu nedostatočnej starostlivosti zo strany matky do detského domova. Matka nemala zabezpečené bývanie. Matka o dieťa neprejavovala záujem. Maloletý bol na úteku, t. č. je umiestnený v detskom domove. Matku odmieta, nemá záujem ho navštevovať ani cez prázdniny. Maloletého J. navštívil v detskom domove iba otec, a to iba raz, od tej doby ho nevidel. V tomto roku bude mať dospelávajúci 17 rokov, u ktorého osvojenie ani pestúnska starostlivosť neprichádza do úvahy. Kontakt udržiava so svojou tetou.

Sociálno – pedagogická analýza :

Nezodpovednosť sa podieľať na výchove svojho dieťaťa zo strany oboch rodičov. Naďalej podporovať vzťah s tetou, doporučiť pobyty v rodine, kde by mal zabezpečené podmienky.

Z aspektu sociálneho pracovníka doporučujeme kontakt s matkou, najmä poradenským procesom apelovať na význam rodiny, rozvoj osobnosti mladého človeka a metódami výchovným pôsobením - persúziou a pozitívnym vzorom pôsobiť na rodičov.

V uvedených prípadových štúdiách sa opakovali nasledovné zistenia :

- nezáujem matky o dieťa
- nezabezpečenie bývania
- poberatelia štátnych dávok
- alkohol a drogy
- nedostatočná hygiena.

Tieto zistené indikátory nezaručujú štandardnú kvalitu života. Absentujú základné životné potreby. Myslíme si, že spôsob a konanie rodičov pochádza z pôvodných rodín, opätovne to prenášajú do svojho života. Vyžaduje si to dlhodobú systematickú prácu i s dospelými, aby opäť tak nekonali ich deti. Z aspektu sociálnej práce pri poskytovaní pomoci, podpory a poradenstva je potrebné spolupracovať s inými odborníkmi, ako sú lekári, sociálni pedagógovia, učitelia, andragógovia, ale aj odborníci z oblasti etického poradenstva.

Doporučujeme sociálnemu pracovníkovi, aby okrem klasických a moderných metód v sociálnej práci používal aj kreatívne metódy pri práci s rómskou rodinou, ako je

- čítanie príbehov : príbehy zo života, poviedky, rozprávky, najmä rómske, bájky, príslovia, iné ľudové slovesné útvary, ktoré vznikli na základe ľudského poznania a ľudskej múdrosti. Pomáhali ľuďom jednoduchou výpoveďou upevňovať morálne hodnoty a zásady. Múdrosti týchto slovesných útvarov môžu aj v súčasnej dobe pomôcť sociálnemu klientovi, ale aj celej rodine poznať bližšie vlastný sociálny problém, orientovať sa v ňom a vyriešiť ho. Pomáhajú rozvíjať schopnosti empatie a vytvárať pozitívne medziľudské vzťahy.
- kreslenie : predstavuje novú metódu práce s jednotlivcom, ale aj so skupinou. Využívaním kreslenia v poradenskej a vzdelávacej práci sa klient učí o sebapoznávaní, o pocitoch, predstavách, vzťahoch k sebe, ale aj k sociálnemu okoliu. Ide o metódu práce, v ktorej sa klienti vidia inými očami, tvoria rozumom, ale aj citmi.
- hry a hlavolamy : metóda sa využíva v poradenskej a vzdelávacej práci napr. s nezamestnanou rodinou.
- taktiež súčasťou života Rómov je spev, hudba, tanec – prostredníctvom týchto umeleckých prvkov môže sociálny pracovník pomôcť rodine pri eliminácii problémov.

Záver

Záverom príspevku môžeme konštatovať, že sme načrtli niektoré aspekty, ktoré by pomohli sociálnemu pracovníkovi pri obnove etických hodnôt v rómskych rodinách. Veď mať deti je najväčšou hodnotou v živote Rómov, a preto je dôležité aj sa zodpovedne o deti starať a zabezpečiť im kvalitný život. Taktiež prejavy úcty a súdržnosti sú dôležitými hodnotami v živote človeka. Prostredníctvom poradenského procesu a metódami výchovného pôsobenia by sa mohli obnoviť etické hodnoty v rómskych rodinách. Vyžaduje si to systematickú a cieľavedomú prácu s rómskou rodinou. Taktiež cieľom etickej výchovy je obohatiť osobnosť o zručnosti a spôsoby ako byť lepším, asertívnejším, prosociálnym . (Kotrusová, J. 2007, s. 117).

Použitá literatura:

- Adamovič, M. 2009 : Duchovný svet Rómov. In : Vedecké štúdie vydané v rámci projektu VEGA č. 1 / 4489/ 07 Ľudský kapitál u marginalizovaných Rómov z aspektu edukácie a potrieb znalostného trhu práce. Nitra : UKF, 2009. ISBN 978 – 80 – 8094 – 538 – 1.
- Bakošová, Z. 2003 : Kvalita života detí v rómskych rodinách. In : Empirické poznatky z edukácie rómskych detí. Vplyv rodiny a rola matky vo výchove a vzdelávaní rómskych detí. Zborník príspevkov z vedeckého seminára s medzinárodnou účasťou. Nitra : UKF, 2003. ISBN 80 – 8050 – 667 – 1.
- Daňo, J. 1999 : Príčiny delikvencie rómskej mládeže a ich prevencia. In : Humanitné noviny. Prešov : PU, 1999.
- Davidová, E. 1965 : Bez kolíb a šiatrov. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1965.
- Dubayová, M. 2001 : Rómovia v procesoch kultúrnej zmeny. Prešov : PU, 2001. ISBN 80 – 8068 – 059 – 0.
- Hábovčíková, B. 1997 : Škola a rómska rodina. In : Učiteľské noviny, 1997, č. 24, roč. XLVII, s. 3.
- Hroncová, J. 2004 : Sociálna patológia. Banská Bystrica: UMB, 2004. ISBN 802 – 8055 – 926 – 0.
- Kasanová, A. 2008 : Sprievodca sociálneho pracovníka. I. Rodina a deti. Nitra : UKF, 2008, s. 9. ISBN 978 – 80 – 8094 – 277 – 9.
- Konečná, K. 1994 : História a súčasnosť rómskej rodiny. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1994. ISBN 80 – 85 – 328 – 17 – 8.
- Kotrusová, J. 2007 : Výchova k tolerancii na hodinách etickej výchovy. In : Výchova k tolerancii a socioetnickej súdržnosti v školách informačnej spoločnosti. Zborník príspevkov z konferencie konanej v Nitre, 17. – 18. 01. 2007. Nitra : UKF, 2007, s. 117. ISBN 978 – 80 – 8094 – 074 – 4.
- Lehoczká, L. 2006 : Národná identita Rómov v kontexte ekonomicko – sociálnych a etno / kulturologických aspektov. In : Prierez socio – kultúrnymi vrstvami identity Rómov. / vysokoškolský učebný text /. Nitra : UKF, 2006. ISBN 80 – 8050 – 981 – 6.
- Levícká, J. 2002 : Etika sociálna práca. In : Etika a sociálna práca. Zborník z konferencie , ktorá sa konala dňa 25. 10. 2002 v Trnave. Trnava : FZ a SP TU. 2002. ISBN 80 – 88774 – 20 – 9.
- Liégeois, J:P. 1995 : Rómovia, Cigáni, Kočovníci. Bratislava : Charis, 1995. ISBN 80 – 967380 – 4- 6.
- Lyko, M. 2009 : Kresťanstvo pri tvorbe hodnotového systému človeka. In : Vedecké štúdie vydané v rámci projektu VEGA č. 1/ 4489 / 07 Ľudský kapitál u marginalizovaných Rómov z aspektu edukácie a potrieb znalostného trhu práce. Nitra : UKF, 2009. ISBN 978 – 80 – 8094 – 538 -1.
- Mann, A. B. 2000 : Rómsky dejepis. Bratislava : Kalligram, s.r.o., 2000. ISBN 80 – 7149 – 316 – 3.
- Matoušek, O. 2003 : Metody a řízení sociální práce. Praha : Portál, 2003. ISBN 80 – 7178 – 548 – 2.
- Řičan, P. 1998 : S Romy žít budeme - jde o to jak. Praha : Prtál, 1998. ISBN 80 – 7178 – 250 – 5.

Strieženec, Š. 1999 : Úvod do sociálnej práce. Trnava : Tripsoft, 1999. ISBN 80 – 968294 – 6 -7.

Škodáček, J. 1998 : Mravné tradície Rómov a rómska rodina. In : Rómska rodina a škola v multikultúrnom priestore. Nitra : Kultúrne združenie a etník SR a KRK PF UKF, 1998. ISBN 80 – 967937 – 1 – 3.

Viková, L. 1996 : Rómska rodina z pohľadu dětí ve věku 9 – 10 let. In : Romano Džaniben, 1996, roč. 3, č. 1- 2.

Vondráková, E. 2009 : Právne a sociálno – pedagogické aspekty týrania, zneužívania a zanedbávania detí. In : Dni sociálnej práce. Sociálna sféra Slovenskej republiky a sociálna práca (Európa, právo a prax) Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou 12. - 13. novembra 2008. Nitra : UKF, 2009. ISBN 978 – 80 – 8094 – 473 – 5.

Žilová, A. 2000 : Kapitoly z teórie sociálnej práce. Žilina , 2000. ISBN 80 – 7100783 – 8.

Význam cestovního ruchu v komunitní práci v kontextu stávajících společenských změn

The importance of tourism in community work in the context of current social changes

Michal Trousil¹

Annotation

The paper deals with possibilities of utilization of tourism in the frame of social prevention activities and community work. In the context of contemporary social and economic development draws attention to tourism as an important instrument of intercultural education, adult education and a means of creating social capital. In the case of two specific, alternative, more sustainable and non-commercial activities in tourism (cultural tourism in a small town Horice and agrotourism) highlights the potential that tourism offers, in the efforts to solve existing social problems and also the prevention of problems, which can be expected in relation to the value changes in society. Case studies in the above mentioned context, deal with the activities of relatively small civic association in Hořice Podkrkonoší and Goats Friend Association in Milkovice in Libáň.

Key words: community work, community, city, countryside, cultural tourism, agrotourism, social prevention, adult education

Úvod

Účelem tohoto textu je poukázat na význam aktivit cestovního ruchu pro komunitní a sociální práci, pokud jde o její sociálně preventivní a sociálně-terapeutickou funkci, a to na pozadí stávajícího ekonomického a společenského vývoje, který na současnou sociální práci klade nové úkoly. Na konkrétních příkladech bude poukázáno na důležitost některých aktivit, zahrnovaných do cestovního ruchu, pro komunitní práci. Případové studie byly provedeny na základě opakovaného zúčastněného pozorování autora a pomocí neformálních rozhovorů s několika důležitými aktéry studovaných aktivit a je žádoucí dále pokračovat ve studiu k jejich prohloubení.

Význam cestovního ruchu pro sociální a komunitní práci

V oblasti cestovního ruchu lze pozorovat určité změny hodnot ve společnosti. Vedle tradičních forem masového turismu dochází od 70. let 20. stol. k odklonu od masové turistiky a k rozvoji tzv. zeleného turismu, který se zaměřuje např. na agroturistiku. „Ve světě je stále více zaznamenáván odklon od masové turistiky ke komornějším formám dovolené a odpočinku mimo turistická centra, mezi které patří i agroturistika se svými specifickými produkty.“ [2: on-line] V souvislosti s procesem globalizace je možné

---

¹ Mgr. Michal Trousil, Katedra rekreologie a cestovního ruchu, Fakulta informatiky a managementu Univerzity Hradec Králové, michal.trousil@uhk.cz

hovořit i vyšší touze turistů po autenticitě, typicky místních pokrmech, typicky místní kultuře apod. Vedle zmiňované agroturistiky tak můžeme rozvíjet na životu kulturu orientovaný cestovní ruch, např. ve formě festivalového turismu či kulinářské turistiky.

Zde se přímo nabízí propojení těchto aktivit s komunitní či sociální prací, resp. s volnočasovými akcemi, které mají preventivní rozměr a tím přispívají k řešení či zmírňování závažných společenských problémů, mezi něž patří zejména: stárnutí populace, nárůst extremismu, prohlubování finančních problémů sociálního státu, nárůst nezaměstnanosti a ghettoizace společnosti.

Komunitní práce je v rámci prevence nucena pracovat s celým společenstvím. V současnosti je jednou z forem prevence rozvoj volnočasových aktivit a nízkoprahová či komunitní centra zaměřená na děti, mládež, případně jiné sociálně znevýhodněné či ohrožené skupiny. Bohužel však mohou vyvolávat dojem, že jde specifické instituce a akce pro specifické skupiny, což může odrazovat xenofobní či nedůvěřivou část veřejnosti. Např. na romském festivalu se očekává mnoho Romů, festival sociálních služeb, je zase pro lidi, kteří potřebují sociální služby atd. Volnočasové aktivity by se tedy měly více otevřít zbytku veřejnosti bez možnosti případných negativních konotací z její strany. Především kulturní akce mohou mít velký význam pro rozvoj cestovního ruchu a tím i rozvoj daného společenství. Může jít o zvýšení přitažlivosti lokality pro turisty z větších vzdáleností i obyvatelstvo z blízkého okolí. Podpora místního turismu by mohla být vhodným nástrojem prevence a oživení kulturního života obyvatel venkova či vnitřních periferií, které jsou podle mého názoru silně ohroženy alkoholismem z důvodu nedostatku zajímavých, netelevizních, podnětů. Předpokladem úspěchu je však dostatečná propagace a informovanost, která může fungovat pouze spoluprací komunitních pracovníků, hlavních organizátorů, destinačních manažerů turistické oblasti, místní samosprávy, podnikatelů i obyčejných občanů.

Cestovní ruch, resp. turistika jako náplň volného času podporovaná či iniciovaná komunitními pracovníky, může být nositelem chybějícího kapitálu, zdrojem kulturního vyžití i pro osoby, které nelze označit za potenciální klienty, zdrojem pracovních příležitostí a nástrojem pro tvorbu předpokladů sociální inkluze a sociálního kapitálu v podobě vzájemného setkávání, poznávání, spolupráce a pomoci. Jak upozorňuje Gojová [1], cílem komunitní práce není pouze zlepšení situace klientů či komunity, ale jde také o práci kulturní, která rozvíjí vlastní zájmy členů komunity. „Vychází z předpokladu, že všichni lidé mají potřebu si osvojovat kulturu a také se kulturně vyjadřovat. Cílem komunitní práce je také podpora vzniku kulturního prostředí v lokalitě.“ [1: 37]

Následující aktivity se vyznačují jakýmsi latentním uplatňováním principů komunitní práce a mají či mohou mít významnou pozici v i rámci rozvoje cestovního ruchu.

Občanské sdružení PROVE aneb komunitní práce laiků

V Hořicích v Podkrkonoší (malé město mezi Hradcem Králové a Jičínem) působí již 8 let PROVE. V současnosti má 10 členů, kteří se rekrutují zejména z bývalých studentů zdejší kamenosochařské školy či z hořických rodáků, kteří se sice odstěhovali, ale dodnes mají k městu hlubší vztah. Předsedou je místní obchodník s čajem, který z velké části finančně i časově dotuje jeho aktivity: „(...) *aby se v Hořicích něco dělo*“ a

„*abychom se mohli bavit po našem*“. Hlavním cílem sdružení je oživit kulturní život ve městě, což se mu evidentně daří. Z nejvýznamnějších aktivit jde především o každoroční Zahradní slavnost, hudební reggae festival, filmový festival a letní čajová posezení.

Zahradní slavnost má za sebou již 14 let, přičemž poslední 4 ročníky pořádá PROVE, které nahradilo dosavadní skupinu nadšenců. Slavnost se koná v prostoru lomu Sv. Josefa, čímž prohlubuje autenticitu akce ve vazbě na historii celého regionu. Celá akce má multikulturní ráz, přičemž za téměř symbolickou finanční částku je možné poslouchat několik hudebních vystoupení, z nichž jde často o místní kapely. Dále je možno pozorovat tvorbu místních řemeslníků (kameníků, sochařů apod.) či shlédnout divadelní vystoupení žáků hořické ZUŠ. „*Účastníci jsou převážně mladí lidé s vlastním směrem a potřebou nějakým způsobem vyjádřit svoje vnitřní cítění....*“ [3: on-line]

Hudební festival probíhá každý rok opět v lomu Sv. Josefa již 8 let. Je založen na práci dobrovolníků z řad mladých lidí, kteří patří mezi milovníky tohoto hudebního žánru. Podpora města, dobrovolnictví a sponzoring umožnily v letošním roce za 300 Kč shlédnout během dvou dnů produkci devatenácti hudebních interpretů ze všech koutů světa, filmovou projekci se sociální tematikou, čajovnu atd. Festival letos navštívilo přes 1300 diváků, přičemž jeho výtěžek slouží, vedle uhrazení provozních nákladů, k pořádání dalších kulturních akcí ve městě. V době, kdy v ČR dochází k výraznějším projevům neonacismu, bylo možné zaznamenat stánek s protinacistickými materiály i velký úspěch moravské romské kapely, jejíž hudba neodpovídala hudebnímu žánru reggae.

Filmový festival probíhá v Hořicích již 11 let, za podpory města a dobrovolníků z občanského sdružení. Cenově velmi příznivý festival je spojen s doprovodným hudebním programem v jedné z místních restaurací.

Čajová posezení probíhají již 3 roky od jara do podzimu v parku Smetanovy sady. Město poskytuje sdružení dřevěnou chatku, která slouží jako čajovna. Každou neděli je zde kulturní program, který má podobu např. loutkového či jiného divadelního vystoupení, případně hudby. V letošním roce byly také pravidelně realizovány cestopisné přednášky. Většinu vystupujících tvoří místní studenti či umělci, případně přátelé členů sdružení. Veškeré akce jsou divákům zdarma a tedy otevřené komukoli. Zajímavá je i skutečnost, že v čajovně je sice k dostání alkohol, ale za poměrně vysoké ceny, s cílem eliminovat přítomnost opilců. Občasnými návštěvníky jsou i klienti blízkého ústavu sociální péče, kteří tak sedí pohromadě s „alternativními“ milovníky čaje. V rámci programu zde letos vystupovala místní romská kapela, která se následně promísila i s tzv. bílými hudebníky a podobnou směsicí tvořili i diváci celého koncertu, včetně dětí, vozíčkářů ad. Významnou skupinu zákazníků tvoří matky s dětmi, kterým vyhovuje absence opilců a blízké dětské hřiště. Předseda sdružení zásobuje čajovnu čaji ze svého obchodu a poskytuje pracovní příležitost ve formě brigády. V případě spokojenosti s brigádníky mnohdy dochází k dlouhodobé spolupráci v rámci výpomoci v jeho podniku. V Hořicích jde o významný počín zejména z pohledu absolventů kamenosochařské školy, kteří obtížně hledají uplatnění. Navíc mohou v případě osobních problémů využít i nabídku krátkodobého ubytování. Principy spolupráce jsou podle předsedy sdružení založeny na *dobrovolnosti, neziskovosti, svobodě, důvěře a odpovědnosti*. Předseda říká: „*Jestli si myslíš, že něco umíš, tak pojď a ukaž to.*“ Každý, kdo má zájem může se svým uměním vystoupit.

Aktivita občanského sdružení PROVE lze označit za pozitivní příklad spolupráce veřejného a soukromého sektoru. Město podporuje sdružení finančně i technicky a do akcí jsou zapojeni místní obyvatelé i podnikatelé. Finanční podpora je však podle organizátora v kontextu celkového rozpočtu spíše „nepatrná“. V letošním roce podpora nepokryla ani polovinu nákladů na celkovou propagaci, která patří k finančně náročným. Okruh lidí kolem sdružení tvoří jakousi komunitu se společným zálibou v alternativní kultuře, miluje čaj a nepotřebuje nutně ke své zábavě alkohol. Společným znakem je i láska k místu, která se projevuje aktivním přístupem k rozvoji zdejší kultury. Proto se stává přitažlivou i pro turistu, který touží po typicky místní kultuře a navíc může přinést do malého města finanční kapitál. Dle vyjádření předsedy spolku jsou místní obchodníci velmi spokojeni s konáním hudebního festivalu, neboť prý mají tržby jako za celé 3 měsíce.

Kozí mejdan, agroturistika a dům na půli cesty

Na svém statku v Milkovicích u Libáně pořádá neformální Spolek přátel koz, zosobněný postavou Stanislava Pence, již deset let tzv. Kozí mejdan. Jde o sedmidenní hudební festival s doprovodným programem, který si vytvářejí účastníci. Organizátor pouze poskytne prostor, elektrickou energii, vodu, toalety a materiál pro stavbu pódia. Dle rozhovoru s organizátorem je hlavní motivací ke konání akce snaha ukázat, že se lze „bavit i jinak než na komerčních akcích“. Navíc jde o to poukázat na „význam kozy, jako důležitého hospodářského zvířete a propagovat zdravý způsob života“ v souladu s přírodou.

Celou událost lze označit za velmi atraktivní pro turisty všech věkových kategorií či sociálních vrstev. Vstup na akci je zdarma, čímž je opět otevřená komukoli. Stává se přitažlivou nemajetným mladým lidem, kteří mají rádi spíše alternativní hudbu. V areálu pobíhající stádo koz a oslíků je magnetem pro děti a jejich rodiče či prarodiče. Autenticita prostředí může být přitažlivou pro zahraniční turisty toužící po něčem typicky českém. Venkovské prostředí statku je zase přitažlivé pro obyvatele měst, žijících na sídlišťích a bez možnosti intenzivnějšího kontaktu s přírodou. Statek je situován v krásném prostředí poblíž Českého ráje. Lokalita je o víkendech dostupná vlakem i autobusem, takže je možné využívat udržitelnou formu dopravy namísto automobilů.

Velmi zajímavé jsou latentní prvky komunitní práce, které lze na základě pozorování a rozhovorů identifikovat. Okruh nejbližších spolupracovníků organizátora, včetně pravidelných účastníků tvoří zájmovou komunitu, která má specifické hodnoty a způsob života. Společnou hodnotou je jim minimálně úcta k hostiteli za jeho otevřenost podobným akcím a poskytnutí možnosti na statku pobývat, navíc i láska ke svobodomyšlnému způsobu života a alternativním hudebním formám. Účastníci mají takový program, jaký si vytvoří, přičemž jsou pobízeni k aktivitě. Mladí „punkeři“ či „alternativci“ jsou vyzýváni k sekání luk, sušení a odvozu sena a k další práci, kterou majitel statku potřebuje udělat. Odmítají-li pracovat, je jim například oznámeno, že nebude muzika. „Dokud nebude odvozené tamto seno, tak se nebude stavět pódium.“ (...) „Chceš si postavit stan? Tak tady máš kosu a vysekej si vzadu na louce místo.“ (...) „Dokud nebude uklizen tamten hnůj, nebude pivo.“ Nutno podotknout, že

k pracovním výkonům byli nejvíce pobízeni mladí účastníci a lidé alternativního vzezření, zatímco starší lidé a rodiny s dětmi byly nechány v poklidu.

Organizátor má kolem sebe vždy několik nejbližších spolupracovníků, kteří intenzivně pracují a snaží se (mnohdy osobitými až směšnými metodami) motivovat k práci ostatní. Tyto osoby jsou obvykle jeho nejbližšími přáteli, případně jde o lidi, kteří za ubytování a stravu na statku pracují již delší dobu. Mnohdy jde o na první pohled o „podivné existence“, nicméně právě zde získávají možnost dočasného azylu a statek se tak stává jakýmsi domem na půli cesty. Od jara do podzimu je zde nabízeno komukoli ubytování a strava za práci. Samotný majitel upozorňuje, že odmítá zájemce, kteří by měli problémy s tvrdými drogami, což prý pozná během dvou dnů jejich pobytu.

Na samotném mejdanu nebyl nikdy k dostání tvrdý alkohol, čímž se výrazně lišil od jiných velkých festivalů, kde se účastníci mnohdy prodírají davy opilců. Hosté mejdanu mohli ochutnat kozí sýry a jiné vegetariánské pokrmy. Velmi silně bylo dbáno na třídění odpadu a ostře bylo postupováno vůči účastníkům, kteří i přes písemná upozornění odhazovali nedopalky na zem: „*Chovejte se tady jako na návštěvě nebo vypadněte!*“ Přístup byl efektivní, zejména u mladých „punkerů“. Odhazování nedopalků totiž ohrožovalo na životě pobíhající zvířata.

Letos v létě proběhl údajně poslední 10 ročník mejdanu. Podle organizátora je to z důvodu jeho únavy z podobných akcí. I nadále chce však poskytovat možnost pobytu na statku a zaměřit se více na školy a školní výlety.

Akce může být významným přínosem i pro cca 3 km vzdálené městečko Libáň. Místní podnikatelé si podle organizátora festivalu akcí pochvalují, neboť například v jedné restauraci jsou za 7 dní festivalu tržby jako za celého půl roku. Kozí mejdan a další aktivity S. Pence v rámci rozvoje agroturistiky mají dle mého zjištění mnoho společného se sociální a komunitní prací. Poskytuje azyl lidem, kteří jsou v tíživé životní situaci, motivuje k aktivnímu způsobu života, ukazuje možnosti ekologicky udržitelného způsobu života v souladu s přírodou a nabízí možnost seberealizace prostřednictvím umění. Navíc Kozího mejdan vnáší do okrajové části Českého ráje u malého městečka kulturní oživení i finance. Celá akce je přitažlivou nejen pro nemajetné turisty a setkávají se zde lidé z různého sociálního prostředí. Velmi často je možné potkat tytéž tváře z Hořic v Podkrkonoší, které zde provozují čajovnu.

Závěrem

Cestovní ruch jistě nevyřeší závažné společenské problémy a změny, které společnost čekají nebo k nimž již dochází. Nedostatečné zohledňování či využívání potenciálu jednotlivých míst či oblastí pro rozvoj cestovního ruchu a pojetí volnočasových aktivit ze strany sociální a komunitní práce zbytečně snižuje jejich preventivní účinnost.

V situaci výše uvedených sociálních hrozeb, nabízí důkladnější propojení sociální prevence a cestovního ruchu možnost výchovy k toleranci i u tzv. bezproblémové části společnosti. Navíc tyto akce nevyvolávají dojem, že jsou určeny pouze pro specifickou skupinu klientů, ale jsou otevřeny všem jaksi přirozeně. Agroturistika, kulturní a místní turismus lze označit vhodné nástroje komunitní sociální práce a jejich účinek lze násobit vzájemným propojováním. Kromě nabídky smysluplného využití volného času na periferiích či v okolí turistických destinací jde o

možnost přílivu kapitálu i tvorby pracovních míst, která jsou i ve své krátkodobé formě důležitá. Navíc na podobných akcích dochází k vytváření sociálních vztahů a kapitálu, což může lidem v případě tíživé sociální situace pomoci.

Literatura:

- [1] GOJOVÁ, Alice. *Teorie a modely komunitní práce*. 1. vyd. Ostrava: Zdravotně-sociální fakulta Ostravské univerzity, 2006. 116 s. ISBN 80-7368-154-4.
- [2] POUROVÁ, M. *Perspektiva agroturistiky v České republice v souvislosti s integrací do EU* [on-line]. 2001 [cit. 2009-4-10]. Dostupné z [www < http://www2.zf.jcu.cz/public/departments/kre/konference_model_2002/sbornik/prispevky/pdf/20.pourova.pdf >](http://www2.zf.jcu.cz/public/departments/kre/konference_model_2002/sbornik/prispevky/pdf/20.pourova.pdf)
- [3] *Webové stránky občanského sdružení PROVE* [on-line]. [cit. 2009-4-10] Dostupné z [www < http://www.prove.wz.cz/slavnost.htm >](http://www.prove.wz.cz/slavnost.htm)

Aplikácia etického kódexu pri výkone sociálnej práce v rámci aktivít neziskových organizácií poskytujúcich sociálne služby v meste Nitra.

Zuzana Ďurčeková, Richard Tekel¹

Abstrakt

Článok reaguje na aktuálnu spoločenskú požiadavku, ktorou je nepochybne skvalitňovanie služieb v tzv. neštátnom sektore. Hlavným cieľom článku je zmapovať významný element kvality a odborne poskytovanej sociálnej služby – rešpektovanie a pridržiavanie sa profesných etických princípov pri výkone sociálnej práce ako praktickej činnosti zo strany sociálnych pracovníkov a sociálnych pracovníčok. Úlohou je zistiť, či majú neziskové organizácie explicitne definovaný etický kódex a či sa sociálni pracovníci/sociálne pracovníčky pridržiavajú určitých etických noriem. Text približuje subjektívny pohľad pracovníkov a pracovníčok v sociálnej práci na to, či vnímajú aktuálny etický kódex za dostačujúci pre ich prácu. Na splnenie stanovených cieľov slúži prieskum realizovaný prostredníctvom dotazníkového zisťovania. Prieskumný súbor tvoria sociálni pracovníci a sociálne pracovníčky pracujúci/pracujúce v neziskových organizáciách poskytujúcich sociálne služby na území mesta Nitra. Prieskum ukazuje, že sociálni pracovníci a sociálne pracovníčky sa riadia určitými etickými normami. Výsledky prieskumu naznačujú potrebu jasnejšej formulácie etických princípov.

Kľúčové slová

Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka. Etický kódex. Zariadenie sociálnych služieb.

Významným krokom k posilneniu tzv. občianskej zodpovednosti a participácie v oblasti poskytovania sociálnych služieb v podmienkach Slovenskej republiky sa zdá byť nová právna úprava – Zákon č. 448/2008 o sociálnych službách. Spomenutá právna norma utvára priestor pre pôsobenie tzv. neštátnych subjektov v oblasti poskytovania sociálnych služieb.

Hlavným cieľom príspevku je zmapovať významný element kvality a odborne poskytovanej sociálnej služby – rešpektovanie a pridržiavanie sa profesijných etických princípov pri výkone sociálnej práce ako praktickej činnosti zo strany sociálnych pracovníkov a sociálnych pracovníčok.

Hneď na úvod sa nám vynára niekoľko základných otázok, ktoré je potrebné objasniť. Prečo by sme sa mali zaoberať práve využívaním/nevyužívaním etického kódexu pri poskytovaní sociálnej služby? Čo nás viedlo k tomu, že sa zaujímate špecificky o aplikáciu profesijnej etiky zo strany sociálnych pracovníkov a pracovníčok?

Odpoveď predovšetkým na druhú otázku podáva Zákon o sociálnych službách. V § 2, ods. 5 tohto Zákon sa uvádza, že „sociálna služba sa vykonáva najmä prostredníctvom sociálnej práce, postupmi zodpovedajúcimi poznatkom spoločenských

---

¹ Mgr. Zuzana Ďurčeková, Mgr. Richard Tekel, e-mail: zuzana.durcekova@ukf.sk, richard.tekel@ukf.sk
Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva Univerzity Konštantína filozofa v Nitre, Katedra sociálnej práce a sociálnych vied, Kraskova 1, 949 74 Nitra, Slovenská republika

vied a poznatkom o stave a vývoji poskytovania sociálnych služieb“ (Zákon č. 448/2008). Z uvedeného priamo vyplýva významné postavenie sociálnych pracovníkov a sociálnych pracovníčok pri výkone, a tým aj pri ovplyvňovaní kvality sociálnych služieb, ktoré tento Zákon ďalej definuje.

Matoušková definícia pojmu „etika sociálnej práce“ nám naznačuje odpoveď na prvú otázku. Autor (2003, s. 62) poníma etiku sociálnej práce ako súbor mravných zásad, ktoré by mali pracovníci v sociálnych službách dodržiavať. Matoušek (2003, s. 62 - 63) ďalej hovorí o týchto zásadách ako o pravidlách, ktoré upravujú žiaduci spôsob profesionálneho správania s ohľadom na náročné, prípadne konfliktné situácie. Konfliktné a náročné situácie, ktoré si vyžadujú etické rozhodnutia nazývame aj etickými dilemami alebo etickými problémami. Sarah Banks (2006, s. 160) definuje etickú dilemu ako voľbu medzi dvoma rovnako nevítanými (nežiadúcimi) alternatívami, ktoré komplikujú konflikt medzi etickými hodnotami. „Povaha dilemy je, že akékoľvek rozhodnutie sa uskutoční, bude to mať nepredvídateľné následky. Zvyčajne existuje výber medzi dvoma alebo viacerými spornými hodnotami alebo etickými princípmi, o ktorých si myslíme, že všetky sú dôležité“ (Banks, 2006, s. 169). Naproti tomu etický problém charakterizuje autorka (Banks, 2006, s. 169) skôr ako absenciu vhodných zdrojov potrebných na zlepšenie situácie klienta.

Potrebou etického kódexu sociálnej práce sa zaoberá aj Sarah Banks. Autorka definuje vybrané dôvody tvorby etických kódexov sociálnej práce. Predovšetkým pojednáva o tom, že sociálna práca sa stáva profesiou s porovnateľným statusom ako má medicína a právo (Banks, 2006, s. 81). Čechová, Halečka a kol. (in Tokárová a kol., 2003, s. 284) k tomuto dodávajú, že morálny (etický) kódex je u väčšiny profesií prísnejší, ako požiadavky kladené v tomto ohľade na priemerného člena spoločnosti. Banks ďalej spomína, že existencia etických kódexov pomáha všeobecne porozumieť spoločnej identite a podporuje zdieľanie spoločných hodnôt vnútri profesionálnej komunity (Banks, 2006, s. 81). Postavením sociálnej práce do role „prioritného“ vykonávateľa Zákona o sociálnych službách sa aj na základe vyjadrení Sarah Banks dostávame opätovne k potrebe kvalitnej aplikácie etického kódexu tejto profesie.

V zmysle doteraz prezentovanej dôležitosti aplikácie etiky v rámci výkonu sociálnych služieb sa nám zdajú Podmienky kvality poskytovanej sociálnej služby uvedené v Zákone o sociálnych službách (Zákon č. 448/2008, príloha č. 2, písm. A) pomerne všeobecné. Niektoré nároky na kvalitu poskytovanej sociálnej služby však aspoň sprostredkovane súvisia s dodržiavaním etických princípov voči prijímateľom sociálnej služby. Čechová, Halečka a kol. (in Tokárová a kol., 2003, s. 293) to vysvetľujú tým, že verejná mienka by jednoducho nestačila na ochranu morálnych noriem, a z tohto dôvodu je nutné ich zahrnúť pod ochranu zákona.

Veľmi stručne spomenieme problematiku existencie etických kódexov profesie (sociálnej práce) v podmienkach Slovenskej republiky. Azda najviac sa u nás etabloval Etický kódex sociálnych pracovníkov Slovenskej republiky prijatý valným zhromaždením Asociácie sociálnych pracovníkov na Slovensku v Žiline 31. Mája 1997. Veľkým posunom v tejto oblasti je aj prijatie Etického kódexu Asociácie poskytovateľov sociálnych služieb v Slovenskej republike v Bratislave dňa 21.5.2009. Tento dokument bol prijatý pre potreby Asociácie poskytovateľov sociálnych služieb v Slovenskej republike, ktorá registruje aktuálne 75 členských organizácií.

V záujme skvalitňovania sociálních služieb v meste Nitra sme realizovali prieskum, ktorého cieľom bolo preverenie aplikácie etického kódexu pri poskytovaní sociálnej služby.

V Zákone o sociálních službách sa využíva pojem hodnotenie. V rámci nášho prieskumu by sme sa chceli vyhnúť nesprávnej interpretácii tohto pojmu. Z tohto dôvodu uvádzame vysvetlenie pojmu „hodnotenie“ podľa Kasanovej (2009, s. 8), ktorá ho vníma v zmysle spätnej väzby, teda ako podnet k rozvoju danej organizácie, ako podpora v tom, ako službu poskytovať tak, aby bola „dobrá“. V týchto intenciách bol prezentovaný prieskum aj participantom/participantkám.

Na základe definovaného cieľa sme hľadali odpovede na nasledovné otázky:

1. Existuje explicitne definovaný etický kódex organizácie, v ktorej sociálny pracovník/sociálna pracovníčka pôsobí?
2. Je etický kódex profesie dostačujúci pre kvalitné plnenie praktickej sociálnej práce z pohľadu sociálních pracovníkov/sociálních pracovníčok?
3. Existuje potreba explicitného definovania etického kódexu organizácie zo strany sociálních pracovníkov/sociálních pracovníčok?

V rámci prieskumu sme oslovili neziskové organizácie poskytujúce sociálne služby na území mesta Nitra, konkrétne sociálních pracovníkov a sociálne pracovníčky, ktorí/é sa podieľajú na ich výkone. V rámci mesta poskytuje sociálne služby 8 organizácií. Výberový súbor teda tvorili sociálni pracovníci a sociálne pracovníčky, ktorí/é sa podieľajú na výkone sociálnej služby poskytovanej neštátnym subjektom na to zriadením, a to na území mesta Nitra. Výberový súbor nespĺňa podmienky reprezentatívnosti vzhľadom na to, že sa nám do uzávierky prieskumu nepodarilo osloviť sociálních pracovníkov a sociálne pracovníčky jednej organizácie, ktorá spĺňa podmienky vstupu do prieskumu. Z tohto a ďalších dôvodov si nenárokuje na zovšeobecnenia prekračujúce rámec prieskumného súboru.

S prosbou na elektronické vyplnenie dotazníka sme oslovili celkove 46 sociálních pracovníkov/pracovníčok. Prieskumu sa zúčastnilo 37 z nich – návratnosť dotazníka je 80,44%. Dotazník sme vytvorili svojpomocne - obsahuje celkove 22 položiek, z toho 9 uzavretých, 6 škálovaných a 2 otvorené. Ďalších 5 položiek zisťuje informácie o participantoch/participantkách. Výsledky prieskumu predkladáme v podobe absolútnych hodnôt, a to najmä vzhľadom na početnosť participantov/participantiek.

Prieskumu sa zúčastnilo 36 žien a 1 muž. Priemerný vek participantov/participantiek bol 32 rokov. Ich skúsenosť s praktickým výkonom sociálnej práce (časovo) bola priemerne na úrovni 4,32 roku. Poskytujeme prehľad najvyššieho dosiahnutého vzdelania participantov/participantiek (Tabuľka 1).

Tabuľka 1 Najvyššie dosiahnuté vzdelanie

Bc.:	9
Mgr.:	23
PhDr.:	2
PhD.:	1
Iné:	1
Bez:	1

Vzdelanostná štruktúra prieskumného súboru je príslubom toho, že participanti a participantky by mali byť oboznámení/é prinajmenšom s etickým kódexom svojej profesie. Je taktiež zrejmé, že pracovnú pozíciu „sociálny pracovník/sociálna pracovníčka“ zastávajú až na 2 výnimky kvalifikovaní ľudia.

Využívanie explicitne definovaného etického kódexu organizácie deklarovalo 19 participantiek, z toho 9 sa k jeho dodržiavaniu aj písomne zaviazalo. 36 participantiek pri výkone svojho povolania využíva aj etický kódex svojej profesie. Participanti a participantky však deklarovali existenciu explicitne vyjadrených etických noriem vo vzťahu k zamestnávateľskej inštitúcii, ku klientom, k spoločnosti, ku kolegom/kolegyniam, k profesii. Situáciu približuje Tabuľka 2.

Tabuľka 2 Existencia etických noriem v rámci organizácie

Etické normy voči:	Verbálne definované	Písomne deklarované
zamestnávateľskej inštitúcii	28	21
klientom/klientkam	37	14
spoločnosti	15	11
kolegom/kolegyniam	24	11
profesii	20	11
nemajú definované žiadne etické normy	0	8

Z výsledkov je zrejmé, že v rámci organizácií existujú explicitne zadané etické normy, v nadpolovičnej väčšine prípadov aj vo forme uceleného etického kódexu. „V ňom (v etickom kódexe, pozn. Ďurčeková, Tekel) sa zvyčajne stanovujú ciele, cesty, spôsoby a prostriedky pôsobenia verejnoprávnej inštitúcie a jej zamestnancov hlavne vo vzťahu ku klientom a ich prostrediu. Organizácia v takomto kódexe môže vysloviť i iné požiadavky na seba a svojich pracovníkov, ktoré považuje z hľadiska plnenia svojho poslania za dôležité“ (Vajda, 2001, s. 66). Výsledky prieskumu sú v súlade s týmto tvrdením, keďže participanti a participantky vo vysokej miere uvádzajú „zakódovanie“ vzťahov voči klientom, zamestnávateľskej inštitúcii, kolegom a kolegyniam, voči spoločnosti do podoby noriem. Tu vnímame subjektívne nedostatok najmä v tom, že tieto etické normy nie sú vo väčšej miere a systematickejšie zadeklarované v písomnej podobe.

Participanti a participantky sa subjektívne vyjadrili aj k miere, v akej považujú existujúci kódex svojej profesie za dostačujúci pre jej kvalitný výkon. Opäť sme sa zamerali na zisťovanie miery dostatočnosti kódexu v oblasti postihovania vzťahov s kolegami/kolegyniami, s klientmi/klientkami a so zamestnávateľskou organizáciou.

Tabuľka 3 vystihuje reakcie participantov/participantiek.

Tabuľka 3 Dostatočnosť etického kódexu

Etický kódex profesie je dostačujúci vo vzťahu k/ku:	klientom/klientkam	kolegom/kolegyniam	zamestnávateľskej organizácii
úplne súhlasím	11	9	9
skôr súhlasím	24	18	18
neviem	1	8	7
skôr nesúhlasím	1	2	3
úplne nesúhlasím	0	0	0

Na základe výsledkov môžeme konštatovať, že etický kódex sociálnej práce je jedným z dôležitých nástrojov jej výkonu v zmysle praktickej odbornej činnosti. Tieto výsledky načrtávajú určitú istotu a rutinu v aplikácii etického kódexu pri práci s klientmi/klientkami, naproti tomu zachytávajú určitú mieru neistoty v uplatňovaní etického kódexu vo vzťahu ku kolegom/kolegyniam a tiež voči zamestnávateľskej inštitúcii. Zvyšuje sa aj miera subjektívnej nedostatočnosti kódexu vo vzťahu k dvom posledne menovaným kategóriám. Vzťah kolegiality a podriadenosti vnímame subjektívne ako určitú prekážku v uplatňovaní etického kódexu. Všeobecne určité pochybnosti o dostatočnosti kódexu vyjadrili predovšetkým menej skúsene pracovníčky/pracovníci.

V súvislosti s uplatňovaním etického kódexu profesie sme mali záujem identifikovať aj kvalitu vzťahov pracovníkov/pracovníčok voči svojim klientom/klientkam, voči kolegom/kolegyniam a voči organizácii (Tabuľka 4).

Tabuľka 4 Hodnotenie kvality vzťahu

Vzťah voči:	klientom/klientkam	kolegom/kolegyniam	zamestnávateľskej organizácii
úplne pozitívny	11	15	15
skôr pozitívny	26	19	17
ani pozit., ani negat.	0	3	5
skôr negatívny	0	0	0
úplne negatívny	0	0	0

Mali sme teda záujem identifikovať kategóriu, voči ktorej by mohlo uplatňovanie etického kódexu najvýraznejšie pomôcť. Vo všeobecnosti môžeme konštatovať, že kvalita vzťahov sociálnych pracovníkov/pracovníčok voči klientom/klientkam, kolegom/kolegyniam aj voči zamestnávateľskej organizácii je pozitívna. Neutrálne odpovede v dvoch posledne menovaných kategóriách môžu naznačovať neutralitu vzťahu a tým profesionalitu pracovníčok, ale rovnako môžu byť signálom určitej nespokojnosti s kvalitou vzťahu.

Napokon nás zaujímala subjektívna potreba explicitného definovania etického kódexu organizácie zo strany sociálnych pracovníkov/sociálnych pracovníčok. Túto potrebu na úrovni úplného súhlasu deklaruje 27 participantiek, na úrovni čiastočného súhlasu 9 participantiek a participantov. 1 participantka sa nevedela k tejto položke jednoznačne vyjadriť. Uvádzame aj dôvody potrebnosti explicitného definovania etického kódexu organizácie. Tieto sme zatriedili do 5 kategórii. Ochranu klientov/klientok ako dôvod potreby explicitného zadefinovania etického kódexu organizácie zvolilo 12 participantov/participantiek. Predchádzanie kritickým, konfliktným situáciám a nedorozumeniam v práci uviedlo ako dôvod 10 participantiek. Definovanie hraníc medzi klientmi/klientkami a kolegami/kolegyniami uviedlo ako dôvod 8 participantiek. 6 participantiek z výberového súboru uviedlo ako dôvod zefektívnenie pracovného výkonu. 1 participantka uviedla iný dôvod.

Z týchto výsledkov je zrejmé, že sociálni pracovníci a sociálne pracovníčky majú jednoznačnú potrebu vyjasnenia si etických noriem vo vzťahu ku klientom/klientkám, k organizácii, ku kolegom a kolegyniam, ale aj k spoločnosti samotnej. V tomto zmysle vyznieva trochu zarážajúco predošlá informácia, že v rámci organizácií má tieto normy jasne definovaných 19 participantiek. Zdá sa teda, že zdanlivo jednoznačné vyjadrenie potreby explicitného zadefinovania etického kódexu organizácie zo strany niektorých participantov/participantiek ostáva výlučne v pasívnej rovine želania. Dôvody jasného zadefinovania etického kódexu organizácie môžu v značnej miere odrážať najvýraznejšie „nepohodlia“ alebo zodpovednosti participantov/participantiek v ich praxi.

Je veľmi potešujúce, že každý sociálny pracovník a každá sociálna pracovníčka pôsobiaca v neštátnej organizácii zabezpečujúcej sociálne služby na území mesta Nitra sa pridrižiava etickým noriem, ktoré sú definované v rôznych podobách. Nadpolovičná väčšina opýtaných deklaruje existenciu písomne definovaných etických noriem. Tieto sa však zdajú byť nedostatočné, pretože nepokrývajú celú šírku vzťahov, s ktorými sa profesionáli a profesionálky stretávajú. Mnohé etické normy existujú len vo verbálnej podobe, čo dáva istý priestor na ich nejednoznačnosť a tým aj neúčelnosť. S tým stúpa riziko problematikosti vyargumentovania si prípadných etických dilem alebo problémov. O intuitívnosti riešení etických dilem a problémov sa vedie odborná diskusia, no z nášho pohľadu je jednoznačne potrebný nástroj, ktorý v značnej časti situácií uľahčuje rozhodovanie.

Participant/participantky sa v značnej miere opierajú o etický kódex svojej profesie. V súčasnej dobe poznáme v našich podmienkach prinajmenšom tri rôzne kódexy. Autori/autorky týchto materiálov si však samy nenárokujú na ich vyčerpávajúci charakter. Tu vidíme priestor na aktívnu účasť sociálnych pracovníkov a sociálnych pracovníčok pri konkretizácii týchto dokumentov, a to v súlade s ich potrebami, s potrebami ich klientov/klientok, organizácie a tiež spoločnosti. Na tento priestor

upozorňujeme aj v súvislosti s potrebou explicitného definovania etického kódexu organizácie, ktorú deklarovali samotní/samotné participanti/participantky.

Potreba jasne a jednoznačne definovaných etických noriem zaznieva aj v úvode článku. Ich existencia je jednou z podmienok kvalitne vykonávanej sociálnej práce ako praktickej činnosti. V tomto zmysle vyznieva určitá nejednoznačnosť a pasivita zo strany profesionálov a profesionálok ako výzva pre nich/ne samých/samé, ale aj pre ďalších/ďalšie odborníkov/odborničky, aby sa s touto problematikou ďalej pracovalo. Z nášho pohľadu predovšetkým v zmysle podpory tvorby etického kódexu „šitého na mieru“ každej organizácii.

Vo svetle prezentovaných výsledkov nás napadá niekoľko ďalších podnetov na vedeckú diskusiu. Akým spôsobom a akými prostriedkami by malo byť sankcionované nedodržiavanie etického kódexu? Je náš dojem prevažne pasívneho záujmu o zadefinovanie jasného etického kódexu oprávnený? Aká je miera vymožitelnosti oprávnených etických požiadaviek vo vzťahu sociálnych pracovníkov a pracovníčok voči svojim kolegom/kolegyniam prípadne nadriadeným? Existujú rozdiely v potrebe explicitného definovania etických princípov vzhľadom k miere praktických skúseností sociálnych pracovníkov/pracovníčok?

Naše podnety vychádzajú okrem iného aj z toho, že si uvedomujeme niektoré limity nášho prieskumu. Predovšetkým máme za negatívum malú početnosť participantov/participantiek. Výber prieskumnej metódy musí byť v prípade hlbšieho skúmania v tejto oblasti jednoznačne kontaktnejší.

Zoznam bibliografických odkazov:

BANKS, S. *Ethics and values in social work*. 3. vyd. New York : Palgrave MacMillan, 2006. 218 s. ISBN 1-4039-9420-X.

KASANOVA, A. Nástroje hodnotenia kvality sociálnych služieb v kontexte Európskeho sociálneho modelu. In *Dni sociálnej práce: Sociálna sféra Slovenskej republiky a sociálna práca (Európa, právo a prax). II. časť*. Nitra : Univerzita Konštantína filozofa v Nitre, 2009. ISBN 978-80-8094-473-5. s. 6 – 16.

MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. Praha : Portál, 2003. 288 s. ISBN 80-7178-549-0.

TOKÁROVÁ, A. a kol. *Sociálna práca: Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. 2. vyd. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2003. 573 s. ISBN 80-968367-5-7.

VAJDA, J. *Sociálna etika*. Nitra : Filozofická fakulta Univerzity Konštantína filozofa v Nitre, 2001. 117 s. ISBN 80-8050-357-5.

Zákon č. 448/2008 o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov.

III. TEORIE JEDNÁNÍ A JEJICH ODRAZ V SOCIÁLNÍ PRÁCI

Habermasova komunikativní etika jako obrana životního světa před kolonizací systémem

Martin Smutek¹

Abstrakt:

Komunikativní jednání charakterizuje J. Habermas jako jednání zaměřené na porozumění. Dá se říci, že zatímco „životní svět“ je kladen do souvislosti s komunikativním jednáním, je podle Habermase pojem „systém“ asociován se strategickým jednáním. Strategické jednání není zaměřeno na shodu, ale na dosažení určitých efektů chování u jiné osoby. Existuje možnost nadvlády jedné složky společnosti nad druhou, možnost kolonizace životního světa systémem. Kolonizace je v Habermasově duchu procesem narušování a obsazování životního světa institucemi a organizacemi systému. Aktuální trendy v sociální sféře jako je například objektivizace, komercializace a tržní orientace lze chápat jako „...pronikání Systému do životního světa prostřednictvím médií moci a peněz. Zejména v přechodu mezi Systémem a životním světem vidíme tyto mechanismy jakoby pod zvětšovací sklem“ (Laan 1998:55).

Cílem tohoto textu je přiblížit komunikativní jednání v díle J. Habermase jakožto prostředek obrany životního světa před kolonizačním vlivem systému. Komunikativní etika je zde chápána jako nástroj koordinace funkcí společenských subsystémů, a to takové koordinace, jež bude zajišťovat podmínky jejich relativně nezávislého rozvoje bez nebezpečí dominantního postavení některého z nich.

Úvod

J. Habermas (nar. 1929) je znám především díky rozpracování teorie komunikativního jednání. Právě tato teorie je chápána jako další ze systematických pokusů (po Parsonsovi a souběžně např. s Luhmannem či Giddensem) „...o odvrácení krize sociální teorie, do níž se dostala díky rozštěpení na dva v podstatě protikladné a soupeřící přístupy ke zkoumání sociální skutečnosti (strukturalismus a strukturální funkcionalismus na jedné straně a hermeneutické a interpretativní přístupy na straně druhé)“ (Balon 2008:186).

Podle Habermase (Balon 2008:189) „...bylo sociální zkoumání až dosud rozděleno na dvě konceptuální strategie, na strategii ‚systémů‘, jež ‚sociálněvědní analýzu váže k vnější perspektivě pozorovatele, zatímco strategie druhá vychází z intuitivního vědění členů.‘ Východí pojmy obou těchto perspektiv pak představují pojmy ‚systém‘ a ‚životní svět‘. Analýze jejich vztahu pak Habermas věnuje své teoretické úsilí. Propojit tyto konceptuální strategie, ‚...překonat dualismus subjekt/objekt, tentokrát v konceptuálním přepisu žitý svět/systém‘ (Balon 2008:191), je cílem teorie komunikativního jednání.

---

¹ PhDr. Martin Smutek, Ph.D., Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, e-mail: martin.smutek.2@uhk.cz

Téma nadvlády jedné složky společnosti nad druhou, kolonizace životního světa systémem, je pro Habermase klíčové východisko. Kolonizace je v Habermasově duchu procesem narušování a obsazování životního světa institucemi a organizacemi systému. Tímto způsobem kolonizovaná společnost „...ztrácí schopnost tvorby kulturních významů, a v důsledku toho také pozbývá možnosti své vlastní inovace. Ani trh, ani stát totiž nemohou zajistit kulturní reprodukci, neboť nové konfigurace kulturních významů nemohou být ani koupeny, ani vynuceny“ (Znebežánek 1997:56).

Pokud bychom měli společně s van der Laanem kolonizaci životního světa uvést do souvislosti s aktuálními trendy v sociální sféře, museli bychom hovořit o posunech jako je například objektivizace, komercializace a tržní orientace. Tyto tendence lze tedy chápat jako „...pronikání Systému do životního světa prostřednictvím médií moci a peněz. Zejména v přechodu mezi Systémem a životním světem vidíme tyto mechanismy jakoby pod zvětšovací sklem“ (Laan 1998:55).

Cílem tohoto textu je přiblížit komunikativní jednání v díle J. Habermase jakožto prostředek obrany životního světa před kolonizačním vlivem systému.

Teorie komunikativního jednání v díle J. Habermase

J. Habermas rozpracovává svou teorii jednání primárně ve svém díle „Teorie komunikativního jednání“. Problematice jednání udělil status základního pojmu i východiska předmětu sociologie M. Weber, který jednání odlišil od chování a definoval ho následovně: „Jednání (včetně chtěného zřeknutí se jednání a trpění) znamená ...vždy takové jednání vůči ‚objektům‘, které lze pochopit, tj. které je specifikované nějakým, občas i více méně nepozorovaným (subjektivním) smyslem, který toto jednání ‚má‘ nebo jakým se ‚míní‘. Jednání, ...je tedy speciálně takové jednání, které (1) podle svého smyslu, subjektivně míněného jednajícím osobou, se vztahuje k jednání jiných, (2) touto vztahovostí ke smyslu je jeho průběh spouřčený, a tedy (3) jednání lze srozumitelně vysvětlit z tohoto (subjektivně) míněného smyslu.“ (Hubík 1998:242). Habermasova revize Weberovy teorie sociálního jednání tkví podle Hubíka (1998:242) „...především (a) v přijetí závěrů fenomenologických analýz A. Schütze, které ukázaly, že Weber nerozlišil typy sociálního jednání z hlediska jejich časové orientace (neodlišil jednání vyvolané dřívějšími podněty od jednání vyvolaného budoucími cíli) a (b) v přijetí výdobytků paradigmatického obratu k řeči a komunikaci, který zasáhl vědy o člověku a společnosti v 60. až 70. letech...“.

Komunikativní jednání pak Habermas charakterizuje jako jednání zaměřené na porozumění. Podstatou komunikativního jednání je, že se „...lidé navzájem berou vážně a stejně tak chápou i kontext, v němž spolu partneři v jedné rovině přicházejí do vzájemného styku“ (Laan 1998:45). Tyto podmínky vzniku komunikativního jednání staví na základních pojmech interpretativní sociologie, na intersubjektivním uznání vzájemných nároků na platnost. Komunikativní jednání předpokládá komunikačně symetrický vztah. Jak uvádí Habermas (1984:285-286 dle Balon 2008:193): „Komunikativním jednáním budu rozumět taková jednání zúčastněných aktérů, jež jsou koordinována nikoli prostřednictvím egocentrických kalkulací vlastního úspěchu, nýbrž prostřednictvím aktů dosahování porozumění. V komunikativním jednání se zúčastnění aktéři neorientují primárně na své vlastní individuální úspěchy, sledují své individuální

cíle za podmínek, za nichž mohou harmonizovat rozvrhy svého jednání na základě společných definic situace.“

Slovy J. Habermase se tedy dá říci, že „komunikativní model jednání se nerovná jednání s komunikací. Jazyk je prostředkem komunikace, který slouží vzájemnému porozumění, zatímco aktéři, mají snahu porozumět si navzájem za účelem koordinace svých aktivit, si sledují své osobní cíle“ (Habermas 2003:ix, vl. překl.).

Výše uvedený pojem „definice situace“ zde má význam pro koordinaci jednání více aktérů. Podle Habermase se různé koncepty sociálního jednání liší právě tím, jak specifikují koordinaci mezi jednáním jednotlivých participantů, kdy každý je zaměřen na svůj cíl. Sociální jednání tak může být „...provázání egocentrických kalkulací prospěchu, sociálně integrující konsensus o normách a hodnotách vštípených skrze kulturní tradice a socializaci, nebo dosažení porozumění ve smyslu kooperačního procesu interpretace. Interpretativní výsledky, na kterých je kooperativní proces (definice situace) založen, reprezentuje mechanismus pro koordinaci jednání; komunikativní jednání není vyčerpáno aktem dosahování prostého porozumění...“ (Habermas 2003:ix, vl. překl.).

Habermasova teorie komunikativního jednání chce „...překonat weberovský způsob konceptualizace, jenž prakticky zcela opomenul komunikativní dimenzi jednání a jeho výklad přetížil přílišným důrazem na jeho účelovou, intencionalistickou dimenzi: porozumění v něm aktéři dosahují účelově a jejich jednání je racionalizováno z hlediska prostředků a cílů“ (Balon 2008:192). K problematice analytického odlišení instrumentálního, strategického a komunikativního jednání viz dále.

Instrumentální, strategické a komunikativní jednání

Instrumentální a strategické jednání je často používáno synonymicky, převážně v podobě jednání strategického. Pro další odlišení těchto dvou pojmů zde použijeme kritérium objektu či subjektu, ke kterému je jednání směřováno. Obojí jsou to totiž formy cíleně racionálního jednání. Instrumentální jednání „...poukazuje na osamělý subjekt v objektivním okolí, zatímco strategické jednání předpokládá přinejmenším dvě jednající osoby. Instrumentální jednání má tedy přímý vztah k zacházení s přírodou, strategické jednání k sociálnímu zacházení“ (Laan 1998:194).

Rozlišení instrumentálního, strategického a komunikativního jednání staví na problematice symetrie a asymetrie v interakci. Výchozí je podle Hubíka (1998:248-249) „...filozofické rozlišení ontické rozdílnosti dvou jsoucn A a B z hlediska jejich možné komunikace, které dává následující typy symetrie a asymetrie:

- (1) nekomunikativní symetrie – jsoucn A není s to komunikovat (například kámen), jsoucn B není s to komunikovat (například stůl),
- (2) komunikativní asymetrie – jsoucn A je s to komunikovat (například člověk), jsoucn B není s to komunikovat (například stůl),
- (3) komunikativní symetrie – jsoucn A je s to komunikovat (například člověk), jsoucn B je s to komunikovat (jiný člověk).“

Hubík (1998:248-249) uvádí, že „...nahradíme-li s Habermasem výrazy ‚jsoucn A‘ a ‚jsoucn B‘ pojmy ‚objekt‘ a ‚subjekt‘, získáme tři základní typy vztahů, na nichž se pak dále reviduje teorie sociálního jednání: (a) vztah objekt-objekt (nekomunikativní symetrie); (b) vztah objekt-subjekt nebo subjekt-objekt

(komunikativní asymetrie) a (c) interakce subjekt-subjekt (komunikativní symetrie)“. Z podstaty sociálních věd vyplývá, že svou pozornost zaměřují na vztahy komunikativní symetrie a nesymetrie a nikoli na nekomunikativní interakce.

Podle Habermase byla komunikativní symetrie historicky původním jevem. Teprve v průběhu proměn společnosti, „...zejména pod náporům procesu moderní racionalizace, byl vztah komunikativní symetrie deformován a interakce subjekt-subjekt byla často pohlcena komunikativní asymetrií, která byla původně ‚vyhazena‘ vztahům lidí s neživou přírodou (subjekt-objekt); průnik komunikativní asymetrie do mezilidských vztahů (do interakce subjekt-subjekt) má za následek deformaci mezilidských vztahů, kdy jeden jedinec zachází s jiným jedincem jako s neživou věcí a tím jej připravuje o jeho svobodu eventuelně o jeho lidskou důstojnost“ (Hubík 1998:248-249).

Podle Habermase (dle Hubík 1998) lze tedy sociální jednání rozlišit podle následující logiky: Jednání může být (a) podle situace buď nesociální nebo sociální a (b) podle orientace buď orientováno na úspěch nebo na porozumění, zkombinováním dostáváme schéma:

Obr.: Situace jednání a orientace jednání

Situace jednání / Orientace jednání na	Orientace na úspěch	Orientace na porozumění
Ne-sociální	instrumentální jednání	-
Sociální	strategické jednání	komunikativní jednání

Zdroj: Hubík 1998:245

Koningsveld a Martens (dle Laan 1998:194) na základě tohoto subjekt-objektového (sociální a ne-sociální) rozlišení uvádí následující typologii jednání:

- cíleně racionální jednání (výsledek) - instrumentální jednání (osamělý subjekt)
  - strategické jednání
- sociální jednání (intersubjektivní) - strategické jednání
  - komunikativní jednání (shoda)

Dá se tedy říci, že tito autoři zařazují strategické jednání v podstatě „mezi“ instrumentální a komunikativní jednání. Základní charakter instrumentálního jednání je prostá realizace předem popsaných cílů, jelikož objekt jednání na toto instrumentální jednání nereaguje. Strategické jednání, z výše uvedené typologie vyplývá, že jde o sociální variantu cíleně racionálního jednání, může nastávat v případě jednání s jinými osobami, které samy o sobě jednají. Podle názoru Koningsvelda a Martense (1986 dle Laan 1998:194), musí být strategické jednání rozlišováno jak v komunikativním, tak v instrumentálním jednání.

Další inspirativní interpretace pojmového rámce strategického a komunikativního jednání může vyplynout z rozlišení záměrů jednání a prostředků jednání. Z tohoto odlišení pak mohou vyvstat vzájemné kombinace typu komunikativní jednání ve strategickém záměru, či strategické prostředky nasazené v zájmu komunikativního jednání. Záměry a prostředky lze přiblížit následujícím způsobem (dle Laan 1998:111):

1. U rozhodnutí, která jsou činěna na individuální rovině, se jedná o orientaci jednajícího. Mohou se vztahovat ke společnému porozumění nebo k určitému výsledku.

Tuto orientaci nazýváme jednoduše „komunikativní záměry“, případně „strategické záměry“.

2. Mechanismy koordinace jednání postihují prostředky, které jsou užívány. Kunneman hovoří o „racionální koordinaci jednání“ oproti „empirické koordinaci jednání“. Tato terminologie je na základě Habermasova pojmového rámce zcela korektní, protože však vyvolává nedorozumění v řadách prakticky činných pracovníků, zjednodušíme tyto pojmy na „komunikativní“ vůči „strategickým“ prostředkům.

Obr.: Orientace a koordinace jednání

orientace osoby/forma jednání	jednající koordinace jednání	komunikativní prostředky	strategické prostředky
komunikativní záměry	1	komunikativní jednání	2 komunikativní použití strategických prostředků
strategické záměry	3	strategické použití komunikativních prostředků	otevřené strategické jednání

Zdroj: Laan 1998:110

Celkově tedy představují jednání v rámci sociálního světa, tedy strategické a komunikativní jednání, prostředky systémové racionalizace a racionalizace žitého světa. Jelikož „komunikativně dosažená shoda má racionální základ, nelze ji žádnou stranou vnutit, a to ani instrumentálně prostřednictvím přímé intervence do určité situace, ani strategicky prostřednictvím ovlivnění rozhodnutí oponentů“ (Habermas 1984:287 dle Balon 2008:197). Podle Balona (ibid.) se v myšlení Habermase zřetelně ukazuje metodologicky weberovský „ideálně typický“ dualismus jednání zaměřujícího se na úspěch versus jednání zaměřující se na dosažení porozumění.

Z komunikativního na konsensus orientovaného jednání plyne sociální integrace. Tato integrace rovněž předpokládá konkrétní „jednající a mluvící subjekty“. Integrace systému je pak „...dosaženo prostřednictvím depersonalizovaných médií, jež bezprostřední kontexty interakce přesahují“ (Balon 2008:197).

Tyto postřehy o odlišnostech v integraci systémové a sociální jsou důležité vzhledem k evolučnímu růstu komplexity společnosti (která vzešla z racionalizace). Podle Habermase (1987:403 dle Balon 2008:199) pak „...od určité úrovně komplexity nemohou být důsledky jednání samotnými zúčastněnými pochopeny, což ...vyvolává potřebu změny metodologického postoje a konceptuálního aparátu... a ...systémové imperativy autonomních subsystémů pronikají do žitého světa a prostřednictvím monetarizace a byrokratizace vynucují asimilaci komunikativního jednání do formálně organizovaných domén jednání, a to dokonce i v oblastech, v nichž jsou mechanismy jednání koordinující a usilující o dosažení porozumění funkcionalně nezbytné.“

Komunikativní etika jako obrana životního světa před kolonizací systémem

Dostáváme se opět ke klíčovým pojmům, které s komunikativním jednáním souvisejí, k pojmům „systém“ a „životní svět“. Jak uvádí Laan (1998:46), s pojmem „systém“ jsou „...spojeny zcela jiné pojmy než s pojmem životní svět. Systém je tedy vhodný k označení vnější perspektivy. Interakce jednotlivců je posuzována z vnějšku. Z tohoto úhlu posuzování nebude jednání aktérů sladováno ke vzájemné shodě prostřednictvím vlastního názoru, nýbrž za zády aktérů za pomoci anonymních mechanismů.“

Dá se tedy říci, že zatímco je životní svět kladen do souvislosti s komunikativním jednáním, je podle Habermase pojem „systém“ asociován se strategickým jednáním. „Strategické jednání není zaměřeno na shodu, ale i na dosažení určitých efektů chování u jiné osoby. K tomu je nutné použít prostředky tak, aby se pravděpodobnost nástupu určitého efektu zmaximalizovala. Mezilidský vztah zde dosáhne charakter ‚prostředku k účelovému vztahu‘ (Laan 1998:47). Charakteristiky obou pólů duality společnosti uvádí následující tabulka.

Obr.: Habermasův pojmový rámec - životní svět a systém

Životní svět	Systém
komunikativní jednání	strategické jednání
symetrie	asymetrie
teorie jednání	systémová teorie
řečová shoda (diskurz)	regulace pomocí médií (peníze a moc)
společná definice situace	jednostranná definice situace
nároky na platnost lze podrobit kritice	negace nároků na platnost
široká racionalita	účelová racionalita

Zdroj: Laan 1998:48

Tímto se dostáváme k tématu nadvlády jedné složky společnosti nad druhou, ke kolonizaci životního světa systémem. Jak již bylo zmíněno, kolonizace je v Habermasově duchu procesem narušování a obsazování životního světa institucemi a organizacemi systému. Jak uvádí Hubík (1998:245) „...na tomto procesu se rozhodující měrou podílejí tzv. řídicí média (peníze a moc), která jsou využívána v procesu racionalizace skutečnosti a jeví tendenci k osamostatnění se a k nekontrolovanému působení; typickými představiteli kolonizace jsou státní (ale i soukromé) byrokratické formální organizace a moderní industriální hospodářské organizace; obojí rozbíjí tradiční společenství co by nutný předpoklad smysluplné komunikace...“

Rozchod či přímo rozvod „...systémové integrace a sociální integrace znamená v první řadě diferenciaci mezi dvěma typy koordinace jednání, jeden vyplývá z konsensu zainteresovaných aktérů, druhý z funkčních vzájemných propojení jednání“ (Outhwaite 1996:282, vl. překl). Podle Habermase tedy „...evidentně systém žitý svět kolonizuje, izoluje, asimiluje a po své logice proměňuje“ (Balon 2008:199). Instrumentální rozum systému postrádá, podle Habermasova soudu, „...nezávislé instituce, které by jej mohly kontrolovat prostřednictvím normativních a estetických kritérií. Jeho vše atakující účelově racionální orientace proto proniká svou erozivní činností stále hlouběji na území životního světa a podmaňuje si ho“ (Znebežánek 1997:56). Jde tedy o kritický pohled, o „...upadání životního světa do područí Systému,

kdy je životní svět stále závislejší na Systému, ačkoliv životní svět by měl být (a vždy byl) nezbytným předpokladem fungování každého Systému jako ona prvotní předdanost zajišťující soužití a komunikaci lidí“ (Hubík 1998:249). Takto kolonizovaná společnost „...ztrácí schopnost tvorby kulturních významů, a v důsledku toho také pozbývá možnosti své vlastní inovace. Ani trh, ani stát totiž nemohou zajistit kulturní reprodukci, neboť nové konfigurace kulturních významů nemohou být ani koupeny, ani vynuceny“ (Znebežánek 1997:56).

Odezva v životním světě na kolonizační vliv se pak formuje jako „obrana a rekonstrukce ohrožených způsobů života“ (Habermas 1987:392 dle Znebežánek 1997:56). Znebežánek (1997:56) rozebírá Habermasovy myšlenky z hlediska zformování „odporu“ vůči tomuto kolonizačnímu úsilí. Mají-li mít podle Habermase „...nová sociální hnutí naději na přemožení účelové racionality a osvobození životního světa z jejího područí, ...musí splňovat určité požadavky“ (ibid.). Pro takovéto hnutí odporu jsou sociální aktéři vybaveni schopností, jež umožňuje racionalizovat také oblast etiky a kultury. „Racionalizace této sféry si však vynucuje postupovat podle jiné logiky než racionalizace politiky a ekonomiky. Místo etiky zakořeněné v autoritě a tradici tu musí dominovat etika komunikativní, založená na přesvědčivosti argumentace, která se opírá o pravdu, normativní správnost a upřímnost. Komunikativní etika je nástrojem koordinace funkcí společenských subsystémů, a to takové koordinace, jež bude zajišťovat podmínky jejich relativně nezávislého rozvoje bez nebezpečí dominantního postavení některého z nich. Jen rozšíření této etiky také do sféry ekonomické a politické může překonat současnou krizovou situaci“ (Znebežánek 1997:57). Jako výsledek tohoto rozboru kolonizace životního světa systémem pak Habermas míní, že „...některé instituce současné společnosti, hrozící na straně jedné svou dominancí, poskytují na straně druhé základ pro vývoj posttradičního životního světa, nesoucího v sobě zárodky komunikativní etiky“ (Znebežánek 1997:57).

Ilustrativní příklad dvojího působení institucí, zároveň kolonizačního tlaku a zároveň zárodku prostoru pro emancipaci, spatřuje Habermas v instituci sociálního státu. „Ten proniká prostřednictvím legislativy do prostoru, jenž stál původně mimo jeho kontrolu, zároveň však tímto způsobem rozšiřuje právní svobody občanů a institucí občanské společnosti“ (dle Znebežánek 1997:59). V podobném duchu duality uvažuje také o médiích, která „...obsahují jak autoritářský, tak emancipační potenciál, neboť jsou jak nástrojem manipulace, tak prostředkem komunikace, a jako taková poskytují možnost kritiky“ (Habermas 1981, 1987 dle Znebežánek 1997:59).

Shrnutí: Komunikativní etika ve společnosti jako emancipační prostředek

Emancipačním prostředkem pro životní svět k vymanění se z kolonizace systémem je samotná jeho hlavní podstata, tedy komunikativní jednání. Jak již bylo uvedeno na více místech tohoto textu, Habermas se domnívá, že „...zdrojem komunikativní symetrie a vskutku lidské interakce je životní svět, kdežto zdrojem komunikativní asymetrie a deformace mezilidských vztahů je Systém, což je označení institucionálních a organizačních výsledků procesu racionalizace moderního typu (státní moc, peníze a další média moci)“ (Hubík 1998:248-249). Habermas dále uvádí, že kořeny deformací komunikativní symetrie a mezilidských vztahů „...lze přičíst odcizujícím a dehumanizujícím procesům dělby práce; proto je nezbytné od sebe odlišovat práci

(probíhající na modelu komunikativní asymetrie) a interakci, neboť inter-akce znamená opravdu vzájemný, oboplně respektovaný, komunikativně symetrický vztah, nikoliv deformovaný nerovný vztah; podle Habermase tedy leží klíč k polidšťování a osvobození jedinců v nedeformované komunikaci, jejímž základem je komunikativní symetrie“ (Hubík 1998:248-249). Vztaženo k oboru sociální práce by se dokonce v tomto duchu dalo říci, že ze vzájemného vztahu sociálního pracovníka a klienta by mělo vymizet ono slovo „práce“. Mělo by být v podstatě nahrazeno slovem „interakce“, které by evokovalo komunikativní symetrii a nikoli jednání subjektu s objektem, jak to ve výše uvedeném analytickém odlišení evokuje slovo „práce“.

Literatura

- Balon, J. 2008. Teorie komunikativního jednání Jürgena Habermase. In: Šubrt, J. a kol. *Soudobá sociologie II*. Praha : Karolinum, s. 185-203. ISBN 978-80-246-1413-7
- Habermas, J. 2000. *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*. Praha : Filosofia. ISBN 80-7007-130-3
- Habermas J. 2003. *The Theory of Communicative Action. Vol. 1 Reason and Rationalization of Society*. Boston : Beacon Press. ISBN 0-8070-1506-7
- Hubík, S. 1998. Výkladový rejstřík nejdůležitějších pojmů. In: Van der Laan, Geert. *Otázky legitimacy sociální práce*. Ostrava, Boskovice : ZSF Ostrava a Albert. ISBN 80-85834-41-3
- Hubík, S. 1999. *Sociologie vědění. Základní koncepce a paradigmata*. Praha : SLON. ISBN 80-85850-58-3
- van der Laan, G. 1998. *Otázky legitimacy sociální práce*. Ostrava, Boskovice : ZSF Ostrava a Albert. ISBN 80-85834-41-3
- Martuccelli, D. 2008. *Sociologie modernity. Itinerář 20. století*. Brno : CDK. ISBN 978-80-7325-145-1
- Outhwaite, W. 1996. *The Habermas Reader*. Cambridge : Polity Press.
- Parsons, T. 1966. *Societies. Evolutionary and Comparative Perspectives*. New Jersey : Prentice-Hall. ISBN neuvedeno (C-81962)
- Skovajsa, M. 2007. Médium politiky: pojetí moci v systémové teorii Niklase Luhmanna. In: Šubrt, J. (ed.) *Postparsonsovske teorie sociálních systémů*. Praha : Karolinum. ISBN 978-80-246-1368-0
- Šubrt, J. 2001. *Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie*. Praha : ISV. ISBN 80-85866-77-3
- Znebejánek, F. 1997. *Sociální hnutí. Teorie, koncepce, představitelé*. Praha : SLON. ISBN 80-85850-31-1

Možnosti uplatňování Laanovy *etiky diskursu* v praxi příznivců radikálně konstruktivistických přístupů

Miroslav Kappl¹

Úvod

V tomto stručném příspěvku se snažím určitým způsobem reflektovat a porovnat základní pozice dvou významných diskursů, ovlivňujících v poslední době výrazným způsobem obor sociální práce. Jedná se o diskurs *radikálního konstruktivismu* a diskurs Laanova konceptu „uvážlivé pomoci“, u nás jinak také známého pod označením *etika diskursu*. (Nečasová, 2003, s. 35-37) První z těchto dvou konceptů významným způsobem ovlivňuje praxi soudobé sociální práce, druhý koncept je sociálními pracovníky všeobecně vnímán jako určitý akceptovatelný nástroj k posuzování toho, nakolik je jejich praxe etická. Tyto dva koncepty jsou velmi často brány jako svým charakterem neslučitelné, alespoň na úrovni teoretické reflexe, což je svým způsobem očekávatelné, neboť při jejich vzájemné reflexi se obvykle nelze vyhnout sporu mezi jejich epistemologickými východisky, kdy diskurs radikálního konstruktivismu zastává v tomto sporu pozice *postmodernismu*, zatímco etika diskursu vychází stále ještě z pozic (pozdně) *modernistických*.

Co se týče samotné praxe sociálních pracovníků, většina pracovníků, užívajících ve své praxi radikálně konstruktivistické přístupy, obvykle neodmítá určité požadavky etiky diskursu, a plně se jim v praxi při rozhodování o etických dilematech, která vyplývají z užívání moci, podřizuje. Buď musí, či je pragmaticky akceptují jako celkem užitečný model praxe. Jen vzácně si uvědomují určitý rozpor, který mezi jejich radikálně konstruktivními východisky a východisky etiky diskursu vládne. Pokud si tento rozpor uvědomují, obvykle zaujímají utilitaristický postoj a užívají koncept etiky diskursu jako určitý nástroj, kterým lze určitá etická dilemata z jejich praxe řešit, akceptovatelným způsobem jak pro naši politickou reprezentaci (politické *elity*), tak i pro širokou *veřejnost* – a v ideálním případě i pro naše klienty. Takovýto pragmatický postoj k různým teoriím jako k určitým užitečným nástrojům je logickou součástí postmoderního způsobu uvažování o naší realitě, nicméně stojí za to věnovat svoji pozornost i hypotéze, podle které etika diskursu nemusí představovat pro radikálně konstruktivistické přístupy jen určitý „vypůjčený“ nástroj, ale můžeme ji vnímat jako soubor idejí, který určitým „organickým“ způsobem navazuje na základní konstruktivistické premisy - což je hypotéza, která nebývá v diskursu radikálního konstruktivismu často řešena. Musíme být ovšem ochotni konfrontovat konstruktivistická východiska s poznatky neurověd, což znamená neupínat pozornost pouze na oblíbená témata konstruktivistického diskursu jako je fenomén myšlení a jeho vliv na konstruování naší reality prostřednictvím slovní komunikace, ale vrátit se k některým tématům základních výzkumů Maturany a Varely ze 70. let 20. století, kde se zabírali i úlohou emocí v našich vztazích s druhými (viz Ludewig, 1994, s. 51), a k dalším přímým inspiračním proudům současného konstruktivismu, jako byly

¹ Mgr. Miroslav Kappl, Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, e-mail: miroslav.kappl@uhk.cz

výzkumy *palo-altské* školy v oblasti lidské komunikace či Batesonovo holistické pojetí *epistemologie*. Za těchto okolností - konfrontací konstruktivistických východisek s dalšími poznatky neurověd – je možné rozšířit naše porozumění jak pozici konstruktivismu, tak i možná světu kolem nás.

Abychom se mohli tímto předpokladem zabývat dále, je určitě vhodné připomenout si ty základní ideje, kolem kterých etika diskursu rozvíjí určité dílčí diskursy, jejichž produktem jsou určitá doporučení pro praxi. Jsou to určité požadavky, které podle van der Laana představují určité podmínky, které nelze nezohlednit, pokud usilujeme o to, aby naše práce s klientem byla vždy eticky obhajitelná. Pokud budeme dále chtít reflektovat hypotézu o možném přirozeném sepětí radikálního konstruktivismu a etiky diskursu, měli bychom se dále z pozic radikálního konstruktivismu věnovat reflexi následujících Laanových požadavků na etickou praxi – 1) předpokladu rovného postavení účastníků komunikace, 2) schopnosti rozlišení a dovednosti „měkkého“ přechodu v komunikaci o třech základních nárocích na platnost (tzn. o objektivní pravdě, sociálních normách, subjektivních pocitech spojených s vlastní identitou), 3) možnosti převzetí kontroly nad situací v případě zjevné komunikační nekompetence klienta. (Laan, 1998, s. 228, 232-233) Mezi těmito požadavky etiky diskursu a východisky radikálního konstruktivismu je zapotřebí hledat určité souvislosti a kritické rozdíly a na podkladě jejich důkladnější reflexe určitá dosažená zjištění případně umět potom zohledňovat i v praxi.

Předpoklad rovného postavení účastníků komunikace

Budeme-li posuzovat první základní Laanův předpoklad - předpoklad rovného postavení účastníků komunikace - lze celkem rychle a spolehlivě dojít k určitému zjištění, že je v plném souladu s předpoklady konstruktivistických přístupů. Akceptujeme-li základní výchozí předpoklady radikálního konstruktivismu (i z nich plynoucí závěry), budeme vždy mluvit o určitém požadavku, podle kterého bychom měli brát jako fakt nemožnost nastání situace jakéhokoliv *objektivního* poznání tohoto světa. Z této charakteristiky naší skutečnosti zároveň vyplývá, že bychom měli plně respektovat *soukromé reality* našich klientů, tedy bychom je považovali z principu za *rovnocenné* s těmi našimi, neboť víme-li, že se nikdy nedokážeme svými popisy přiblížit skutečnému stavu věcí, nemáme žádné právo (kromě výjimečných případů zjevné komunikační nekompetence klienta či situací bezprostředního ohrožení jeho života a zdraví) užívat svoji profesní moc k tomu, bychom klientům vnucovali *své* interpretace jejich *osobních realit* jako ty jediné *objektivně* platné výklady skutečnosti – tím bychom hluboce popřeli naše východiska. (Kappl, 2004, s. 44-45) V souladu s tím se proto v naší praxi vyhýbáme jakýmkoliv *diagnózám* (tedy odbornými jazyky postulovaným interpretacím), protože zejména z nich může vyplývat určité riziko *zneužití* profesní moci. V minulosti jsme mnohokrát mohli zažít, jak snadné je vzdát se své *osobní* zodpovědnosti za užívání svěřené moci – a podlehnout požadavkům politicko-ekonomických elit – když se nabízí jednoduchá možnost schovat se za určitá společná (pro všechny) „závazná“ mínění konkrétní odborné komunity. I když se ovšem nejedná o takto sporné situace, v každém případě nelze většinu diagnostických postupů a popisů považovat za výrazně spolehlivé.

Na druhou stranu, neměli bychom stejně tak podléhat ani zdánlivě opačnému požadavku, abychom se plně ztotožňovali se soukromými epistemologiemi našich klientů. Není to *reálně* možné, ale ani přínosné – protože tehdy bychom tak bez autentické konfrontace rozdílných názorů pouze posilovali příběhy našich klientů o jejich takřka osudově neúspěšných životech. Posilovali bychom tak jejich *identity* neúspěšných lidí, což není ta nejlepší cesta k jejich jiné budoucnosti. Rovnost a vzájemný respekt v rozhovoru je proto nezbytným východiskem komunikace pracovníka s klientem, přičemž bychom neměli odmítat tu možnost, že z takovéto komunikace my i naši klienti můžeme vyjít *pozměněni*. V tomto se koncept etiky diskursu a koncept radikálního konstruktivismu naprosto shodují a mezi jejich východisky nevládne žádný rozpor.

Požadavek „měkkého“ přechodu mezi jednotlivými nároky na platnost

V případě druhé Laanovy podmínky (eticky) uvážlivé pomoci – požadavku, aby sociální pracovník byl schopen v rozhovoru rozlišovat různé komunikační roviny nároků na platnost a dokázal „měkce“ přecházet v komunikaci o nich z jednoho na druhý – si lze již na první pohled všimnout určitého teoretického nesouladu mezi radikálně konstruktivistickým předpokladem nemožnosti jakéhokoliv objektivního poznání o tomto světě a předpokladem faktu existence různých komunikačních rovin. Příznivci radikálního konstruktivismu budou obvykle zpochybňovat veškerá tvrzení, nárokující si určité potvrzení jejich objektivní platnosti, kam lze zařadit i Laanova tvrzení, že naše komunikace s klienty se vždy odehrává kolem tématu určitých nároků na platnost našich mínění o objektivní realitě, dále kolem tématu o správnosti a legitimitě určitých společenských norem a přístupu k nim, a stejně tak i kolem tématu věrohodnosti a významu pocitů a emocí vyjadřovaných všemi zúčastněnými stranami komunikace. V jádru myšlení radikálního konstruktivismu je určitá nutnost a požadavek určité kritické reflexe každého názoru, prosazujícího určitý nárok na svoji platnost, což zavazuje jeho příznivce k určitému *a priori* skeptickému postoji a přístupu ke každému prosazovanému tvrzení. Nicméně hlubší reflexe uvedených Laanových tvrzení povede zároveň i ke zjištění, že není ani možné vyloučit tato témata jako neexistující či bezvýznamná. Ještě více skeptický postoj zavládne k dichotomnímu tvrzení, že něčemu takovému, jako jsou popsány Laanovy nároky na pravdu, nic v naší běžné každodenní realitě neodpovídá. Každodenní zkušenost nás spíše přesvědčuje o tom, že občas se mimo jiné v naší komunikaci jeví jako významná témata objektivní pravdy, sociálních norem a významu určitých citově expresivních vyjádření, což dvojnásob platí o naší komunikaci s klienty. Pokud jsme schopni uznat tento fakt, lze bez dalších pochybností při komunikaci o těchto nárocích na platnost zacházet s nimi v souladu s výchozími předpoklady radikálního konstruktivismu, tedy stále s maximálním respektem ke klientově osobní realitě a zároveň se snahou podnitit a rozšířit jeho porozumění své vlastní situaci – aniž bychom mu vnucovali porozumění jiná, námi preferovaná.

Na tomto místě je ovšem zapotřebí pozastavit se u třetího nároku na platnost, tedy tématu *emocí*, což je problematika, která je v rámci radikálně konstruktivistického konceptu jen zřídka tematizována. Pozornost radikálních konstruktivistů je spíše zaměřována na naše základní názory o naší skutečnosti, případně na určité sociální normy, kterými bychom se měli ve svém uvažování a chování řídit, což jsou témata,

kteřá umí určitým způsobem „dekonstruovat“ a umí tak přimět své komunikační partnery k tomu, aby se nad nimi více a hlouběji a v širších kontextech sami zamysleli. Méně obratně lze uplatňovat dekonstruktivní postupy na citově expresivní projevy našich klientů, i když je zřejmé, že i vůči nim bychom měli zaujmout určitý postoj, který je v souladu s východisky radikálního konstruktivismu. Aby ovšem bylo možno se s tímto požadavkem vyrovnat, je zapotřebí rozšířit zorný úhel radikálně konstruktivistické epistemologie a určitým způsobem se vyrovnat s tématem emocí v komunikaci – což zároveň znamená nabídnout určitý interpretační model, který vysvětluje určitá experimentálně potvrzená fakta z oboru současných neurověd, která byla k tématu emocí doposud získána. (viz např. Damasio, 2000)

Takovým modelem, který není s těmito fakty v rozporu a disponuje určitou interpretační schopností, může být soubor některých radikálních epistemologických názorů Gregory Batesona, díky nimž lze lépe porozumět úloze našich emocí v poznávání naší reality a jejich roli v naší komunikaci. Jedná se o soubor určitých předpokladů, podle kterých je celá naše osobnostní struktura (tedy to, co považujeme za svoji vlastní osobní *identitu*, určitým způsobem kontinuálně přetrvávající v čase) pouze jen **specifickým nástrojem** našeho organismu, jehož prostřednictvím poznává realitu kolem sebe a nějakým způsobem se v ní orientuje. (Pecháčková, 1993, s. 30-31) Z toho, co je zde označeno jako naše *osobnostní struktura*, nelze odůvodněně vyjmout naši schopnost mít a prožívat emoce, a je s konstruktivismem naprosto konsekventním postojem uvažovat o nich jako o určitém specifickém způsobu poznávání a zacházení s naším světem, což již bylo od doby, kdy Bateson poprvé postuloval tyto myšlenky, během několika posledních desetiletí opakovaně experimentálně prokázáno většinou neurovědeckých výzkumů. (viz Damasio, 2000)

Proto dokážeme-li odrážet naše osobní interpretace významu klientových neverbálních projevů i slov emocionálního charakteru, s prosbou o případné zpřesnění našeho porozumění, jak a co prožívá, a pokud stejně tak dokážeme reflektovat naše emocionální prožívání během komunikace s ním a dle potřeby s nimi určitým způsobem zacházet, v tom případě stále pracujeme v souladu s radikálně konstruktivistickými východisky. Umíme-li zároveň spolu s tím s klientem vést debatu o jeho názorech na realitu, o jeho postoji a vztahu k sociálním normám, s maximálním respektem k jeho osobní realitě, a umíme-li v naší komunikaci s klientem běžně hovořit o všech těchto tématech, takovým způsobem, že rozšiřujeme jeho osobní porozumění své situaci a podněcujeme ho k určitému vymyšlení účinných řešení jeho problémů, tehdy zároveň s tím ovládáme schopnost „měkkého“ přechodu mezi jednotlivými nároky na platnost. I v případě tohoto požadavku etiky *diskursu* lze tedy být a pracovat v plném souladu s radikálně konstruktivistickými východisky a představuje dokonce určitým způsobem i rozšíření jejich interpretačního pole.

Požadavek převzetí kontroly nad situací v případě zjevné komunikační nekompetence klienta

Třetí Laanův požadavek - možnost převzetí kontroly nad situací v případě zjevné komunikační nekompetence klienta – je taktéž do určité míry v souladu s východisky radikálního konstruktivismu. Nicméně tento požadavek více než ty další zmíněné vyžaduje v praxi od pracovníka daleko více obezřetnosti, aby v jeho jednání byla tato

určitá míra souladu mezi radikálně konstruktivistickými východisky a východisky etiky diskursu stále přítomná – tedy jinými slovy: aby byla tato východiska stále *reflektovaná*. Tento požadavek je v praxi sociální práce velice často obtížně naplnitelný, neboť typickou charakteristikou konstruktivisticky orientovaných přístupů je určitá absence důslednější teoretické reflexe hranic, za kterými bychom měli převzít plnou kontrolu nad dalším vývojem klientovy situace a přijmout za ni plnou zodpovědnost. Lze říci, že zde není svým způsobem co reflektovat – to je vyloučeno již samotnou podstatou radikálně konstruktivistického uvažování. Při řešení této otázky se proto obvykle pragmaticky doporučuje brát jako tyto hranice obecně závazné společenské normy (obvykle především legislativní normy) (Úlehla, 1999, s. 22), což není plně dostačující, pokud jsme v praxi jako sociální pracovníci postaveni před otázkou, jak a kdy se musíme pokusit našim klientům v porušování určitých norem „včas“ zabránit. Vycházíme-li pouze z konstruktivistických východisek, chybí nám nástroj, s jehož pomocí bychom dokázali v komunikaci s klientem dobře a rychle posoudit, nakolik je kompetentní zvládat a měnit sociálně akceptovatelným způsobem svůj život (a naopak jak moc se přibližujeme k situaci, kdy bude zapotřebí převzít nad jeho chováním určitou kontrolu a zodpovědnost).

Zde je zapotřebí přijmout za svůj určitý soubor kritérií, která nám to nějakým způsobem umožní, která nám ovšem konstruktivistický koncept nenabízí. Je tedy zapotřebí pokusit se v rámci celé komunity sociálních pracovníků o dosažení určité všeobecně akceptované shody na tom, dle jakých kritérií by se měly posuzovat komunikační kompetence našich klientů, a za jakých okolností jsme povinni či oprávněni převzít nad jejich životy kontrolu a zodpovědnost. Pokud radikálně konstruktivisticky orientovaní sociální pracovníci jsou ochotni takovýto soubor posuzovacích kritérií akceptovat, nezbavuje je tato situace povinnosti reflektovat jejich užívání v praxi z pozic jejich preferovaného konceptu. Naopak je nutí k tomu, aby maximálně respektovali *subjektivní* reality svých klientů a zároveň s tím se jim snažili účinně pomoci, přičemž mnohdy musí převzít nad jejich situací určitou odpovědnost.

V tomto příspěvku jsou jako taková kritéria navrženy určité požadavky na posuzování různých nároků na platnost, která prosazuje *etika diskursu*, s nimiž by měla být základní východiska radikálně konstruktivistických přístupů poměřována. (Nečasová, 2003, s. 35-37) Tento koncept vnímá jako důležité posuzovat v každé komunikaci s klientem tři zde již zmíněné nároky na platnost (ohledně objektivního, sociálního a subjektivního světa) a na každé z těchto úrovní se snaží posuzovat klientovy kompetence, aby v případě jejich nedostačivosti mohlo být včas zabráněno určitým rizikovým situacím, do kterých by se klient časem pravděpodobně mohl dostat. Aby sociální pracovník byl schopen tyto kompetence posoudit, **musí** ovšem vědět, co a dle jakých kritérií by měl během komunikace s klientem hodnotit.

Laanova odpověď na tento požadavek není s konceptem konstruktivismu ve výrazném nesouladu. Podle Laana by každý sociální pracovník měl posuzovat komunikační kompetence klienta dle jeho schopnosti ovlivňovat okolnosti svého života. Měl by tedy posuzovat mimo jiné klientovy schopnosti interpretovat správně účel či smysl určitých společenských norem a usměrňovat své chování v jejich rámci, dále by měl hodnotit schopnost klienta vyjadřovat adekvátní emoce s ohledem na kontext určité situace a jím zvolené chování, a nakonec klientovu schopnost kriticky racionálně posuzovat určitá nezpochybnitelná fakta, zejména ta, která se týkají jeho momentální situace. Jinými slovy, měl by posuzovat klientovy kompetence podle toho, jak se mu

daří směřovat své chování v souladu se svými snahami a přesvědčeními. (Laan, 1998, s. 221-223, 231) Pokud se klientovi nedaří ovlivňovat okolnosti svého života, obvykle se dá upozorovat, že v některé z vyjmenovaných schopností není plně kompetentní. Tyto Laanovy názory nejsou na této obecné úrovni v rozporu s tím, co se o našich kompetencích poznávat realitu kolem nás a účinně s ní zacházet domnívají konstruktivisté. (srv. Ludewig, 1994) Některé otázky ohledně souladu konstruktivistických východisek a etiky diskursu ovšem mohou vzniknout při bližším náhledu na tři úrovně nároků na platnost v komunikaci mezi pracovníkem a klientem. Nicméně i přesto se lze domnívat, že i na těchto úrovních lze zároveň zastávat základní stanoviska obou konceptů.

Na úrovni komunikace s klientem o společenských normách se jeho nekompetentnost projevuje neznalostí (či neúplnou znalostí) těchto norem, kdy není zpravidla problém učinit ho kompetentním k určitému chování, které se do rámce těchto norem vejde (což samozřejmě neznamená, že každý klient se bude takto chovat, ale v každém případě je poučen a rozumí dobře tomu, co může následovat, pokud jeho chování s těmito normami nebude v souladu). Na úrovni komunikace s klientem o emocích a pocitech posuzujeme jejich adekvátnost vůči dané situaci a stejně tak jejich autenticitu, což nám pomáhá často předem dobře odhadnout, zda-li bude klient opravdu s námi spolupracovat a aktivně pracovat na odstranění svých problémů, případně nám to může napomoci rozpoznat u něho včas projevy možné duševní poruchy či projevy akutní duševní krize a převzít za jeho situaci v nezbytně nutné míře zodpovědnost. Rozpaky mezi některými radikálně konstruktivisticky orientovanými pracovníky ovšem někdy budí otázka, jak hodnotit klientovu schopnost kriticky racionálně posuzovat určitá nezpochybnitelná fakta, týkající se jeho situace. Kritéria kriticky racionálního uvažování nejsou tématem, kterému by se radikálně konstruktivisticky zaměřenými autoři věnovali často. To je situace, která vede k tomu, že konstruktivisticky orientovaní pracovníci mnohdy ani nejsou připraveni posuzovat klientovy schopnosti racionálně uvažovat z pohledu svých konceptuálních východisek, přestože jim to jejich zvolený konceptuální rámec umožňuje.

Laanův koncept totiž taktéž upozorňuje na riziko toho, že naše specifické expertní znalosti a sklon k vytváření určitých diagnóz o našich klientech, které mají někdy na jeho další život výrazně silný vliv, nemusí být vždy ukázkou o *objektivitu* usilujícího uvažování, ale spíše něčím, co posvěcuje ideologii a politiku stávajících společenských elit. Stejně jako většina radikálních konstruktivistů i Laan proto doporučuje vycházet v přímé práci s klientem vždy z jeho specifického způsobu vnímání reality, což je jediný způsob, jak udržet naši komunikaci s ním v určité symetrii, bez potřeby užití určitých mocenských prostředků. (Laan, 1998, s. 229) Jsme otevření vůči možnosti diskutovat o našich nárocích na platnost, které jsme ochotni podrobit v diskusi racionální kritice ze strany klienta, a stejně tak racionální diskusí rozšiřujeme náhledy klienta na jeho situaci ve světle nových, z komunikace vzešlých faktů, které je ochoten a schopen akceptovat jako platné. Pokud za tím, co klient navrhuje jako určitý plán řešení své situace, je možné zachytit určitý smysl, přenecháváme veškerou iniciativu na jeho straně a vyhýbáme se užití jakékoliv nátlakově působící formy profesní moci. V tomto se Laanův koncept a radikální konstruktivismus naprosto shodují.

Otázkou ovšem zůstává, kdy a za jakých okolností zřejmě přestává mít komunikace či chování klienta určitý zachytitelný smysl, což je situace, kdybychom

přirozeně měli převzít kontrolu nad chováním klienta, za užití všech možných legálních a zároveň i vždy legitimních nástrojů profesní moci. Laan je ve svých odpovědích na tuto otázku překvapivě stručný a vyhýbá se doporučování jakýchkoliv návodů. Pokud klient není zjevně přičetný či pokud není schopen komunikace, anebo není schopen uvádět dostatečné důvody, podrobitelné diskusi, (Laan, 1998, s. 213) je nutno převzít za jeho situaci a za její řešení zodpovědnost. V těchto případech se nedá předpokládat, že by klientova sdělení dávala jako celek určitý smysl a nedá se tudíž odhadnout, kam bude jeho další chování a jednání směřovat. Pokud je tedy klient přičetný a je schopen komunikovat, musí být jím uváděná stanoviska a jejich důvody určitým způsobem vnitřně koherentní, musí být za nimi znát určitý „pevný podklad interpretace“ – specifická klientova osobnostní struktura, která – pokud je funkční - je vždy jako taková *racionální*. (Laan, 1998, s. 221, 229). Toto je fakt, který musí akceptovat i nejradikálnější konstruktivisté, pokud se chtějí pohybovat v diskursu sociální práce, neboť hájit stanoviska opačná se rovná dobrovolnému zařazení se do oblasti pseudověd, většinou nábožensky či poněkud mysticky založených výkladových koncepcí, kde se občasné prohřešky proti racionalitě tolerují či obhajují ještě více inkoherentními až absurdními argumenty – což je pozice, kterou v současné sekularizované době nutně většina sociálních pracovníků (teoretiků i praktiků) pochopitelně nebere vážně. Nicméně i když je prostor racionality určitým způsobem ohraničený, stále zůstává vždy dostatečně široký na to, abychom byli schopni racionálně diskutovat a hájit naše všechny názory jako naprosto legitimní, alespoň v rámci našich životních kontextů, tvořených našimi osobními i sdílenými zkušenostmi a zážitky, ale i našimi způsoby jejich interpretace. Při určité poctivé snaze o porozumění klientově světu, kdy se oprostíme od našich (vždy do jisté míry ideologicky zabarvených) předpokladů (či dokonce předsudků), můžeme s našimi klienty dojít k určitému společnému porozumění a jisté definici jejich situace, sdílené oběma stranami komunikace, během které jsme se naučili do určité míry nahlížet na tento svět jako oni.

Tento Laanův postoj se ve všech svých bodech shoduje s východisky radikálního konstruktivismu. Dá se i skoro říci, že Laanova kritéria *racionality* (projevující se mimo jiné i jako schopnost vést *smysluplnou* komunikaci) můžeme pojímat jako určitý nutný doplněk k radikálně konstruktivistické teorii, pokud se vnitřně rozhodneme k naší praxi přistupovat právě z těchto pozic. Laanovu etiku diskursu můžeme pojímat jako určitý nástroj pro vhodné a citlivé uplatňování radikálně konstruktivistických přístupů v přímé práci s klientem, dovolující nám převzít kontrolu nad klientovou situací v případě, kdy je její řešení nad jeho síly (zahrnující i schopnosti racionálně uvažovat), a naopak vést s ním maximálně symetrickou komunikaci v případě jeho nenarušené a funkční schopnosti přemýšlet racionálně. Zastávat jiná východiska a principy znamená v přímé práci s klienty zvyšovat riziko toho, že sociální pracovníci budou ze strany svých klientů obviňováni ze zneužití své moci. I když mohou někdy naši klienti vycházet z nejrůznějších (ne pro nás vždy přijatelných) předpokladů, pokud je jejich myšlení v určitém souladu se základními principy *logiky*, měli bychom vždy jejich vnímání světa respektovat a nepřebírat nad situací kontrolu proti jejich vůli. Pokud je jejich argumentace, obhajující jejich vnímání světa, určitým způsobem *inkoherentní, iracionální, nelogická* či dokonce *zmatená*, končí možnosti smysluplné komunikace o řešení jejich problémů a vyvstává nám povinnost užít své moci ke stabilizaci klientovy situace i bez jeho souhlasu. Nezaujmout tyto postoje se v obou těchto případech nesprávného užití (či neužití) moci jeví v racionálně vedené odborné komunikaci jako

neobhajitelné. V takovémto případě jsou ovšem tyto postoje zpravidla neobhajitelné i z pohledu práva, což je kontext, mimo který by sociální pracovníci při uplatňování svých metod neměli nikdy vybočit.

Závěr

Cílem prezentovaného příspěvku bylo reflektovat a porovnat základní pozice dvou významných diskursů, ovlivňujících v poslední době výrazným způsobem obor sociální práce, a to diskursů *radikálního konstruktivismu* a *etiky diskursu*. Výchozí hypotézou byl předpoklad, že Laanova etika diskursu je určitým způsobem v souladu se základními východisky radikálně konstruktivistických přístupů, navzdory tomu, že oba tyto koncepty vychází z odlišných epistemologických hledisek. Tento předpoklad byl na základě teoretické reflexe základních principů obou konceptů v kontextu legitimizace pracovníky užívané moci potvrzen a lze se domnívat, že východiska obou těchto teorií se jeví být alespoň v řešení otázky legitimacy profesní moci určitým způsobem kongruentní.

Zmíněná reflexe byla zaměřena na následující tři Laanovy požadavky na etickou praxi: 1) předpoklad rovného postavení účastníků komunikace, 2) schopnost rozlišení a dovednost „měkkého“ přechodu v komunikaci o třech základních nárocích na platnost (tzn. o objektivní pravdě, sociálních normách, subjektivních pocitech spojených s vlastní identitou), 3) možnost převzetí kontroly nad situací v případě zjevné komunikační nekompetence klienta. Tyto základní požadavky etiky diskursu byly reflektovány z pohledu radikálně konstruktivistické teorie, přičemž byla především hledána společná stanoviska (ať již vycházela ze stejných či odlišných předpokladů), která tyto požadavky potvrzovala jako základní předpoklady eticky obhajitelné praxe.

Tato stanoviska byla nakonec nalezena a lze tvrdit, že každý sociální pracovník, který se hlásí ke konceptu radikálně konstruktivistických přístupů, či se ve své praxi přiklání v rozhodování o jednotlivých etických dilematech k etice diskursu, se nemůže za žádných okolností ve své každodenní činnosti vyhnout reflexi těchto požadavků a měl by svoji spolupráci s klienty udržovat vždy jen v jimi vymezeném prostoru. Jen tehdy bude v kolizních případech schopen užívání svěřené profesní moci věrohodně obhájit, a to jak před představiteli světa „systému“, před nejširší veřejností, ale i před samotnými klienty.

Literatura:

- DAMASIO, A. R. 2000. *Descartův omyl*. Praha: Mladá Fronta, 2000.
KAPPL, M. *Metody sociální práce s jednotlivcem*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2004.
LAAN, G. *Otázky legitimity sociální práce*. Boskovice: Albert, 1998.
LUDEWIG, K. *Systemická terapie – základy klinické teorie a praxe*. Praha: Pallata, 1994.
NEČASOVÁ, M. Profesionální etika. In MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2003.
PECHÁČKOVÁ, S. *Zpráva o systemické terapii*. Praha: ISZ, 1993.
ÚLEHLA, I. *Umění pomáhat*. Praha: SLON, 1999.

Sociální práce v kontextu etiky vědy

Jiří Kučírek¹

Anotace:

Problém pojetí etiky sociální práce v kontextu současné etiky vědy, interpretace a zaměření. Vymezení etiky vědy v současné diskuzi včetně chápání pojmů "morálka" a "etika". Etika vědy a etika sociální práce jako vědy. Latentní konflikt mezi normativní (proklamativní) etikou sociální práce a situační etikou sociálního pracovníka.

V centru sociologie jsou vždy otázky sociální, které nutně evokují různé etické přístupy a náhledy. Proto se problémem vztahu faktů a jejich hodnot sociologie zabývala od svého vzniku. Z této tradice se odvíjí naše etické postoje v oboru sociologie a sociální práce. Na vymezující se předválečné sociologii může velmi dobře nahlédnout souvislost s volbami postojů jak v již současné sociologii, tak i etabloující se sociální práci. Etika vědy je vždy přítomná, i když se můžeme snažit o její obejití či dokonce ignorování.

I. Dvě tváře českého pozitivismu

Z hlediska etiky vědy je důležitý vztah mezi fakty a jejich hodnocením, což se stalo jedním z centrálních bodů etabloující se sociologie nejen v Německu, ale i v českých zemích.

Pozitivistický odkaz na etiku zdůvodněnou rozumem jako jedinou alternativou nadpřirozené, „zjevné etice“, akcentoval u klasických sociologů ve snahu dívat se na společenskou realitu objektivně, bez ohledu na vlastní předsudky a zájmy. Německo dlouho nebylo přístupné pozitivistickému proudu, na rozdíl od české sociologie. Teprve s M. Weberem je spjat první krok s kritickou akceptací pozitivismu na půdě Německa, ovšem faktický vliv pozitivismu se projevil až po druhé světové válce. *M. Weber požadoval od společenských věd objektivitu a oproštěnost od hodnotících soudů.* Věda nemůže stanovit obecné zákonitosti, ale výklad sociální skutečnosti je vždy podmíněn mírou pochopení (verstehen) smyslu, který svému jednání člověk přisuzuje. Podle M. Webera² jde o nutnost principiálního oddělování poznávání toho, „co je“ (des Seienden), od toho „co má být“ (des Seinsolleneden), zkušenostní vědy nemohou zjišťovat závazné normy a ideály, a dokonce vyvozovat návody pro praxi.

Odlišnější interpretaci zaujímá T. G. Masaryk³ v Rukověti sociologie, říká, že etika je „jádem filosofie“, protože filosofie byla vždy nejvýrazněji motivována životními potřebami.

¹ PhDr. Jiří Kučírek, Ph.D., Univerzita Hradec Králové

² M. Weber, *Wissenschaft als Beruf*, 1917

³ T. G. Masaryk, *Rukověť sociologie : Podstata a metoda sociologie*, Naše doba, 1901, ročník VIII, str. 12

T. G. Masaryk nepoužívá termín hodnocení ve shodě s A. Comtem a odlišuje poznání teoretické od praktického, jenže s tím doplněním, že praktické poznání není jen bádání vědecké, nýbrž i hodnotící, tj. člověk je více bytostí praktickou než teoretickou. Základy konkrétní logiky (1885) společně s již zmíněnou studií přinesly první informaci v českém jazyce o Comtově pozitivismu a sociologii. Pod vlivem Brentana¹ si Masaryk odnesl řadu podnětů, které značně ovlivnily vývoj českého pozitivismu, především Brentanovu snahu orientovat filozofii empiricky prostřednictvím její hlavní součásti tj. psychologií. Z hlediska šíření pozitivistických postojů byl důležitý i vztah české historiografie a sociologie, podobu gollovského pozitivismu velmi dobře vykresluje kritický vhled J. Golla i jeho žáků k asiparaci pozitivistické sociologie stát se univerzální vědou. Ovšem po vzniku Československa bylo kriticky nahlíženo Gollovo heslo „čisté vědy“.

Na rozdíl od Comta, který nezařadil psychologii do stupnice věd, umísťuje Masaryk sociologii vedle psychologie s poznamenáním, že Comtova stupnice věd byla objektivistická, ale na úkor noetiky, protože vyloučil psychologii takže člověk divák byl v pozici „pozorujícího svět ze svého pozitivistického křesla divadelního“². Nejsou jen fakta vnější zkušenosti, ale také fakta zkušenosti vnitřní, naše svědomí, cit, člověk divák se „musí dívat do – sebe“. Proto nelze vylučovat psychologii ze stupnice věd, ale je nutno ji učinit vědou cestou metody empirické. Rovněž náboženství je nutno pozvednout z nižší roviny církevní na rovinu vědeckou, k náboženství založeném na vědeckém základě.

Problém porovnávání a klasifikace věd u Comta a Masaryka formuloval Patočka³ kriticky do několika tezí, především vyvozuje, že klasifikace věd je u těchto autorů „metafyzickým reliktem“, je náhražkou vědění o posledním pomocí vědění o definitivním, případně pomocí vědění v zásadě učeného. Dále vyvozuje, že klasifikace věd se nachází v dilematu: buď můžeme klasifikovat podle předmětů ze sféry jevové, v tom případě ale klasifikace není klasifikací věcí samých, nebo se snažíme o vytváření „stupnice věcí“, ale pak nemůže být žádná stupnice s konečnou uzavřeností dána. Dále vyvozuje, že všechny vědy původně vycházejí z metafyzických a životních potřeb včetně tradic a je předsudkem apriori předpokládat, že vytvářejí logickou soustavu. Poukazuje na to, že se jedná spíše o směřování, není možné klasifikovat staticky to, co je v pohybu a vzniku. Realita vědy je vždy odlišná od metafyzických ideálů, rovněž může být pojata jako alternativa, způsob, jak metafyziku učinit živou a praktickou. *Tvrdí, že věda nikdy nesmí vstoupit do služeb žádného metafyzického ideálu*. Na tomto základě Patočka vyvozuje, že zásadní dualita přírodověd a duchověd je významná pro samotný problém povahy vědy. „Pozitivist

¹ Žákem F. Brentana byl rovněž neprávem přehlížený v souvislosti s českou filosofií Ch. v. Ehrenfels, profesor na německé pražské univerzitě, zakladatel gestaltpsychologie, který se věnoval výrazně rovněž i problematice hodnot a etiky. Považuje hodnotu za vztah mezi subjektem a objektem, hodnocení je vždy subjektivní na rozdíl od poznání objektivního, proto odmítl objektivistické teorie. V Kosmogonii, Jena 1916 polemizoval s programem „Positivisten der Tat“ (str. 163 – 169).

² T.G. Masaryk, Rukověť sociologie, Naše doba, ročník VIII, 1901, str. 7

³ J. Patočka, Češi, II, Praha OIKOYMENH, 2006, autorizovaný strojopis „Kolem konkrétní logiky“, str. 13 – 33, na uvedený text navazuje několik rukopisných stránek uveřejněných v příloze jako „Dodatek“ str. 395 - 397

by řekl, že duchovědy dosud nedosáhly žádoucího stupně pozitivnosti. Ve skutečnosti by manifestoval pouze metafyzický ideál přenesený z oboru přírodního“.¹

Masarykův realismus je vždy v úzkém sepjetí s konkrétním jednáním a hodnocením na pozadí svobody myšlení. Proto se také stal pozitivismus v souvislosti s Rukopisnými boji teoretickým a myšlenkovým zázemím. Publikování věcných, podložených faktů, akcentovalo kritický a realistický rámec, *Masaryk s plným vědomím nehledá vědecký kompromis s vědeckou obcí, ani neuniká do neutrální, popisné vědy, ale zaujímá jasná etická stanoviska.*

II. Konflikt dvou odlišných koncepcí etických postojů

Masaryk svými postoji i rozpory ovlivnil zásadně vznikající a formující se českou sociologii, k jeho autoritě se odvolávali pozitivisté jako zejména I. A. Bláha, E. Chalupný nebo J. Král. E. Rádl ale T. G. Masarykovi vytýkal v souvislosti s jeho postojem k vědě přílišnou zaujatost pro pravdu, tvrdí, že mu nejde než povědět pravdu, nic víc, vykládá ji ale zvláštním způsobem „jsa příliš objektivní podává fakta, stavě jedno vedle druhého“ a sám se postaví doprostřed a příliš podtrhuje co se mu líbí a co ne, čímž se objektivní metoda stává subjektivní².

Vliv kritického realismu se promítal v přístupu ke zkoumání sociální skutečnosti, předpokládající velmi trpělivé a dlouhodobé pozorování a objektivní kritickou analýzu. Zejména brněnský sociolog I.A.Bláha je spjat s vůbec prvními empirickými výzkumy v naší sociologii. *Sociologové pražské sociologické školy v čele s J.Králem a publikující zejména v časopise „Sociologie a sociální problémy“ vycházeli ze stanoviska, že úkolem vědce je pouze zjišťovat data, konstatovat a vysvětlovat zjištěné skutečnosti, ale zásadně se má vyhnout hodnotícím soudů.*

J. Král stál na stanovisku, že každý jedinec je součástí společnosti a vnáší do společenského života své osobní názory a postoje, ideologie pramenící z našeho sociálního zařazení. Sociologie proto vyžaduje zkoumání naprosto objektivní s předpokladem, že překonáme subjektivní předsudky i tzv. obecné představy. Vyvozuje, že objektivní sociologie klade „požadavek zkoumati sociální skutečnost bez zřetelů k praktickému významu zkoumané otázky pro život čili odmítá veškeré hodnotné soudy“.³ Věda pouze hledá a stanoví prostředky. V případě osvětlování účelů a rozhodování se již jedná o aplikovanou sociologii. Proto zaznívala ze skupiny sociologů v čele s J. Králem kritika brněnské pozitivistické školy pro její spjatost s moralizujícími soudy a aktivistickými postoji.

V případě hodnocení T. G. Masaryka ovšem žádné výrazné rozpory mezi pražskou a brněnskou sociologickou školou neexistovaly. J. Král⁴ uváděl, že Masaryk praktikoval nejvíce pojetí vědy a vědeckého myšlení jako prostředku k jednání a životu v nejvlastnějším oboru a tím je politika v nejširším slova smyslu. Jednota osobního názoru a života se u Masaryka projevila v hlubokém ethosu odpovědnosti. Přisuzuje T. G. Masarykovi zásluhu o vnesení „intelektuální a mravní hodnoty“⁵, imperativ jeho

¹ tamtéž, str. 397

² E.Rádl, Dějiny vývojových teorií v biologii XIX. století, Praha 1909, str. 544 - 545

³ J.Král, heslo Sociologie, Ottův slovník naučný, Dodatky 6. díl, sv. 1, Praha 1940, str.84

⁴ J.Král, Masaryk - filosof humanity a demokracie, Praha 1947

⁵ Tamtéž, str.28

vědeckého i praktického života pravdy, úsilí o pravdu, hledání pravdy a vyvozuje, že se jedná o největší hledačství pravdy ve všech oblastech života, a dále také pravdu hlásat a hájit.

Brněnští sociologové (v čele s I. A. Bláhou, jejichž platformou se stala Sociologické revue) se rovněž přihlásili k pozitivistickým zásadám, ovšem již připouštěli, že sociolog, který vstupuje do poznávání sociálních procesů je nejen „oprávněn, nýbrž že je to i jeho sociální a mravní povinnost“, formulovat pro potřebu praktiků příslušné vědecky podložené hodnotící soudy o sociálním dění.¹ I. A. Bláha se dovolával Masaryka, který opakovaně uváděl, že základní problém každého vědeckého pracovníka je problém noetický, proto se také většina českých sociologů hlásí k tzv. kritickému realismu. Ve shodě s D. Humem i J. S. Millem vyvozuje I. A. Bláha², že tak, jak nás poznávání vždy vede k soustavě pravd, tak prožívání skutečna citem a vůlí v nás vytváří soustavu čistých ideálních hodnot. S tímto postojem se shoduje rovněž názor F. Krejčího³, který rovněž považuje hodnocení za věc citu. Věda může jen konstatovat relativnost pojmů jako je dobrý a zlý, ale vědecky s nimi nemůže pracovat. Vyvozuje, že není možná věda o hodnocení, věda nemůže klást žádné normy, stejně tak jako nemůže hodnotit. Vědecká etika se nezabývá tím, co je objektivně dobro, neříká co jednotlivci mají činit, nýbrž jen to co dělali a proč to dělali. Úkolem vědecké etiky je především rozkrýt zákon mravního vývoje v dějinném vývoji po současnost, tj. normy již existují v poznávaných zákonitostech jevů.

Podle I. A. Bláhy se z hlediska subjektu jedinec procesu poznání účastní celou osobností, tj. „rozumem – citem i vůlí“ a dokonce považoval po jistou dobu svého odborného vývoje prožitek za sociální kritérium pravdy⁴. Při řešení problému vztahu mezi vědeckou morálkou a mravní výchovou I. A. Bláha⁵ vyvozuje, že dokud neexistuje vědecké poznání, tj. pokud nejsou k dispozici ideje získané „vědeckým rozumem“, opatřuje si je člověk z jiných pramenů, například citem, zjevením či tradicí. Tvrdí, že pouze ve stadiu vědeckém, ve shodě s pozitivismem, přichází poznání, kdy „se hledá pravda kvůli pravdě, poznání kvůli poznání“⁶, mravnost nechápe jako věc individuálního poznání, ale jako věc celé naší osobnosti, povinnosti, spjatosti s prostředím, protože skrze ní v nás mluví společenská norma, mravnost jako nutnost. Slova pronášená v roce 1940, v době německé okupace, byla svým způsobem apelem na odpovědnost vědců, inteligence, v souvislosti se zavřením vysokých škol. Dokládá, že pouze ten názor je lepší, který v praxi, ve zkouškách životem se více osvědčí, v jehož důsledku bude mravnější život.

I. A. Bláha zaujímal pozitivistické stanovisko, ovšem aktivistické se vstupem do sociálního procesu (po roce 1945 společně s J.L.Fischerem a B.Václavkem se stal spoluautorem Indexu, časopisu Levé fronty).

¹ A.Bláha, Československá sociologie, Doplněk Praha 1997, str. 77

² Viz I.A.Bláha, Filosofie mravnosti, Brno 1922

³ Viz F.Krejčí, Politika a mravnost, Praha 1932, str. 67 - 73

⁴ I.A.Bláha, Filosofie mravnosti, Brno 1922

⁵ I.A.Bláha, Vědecká morálka a mravní výchova, Praha 1940

⁶ Tamtéž, str.15

Rovněž E. Chalupný¹, který pokládal za základní metodu v sociologii pozorování, i když si byl vědom určitých omezení, která tato metoda přináší a tvrdil, že sociolog nemůže stát stranou v interpretacích získaných dat a výsledků výzkumů, ale musí naopak sám vychovatelsky či dokonce politicky tvořit. Metoda je pro něj, což přejímá od Comta, ve vědě důležitější než samotná věda, ovšem vždy s hlediskem obecného dobra, se zaměřením na společenský pokrok. Odmítal akceptovat hodnocení jako součást vědy, tj. odděloval filosofii od vědy, na rozdíl od T.G. Masaryka. Jak připomíná J.Zumr², E. Chalupný nebyl pozitivistou, vycházejícím pouze z metody shromažďování fakt a jejich zobecnování, ale uvedenou metodu překračoval, slovy I.A.Bláhy, „racionální intuicí“.

K problému hodnocení v sociologii se vyjádřil také J. L. Fischer³, který uznával, že je svým způsobem správné, že se nemá ve vědě hodnotit, tedy že se ani v sociologii nemají pronášet hodnotící soudy, otázkou ovšem je, co je a co již není hodnotící soud. Jakákoliv kritika vědy, ale i jakékoliv tvrzení předpokládá, že bylo dostatečně předmětně zdůvodněno. Předmětně, říká, „to je český výraz pro 'objektivně'“.⁴ Podle J. L. Fischera musíme mít neustále na mysli, že to, co nazýváme „pravdou“, není žádnou entitou, nýbrž je to atribut, který přikládáme jednotlivým výpovědím. S malou obměnou přijímá jako základní kritérium ve vědě Jamesovu teorii pravdy, tzv. hodnotu nějaké vědecké teorie poznáme totiž podle toho, jak 'pracuje' (works), jak je účinná, co a jak dokáže vyložit. Vědecká práce, podle J. L. Fischera, je vždy závislá na době v níž se nachází, takže je vědecké bádání sociálně podmíněné.

I když se k principu objektivismu formálně hlásili téměř všichni čeští sociologové, přesto jejich konkrétní postoje byly výrazně odlišné. E. Rádl kriticky posuzoval tehdejší formalistický sociologický objektivismus jako únik, vědu pro vědu, způsob alibismu či estétismus, strach zaujmout jasné stanovisko.⁵ Vědce neučiní peníze, peněz je zapotřebí pro provedení konkrétních programů, E. Rádl připomínal vědcům, inteligenci, že může bojovat za vyšší platy, ale, že tento boj je „ve vztahu velice nepřímém k ideovým otázkám,“ kterými má inteligent žít“⁶.

Na české „pozitivistické“ sociologické scéně v předválečné době došlo paradoxně k velmi plodnému období včetně místy ostrého kritického vyhraňování a sporů. Etika vědeckého náhledu v sociologickém hodnocení se tak stala konfliktním bodem odlišných přístupů obou zmíněných škol. Nutno ovšem dodat, že to byl boj velmi ostrý, místy až dehonestující.

V případě E. Chalupného, který byl osobnostně velmi nekompromisní a nezávislý bez ohledu na důsledky, které to může mít pro jeho akademickou dráhu. Jeho kritické poznámky se nevyhnuly žádné autoritě, zejména ovšem směřovaly vůči F.

---

¹ E.Chalupný, Sociologie, I.díl, sv.2, Praha 1905. Chalupného nekompromisní životní osobní postoj dobře vystihuje kryptogram v úvodu publikace Sociologie, díl IV, sv.3, Práce a jiné sociální činnosti, vydané v roce 1941, kde je skryto sdělení: „Ta censura je blbá“.

² J.Zumr, Život a dílo Emanuela Chalupného, In: Sborníku Emanuel Chalupný, česká kultura, česká sociologie a Tábor, Praha 1999 (ed.J.Zumr).

³ J.L.Fischer, Několik poznámek k metodě sociologie, In: Brněnská sociologická škola, UJEP Brno, 1966, str. 48 – 58.

⁴ Tamtéž, str. 49

⁵ E.Rádl, Věda a politika, Naše doba 1932, ročník XXXIV,č.9.

⁶ E.Rádl, Krise inteligence, Praha 1928, str.15

Krejčímu, J. Královi a jeho spolupracovníkům či E. Rádlovi¹. Označil skupinu kolem J.Krále za osoby, které si našly ve vědě slušné živobytí a označil je za papírové vědce, reprezentující „nízké pojetí vědy“², na rozdíl od těch, kteří se vědecké práci obětovali a studovali, podle Chalupného „sociální život přímo“. Vytrvalá a neoprávněná snaha blokovat akademickou kariéru E.Chalupného na pražské univerzitě vzhledem k jeho kritickým textům a poznámkám, je učebnicovou ukázkou ztráty etiky vědy. Neschopnosti oddělit osobu od problému, akceptovat jinou interpretaci a kritiku, bez níž věda není možná. Bohužel, prakticky poslední střet mezi pražskou a brněnskou školou se již odehrál v nesvobodných nedemokratických podmínkách roku 1949. Po dobu okupace česká sociologie paradoxně v ústraní přežívala, aby po únorovém komunistickém převratu v roce 1948 měla před již jen krátkou budoucnost. Výstižně charakterizuje projevy pozitivismu v české sociologii E.Pecka³ včetně poválečné situace, která vše změnila a sociologie byla jednoznačně umlčena. První likvidační články proti pozitivistické sociologii byly publikovány A.Kolmanem, který sociologii označil za „buržoazní pavědu“, oponoval mu ještě J.Král, ale po ukončení vydávání „Sociologie a sociálních problémů“ a vyloučení z fakulty skončil. V Tvorbě pokračoval L.Sochor⁴, který útočným stylem stranického funkcionáře napadl i I.A.Bláhu a potažmo celou sociologii na úrovni Malé knihovny sovětské vědy, propagandistické příručky G.Aleksandrova.⁵ Nikoliv náhodou byl ministrem školstvím Z.Nejedlým poslán rovněž I.A.Bláha od nového vysokoškolského roku 1949 do penze a následně po čistkách se katedry sociologie změnilly na katedry marxismu-leninismu. K ukončení sociologických studií paradoxně přispěli i někteří sociologové na pražské fakultě, kteří v těchto letech navrhli zrušení sociologie a její sloučení s filosofií.

V posledním čísle Sociologické revue⁶ k sedmdesátinám I.A.Bláhy napsali jeho spolupracovníci, že dospěl k pevnému přesvědčení, „že ne lež, nenávist a násilí, ale pravda, láska a spravedlnost jsou principy úspěšně organizující lidské společnosti“, v revue byl také otisknut příspěvek E.Chalupného „Na obranu vědy a pravdy“, v němž se ohradil proti útokům L.Sochora. Obdobný osud jako I.A.Bláhu potkal i E.Chalupného a ostatní sociology bez ohledu na jejich místa působení i jistou

¹ E.Chalupný, Boj za očistu české vědy a filosofie, Proti F.Krejčímu, E.Rádlovi a spol. R.1911 a 1912, Praha 1912, nebo E.Chalupný, Škúdcové české vědy, Sociologická revue, sv.3/4, XI., 1940. Prakticky teprve v roce 1999 byl opět E.Chalupný „odborně rehabilitován“ ve Sborníku Emanuel Chalupný, česká kultura, česká sociologie a Tábor, Praha 1999 (ed.J.Zumr).

² E.Chalupný, Škúdcové české vědy, Sociologická revue, sv.3/4, XI., 1940, str.266

³ E.Pecka, Pozitivismus v české sociologii, České Budějovice 2005

⁴ Viz např. články L.Sochora v Tvorbě č. 47 z roku 1948, nebo v Rudém právu ze dne 17.2.1949 v nichž metodou značkování „pavěd“ a „projevy antikomunismu“ spustil likvidační proces vědního oboru sociologie včetně dehonestace jejich představitelů, jejich vyloučení z vědeckého života, včetně zákazu vydávání sociologických časopisů, odborných překladů a publikací a rušení kateder sociologie. Obdobná tendence se ostatně projevila i po roce 1969 v době normalizace včetně vnucování nabídek studentům sociologie k přestupu na jiné vysoké školy. Viz Z.R.Nešpor, Institucionální zázemí české sociologie před nástupem marxismu, Sociologický ústav AV ČR, 2007

⁵ G.Alexandrov, Úpadek buržoazní sociologie, Praha 1948. Styl textu určeného stranickým propagandistům již zcela předznamenal budoucí postavení oboru české sociologie a sociologů.

⁶ Sociologická revue, 1/3, 4 (poslední vydané číslo), XV, 1949. E.Chalupný zde ještě poznamenává, v souvislosti s odsuzujícími články v Rudém právu, že KSČ má krásnou příležitost ukázat, že „zásadu svobody vědy, obsaženou v Ústavě ČSR dovede nejen vyslovit, ale i proti nepravdám a denunziacím skutkem obhájit“ (str.135). Redakce v oznámení o vydání posledního čísla napsala, že se jedná z důvodů „finančních“, nechtěli, či již nemohli napsat, že byl vydán zákaz.

poválečnou vstřícnost v jejich postojích, jaká se projevila u I.A.Bláhu, E. Chalupného či J.L.Fischera. Jako labutí píseň ještě zaznělo memorandum , které podali profesori sociologie z Brna a Bratislavy na obranu sociologie na vysokých školách v roce 1949.

Z hlediska etiky vědy lze velmi dobře demonstrovat na postojích , v našem případě sociologů, nezávisle na příslušenství ke „škole“ provázanost etického postoje s odborným, vědeckým postojem. Ostatně všechny přelomové roky České republiky vždy sebou nesly těžký konflikt mezi sociálním zajištěním, postavením a vnitřním morálním postojem, postojem k pravdě, což se ovšem týkalo odborníků nejen v oblasti vědy .

Prizmatem „hodnocení“ se v sociologii na dlouhou dobu stala pouze politická ,stranickost a marxisticko-leninská filosofie. Sociologie metamorfózovala v historický materialismus , i když v ostatních komunistických zemích tehdejšího východního bloku se sociologie dále vyučovala s přídavkem „marxistická“ . Označení „pozitivist“ se stalo jednou z forem urážek a napadání paralelně s označením antikomunista či buržoazní ideolog.

Formálně se sociologie vlivem situace a možností orientovala nejvíce do roviny aplikované sociologie , analýz struktury společnosti, sociální diferenciaci a mobility obyvatelstva, státně a stranicky požadovaných sociologických výzkumů (nikoliv veřejného mínění), či teorie řízení a organizace práce, problému vzdělanosti apod.

Proto přetrvává v české sociologii stále výrazná tendence vyhýbat se ožehavým, aktuálním problémům ve společnosti, odosobněnosti postojů, snaha vyhnout se konfrontacím nejen mezi sebou, ale také zaujímat jasná stanoviska . Role sociální kritiky se ztratila.

Stavovská soudržnost podmíněná vzájemnou existenční závislostí s etikou vědy nemá mnoho společného.

V tradici české pozitivistické sociologie etika vědy přitom hrála důležitou roli, stačí si připomenout postoje našeho prvního profesora sociologie, T.G.Masaryka, jeho osobnost není pouze spjatá s vědou, či politikou, ale má vždy také etickou rovinu. I když se na něj často odvoláváme, jeho odvaha nám bohužel chybí.

III. Etika vědy

Etika vědy¹ představuje relativně novou oblast zkoumání, která začala nabývat na významu po druhé světové válce. Inkorporace etiky do vědní politiky se v jednotlivých zemích EU kvalitativně i kvantitativně liší v závislosti na kultuře, etických tradic dané země. V české republice byl problém etiky vědy dlouho marginalizován, což je zvláště nápadné, porovnáme-li tento stav se zahraničím.

---

¹ Evropský projekt, do kterého se zapojilo v rámci grantu GAA ČR pracoviště Akademie věd – Filosofický ústav ČAV, byl zaměřen na otázky institucionalizace etiky ve vědní politice. Projekt INES (Institucionalizace etiky ve vědní politice, praxe a dopady) byl zahájen v roce 2004 v Madridu a koordinátorem univerzita v Lancasteru. Cílem je vytvořit dialog mezi politiky a etickými experty. Dosud totiž neexistuje žádná platforma. Rozlišení mezi morálkou a etikou a jeho srovnání v jednotlivých jazycích bylo jedním ze základních cílů výchozí fáze studií INES.

S růstem možností zneužití výsledků vědy stoupá odpovědnost za výsledky své práce. Nejen před sociálními vědami se tak stále výrazněji projevuje nutnost určité koordinace v rámci etiky vědy, do níž je v našem případě zahrnuta ,jak sociologie, tak i vědní obor sociální práce.

Jelikož se morální požadavky vynořují – často v podobě dilemat – v různých specifických oblastech, na něž má být etika aplikována, hovoří se o „aplikované etice“ na rozdíl od etiky filosofické. Termíny jako etické inženýrství či silná aplikovaná etika vyjadřují vztah k praktickému řešení sociálních problémů.

Zejména po druhé polovině 20. století se v sociální oblasti objevily aktuální otázky občanských práv, trestu smrti, enviromentální etiky, homosexuality, antikoncepce, interrupce, eutanázie, transplantace, v souvislosti s genetikou pak řada dalších otázek. Například využití embryí pro výzkum a léčbu, klonování, geneticky upravené potraviny apod.

Výraz „etika vědy“ bývá chápán odlišně: jednak jako název konkrétní disciplíny, která se ustanovila jako speciální obor ve druhé polovině 20. století ve vyspělých demokratických zemích, což není náhoda, a na druhé straně pro širokou oblast jevů, které tato disciplína studuje tj. morální problémy spojené s rozvojem/vývojem vědy.

Důvodem konfúze názvu disciplíny a předmětu jejího studia je to, že čeština před několika dekádami přestala jasně rozlišovat mezi pojmy „morálka“ a „etika“, respektive slovo „morálka „ se přestalo, alespoň v určitých kontextech uplatňovat v tradičním smyslu.

Bohužel v ČR „etika vědy“ jako samostatný obor nebyla dosud ustavena, toto heslo ani nenajdeme v rejstřících knihoven.¹

Vytvoření topologie profese sociální práce , vymezení „sociální práce jako etické vědy“ je také cílem Thomase Schumachera „ Soziale Arbeit als ethische Wissenschaft“ 2007.

IV. Problém zaujetí postoje

Obdobně jako u sociologa můžeme u sociálního pracovníka nalézt obě zmíněné variace české tradice pozitivismu.

Dva vyhraněné přístupy k řešení sociálních problémů , aktivistický vstup do sociálních procesů, jak jsme viděli v případě brněnské sociologické školy, nebo naopak distanční, popisný postoj pražské školy se úzce dotýkají jak sociologů, tak i pracovníků v oblasti sociální práce. Sociální práce, obdobně jako sociologie totiž může rovněž zaujímat obdobná stanoviska. Neutrální, neangažovaný, formální úřední postoj k řešení

---

¹ Důležité je proto věnovat pozornost institucím, v nichž je inkorporována , což je důležité pro sociální práci jako vědu. Jde zejména o formu etických komisí, jejichž úkolem je vyjadřovat se ke konkrétním problémům. Etické komise působí především v oblasti lékařství . Do oblasti lékařství je zahrnuta rovněž Etická komise České lékařské komory, zatímco Etická komise při Ministerstvu zdravotnictví ČR je současně instancí oránu vlády. Úkolem Bioetické komise rady pro výzkum a rozvoj je zase zpracovávat pro vládu ČR stanoviska ke konkrétním otázkám které jsou považovány za morálně problematické . Etické komise existují také při universitách či v rámci AV ČR věnující se ale výhradně chování vědce z úhlu profesní etiky.

Profesní etika není ve vědeckých institucích ČR (mimo lékařskou oblast) institucionálně zakotvena odlišným způsobem od jakýchkoliv profesí .

sociálního problému, nebo aktivistický přístup, který má v centru pozornosti daný problém, s cílem pomoci jej vyřešit.

V každém případě se ale vždy projevuje dvojí pokušení, nezávisle na existenci Etiky sociální práce (IASSW a ISFW dokumentů přijatých v Montrealu v roce 2000 a v Kodani roku 2001).

Nejčastějším pokušením v sociální práci je klientelismus a pokušení podvádět.

V případě klientelismu se jedná o přirozenou snahu upřednostňovat sám sebe, své kolegy, krajany, rovněž i preferenci vlastního oboru (lékař – lékař, sociolog – sociolog, psycholog – psycholog, sociální pracovník – sociální pracovník apod.) či školy, instituce.

Pokušení podvádět. Na jedné straně by nebyl nikdy možný žádný výzkum, kdybychom nedělali chyby, mýlili se, jinak ani postup ve vědě není možný. Postupujeme právě prostřednictvím chyb a omylů. Na druhé straně je pravda, že etika vědy a v našem případě etika sociální práce je přímo životně závislá na pravdomlupnosti a poctivosti účastníků. Všichni dobře cítíme rozdíl mezi omylem a podvodem

Jak souvisí etika sociální práce se sociální etikou? Sociální etika se zabývá aspektem odpovědnosti, který je dán vztahy do nichž je člověk bezprostředně včleněn, konkrétně utvářeny společenskými strukturami. Jedná se o etiku zprostředkovaného. V širokém chápání znamená sociální etika integraci všech základních aspektů etické odpovědnosti. Veškerá etika je konec konců sociální etikou.

Opět se vracíme k pozitivistickému vztahu faktů a hodnot: pouze popisovat, nebo dávat návod?

Přijmeme-li rozlišení *etiky deskriptivní*, která si klade za cíl přesně popsat etickou oblast v jejich odlišnostech včetně návodů k jednání, pak se jedná pouze o popisné stanovení toho, co je a co není etické, jaký to má dopad v kulturním kontextu. Distanční, chladné popisné zaujetí.

Nebo *etiky normativní*, kterou se rozumí směr, zkoumající nikoliv jak se lidské chování projevuje, nýbrž hledá, jak by se měl člověk chovat. Normativní prvky se týkají vždy toho „co má být“ nikoliv toho, co je.

Kazuistickou etikou rozumíme metodický postup, jak použít obecné normy v konkrétním případě (causus), kazuistická etika se tak snaží stanovit platnost normy pro jednotlivý případ. Kazuistická etika tak má své oprávnění směřuje-li k relativizaci absolutních norem, tím, že je snímá z jejich abstraktní výše (etika sociálního pracovníka) a propojuje je se skutečnostmi konkrétního života. Nutnost zaujmout stanovisko – odpovědnost.

Situační etika. Je zásluhou kazuistické etiky, že prokázala, že normy samotné odtržené od reálných situací člověka, tj. absolutně, neskýtají de facto normativní pravidla pro rozhodování sociálního pracovníka v kontextu skutečného života. V protikladu ke kazuistické etice se situační etika zabývá skutečnými, ne umělými situacemi, něčím, co se nedá předvídat. Tato problematika je v praktické, nikoliv teoretické sociální práci, největším dilematem. Naší každodenní volbou, kde se můžeme skrývat za teorii ve smyslu přenesení odpovědnosti, nebo naopak se rozhodnout podle vlastní úvahy a převzít tak odpovědnost za vlastní volbu. V každém sociálním jednání máme odpovědnost i za to, co neuděláme.

V. Závěr

V současné době se ukazuje potřeba vymezení etiky vědy, společné interdisciplinární mezinárodní platformy, která umožní lepší komunikaci a porozumění ve vědních oborech . Na pozadí formování sociologie v českých zemích lze nahlédnout na naši výraznou tradici pozitivismu, která jednoznačně ovlivnila obor sociální práce. Reflexe etických postojů a hledání společné platformy má za cíl nacházet společná východiska již v celoevropském prostoru.

Etické rozhodovanie ako súčasť vysokoškolskej prípravy sociálnych pracovníkov

Katarína Levická¹, Jana Levická²

Abstrakt:

Etika je v sociálnej práci vnímaná ako jej prirodzená súčasť. Od vzniku špecializovanej prípravy budúcich sociálnych pracovníkov tvorila preto súčasť curricula. Za vyše sto rokov existencie vysokoškolskej prípravy sociálnych pracovníkov didaktika etiky prešla mnohými zmenami. Napriek snahe pripraviť študentov sociálnej práce na jej etický rozmer, stále sa v praxi stretávame s prípadmi nedodržania až vedomého porušenia etických štandardov profesie. Príspevok prináša niekoľko pohľadov na to, ako prebieha táto oblasť profesijnej prípravy v zahraničí a tiež naznačuje možnosti smerujúce k posilňovaniu zručnosti etického rozhodovania študentov sociálnej práce.

Kľúčové slová:

Etika. Sociálna práca. Princípy. Vzdelávanie. Seba-reflexívne denníky. Model ETHIC.

V literatúre, zaoberajúcej sa s formovaním sociálnej práce ako samostatnej oblasti profesionálneho výkonu, sa stretávame s argumentáciou, že sociálna práca vyrástla na najbazálnejších morálnych princípoch ako je úcta k životu, láska k blížnemu, solidarita, pomoc a pod. Zrod a rozvoj profesie je teda priamo spojený s morálnym konaním sociálnych pracovníkov. Postupne sa objavujú ďalšie požiadavky na osobnosť sociálneho pracovníka (Levická, J, 2008, 2009). Tento trend napokon vyústil jednak do formulácie profesijných kompetencií sociálnych pracovníkov a jednak do prijatia etického kódexu sociálnej práce, čím boli stanovené jasné a jednoznačné pravidlá pre výkon profesie sociálna práca.

Jednou z požiadaviek na výkon profesionálnych sociálnych pracovníkov je, aby ich konanie bolo v súlade s Etickým kódexom sociálnej práce. Naplnenie tejto požiadavky predpokladá, že sa sociálni pracovníci nielen oboznámia s obsahom spomínaného kódexu, ale že sa postupne vyrovnávajú s nutnosťou opakovane robiť etické rozhodnutia. Mať vedomosť (v tomto prípade o obsahu etického kódexu) totiž automaticky neznamená, že sa poznanie premietne aj do osobného súboru morálnych noriem, ktorým jedinec disponuje. Aby konanie sociálnych pracovníkov bolo etické, je potrebné aby u každého z nich prebehol proces interiorizácie hodnotových noriem profesie. Na tento fakt poukázala aj H. Perlman (1975), keď napísala, že hodnota v sociálnej práci má malý význam, pokiaľ nie je prenesená do bežnej praxe. Len vedomosť o etickom kódexe nerobí z človeka etického praktika.

¹ Mgr. et Mgr. Katarína Levická je internou doktorandkou na Katedre sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave. *Kontakt: klevicka@gmail.com.*

² Doc. PhDr. Jana Levická, PhD – pôsobí ako mimoriadna profesorka na Katedre sociálnej práce Fakulty zdravotníctva a sociálnej práce TU v Trnave a je tiež členkou Katedry sociálnej práce a sociálnej politiky Pedagogickej fakulty Univerzity Hradec Králové. *Kontakt: j.levicka@centrum.sk.*

Od vzdelávateľov sa preto neočakáva len informatívne oboznámenie študentov s obsahom Etického kódexu, ale tiež sprístupnenie základných etických teórií ako základu na ktorom sa buduje profesionálna etika. Táto požiadavka o. i. znamená hľadať odpovede na otázky :

- Akým spôsobom realizovať výučbu etiky v študijných programoch sociálnych pracovníkov?
- Je vhodnejšie do študijného programu začleniť jeden, prípadne dva predmety zamerané výlučne na etiku, alebo skôr problematiku včleniť do rôznych predmetov?
- Do ktorého stupňa, či ročníka takéto predmety začleniť?
- Keďže etika je od počiatku profesionálnej prípravy sociálnych pracovníkov prítomná v ich pregraduálnej aj postgraduálnej príprave je potrebné pristupovať k zmenám v tejto oblasti vzdelávania ? A ak áno, potom k akým?

Sú potrebné zmeny vo vzdelávaní sociálnych pracovníkov vo vzťahu k etike?

Literatúry o výučbe etiky v príprave sociálnych pracovníkov je za ostatných dvadsať rokov pomerne veľké množstvo. Väčšina autorov zastáva názor, že začlenenie etiky do pregraduálnej prípravy počas štúdia poskytne študentom pevný základ, na ktorom si môžu následne vybudovať vlastný etický rámec potrebný pre prax (Haynes, 1999; Joseph & Conrad, 1983; Joseph, 1985; Morelock, 1997, Reamer & Abramson, 1982). Zároveň mnohí z nich poukazujú na potrebu, aby teoretické vzdelávanie bolo doplnené príkladmi z praxe a tiež požadujú, aby vzdelávanie sociálnych pracovníkov v oblasti etiky nebolo určené len študentom (Congress, 2000). S touto požiadavkou sa stretáme napr. aj u Reamera (1999), ktorý sa opakovane dožaduje, aby sa zintenzívnilo úsilie vzdelávateľov v tejto oblasti. Pričom podľa neho by sa vzdelávanie v oblasti etiky sociálnej práce nemalo týkať len študentov, ale jeho súčasťou by mali byť aj praktici, teda sociálni pracovníci v praxi.

Vzhľadom na krátkosť trvania obnoveného vzdelávania sociálnych pracovníkov v rámci vysokoškolskej prípravy a tiež na fakt, že na Slovensku zatiaľ nebolo vydaná žiadna komplexná práca na tému etika sociálnej práce, ako aj s prihliadnutím na skutočnosť, že nemám informáciu o realizácii relevantného výskumu orientovaného na túto oblasť v SR, usilovali sme sa v zahraničnej literatúre nájsť odpoveď na otázku či sú potrebné zmeny v oblasti vzdelávania sociálnych pracovníkov vo vzťahu k etike. Pri tomto úsilí sme narazili na správu Národnej etickej komisie AASW z roku 1995 (skratka AASW sa používa na označenie Austrálskej asociácie sociálnych pracovníkov). Táto komisia na základe požiadavky AASW realizovala výskum na 17 austrálskych školách, na ktorých sa vyučuje sociálna práca. Zaujímavé sú najmä nasledujúce odporúčania, ktoré boli zahrnuté v správe.:

- Etika by mala byť jasná, direktívna a strategicky umiestnená v študijnom programe.
- Mala by zahŕňať systematické uvedenie do teórie etiky, etických problémov profesie sociálnej práce a etického kódexu profesie a jeho aplikácie.
- Etika by mala byť integrovaná s odbornými predmetmi a prepojená s praxou.
- Výukový materiál by mal reflektovať rozvoj etickej teórie, ako aj porozumenie praxi sociálnej práce (McAuliffe a Ferman, 2002).

Výskum, ktorý realizovali Dodd a Jansson (1995) sa okrem iného zamerával aj na zistenie rozdielov medzi konvenčným a kreatívnym učením vo vzťahu k výsledkom, ktoré dosiahnu učiaci sa jedinci. Konvenčná metóda je založená na princípe „Ja učím – ty počúvaš“. Kreatívna metóda zahŕňa množstvo prístupov ako napr. modifikovaný výučbový formát, učenie založené na riešení problému, prípadové štúdie, písanie úloh, diskusia v malých skupinách, denník, hranie rolí, prezentácie vedené študentmi a kritické debaty. Ich výskum opätovne potvrdil skutočnosť, že pokiaľ študent nie je aktívne zapojený do výučbového procesu, dosahuje menej kvalitné výsledky. Z ich výsledkov vyplýva, že akademici sociálnej práce nevyužívajú tieto možnosti dostatočne. Dodd a Jansson (1995) vo svojom výskume taktiež poukázali na dve zistenia:

- praktici sociálnej práce sú trénovaní v schopnosti rozpoznať etické dilemy a hľadať ich riešenia; v týchto tréningoch (rozumej v kurzoch orientovaných na riešenie etických problémov) nie sú rovnocennými participantmi ,
- vzdelávanie orientované na etiku (či už v rámci pregraduálnej, alebo postgraduálnej prípravy) má prevažne informačný charakter , neposkytuje dostatok príležitostí pre tréning orientovaný na zapojenie samých seba do procesu riešenia.

Zjednodušene povedané, na základe viacerých výskumov (AASW, 1995; Dodd a Jansson, 1995; Congress, 2000; ap.) je možné konštatovať, že pri príprave sociálnych pracovníkov orientovanej na oblasť etiky nie sú dostatočne využívané možnosti, ktoré poskytuje kreatívne učenie, dôsledkom čoho je osvojenie si dostatočnej sumy informácií, ale nižšia zručnosť riešenia etických problémov v konkrétnej praxi.

Je efektívnejšie sústrediť výučbu etiky do konkrétneho poľa, alebo ju skôr „roztrúsiť“ cez celé curriculum?

Už spomínaný Reamer (1999) zastáva názor, že počas štúdia by mali byť študenti oboznámení komplexne a do hĺbky so všetkými etickými otázkami teda s teóriou, štandardmi, etickými dilemami, stratégiami etického rozhodovania, rizikovým manažmentom ap., čo predpokladá, že výučba orientovaná na etiku sociálnej práce je roztrúsená počas celého študijného programu a je obsiahnutá vo viacerých predmetoch.

Morelock (1997) preferuje skôr samostatné predmety orientované na etiku, ktoré by podľa neho mali:

- obsahovať skúmanie a kritiku relevantných kódexov;
- stimulovať debaty založené na hypotetických scenároch;
- podporovať diskusiu o aktuálnej etike spojenú s príkladmi prípadov z praxe študentov alebo zážitkov z praxe;
- využiť expertov v etike na prezentovanie a zapojenie študentov do diskusie;
- poskytnúť možnosti skúmať etické otázky do hĺbky prostredníctvom písomnej práce.

Zástancovia samostatných predmetov zdôrazňujú, že tieto sú potrebné pre nácvik etickej analýzy a etického rozhodovania sa (Joseph & Conrad, 1983; Joseph 1985, Reamer & Abramson, 1982).

Čoraz výraznejšie sa v zahraničí presadzuje tendencia integrovaného vzdelávania etiky v študijných programoch sociálnych pracovníkov. Ide o výučbu

realizovanú ako prostredníctvom samostatných predmetov, tak začlenením niektorých otázok do iných predmetov obsiahnutých v študijnom programe. Výhodou integratívneho prístupu k organizovaniu vzdelávania sociálnych pracovníkov je, že vytvára dostatočný priestor pre nadobudnutie potrebných teoretických poznatkov ako aj pre ich praktický nácvik. Takýto prístup umožňuje, aby sa z hodnôt sociálnej práce, zameriavajúcich sa na osobné, sociálne, politické a profesionálne dimenzie, postupne stávali hodnoty individuálne, osobné (Haynes, 1999).

Väčšina autorov, ktorých v našej štúdií spomíname, zastáva názor, že výučba etiky má byť do študijných programov zakomponovaná od ich začiatku. Stotožňujeme sa s týmto názorom a taktiež sa pridávame k Haynesovmu (1999) názoru, že efektívnejším je integrovaný model výučby etiky sociálnej práce, ako separované vzdelávania prostredníctvom 1- 2 premetov.

Akým spôsobom realizovať výučbu etiky sociálnej práce?

V podmienkach SR sme zvyknutí, že v rámci vysokoškolskej prípravy sociálnych pracovníkov sa etike zvykne venovať pozornosť v rámci samostatného predmetu výlučne zameraného na etiku počas pregraduálneho štúdia. Niektoré etické otázky sú riešené aj v rámci iných predmetov, zvyčajne však len doplnkovo v súvislosti s niektorými špecifickými témami (napr. registrované partnerstvá, medzinárodné adopcie, podpora v nezamestnanosti a pod.). V súvislosti s tradíciou vzdelávania na Slovensku, zrejme nebudeme chybovať, ak skonštatujeme, že stále prevláda skôr konvenčný spôsob výučby, pri ktorom sú študentom odovzdávané najmä teoretické vedomosti. Inak tomu nie je ani v oblasti etiky v sociálnej práci. Väčšina vzdelávania v tejto oblasti v našich podmienkach prebieha formou prednášok, ktoré môžu byť doplnené seminármi, zvyčajne pozostávajúcimi z diskusií o konkrétnej oblasti etiky.

Ako už bolo povedané viackrát, existujú aj modernejšie prístupy k výučbe etiky. V nasledovnej časti chceme predstaviť dve zahraničné skúsenosti, ktoré pokladáme za inšpirujúce pre prácu so študentmi. Oba pokladáme z didaktického hľadiska za vhodné práve pre získanie zručností potrebných pre efektívne etické rozhodovanie sa a to:

- Sebareflexívne denníky (Swindell: 2006),
- Model ETHIC (Congress: 2000).

Sebareflexívne denníky

Často chceme od svojich klientov, aby si viedli denníky, v ktorých majú popisovať svoje aktivity, myšlienky, emócie a pocity, s cieľom zlepšiť ich porozumenie vlastným problémom. Podobne sa vyžaduje od študentov, aby si písali denníky počas absolvovania ich praxe. Tieto študentské denníky majú ten istý účel ako denníky klientov: zvýšiť porozumenie a vedomie prostredníctvom kritického a reflexívneho myslenia o udalostiach, myšlienkach, pocitoch a emóciách.

Swindell (2006) aplikoval techniku písania denníkov pri výučbe etiky nasledovne.: Inštruoval študentov, aby prostredníctvom seba-reflexívneho písania spracovali svoje

- 1) pocity a emócie,
- 2) myšlienky,
- 3) správanie, ktoré predchádzalo hodnotenej udalosti a ktoré nasledovalo po hodnotenej udalosti ,
- 4) ich osobný hodnotový systém,

- 5) přístupy, které by využili na řešení etické dilemy,
- 6) celkovou analýzu udalosti, čerpajúc z diskusie v triede, z prehľadu etického kódexu ap.,
- 7) a v závere mali študenti popísať, ako sa zvýšila miera ich poznatkov, alebo osobnej morálnej vyzretosti vďaka analyzovanému prípadu.

Následne ubezpečil študentov, že pri ich prezeraní vyučujúci nebude hodnotiť technickú stránku denníkov (grafická úprava apod.), ale kritické myslenie a aplikáciu nadobudnutých poznatkov.

Každý týždeň mali pracovať na jednej etickej dileme, ktorá sa týkala rizikovej klientskej skupiny, o ktorej diskutovali. Potom, ako sa študenti pripravili na diskusiu v triede (prostredníctvom štúdia materiálov), zúčastnili sa diskusie alebo iných aktivít v škole a následne dostali na riešenie prípadovú štúdiu, ktorá obsahovala etický problém alebo dilemu súvisiacu s rizikovou skupinou, o ktorej diskutovali. Hodina skončila zvyčajne o 30-45 minút skôr a študenti dostali inštrukciu, aby išli do PC miestnosti a počas zvyšného času (cca 45 minút) napísali o :

- 1) ich reakciách na prípadovú štúdiu (myšlienky, pocity, nápady),
- 2) o aplikovateľných štandardoch v etickom kódexe NASW, ktoré by pomohli pri riešení problému,
- 3) reflexie o tom, ako syntetizovali všetky získané informácie (z prečítanej literatúry, prostredníctvom prednášky v škole, riešením prípadovej štúdie, štúdiom etického kódexu), s cieľom stať sa viac efektívnejším študentom, to znamená, že si teoretické poznatky z oblasti etiky vhodne prepája s riešením reálnych prípadov z praxe.

Samozrejme, že ani tento prístup nie je úplne „bezchybný“. Swindell sám uvádza viaceré obmedzenia, ktoré prináša jeho aplikácia. Popri spomínaných obmedzeniach má tento prístup aj viaceré pozitív. Jeho prínos spočíva predovšetkým v tom, že študenti aktívne participujú na procese výučby, postupne smerujú k tomu, aby prevzali zodpovednosť za vlastné etické rozhodnutia ako súčasť profesionálneho výkonu a ako uvádza Swindell, k prínosom tohto prístupu treba započítať skutočnosť, že študenti potvrdili, že získali lepšie porozumenie aplikácii etiky do sociálnej práce a uviedli, že ocenili zápasy, ktorým sociálni pracovníci často čelia v každodennej praxi.

Tento uvedený prístup sa dá aplikovať na výučbu etiky ako celku. Okrem toho však dnes už existuje aj veľké množstvo modelov, ktoré sa orientujú na v súčasnosti asi najdiskutovanejšiu časť etiky, a to na riešenie etických dilem. Ide o modely etického rozhodovania. Z viacerých známych modelov (Joseph, 1985, Lowenberg & Dolgoff, 1996; Mattison, 2000; Reamer, 1999) vyberáme model, ktorý rozpracoval Congress (2000).

Congressov (2000) model ETHIC

Congress (2000) upozorňoval na fakt, že sociálni pracovníci, predovšetkým s ohľadom na malé množstvo času, v ktorom je potrebné urobiť rozhodnutie, často robia rýchle rozhodnutia bez veľkého uvažovania. Aby teda bolo etické rozhodovanie rýchle a jednoduché a aplikovateľné na rôzne etické dilemy, vytvoril pre sociálnu prácu model rozhodovania „ETHIC“, ktorý má pomôcť sociálnym pracovníkom robiť etické rozhodnutia tak rýchlo a efektívne, ako je to možné. Tento model obsahuje hodnoty

sociální práce, etický kódex, kontext sociální práce. Originální názov modelu vychádza z ľahko zapamätateľného akronymu „ETHIC“.¹

1. Preskúmať relevantné osobnostné, spoločenské, agentúrne, klientove a profesionálne hodnoty. (E= etika)
2. Rozmýšľať nad tým, ktoré etické štandardy etického kódexu NASW je treba aplikovať, ako aj nad relevantnými zákonmi a rozhodnutiami (T=thinking – myslieť, rozmýšľať)
3. Hypotetizovať, uvažovať, o možných následkoch rôznych rozhodnutí (H= hypotéze)
4. Identifikovať prípadné zisky alebo straty v kontexte záväzkov sociálnej práce voči najviac zraniteľnému klientovi (I - identifikation)
5. Konzultovať so supervízorom a kolegami o etickej voľbe, ktorú idete urobiť. (C= consulting)

Pozrime sa na jednotlivé požiadavky trochu bližšie:

E-ethic) Sociálny pracovník, ktorý sa spolieha len na profesionálne hodnoty pravdepodobne nebude mať úplné porozumenie pre využitie dôležitých kontextových otázok pri rozhodovaní. Ak chce sociálny pracovník predísť tomu, aby rozhodnutia, ktoré robí, neboli založených na vlastných, osobných hodnotách, ale aby vychádzali z profesionálnych hodnôt, musí ako prvé zhodnotiť vlastné osobné hodnoty. Ďalej je dôležité aj skúmanie klientových hodnôt, najmä ak klienti pochádzajú z odlišnej kultúry, u ktorých je možné, že ich hodnoty sa môžu líšiť od osobných a profesijných hodnôt.

T-thinking.) Sociálni pracovníci musia poznať dôležité zákony, ktoré môžu ovplyvniť etické dilemy, s ktorými sa stretávajú. Etika sociálnej práce je niekedy rozdielna, ale častejšie je paralelná s právnymi úpravami. Aj keď sa právo a etika sociálnej práce zvyčajne zhodujú, môžu nastať aj situácie, keď sú v konflikte. Sociálny pracovník musí vedieť identifikovať situácie, keď sa právna norma, alebo iný spôsob regulácie jeho konania (napr. organizačný poriadok) dostanú do rozporu s profesijnou etikou.

H-hypothéze) Skúmanie možných dôsledkov jeho hypotetického rozhodnutia pomáha sociálnemu pracovníkovi rozhodnúť sa, ktorá alternatíva je pre danú etickú dilemu lepšou, teda ktorú má uprednostniť.

I-identifikation) Častejšie sa sociálni pracovníci musia rozhodovať medzi dvoma zlými alternatívami, než medzi jednou, ktorá je jednoznačne správna a druhou, ktorá je jednoznačne zlá. Rozmýšľať nad tým, aké sú potenciálne zisky a straty pre jednotlivé strany zúčastnené na probléme je dôležité, najmä vtedy, ak sa zdá, že etický kódex podporuje kontradiktórne rozhodnutia.

C-consulting.) Diskusia s inými kolegami, ktorí môžu navrhnúť alternatívy alebo prezentovať nové informácie môže byť veľmi nápomocná. Sociálny pracovník, ktorý má supervízora, by mal túto osobu použiť ako prvý zdroj pri etickom rozhodovaní.

---

¹ Nakoľko jednotlivé body uvádzam v slovenskom preklade, pôvodné začiatkové písmená jednotlivých krokov (E, T, H, I, C) sú tu nahradené číslovkami.

Niekedy môžu byť etické dilemy prezentované ako časť prípadovej konferencie a sociálny pracovník môže pomôcť agentúre vytvoriť etickú komisiu. Vytvorenie etickej komisie môže byť veľmi užitočné najmä v multidisciplinárnom tíme, v ktorom sociálny pracovník pracuje s inými profesionálmi, ktorí nemusia zdieľať hodnoty a etiku sociálnej práce.

Záverom

Uviedli sme síce len dva príklady toho, ako by sa mohlo pristupovať k výučbe etiky, resp. jej niektorých častí. Naším cieľom však nebolo predstaviť komplexný výpočet jednotlivých pedagogických prístupov, ale upozorniť na fakt, že pozornosť, ktorá sa v našich podmienkach venuje „praktickému“ vzdelávaniu sociálnych pracovníkov v oblasti etiky, považujeme za nedostatočnú. Študenti síce neustále počujú o tom, že majú byť etickí, nemajú sa správať neeticky a pod. Avšak etika je im podávaná skôr ako niečo, čo sa od nich ako od budúcich predstaviteľov profesie vyžaduje. Etické správanie je často predstavované ako pravidlá, ktoré treba dodržiavať. Etika a etické správanie by však nemali byť len naučeným postupom. Mali by predovšetkým odrážať náš vnútorný postoj, hodnoty, ktoré uznávame ako zástupcovia profesie, ale aj ako „obyčajní“ ľudia. Tak, ako sa učíme pracovať s jednotlivými teoretickými rámcami a modelmi praxe, potrebujeme si rozvinúť aj schopnosť reflektovať vlastné hodnotové systémy a prípadné vlastné morálne spory. Nezodpovedanou v tejto chvíli zostáva otázka, či prostredie, ktoré je pre tento proces najvhodnejšie – prostredie školy, v ktorom majú študenti možnosť stretnúť sa a poradiť sa so skúsenejšími pedagógmi – naozaj poskytuje dostatok takýchto príležitostí. Nezodpovedanou v tom zmysle, že na Slovensku nemáme relevantné výsledky výskumu, ktorý by riešil problém efektivity vzdelávania sociálnych pracovníkov vo vzťahu k profesijnej etike.

Zastávame názor, že riešenie etických problémov a dilem, ktoré v školskom prostredí môže prebiehať napr. formou verejnej diskusie, pri ktorej je možné využiť rôzne osvedčené spôsoby (napr. Sokrates...) nielen prispieva k nácviiku procesu rozhodovania, ale tiež môže prispieť k posilneniu prepojenia všeobecných etických pravidiel a princípov s etickými požiadavkami profesie, čo pomáha dobudovávať vnútornú hodnotovú pyramídu aj vo vzťahu k profesii, ku ktorej sa hlásime.

Literatúra:

- CONGRESS, E.P. (2000). What social workers Should Know About Ethics: Understanding and Resolving Practice Dilemmas. *Advances in Social Work*, vol. 1, no. 1 [available on-line at: <http://journals.iupui.edu/index.php/advancesinsocialwork/article/view/124/107>]
- DODD, S. – JANSOON, B. (2004). Expanding the boundaries of ethics education: Preparing social workers for ethical advocacy in an organizational setting. *Journal of Social Work Education*, vol. 40, no. 3, pp. 455-465
- HAYNES, D.T. (1999). A theoretical integrative framework for teaching professional social work values. *Journal of Social Work Education*, vol. 35, no. 1, pp. 39-50

- JOSEPH, M. – CONRAD, A.P. (1983). Teaching social work ethics for contemporary practice: An effectiveness evaluation. *Journal of Education for Social Work*, vol. 19, no. 3, pp. 59-68
- JOSEPH, M. (1985). A model for ethical decision making in clinical practice. In C.B. Germain (Ed.). *Advances in Clinical Practice* (pp. 207-217). Silver Spring, MD: NASW Press.
- LEVICKÁ, J. a kol. (2007). Sociální práce I. Trnava: Oľga Váryová, edícia ProSocio. 168 s., ISBN 978-80-969454-2-9,
- LEVICKÁ, J. a kol. (2009). Sociální práce II. Trnava: Oliva, 2009. 156 s. ISBN 978 – 80 – 89332 – 06 – 9
- LOWENBERG, F. – DOLGOFF, R. (1996). *Ethical decisions for social work practice* (5th ed.). Itasca, IL: Peacock Publishers, Inc.
- MATTISON, M. (2000). Ethical decision-making: The person in the process. *Social Work*, 45, pp. 201-212.
- McAULIFFE, D. – FERMAN, T. (2002). Meeting the Challenges of Designing Ethics Education for Social Work [available on-line at: <http://ultibase.rmit.edu.au/Articles/sept02/ferman1.htm>].
- MORELOCK, K.T. (1997). The search for virtue: Ethics teaching in MSW programs, *Journal of teaching in Social Work*, vol. 14, no. ½, pp. 69-87.
- REAMER, F. – ABRAMSON, M. (1982). *The Teaching of Social Work Ethics*. The Hastings Centre, Hastings-on-Hudson, New York.
- REAMER, F. (1999). *Social work values and ethics* (2nd Ed.). New York: Columbia University Press.
- SWINDELL, M.L. – WATSON, J. (2006). Teaching Ethics through Self – Reflective Journaling. *Journal of Social Work Values and Ethics*, vol. 3, no. 2

Klíčové hodnoty posúdenia životnej situácie klienta

Beáta Balogová¹

Abstract:

Social Work and the process of diagnosis - assessment of the client's life situation changes and evolves, and thus the application of traditional, but especially emancipator's values is essential. The aim of social work is the best response social worker for the client's particular situation. Success lies in the professionalism of social workers and the important role played by values that are spreadmetnené the key knowledge and skills of social workers.

Key Words: Key values, social diagnostics, Individualization, Purposeful expression of feelings, respect for persons, emancipatory values

Sociálna práca zahŕňa prácu s najviac znevýhodnenými skupinami spoločnosti, s ľuďmi, ktorí z rôznych dôvodov prežívajú veľké problémy a núdzu často z dôvodu nedostatočne uspokojených potrieb, ktoré sa niekedy zdajú neriešiteľné. S prihliadnutím na tieto skutočnosti malo by nám byť jasné, že sociálni pracovníci musia aktívne zasiahnuť proti zneužívaniu alebo utláčaniu svojej klientely. Práve z dôvodu, že novovek je charakteristický nielen neustále sa zrýchľujúcim prúdom technologických a sociálno-organizačných inovácií, ale i prudkou diferenciaciou spoločnosti vo vzťahu k sociálnemu priestoru (Novosad, 1994). Preto otázka morálnych hodnôt v sociálnej práci je tou hlavnou, zvlášť v súvislosti jej zložitosti a dôsledkov. N. Thompson (1999) odporúča skúmať význam hodnôt - hodnota ako hlavná črta teórie sociálnej práce, jej strategických postupov a praxe. Začínajúc odpoveďou na hlavnú otázku: čo sú to hodnoty, až cez skúmanie tradičných a modernejších hodnôt sociálnej práce spojených hlavne s emancipačnou praxou.

Banks (1995, in: Thompson, 1999) poukazuje na komplexnosť spojenú s termínom „hodnota“. Je to jedno z tých slov, ktoré sa používa dosť nepresne a má mnoho odlišných významov. V každodennom používaní sa používa vo vzťahu k náboženským, politickým, alebo ideologickým princípom, presvedčeniu alebo postojom. Avšak v kontexte sociálnej práce sa používa ako systém fundamentálnych morálnych, či etických princípov, ktorým sociálni pracovníci sú, respektíve mali by byť oddaní. V tom najjednoduchšom význame hodnota je niečo, čo je pre nás drahé, niečo, čo považujeme za dôležité a čo je potrebné chrániť. Hodnoty preto majú dôležitým vplyv na naše konanie a postoje – povzbudia nás, aby sme určité veci vykonali a aby sme sa na niektorým veciam vyhli. Nie sú to iba jednoducho abstraktné pojmy – sú veľmi konkrétne a majú veľmi silný vplyv na to, čo sa deje. Sú mocnou silou formovania osobnosti človeka, jeho správania, konania v rôznych situáciách. Je dôležité pripomenúť, že hodnoty budú vždy ovplyvňovať naše konanie, hoci si to nebudeme uvedomovať. To znamená, že si nemusíme plne uvedomovať, aké sú naše hodnoty, napriek tomu budú mať dosah na rozhodnutia, ktoré robíme a kroky, ktoré podnikáme.

¹ Doc. PhDr. Beáta Balogová, Ph.D., Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, ul. 17. novembra č. 1, Prešov, balogova@unipo.sk

Například, pracovník si možno nebude explicitne vedomý toho, že sa stotožňuje s určitou hodnotou (napríklad význam ľudskej dôstojnosti), ale koná plne v súlade s ňou. Dá sa však polemizovať o tom, že čím viac si uvedomujeme naše vlastné hodnoty, tým lepšie môžeme zabezpečiť, že naše konanie je v súlade s nimi. V prípade druhého extrému je tiež možné to, že ľudia vyznávajú vernosť určitej hodnote, ale v praxi sa to neprejavuje. Ide o „obhajované hodnoty“. Zahŕňa to vyjadrenie oddanosti jednej alebo viacerým hodnotám (napríklad, rodová rovnosť), ale v skutočnosti nekonáme v súlade s tým. Preston–Shoot (1996, s. 31, in: Thompson, 1999) to komentuje takto: „hodnoty sú iba natoľko dobré, nakoľko sú dobré skutky nimi vyvolané“. Takýto náznakový prístup k hodnotám, v ktorom sa ľudia v skutočnosti s nimi nestotožnia, je nečestný a môže byť aj veľmi škodlivý.

Uvedomujúc si zložitost' sledovanej témy pretože problematikou hodnôt sa v sociálnej práci zaoberali viacerí autori Machulová, Machula (2009), Nečasová (2003, 2008), Fischer, Milfait (2008), Tvrdoň (1999, 2005) a ďalší, avšak je dôležité zdôrazniť, že celá téma o hodnotách je nesmierne zložitá, a preto je nereálne očakávať, že budeme schopní stanoviť jednoduchý súbor pravidiel alebo postupov, ktorých sa budeme pridŕžiavať, aby sme zabezpečili etickú prax. Pálčivým problémom hodnôt je problém, s ktorým budeme musieť aj naďalej zápasiť. Shardlow (1998, s. 23) to jasne vyjadril v nasledujúcej pasáži: vedieť sa vysporiadať s hodnotami sociálnej práce a etiky je trochu ako chytiť živú, veľkú a veľmi mokрую rybu z tečúceho potoka. Hoci máte dosť šťastia pri chytení ryby, už keď si myslíte, že ste ju chytili, ryba sa vyšmykne z vašich rúk a skočí späť do vody. Hodnoty a etika sa nám podobne vyšmyknú pomedzi prsty z rôznych dôvodov: nedostatočne sa snažíme, aby sme ich chytili, pričom uprednostňujeme praktickú stránku vykonávania sociálnej práce; s podstatou, ak ju naozaj skúmame, je niekedy zložitú popasovať sa; je nedostatok pojmovej jasnosti mnohých používaných termínov, ktoré tvoria súčasť lexikónu „hodnôt a etiky sociálnej práce“; hranice „hodnôt a etiky sociálnej práce“ sú nepresné a nesprávne definované, a tak pojem toho, čo by malo tvoriť „hodnoty a etiku sociálnej práce“ je sám osebe súčasťou diskusie o pôvode hodnôt sociálnej práce.

Tradičné hodnoty

Už dávno je známe, že hodnoty zohrávajú dôležitú úlohu vo formovaní stratégie a taktiky praxe sociálnej práce. Veľa sa už napísalo o hodnotovej základni, o kľúčových hodnotách sociálnej práce. A tak vo všeobecnosti môžeme identifikovať systém tradičných hodnôt, ktoré sa stali explicitne základom praxe. V tomto ohľade práca Biesteka (1961, in: Thompson, 1999) je obzvlášť významnou, aj s jeho sedem bodovou schémou, práve z dôvodu vymedzenia platformy tradičných hodnôt sociálnej práce. Medzi bazálne hodnoty patria:

1. Individualizácia (Individualization) - vzťahuje sa k potrebe prístupu ku každej osobe ako k jedinečnému, špecifickému individuu. V rýchlo sa meniacom a preplnenom modernom svete hromadnej výroby a spotreby môžeme rozpoznať široký rozsah situácií, v ktorých ľudia strácajú svoju identitu a pristupuje sa k nim ako k príslušníkom davu a nie ako jedinečným individuum so svojimi vlastnými právami. Táto hodnota sociálnej práce sa vzťahuje k potrebe a presvedčeniu, že ku klientom a tým, ktorí poskytujú starostlivosť sa nepristupuje „zahmleným“ spôsobom, ale že si

uvedomujeme, že sú to konkrétne indivíduá s problémami, starosťami a potrebami, ktoré sú špecifické pre nich a pre ich okolie. Biestek vysvetľuje individualizáciu v nasledujúcich súvislostiach: individualizácia je poznanie a pochopenie jedinečných kvalít každého klienta a diferencovanie pri používaní princípov a metód smerujúcich k lepšiemu prispôsobeniu sa klientov. Individualizácia je založená na práve ľudskej bytosti byť individualitou, ku ktorej sa neprístupuje ako k všeobecnej ľudskej bytosti, ale ako k *tejto* ľudskej bytosti s jej osobnými rozdielmi (1961, s. 25, in: Thompson, 1999). Skutočnosť, že Biestek používa termín „prispôsobenie“ a klient je preňho „on“, indikuje nám to, že autor je pevne zakotvený v „tradičnom“ modeli sociálnej práce. Individualizácia má dôležité implikácie v praxi. Hoci môže byť veľa vecí spoločných s inými situáciami, môže tu byť určitá kombinácia faktorov, avšak čo táto situácia znamená pre dotknutú osobu a ako to prežíva, bude jedinečná pre každého individuálneho klienta v ktoromkoľvek danom čase. Ak sa nám to nepodarí zistiť, budeme sa správať ku klientom ako k predstaviteľom širších kategórií a nie ako k špecifickým osobám. Výsledkom bude „dehumanizácia“. Ku klientom potom prístupujeme ako keby to boli veci a nie dôležitú ľudskú bytosť so svojou dôstojnosťou a právami. Príkladom toho, kde individualizácia nie je rešpektovaná, je situácia, keď k pracovníkovi príde nový distribuovaný klient, pracovník neurobí posúdenie životnej situácie, ale jednoducho sa bude spoliehať na stereotypy a predpoklady.¹

2. Zámerné vyjadrenie pocitov (Purposeful expression of feelings) - dimenzia pocitov je dôležitou súčasťou sociálnej práce. Ak ľudské pocity nie sú náležite posúdené, potom je nepravdepodobné, že bude urobený výrazný pokrok. Toto poznanie odráža psychodynamické korene tradičnej sociálnej práce s jej dôrazom na vnútorné psychologické faktory. Ako princíp hodnoty, sa zámerné vyjadrenie pocitov vzťahuje k poznaniu, že klienti by mali byť schopní rozprávať o svojich pocitoch otvorene a nemali by ich zakrývať alebo potláčať. Ak odmietneme dať klientom príležitosť urobiť to v čase ťažkostí, mohlo by to zhoršovať utrpenie, a preto sa to považuje za neetické. Biestek o tomto probléme argumentuje takto: zámerné vyjadrenie pocitov je uznaním potrieb klienta vyjadriť svoje pocity slobodne, zvlášť svoje negatívne pocity. Pracovník, ktorý sa zaoberá prípadom, počúva cieľavedome, bez toho, aby odrádzal klientov alebo ich odsudzoval za vyjadrovanie týchto pocitov, niekedy ich dokonca stimuluje a povzbudzuje, keď je to terapeuticky užitočné ako súčasť prípadovej práce (1961, s. 35 in: Thompson, 1999). Je však dôležité pripomenúť, že Biestek hovorí o „zámernom vyjadrovaní pocitov“. Nie je to jednoducho iba vec dovolenia alebo povzbudenia ľudí vyjadrovať svoje pocity ničím neobmedzovaným spôsobom ako keby to automaticky viedlo k zlepšeniu situácie. Zaoberať sa pocitmi je záležitosť spôsobilosti (Thompson, 1996), a tak by sme nemali podceňovať potencionálne ťažkosti prijatia tejto hodnoty zámerného vyjadrenia pocitov.

3. Riadené emocionálne zapojenie (Controlled emotional involvement) - tento etický princíp vyplýva priamo z predchádzajúceho princípu do tej miery, že príliš sa vzťahuje k emocionálnej dimenzii sociálnej práce. Napomáhanie zámernému vyjadreniu pocitov

---

¹ „Viem, čo môžem očakávať – Už som sa takouto situáciou zaoberal.“ Ďalším príkladom odmietnutia tejto hodnoty je plánovanie stretnutia s autistickým dieťaťom. Tímový manažér prítomný na stretnutí stanovil, že potreby dieťaťa boli potrebami „autistického dieťaťa“, odmietol pokusy skúmať špecifické, individualizované potreby tohto konkrétneho autistického chlapca.

je důležité, ale musí to byť sprevádzané schopnosťou a ochotou reagovať citlivo a primerane na vyjadrované pocity. Tak ako potláčanie pocitov pracovníkom môže vyznievať ako neetické, tak aj na necitlivé zaobchádzanie s pocitmi sa môžeme pozeráť ako na morálne neakceptovateľné. Riadené emocionálne zapojenie vyžaduje nasledovné:

- poznanie, že pocity zohrávajú veľmi dôležitú úlohu v sociálnej práci – ak nie sme naozaj presvedčení o význame dimenzie pocitov, potom pravdepodobne nebudeme mať k tomu dostatočnú citlivosť,
- byť schopný „naladiť sa“ na pocity vyjadrované klientom (priamo alebo nepriamo) a zhodnotiť, čo znamenajú pre dotknuté individuum,
- citlivo reagovať na tieto pocity uznaním ich podporným spôsobom a použijúc svoje komunikačné schopnosti na dobrý účinok,
- uvedomiť si svoje vlastné pocity, ale nedovoliť im stáť v ceste primeranej reakcie – t.j., neignorovať svoje vlastné pocity a ani nedovoliť sebe byť emocionálne „zúčastnený“.

Malo by byť jasné, že tento emocionálny prvok v sociálnej práci nie je iba skúškou našich spôsobilostí, ale tiež hlavným etickým problémom. Správny prístup k pocitom je praktickou zručnosťou ako aj fundamentálnou hodnotou sociálnej práce.

4. Akceptácia (Acceptance) - podľa Biesteka je to dosť nejasný termín a je ho ťažké definovať. Pokúša sa vysvetliť jeho význam v nasledujúcej pasáži: akceptácia je princíp konania, kde pracovník zaoberajúci sa prípadom vníma klienta a zaoberá sa ním tak, akým klient v skutočnosti je, vrátane jeho silných a slabých stránok, jeho príjemných a nepríjemných kvalít, jeho pozitívnych a negatívnych pocitov, jeho konštruktívnych a deštruktívnych prístupov a správania (1961, s. 72, in: Thompson, 1999). Má to veľa spoločného s pojmom „nepodmienený pozitívny vzťah (unconditional positive regard)“. Týka sa pripravenosti pracovať s niekým, či už ho máme radi alebo nie, či schvaľujeme čo urobil, alebo nie. Podstatou etického princípu je, že každý má právo, aby sa k nemu pristupovalo dôstojne a s úctou. Odráža to humanistický princíp, že každá ľudská bytosť má hodnotu a ako uvádza Biestek: „žiadna individuálna charakteristika nestráca túto hodnotu“ (s. 73, in: Thompson, 1999). To znamená, že ľudská dôstojnosť je niečo, čo má každý ako svoje právo a nie ako niečo, čo si konkrétny jednotlivec musí zaslúžiť alebo dosiahnuť. Niekedy môže byť náročné uplatniť túto hodnotu v praxi v určitých okolnostiach, hlavne tam, kde niekto konal takým spôsobom, že urážal naše iné hodnoty. Napriek týmto ťažkostiam *akceptácia* je fundamentálnou hodnotou sociálnej práce. Akceptovať niekoho takého aký je zahŕňa uvedomenie si jeho silných a slabých stránok. Preto dôležitou implikáciou tohto princípu je, že klientom môžeme a mali by sme pomáhať využívať ich vlastné schopnosti a prednosti. V tomto smere úlohou sociálnej práce je pomáhať klientovi realizovať jeho alebo jej potenciál na svojpomoc.

5. Neodsudzujúci vzťah (Non-judgemental attitude) – je úzko spätý s hodnotou akceptácie. Nie je úlohou sociálneho pracovníka *súdiť, posudzovať* jednotlivcov alebo rodiny v zmysle ich schvaľovania alebo neschvaľovania. Nie je to záležitosť „stanovenia viny alebo nevinu, prípadne zodpovednosti za problémy alebo potreby“ (Biestek, 1961, s. 90 in: Thompson, 1999). To znamená, že to nepomáha riešeniu problému, ak pracovníci odsudzujú svojich klientov. Nechceme tým povedať, že klienti nerobia nič zlé, alebo že pracovník musí schvaľovať všetko, čo klienti robia. Za neprijateľný by sme mali považovať skutok a nie osobu. To znamená, že pomoc by

mala byť ponúknutá v súlade s potrebou a identifikovanými prioritami a nie podľa toho, či jednotlivý klient si „zaslúži“ takúto pomoc. Napríklad, odmietnuť niekomu službu, pretože akosi sám prispel k svojim vlastným problémom (možno nadmerným pitím), je riskovať zvyšovanie tlaku na túto osobu, a tým zvyšovať pravdepodobnosť, že bude trpieť problémami – možno sa vytvorí začarovaný kruh, v ktorom odmietnutie pomoci vedie k zhoršeniu situácie, ktorá naopak môže viesť k ďalšiemu odsúdeniu. Je tiež dôležité pripomenúť, že neodsudzujúci vzťah je dôležitý ako základ pre výborne fungujúci vzťah. Je to preto, že takýto vzťah musí byť založený na stupni dôvery a rešpektu – sú to tieto dve veci, ktoré pravdepodobne nie sú prítomné, ak pracovník zotrúva odsudzujúcim prístupom. Jedným bežným nedorozumením vo vzťahu k hodnote byť neodsudzujúcim je nejasnosť medzi tým, že sme odsudzujúci robením profesionálnych posudkov. Tomu prvému sa môžeme vyhnúť z dôvodov, ktoré sme tu načrtli, kým to druhé je niečo, čo je potrebnou súčasťou dobrej praxe. Nejasnosť vyplýva z polozenia rovnítka pri robení profesionálneho posúdenia (napríklad pri vytváraní obrazu o situácii ako súčasti procesu posúdenia) a tým, že sme posudzujúci (v zmysle robenia morálneho odsúdenia stanovením viny). Podobnosť terminológie by nás nemala viesť k tomu, aby sme si mysleli, že vykonanie „posúdenia“ (t.j. formovanie profesionálneho názoru založeného na dôkazoch a analýze) ako súčasti každodennej praxe je nevyhnutne neetické.

6. Slobodné rozhodovanie klienta (Client self-determination) - vzťahuje sa k veľmi dôležitej myšlienke, že sociálni pracovníci by mali zohrávať aktívnu úlohu pri poskytovaní pomoci klientom, aby títo pomáhali sami sebe, aby robili vlastné rozhodnutia a aby boli zodpovední za svoje skutky. Hoci úloha sociálnej práce môže a často aj zahŕňa použitie sily a autority, všeobecne sa uznáva, že klient by mal robiť rozhodnutia a urobiť potrebné kroky na zlepšenie situácie. Sociálny pracovník môže zohrať dôležitú úlohu tým, že:

- nebude sa „hrať na Boha“ nadmernou silou a vplyvom, ktoré má k dispozícii,
- pomôže klientom poznať, akú voľbu môžu alebo musia urobiť,
- pomôže klientom preskúmať možnosti voľby, ktoré sú im k dispozícii a poukáže na pravdepodobné dôsledky,
- podporí sebadôveru tam, kde je to možné a vhodné,
- bude skúmať a tam, kde je to možné, bude odstraňovať kultúrne a štruktúrne bariéry, ktoré bránia slobodnému rozhodovaniu,
- tam, kde je to možné, bude zvyšovať rozsah dostupných volieb, napríklad cez zabezpečenie zdrojov alebo použitím advokácie a siete záujmových skupín,
- bude zabezpečovať prístup k informáciám potrebným na vytváranie príslušných rozhodnutí,
- bude odolávať nutkaniu, aby sa vytváral vzťah závislosti, napríklad povzbudzovaním klientov, aby robili vlastné rozhodnutia a podporovaním tejto činnosti. Avšak mali by sme pripomenúť, že bežne existujú dve mylné predstavy čo sa týka slobodného rozhodovania klienta, a preto je dôležité, aby sme tomu bránili:

1. podporovať hodnotu slobodného rozhodovania *neznamená* odmietat' to, aby sa sociálny pracovník nikdy nesnažil obmedziť konanie alebo možnosti voľby klienta. Niektoré skutky budú pravdepodobne neprijateľné (napríklad násilie alebo obťažovanie), a preto ich bude treba obmedziť. Uplatnenie autority pracovníka v takýchto prípadoch nie je odmietnutím slobodného rozhodovania klienta, ale iba jeho

obmedzením. Biestek zastáva názor, že musia byť hranice slobodného rozhodovania ako výsledok širšieho morálneho a zákonom predpísaného posudzovania. Slobodné rozhodovanie klienta preto neznamená zrieknuť sa zákonných zodpovedností. Bolo by naivné považovať slobodné rozhodovanie klienta za absolútne alebo neohraničené;

2. sociálne faktory ako chudoba, deprivácia, rasizmus a podobne nezbavujú dotknutých jednotlivcov ich schopnosti uplatniť slobodné rozhodovanie. Je chybou predpokladať, že sociálne faktory, hoci jednoznačne sú signifikantné v obmedzovaní životných možností určitých skupín a jednotlivcov, pôsobia na zbavovanie takýchto ľudí možností voľby a rozhodnutí pre seba. Ide samozrejme o to, že chudoba a iné podobné sociálne problémy redukujú skutočné možnosti voľby konania, ale prirodzene redukovať dostupné možnosti voľby neznamená odobrať schopnosť voľby úplne. Niekoľko, kto žije v chudobe má menej možností voľby než zámožná osoba, no aj tak si zachováva schopnosť robiť svoje vlastné rozhodnutia v rámci obmedzení svojich súčasných okolností.

7. Dôvernosť (Confidentiality) - aby sa klient mohol cítiť dostatočne príjemne pri diskutovaní o citlivých osobných záležitostiach, je dôležité, aby cítil, že môže hovoriť otvorene, bez toho, aby sa informácie, ktoré poskytne, stali široko dostupnými. To znamená, že dôvernosť je nevyhnutná ako základňa pre intervencie sociálnej práce založenej na dôvere a čestnosti. Biestek vyjadruje nasledujúcu myšlienku: dôvernosť je zachovanie tajnej informácie týkajúcej sa klienta, ktorá je odhalená v profesionálnom vzťahu. Je založená na základnom práve klienta; je to etický záväzok pracovníka zaoberajúceho sa prípadom a je potrebná pre efektívnu prácu s prípadom. Avšak právo klienta nie je absolútne. Naviac, o tajomstvo klienta sa často delia aj iné profesionálne osoby v rámci organizácii a iných inštitúcií; táto viazanosť potom zväzuje všetkých rovnako (1961, s. 121, in: Thompson, 1999)

Sú dva dôležité problémy vyplývajúce z tejto pasáže:

1. dôvernosť nie je absolútna. To znamená, že sú hranice zachovávaní dôvernosti. Napríklad, ak informácia, ktorá prichádza na svetlo, ohrozuje bezpečnosť inej osoby, je potrebné odhaliť túto informáciu na ochranu jednotlivca dokonca aj v tom prípade, ak dôjde k porušeniu dôvernosti. Ide hlavne o prípad týkajúci sa obťažovania dieťaťa, kde je jasná povinnosť podeliť sa o informáciu, ktorá prispeje k bezpečnosti dieťaťa aj napriek dôvernosti informácie;

2. Dôvernosť je skôr voči agentúre než voči jednotlivému pracovníkovi. To znamená, že sociálni pracovníci si musia uvedomiť, že poskytnutá informácia by mohla byť nahrávaná, a preto by mohla byť dostupná iným zamestnancom v rámci organizácie (napríklad tímovému manažérovi) alebo dokonca aj pracovníkom iných agentúr ako súčasť spolupráce. Hranice dôvernosti sú preto zložité a je potrebné ich starostlivo posudzovať (Thompson, 1999).

Týchto sedem etických princípov má veľký vplyv v sociálnej práci, sú oporou veľkej časti súčasnej praxe. Nie sú však jedinými hodnotami, ktorú sú nosné pre prax. Konkrétne jednou z takýchto hodnôt, ktorá sa neobjavuje v práci Biesteka, a ktorá je s nimi kompatibilná, je hodnota „úcta, či rešpekt voči osobám (**respect for persons**).“

8. Úcta a rešpekt voči osobám (Respect for persons) - Shadlow (1998, s. 28) vysvetľuje pojem úcty a rešpektu voči osobám nasledujúco: tento morálny pojem bol úplne preskúmaný autormi Downie a Telfer (1969). Ako morálny princíp „úcta a rešpekt voči osobám“ je odvodený od Kantovho morálneho princípu *kategorického imperatívu*. Rôzne sa o ňom píše, ale medzi najznámejšie formulácie patria: nikdy by

som nemal konať s výnimkou takého spôsobu, aby som si tiež želal, aby moja mravná zásada sa stala univerzálnym zákonom. Konajte takým spôsobom, aby ste sa vždy správali humánne či už k svojej vlastnej osobe alebo v osobe niekoho iného, nikdy nie iba ako k prostriedku, ale vždy aj ako cieľu (Kant, 1785, in: Paton, 1948, s. 67, 91). Konať v súlade s touto hodnotou je preto správať sa k iným ľuďom takým spôsobom, aby ste cítili, že všetci ľudia by sa takto mali správať k sebe navzájom. Napríklad nemali by ste klamať klientovi ani v prípade, ak cítite, že je to akceptovateľné, aby všetci sociálni pracovníci klamali klientom. Podobne nemali by ste sa usilovať manipulovať s ľuďmi používajúc ich jednoducho ako prostriedok k dosiahnutiu cieľa. Hoci Kantova filozofia morálky je dosť zložitá a ťažká na osvojenie, hlavný bod je naozaj dosť jednoduchý, menovite význam správania sa k ľuďom s úctou a rešpektom – nie takým spôsobom, voči ktorému by ste namietali, keby iní ľudia sa takto správali k vám. V súvislostiach tradičných hodnôt, práca Carla Rogersa (1961) je tiež závažná. Jeho prístup „zameraný na osobu“ pomohol vytvoriť hodnotu sociálnej práce. Konkrétne ide o tri kľúčové pojmy, ktoré zohrali významnú úlohu v rozvíjaní nášho myslenia o týchto problémoch a usmerňovaní nášho konania a to **kongruencia, empatia a bezpodmienečné prijatie**.

9. Kongruencia (Congruence) - týka sa to ochoty a schopnosti sociálneho pracovníka byť úprimný a otvorený a nehrať hry alebo manipulovať. Rogers (1961) to komentuje takto: bolo zistené, že personálna zmena je uľahčená, keď psychoterapeut je tým, čím je, keď vo vzťahu ku klientovi je úprimný a bez „fasády“, ak otvorene prejavuje pocity a postoje, ktoré sa v tej chvíli odohrávajú v jeho vnútri. Zaviedli sme termín „kongruencia“, aby sme opísali túto podmienku (s. 61). Ak sa má rozvinúť pracovný vzťah založený na dôvere a úcte, potom musíme dosiahnuť určitý stupeň takejto „kongruencie“ alebo úprimnosti. Ak by sme sa bez toho pokúsili ovplyvniť iných, bolo by to veľmi neetické. Príkladom kongruencie v činnosti je to, keď sociálny pracovník hovorí otvorene o pocitoch v úprimnej snahe posunúť situáciu dopredu a nezakrýva svoje pocity. Táto hodnota má veľa spoločného s existencialistickou koncepciou autenticity a odmietnutím zlého úmyslu. V podmienkach sociálnej práce je aktívne uplatňovaná v rodinnej terapii Virginie Satirovej.

10. Empatia (Empathy) - je to podobné, ale aj odlišné od známejšej myšlienky „duševnej spriaznenosti“. Pociťovať „duševnú spriaznenosť“ s niekým znamená mať rovnaké pocity ako druhá osoba. Napríklad byť spriaznený s niekým, kto sa cíti veľmi smutný, znamená aj sám zdieľať tento smútok. Empatia naopak je uvedomenie si a reagovanie na pocity inej osoby bez toho, aby sme sami mali tieto pocity. Je to veľmi zručná činnosť, keďže zahrňuje našu kontrolu nad našimi vlastnými pocitmi, pričom ostávame otvorení a citliví voči pocitom inej osoby. Ak nie sme schopní dosiahnuť prvé menované (stupeň kontroly nad našimi vlastnými pocitmi), potom sme vystavení riziku, že sa staneme príliš emocionálne závislí a emocionálne zaťaženie nás bude vyčerpávať. Ak by sme na seba naložili pocity všetkých ľudí, s ktorými pracujeme, veľmi rýchlo by sme dosiahli bod, kde by sme už nemohli pôsobiť – boli by sme takí zaťažení emóciami rôzneho druhu, že by sme neboli schopní zaoberať sa každodennými úlohami, ponechali by sme bokom náročnejšie úlohy. Dosiahnutie empatie nie je preto iba hodnotou sociálnej práce v zmysle dôležitého etického princípu, ale aj praktickou potrebou, nevyhnutnosťou vyhnúť sa vytvoreniu situácie, v ktorej si nevieme poradiť s výrazným emocionálnym tlakom.

10. Bezpodmienečné prijatie (Unconditional positive regard) - týka sa potreby pracovať pozitívne a konštruktívne so *všetkými* klientmi a nie iba s tými, ktorých uznávame, prípadne s ktorými sa dobre cítime. To znamená, že naša pozitívna pozornosť by mala byť nepodmienená, niečo, načo majú právo všetci klienti. To spája prvky dvoch Biestekových hodnôt, menovite akceptácie a neodsudzujúceho prístupu. Ak sa neprepracujeme k tejto hodnote, je veľmi reálne nebezpečenstvo, že budeme diskriminovať určité skupiny komunity tým, že niektorým ľuďom poskytneme nižšiu úroveň služieb, lebo je na nich niečo, čo nám nevyhovuje, čo sa nám nepáči. Toto môže vyzerať ako veľké zneužívanie profesionálnej moci, a preto je eticky neakceptovateľné. Znamená to, že klienti dostávajú kvalitnú službu nie podľa ich potrieb, ale podľa rozmaru pracovníka. Dobrým príkladom toho, kde sa bezpodmienečné prijatie môže a malo by sa aplikovať, je práca so sexuálnymi útočníkmi. Ak sa zaoberáme mužom, ktorý sexuálne obťažoval deti, a dovoľíme našim pocitom verejne sa dištancovať, aby sme ukázali negatívny postoj voči nemu, potom je oveľa menej pravdepodobné, že tohto útočníka budeme schopní pozitívne ovplyvniť a pomôcť mu zbaviť sa sexuálne nemiestného správania. To znamená, že ak nie sme schopní preukázať nepodmienenú pozitívnu pozornosť v príkladoch ako je tento, potom znižujeme naše možnosti efektívnej intervencie voči nemu a tým nepriamo prispievame k tomu, aby tento muž aj naďalej pokračoval v neprimeranom správaní. Teda naše negatívne pocity voči niekomu by nám zabránili pracovať s ním efektívne. Rozvíjanie nepodmienej pozitívnej pozornosti je náročná úloha a niekedy môže znamenať, že sa musíme zaoberať našimi vlastnými silnými pocitmi. Je to vtedy, keď vysoko kvalitný dohľad môže byť hlavným prínosom, ktorý nám pomôže zaoberať sa našimi vlastnými pocitmi a umožniť nám pracovať pozitívne v takýchto okolnostiach (Morrison, 1993, in: Thompson, 1999). Je zaujímavé pripomenúť, že v nasledujúcej pasáži, Jordan (1979, in: Thompson, 1999) využíva veľmi jasne silnú Rogerianovu základňu hodnôt, pričom kombinuje prvky všetkých troch hodnôt v jednom výroku: osoba, ktorá poskytuje pomoc, je vtedy nápomocná, ak je skutočnou osobou, mám na mysli to, že pomáhať nie je iba zručnosť alebo technika. Pomáhať je testom osoby, ktorá poskytuje pomoc, ako osoby. Zahrňuje to disciplinované použitie celej osobnosti. Patria sem vlastné „zlé“ pocity osoby, ktorá poskytuje pomoc – jeho/jej smútok, hnev, strach, lakomosť, zbabelosť. Musí byť v spojení s tými vecami v sebe, aby bol naozaj otvorený problémom inej osoby. A musí si zachovať svoje vlastné hodnoty, svoje silné stránky a cnosť. Musí dať najavo, že pocity inej osoby a jej predstavy sú preňho skutočné, musí zdieľať s touto osobou jej nepokoj, no tiež aj ostať v spojení so svojou vlastnou realitou (s. 26). Hodnoty odvodené z práce Rogersa nie sú úplne oddelené od práce Biesteka a iných. Sú veľmi kompatibilné a je tu samozrejme priestor pre ďalšie skúmanie prepojení s tradičnými hodnotami.

Z tohto krátkeho prehľadu by malo byť jasné čo sa týka niektorých tradičných hodnôt, o ktoré sa opiera sociálna práca, že hlavný dôraz je na hodnote a dôstojnosti jednotlivca. Pojem „úcta a rešpekt k človeku“ stručne vyjadrujú mnohé hodnoty spojené so sociálnou prácou, a z toho vyplýva, že sociálna práca je tradične zameraná na osobu a jej ohnisko smeruje na podporu jedinečného jednotlivca pri riešení personálnych a sociálnych problémov, ktoré vznikajú v priebehu nášho života.

Emancipačné hodnoty (Emancipatory values)

V 60. rokoch bola sociálna práca kritizovaná za príliš úzke a individualistické zameranie, „pre jeden strom sme nevideli celý les“. Nedarilo sa jej adekvátne brať do úvahy širší sociálny a politický kontext praxe sociálnej práce. Viedlo to k vzniku toho, čo sa stalo známym ako „**radikálna sociálna práca (radical social work)**“, čo na oplátku položilo základy antidiskriminačnej praxe (Thompson, 1999). Zmeny v teórii a praxi spojené s týmto rozvojom uvedomovania si širších sociálnych faktorov boli sprevádzané rozvojom kľúčových hodnôt, čo bolo spojené s objavením sa nových hodnôt, ktoré idú nad rámec individualizmu tradičnej sociálnej práce a zdôrazňujú význam moci, nerovnosti, sociálnej spravodlivosti atď. Výraznejšie sociologicky explicitné zameranie súčasnej sociálnej práce sa niekedy nesprávne interpretuje ako náhrada za psychologický pohľad na skoršie formy teórie a praxe, a nie ako ich transcendentnosť. Preto je dôležité zdôrazniť, že modernejšie, súčasnejšie hodnoty sú tu prezentované skôr ako doplnok a podpora tradičných hodnôt, o ktorých sme už diskutovali, než ako ich náhrada. Netvrdíme, že tradičné hodnoty boli v určitom zmysle „nesprávne“, ale skôr, že nemali dosť veľký dosah, mali príliš úzke a individualistické zameranie. Cieľom nie je ignorovať jednotlivca, ale nazerať na neho v širšom kontexte rozsahu kultúrnych a štruktúrnych faktorov, ktoré sú takou silnou podporou pri intervenciách sociálnej práce. Je možné uviesť mnoho hodnôt, ktoré sú vo väčšom súlade s týmto širším hľadiskom, ale tak ako pri tradičných hodnotách načrtnutých vyššie, mali by sme si uvedomiť, že nie je možné uviesť kompletný, alebo vyčerpávajúci zoznam, a tak ide o výber tých „najdôležitejších“.

1. Deindividualizácia (Deindividualization) - hoci je dôležité uvedomiť si jedinečnosť jednotlivca, mali by sme si uvedomiť, že nie sme *iba* jedinečné bytosti. To znamená, že sú významné štruktúry, ktoré je potrebné uvedomiť si (napríklad signifikantné sociálne útvary), ktoré tiež zohrávajú dôležitú úlohu vo formovaní našich okolností, našich potrieb, problémov a potencionálnych riešení. Thompson et al. (1999) tvrdí, že „deindividualizácia“ je potrebná ako dodatok k individualizácii, aby nás neodrádzalo vidieť klientov v ich širšom kontexte, hlavne v rámci kontextu príslušnosti k utláčaným skupinám: napríklad, ak sa zaoberáme ženou vystavenou opresii, význam rodu môže vystúpiť do popredia (Brown a Harris, 1978, in: Thompson, 1999) a aspekty depresie môžu byť spojené s domnienkami o ženskej úlohe v spoločnosti. Týmto spôsobom je možné vyhnúť sa klasickej chybe podnecovania žien k tomu, aby boli viac „ženské“. Je možné pomôcť im pochopiť svoje pocity v kontexte nájdania pozitívneho významu a nie iba prijatia akceptovanej spoločenskej úlohy, hlavne, keď to môže byť tak, že takéto opresívne rodové domnienky zohrali signifikantnú úlohu na začiatku opresie, napríklad v súvislosti s domácim násilím, obmedzenými možnosťami osobného uspokojenia, alebo sexuálnym obťažovaním (s. 18). Preto hodnoty individualizácie a deindividualizácie nie sú v protiklade. Je to skôr otázka nazerania na jednotlivcov ako na jedinečných a tiež ako na súčasť širšej siete sociálnych a politických faktorov.

2. Rovnosť (Equality) - bežnou chybou je predpokladať, že rovnosť je to isté ako uniformita, rovnakosť, že tým najlepším spôsobom zabezpečenia rovnosti je rovnako pristupovať ku každému. Problémom tohto pohľadu je neschopnosť uvedomiť si, že „rovnaký prístup ku každému“ má za následok upevňovanie existujúcej nerovnosti. To znamená, že niekto, kto je nejakým spôsobom znevýhodnený, bude aj naďalej znevýhodnený (a znevýhodnenie sa môže zvýšiť), keď sa k nemu pristupuje presne

rovnakým spôsobom ako k niekomu, kto má oveľa viac životných možností, oveľa väčší prístup k zdrojom a pomerne viac síl postaviť sa na nohy. Podporovať rovnosť je preto komplexná záležitosť a nemôže byť redukovaná na rovnaký prístup ku každému. Existencia veľkej miery nerovností v súvislosti s príslušnosťou k rase, prípadne v súvislosti s triedou, rodom, vekom, neschopnosťou, sexuálnou identitou atď. je dôležitou skutočnosťou, ktorú si treba uvedomiť. Je to len krátko, čo sa rovnosť dostala na prominentné miesto agendy sociálnej práce. Takéto nerovnosti sú obzvlášť relevantné v sociálnej práci, keďže veľa klientov sociálnej práce má skúsenosti s jednou alebo viacerými formami znevýhodnenia, ako hlavnej črty ich života. Ochota a pripravenosť riešiť takéto nerovnosti sa preto stali kľúčovou hodnotou sociálnej práce. Tradičné hodnoty sociálnej práce bezpochyby odmietli predsudky a diskrimináciu ako neetickú prax, dôraz na jednotlivca týchto hodnôt by nám nedovolil uvedomiť si, že diskriminácia pôsobí nie iba na úrovni osobných predsudkov, ale aj v súvislosti so spoločnými normami, hodnotami, domnienkami, významami a stereotypmi, ako aj štrukturálnou úrovňou mocenských vzťahov, sociálnymi inštitúciami a pod. (Thompson, 1999). Podporovanie rovnosti je preto oveľa zložitejšie než vyhýbanie sa osobným predsudkom alebo slepému fanatizmu. Korene nerovnosti však zasahujú oveľa hlbšie než korene rovnosti.

3. Sociálna spravodlivosť (Social justice) - sociálna práca vo veľkej miere zahŕňa prácu prevažne s tými skupinami spoločnosti, ktoré majú viac než priemerný podiel chudoby, deprivácie a sociálneho znevýhodnenia. Mnohí klienti sociálnej práce boli obeťami zneužívania, vykorisťovania alebo degradácie v rukách silnejších skupín alebo jednotlivcov. Väčšinou to spadá do jednej alebo viacerých foriem nerovnosti alebo sociálneho znevýhodnenia. Sociálna nespravodlivosť je preto niečo s čím sa stretávajú sociálni pracovníci na viac menej dennej báze. Z tohto pohľadu by nás nemalo prekvapiť, že na sociálnu spravodlivosť sa teraz vo väčšej miere dívame ako na dôležitú hodnotu sociálnej práce. Prehliadať takúto nespravodlivosť v práci bez snahy venovať sa jej ako závažnému sociálnemu problému je jednoznačne neetickou formou práce, pokiaľ necháme bez povšimnutia opresívne štruktúry a zaužívané praktiky. Ako sme už uviedli (Skidmore, 1997, in: Thompson, 1999), ústredným bodom sociálnej práce je: „pozdvihnúť ľudský proces“. Ignorovanie alebo zhovievavosť voči sociálnej nespravodlivosti jednoznačne nie je v zhode s akýmkoľvek takýmto pokusom pozdvihnúť ľudský proces.

4. Partnerstvo (Partnership) - na najjednoduchšej úrovni, partnerstvo znamená pracovať s klientmi a nie robiť veci *pre* nich. Zahrňuje to zbavenie sa zastaralých pohľadov na sociálnu prácu ako formy „sociálneho lekárstva“, v ktorom odborný sociálny pracovník posudzuje problém a predpisuje liečbu alebo „ozdravovací program“. Tento lekársky model sa postupne nahrádza prístupom založeným na partnerstve v ktorom:

- pracovník vykoná zhodnotenie situácie v úzkej spolupráci s klientom/mi a tam, kde je to vhodné, s osobou poskytujúcimi starostlivosť, s cieľom stanovenia dohody o pôvode problému, stanovených potrebách, cieľoch, na ktoré sa treba zamerať, a možných plánoch činnosti, ktorou budeme reagovať,
- intervencia zahrňuje relevantné strany, ktoré pracujú spolu na potrebných krokoch zameraných na odstránenie alebo minimalizovanie problémov, na zabezpečenie potrieb a ktoré robia všetko, čo je potrebné, aby boli dosiahnuté dohodnuté ciele,
- situácia je spoločne posudzovaná a vyhodnocovaná, keď sa určitá časť práce končí.

Môžeme ísť aj o krok ďalej tým, že zapojíme klientov do plánovania služieb, rozvíjania taktiky, postupov, atď., takýto prístup sa často nazýva prístupom účasti alebo prístupom zapojenia užívateľa. Partnerstvo však nie je iba práca s klientmi. Zahrňuje to aj spoluprácu s inými profesionálmi ako súčasť multidisciplinárneho prístupu. To znamená, že partnerstvo znamená aj uvedomenie si toho, že najlepšie výsledky dosiahneme čo najefektívnejšou prácou v tandeme s kolegami z iných agentúr (zdravotní pracovníci, lekári, psychiatri, ošetrovatelia, učitelia apod.). Spolupráca s inými je aktivitou vyžadujúcou zručnosť a môže byť dosť náročná. Avšak úžitok zo zjednoteného úsilia všeobecne stojí za námahu.

5. Občianske práva a povinnosti (Citizenship) - hlavnou implikáciou funkcie byť občanom je mať určité práva – preto občianske práva a povinnosti sú dôležitou hodnotou, ktorá kladie dôraz na *práva a sociálnu inklúziu*. Práva postihnutých ľudí sú často zanedbávané ako výsledok zamerania sociálnych pracovníkov skôr na poskytovanie služieb starostlivosti než na podporovanie práv byť schopný participovať v spoločnosti vo veľkej miere rovnako ako ľudia bez postihnutia (Oliver, Sapey, 1999, in: Thompson, 1999). To sa tiež úzko vzťahuje k pojmu sociálnej inklúzie, odstraňovaniu marginalizácie, stigmatizácie a sociálnej exklúzie, ktoré zažívajú mnohí klienti sociálnej práce. Byť občanom znamená mať sociálne práva a byť pojatý do hlavného prúdu spoločenského života. V tomto ohľade väčšina praxe sociálnej práce zohráva ústrednú úlohu pri podpore alebo oslabení statusu občianskych práv a povinností konkrétneho jednotlivca, rodín alebo skupín, ktorí sú náchylní k sociálnej exklúzii. Listerová (1997, in: Thompson, 1999) aktualizovala tradičný pojem občianskych práv a povinností tak, aby bol kompatibilný s emancipačnými hodnotami. Robí to cez preskúmanie myšlienky byť „občanom“ a zdôraznením potreby zahrnutia širšieho rodového stanoviska. Teda poukazuje na to, ako tradičný pojem občianskych práv a povinností je orientovaný na muža, pričom potrebám žien sa venuje málo pozornosti. Podobne aj Taylor (1996, in: Thompson, 1999) tvrdí, že tradičné pojmy občianskych práv a povinností majú tendenciu byť eurocentrické vo svojej podstate a potrebujú prihliadať aj na širšie chápanie svojho medzinárodného kontextu a signifikantnosť príslušnosti k rase a etniku. Na občianske práva a povinnosti preto môžeme nazerať dvojako. V určitom ohľade to predstavuje formu elitárstva, prostriedku na vylúčenie určitých skupín z účasti v hlavnom prúde spoločenského života. Avšak môže byť použitý aj ako emancipačná hodnota so zameraním na sociálnu inklúziu a práva.

6. Posilnenie (Empowerment) - je to široko používaný termín, ale tiež je to termín, ktorý podlieha rôznym definíciám a rôznemu používaniu (Gomm, 1993, in: Thompson, 1999). Na najjednoduchšej úrovni, týka sa procesu získania väčšej kontroly nad životom a okolnosťami. Avšak jeho použitie v sociálnej práci zachádza za tieto hranice a prihliada na diskrimináciu a opresiu, ktorú zažívajú klienti. To znamená, že posilnenie je viac než tradičný pojem „zmocňovania“. Smeruje k napomáhaniu vyzbrojiť ľudí na úlohu zbavovať sa sociálneho znevýhodnenia a nerovnosti, ktorým čelia. Posilnenie nie je iba psychologický proces, ale tiež spoločenský a politický. Solomonová (1976) uvádza nápomocnú definíciu, keď píše o posilňovaní: ako o procese, kde osobám, ktoré patria medzi stigmatizovanú spoločenskú kategóriu prostredníctvom ich života, je možné pomôcť rozvíjať a zvyšovať zručnosti v uplatňovaní interpersonálneho vplyvu a vykonávaní hodnotných spoločenských úloh (s. 12, Dalrymple a Burke, 1995, s. 50, in: Thompson, 1999). Bežným nepochopením je to, že posilnenie zahrňuje to, že

sociální pracovník „sa odkladá“ svoju moc. Je to založené na zjednodušenom pohľade na moc, v ktorej sa na moc dívame ako na niečo, čo môže jedna osoba dať druhej jednoduchým a priamym spôsobom: mnohí bežne predpokladajú, že posilnenie zahŕňa zbavovanie pracovníka moci. Avšak ak sa toto stane, urobí to z neho menej efektívneho pracovníka, a preto bude mať nižšiu hodnotu. Posilnenie znamená pomôcť ľuďom získať väčšiu kontrolu na svojím životom, pomôcť im byť lepšie vybavení na prekonávanie problémov, ktorým čelia, hlavne tých, ktoré zahrňujú snahu čeliť alebo prekonávať diskrimináciu a opresiu (Thompson, 1999). Moc je veľmi zložitý pojem, ktorý operuje na rôznych úrovniach. Proces posilnenia je preto tiež zložitý a funguje na rôznych úrovniach. Ako emancipačná hodnota, posilnenie nie je iba jednoducho záležitosť „zmocňovania“ alebo „napomáhania“. Patrí sem aj to, že berieme vážne význam znevýhodnenia a opresie, ktoré sú tak charakteristické v každodennej praxi mnohých klientov. Pomáhať ľuďom „fungovať“ lepšie na interpersonálnej úrovni bez toho, aby to spájali so širším sociopolitickým kontextom svojich problémov a okolnosťami nie je tým, o čom je posilnenie. Týka sa to skôr zohrávania úlohy v spájaní personálneho a politického, napríklad pomocou žene, ktorá zažila násilie zo strany svojho partnera, aby si uvedomila širší spoločenský problém domáceho násillia a jeho spojenia s mužskou silou v spoločnosti, aby na svoju situáciu nenazerala jednoducho ako na nešťastný vývoj, prípadne čo je ešte horšie, že si to spôsobila sama.

7. Autenticita (Authenticity) - autenticita je existencialistický pojem. Týka sa uvedomenia si „radikálnej slobody“, poznania, že každý jednotliviec nie je slobodný iba na to, aby si vybral, ale že si *musí* vybrať v tom zmysle, že je zodpovedný za svoje vlastné konanie. To, čo sa nám stáva, vymyká sa čiastočne našej kontrole, ale tiež vo veľkej miere vplýva na naše rozhodnutia, na kroky, ktoré podnikáme a pod. A samozrejme mali by sme pamätať, že vyhýbanie sa rozhodovaniu (napríklad používaním taktiky odkladania alebo nechota čeliť určitej situácii) je už samo osebe rozhodnutím, voľbou urobenou dotknutou osobou. Podobne aj to, keď nemáme konkrétny priebeh konania, môže tiež mať toľko dôsledkov ako samotné konanie – to, čo si vyberieme, že nebudeme robiť, môže byť rovnako signifikantné ako to, čo naozaj robíme, ak nie viac. Autenticita preto zahrňuje odvodzovanie implikácií z tejto zodpovednosti bez toho, aby sme odmietali alebo minimalizovali skutočnosť, že má ju každý z nás. Byť autentický je odmietnuť spadnutie do pasce, keď príčiny nášho správania vidíme tak, ako keby boli mimo našej kontroly. Znamená to tiež vyhnúť sa používaniu pohodlných výhovoriek, ako napríklad „Nemôžem s tým nič robiť, som jednoducho taký.“ Nechceme tým povedať, že každý z nás je úplne zodpovedný za to, čo sa mu stane, znamená to ale, že zohrávame svoju úlohu prostredníctvom našich vlastných volieb a skutkov (alebo nečinnosti). Autenticita znamená tiež schopnosť uvedomiť si hranice medzi tými aspektmi nášho života, ktoré môžeme kontrolovať a tými, ktoré nemôžeme kontrolovať ako aj presvedčením, že to, čo patrí do prvej kategórie, nie je určené do druhej. Je to dôležitá hodnota sociálnej práce na dvoch úrovniach. Po prvé, pre sociálneho pracovníka je to životne dôležité, aby si bol vedomý svojej vlastnej zodpovednosti a nevyhýbal sa svojej úlohe v situáciách, s ktorými sa stretáva. To znamená, že ak si nie sme schopní uvedomiť dopad nášho vlastného konania, potom je otázne, či dokážeme pracovať v situáciách, v ktorých môžeme byť dôležitou oporou pre ľudí, ktorí sú často zraniteľní v dôsledku okolností, v ktorých sa nachádzajú. Po druhé, ak máme hrať úlohu v posilňovaní klientov, potom musíme byť schopní im pomáhať v dosahovaní autenticity tam, kde je to potrebné. Napríklad, ak si

želáme, aby ľudia mali väčšiu kontrolu nad svojimi životmi, aby boli v silnejšej pozícii pri prekonávaní znevýhodnenia a nerovností, ktorým čelia, musíme si najprv uvedomiť rozsah svojich schopností ovplyvňovať situácie – t.j. stupeň slobody a zodpovednosti, ktorý majú vo vzťahu k svojim vlastným voľbám a skutkom. Posilnenie je často záležitosťou pomáhať ľuďom odstraňovať bariéry smerujúce k pokroku, a autenticita má v tom zohrať hlavnú úlohu, nakoľko často mnohé bariéry, ktorým čelíme, čiastočne vytvárame sami (napríklad osoba môže mať nedostatok sebadôvery ako výsledok zvnútorňovania komentárov napr. zo strany učiteľov a iných). Niektoré formy sociálnej práce môžu pomôcť konštruktívne čeliť takýmto bariéram, pomôcť ľuďom, aby pomáhali samým sebe. Je dôležité, aby sociálni pracovníci využívali hodnotu autenticity, nakoľko ak sú v tomto neúspešní, má to veľké etické následky. A aj to sa odohráva na dvoch úrovniach. Po prvé, ako môžem úprimne očakávať, že klienti zmenia svoj život a urobia v ňom pokrok, ak cítim, že ja ako pracovník nie som schopný rásť a rozvíjať sa, ak verím tomu, že „som taký aký som a nemôžem sa zmeniť“? Bolo by odo mňa nečestné očakávať, že klienti vykonajú to, na čo ja sám nie som pripravený. Po druhé, ak odmietam autenticitu klienta, potom aj ja prispievam k mnohým bariéram, ktoré ich držia v úzadí svojho života, stávam sa súčasťou problému a nie súčasťou riešenia. Môj negatívny a porazenecký prístup („Oni sa nemôžu zmeniť a nepredpokladám, že sa im to niekedy podarí“) môže byť veľmi deštruktívny. Nechceme tým povedať, že pozitívna zmena je vždy možná alebo že je ľahké ju dosiahnuť, ale ak začíname predpokladom, že zmena nie je možná, potom prispievame k „sebauspokojujúcej predpovedi“ – t.j. náš negatívny prístup vedie k negatívnym záverom.

Záverom

V Britských podmienkach CCETSW (the Central Council for Education and Training in Social Work, Ústredná rada pre vzdelanie a inštruktáž v sociálnej práci) hrala hlavnú úlohu vo formovaní vzdelávania sociálnej práce od 1970 až po nové milénium. Prehlásenie CCETSW (CCETSW, 1998, s. 7, in: Thompson, 1999) o hodnotách odráža spojenie tradičných a emancipačných hodnôt ako je to ilustrované v nasledujúcej pasáži, kde „požiadavky hodnôt“ na sociálnu prácu sú identifikované v zmysle potrieb:

- identifikovať a skúmať ich vlastné hodnoty a ich využívanie v praxi;
- rešpektovať a ohodnotiť jedinečnosť a rozmanitosť a uvedomiť si a stavať na silných stránkach;
- podporovať práva ľudí na voľbu, súkromie, dôvernosť a ochranu uvedením si zložitosti práv a požiadaviek;
- pomáhať ľuďom zvyšovať kontrolu nad kvalitou ich života a zlepšovať kvalitu ich života tým, že si uvedomíme, že kontrola správania sa bude občas vyžadovať, aby sme chránili detí a dospelých pred zlom;
- identifikovať, analyzovať a pôsobiť proti diskriminácii, rasizmu, znevýhodneniu, nerovnosti a nespravodlivosti používaním stratégií primeraných úlohe a kontextu; a
- pôsobiť takým spôsobom, ktorý nevedie k stigmatizovaniu alebo znevýhodneniu jednotlivcov, skupín alebo komunít.

Nie je to definitívny zoznam, keďže je celkom možné, že sociálni pracovníci budú pôsobiť tak, že by sa to dalo chápať ako neetické spôsoby porušením „nepísaných zákonov“, ktoré nie sú zahrnuté v tomto zozname. Možnosti vo vzťahu k tomu, čo tvorí neetické správanie, sú také široké a pestré, že je nepravdepodobné, že akýkoľvek zoznam, nech je akokoľvek dlhý, pokryje všetky eventuality. Z tohto dôvodu mnohé organizácie prichádzajú so „zákonníkom praxe“ (napríklad Britská asociácia sociálnych pracovníkov), súborom široko chápaných návodov a princípov skôr než úzkym súborom pravidiel a predpisov. Keďže sociálna práca sa ďalej mení a vyvíja, je pravdepodobné, že hodnoty a reakcie ľudí na problémy hodnôt sa tiež budú naďalej meniť. Súčasná pozícia vo vzťahu k hodnotám sociálnej práce je preto iba „nehybnou momentkou“ toho, čo je zreteľne pohybujúcim sa obrázkom. Griseli (1998, in: Thompson, 1999) uvádza, že hodnoty sú „kombináciou kognitívnych a emotívnych faktorov“. Nie sú to iba racionálne záležitosti, ktoré môžeme vyriešiť prostredníctvom logických argumentov. Nie sú ani výlučne emocionálnymi záležitosťami, ktoré nemôžu byť podrobené prísnemu skúmaniu. Sú zaujímavou kombináciou myšlienok a pocitov a sú samozrejme úzko spojené s konaním. Myšlienky, pocity a skutky sa navzájom prelínajú dosť výrazne a dosť zložitým a spletitým spôsobom. Potom je jasné, že otázka hodnôt v sociálnej práci nie je nikdy jednoduchá. Oстане zložitou záležitosťou, ktorá nepochybne bude zamestnávať mysle budúcich generácií sociálnych pracovníkov. Nemalo by nás to však deprimovať, ale skôr by sme to mali chápať ako stimulujúcu úlohu sociálnej práce – ako jednu z tých vecí, ktoré znamenajú, že sociálna práca ako profesionálna prax nie je nikdy nudná, nikdy nie je bez záujmu, stimulácie. Podľa Shardlowova (1998, in: Thompson, 1999) majú hodnoty určitú „neistú“ kvalitu. Je ťažké osvojiť si hodnoty. Treba však dúfať, že hoci ešte neponúkame definitívne odpovede, táto analýza posunula dopredu objasňovanie úlohy hodnôt v sociálnej práci a poskytla aspoň nejaký základ pre budovanie lepšieho a sofistikovanejšieho chápania týchto veľmi dôležitých problémov.

V slovenských podmienkach sa s problematikou hodnôt v sociálnej práci stretávame len okrajovo a to isté platí aj o ich zakomponovaní do právnych noriem. Implicitne ich nachádzame iba v Etickom kódexe sociálnych pracovníkov, ktorý je však len odporúčaním, nie záväzným dokumentom. V teoretickej rovine a určení východiskovej platformy pre ich aplikáciu do praxe sociálnej práce je situácia obdobná, stojíme na začiatku odborného dialógu. Najväčšie riziká sa javia hlavne v súvislosti uplatnenia hodnôt pri takých dôležitých procesoch akými je posúdenie životnej situácie klienta či už samotná intervencia, ktorých výsledkom bez rešpektovania pozitívnych hodnôt je neetickosť spojená s dehumanizáciou, opresiou, diskrimináciou a pod.

Generalizujúc spolu s N. Thompsonom (1999) môžeme povedať, že hodnoty sú jednou z tých vecí, z ktorými bude potrebné zápasiť počas celej našej praxe. Hodnoty vyrastajú z toho, že rôzni ľudia sa zaoberajú zložitými životnými a „existenčnými problémami“ rôznym spôsobom, z rôznych hľadísk a s rôznymi cieľmi. Obraz hodnôt sa preto sústavne mení, je to kaleidoskop širokého rozsahu problémov, z ktorých každý má svoju vlastnú zložitosť a odtiene. Čo však treba zdôrazniť je, že tento „kaleidoskopický účinok“ nie je tým, čo treba riešiť, je to skôr zložitý teritórium, na ktorom sa my ako profesionálni sociálni pracovníci nachádzame. Keby boli hodnoty jednoduchou záležitosťou, ktorú je možné zvládnuť pomocou príručky postupov, nepotrebovali by sme mať profesionálnych pracovníkov z praxe vyškolených v umení pracovať so zložitými a meniacimi sa situáciami. Potrebovali by sme iba „sociálnych technikov“

skôr než flexibilných praktikov, od ktorých závisí vysokokvalitná profesionálna sociálna práca.

Zoznam bibliografických odkazov:

- DAHRENDORF, R. 1991. *Moderný sociálny konflikt*. Bratislava : Archa, 290 s.
- DOEL, M., SHARDLOW, S. 1998. *Modern social work practice*. Norway : Ashgate, 328. s.
- JAVOR, M. 2009. *Slobodomurárske hnutie v českých krajinách a v Uhorsku v 18. storočí*. Prešov : Vydavateľstvo PU, 177 s.
- MATOUŠEK, O. 2003. *Slovník sociální práce*. Praha : Portál, 287 s.
- PATON, A. 1948. *Cry, the Beloved country*. Access pass.
- ROGERS, C. 1961. *On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy*. London: Constable.
- THOMPSON, N. 1999. *Understanding Social Work*. London : Palgrave, 188 s.
- VETEŠKA, J, LANGER, T. 2009. *Další vzdělávání ve světě migrujícího trhu práce*. Praha : aivd, 103 s.

Základné predpoklady morálneho jednanja v sociálnej práci

Alžbeta Brozmanová Gregorová¹

Abstrakt

Príspevok analyzuje základné predpoklady morálneho jednanja v sociálnej práci, ktoré stoja na pozadí každodenných etických dilem sociálnych pracovníkov a pracovníčok a sprevádzajú ich riešenie. Pri odpovedi na otázku *Aké sú základné predpoklady morálneho jednanja v sociálnej práci?* vychádza autorka z troch základných požiadaviek, ktoré podľa umožňujú hodnotiť určité jednanie z aspektu morálky. Sú nimi ľudské správanie, racionálne myslenie a sloboda. Tieto predpoklady aplikuje a rozoberá v rôznych súvislostiach praxe sociálnej práce.

Kľúčové slová: morálne jednanie, sociálna práca, ľudská dôstojnosť, racionálne myslenie, sloboda, zodpovednosť

Úvod

Sociálna práca sa v praxi zaoberá riešením rozmanitých problémov jednotlivcov, skupín a komunít a možno konštatovať, že každý z týchto problémov v sebe obsahuje morálnu dimenziu. Vychádzajúc z chápania poslania sociálnej práce v zmysle podpory alebo obnovy sociálneho fungovania klientov a klientiek, sociálna práca sa pohybuje v napätí medzi požiadavkami prostredia a schopnosťami alebo želaniami klientov. Reflektuje teda na jednej strane normatívne predstavy spoločnosti o tom, čo je žiaduce a na strane druhej zahŕňa etické princípy a hodnoty vzťahujúce sa k človeku a jeho dôstojnosti.

Z uvedeného dôvodu sa sociálni pracovníci a sociálne pracovníčky v svojej praxi často stretávajú s riešením rôznorodých morálnych dilem a konfliktov. O týchto pojednávajú v svojich prácach napríklad K. Kopřiva (1997), L. Musil (2004) a M. Nečasová (2003). Cieľom nášho príspevku nie je zaoberať sa konkrétnymi morálnymi konfliktami či dilemami v sociálnej práci, ale pokúšame sa dať odpoveď na otázku, ktorá ich riešenie sprevádza a stojí v ich pozadí: *Aké sú základné predpoklady morálneho jednanja v sociálnej práci?*

Pri odpovedi na túto otázku vychádzame z troch základných požiadaviek, ktoré podľa M. Thompsona (2004, s. 27-29) umožňujú hodnotiť určité jednanie z aspektu morálky. Sú nimi

- *ľudské správanie* – jednanie sa týka priamo alebo nepriamo jednej či viacerých osôb;
- *racionálne myslenie* – rozhodovanie alebo jednanie sa týka situácie, v ktorej možno racionálne uvažovať o dôsledkoch možného priebehu udalosti;
- *sloboda* - existuje dostatočná miera slobody, ktorá umožňuje rôzne možnosti priebehu udalostí, a tým plnohodnotnú voľbu.

---

¹ PhDr. Alžbeta Brozmanová Gregorová, PhD., Katedra sociálnej práce, Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Ružová 13, 974 11 Banská Bystrica, 0421484464783, agregorova@pdf.umb.sk

1. Ľudské správanie ako predpoklad morálneho jednania v sociálnej práci

Základným východiskom ľudského správania ako predpokladu morálneho jednania je skutočnosť, že akékoľvek etické argumenty môžeme uplatniť len u človeka. Veci, stroje, či zvieratá, ktoré nie sú schopné myslieť, nemožno činiť zodpovednými za to, čo robia.

V sociálnej práci možno o ľudskom správaní ako predpoklade morálneho jednania uvažovať v dvoch rovinách. V procese pomáhania sa vždy stretávajú dve alebo viacero osôb – pomáhajúci a prijímateľ, respektíve prijímatelia pomoci. V oboch rovinách pritom za základné východisko mravného jednania považujeme *ľudskú dôstojnosť*.

Na strane pomáhajúceho/pomáhajúcej je dôležitým aspektom etického jednania *vzťah k sebe samému/sebe samej, prístup k životu a k ľuďom*. Ako uvádza I. Úlehla (1999, s. 113-114), profesionálna pomoc je zvláštnou situáciou. Pracovník je v nej osobne. Nemôže odložiť svoje prežívanie a pritom sa sústavne rozhoduje a musí voliť medzi možnosťami. *Len ľudia, ktorí majú radi seba samých, môžu milovať druhých*.

Pre sociálneho pracovníka/sociálnu pracovníčku to v prvom rade znamená uvedomiť si svoju dôstojnosť, a teda hodnotu seba samého a rozvíjať ju a prehĺbovať tomu zodpovedajúcim jednaním. Táto všeobecná zásada má v sebe mnoho konkrétneho, ak si uvedomíme, že jedným z častých nebezpečenstiev v sociálnej práci je syndróm vyhorenia. Prijatie seba samého, utváranie svojho profilu na základe vlastnej dôstojnosti spojenej s úctou k dôstojnosti klienta je základom kvality práce sociálneho pracovníka (J. Šrajter, 2006, s. 111-112).

Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka do procesu pomáhania vnáša svoje potreby, prania a chce ich uspokojiť. Ako upozorňuje aj I. Úlehla (1999, s. 114-115), povedať, že v procese pomáhania ide predovšetkým o uspokojenie potreby pomáhať by bolo veľmi zjednodušujúce. Sociálneho pracovníka/sociálnu pracovníčku môže k pomoci motivovať i množstvo iných potrieb. Jednou zo základných otázok, ktorú by preto mal/mala v procese pomáhania reflektovať a snažiť sa na ňu odpovedať je, prečo svoju prácu robí a prečo ju robí práve tak a nie inak. Čím presnejšie bude môcť odpovedať na túto otázku, tým otvorenejšie bude môcť reflektovať svoje potreby pri práci s klientom a nečiniť tak na jeho úkor.

Do procesu pomáhania sa premieta nielen postoj sociálneho pracovníka/sociálnej pracovníčky k sebe samému/sebe samej či svojej práci, ale aj celková životná filozofia a vzťah k iným ľuďom. Etický kódex je užitočným, ale zjednodušeným modelom etického jednania. Prístup ku klientom je však ovplyvnený tým, akú životnú filozofiu sociálny pracovník, či pracovníčka zastáva. Iné postoje voči klientom bude mať pracovníčka, ktorá je presvedčená, že všetci ľudia sú dobrí a len vplyvom vonkajších tlakov a nepriaznivých životných situácií či udalostí zlyhali alebo sa u nich prejavuje nepriateľské, egoistické či asociálne správanie. A úplne iný postoj ku klientovi bude mať ten, kto verí, že pokiaľ človeka neobmedzujú pravidlá a strach z ich nedodržania, zneužije situáciu v svoj prospech na úkor iných a keď bude mať k tomu príležitosť, bude konať zlo.

Takéto postoje sú v nás hlboko zakorenené a je potrebné počítat s tým, aký majú na nás vplyv. Nejde pritom o to, ktorý z týchto postojov je lepší, ale dôležité je uvedomovať si, ako hlboko sme vo svojej práci ovplyvňovaný tým, čo si myslíme o svete a o ľuďoch. (I. Úlehla, 1999, s. 114)

Druhá dimenzia ľudského správania ako základného predpokladu morálneho jednanja v sociálnej práci sa vzťahuje *ku klientovi*. Aj tu vystupuje *dôstojnosť človeka ako absolútna mravná hodnota*.

Ako uvádza E. Sotoniaková (2004, s. 105), rešpektovať dôstojnosť osoby a mať v úcte jej autonómiu znamená pre sociálnu prácu mať na zreteli a rešpektovať adresátov sociálnej práce v ich jedinečnosti, v ich schopnostiach, potrebách, ale tiež obmedzeniach. Rešpekt pred autonómiou adresáta zabraňuje prílišnej starostlivosti, ponecháva ľuďom to, čo sami môžu urobiť pre seba a pre druhých a ponecháva zodpovednosť na indivíduu. Úcta sa vťahuje tiež na osobu ako takú, nezávisle na jej pôvode, vierovyznaní, rode alebo roli.

Rešpektovanie dôstojnosti a úcta k človeku znamená aj, že sociálny pracovník/sociálna pracovníčka rešpektuje klientovu/klientkinu svetonázorovú a hodnotovú orientáciu alebo náboženské presvedčenie. Jeho/jej úlohou nie je klienta presvedčiť o svojom postoji, ale ho maximálne usvedčiť z postojov, ktoré ohrozujú jeho samého, či ostatných, respektíve spoločnosť a motivovať ho k premýšľaniu a hľadaniu východísk. (J. Šrajber, 2006, s. 112)

Dôležitým aspektom morálneho jednanja vo vzťahu ku klientovi je podľa T. Machulu (2006, s. 101 – 108) aj poňatie človeka, ktoré sociálny pracovník/sociálna pracovníčka zastáva. V tejto oblasti pritom rozlišuje človeka ako bytosť patriacu do určitého druhu a ako bytosť, respektíve osobu, ktorej prislúchajú určité práva a povinnosti. Upozorňuje, že dôležitým vo vzťahu k sociálnej práci je rozlíšenie inkluzivistického a exkluzivistického poňatia osoby. Inkluzivistické poňatie osoby chápe každého človeka ako osobu s neodňateľnými právami a povinnosťami. Exkluzivistické poňatie nepovažuje každého človeka za osobu, t. j. podľa tohto poňatia nie každý človek je nositeľom práv a povinností, pričom deliacu líniu môže viesť rozličnými spôsobmi.

Vo vzťahu k sociálnej práci sa stávajú tieto otázky dôležitými najmä v situácii, kedy sa pýtame, či sú osobami, t. j. ľuďmi s neodňateľnými právami a povinnosťami aj ľudia v špecifických stavoch, ako je prenatálna fáza, kóma, umieranie alebo niektoré ťažké psychické defekty.

Ľudské správanie je však len jedným z predpokladov jednanja, ktoré hodnotíme z hľadiska morálky. V procese profesionálnej pomoci vždy dochádza ku kontaktu dvoch alebo viacerých osôb, a teda tento predpoklad existuje de facto sám o sebe. Dôležitým sa však stáva vo vzťahu k ďalšej požiadavke, a to racionálnemu mysleniu.

2. Racionálne myslenie ako predpoklad morálneho jednanja v sociálnej práci

Vo všeobecnosti nevedomé činitele nemožno z hľadiska morálky hodnotiť, a to preto, lebo nevedomé činitele nie sú v pozícii, kedy by mohli zvážiť situáciu a rozhodnúť, ako sa zachovajú.

Základom úcty ku klientovi, ktorá vychádza z dôstojnosti človeka, je pochopenie. Ako uvádza E. Sotoniaková (2004, s. 105), pochopenie predpokladá znalosti, skúsenosti, reflexiu a správanie, ktoré vníma ľudské osudy, krehké biografie a životné cesty ako patriace k človeku.

Poslaním sociálnej práce podľa I. Úlehu (1999, s. 24-27) je viesť dialóg medzi tým, čo chce spoločnosť vo svojich normách, a tým, čo si praje klient. V procese pomáhania sa pritom pracovník/pracovníčka môže medzi klientom a normami spoločnosti ocitnúť v pozícii prostredníka, ako ideálnej pozícii, v pozícii obhajcu klienta a v roli agenta spoločnosti. Rozhodujúcim faktorom určujúcim pracovníkovu pozíciu je jeho vlastné

reflektovanie, sústavné a disciplinované pozorovanie, čo vlastne robí, kde sa nachádza. Samozrejme „ideálna stredová pozícia“ nie je predpis. Ak pracovník/pracovnička túto pozíciu opúšťa mal/mala by poznať zmysel a cieľ svojho smerovania. Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka by mal/mala vedieť, ako jeho/jej pozícia medzi klientom a spoločnosťou určuje spôsoby jeho/jej vlastného správania a mal/mala by vedieť s nimi zaobchádzať.

Dôležitým aspektom morálneho jednania v sociálnej práci je aj uvedomovanie si podmienok, ktoré nás ovplyvňujú a ktoré determinujú to, čo robíme. Pôsobia na nás najrôznejšie osobné, kultúrne, spoločenské, náboženské a politické faktory, ktoré sú účasťou našej podmienosti. I keď o nich vedome nepremýšľame, nesíme si v sebe hodnoty a predstavy svojho okolia. Čím viac si človek uvedomuje, čo ho ovplyvňuje, tým lepšie to môže zahrnúť do uvažovania o mravných rozhodnutiach.

Sociálni pracovníci a pracovníčky by mali reflektovať teoretické predpoklady svojich etických postojov. Iba tak je totiž možné dospieť k zrelým a racionálnym rozhodnutiam, ktoré nie sú prijímané len na základe nejakej externej autority, či nevedomých pohnútok, ale sú vnútorne osvojené a organizovane prijaté. (T. Machula, 2006, s. 102)

3. Sloboda a zodpovednosť ako predpoklady morálneho jednania v sociálnej práci

Ostatným predpokladom, ktorý umožňuje hodnotiť určité jednanie z aspektu morálky, je existencia dostatočnej miery slobody, ktorá umožňuje rôzne alternatívy priebehu udalostí, a tým plnohodnotnú voľbu.

Zaobchádzanie s voľbou považuje I. Úlehla (1999, s. 27) za základný rys každej profesionality. Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka v každom okamihu volí, rozhoduje sa, vyberá jedno slovo, riešenie, či nápad a tým opúšťa všetky ostatné. Práca s voľbou je ústredným bodom jeho/jej profesionality.

V sociálnej práci je nutné zoberať sa vo vzťahu k slobode otázkou, do akej miery je jednanie sociálneho pracovníka/sociálnej pracovníčky autonómne, t.j. slobodné.

Ako uvádza M. Thompson (2004, s. 31), bolo by nerozumné tvrdiť, že sme absolútne slobodní, pretože je potrebné vziať do úvahy podmienky, ktoré nás ovplyvňujú a ktoré determinujú to, čo robíme. Sloboda človeka má teda určité obmedzenia.

Fyzické obmedzenia slobody sa vzťahujú k telesným a duševným možnostiam človeka. „Nikto odo mňa nemôže vyžadovať také mravné rozhodnutie alebo konanie, ktorého nie som telesne alebo duševne schopný.“ (M. Thompson, 2004, s. 32)

Vo vzťahu k sociálnej práci dôležité miesto zastávajú *právne a spoločenské obmedzenia slobody*, ktoré vychádzajú z tvrdenia: „Pokiaľ mi zákon bráni v tom, aby som niečo robil potom nemôžem byť obvinený z toho, že to nerobím.“ (M. Thompson, 2004, s. 32)

Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka sa pohybuje v rámci práv a povinností definovaných právnym systémom, zamestnávateľom a profesijnými štandardmi. Dôležitý je nielen etický, ale aj inštitucionálny rámec jeho/jej práce, pretože zasahuje do života klientov a klientiek a je nutné, aby právo zasahovať bolo legitímne. Pravidlá sú dôležité, lebo zaisťujú klientom a klientkám ochranu.

V ideálnom prípade sa práva a povinnosti, ktoré patria k role sociálneho pracovníka/sociálnej pracovníčky, vzájomne dopĺňajú. V praxi však veľakrát dochádza k ich konfliktu a potom je nutné dať niečomu prednosť. V tejto súvislosti sa podľa M. Nečasovej (2003, s. 43-45) často uvádza rozdiel medzi defenzívnou a reflexívnou praxou.

Pre defenzívnu prax je charakteristické, že sociálny pracovník jedná podľa predpisov a plní svoje povinnosti definované zamestnávateľom a zákonom. Nikto ho nemôže osočiť, ak nesplnil predpísaný postup. To ho na jednej strane obmedzuje, na druhej strane zbavuje vlastnej zodpovednosti.

Reflexívna prax naproti tomu je charakteristická tým, že sociálny pracovník/sociálna pracovníčka je schopný/schopná reflektovať prax, dokáže nielen identifikovať etické dilemy, ale aj to, ako vznikajú. Je si istejší/istejšia svojimi osobnými hodnotami, hodnotami profesie i tým, ako ich presadzovať v praxi. Je schopný/schopná vyrovnať sa s neistotou, ktorá sociálnu prácu sprevádza a je pripravený/pripravená niesť riziko voľby a zodpovednosti za svoje rozhodnutie.

Dôležitým pre posudzovanie morálnosti jednania sociálneho pracovníka/sociálnej pracovníčky môžu byť aj *osobné a psychické obmedzenia slobody*. V tejto súvislosti K. Kopřiva (1997, s. 23-24) upozorňuje na významný vplyv životnej histórie a súčasnej osobnej situácie pomáhajúceho/pomáhajúcej na samotný proces práce s klientom/klientkou. Schopnosť pracovať s klientom a teda aj možnosť slobodnej voľby môže byť obmedzená minulými skúsenosťami a zážitkami (napr. zážitkami z detstva, z vlastnej rodiny) či aktuálne prežívanou životnou situáciou. Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka nemusí byť schopný/schopná pracovať za každých okolností s každým klientom/klientkou. Tieto obmedzenia nie sú žiadnou chybou, ale sú úplne prirodzené. Je len potrebné uvedomovať si ich a počítat s nimi.

V prípade, že našej voľbe nebránia uvedené obmedzenia, máme možnosť slobodne sa rozhodnúť a teda nesieme za svoje rozhodnutie zodpovednosť.

Pojem zodpovednosť sa podľa M. Thomsona (2004, s. 35) používa dvoma spôsobmi. Môžete tvrdiť, že ste za niečo zodpovedný, pokiaľ ste tým, kto to urobil. To ale nie je to isté, ako keď povieme, že ste pri tom jednali zodpovedne. Pri druhom ponímaní slova ste „zodpovedný“ vtedy, ak ste dostatočne vyspelí na to, aby ste chápali význam slobody a zákona a boli schopní ovládať svoje správanie.

Mravná zodpovednosť v prvom význame slova znamená:

- že ste osoba, ktorá niečo urobila,
- že ste boli v tej chvíli pri vedomí (alebo ste sa vedome priviedli do takého stavu, v ktorom nie ste pri plnom vedomí)
- že ste mohli jednať inak, ale neurobili ste to.

V druhom význame slovo „zodpovednosť“ znamená:

- prijatie slobodnej vôle,
- prijatie racionálnych noriem
- rovnováhu medzi individuálnymi, sociálnymi a univerzálnymi mravnými kritériami.

Vo vzťahu k sociálnej práci jednať zodpovedne znamená, že sociálny pracovník/sociálna pracovníčka preberá zodpovednosť za to, čo robí, nakoľko má možnosť slobodne sa rozhodnúť, racionálne zdôvodniť svoje jednanie a posúdiť hodnoty, podľa ktorých sa rozhodol/rozhodla konať. Zodpovednosť pritom nesie vo vzťahu k sebe samému/sebe samej (k svojmu svedomiu), vo vzťahu ku klientovi, kolegom, organizácii, v ktorej pracuje i profesii, ktorú zastupuje.

4. Morálne jednanie ako profesijná kompetencia sociálnych pracovníkov a pracovníčok

Rovnaké východiská pre základné predpoklady morálneho jednania v sociálnej práci môžeme nájsť aj pri analýze morálneho jednania ako jednej z profesijných kompetencií

sociálních pracovníků a pracovníček. Tejtó problematike sa venuje aj autorka príspevku ako členka výskumného tímu projektu VEGA na Katedre sociálnej práce PF UMB po názvom „Profesijné kompetencie sociálních pracovníků v kontexte inštitucionálních, intencionálních a interprofesijných reflexií“.

Možno konštatovať, že aj pre oblasť etiky sociálnej práce platí, že pracovník/pracovníčka je kompetentný/kompetentná iba vtedy, ak sú splnené tri základné podmienky, ktoré definuje C. Woodruff (In: Z. Mlčák, 2005, s. 32): 1) **Pracovník disponuje** vlastnosťami, schopnosťami, vedomosťami, zručnosťami a skúsenosťami, ktoré sú k takému správaniu nevyhnutné, t. j. pracovník má určitú kompetenciu, 2) **Pracovník je motivovaný** takéto správanie použiť, vidí v takomto správání hodnotu či zmysel, t. j. pracovník chce určitú kompetenciu využiť; 3) **Pracovník má možnosť** v danom prostredí takéto správanie použiť, t. j. pracovník môže určitú kompetenciu skutočne využiť, pretože mu to jeho pracovné podmienky dovoľujú.

Vo vzťahu k morálnemu jednaniu, je teda dôležité, aby sociálny pracovník/sociálna pracovníčka mal/mal vedomosť o tom, aké jednanie sa považuje v procese pomáhania za etické, t.j. poznal/poznala základné etické princípy v sociálnej práci zahrnuté v etických kódexoch a aby mal/mala zručnosti a schopnosti na ich uplatnenie v praxi (racionálne myslenie), ale zároveň videl/videla v ich uplatňovaní hodnotu a zmysel (vnímal/vníkala ľudskú dôstojnosť ako východisko jeho/jej konania) a mal/mala tiež vytvorené podmienky a príležitosti na to, aby morálne jednanie mohol/mohla použiť (bola v svojom rozhodovaní a konaní slobodný/slobodná, autonómny/autonómna).

Literatúra:

- KOPŘIVA, K.:1997. Lidský vztah jako součást profese. 2. vyd. Praha : Portál, 1997. 152s. ISBN 80-7178-150-9
- MACHULA, T.: 2006. Pojetí lidské osoby a jeho etické důsledky. In: Sociální práce/Sociální práce, 2006, č. 2, s. 101 – 108.
- MLČÁK, Z. a kol: Profesionální kompetence sociálních pracovníků a jejich hodnocení klienty. Ostrava : REPRONIS, 2005. 350 s. ISBN 80-7368-129-3
- MUSIL, L.: 2004. „Ráda bych Vám pomohla, ale...“ Dilemata práce s klienty v organizacích. 1. vyd. Brno : Marek Zeman, 2004. 243s. ISBN 80-903070-1-9
- NEČASOVÁ, M.: 2003. Profesionální etika. In: MATOUŠEK, O. a kol.: Metody a řízení sociální práce. 1. vyd. Praha : Portál, 2003. 384s. ISBN 80-7178-548-2
- SOTONIAKOVÁ, E.: 2004. Profesionální etika v sociální práci. In: Psychologie, sociologie, filozofie, 2004, č. 9, s. 95 – 118.
- ŠRAJER, J.: 2006. Lidská důstojnost a sociální práce. In: Sociální práce/Sociální práce, 2006, č. 2, s. 109 – 113.
- THOMPSON, M.: 2004. Přehled etiky. 1. vyd. Praha : Portál, 2004. 167s. ISBN 80-7178-806-8
- ÚLEHLA, I.: 1999. Umění pohmat. 2. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 1999. 128s. ISBN 80-85850-69-9

Etyczny wymiar komunikacji niewerbalnej pracownika socjalnego **Ethic dimension of nonverbal communication of social worker**

Wiesław Sikorski¹

Abstract:

The most important skills necessary for partner interaction between social worker and client, are usually non-verbal. Results of several studies indicate that non-verbal communication social worker is one of the most important factor in the level of ethic and subjective treatment a client. It is not surprising therefore that there are many conditions for which non-verbal communication is functionally important both for the social worker, as well as for the client. To take full advantage of the power of non-verbal communication in interactions with clients, the social worker should be aware of occurrence of the five key communications services that non-verbal communication in the social work context: a) exchange of emotions, b) metacommunication, c) the protection of the sense of one's self, d) the formation and control the impression and e) the support.

To increase the subjectivity of interaction with clients, social workers should first of all refer to the dysfunctional properties in their style of non-verbal communication (eg, preference to non-verbal behavior characteristics of people with a high power, such as: too relaxed, opened and expansionary position of body; over slow pace of speaking; too brazen and direct visual contact, dynamic and planned actions and target long pause during the speech).

Social workers should also attach enormous importance to the improvement of their own non-verbal communication. Particular attention should be focused on the development of a communication that is needed to creating the mutual agreement and empathic reacting.

Jednym z główniejszych problemów w komunikacyjnej interakcji pracownik socjalny - klient wydaje się być sprawa kontroli. Są bowiem pracownicy socjalni, którzy nie godzą się na traktowanie swych podopiecznych jak równych sobie. Ci pracownicy socjalni niemal każdego klienta zdają się postrzegać jako kogoś gorszego i częściej mówią niedbale czy wręcz lekceważąco, półgębkiem, zamiast bardziej przychylnie i z nastawieniem na stworzenie korzystnego klimatu. Wydawać by się mogło, że protekcyjne zachowania pracowników socjalnych to sytuacje incydentalne, stosunkowo rzadko mające miejsce wśród polskich pracowników socjalnych. Niestety z moich badań – przeprowadzonych w 2009 roku, wśród 261 podopiecznych - niezbitnie wynika, że jest to dużo powszechniejsze. Blisko 38% badanych twierdzi, że opiekujący się nimi pracownicy socjalni zachowują się władczo. Pod tym pojęciem rozumieli nachalne wpatrywanie się w ich twarze i inne części ciała, wypowiedanie się tonem rozkazującym, ostrym a nawet agresywnym, spoglądanie z góry lub znad okularów przenikliwym wzrokiem. Dobrze oddaje to wypowiedź jednej z badanych: „*Spotkania z tą panią rodziły we mnie wiele obaw i niepokojów. Niepokojnie wodziła oczyma po mojej twarzy, tułowiu i nogach. Sama zaś niespokojnie tupiała czy przebierała nogami,*

---

¹ Dr Wiesław Sikorski, Uniwersytet Opolski

ciągłe spoglądała na zegarek. Wyczuwałam w jej głosie znudzenie i chęć szybkiego pozbycia się mnie”. Inny klient referuje swój kontakt z pracownikiem socjalnym następująco: „Nie wiem kto tu był dla kogo, ale odniosłem wrażenie, że ta pani przyjęła tylko jedną perspektywę – wyłącznie swoją. Niespokojnie wierciła się na fotelu, patrzyła na mnie z góry, a jej wzrok był tak nieprzyjemny, by nie rzec przerażający, co w sumie zniechęcało mnie do kolejnych wizyt. Robiła na mnie wrażenie kogoś, kto traktuje rozmowę ze mną jako stratę jej cennego czasu”. I jeszcze fragment trzeciej opinii: „Ten pan rozsiadł się szeroko w fotelu, wbił we mnie swój groźny wzrok albo patrzył niespokojnie na mnie swoimi świdrującymi oczyma, mówiąc do mnie raz za cicho a raz za głośno, co wywoływało u mnie drgnięcia a czasem zastraszenie”.

Generalnie tego typu oceny dotyczyły niewłaściwych postaw pracowników socjalnych, którzy w oczach byłych klientów uchodzili za „lubiących swą dominującą pozycję” czy „łaskawych autokratów”. Lecz byli też tacy, którzy tego rodzaju zachowania swoich pracowników socjalnych traktowali jako postawy ujawniane w celu ulżenia im w możliwie najkrótszym czasie; władcze reakcje czy surowy ton wypowiedzi miał tu ich mobilizować do pracy nad sobą i służyć ucięciu dalszego żalenia się i rozczulania się nad sobą.

Bariery etycznej komunikacji

Najistotniejszym elementem określającym każdą interakcję pracownik socjalny - klient jest zakres kontroli, jakim dysponuje każda ze stron. Typologia rodzajów relacji pomagającego i korzystającego z pomocy została opracowana na bazie stopnia kontroli pracownika socjalnego i klienta:

- Paternalizm – duża kontrola pracownika socjalnego i niewielka kontrola klienta;
- Konsumeryzm – niewielka kontrola pracownika socjalnego i duża kontrola klienta;
- Wzajemność – duży stopień kontroli zarówno pracownika socjalnego, jak i klienta;
- Nieobecność – niewielka kontrola zarówno pracownika socjalnego, jak i klienta.

Paternalizm przez wiele lat często dominował w relacji pracownika socjalnego z klientem. W tym układzie – kiedy kontrola pracownika socjalnego jest duża, a kontrola klienta mała – pracownik socjalny przesądzał o tym, co w jego ocenie jest najkorzystniejsze dla klienta. Natomiast rola klienta ograniczała się do bezwarunkowej akceptacji woli pracownika socjalnego; klient miał czynić to, co mu zalecano. Niestety, ale ta klasyczna forma interakcji pracownik socjalny - klient wciąż jest praktykowana i to dość powszechnie. Nadal wielu pracowników socjalnych doskonale czuje się w swojej władczej, paternalistycznej relacji z klientami. Pracownicy socjalni preferujący ten typ relacji nie tłumaczą wystarczająco jasno albo w ogóle wiedzy o problemie klienta. Nie są też zainteresowani opiniami innych czy innym możliwym rozpoznaniem przyczyn ich trudnej sytuacji, co w sumie czyni ich nieomylnymi i wszystkowiedzącymi specjalistami. Tacy pracownicy socjalni zwykle stosują tylko jeden rodzaj pracy, ich dyktatorski stosunek do klientów nakazuje im bycie konserwatywnymi, konsekwentnie realizującymi swe założenia. Klienci z poważniejszymi problemami mogą uznawać czy godzić się na paternalizm, choćby z

uwagi na to, że nie wymaga on dużego zaangażowania od wyczerpanego kłopotami klienta.

W rzeczywistości jednak jest to niekorzystny układ, grożący na przykład przeniesieniem pełnej odpowiedzialności za rozwiązanie problemu tylko na pracownika socjalnego, a także niesie ryzyko uzależnienia się od niego. Relacja paternalistyczna gubiąc wzajemność komunikacyjną, uniemożliwia stworzenie zbalansowanej, dojrzałej relacji między pracownikiem socjalnym a klientem. Dopóki taki pozbawiony równowagi układ trwa, to pracownik socjalny ma duże możliwości „wyzyskiwania” klienta, nawet wtedy gdy klient mu ufa a on sam jest altruistą.

Najbardziej etycznym rodzajem relacji pracownik socjalny - klient jest kontakt oparty na wzajemności. W tym układzie obie strony komunikują się z pozycji równych sobie, traktują się wzajemnie jak równoprawni partnerzy i tak też siebie postrzegają. Wprowadzają oni również własne, różne potencjały do sytuacji komunikacyjnej, w której następuje wzajemny kontakt. Z uwagi na to, że taka relacja jest w miarę zrównoważona, dokonywane rozstrzygnięcia powinny być skutkiem aktywnej i wyważonej komunikacji między pracownikiem socjalnym a klientem. Wzajemność relacyjna zabezpiecza klienta przed instrumentalnym traktowaniem go przez pracownika socjalnego i byciem pasywnym.

Z wielu możliwych barier etycznej komunikacji w pracy socjalnej jedna jest wyjątkowo szkodliwe, mianowicie - różnica władzy. Z racji tego, że pracownik socjalny tradycyjnie jawi się jako dysponujący władzą, a klient jako względnie słaby, powstała między nimi relacja jest automatycznie niesymetryczna. Brak symetryczności w interakcji pracownik socjalny - klient może mieć wiele negatywnych następstw. Jednym z poważniejszych może być przesadne górowanie nad klientem, sprowadzanie go do roli „poddanego”. Innym, równie wielkim przewinieniem może być nadużywanie swojej władzy w trakcie podejmowania decyzji, które powinny pozostać tylko w gestii klienta czy powinny być wynikiem wzajemnego dialogu i wspólnych ustaleń. Asymetryczność relacji może też prowadzić do wymuszania na klientach przyjmowania określonych poglądów czy punktów widzenia.

Istnieje wiele uzasadnionych racji, aby pracownicy socjalni zechcieli zmierzać w stronę bardziej skoncentrowanej na kliencie metody interakcji. Taka metoda wymaga od pracowników socjalnych, aby nauczyli się dostrzegać i reagować na sygnały, przy użyciu których klienci okazują swe uczucia; aby doskonalili umiejętność odpowiedniego reagowania na emocje ujawniane przez ich klientów; aby dysponowali umiejętnościami organizowania złożonych biopsychologicznych informacji uzyskanych od klientów, a także aby potrafili być empatyczni oraz umieli wnikliwie słuchać swoich klientów.

Uczulanie pracowników socjalnych na walory i znaczenie komunikacji niewerbalnej w ich pracy może zwiększyć ich umiejętności wrażliwego odczytywania, a także dostarczania społecznie pożądaných reakcji na emocje, nastroje, uczucia i postawy klientów. Wymusza to niejako potrzebę doskonalenia kompetencji trafnego rozumienia zachowań niewerbalnych klientów. Z pewnością wiele ośrodków kształcących pracowników socjalnych (zwłaszcza uniwersytety) uczy budowania porozumienia z klientem, reagowania w empatyczny sposób, dzielenia kontroli w trakcie rozmowy czy wywiadu, prezentowania własnych emocji i dostarczania klientowi koniecznych dla niego informacji. Poziom opanowania tych umiejętności interpersonalnych w dużym stopniu zależy od niewerbalnych umiejętności pracownika socjalnego.

Zdaniem M. Argyle'a (1999) komunikacja niewerbalna ma wyjątkowe znaczenie w pracy socjalnej zwłaszcza dlatego, że klienci w dużym stopniu polegają na bezsłownych zachowaniach pracowników socjalnych, ci drudzy zaś z wielką uwagą śledzą tego rodzaju zachowania u swych podopiecznych. Badacz ten podaje kilka głównych przyczyn, dla których sygnały niewerbalne są ważne funkcjonalnie z pozycji klienta:

- klienci nierzadko traktują przekazy niewerbalne pracownika socjalnego jako podstawowe źródło informacji, zwłaszcza gdy on nie jest w stanie poświęcić im stosunkowo dużo czasu;
- niektóre okoliczności prowadzą do pojawiania się u klientów dużego poczucia lęku i niepewności. Zmniejszeniu tych obaw służy często skupianie się na tym, co w ocenie klientów dostarcza najrzetelniejszych informacji, które często nieświadomie są przesyłane niewerbalnie przez pracownika socjalnego;
- klienci zwykle postrzegają przekazy niewerbalne pracownika socjalnego jako informację przed interakcją, np. wnikliwie przyglądają się ekspresji mimicznej pracownika socjalnego, aby przekonać się, na ile błahy czy poważny jest zgłaszany przez nich problem;
- klienci często mając wrażenie, że pracownicy socjalni nie są z nimi do końca szczerzy, czy nawet ukrywają przed nimi prawdę lub wręcz ich okłamują, są skłonni do ustalania wiarygodności jego słów polegając na informacjach, które ujawniają niewerbalne zachowania pracownika socjalnego.

M. Argyle (1999) identyfikuje także niektóre najważniejsze powody, z jakich komunikacja niewerbalna jest istotna funkcjonalnie z perspektywy pracownika socjalnego:

- w chwilach poważnego kryzysu ważnym sposobem porozumiewania się z klientem może być odpowiednio użyty dotyk (np. delikatne poklepanie po ramieniu czy lekkie dotknięcie lub chwilowe uchwycenie ręki) bądź okazanie zrozumienia poprzez kontakt wzrokowy i wyraz twarzy;
- pracownik socjalny może sądzić, że ukryte czy niezwerbalizowane komunikaty klienta są najrzetelniejszym źródłem informacji o jego postawach, emocjach, uczuciach czy nastrojach.

Komunikacja niewerbalna jest ważna w pracy socjalnej z uwagi na konieczność traktowania klienta jako partnera interakcji. Bycie partnerem sprawia, że pracownik socjalny w nieobojętny sposób rozpoznaje i odnosi się do ujawnianych przez klienta nastrojów, uczuć i emocji. Z tego punktu widzenia komunikacja niewerbalna staje się istotniejsza dla pracownika socjalnego z kilku przyczyn:

- sygnały niewerbalne zawierają zazwyczaj rzeczywiste intencje klienta w pozbawionej zniekształceń postaci;
- interakcja niewerbalna jest zasadniczym sposobem wymiany emocji;
- przekazy niewerbalne klienta pełnią funkcję metakomunikacyjną, tzn. pomagają interpretować znaczenie nieczytelnych komunikatów słownych, co jest wyjątkowo ważne dla pracowników socjalnych w pracy z klientami mniej wylewnymi czy skorymi do kłamstwa czy ukrywania prawdy.

Wcześniejsze analizy pozwalają uznać, że najistotniejszym wyizolowanym wymiarem, w którym można oceniać relację pracownika socjalnego z klientem jest stopień dominacji manifestowany przez każdą ze stron. Przy czym wiedza o dominacji i

uległości jest często czerpana głównie z komunikatów niewerbalnych, a zwłaszcza zachowań wzrokowych, „parajęzyka” (cech wokalnych głosu), ekspansywności gestów (mniej lub bardziej zamaszyste, „tnące” czy „boksujące” powietrze) i zachowań posturalnych (przyjmowanych pozycji ciała).

„Nieetyczna” komunikacja niewerbalna

Nie będzie zbyt przesady w stwierdzeniu, że wielu pracowników socjalnych, bez względu na płeć, preferuje typowo męski styl bycia, a ściślej kojarzące się z nim wartości i atrybuty – prostoliniowość, koncentrowanie się na wąskich, specyficznych kwestiach i autorytatywność. Wynika to po części z niewłaściwego kształcenia (wpajania takich zachowań), po części zaś z nabywania takich wartości i postaw w procesie socjalizacji. Na szczęście postawy typu macho wśród pracowników socjalnych należą do rzadkości. Współcześnie w trakcie edukacji sporo miejsca poświęca się problemom etycznym i kładzie się duży nacisk na to, by pracownik socjalny w większej mierze dzielił kontrolę z klientem, nawiązując w efekcie relację opartą na partnerstwie. Chociaż sens partnerskiej relacji między pracownikiem socjalnym a klientem jest uzasadniony, trzeba mieć świadomość następstw przyjęcia takiego stylu wzajemnych kontaktów. W pracy socjalnej tradycyjnie priorytetem była autorytatywność pracownika socjalnego. Jeśli klient nie oceni odpowiednio wysoko kompetencji pracownika socjalnego, to istnieje duże ryzyko zerwania z nim kontaktu. Są nawet przesłanki, by sądzić, że zarówno dla pracowników socjalnych, jak i dla klientów normą jest przypuszczalnie traktowanie na równi dominacji i autorytatywności. Obie strony zwykle oczekują, że pracownik socjalny będzie główną osobą pokonującą zgłaszane problemy i decydującą (za zgodą klienta) o kontekście i strukturze relacji. W większości interakcji w pracy socjalnej ma miejsce większa dominacja i kontrola pracownika socjalnego oraz mniejsza klienta. Wielu klientów czy nawet większość woli, aby ich pracownicy socjalni w rozmowach z nimi używali wyrazistych, zdecydowanych gestów niż niepewnych i mało mówiących zachowań niewerbalnych. W pracy socjalnej niewerbalne sygnały pracownika socjalnego komunikujące dominację, pewność siebie, autorytatywność, które są tworzone w wyniku panowania nad przebiegiem sesji nieupełnie są negatywne czy szkodliwe.

Stereotypowo mężczyźni są uznawani za aktywnych, dominujących, agresywnych i nieczułych, a także górujących w relacji interpersonalnej oraz potrafiących wykorzystywać przypisaną sobie wiodącą pozycję. Z kolei stereotyp dotyczący kobiet wskazuje, że są one bierne, uległe, wspierające oraz skłonne do zaspokajania męskich potrzeb i bycia poprawną. Jeśli zatem adepci pracy socjalnej są kształceni w kulturze nastawionej na mężczyzn, to można przypuszczać, że ich styl komunikacji niewerbalnej będzie bliższy zachowaniom męskim niż kobiecym. Wielu pracowników socjalnych, z mniejszym lub większym stażem, przyznaje, że właśnie podczas studiów wpajano im potrzebę dominowania w kontakcie z klientem. W związku z tym niekiedy niewerbalnie sygnalizują swoją dominację, najczęściej przenikliwym wzrokiem czy uporczywym wpatrywaniem się albo wzrokowym ignorowaniem (unikaniem kontaktu wzrokowego) znamionem dla osób o wysokiej pozycji społecznej. Zdarza im się też mówienie donośnym głosem, bezpardonowe przerywanie wypowiedzi klienta i górowanie nad interakcją, zbyt długo będąc przy głosie (Głodowski, 1999).

Z badań przeprowadzonych przez W. Sikorskiego (2005) wynika, że dominacja pracownika socjalnego jest demonstrowana częstym przerywaniem wypowiedzi klientom i wykorzystywaniem swojego głosu. Badacz ten wykazał, że pracownicy socjalni górują nad klientami i kontrolują interakcje z nimi, zasypując ich pytaniami, przeskakując z tematu na temat i będąc dłużej przy głosie, a także dotykają swych podopiecznych bez ich przyzwolenia. Dodaje przy tym, że pracownicy socjalni często pozwalają sobie na zachowania uznawane za władcze, to znaczy przyjmują odprężoną, otwartą i ekspansywną pozycję ciała, mówią w wolnym tempie, nawiązują spokojny i bezpośredni kontakt wzrokowy, używają dynamicznych i starannie dobranych (zaplanowanych) gestów oraz celowych pauz podczas mówienia.

Ten sam badacz śledząc zachowania 53 klientów i ich pracowników socjalnych odnotował, że pracownicy socjalni przejawiali skłonności do dominowania nad klientami, posługując się w tym celu bogatym zestawem przekazów niewerbalnych, na przykład inwazyjnym dotykiem (nie odwzajemnianym przez klientów) i „parajęzykiem” przypisywanym osobom posiadającym dużą władzę (np. częste przerywanie wypowiedzi klienta, srogie ton głosu) czy też zbyt dużym skracaniem dystansu fizycznego (naruszaniem strefy intymnej lub osobistej) (Sikorski, 2004).

Z dotychczasowych rozważań jasno wynika, że jednym z trudniejszych celów etycznej komunikacji w pracy socjalnej jest dookreślenie uznawanego przez pracownika socjalnego i klienta poziomu kontroli w ich wzajemnym kontakcie. Problem ten jest nieco skomplikowany z uwagi na to, że z jednej strony, zadowolenie klienta maleje gdy pracownik socjalny jawi się jako autokratyczny, despotyczny czy krytyczny wobec jego zachowania, z drugiej, jest skłonny akceptować jego uprzywilejowaną pozycję (pozwalać na znaczne kontrolowanie interakcji) ze względu na jego fachowość i status. Tymczasem P. Thomson (1998), polegając na uzyskanych przez siebie danych empirycznych kategorycznie twierdzi, że wraz ze wzrostem poziomu kontroli pracownika socjalnego nad klientem następuje spadek stopnia sympatii żywej przez klienta wobec pracownika socjalnego. Funkcjonowanie w praktyce relacji odkrytej przez Thomsona potwierdzają liczne wypowiedzi badanych przez niego klientów. Reprezentatywna może być opowieść jednego z nich, który zetknął się z pracownikiem socjalnym skorym do „straszenia”, prezentowania skrajnie pesymistycznych, defetystycznych czy wręcz katastroficznych wizji jeśli nie zastosuje się on do jego zaleceń typu: „Jeśli w dalszym ciągu będziesz tkwił w błędnym przekonaniu, że nikt nie kocha ciebie to czekają ciebie same nieszczęścia” albo „Jeśli nie przestaniesz oskarżać siebie za nieudolność w pracy to skończysz w rynsztoku jako bezrobotny”. Inny z kolei przytaczał przykład spotkania z dwoma pracownikami socjalnymi – jednym „straszącym” a drugim „łagodnym”. W tym wypadku jego bezpośredni opiekun robił wrażenie osoby posługującej się techniką dobrego i złego policjanta, przy czym „straszenie” pozostawiając swojemu koledze. Obaj ci klienci zgodnie przyznawali, że ich sympatia do ich pracowników socjalnych malała gdy stawali się obiektem ich coraz bardziej ekspansywnych i autokratycznych postaw. Tego typu zachowania pracowników socjalnych są w jakiejś mierze konsekwencją ich przekonania, że skuteczność ich pracy czy sprawność jej przebiegu wymaga „wódzostwa” i kontrolowania. Inną przyczyną takich władczych postaw jest niewątpliwie fakt, że w trakcie studiów zbyt mało miejsca poświęca się doskonaleniu umiejętności komunikacyjnych, a zwłaszcza w zakresie tworzenia i odczytywania przekazów niewerbalnych. Dodając do tego jeszcze to, że w niektórych uczelniach sugeruje się

przyszłym pracownikom socjalnym, że dobro ich pracy wymaga władczych zachowań wobec klientów, nie dziwi fakt, że wielu terapeutów preferuje styl męskiej – zbyt formalnej, opartej na kontrolowaniu – komunikacji niewerbalnej.

Sposoby komunikacji niewerbalnej pracownika socjalnego powinny być wielowymiarowe a nie ograniczone tylko do posługiwania się komunikatami niewerbalnymi w celu właściwego panowania nad zachowaniami klientów. Za ze wszech miar korzystne należy uznać to, że coraz częściej pracownicy socjalni zaczynają przejawiać dbałość o bycie atrakcyjnymi interpersonalnie dla swoich klientów. W. Sikorski (2004) zaobserwował, że zachowania wzrokowe i posturalne (zorientowanie ciała), wiele gestów oraz przeciąganie (utrzymywanie) reakcji pracowników socjalnych i klientów są w miarę harmonijne. Ta harmonijność czy podobieństwo zachowań niewerbalnych pracowników socjalnych i klientów podczas obcowania ze sobą dowodzi, że ich afiliacyjne dążenia są obopólnie uznawane. Badacz ten odnotował także wyższe od spodziewanych poziomy ekspresywności niewerbalnej pracowników socjalnych. Mimo braku rzetelnych badań w tej mierze, są pewne przesłanki pozwalające sądzić, że pracownicy socjalni są coraz bardziej skłonniejsi do równoważenia potrzeby dominacji i kontroli z koniecznością bycia widzianymi jako atrakcyjni interpersonalnie. Takie nastawienie do kontaktu z klientami może z jednej strony uczynić wzajemne kontakty bardziej interakcyjnymi, z drugiej zwiększyć zadowolenie klientów z przebiegu spotkania.

Analizując czy opisując styl etycznej komunikacji niewerbalnej pracownika socjalnego trzeba uwzględnić różnice między językiem gestów kobiet i mężczyzn. Zdaniem M.L. Knappa i J.A. Hall (2000) występują różnice między zachowaniami pracowników socjalnych w zależności od płci:

- panie częściej niż ich koledzy używają pozytywnych gestów (śmiej, aprobaty, zgadzanie się);
- barwa głosu kobiet pracowników socjalnych jest odbierana jako bardziej nerwowa niż barwa głosu ich kolegów;
- panie oceniane są jako bardziej uległe niż panowie;
- kobiety uśmiechają się częściej niż mężczyźni pracownicy socjalni, a także częściej kierują uśmiech do klientów płci męskiej niż ich koledzy pracownicy socjalni;
- panie częściej niż ich koledzy posługują się przerywnikami typu „mm-hmmm”, „no no”, „jasne”, „OK”;
- kobiety wydobywają więcej informacji od klientów niż mężczyźni;
- kobiety nie przejawiają tak dużej skłonności do monopolizowania wypowiedzi jak panowie, to znaczy czas, w jakim są przy głosie jest zbliżony do czasu, jaki zajmują wypowiedzi klientów.

Zdaniem wspomnianych badaczy kobiety dużo korzystniej są postrzegane przez klientów niż mężczyźni właśnie z uwagi na wyłaniający się z ich badań profil zachowań niewerbalnych kobiet. Dodają przy tym, że uzyskane przez nich wyniki badań potwierdzają sądy głoszące, że panie są bardziej opiekuńcze i wyraziste (ekspresyjne), a także bardziej skupione na swych podopiecznych niż ich koledzy po fachu. W jakiejś mierze znajduje to swoje potwierdzenie w tym, że panowie dużo częściej niż panie mówią o trudnościach w kontaktach interpersonalnych z klientami (Argyle, 1999).

Nie bez znaczenia na wzajemny kontakt jest również płeć pacjenta. W. Sikorski (2002) zaobserwował, że panie zachowują się inaczej obcując z klientami niż klientkami. W odniesieniu do spotkań z klientkami, komunikując się z klientami, kobiety częściej się uśmiechały, były odbierane jako bardziej władcze (dominujące) w trakcie pierwszego kontaktu i kilku początkowych spotkań, nieco uleglejsze podczas kolejnych wizyt i najmniej przyjazne w czasie dalszych spotkań. Ponadto oceniano je jako bardziej zainteresowane i bardziej zaniepokojone w czasie poszczególnych wizyt.

Ten sam badacz dowiódł również istnienia wpływu płci pracownika socjalnego na komunikacyjne reakcje klientów. Klienci wyrażali pogląd, że są bardziej przychylnie (partnersko) traktowani przez panie niż ich kolegów byli wobec tych pierwszych bardziej otwarci, skorzy do udzielania dokładniejszych informacji o swoich problemach. We wzajemnych kontaktach z kobietą pracownikiem socjalnym głosy klientów płci męskiej były oceniane jako bardziej znudzone, głosy klientek z kolei były oceniane jako bardziej niespokojne (nerwowe), niezależnie od tego, czy pracownikiem socjalnym był mężczyzna czy kobieta.

Etyczna komunikacja niewerbalna

Etyczna komunikacja niewerbalna w pracy socjalnej zależna jest od umiejętności obu stron osiągnięcia wzajemnego porozumienia, dzielenia kontroli nad przebiegiem poszczególnych spotkań, a także emocjonalnego otwarcia się na drugą osobę i reagowania na nią w empatyczny sposób oraz udzielania sobie niezbędnych informacji. Takiemu komunikowaniu sprzyja kierowanie twarzy wprost na klienta, utrzymywanie z nim umiarkowanego, niezbyt intensywnego kontaktu wzrokowego, unikanie krzyżowania rąk i nóg oraz odzwierciedlanie postawą ciała sposobu siedzenia klienta (zgodność posturalna). Fakt, że pracownicy socjalni potrafiący skutecznie komunikować się z klientami nie splatają rąk i nóg może wskazywać, że są oni bardziej otwarci i przejawiają więcej zainteresowania i troski klientem, a tym samym są bardziej etyczni. Z kolei pracownicy socjalni, którzy mają pewne problemy z nawiązywaniem bezpośredniego kontaktu z klientami – co wiąże się często z brakiem etyczności - często krzyżują ręce, zakładają nogę na nogę, unikają wymiany spojrzeń albo utrzymują zbyt intensywny kontakt wzrokowy, siedzą pochyleni do tyłu, odwracają głowę, rzadko gestykują i są statyczni posturalnie. Główną przyczyną, z jakiej pracownicy socjalni demonstrujący takie zachowania niewerbalne są odbierani jako osoby nietyczne bywa to, że wiele tego typu zachowań niewerbalnych utożsamianych jest z okazywaniem dominacji bądź wysokiego statusu (Rebel, 1999).

H. Ruckle (2001) ustalił, że zachowaniami niewerbalnymi, które najbardziej służą budowaniu kontaktu (pod warunkiem, że są ujawniane w odpowiednim momencie i we właściwy sposób) są: uśmiech, posługiwanie się dotykiem, potakujące ruchy głową, zachowania wyrażające bezpośredniość oraz utrzymywanie kontaktu wzrokowego. Pracownicy socjalni potrafiący operować tymi pięcioma rodzajami przekazów niewerbalnych są zgodnie postrzegani jako osoby serdeczne, ciepłe, zainteresowane i entuzjastyczne.

Pewnych rozstrzygnięć o wpływie umiejętności porozumiewania się terapeuty na jego interakcje z pacjentami mogą dostarczyć badania przeprowadzone przez P. Ekmana (1997). Mimo że dotyczyły one relacji przełożony – podwładny to niektóre wnioski z

nich płynące można z powodzeniem odnieść do pracy socjalnej. Ustalił on, że przełożony umiejący budować porozumienie (przełożony A) był przez swoich podwładnych postrzegany jako bardziej atrakcyjny interpersonalnie niż przełożony potrafiący tworzyć kontakt w niewielkim stopniu (przełożony B). Przełożony A był oceniany korzystniej zarówno pod względem atrakcyjności społecznej, jak i umiejętności radzenia sobie z różnymi zadaniami. Ponadto badacze ci wykazali, że podwładni okazywali większe zadowolenie pracując z przełożonym A niż z przełożonym B, a w ślad za tym częściej wykonywali i stosowali się do wymagań przełożonego A niż do oczekiwań przełożonego B. Przenosząc wyniki tych badań na grunt pracy socjalnej jest prawie pewne, że pracownik socjalny, który potrafi budować porozumienie z klientem, posługując się odpowiednimi niewerbalnymi zachowaniami, będzie odbierany jako osoba bardziej etyczna - czuła, wrażliwa, troskliwa i atrakcyjna interpersonalnie.

Kolejnym argumentem przemawiającym za koniecznością tworzenia przekazów niewerbalnych w stosunku do klienta jest ich duża siła sprawcza w okazywaniu empatii. Thomson (1998) ustalił, że znacznie łatwiej jest reagować w sposób empatyczny, używając komunikatów niewerbalnych, niż posługując się w tym celu przekazami słownymi. Empatyczni pracownicy socjalni częściej podtrzymują kontakt wzrokowy, kierują ciało w stronę klienta (ułożeniem ciała wyrażają zorientowanie na podopiecznego), lekko pochylają się ku nim, a także tworzą spójne komunikaty werbalne i niewerbalne (gesty i słowa prezentują zgodne ze sobą znaczenia).

Końcowe wnioski

Etycznemu komunikowaniu się pracowników socjalnych może służyć doskonalenie własnych, niewerbalnych umiejętności komunikacyjnych. Pracownicy socjalni chcąc dzielić kontrolę z klientami powinni równoważyć akcentowanie posiadanej przez siebie dominacji czy specyficznie rozumianej władzy, zachowując się asertywnie, to znaczy okazując szacunek dla praw klientów. Na pewno pracownicy socjalni powinni skupiać się na rozwijaniu tych umiejętności niewerbalnych, które sprzyjają budowaniu porozumienia i empatycznego reagowania. W związku z tym powinni oni dążyć do zwiększania swojej wrażliwości na wzajemne emocje i nastroje, ucząc się odczytywania znaczenia ekspresji mimicznej (wyrazu twarzy), zachowań kinezywnych (gestów tworzonych rękami, nogami i innymi partiami ciała) i proksemicznych (związanych z dystansem fizycznym) oraz sygnałów wokalnych (tonu głosu, pauz, tempa mówienia itp.). Pracownicy socjalni powinni przejawiać dbałość o dostarczanie klientom wsparcia i pozytywnego wzmocnienia, gdy tylko jest ono konieczne, poprzez potakujące skinienia głową, stosowanie wyrażań typu „OK”, „aha”, „mhm”, „w porządku” czy w formie delikatnego dotykania dłoni czy ramienia klienta. Powinni oni ponadto dokładnie zapoznać się z sygnałami niewerbalnymi komunikującymi poczucie dużej siły albo jego braku (bezsilności, bezradności), a także z przekazami niewerbalnymi wyrażającymi agresywność, asertywność i brak asertywności, by w efekcie umieli dzielić się kontrolą w interakcji z klientami.

Bibliografia

- Argyle M., Psychologia stosunków międzyludzkich. Warszawa. Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999.
- Ekman P., Kłamstwo i jego wykrywanie w biznesie, polityce, małżeństwie. PWN, Warszawa 1997.
- Głodowski W., Bez słowa. Komunikacyjna funkcja zachowań niewerbalnych. Hansa Communication, Warszawa 1999.
- Knapp M.L., Hall J.A., Komunikacja niewerbalna w interakcjach międzyludzkich. Wydawnictwo Astrum, Wrocław 2000.
- Rebel G., Naturalna mowa ciała. Wydawnictwo Astrum, Wrocław 1999.
- Ruckle H., Mowa ciała dla menedżerów. Wydawnictwo Astrum, Wrocław 2001.
- Sikorski W., Bezślowne komunikowanie się w psychoterapii. Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2002.
- Sikorski W., Umiejętności pracownika socjalnego w zakresie tworzenia i odczytywania komunikatów niewerbalnych, [w:] J. Brągiel, P. Sikora (red.) Praca socjalna. Rodzina-Multikulturowość-Edukacja, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2004.
- Sikorski W., Gesty zamiast słów. Psychologia i trening komunikacji niewerbalnej. Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2005.
- Thomson P., Sposoby komunikacji interpersonalnej. Zysk i S-ka, Poznań 1998.
- .

Sociální pracovník ako mediátor

Mária Sedláková¹

Anotácia:

Príspevok sa zaoberá prácou a vlastnosťami sociálneho pracovníka v postavení mediátora. Mediačná služba je jednou z nových foriem riešenia konfliktov. Je preto potrebné dostávať ju do povedomia a praxe sociálnych pracovníkov. Objektívna a pokojná, pritom profesionálna práca mediátora, umožňuje klientom prijať vlastné obojstranne výhodné riešenie svojej situácie, namiesto predloženia sporu na súd.

Úvod

Ekonomické zmeny v našej spoločnosti priniesli so sebou aj zmeny sociálne. Nezamestnanosť, finančné nároky na jednotlivca a rodinu, zmeny postavenia jednotlivca v spoločnosti, nestabilita rodiny, drogové závislosti, migrácia pracovnej sily, začleňovanie minorít do multikultúrnej spoločnosti, to všetko sa nezaobíde bez konfliktov. Ľudia, ktorí sa dostanú do spomínaných problémov či už vlastnou vinou alebo vplyvom vonkajších faktorov, veľa ráz nevedia zaujať správny postoj, zvládnuť a prekonať nepriaznivú situáciu.

Nezastupiteľné miesto pomoci zastáva sociálna práca, ktorá „smeruje k zlepšovaniu vzájomného prispôsobovania sa jednotlivcov, rodín, skupín a sociálneho prostredia, v ktorom žijú a k rozvíjaniu sebaúcty a vlastnej zodpovednosti jednotlivcov s využitím zdrojov, schopností osôb a s využitím medziľudských vzťahov a zdrojov poskytovaných spoločnosťou“ (Žilová 2003, s. 19).

Mediácia

Medzi novšie oblasti sociálnej práce patrí mediácia, ako metóda riešenia sporov s pomocou sprostredkovateľa – mediátora. Mediačnú činnosť možno chápať ako sociálnu prácu, pretože v najvšeobecnejšom zmysle slova je poslaním sociálnej práce viesť dialóg medzi tým, čo chce spoločnosť vo svojich normách a ľuďmi, ktorí sú s týmito normami v konflikte, alebo sú nejakým konfliktom poškodení. Potom zmyslom takeého dialógu je nájdenie prijateľného riešenia pre spoločnosť i jednotlivca. (Porov. Ouředníčková 2000, s. 7).

Podľa Zákona NR SR č. 420/2004 Z. z. o mediácii je mediácia mimosúdna činnosť, pri ktorej osoby zúčastnené na mediácii pomocou mediátora riešia spor, ktorý vznikol z ich zmluvného vzťahu alebo iného právneho vzťahu.

Americký profesor práva a riaditeľ Centra pre výskum riešenia sporov Leonard L. Riskin (1997) uvádza, že „Mediácia je neformálny, štruktúrovaný proces riešenia

---

¹ JUDr. Mgr. Mária Sedláková, PhD., Odborná asistentka Katedry sociálnej práce, Filozofickej fakulty UPJŠ Košice, pravo@netkosice.sk

sporov. Sporným stranám pomáha v riešení ich situácie a dosiahnutí výslednej hodnoty nestranná tretia osoba – mediátor.“

Mediácia je spôsob, ako zvládnuť konflikt medzi ľuďmi tým, že sa vytvorí neutrálne prostredie, na ktorom sú sporné strany povzbudzované, aby našli obojstranne uspokojujúce riešenie svojho problému (Porov. Novotná, Schimmerlingová 1992).

Podľa Strieženca (1996, s. 112) „mediácia je sprostredkovanie, spôsob komunikácie, keď do nej vstupuje tretia strana, osoba, ktorá je výraznejšie zaangažovaná jednak na riadení formálnych otázok a tiež na riešení obsahových aspektov problému. Pôsobí ako katalyzátor vo vzťahu k dvom stranám... V sociálnej práci sa používa mediácia ako jeden z pokojných spôsobov riešení konfliktov“. Výhodou mediácie je jej rýchlosť, neformálnosť, finančná nenáročnosť, dôvernosť a možnosť pre strany prijať vlastné riešenie namiesto predloženia sporu na súd.

Základné princípy mediácie

Nestrannosť – chápaná z dvoch pohľadov. V zmysle nestrannosti mediátora, ktorý nemá mať predsudky a nemá byť zaujatý voči niektorej zo strán. A potom nestrannosť v zmysle vyvažovania, keď mediátor zabezpečuje, aby sa strany rovnakou mierou podieľali na procese riešenia svojho sporu, venuje obom stranám približne rovnaký čas a dáva im rovnako najavo svoje porozumenie.

Ďalším princípom mediácie je neutralita ako hodnotiaci postoj mediátora. Nepresadzuje svoj názor a riešenie, neposudzuje riešenie strán zo svojho pohľadu, ale dohliada, aby riešenie, na ktorom sa strany chcú dohodnúť bolo uskutočniteľné a prijateľné pre obe strany. Svojou neutralitou pomáha mediátor stranám nadobudnúť na problém a jeho riešenie vlastný a pritom realistický, prijateľný a spravodlivý názor.

Tretím princípom mediačného procesu je nezávislosť mediátora, to znamená, že so stranami, ktorým pomáha riešiť spor, má len profesionálne vzťah. Nie je zainteresovaný finančne, ani pozitívnym alebo negatívnym vzťahom k jednotlivých stranám. (Bednařík 2001).

Roly mediátora

Mediátor je odborník na efektívne vyjednávanie, ktorý pomáha stranám konfliktu dospieť k urovnaniu sporu a nájsť vzájomne prijateľné riešenie. Mediátor je školený odborník (právník, psychológ, sociálny pracovník, sociológ) so špecifickými zručnosťami a skúsenosťami, ktoré využíva na uľahčenie komunikácie medzi sporovými stranami. Nie je však posudzovateľom ani kritikom, neradí, nesúdi a nehľadá vinníka. Jeho úlohou je riadiť proces mediácie a pomôcť stranám sporu dospieť k riešeniu, uspokojujúcemu ich záujmy a potreby. (Porov. Riskin 1997).

Mediátor terapeut pomáha vyjadriť pocity, myšlienky a prania druhého. Prijímajúcim postojom a pochopením pocitov, myšlienok a názorov jednotlivých strán mediátor zabezpečuje dôveru účastníkov voči sebe počas mediačného stretnutia. Napätie medzi stranami zmierňuje preformulovaním obviňujúcich vyjadrení na vyjadrenia osobného prežívania strany v spore.

Mediátor učiteľ vysvetľuje fungovanie mediačného procesu, pravidiel, právnych princípov, opíše a zadefinuje pravidlá mediačného procesu, roly zúčastnených a pravidlá ich správania. Pomáha svojimi znalosťami. Informácie len opisuje, podáva a vysvetľuje. Zváženie a rozhodnutie necháva stranám.

Mediátor stratég racionálne analyzuje situácie a predvída dôsledky riešení. Pomocou otázok pomáha stranám uvažovať o napĺňaní záujmov vlastných i druhej strany. Overuje prijateľnosť predkladanej dohody z hľadiska možných prekážok.

Mediátor strážca pomáha stanoviť a udržiavať spravodlivé a vyvážené pravidlá. Ak strany chcú urobiť niečo v rozpore so zákonom, etikou alebo proti druhej osobe, musí ich mediátor na to upozorniť a prediskutovať to s nimi.

Mediátor detektív sa snaží skonkretizovať udalosti, ktoré viedli k vzniku konfliktu, zistiť záujmy strán a zadefinovať sporné body. Pomocou spresňujúcich otázok pomáha stranám uvedomiť si svoje konkrétne pozície, záujmy a pocity zviazané s konfliktom. Nesmie však vyšetrovať v zmysle hľadania vinníka konfliktu, čo by v stranách vzbudilo neistotu a nedôveru v pomoc mediátora, keďže by to pripomínalo súdne vyšetrovanie.

Mediátor inovátor predkladá tvorivé nápady riešenia problémov a nachádza obojstranne prijateľné riešenia. Tvorivými otázkami pomáha stranám prichádzať na nové nápady, nové pohľady na situáciu.

Mediátor hovorca jasne formuluje svoje myšlienky, zrozumiteľne preformulováva to, čo hovoria strany. Dosahuje to používaním komunikačných zručností – zrozumiteľným rozprávaním a logickým organizovaním viet, sebavedomím a presvedčivosťou vo verbálnej komunikácii. Prezentovaním zistených faktov a svojím pokojom od začiatku stretnutia do jeho konca, pozitívnym naladením, udržiavaním očného kontaktu a pozitívnymi gestami efektívne mení pozíciu strán z neochoty na prístupnosť k diskusii. (Honeyman 1990 in Bednařík 2001)

Kvalifikačné a osobnostné požiadavky na mediátora

V legislatíve Slovenskej republiky riešia postavenie mediátora a vykonávanie mediačnej služby tri právne normy, a to zákon o štátnej službe, zákon o probačných a mediačných úradníkoch a zákon o mediácii.

Okrem vysokoškolského vzdelania druhého stupňa v spoločenskovedných študijných odboroch absolvuje budúci mediátor odbornú prípravu, zameranú na výučbu z oblastí práva, interpersonálnej komunikácie, teórie konfliktov, psychologických aspektov riešenia konfliktov, sebapoznávania, asertivity, a i.

Mediačný úradník sa pri svojej práci musí riadiť zásadami, ktoré sú upravené v odporúčaní Rady Európy:

- dôstojnosť konania, t. j. že spôsob práce s klientmi musí byť v súlade so základnými ľudskými právami a slobodami, rešpektovať dôstojnosť a autonómiu klientov
- zákonnosť, t. j., že postup mediačného úradníka a mediácie musí byť v súlade s príslušnými právnymi predpismi
- primeranosť intervencie, t. j., že miera zásahu napr. v prípade trestného konania, nesmie prekročiť rozsah a obsah právoplatného rozhodnutia súdu alebo prokurátora.

Každý sociální pracovník, a teda aj mediátor, musí popri požiadavke kvalitnej odbornej prípravy byť predovšetkým zrelou osobnosťou, disponovať morálnym statusom, schopnosťou empatie, skvelými komunikačnými schopnosťami. V oblasti osobnostných predpokladov ide o disponovanie takými charakteristikami, ako je sociálna zrelosť, psychická odolnosť, trpezlivosť, láskavosť, empatia, objektivita, rozhodnosť a iné. (Žilová 2003).

Pre efektívny výkon mediácie je nutné, aby mediátor vedel analyzovať konflikt a chápať celkovú situáciu, vedel aktívne počúvať, zhromažďovať informácie prostredníctvom otvorených otázok, zdôrazňovať dôležité momenty bez nadradenosti, poskytovať spätnú väzbu, zaoberať sa emotívnymi otázkami a problematickými ľuďmi, analyzovať alternatívy, vytvárať viaceré možnosti a udržať pozornosť zúčastnených.

Záverom možno vyjadriť niekoľko presvedčení. Náročnosti práce mediátora je priamo úmerný výsledok, ktorý prináša spôsob riešenia konfliktov s jeho pomocou. Je potrebné túto mladú formu sociálnej práce rozvíjať, študovať, venovať jej pozornosť a uplatňovať ju.

Literatúra

ŽILOVÁ, A. 2003. *Kapitoly z teórie sociálnej práce (náuka o sociálnej práci)*, 2. vyd. Badín 2003, 107 s. ISBN 80-968932-0-3.

OUŘEDNÍČKOVÁ, L. 2000. Probační a mediační služba jako nově vznikající oblast sociální práce. In : Sociální politika, 2004, roč. 19, č. 4. Praha 1999. ISBN 80-238-4322-2.

RISKIN, L. L. – ARNOLD, T. – KEATING, J. M. 1997. *Mediace aneb jak řešit konflikty*. Praha 1997. ISBN 80-901710-6-0.

NOVOTNÁ, V. – SCHIMMERLINGOVÁ, V. 1992. *Sociální práce, její vývoj a metodické postupy*. Praha 1992. 128 s. ISBN 80-7066-483-5.

STRIEŽENEC, Š. 1996. *Slovník sociálního pracovníka*. Trnava : AD, 1996. 255 s. ISBN 80-967589-0-X.

BEDNAŘÍK, A. 2001. *Riešenie konfliktov, príručka pre pedagógov a pracovníkov s mládežou*. 1. vyd. Centrum prevencie a riešenia konfliktov, Partners for Democratic Change Slovakia, 2001. 201 s. ISBN 80-968095-4-7.

Možnosti „praktické filosofie“ v přístupech k fotbalovému násilí

Josef Kasal¹

Motto:

„Ti, kdo hledají zlato,
překopávají mnoho země
a nacházejí málo.“

Platón, zl. B 22

Anotace:

Fotbal, fotbalové diváctví a násilí v kontextu fotbalových zápasů, je součástí lidské společenské reality. Filosofie a etika, jako reakce na situaci člověka, mají dostatečný potenciál k tomu, aby se mohly vyjádřit i k fenoménu diváckého násilí.

V bohatém teoretickém zázemí filosofie lze nacházet inspirace k novým a neotřelým přístupům k fotbalovému násilí a jeho aktérům.

Úvod

Proč právě využít filosofie a etiky v možnosti nacházet nové zdroje analýz příčin fotbalového násilí a odpovědí jak s nimi nakládat. Filosofie dosud stojí stranou hlavních proudů snah nalézat nové inspirace k uchopení problému násilí ve společnosti i jeho specifických projevu na fotbalových stadionech.

Podle Patočky (1996, s. 372) „filosofie tkví ve schopnosti člověka pochopit celek skutečnosti; je to vytěžení naší možnosti pochopit celek skutečnosti.“ A pokračuje dále „filosofie je schopností patrně omezenou, ale přece schopností ovládnout celkově sebe i svět, a to ryze duševně.“ Srozumitelně a logicky vyargumentováno, avšak přeci jenom pro svět ultras a chuligánů možná nadnesené, nepatřičné, pro ně těžko srozumitelné. Přístup k fotbalovému násilí prostřednictvím filosofie je přístupem ze samé podstaty bytí člověka dnešní doby. Člověka, který, jako generace před ním, hledá své místo ve světě. Mladá generace oč je mladší, tím intenzivněji (a pro mnohé možná nepatřičněji) hledá toto místo prostřednictvím toho, co je jim sociální realitou nejenom nabízeno, ale přímo vnucováno. I dnes platí Ortegovy zamyšlení o hledání a poslání vyjádřené v eseji „Předvídání budoucnosti“ z knihy „Úkol naší doby“: „Tvrdíme-li, že každá generace má osobitou senzibilitu, že je organickým repertoárem vnitřních náklonností, chceme tím říci, že každá generace má svůj vlastní úkol, své historické poslání.“ (Gasset 1969, s.12)

Jaký je úkol mladých lidí, jaké jejich historické poslání těžko říci, leč vzletně řečeno ústy Džibránova Proroka, „neboť jejich duše přebývají v domově zítřka, který vy nemůžete navštívit dokonce ani ve svých snech.“ (Džibrán 1990, s. 20) Měli bychom však znát svůj úkol směrem k nim. Tímto úkolem je vychovávat emočně zralé a silné osobnosti na základě těch nejpřirozenějších a nejosvědčenějších výchovných postupů.

---

¹ PhDr. Josef Kasal, Univerzita Hradec Králové

Jsou zde tedy dvě strany přístupu k fotbalovému násilí. Je to přístup individuů samotných, která jsou vábena atmosférou fotbalových stadionů, a která zvláště v této realitě plují a na ní se podílejí. Je to pohled snažící se vlastně zodpovědět hlubší otázku po smyslu tohoto lidského konání. Je to strana problému, jež právě hodí se pro filosoficko-etické zkoumání.

Tím druhým přístupem je přístup z vně fanouškovských skupin, přístup společenský. Ten na první pohled se zdá být řešitelný sociologicky. Protože však ten vnější tlak – poměry společenské - vytvářejí živnou půdu (v našem případě) pro vnímání sportu a přístupů k němu, dostáváme se do situace, že tento přístup je vzájemně spojen, propojen a protkнут s individualitami, která z rozličných důvodů přitakávají tomuto způsobu života. Není zde tedy otázka po tom, zda uváděnému budou rozumět fotbalový fanoušci – násilníci. Důležité je přispět do diskursu o tomto jevu. I v tomto případě upřednostním, také v souladu s názvem stati, filosoficko-etický přístup „ve zvýšené odpovědnosti a toleranci při hledání pravdy a v zjištění, že není jediného paradigmatu pro intelektuální rekonstrukci skutečnosti. Pluralita jevů vyžaduje i pluralitu možných způsobů zkoumání a interpretace. V říši polarit není a nemůže být jediné cesty.“ (Kučerová 1996, s. 23)

Dobré a ne-dobré, kritéria výběru pro jedince i společnost

Probíráme-li se dějinami lidského myšlení neustále shledáváme jak jsou morálka a morální soudy relativní. „Co se jeví z hlediska jedné soustavy jako lidské a humánní, odsoudí druhá strana jako slabost, změkčilost, zbabělost. Co se jedněm jeví jako přirozené, odsoudí druzí jako hanebné.“ (Kučerová 1996, s. 83) A aby to nebylo tak jednoduché, zjistíme již při povrchnějším zkoumání, že v úsilí o překonání relativity v etice, je nutné najít pevný bod v chaosu hodnot. Najít měřítko, které by osmyslupňovalo životy jednotlivců a zároveň bylo v souladu se společenským směřováním. Tím měřítkem, pevným obeliskem, od kterého jsou poměřovány hodnoty a smysly života býval v naší civilizaci Bůh a vše co je s tímto pojmem spojeno. Zkušenost z minulého, návod pro přítomnost a optimistická směřování do budoucnosti. Tato nejvyšší entita povzbuzovala člověka v směřování k dosažení jistých vlastností, které byly označovány jako dobré. Byly to morální vlastnosti, pro něž již stálo zasvětit svůj život. A toto zjištění je možné, a bylo by i záhodné, zakomponovat do myšlenkového světa současného člověka. Tedy myslet o sobě a pro sebe, jako bychom mysleli o nejvyšší entitě. Lidskému životu nedává smysl jen zabezpečování základních a rozvinutých vesměs hmotných potřeb. Lidský život, má-li být lidsky žit, má mít v tomto bytí touhu po dosažení vnitřně pevného odhodlání, ve smyslu Patočkova výkladu, zvrátit „poměr jsoucího, resp. živo-bytí ve prospěch k bytí transcendentálnímu.“ (1996, s.24) Tedy člověk by měl mít snahu „přesahovat“ svůj zemský život, přesahovat jej v své vlastní autenticitě.

Mluvím-li o vlastnostech, pro které stojí zasvětit svůj život, tak takovou vlastností je ctnost. Vlastnost, jejíž podoba bývá současnému člověku zastřená, i proto, že zmizela z našeho slovníku a navíc zní archaicky tedy nepatříčně. Proč ctnost u fanoušků? Fanoušek není nic jiného, lidsky či společensky zvláštního. Polemické je, zda chuligánství je společenskou rolí. Chování nejviditelnější a nejkontroverznější skupiny fanoušků spíše připomíná společenskou pózu. Tedy stav, kdy vnější chování jeví prvky

samoúčelnosti a nemá jednotný a ani dlouhodobě jasný způsob a cíl své snahy. Toto chování je navíc podpořeno i snahou odlišit se. Zde se hodí Allportovo pravidlo, že „o skupinách, které se zdají jiné, si lidé myslí, že vypadají jinak.“ (Allport 2004, s. 157) Z vlastní zkušenosti z terénního výzkumu vím, jak si na této iluzi jinakosti fanoušci zakládají.

Tato jinakost bývá také, zvláště zkušenějšími fanoušky, vnímána jako určitá ctnost. Pro příklad uvádím zpověď asi čtyřicetiletého chuligána:

Není to nic jiného (fandění, pozn. autora) než vlastně obyčejná láska. Člověk se potřebuje propojit s někým, či něčím – co mu dává smysl. Jsem spojen s těmi, kteří mají stejný vztah úcty ke klubu, k městu v němž žiji. Vyvolává to pocit sounáležitosti, cítím, že to má smysl, protože je nás víc takových. Navíc k tomu přistupuje, že po těch letech je můj podíl na věci zřejmý. A pro mě to není oběť – je to stav. Jsem mezi lidmi, kteří si navzájem věří, na které je spolehnoutí. Je to zvláštní svět lidí, kteří cítí vypočítavost a zbabělost společnosti. V našem světě je na kamarády větší spoleh než na jiné.“ (Kasal 2006, s. 122)

Čím, jakým způsobem přístupu člověka vůči sobě sama i vůči objektivní realitě, je ctnost. Kučerová (1996, s.83) zrelativizovává ctnost na pozadí přístupů antické filosofie. „Ctnost je rozumnost, pravé vědění o dobru, říkali Sokrates a Platón; ctnost je nezávislost na vnějších věcech, soběstačnost, bezpotřebnost, hlásali kynikové; ctnost je sebeovládání, neochvějnost a statečnost, učili stoikové. Cílem života je rozkoš a slast, tvrdili hedonikové. Cílem lidského života je blaženost, příjemný život v kruhu dobrých přátel a v duševní činnosti, mínili epikurejci.“ Z uvedeného bychom mohli odvodit závěr, že většina uváděných charakteristik ctnosti je v chování fanoušků obsaženo. Protože však „chování nezávisí co do své hodnoty na hodnotách „preexistujících“ , nýbrž „hodnotné“ vzniká na podkladě chování, které transcendentuje od jsoucího k bytí“ (Patočka 1996, s. 206) je nutné provést analýzu pojmu ctnost v řeckém pojetí. Výsledkem analýzy může být právě rozhodnutí o tom do jaké míry chování subkulturních skupin fanoušků je v souladu s objektivně chápaným lidským bytím. Nebo také zda zde dochází k transcendenci od jsoucího k bytí. Výsledky tohoto zkoumání mohou napovědět jaké cesty použít ve snaze eliminovat násilí na stadionech.

K následujícímu rozboru pojmu ctnost je použita stať z publikace Z. Kratochvíla „*Výchova, zřejmost, vědomí*“ za použití v ní uvedeného výkladu F. Novotného (1995, s. 75-80) Autor stati uvádí, že cílem výchovy je zdatnost, ctnost a dobro. Tyto pojmy jsou v evropské tradici hluboce zakotveny, ale podobně silně je zakořeněno i povrchní zmoralizování těchto hodnot, doprovázené ideologizací, která se pak ve výchově projevuje jako indoktrinace. Takto, můžeme říci, je vnímána ctnost mezi fanoušky. Ctnost a dobro jsou tak podávány, lze říci jako ideologie, ve vazbě na projevy chování a vnitřní přesvědčení fanoušků o své pravdě. Slovo *areté* (dle Novotného) se často překládá českým slovem „zdatnost“, a ještě častěji, ale méně správně, slovem „ctnost“. Souvisí etymologicky se slovem *aristos*, tj. „dobrý“, a významem je to namnoze náhrada za substantivum, které bylo utvořeno od *agathos* tak, jako je v češtině slovo „dobrost“. Důležité je v rámci našeho výkladu, že řecké *areté* není pouze morální kategorií. Týká se celkové podoby lidského života a současně se týká i jednotlivých schopností a dovedností. Latináci překládají *areté* jako *virtus*, což původně znamená „mužnost“, „charakter“, „schopnost“. Latinská *virtus* se stejně jako řecká *areté* projevuje v boji, ať už ve válce nebo v životním zápase. Pro naše uvažování je tedy nutné na pojmu *areté* akcentovat především tyto vlastnosti:

- Schopnost osvědčit se v životním zápase a to v souvislosti se spravedlností.
- Usilování o dobro, *areté* jako vztažení k ideji dobra.
- *Areté* znamená, že vzdělání uvádí do mnoha znalostí a schopností, že směřuje k celistvosti člověka.

Tento rozbor lze uzavřít Platónovým upozorněním na to, že „idea dobra není jen tak jedna z idejí. Díky ideji dobra je to, že jsme-je bytí jsoucnosti. Díky ideji dobra lze myslet. Dobro není jsoucnost, nýbrž vyniká ještě nad jsoucnost důstojností a mocí.“ (Kratochvíl 1995, s.79)

Tázání se po dobru, po dobrém v lidské existenci neznámá tedy nic jiného a nic menšího než ptát se po smyslu vlastní existence. Dlouhodobé nenaplnění potřeby dobrého jednání vede k frustracím, ztrátě zřetelného cíle životního směřování. Tyto vnitřní pocity jsou potom zesilovány společenskou akcentací životního stylu zaměřeného na „teď a tady“. Změny ve vědomí lidí, v našem případě fanoušků, souvisí se změnami prekonceptů vytvořených během socializace.

Autenticita a subjektivita

Autentické žití jednotlivce je úzce spojeno s morálními kritérii, vlastně jako lidský život sám nemůže být ani myšlen mimo tuto kategorii. „Pro Jasperse neexistuje nějaký společný mravní kodex lidskosti; pro Jasperse morálka není bez zápasu, bez rozporů, bez tragiky. I ti, kdo mravně žijí podle zásad rozdílných, ba sporných, mohou ve svém lidsky a rozumově neřešitelném rozporu chtít posléze metafyzicky totéž.“ (Patočka 1996, s.218)

Násilné chování fotbalových fanoušků svádí ke zjednodušení zejména příčin tohoto chování. První pohled svádí k unáhleným soudům o nevychovanosti, nedostatku odpovědnosti a nedostatečném sociálním zázemí. Také trochu jako bychom se styděli, přebíráje podvědomě odpovědnost za vše co naše mládež dělá. Výše uvedené Jaspersovy myšlenky nás upozorňují na problematičnost vnějšího hodnocení chování lidských jedinců. I v chování části fanoušků je zřejmě kus tragiky hledání a zápasení o vlastní já. „Jedinec zápasí o svobodu uvědoměle řídit svůj život. Čím více svobody pro uskutečňování jeho možností se mu dostává, tím více odpovědnosti zároveň na sebe bere.“ (Kučerová 1996, s. 85)

Lidský jedinec, stejně jako fanoušek usiluje ve svém životě o autenticitu. K autentickému životu patří způsob zacházení s fenomény. S touto Husserlovskou myšlenkou pracuje dále Patočka (1999, s. 172, 173), který formuluje pojem duše jako to, *co je schopno pravdy*. Pravda se vyjevuje člověku v souvislosti s vnímáním toho, co se jeví, a to, co se jeví (řečeno zjednodušeně) je fenomén. Otázkou potom je, jak zachycovat fenomény, aby byly co nejlíže pravdě. A zde nachází východisko Husserl, který říká: „*chceme-li zachytit fenomén jako takový, pak nesmíme setrávat v tom způsobu zacházení s fenomény, který je náš běžný, nýbrž musíme úplně radikálně změnit celý svůj postoj.*“ Člověk si v průběhu socializace vytváří prekoncepty myšlení. Přichází-li do skupiny fanoušků nový adept, přichází tam již s hotovými představami. Tyto prekoncepty postupně novou zkušeností mohou vytvářet nové konfigurace tak dlouho, až mohou být nahrazeny novými koncepty myšlení. Toto je moment, kdy lze ovlivnit budoucí směřování nového fanouška. Německý model sociální práce je na tuto eventualitu připraven. Fanoušek se tak dostává do prostředí, které se může (díky práci

profesionálních sociálních pracovníků na stadionech) diametrálně odlišovat od obrazu prostředí, který má ve svém vědomí vytvořen blížkým okolím a médií. Zde může dojít k výše uvedenému „Husserlovskému obratu“ radikální změnou postoje.

Tento obrat je potom jedincem vnímán ne jako vmanipulování do nové názorové situace, ale jako posílení autenticity. Tylor (2001, s. 63) definuje autenticitu, „jako něco, co má svůj účel samo v sobě. Za svůj vznik vděčí ... určitému posunu centra těžiště morálních požadavků, které jsou na nás kladeny: věrnost sobě samému a celistvost sebe samého jsou stále více považovány nikoli za prostředky k dosažení nějakého nezávisle definovaného morálního jednání, nýbrž za něco, co má hodnotu kvůli sobě samému.“ A tak ve spojitosti s Jaspersovým výrokem v úvodu této části uzavíráme pomyslnou spojnicí mezi svobodným hledáním etických kritérií a jejich zvnitřněním posilujícím autenticitu takto hledajícího a nacházejícího jedince.

Závěr

Ve shodě s Tylor, který charakterizuje životní názory mladých lidí jako důsledek přijetí poněkud povrchního relativismu: každý má své vlastní „hodnoty“, o nichž nelze diskutovat (2001, s. 19), je možné konstatovat, že změna přístupů k fotbalovému fandění (a tím vlastně k násilí ve společnosti obecně) prostřednictvím „filosofické osvěty“ má před sebou ještě dlouhou a trnitou cestu s velmi nejasným cílem. Jediné, co lze říci jistě, že jakákoliv snaha o změny v myšlení lidí musí být vedena s respektem k tomu, že „každý má právo rozvinout svoji podobu života a opřít se přitom o svůj vlastní cit pro to, co je skutečně důležité nebo hodnotné. Lidé jsou vyzýváni, aby byli sami k sobě upřímní a usilovali o své vlastní sebeuskutečnění. Jeho obsah si však musí každý v poslední instanci určit sám.“ (Tylor 2001, s. 19)

To platí i pro radikálnější část fotbalových fanoušků. Společenské instituce zaměřené na výchovu, vzdělávání a sociální práci budou muset postupně měnit styly svého působení tak, aby dokázaly připravit podmínky pro introspekci členů nejenom této subkultury. Jenom vnitřní, chtěná změna v chování je změnou trvalou.

Literatura:

- Allport, G. W. *O povaze předsudků*. Praha: Prostor, 2004. ISBN 80-7260-125-3
Džibrán, CH. *Prorok*. Praha: Vyšehrad, 1990. ISBN 80-7021-122-9
Kasal, J. *Násilí na stadionech jako důsledek existenciální prázdnoty*. Sborník příspěvků z konference s mezinárodní účastí. Hradec Králové: Gaudeamus, 2006. ISBN 80-7041-044-2
Kratochvíl, Z. *Výchova, zřejmost, vědomí*. Praha: Herrmannšsynové, 1995.
Kučerová, S. *Člověk-Hodnoty-Výchova*. Prešov: Grafotlač, 1996. ISBN 80-85668-34-3
Patočka, J. *Péče o duši I*. Praha: Oikoymenh, 1996. ISBN 80-86005-24-0
Patočka, J. *Péče o duši II*. Praha: Oikoymenh. 1999. ISBN 80-86005-91-7

Etické dilemy sociálnej práce v prevencii futbalového chuligánstva

Peter Jusko¹

Abstrakt: Jedným zo sociálnych problémov, ktorý sprevádzajú našu spoločnosť v posledných desaťročiach je násilie v spoločnosti. Jedným z jeho prejavov je násilie na športoviskách. V našom príspevku sa budeme venovať futbalovému chuligánstvu a etickým dilemám, ktoré môžu vzniknúť v prípade jeho nerepresívneho riešenia prostredníctvom sociálnej práce a iných pomáhajúcich profesií. Pokúsime sa poukázať na tri etické dilemy, ktoré považujeme v tejto oblasti za ťažiskové, a to problematiku pomoci a kontroly v prevencii futbalového chuligánstva, autonómnosti sociálneho klienta v prevencii futbalového chuligánstva a profesijné riziká sociálnej práce v prevencii futbalového chuligánstva

Kľúčové slová: etika, sociálna práca, dilema, futbalové chuligánstvo, divácke násilie, prevencia, pomoc, kontrola, osobná autonómia, profesijné riziko

Úvod

Sociálna práca je podľa definície medzinárodnej federácie sociálnych pracovníkov z roku 1988 činnosť, ktorá predchádza alebo upravuje problémy jednotlivcov, skupín a komunít vznikajúce z konfliktov a potrieb jednotlivcov a spoločenských inštitúcií. V kontexte reflexie spoločenských procesov v ostatných dvadsiatich rokoch môžeme konštatovať, že sociálna práca by nemala reagovať len na rýchlo sa meniace sociálne situácie, nové podmienky saturácie sociálnych potrieb a nové determinanty sociálnych vzťahov. Jedným zo sociálnych problémov, ktorý sprevádza našu spoločnosť v tomto období je násilie v spoločnosti. Jedným z jeho prejavov je násilie na športoviskách. Problematike futbalového chuligánstva a jeho prevencie vo všeobecnej rovine sme sa venovali na viacerých konferenciách (Nitra, 2006, Hradec Králové 2007, Trnava 2008). V našom príspevku sa budeme venovať futbalovému chuligánstvu a etickým dilemám, ktoré môžu vzniknúť v prípade jeho nerepresívneho riešenia prostredníctvom sociálnej práce a iných pomáhajúcich profesií. Pri formulovaní etických dilem v prevencii futbalového chuligánstva vychádzame z priebežných skúsenosti z realizácie projektu VEGA 1/0593/09 „Divácke násilie a jeho sociálna prevencia“, z dokumentov, ktoré ovplyvňujú etiku sociálnej práce a z dokumentov, ktoré ovplyvňujú divácke násilie a možnosti jeho eliminácie.

Prínos realizácie predkladaného projektu VEGA „Divácke násilie a jeho sociálna prevencia“ je predovšetkým v objektívnej identifikácii existujúcich foriem diváckeho násillia a sprievodných sociálnopatologických javov, vo vytvorení sociálneho profilu páchatel'ov diváckeho násillia a v zistení názorov všetkých zainteresovaných subjektov

---

¹ doc.PaedDr. Peter Jusko, PhD., Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela, Katedra sociálnej práce, Ružová 13, Banská Bystrica, 974 11, Slovenská republika, Tel: 0042148/4364780, Email: jusko@pdf.umb.sk

na predmetnú problematiku diváckeho násilia a jeho sociálnej prevencie. Vo všetkých týchto oblastiach je možné nachádzať etické dilemy, ktoré ovplyvňujú riešenie diváckeho násilia prostredníctvom sociálnej práce a iných pomáhajúcich profesií.

K dokumentom, ktoré ovplyvňujú etiku sociálnej práce patrí najmä Medzinárodný etický kódex sociálnych pracovníkov prijatý Medzinárodnou federáciou sociálnych pracovníkov a Etický kódex sociálnych pracovníkov Slovenskej republiky, ale aj medzinárodné deklarácie a dohovory upravujúce problematiku ľudských práv, ako napr. Všeobecná deklarácia ľudských práv, Európska sociálna charta, či Dohovor o právach dieťaťa.

Divácke násilie a jeho sociálnu prevenciu ovplyvňujú viaceré legislatívne a koncepcné dokumenty. Vo všeobecnej rovine k nim patrí najmä trestný zákon a zákon o prevencii kriminality, v konkretizovanej podobe k nim patrí už v roku 1985 Radou Európy prijatý Európsky dohovor k diváckemu násiliu a nevhodnému správaniu sa pri športových stretnutiach a najmä pri futbalových zápasoch, či v roku 2008 v SR prijatý zákon o organizovaní verejných telovýchovných podujatí, športových podujatí a turistických podujatí, ktorý podrobne charakterizuje povinnosti organizátorov a usporiadateľov športových podujatí, povinnosti a zákazy účastníkov (divákov) športových podujatí a úlohy obce a policajného zboru v tejto oblasti.

V našom príspevku sa pokúsime poukázať na tri etické dilemy, ktoré považujeme v tejto oblasti za ťažiskové, a to problematiku pomoci a kontroly v prevencii futbalového chuligánstva, autonómnosti sociálneho klienta v prevencii futbalového chuligánstva a profesijné riziká sociálnej práce v prevencii futbalového chuligánstva. Uvedené etické dilemy charakterizujeme na tej úrovni všeobecnosti, aby boli aplikovateľné aj v iných oblastiach akou je sociálna prevencia diváckeho násilia.

1 Pomoc alebo kontrola v prevencii futbalového chuligánstva?

Problematika pomoci a kontroly bola kľúčovou témou IV. Hradeckých dní sociálnej práce v roku 2007 pod názvom „Sociální práce mezi pomocí a kontrolou“. Účastníci konferencie sa venovali problematike moci a autority sociálnych pracovníkov, ambivalenciám v sociálnej práci, pomoci a kontrole pri práci s cieľovými skupinami a sociálnymi systémami v kontexte pomoci a kontroly.

Človek, ktorý sa stal klientom sociálneho pracovníka v súvislosti s futbalovým chuligánstvom je vtiahnutý do riešenia profesijnej dilemy týkajúcej sa moci a autority sociálneho pracovníka. Problémy, ktoré vyplývajú z riešenia tejto dilemy je napr. možná diskriminácia klienta, osobnostné dificity sociálneho pracovníka, ktoré sa môžu prejaviť v komunikácii s klientom, či jednostrannosť v prijímaní riešení problému diváckeho násilia. Smerodajným pre nás je etické pravidlo, ktoré sociálnemu pracovníkovi odporúča chrániť dôstojnosť a ľudské práva jeho klientov.

Výraznou ambivalenciou v sociálnej práci vo vzťahu k futbalovému chuligánstvu je otázka: Je potrebné futbalové chuligánstvo riešiť nerepresívne? Naladenie laickej verejnosti smeruje k odpovedi nie, smerovanie odbornej akademickej a prakticky zameranej komunity sociálnych pracovníkov by malo prispieť k nachádzaniu práve týchto nerepresívnych možností. Patria k nim napr. fanprojekty, fanambasády, terénna sociálna práca a probačné a resocializačné programy.

Pri procese špecifikácie sociálnej práce na konkrétnu cieľovú skupinu dospejeme k viacerým etickým dilemám. Vo vzťahu k futbalovým chuligánom ide o problém, či futbalových chuligánov vôbec môžeme považovať za cieľovú skupinu sociálnej práce, ich označenie za rizikových klientov a z toho vyplývajúca možná následná stigmatizácia, či rozhodovanie o tom, aké metódy a techniky sociálnej práce je vhodné využiť v sociálnej prevencii diváckeho násilia.

Charakterizovať sociálne systémy v kontexte pomoci a kontroly vo vzťahu k futbalovému chuligánstvu a jeho prevencii predstavujú širokú škálu interpretačných možností. V logickej postupnosti môžeme uvažovať o sociálnom štáte a jeho inštitútoch, systéme sociálnej politiky a jej oblastiach, sociálnom zabezpečení a jeho subsytémoch, sociálnych službách, sociálnoprávnej ochrane a sociálnej kuratele až po charakteristiku etických dilem v konkrétnych zariadeniach napr. nízkoprahových.

2 Osobná autonómia sociálneho klienta v prevencii futbalového chuligánstva

Autonómnosť sociálneho klienta je významným filozoficko-sociologicko-psychologickým konceptom etiky sociálnej práce. Vo filozofii je koncept autonómie jedným z ústredných tém a je rozvíjaný spolu s konceptom slobody a rovnoprávnosti. Psychológovia sa sústreďujú na autonómiu ako kvalitu – akcentujú schopnosť autonómnej osobnosti odolávať sociálnym tlakom v myslení a správaní. V sociológii je otázka osobnej autonómie väčšinou riešená ruku v ruke s otázkou slobody individua v rámci všeobecného problému determinizmu a interdeterminizmu, zasahujúceho do teórie sociálneho správania, teórie socializácie a teórie moci. Môžeme zhrnúť, že autonómiu je možné považovať za relatívnu samostatnosť jednotlivcov vzhľadom k sociálnemu prostrediu, ich schopnosť, vôľu a možnosť viesť v danom prostredí život podľa vlastných pravidiel, rozhodovať o ňom a kontrolovať ho. (Sýkorová, 2007, s.74-75).

Futbalový chuligán a jeho osobná autonómia je z pohľadu riešenia diváckeho násilia témou až kontroverznou. Sociálny pracovník je povinný zachovávať autonómnosť svojho klienta. Chuligán porušujúci spoločenské normy, niekedy až prekračujúci zákon sa rozhoduje a koná autonómne, alebo ide o neautonómne správanie v dôsledku manipulácie, prítomnosti v dave apod.? Ak pripustíme, že koná autonómne a výsledkom jeho správania sú (aj) protiprávne činy, samotné dodržiavanie princípů zachovania autonómie klienta je etickou dilemou. Hľadáním odpovede na túto otázku je efektívna komunikácia klient – sociálny pracovník vo všetkých rovinách sociálnej prevencie, ktorá by objasnila motiváciu, etiologiu i konzekvencie rôznych spôsobov správania sa sociálneho klienta.

Futbalové chuligánstvo je realizované v organizovaných skupinách. Čo ak členovia danej skupiny majú protichodné záujmy? Má sociálny pracovník pracujúci napr. v nízkoprahových službách podporovať autonómiu tých členov skupiny, ktorí prejavujú pozitívny prístup k riešeniu problémov? Ak áno, existuje riziko, že podporou osobnej autonómie časti členov skupiny sociálny pracovník zvýrazní protichodnosť záujmov členov skupiny, a tým vytvorí priestor pre možný vznik sociálne problémových situácií. Hľadanie východiska z tejto zložitej situácie je v kvalifikovanom ovládaní sociálnych a psychologických charakteristík sociálnych

skupín zo strany sociálneho pracovníka a vo veku primeranej zodpovednosti sociálnych klientov za svoje správanie s podporou existujúcich sociálnych sietí, najmä rodiny.

3 Profesionálne riziká sociálnej práce v prevencii futbalového chuligánstva

Charakteristiku etických dilem v prevencii futbalového chuligánstva v tomto príspevku zavŕšime poukázaním na niektoré profesionálne riziká sociálnej práce v tejto oblasti. Prvé z nich je riziko nárokov na túto prácu vo vzťahu k možnostiam a schopnostiam sociálneho pracovníka, resp. pracovníka inej pomáhajúcej profesie. K nárokom na vykonávanie aktivít v tejto oblasti patria najmä vedomosti z dvoch kľúčových oblastí – sociálnej práce a diváckeho násillia, ovládanie metód a techník sociálnej práce a rešpektovanie profesionálnej etiky sociálnej práce. Pregraduálne i celoživotné vzdelávanie sociálnych pracovníkov považujeme za samozrejmosť, riziko vzniká ak to nie je samozrejmé pre sociálneho pracovníka v praxi. Riziko v oblasti ovládania metód a techník sociálnej práce spočíva v možných negatívnych dôsledkoch v prípade ich nesprávnej aplikácie. Rešpektovanie profesionálnej etiky sociálnej práce prináša pre sociálneho pracovníka viaceré riziká, napr. riziko zabezpečenia vlastného bezpečia sociálneho pracovníka v niektorých situáciách a riziká vyplývajúce pre klienta v prípade poskytnutia dôverných informácií.

Ďalším profesionálnym rizikom sociálnej práce v tejto oblasti je intencionálnosť profesionálnych kompetencií sociálneho pracovníka. Máme tým na mysli predovšetkým ich profiláciu s ohľadom na možný cieľ sociálnej práce, danú cieľovú skupinu, tj. v našom prípade futbalových chuligánov a na cieľový stav po skončení intervencie sociálneho pracovníka do daného problému. Z existujúcich profesionálnych kompetencií sociálnych pracovníkov (In: Levická, 2004, s.51-65) by sme v prevencii diváckeho násillia využili najmä schopnosť sebainštrumentalizácie, schopnosť komunikovať a kooperovať, schopnosť iniciovať klienta k spolupráci, podporovať klienta a viesť ho k samostatnosti a poskytovať klientovi sociálne služby. V prípade praktického uplatňovania týchto kompetencií predpokladáme viaceré profesionálne riziká spojené napr. s osobnou zaangažovanosťou sociálneho pracovníka, s rozdielnosťou vo využívaných prostriedkoch komunikácie medzi sociálnym pracovníkom a klientom, či v spolupráci s klientom.

Posledným profesionálnym rizikom pomáhajúcich profesií v prevencii futbalového chuligánstva, ktorým tento príspevok uzavrieme je riziko transcidiplinárnosti problematiky futbalového chuligánstva. Profesionálne pôsobenie v oblasti nerepresívnych postupov vo vzťahu k riešeniu diváckeho násillia je okrem sociálnych pracovníkov možné pre odborníkov z viacerých profesií, napr. sociálnych pedagógov, špeciálnych pedagógov, psychologov, sociológov apod. Ak je však veda o sociálnej práci založená len na transcidiplinárnosti, ak bude predstavovať len „destilát“ z referenčných disciplín, je o tento projekt zle postarané. Oprávnenosť novej disciplíny spočíva v tom, že si kladie vlastné otázky, z čoho vzniká nová sústava poznatkov (Göppner – Hämäläinen, 2008, s.45). Dodávame, že tento problém sa v celej svojej naliehavosti objavuje aj v sociálnej práci ako profesii.

Literatúra

- GÖPPNER, H.J. – HÄMÄLÄINEN, J.: Rozprava o vede o sociálnej práci. Bratislava: VŠZaSP, 2008.
- JANEBOVÁ, R. – KAPPL, M. – SMUTEK, M.: Sociální práce mezi pomocí a kontrolou. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008.
- JUSKO, P.: Sociálna práca s mládežou a sociálnopatologické javy. Banská Bystrica: PF UMB, 2009.
- JUSKO, P.: Prevencia futbalového chuligánstva ako predmet pozornosti sociálnej práce. In: Mládež a kriminalita. Zborník referátov z II. Medzinárodnej konferencie. Nitra: FSVaZ UKF, 2007. s.425-432.
- JUSKO, P.: Možnosti sociálnej práce v prevencii futbalového chuligánstva. In: SOCIALIA 2006. Sborník příspěvků. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007, s.422-428.
- LEVICKÁ, J.: Základy sociálnej práce. Trnava: FZaSP TU, 2004.
- SMOLÍK, J.: Fotbalové chuligánství. Brno: VNP, 2008.
- SÝKOROVÁ, D.: Autonomie ve stáří. Praha: SLON, 2007.
- TOKÁROVÁ, A. akol.: Sociálna práca. Prešov: FF PU, 2004.

Edukačný proces v podmienkach sociálne – znevýhodňovaného prostredia, zameraný na rómske etnikum

Katarína Vanková¹

Anotácia:

Vzdelávanie a výchova patria k základným atribútom rozvoja každej civilizovanej spoločnosti. Sociálna spravodlivosť vo vzdelávacej politike je tiež akýmsi ideálom v školstve. Každý štát potrebuje vzdelaných a múdrych ľudí, a čím ich je viac, tým štát vynaloží menšie náklady na živobytie, tých ktorí sú bez vzdelania, a ktorí si nevedia nájsť prácu, ktorá by im zabezpečila finančné prostriedky potrebné pre život.

Kľúčové slová: Edukácia. Sociálna spravodlivosť. Vzdelávacia politika. Rómske etnikum. Sociálne-znevýhodňované prostredie.

Právo na vzdelanie patrí medzi základné ľudské práva a porušovanie tohto práva je porušovaním samotných ľudských práv a slobôd – porušovaním sociálnej spravodlivosti. Vzdelávanie umožňuje uplatňovanie sociálnych, ekonomických a politických práv.

Vláda v každej krajine prijíma nové opatrenia, ako zlepšiť zdravotníctvo, školstvo, sociálnu sféru a iné oblasti.

Výchova a vzdelávanie majú strategický význam pre ďalší vývoj a fungovanie spoločnosti a pre budúcnosť Slovenska v spoločenstve európskych národov. Nástup informačnej spoločnosti a globalizácia ekonomiky vedú k novému vnímaniu vzdelávania a jeho úlohy v spoločnosti. Rozvoj technológií a premeny trhu práce vyžadujú celoživotné učenie sa. *Vzdelanie sa stáva kľúčom k životnému úspechu*, najlepšou investíciou do budúcnosti, účinnou prevenciou pred nezamestnanosťou, zločinnosťou, drogami a rôznymi patologickými prejavmi.

Neustále zmeny v oblasti výchovy a vzdelávania sa týkajú všetkých jej súčastí, teda regionálneho školstva, vysokého školstva, ako aj systému celoživotného vzdelávania, športu i mládeže. I v Charte základných práv v únii je spravodlivo uvedené:

Kapitola II: Sloboda, čl. II - 14: *Právo na vzdelanie*

- Každý má právo na vzdelanie a má prístup k odbornej príprave na zamestnanie a ďalšie vzdelávanie.
- Toto právo zahŕňa možnosť získať zdarma povinné vzdelanie.
- Rešpektuje sa sloboda zakladania vzdelávacích inštitúcií pri rešpektovaní demokratických princípov a právo rodičov zabezpečiť vzdelanie a vyučovanie svojich detí v súlade s ich náboženským, filozofickým a pedagogickým presvedčením, v súlade s vnútroštátnymi zákonmi, ktorými sa riadi výkon tejto slobody a práva.

---

¹ PhDr. Katarína Vanková, PhD., UKF – FSVaZ – ÚRŠ, Krasková č.1, 949 74 Nitra, e-mail: kvankova@ukf.sk

Sociálna spravodlivosť sa vzťahuje na všetkých občanov našej krajiny bez rozdielu, čo zaručuje aj Ústava Slovenskej republiky pod názvom: *Práva národnostných menšín a etnických skupín*, ktoré tvoria 4. oddiel Ústavy Slovenskej republiky. (Úrad vlády SR: *Ústava Slovenskej republiky*)

Príslušníci menšín majú právo na všestranný rozvoj, právo rozvíjať svoju kultúru, rozširovať a prijímať informácie v materinskom jazyku, združovať sa, zakladať vzdelávacie a kultúrne inštitúcie. Okrem práva na osvojenie si štátneho jazyka majú právo na vzdelanie v ich jazyku, na používanie svojho jazyka v úradnom styku, právo zúčastňovať sa na riešení vecí týkajúcich sa národnostných menšín alebo etnických skupín.

Ak je človek vzdelaný, vie si svoje práva vymáhať, domáhať sa sociálnej spravodlivosti, uplatňovať nároky slabšieho.

Vzdelaní ľudia posúvajú úroveň štátu stále dopredu, vyvíjajú nové technológie, nové postupy, metódy.

Slovenská republika participuje na projekte Svetovej banky a Inštitútu otvorenej spoločnosti Dekáda začleňovania rómskej populácie 2005 – 2015. V januári 2005 vláda schválila Národný akčný plán dekády. Identifikuje zámery v jej prioritných oblastiach (vzdelávanie, zdravie, zamestnanosť, bývanie) a ich finančné krytie. Osobitnú pozornosť Slovenská republika venovala i rómskej problematike počas svojho predsedníctva v Rade Európy – Európska konferencia o rómskej problematike.

V oblasti vzdelávania sa zameriava hlavne na:

- *Zabezpečenie prístupu k povinnému vzdelávaniu* (zavádzanie rómskych asistentov učiteľa do tried, zahrnutie rodičov do vzdelávania, bezplatné zabezpečenie učebníc...).
  - *Realizácia integrácie a desegregácie* (prehodnotenia metodiky testovania na prijatie do špeciálnej školy, antidiskriminačné opatrenia ...).
  - *Rozšírenie prístupu k predškolskému vzdelávaniu* (práca s rodičmi na podporu predškolskej dochádzky a podpora rodinám z nízkymi príjmami).
  - *Zvýšenie prístupu k stredoškolskému a nadstavbovému vzdelávaniu a vzdelávaniu dospelých* (dobrovoľnícke programy pre učiteľov, školiace a kariérne programy, pre tých čo ukončili predčasne školskú dochádzku, kurzy gramotnosti pre dospelých, poradenstvo pre vstup na strednú školu...).
- (Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity: Dekáda začleňovania rómskej populácie 2005-2015)

Ministerstvo školstva Slovenskej republiky, pripravilo Konceptie výchovy a vzdelávania národnostných menšín ako aj Konceptiu výchovy a vzdelávania rómskych detí a žiakov vrátane rozvoja stredoškolského a vysokoškolského vzdelávania. Hlavným cieľom koncepcií je vytváranie vhodných podmienok na rovnoprávne vzdelávanie všetkých občanov spoločnosti, vrátane všetkých príslušníkov národnostných menšín. Výchova a vzdelávanie národnostných menšín je zabezpečovaná v predškolských zariadeniach, základných školách, stredných školách, špeciálnych školách a školských zariadeniach s vyučovacím jazykom maďarskej, ukrajinskej, rusínskej a nemeckej národnostnej menšiny. Súčasne sa uskutočňuje výchova a vzdelávanie príslušníkov rómskej komunity a detí zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia v školách a školských zariadeniach. ***Sociálne znevýhodňujúce prostredie zapríčiňuje v nemalej miere sociálne vylúčenie.*** Koncept sociálneho vylúčenia má svoje korene v 70. rokoch Vo Francúzsku, kde bol prvýkrát použitý pre špecifickú

situáciu určitých skupín obyvateľov žijúcich na okraji spoločnosti, ktorí boli odrezaní od pracovných príležitostí a zároveň od záchranej siete štátnej sociálnej pomoci.

Existujú tri možné pohľady na sociálne vylúčenie:

- *redistribučné vylúčenie* - zdôrazňuje sociálne vplyvy, ktoré túto situáciu spôsobujú (nerovnosti v spoločnosti) a zameriava sa na osoby žijúce v chudobe.
- *etické vylúčenie* - zdôrazňuje kriminálne správanie a morálny úpadok celých sociálnych skupín či obyvateľov mestských štvrtí, ktoré sa ocitli v sociálnom vylúčení.
- *integračné vylúčenie* - sociálne vylúčenie je tu chápané ako totožné s vylúčením z trhu práce. (Metodicko-pedagogické centrum: Rozvojové vzdelávanie – sociálne vylúčenie. Prešov 2006)

Sociálne vylúčenie teda môžeme definovať ako proces, ktorým sú jednotlivci i celé skupiny osôb zbavované prístupu k zdrojom nevyhnutným pre zapojenie sa do sociálnych, ekonomických a politických aktivít spoločnosti ako celku. Proces sociálneho vylúčenia je primárne dôsledkom chudoby a nízkych príjmov, prispievajú k nemu však také ďalšie faktory ako je diskriminácia, nízke vzdelanie či zlé životné podmienky. Sociálne vylúčení sú odrezaní od inštitúcií a služieb, sociálnych sietí a vzdelávacích príležitostí.

Prejavom sociálneho vylúčenia je teda napríklad dlhodobá nezamestnanosť, závislosť na sociálnych dávkach, život v priestorovo vylúčených častiach obcí tzv. ghettách, nízka kvalifikácia, zlý zdravotný stav, dysfunkčných rodín či strata sebaúcty. Ako adaptácia na podmienky sociálneho vylúčenia sa často vytvárajú špecifické hodnoty a normy, medzi ktoré patrí napríklad dôraz na prítomnosť, neschopnosť plánovať do budúcnosti, pocity beznádeje a bezmocnosti či presvedčenia, že človek nemôže ovplyvniť vlastnú sociálnu situáciu.

Stav sociálneho vylúčenia spôsobuje aj v neposlednom rade sociálne znevýhodňujúce prostredie, v ktorom sa jednotliviec nachádza.

Sociálne znevýhodňujúce prostredie definujú Rosinský, R. – Klein, V.: „Sociálne znevýhodňujúce prostredie – prostredie, ktoré vzhľadom na sociálne a jazykové podmienky nedostatočne stimuluje rozvoj mentálnych, vôľových a emocionálnych vlastností jednotlivca, nepodporuje jeho efektívnu socializáciu a neposkytuje dostatok primeraných podnetov pre rozvoj osobnosti.

Sociálne znevýhodňujúce prostredie spôsobuje sociokultúrnu depriváciu, deformuje intelektuálny, mravný a citový rozvoj jedinca, ktorého z týchto dôvodov považujeme za osobu so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami.

Sociálne znevýhodňujúce prostredie – základná charakteristika (kritériá):

- rodina, v ktorej dieťa žije, naplní základné funkcie (ekonomickú, výchovnú, socializačnú a pod.),
- chudoba a hmotná núdza rodiny dieťaťa, resp. zákonných zástupcov dieťaťa (definovaná v zákone NR SR č. 599/2003 Z.z. o pomoci v hmotnej núdzi v znení neskorších predpisov),
- nedostatočné vzdelanie rodičov dieťaťa, resp. zákonných zástupcov dieťaťa (ak žiadny z nich nezískal ani vzdelanie poskytované základnou školou),
- nevyhovujúce bytové a hygienické podmienky, v ktorých dieťa vyrastá,
- vyučovací jazyk školy je iný ako jazyk, ktorým hovorí dieťa v domácom prostredí,
- segregované rómske komunity (napr. osady), v ktorých žije rodina dieťaťa,

➤ sociálna exklúzia komunity (napr. osady) alebo rodiny dieťaťa v rámci majoritnej spoločnosti.“ (Rosinský,R.,Klein,V., 2008)

Na tvorbe sociálne znevýhodňujúceho prostredia sa podieľajú viaceré faktory a to:

➤ *Historický faktor* – podmieňuje vznik sociálne znevýhodňujúceho prostredia v súvislosti s odlišným historickým vývojom v porovnaní s históriou majoritnej spoločnosti. Proces akulturácie a integrácie do majoritnej spoločnosti bol a je sprevádzaný separáciou a pestovaním obranných mechanizmov.

➤ *Rodinný faktor* – prejavuje sa v sociálne znevýhodňujúcom prostredí nedostatkom ekonomického potenciálu vyplývajúceho jednak z nízkej vzdelanostnej úrovne Rómov a z následného neuplatnenia sa na trhu práce, čím zároveň vzniká priestor pre rôzne asociálne tendencie.

➤ *Osobnostno-individuálny faktor* – do ktorého patria somatické, komunikatívne a kognitívne faktory prejavujúce sa najmä pri vstupe rómskych detí do školy.

➤ *Kultúrny faktor* – najmenej nepriaznivo vplýva na znevýhodňovanie sociálneho prostredia Rómov. Rómska kultúra, bohatá na hudobné, tanečné, literárne i výtvarné formy, poskytuje široký priestor na upevňovanie a rozvoj identity Rómov. A práve prostredníctvom nej je možné búrať hranice sociálne znevýhodňujúceho prostredia vlastnými silami Rómov, z pozície ich identity. (Vanková,K.,2006)

Sociálne vylúčenie najčastejšie poskytuje tieto sociokultúrne skupiny ľudí:

➤ rasy, farby pleti (aj keď sú rasistické teórie vedecky neudržateľné, farba pleti je stále príčinou spoločenskej nerovnosti, diskriminácie a útlaku);

➤ príslušnosti k socioekonomickej vrstve (elita - stredná trieda - nižšia trieda - "underclass", tzn. vrstvy vylúčené z účasti na živote spoločnosti);

➤ rodovej príslušnosti (muži - ženy);

➤ jazyka, národnej identity (napr. rómska menšina v českej časti Sliezska);

➤ sexuálnej orientácie (gayovia, lesbičky, bisexuáli);

➤ telesnej alebo duševnej handicapovanosti (vozíčkari, zrakovo alebo sluchovo postihnutí, duševne nemocní, mentálne handicapovaní...);

➤ príslušníci subkultúry (sprayeri, punkeri, "skejt'áci", skinheads, rastafariáni...).

Sociálnym vylúčením sú ohrození najmä títo ľudia: ľudia bez práce najmä dlhodobo nezamestnaní, slobodné mamičky s deťmi, taktiež aj týrané ženy, muži a aj deti, starší ľudia žijúci osamote, mnohohetné rodiny (ako napr. rómske rodiny najmä z rómskych osád), ľudia, ktorí sa nevedia prispôbiť novým technológiám, ľudia bez vzdelania nevynímajúc mladých jedincov, menej príležitostí v budúcnosti majú deti z detských domov, ohrození sú aj ľudia s postihnutím, ľudia závislí na dlhodobej starostlivosti, bezdomovci, emigranti, ľudia po výkone trestu odňatia slobody.

Ak hovoríme o sociálnom vylúčení, čiže sociálnej exklúzie ide o všeobecné a dlhodobé znevýhodnenie týkajúce sa vzdelania, zamestnania, bývania, alebo prísun finančných zdrojov, a taktiež absentujúci prístup k občianskym, politickým, sociálnym právam a ochrane.

Sprírodným javom sociálne vylúčených sa stávajú rôzne pocity ako pocit beznádeje, hanby, neistoty, vlastného zlyhania.

V odbornej literatúre sa najčastejšie spomínajú nasledovné podoby a mechanizmy sociálneho vylúčenia: (Mareš,P., 1999)

- *ekonomické vylúčenie* – znamená v konečnom dôsledku vylúčenie zo životného štandardu a životných šancí obvyklých v spoločnosti či v danej skupine,
- *kultúrne vylúčenie* - je odoprenie práva jedinca či skupiny participovať na kultúre spoločnosti a zdieľať jej kultúrny kapitál, vzdelanosť a kultúru,
- *symbolické vylúčenie* – sociálna a kultúrna identita sú do značnej miery identitami symbolickými. Členstvo v skupine je symbolicky potvrdzované či odmietané a skupina je symbolicky konštruovaná a pomocou symbolov potvrdzovaná. Symbolická exklúzia je spojená so stigmatizáciou jedincov i sociálnych skupín vnímaných ako odlišné, deviantné či cudzie,
- *priestorové vylúčenie* – koncentrácia vylúčených jednotlivcov a sociálnych skupín v určitých geografických priestoroch.

V decembri 2003 sa Slovenská republika zapojila do prípravy Spoločného memoranda o inklúzii. Memorandum bolo podpísané v Bruseli a Slovenská republika sa na medzinárodnej úrovni zapojila do boja proti chudobe a sociálnej exklúzii. Bol pripravený Národný akčný plán sociálnej inklúzie na roky 2004-2006 a tento dokument sa stal významnou výzvou v boji proti chudobe a exklúzii a na zabezpečenie sociálnej súdržnosti.

Džambazovič, R. - Jurásková, M. konštatujú, že sociálnej vylúčenie sa v súčasnosti chápe skôr ako dôsledok zlyhania spoločnosti, než ako zlyhanie jednotlivca. Najohrozenejšími sú jednotlivci, resp. skupiny osôb, ktoré majú oslabenú väzbu minimálne k jednej zo štyroch integračných úrovní, prostredníctvom ktorých sú integrované do spoločnosti: k demokracii a právu (podporujú občiansku integráciu), k trhu práce (podporujú ekonomickú integráciu), k sociálnemu štátu (podporuje sociálnu integráciu) a rodine spolu s komunitou (podporujú interpersonálnu integráciu). Vylúčenie z jednej integračnej zložky znamená súčasne vo väčšine prípadov vylúčenie z ďalších zložiek. (Džambazovič,R.-Jurásková,M. 2002)

Vylúčenie je totiž obojstranne nechcený proces, pretože okrem nerovnosti v možnosti uplatňovať všetky občianske, politické a sociálne práva, vedie aj k sociálnemu napätiu a z neho plynúcim sociálnym rizikám. Môže totiž hroziť kolaps sociálnej solidarity a súdržnosti, a preto je snaha o integrovanie vylúčených jednotlivcov či skupín nevyhnutná.

V roku 2005 Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny vypracovalo Akčný plán opatrení predchádzania a zmiernovania chudoby a sociálneho vylúčenia v podmienkach Slovenskej republiky na roky 2005 – 2006. Tento akčný plán rezortu dopĺňa Národný akčný plán sociálnej inklúzie na roky 2004-2006 o nové priority a ciele, ktoré sú zamerané na:

- rozvoj poznatkov o chudobe a sociálnom vylúčení a rozvoj kapacít,
- rozvoj opatrení na zmiernovanie chudoby a podporu sociálnej inklúzie,
- podporu aktivít zameraných na predchádzanie reprodukcie chudoby a sociálneho vylúčenia.

V roku 2005 vznikla na Slovensku Európska platforma sociálnej inklúzie pre riešenie problémov a pomoc ohrozeným skupinám ľudí.

Sociálna inklúzia znamená odstraňovanie prekážok začleňovania jednotlivcov a skupín, zároveň posilňovanie prvkov solidarity, reciprocity, spoluzodpovednosti a spoločného zdieľania, a je predpokladom a súčasťou sociálnej súdržnosti, ktorú chápeme ako proces. Otázky boja proti chudobe a sociálnemu vylúčeniu sa na Slovensku stávajú postupne súčasťou jazyka decíznej sféry. Koncept sociálneho

vylúčenia sa dostal do oficiálnych dokumentov v procese preberania agendy európskej sociálnej politiky. Na rozdiel od krajín západnej Európy, v ktorých akademická a výskumná sféra poskytovala východisko pre používanie konceptu sociálneho vylúčenia vo verejných politikách, je sociálne vylúčenie v našich podmienkach importovaným pojmom a konceptom. Koncept sociálneho vylúčenia poskytuje viacero výhod pri skúmaní sociálnej situácie obyvateľstva. Nehovorí len o nedostatku príjmu alebo materiálnych zdrojoch, jedná sa o mnohodomenzionálny jav. Koncept sociálneho vylúčenia umožňuje sledovať celý rad skutočností vplyvujúcich na vzťah jednotlivca, skupín k majoritnej spoločnosti.

Sociálne vylúčenie je procesom oslabovania sociálnych väzieb a rastúcej sociálnej izolácie. Vylúčenie má dynamický charakter aj preto, že sa vzťahuje tak k aktuálnej situácii jednotlivca (skupín), ako aj k jeho (ich) vyhladkam do budúcnosti. (Dzambazovic,R.-Gerbery,D.,2004)

Niektoré rodiny s deťmi, ktoré sú súčasťou celku Slovenskej republiky, a ktoré žijú v sociálne znevýhodňujúcom prostredí a súčasne sú sociálne vylúčení, nemajú rovnakú štartovaciu čiaru k vzdelávaniu, kultúre jednoducho k spoločenskému životu tak, ako ostatné deti.

Nedostatočné vzdelanie, zlý zdravotný stav, dlhodobá nezamestnanosť, fragmentarizovaná pracovná kariéra, účasť na trhu práce obmedzená na neformálny sektor a závislosť od sociálnych dávok – všetky tieto faktory prispievajú k tomu, že väčšina rómskych spoluobčanov žijúci v osadách patria k sociálne vylúčenej skupine obyvateľstva. (Hirman, K.- Horníková, Z., 2003)

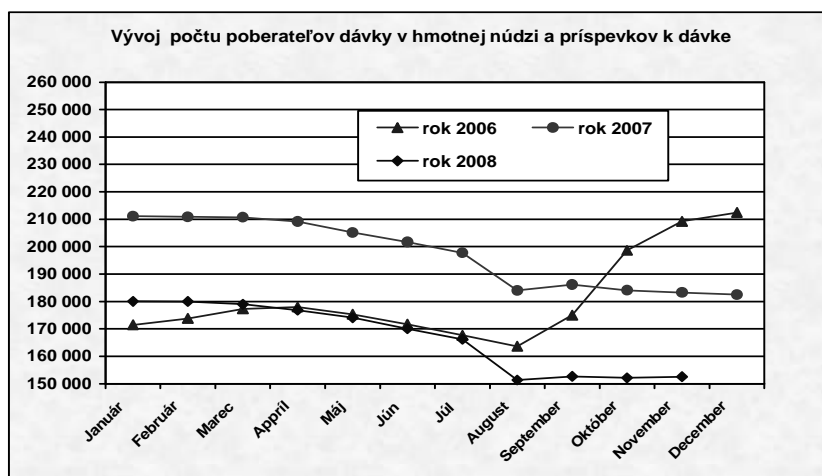
Sociálna starostlivosť a záchranná sociálna sieť sa stali jediným prostriedkom prežitia pre niektoré rómske komunity.

Ak príjem pre ľudí, a iné zdroje sú natoľko nedostatočné, že im neumožňujú dosiahnuť takú životnú úroveň, ktorá je akceptovateľná v spoločnosti, v ktorej žijú, ľudia pociťujú bezmocnosť, sú chudobní. Chudoba je sociálny stav, keď príjmy nepostačujú na pokrytie existenčného minima, človek sa dostáva stavu v hmotnej, sociálnej núdze.

V dôsledku chudoby môžu poznať mnohonásobné znevýhodnenie od nezamestnanosti, cez nízky príjem, zlé bývanie, nedostatočnú zdravotnú starostlivosť až po prekážky v prístupe k celoživotnému vzdelávaniu, kultúre, športu, či rekreácie. Sú často marginalizovaní a vylúčení z účasti na aktivitách (ekonomických, sociálnych, kultúrnych a vzdelávacích), ktoré sú bežné pre ostatných ľudí a ich prístup k základným právam môže byť ohrozený.

Zákon 562/2008 z 25. novembra 2008, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 599/2003 Z. z. o pomoci v hmotnej núdži upravuje právne vzťahy, a tak nemalej miere napomáha sociálne znevýhodneným uplatňovať sociálnu spravodlivosť. Tento zákon definuje hmotnú núdzu ako stav, keď príjem občana a fyzických osôb, ktoré sa s občanom spoločne posudzujú, nedosahuje životné minimum. Súčasne je stanovená podmienka, že posudzovaný občan a členovia jeho domácností nie sú schopní si zabezpečiť príjem vlastným pričinením. Keďže oproti predchádzajúcej právnej úprave v tejto oblasti sa zmenil okruh spoločne posudzovaných osôb, vo februári 2004 došlo k výraznému poklesu počtu poberateľov dávky, postupne sa zvyšoval a prudko vzrástol v poslednom štvrtroku 2006, kedy do systému pomoci v hmotnej núdži pribudli najmä dôchodcovia s nízkym dôchodkom. Ako vidíme v uvedenom grafe vývoj počtu

poberateľov dávky v hmotnej núdzi a príspevkov k dávke od posledného štvrt'roku 2006 klesá. (ZÁKON 562 z 25. novembra 2008, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 599/2003 Z. z. o pomoci v hmotnej núdzi)

Graf 5 Vývoj počtu poberateľov dávky v hmotnej núdzi a príspevkov k dávke

Zdroj: Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny

Účelom dávky je umožniť dôstojný život a poskytnúť finančnú pomoc tým, ktorí sú v hmotnej núdzi a nie sú schopní sa sami zabezpečiť. Podmienkou poskytovania dávky je ochota a pripravenosť participovať na svojom zabezpečení, ak je občan na to schopný fyzicky a psychicky. Vo väčšine štátov je podmienkou nároku pobytu občana na území štátu alebo príslušného regiónu, v niektorých sa dávka poskytuje každému, kto je v núdzi, aj cudzincom. Paradoxne však sumy dávok hmotnej pomoci sú podstatne nižšie ako sú sumy životného minima, čo v praxi znamená, že žiadny občan v hmotnej núdzi nedosiahne príjem na úrovni životného minima a je už zo zákona odkázaný žiť v hmotnej núdzi.

Vymedzenie hmotnej núdzi sumou životného minima malo zmysel v roku 1998, keď bola prijatá legislatíva vymedzujúca hmotnú núdzu a presné pravidlá poskytovania dávok pre osoby v hmotnej núdzi zákona č. 195/1998 Z. z. o sociálnej pomoci, po doplnení zákonom 448/2008, ktorý nadobudol platnosť 1. januára 2009. V tom čase definovaná hmotná núdza bol stav, keď príjem občana nedosahoval životné minimum ustanovené osobitným predpisom, a poskytovaná dávka sociálnej pomoci bola určená sumou zákonom stanoveného životného minima. Od poskytovania dávok vo výške životného minima sa ustúpilo po kritike slovenskej sociálnej politiky expertmi OECD v roku 2002 odvtedy boli dávky sociálnej pomoci (po prijatí zákona č. 599/2003 Z. z. nazvané v hmotnej núdzi) niekoľkokrát znížené.

Do roku 2004 boli dávky sociálnej pomoci znížené so zdôvodnením, že demotivujú ich poberateľov skutočne si hľadať zamestnanie. Ako je vidieť v uvedenej tabuľke každým rokom boli predmetné dávky zvýšené, ale ani tak nedosiahli zatiaľ hodnotu, ktorú mali k 1.1.2002. Z toho vyplýva že, exekutívna a zákonodarná moc má plne v rukách určovať výšky dávok pre občanov a obyvateľov Slovenskej republiky, ktorí nie sú sami schopní zabezpečiť si nevyhnutne potrebný príjem pre ľudský dôstojný život.

Tab. 1 Porovnanie dávok v hmotnej núdze pre jednotlivcov a rodiny od roku 2002.

Počet osôb	Stav k						
	01/2002	01/2003	09/2004	09/2005	09/2006	09/2007	09/2008
1 dospelá bez detí	115,85 €	50,79 €	48,13 €	51,78 €	54,44 €	55,77 €	58,42 €
2 rodičia a 2 deti	301,73 €	120,49 €	120,49 €	122,82 €	129,12 €	132,78 €	150,04 €
1 rodič a 1 dieťa	168,29 €	81,33 €	81,33 €	82,98 €	87,30 €	92,94 €	109,54 €

Zdroj: Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny

V zmysle Odporúčania Rady EÚ o spoločných kritériách týkajúcich sa dostatočných zdrojov o sociálnej pomoci v systémoch sociálnej ochrany č. 92/441/EHS z 24.6.1992, sa členským štátom, odporúča uznať základné právo osoby na dostatočné zdroje a sociálnu pomoc zabezpečujúcu ľudský dôstojný život a prispôbovať tomu svoje systémy sociálnej ochrany. Pričom toto právo má sprevádzať taká politika štátu, ktorá sa na vnútroštátnej úrovni považuje za potrebnú pre ekonomickú a sociálnu integráciu tých, ktorých sa to týka, ako to ustanovuje rezolúcia Rady EÚ a ministrov sociálnych vecí EÚ o boji proti sociálnemu vylúčeniu, prijatá na zasadnutí Rady 29. 9. 1989. Ďalej sa odporúča pevne určiť výšku zdrojov považovaných za dostatočné na pokrytie základných potrieb pri rešpektovaní ľudskej dôstojnosti, zohľadňujúc životnú úroveň a úroveň cien pri rôznych typoch a veľkostiach domácností, prispôbovať alebo dopĺňať ich výšku na uspokojovanie konkrétnych potrieb, stanoviť ich výšku s odvolaním sa na príslušné ukazovatele napr. štatistické údaje o priemernom disponibilnom príjme v danom štáte, o spotrebe domácností, o zákonnej minimálnej mzde alebo úrovni cien. Odporúčanie Rady odporúča tiež poskytovať diferencovanú finančnú pomoc ľuďom, ktorých zdroje sú nižšie ako stanovené sumy, aby sa dostali na ich úroveň. (Šebová, M., 2004)

Pri riešení hmotnej núdze je dôležité klásť dôraz na individuálny prístup ku každému klientovi, ktorý mu má pomôcť prekonať záťažovú finančnú situáciu.

Finančná podpora vo forme v hmotných dávkach často nepokrýva ani tie najzákladnejšie životné potreby v mnohých rodinách, pri strate zamestnania obidvoch rodičov, hlavne ak sa jedná o dlhodobú nezamestnanosť. Takéto rodiny sa dostávajú na prah chudoby, najčastejšie a najpočetnejšie sú to však rómske rodiny.

Chudoba medzi Rómami úzko súvisí so štyrmi základnými faktormi: ekonomickými podmienkami v regióne, veľkosťou a koncentráciou rómskeho obyvateľstva v osade, podielom Rómov v osade a stupňom geografickej integrácie alebo naopak segregácie osady a s jej vzdialenosťou od najbližšieho mesta alebo dediny.

Rómske dieťa, tak ako aj každé dieťa kdekoľvek na svete potrebuje cítiť, že je v rodine prijímané, milované a dostane adekvátne vzdelanie. Z histórie Rómov je známe, že tradičná rómska rodina prijímala dieťa ako dar, bolo pre rodičov požehnaním a žena, ktorá nemala viac detí, bola rómskou komunitou považovaná za menejcennú.

Pre zdravý vývin dieťaťa je však dôležitá aj možnosť jeho presadenia sa v rodine, získanie záujmu zo strany rodičov a súrodencov, možnosť rozhodovať a niest zodpovednosť za svoje správanie, schopnosť ovládať a regulovať svoje potreby a žiadosti. Dieťa vyžaduje pozornosť, ktorá mu dáva pocit výnimočnosti. Zároveň sa potrebuje však primerane socializovať do spoločnosti, v ktorej žije jeho komunita a osvojiť si kultúrne vzorce, ktoré v nej fungujú. (Hvozdovič, L. - kol.)

Jednou z najdôležitejších oblastí, ktorá si zasluhuje pozornosť je výchova a vzdelávanie Rómov. Dôležitá je preto, lebo edukácia je podmienkou rozvoja každého ľudského spoločenstva, ale aj nevyhnutnou potrebou osobnostného rastu človeka pripravujúceho sa na svoj vlastný život a na začlenenie sa do spoločnosti. O to viac to platí pre Rómov, lebo väčšina z nich význam vzdelania pre svoj život podceňuje. Neuvedomuje si, že výchova a vzdelávanie je jedinou cestou, ako sa dostať nielen z materiálneho, ale aj duchovného nedostatku.

Záver

Záverom chceme upriamiť pozornosť na to, že rovnosť ľudí je ideálom, ku ktorému sa v súčasnosti hlásia všetky civilizované a demokratické krajiny sveta a tiež spoločenstvá všetkých civilizovaných a demokratických štátov.

Na základe sociálnej spravodlivosti dodržiavať práva všetkých detí bez rozdielu, na základe odporúčania výborov zaoberajúcich sa touto problematikou. V záverečných odporúčaní Výboru pre práva dieťaťa k prvej správe Slovenska sa konštatuje, že napriek pokračujúcim snahám štátu, deti patriace k rómskej menšine a tiež deti so sociálne znevýhodňovaného prostredia zažívajú diskrimináciu vzhľadom na niekoľko ustanovení Dohovoru, predovšetkým s ohľadom na najvyššie dosiahnuteľnú úroveň zdravotného stavu, právo na zodpovedajúcu životnú úroveň, právo na vzdelanie. Výbor v tejto súvislosti požadoval, aby všetkým deťom, teda aj rómskym, boli priznané bez diskriminácie práva z Dohovoru, a zároveň požadoval aj informácie o pokroku v ďalších správach. V tretej správe o Slovensku, Európska komisia proti rasizmu a intolerancii sa okrem iného konštatuje, že rómska menšina je vo väčšine oblastí života naďalej vážne znevýhodňovaná, najmä pokiaľ ide o bývanie, zamestnanie a vzdelanie. Naším cieľom je poukázať na to, ako veľmi je dôležité a potrebné v našej spoločnosti vzdelávanie a výchova detí, mládeže ale aj samotných dospelých ľudí, ako aj zástupcov neplnoletých detí, aby si vedeli uplatňovať svoje práva a práva svojich detí, ktoré sú diskriminované, a aby sa vedeli správne odvolať na kompetentné úrady a ľudí, ktorí im pomôžu naprávať krivdy, neprávosti a zaručiť tak sociálnu spravodlivosť vo všetkých smeroch života.

Ďalej chceme upozorniť na možnosti eliminácie bezprávia vo školskom systéme v našej spoločnosti pomocou antidiskriminačného zákona v procese vzdelávania detí zo sociálne znevýhodňovaného prostredia, medzi ktoré patria najmä rómske deti na Slovensku a tiež oboznámiť ich aj s možnosťou ako sa brániť voči diskriminácii v školstve.

Tiež chceme poukázať na dôležitosť vzdelávanie učiteľov, ktorí pracujú s rómskymi deťmi s cieľom prehĺbovať poznanie kultúrnych špecifik rómskych detí, zlepšiť porozumenie sociálne ekonomických podmienok ich života, a tým i zvyšovať citlivosť voči prejavom intolerancie či nerovnakému zaobchádzaniu.

Dôležitosť prikladáme aj na podporu vzdelávanie zdravotných, sociálnych pracovníkov, ktorí pracujú v regiónoch s vyššou koncentráciou Rómov v oblasti ľudských práv a slobôd, v plnej miere využívať a uplatňovať v praxi antidiskriminačný zákon.

Použitá literatúra:

DŽAMBAZOVIČ, R – GERBERY, D.: *Chudoba a sociálna exklúzia/inklúzia. Chudoba a sociálne vylúčenie v kontexte krajín EÚ a SR. Skupiny najviac ohrozené exklúziou a námety na riešenie/prevenciu. Záverečná správa z prvej etapy riešenia výskumnej úlohy.* Bratislava: Stredisko pre štúdiu práce a rodiny.

<http://www.sspr.gov.sk/texty/File/pdf/2004/rodina/Chudoba.pdf> (09–11-08)

DŽAMBAZOVIČ, R. – JURÁSKOVÁ, M.: Sociálne vylúčenie Rómov na Slovensku. In: Vašeška, M. (edit.): *Čačipen pal o Roma.* Bratislava: IVO, 2002.

FREDRICKSON G. M. – *Rasizmus - stručná história.* Praha: J. BUCHAL BB/art., 2003.

HIRMAN, K. – HORNÍKOVÁ, Z.: *Chudoba Rómov a Nerómov je iná.* Bratislava: TREND Holding, s.r.o., 2003. <http://ekonomika.etrend.sk/ekonomika-slovensko/chudoba-romov-a-neromov-je-ina.html> (25-06-07)

HVOZDOVIČ, L. et.al.: *Správa o výsledkoch prieskumu o postavení dieťaťa a žiaka zo sociálne znevýhodneného prostredia v školskom systéme v Slovenskej republike.* Prešov: Metodicko-pedagogické centrum v Prešove, 2006.

MAREŠ, P.: *Sociologie nerovnosti a chudoby.* Praha: SLON, 1999.

Metodicko-pedagogické centrum: *Rozvojové vzdelávanie – sociálne vylúčenie.* Prešov 2006.

<http://www.rozvojovjevzdelavanie.sk/pojmy/socialne-vylucenie.html> (18-08-08)

ROSINSKÝ, R. - KLEIN, V.: Sociálne znevýhodňujúce prostredie a edukácia. In: *Pedagogická revue.* Roč.59, č. 5., Štátny pedagogický ústav, 2008.

ŠBOVÁ, M.: *Otázky merania chudoby.* Bratislava: Friedrich Ebert Stiftung e.V., 2004.

VANKOVÁ, K.: Analýza sociálne znevýhodneného prostredia, jeho eliminácia a problém identity Rómov. In: Rosinský, R. (ed.): *Zvyšovanie úrovne socializácie rómskeho etnika prostredníctvom systémov vzdelávania sociálnych a misijných pracovníkov a asistentov učiteľa.* Nitra. UKF v Nitre, FSVaZ, 2006.

Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity: *Dekáda začleňovania rómskej populácie 2005-2015.* Medzinárodný riadiaci výbor v Budapešti.

<http://euro.gov.sk/1804/dekada-zaclenovania-romskej-populacie-2005-%E2%80%93-2015.php> (07–11-07)

Ústava Slovenskej republiky. 460/1992 Z.z. ako vyplýva zo zmien a doplnení vykonaných ústavným zákonom č. 244/1998 Z. z., ústavným zákonom č. 9/1999 Z. z., ústavným zákonom č. 90/2001 Z. z., ústavným zákonom č. 140/2004 Z. z. a ústavným zákonom č. 323/2004 Z. z.

<http://www.government.gov.sk/8576/ustava-slovenskej-republiky.php?menu=1280> (27–10-08)

ZÁKON č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky udeľuje akreditáciu, - na vzdelávací program v oblasti sociálnych služieb zameraný na vykonávanie vybraných pracovných činností a na ďalšie vzdelávanie zamestnancov vykonávajúcich pracovné činnosti v oblasti sociálnych služieb, - na odbornú činnosť (sociálna rehabilitácia a špecializované sociálne poradenstvo),povolenie na vykonávanie sociálnej prevencie a poskytovanie sociálneho poradenstva podľa zákona č. 195/1998 Z.z. o sociálnej pomoci

ZÁKON 562 z 25. novembra 2008, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 599/2003 Z. z. o pomoci v hmotnej núdzi a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov a ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

Sluší se říci, že...(pohled studentů pomáhajících profesí na míru a obsah pomoci)

Kateřina Soudná¹

Abstract

The report deals with enquiries and the ability to ask questions in postmodern society. The capacity to doubt is very important for our orientation in our life especially in this post- modern time and in an area of social work too. We compared attitudes of students of social sciences to three fields:

- saving new born low weight children
- school integration of children with special educational needs
- support of disabled sportswomen/ men

We were interested not only in results but also in a process how the decision had been made.

Úvod

Každá historická doba s sebou přináší výrazný vliv na základní etické otázky – tedy na to, co je považováno za dobré a co za zlé – „etické zásady chování, jak v individuálním vývoji od narození do stáří, tak mezi společenstvími a kulturami, se liší v tom, jaké společné hodnoty preferují a sdílí“. (Poněšický, 2006, s.69). Počátek vnímání dichotomie dobra a zla Komárek (2008) spojuje s vydělením života člověka z přírodního běhu, tedy s dobou, kdy reálně začala růst lidská identita. Rané etické normy bylo nutné pracně budovat, člověk se „děl“. Např. raný judaismus je typický rozporem mezi téměř taxativním vymezením žádoucích a nežádoucích činů a tím, jaké chování jedinců je popisováno ve starozákonních příbězích. Z tohoto faktu vychází Komárek když tvrdí, že v pozdějších dobách ne náhodou se etikou zabývaly zejména školy, které pěstovaly matematiku a logiku . Dnešní, postmoderní doba vstupuje do vnímání základních etických otázek jinak.

Etika v postmoderním světě

Postmoderní pohled na poznání s sebou přináší posun ve vnímání toho, co etické je a co není. Grenz (1997) uvádí několik základních stanovisek typických pro postmoderní dobu. Odmítnutí myšlenky nevyhnutelného pokroku a víry v technicko-vědecké řešení problémů. Dalším momentem podle Grenze je vědomí křehkosti života na zemi ve všech jeho podobách. Model člověka jako vládce přírody je nahrazen modelem lidstva jako součásti jednoho velkého živého organismu Země. Stejně tak doba postmodernismu opouští myšlenku rozumu jako zdroje nejvyššího a nejpravdivějšího obrazu skutečnosti. Z tohoto momentu vychází koncept tzv. třetí kultury (Koukolík,

---

¹ PhDr. Kateřina Soudná, Univerzita Hradec Králové

2004), tedy tendence k celostnímu pohledu na člověka, který je vnímán jako psychosomatická, popř. psychobiologická bytost s velmi těsnými vztahy obou složek. V oblasti psychické je kladen důraz na rovnocenné vnímání složky rozumové, citové a konativní (Štampach, 2000). V kontextu společenském je pohled na jedince a společnost, ve kterém je člověk vnímán ne jako součástka v soukolí, ale především dynamicky, v procesech, které ve společenství probíhají. Univerzalita v pohledu na svět byla nahrazena pohledem systémovým. Právě velmi těsné spojení s tím, co člověka přesahuje a čeho je součástí, výrazně ovlivňuje i naše chápání skutečnosti, pravdy a také naše představy o tom, co je dobré a zlé. Pohledem, který je charakteristický svým relativismem a pluralismem ve vnímání skutečnosti, pravdy, dobra a zla.

Postmoderní sociální pracovník

Pokud se zamýšlíme nad sociální oblastí, i v době relativismu a pluralismu existují základní, obecná etická poselství, vyjádřená především lékařským *noli nocere* – neškodit druhým, které je pak následně rozvinuto v etických kodexech sociálního pracovníka. Propojení systému individuálních potřeb klienta a určitého strukturovaného rámce obecného etického rázu, vyjadřují i standardy kvality sociální péče.

Přesto současná relativita a pluralita pohledu na společnost klade na sociálního pracovníka popř. na pracovníka v sociálních službách velké nároky. Základem schopnosti nahlédnout situaci v širším kontextu, z jiné strany, z jiného úhlu pohledu je schopnost klást otázky (Matoušek, 2007). Lze konstatovat, že schopnost položit dobrou otázku je základem dobré sociální práce. Nejedná se pouze o otázky v rámci dialogu s klientem, jeho rodinou, jde i o schopnost klást si otázky vnitřní, otázky směřující k sobě samému. To, co vidíme, zažíváme v současném světě, v praxi, jsou určité fenomény, obrazy, realita, výroky. V přeneseném slova smyslu odpovědi. Z filozofického hlediska má každá odpověď svou otázku. Je proto možné na základě odpovědí, které poznáme v realitě, dojít k otázkám, na které odpovídají. „Nestačí jen popis projevů postmoderny, potřebujeme jí rozumět, nikoli jen o ní vědět. Rozumět znamená pochopit postmodernu jako odpověď a hledat otázky, které tuto odpověď vyvolaly, a to nejde deskripcí, zde je potřebí myslet.“ (Hogenová in Poněšický, 2006, s. 204). Podle Hogenové - dojít k otázkám, na které známe odpověď nám pomůže „prodlévat v nejistotě“ dnešního světa. Ve chvíli, kdy si otázky definujeme, nám mohou pomoci uvidět proces pomáhání lépe a své postavení v něm daleko zřetelněji. Je jasné, že na tento typ otázek není jednoznačná, správná odpověď, jejich nesporná kvalita je v tom, že jsme si je položili.

Vycházejí z filosofie hinduismu, můžeme v procesu myšlení rozeznat tři základní kvality: nevědomost, pochybnost a osvícení, tedy moment, kdy se nám „rozsvítí“. Avšak pouze kvalita prostřední, tedy pochybnost, aktivizuje naše myšlení, uvádí jej do pohybu, udržuje nás aktivními, myslícími bytostmi. Proto určitá míra vyváženosti mezi zkušenostmi, v přeneseném slova smyslu minulým osvícením a pochybností je nezbytným předpokladem vyvarování se nevědomosti. K tomu přispívá i schopnost klást si otázky, na které známe odpověď. Schopnost pochybovat, klást si vnitřní otázky je jednou z důležitých kompetencí postmoderního člověka, tedy i sociálního pracovníka dneška.

Práce s otázkami při vzdělávání budoucích sociálních pracovníků

Každý učitel si pokládá otázku nakolik to, co svým studentům předává, oni upotřebí v praxi. Je to konkrétní informace či osvojený způsob myšlení, uvažování či určitý koncept náhledu na danou problematiku či na celou společnost? Vzhledem k výše uvedenému, je patrné, že součástí vzdělávání budoucích pracovníků v sociální oblasti by mělo být nejen budování kompetence vést dialog, schopnost dobře se ptát druhých, používat techniky aktivního naslouchání atd., ale i vědomé vedení studentů k schopnosti si pokládat vnitřní otázky související s jejich profesí. Pro otevření cesty ke kompetenci klást si tento typ otázek na základě odpovědí může posloužit fenomenologická metoda, učit studenta „přesně vidět a myslet“ (Patočka, 1995, s.11) vycházející z pozorovatelných popsatečných jevů a jejich následné analýzy. Právě tento způsob výuky splňuje kritéria daná Hogenovou – tedy „dojít k otázkám, na které známe odpověď“.

Z těchto předpokladů jsme vycházeli i v případě naší práce. Zajímalo nás, na kolik pochybnost a vnitřní otázky budou hrát roli v procesu řešení nastolených aktuálních etických otázek současnosti.

Popis vzorku

Pracovali jsem se dvěma skupinami studentů sociálních oborů – s 57 studenty 1. ročníku denního studia pedagogické fakulty, obor sociální pedagogika a s 57 studenty kombinovaného studia oboru výchova a vzdělávání postižených. na FTVS. Tyto dvě skupiny jsme zvolili vzhledem k příbuznosti oborů, které připravují na pomáhající profese.

Popis práce

S oběma skupinami jsme prošli semestrální výukou psychologických předmětů vedenou především fenomenologicky a v závěru semestru jsme všem 114 studentům zadali k písemnému zpracování témata týkající se oblasti péče o lidi se specifickými potřebami, na které je ve společnosti a i v oblasti pomáhajících profesích zdánlivě jasná, kladná, odpověď:

Záchrana dětí s porodní hmotností pod 600 gramů.

Integrace těžce postiženého dítěte do běžné školy.

Podpora vrcholového sportu tělesně postižených sportovců.

Studenti se měli formou krátké úvahy zamyslet nad každým jevem z hlediska pro a proti a pod svou písemnou úvahu ke každé z otázek připojit svůj názor vyjádřený procenty (dále procentuální preference).

Cíl sledování

Naším předpokladem bylo, že všechny tři fenomény – z hlediska hodnot dnešní společnosti- jsou jednoznačně pozitivně přijímány, tedy očekává se jednoznačná pozitivní odpověď. Dalším předpokladem bylo, že všechny tři oblasti těsně souvisí s procesem pomáhání, ve kterém se naši studenti budou v praxi pohybovat (práce s postiženými dětmi, práce s postiženými sportovci) a bezprostředně se váže na osobnost pomáhajícího. Zároveň jsme předpokládali určité rozdíly mezi postoji jednotlivých skupin- u studentů PF jsme předpokládali určitou míru „idealizace“, tedy v procentech vyšší preference, naopak u skupiny dálkařů jsme počítali s realističtějším viděním situace na základě pracovních zkušeností.

Proto nás zajímaly **výsledky procentuálních preferencí** ve celkovém skupinovém součtu a jeho odchylka od bezpodmínečného souhlasu, „ ideálu“ jako ukazatel realistického pohledu na pomáhání, stejně jako absolutní negativní odpověď by byla pro nás projevem profesního pesimismu. Z procentuálních preferencí nás dále zajímaly vztahy mezi jednotlivými preferencemi a jejich velikostí.

Otázky

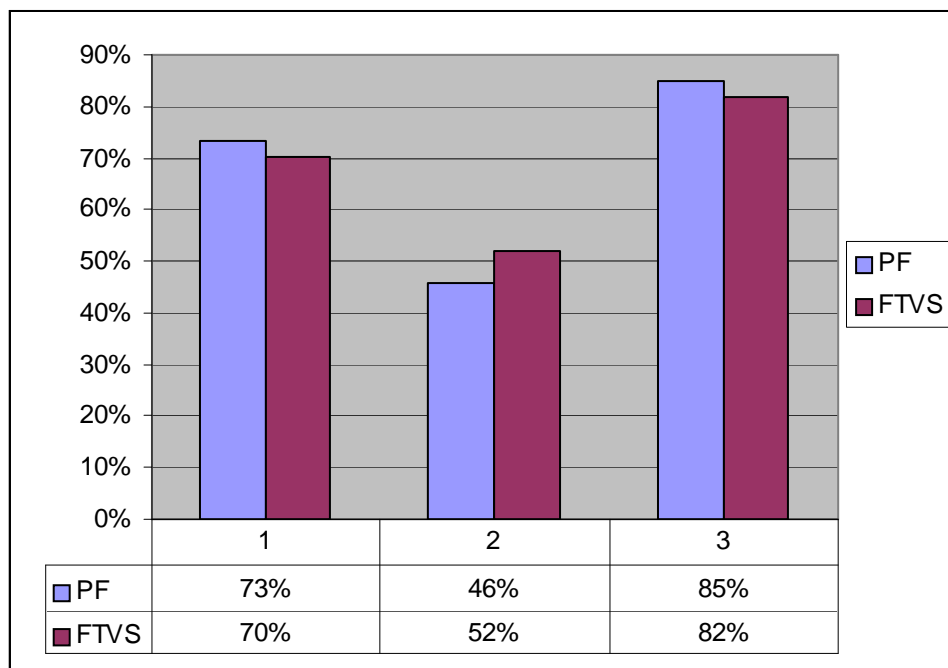
Krom kvantitativního zpracování, které se stalo jakýmsi východiskem obsahové analýzy, bylo dalším cílem bylo provést analýzu prací studentů z hlediska procesu myšlení, zejména to, zda a nakolik se v názorech k jednotlivým tématům objevují vnitřní otázky, pohledy z různých úhlů, pochybnosti. Zde jsme předpokládali určitou možnou podobnost procesu v obou skupinách. V úvodu jsme si položili tyto otázky:

1. Jak ovlivní profesní zkušenost obsah výpovědí a míru procentuálních preferencí?
2. Objeví se v písemných odpovědích na otázky jako základ uvažování o nich pochybnost, ať už formou vnitřních otázek, či popisu různých úhlů pohledu?

Předpokládali jsme rozdíly, které budou pramenit z míry profesních zkušeností, které ovšem jsme nepovažovali za výhodu, vzhledem k možným profesním stereotypům. Naopak někdy nezatížená představa o procesu pomáhání může být daleko realističtější než představa vyplývající z dílčí ojedinelé zkušenosti. V analýze jsme se nezaměřili na obsah výpovědí, jejich správnost ve vztahu k realitě či jejich odbornou správnost. Cílem bylo zmapovat proces práce se zadanými otázkami z hlediska myšlenkových procesů. .

Výsledky

Graf č.1 Celkové procentuální zastoupení preferencí

V celkovém procentuálním vyjádření nebylo příliš velkých rozdílů mezi oběma skupinami, předpokládaná vyšší míra pozitivita, „idealismu“ u denních studentů se mírně prokázala v otázce 1 a 3, a to vždy o 3%. Větší vstřícnost dálkařů k procesu integrace těžce postižených dětí byla dána – dle našeho názoru - profesní zkušeností ve speciálních školách.

Zajímavá byla **analýza vztahu preferencí** mezi jednotlivými tématy. Na základě analýzy poměrů mezi jednotlivými procentuálními vyjádřeními jsme vypořizovali několik skupin respondentů

tab. Č.1 Skupiny podle vztahů mezi preferencemi

	PF	FTVS
Neintegrující záchranář (vysoká preference v ot.1 a nízká preference v ot.2)	32	25
Idealista (všechny preference nad 75%)	4	9
Pesimista (všechny preference pod 25%)	0	0
Sportovec-pesimista (vysoká preference v ot 3 a nízká v ot.1 a ot.2)	7	3
Integrátor (vyšší preference v ot. 2 než v ot.1)	6	4

Míru vysokých a nízkých preferencí dávala hranice 25%, tzn. pokud preference byla o 25% , jednalo se o vysokou preferenci. Zajímavá skupina, početně hojně zastoupená, „záchranář“ navozuje řadu otázek v souvislosti s vysokým hodnocením záchrany života v kombinaci s malou vstřícností k integraci postižených žáků. Oba jevy lze brát kauzálně, tzn. je reálný předpoklad, že u části extrémně nezralých dětí bude v budoucnosti integrace přirozenou a legitimní volbou pro jejich rodiče v době, kdy se rozhodují o formě školní docházky dítěte.

Skupina „idealista“ je zajímavá svým malým zastoupením v obou skupinách studentů a překvapující je její vyšší zastoupení u dálkařů. U denních studentů nepřekvapí zastoupení „sportovců-pesimistů“, které je dáno věkově podmíněným užším vztahem ke sportu jako k přirozené součásti života, naopak dálkaři ve své praxi měli možnost setkávat s následky vrcholového treninku ve formě sekundárního postižení.

Analýza prací – celková charakteristika

Skupina PF

Studenti pro svůj postoj využívali především osobní názor či zkušenost, a to zejména u tématu 1 a 2 , neboť mnozí z nich měli v okolí dítě narozené s nízkou porodní hmotností a mnozí z nich již zažili sami proces integrace). Jako výrazná se jevila podpora vnějších informačních zdrojů, zejména z internetu. Ryze osobní názor spojený s konkrétními individuálními prožitky byl častý. Práce denních studentů byly charakterizovány nízkou mírou výskytu vnitřních otázek, pochybností, různých úhlů pohledu. Více se objevovala jednoznačnost tvrzení, jako podpora následného jednostranného osobního postoje. Pokud se otázky objevily, tak při řešení tématu 1 a byly zpravidla osobního rázu: Jak bych se zachoval já, jako otec (matka) kdyby se mi narodilo extrémně nezralé dítě.

Ve vztahu k jednotlivým fenoménům lze vyzorovat, že ve vztahu k tématu.1 se studenti vztahovali zejména na základě osobního pohledu: jak bych se zachoval já, (jako matka, jako otec) kdyby se mi narodilo nedonošené dítě, který byl v extrémní formě vyjádřen výrokem „moje dítě ano, ostatní ne“. V případě integrace byl hlavním motivem pro rozhodování vztah k očekávaným výsledkům vzdělávání na základní škole „ nic mu to nedá, bude pozadu, nezvládne to, co ostatní žáci“ a ve třetí otázce byla hlavním motivem pro rozhodování kvalita života postiženého sportovce (sport ho zabaví a obohatí jeho život). Zajímavou, ne příliš četnou skupinou byla skupina „rozum a cit“ – tzn.studenti, u nichž byl patrný rozdíl mezi obsahem slovní úvahy a následným procentuálním hodnocením, např. u tématu1 v textu zdůrazňovali negativa (rozum), v procentuálním hodnocení byli při horní hranici (cit).

Skupina FTVS

Skupina ve většině případů pracovala pouze se svými názory a postoji, bez převládající podpory vnějších informačních zdrojů. Prokázala se také jednoznačně větší četnost výskytu otázek a byla i častější různorodost pohledů na situaci. U dálkařů byl pohled na téma 1 vnímán zejména z pohledu odbornosti, možných následků nezralosti, se kterými se setkávají při své práci, u tématu 2 bylo centrem úvah hledisko sociální situace postiženého žáka, jeho socializace ve třídě, v místě bydliště a v tématu 3 přihlíželi nejen

ke kvalitě života sportovce, ale zároveň i k zdravotním rizikům a následkům. Osobní, individuální pohled nebyl častý.

Okruhy otázek

Při deskripci okruhů otázek jsme zvolili systém klíčových slovních spojení. Největší počet otázek a úhlů pohledu obsahovaly odpovědi na téma 1, nejméně na téma .3.

Tab.č.2 tematické problémové okruhy

Zachraňovat dítě s porodní váhou pod 600 g ?
<i>lidský zásah do přirozeného běhu věcí oproti právu na život, kdy začíná život jedince, citové prožívání situace rodiči, citové prožívání dítěte (jak kolem porodu, tak později), následná náročnost rodičovské péče, následná náročnost péče obecně (materiálně, profesně) kvalita života dítěte, kvalita života rodiny (i širší), otázka míry postižení, nemožnost predikce</i>
Integrovat těžce postižené dítě do běžné školy?
<i>náročnost přípravy učitele, sociální aspekty zařazení, výkon srovnatelný se zdravými, příprava na život, problematika vyrovnání se rodičů (chodí do běžné školy, je zdravé), materiální náročnost, prožívání integrovaného žáka, užitečnost zkušenosti pro intaktní děti, předsudky okolí, míra postižení</i>
Podporovat vrcholový sport postižených sportovců?
<i>možnost sekundárního postižení vlivem vrcholového sportu, míra následné potřebné péče, vliv postižení na sociální okolí, kvalita života sportovce, sociální aspekty sportu, vrcholový x rekreační sport, možnost úspěchu</i>

Výsledky porovnání

Z porovnání se jasně ukázalo, že odvaha vyjádřit svůj osobní názor k etickým otázkám bez ohledu na očekávanou odpověď je u studentů obou skupin vysoká – pouze 4 studenti denního studia využili možnosti práci odevzdat anonymně. To může ukazovat na pocit názorové svobody, která je studenty vnímána a která byla obsažena i názvu příspěvku.

Zajímavé je, že ke kvantitativně podobnému výsledku skupiny došly dvěma odlišnými převažujícími způsoby práce s položenými otázkami. V prvním případě šlo především o metodu deskriptivní, popisnou, v případě druhém převažující metodou tvorby vnitřních otázek. Nabízí se domněnka, že jsme byli svědky vývojového procesu, kdy tvorbu vnitřních otázek bezprostředně předchází potřeba deskripce jevů. Podobnost procentuálních preferencí v obou skupinách vede k názoru, že na postoj k ryze

profesním otázkám má vyšší vliv individuální vnímání toho, co je dobré a také společenské etické klima, než profesní zkušenost.

V obsahu otázek se často objevovaly náznaky celostního a systémového pohledu na danou tematiku. Výrazné, převažující prvky individualismu ve skupině denních studentů můžeme přičítat nejen věkovému období a míře zkušeností, ale i celospolečenskému důrazu na svět individuality člověka, na „systematický proces personalizace“ (Lipovetsky, 2008, s.30), pod jehož vlivem se formuje zejména mladší generace.

Závěr

Příspěvek vycházel z učitelské praxe oborů pomáhajících profesí a kladl si za cíl podívat se na vzdělávací proces z pohledu cílené přípravy na praxi ve formě práce s vnitřními otázkami za použití etických oborových témat.

Vést studenty k práci s pochybností, s vnitřními otázkami týkajícími se postavení člověka v procesu pomáhání je formou kultivace nejen odbornosti, ale individuality člověka obecně. Z práce bylo patrné, že tento proces je podmíněn dvěma silnými determinantami: stupněm vývoje myšlenkových procesů a vnitřní etikou jedince, dále pak společenskými etickými principy a v menší míře profesní zkušeností.

Naše práce potvrdila, že vést studenty k práci s vnitřními otázkami má smysl v jakékoliv formě studia. Učitel však musí počítat s tím, že ovoce jeho práce bude sklizeno později.

Literatura

- JANEBOVÁ, R., SMUTEK, M.: *Posuzování životní situace v sociální práci*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008
- PATOČKA, J.: *Tělo, společenství, jazyk, svět*. Praha: ISE, 1995
- BARTLOVÁ, E.: *Antologie textů k systémovému myšlení*. Ústí nad Labem: ÚJEP, 1995
- ŠTAMPACH, I.O.: *Anthroposofie*. Praha: Votobia, 2000
- KOUKOLÍK, F.: *Přednášky o třetí kultuře*. Praha: FF UK 2004
- KOMÁREK, S.: *Příroda a kultura, : svět jevů a svět interpretací*, Praha, Academia 2008
- GRENZ, S.J.: *Úvod do postmodernismu*, Praha: Návrat domů, 1997
- MATOUŠEK, O. a kol.: *Základy sociální práce*, Praha: Portál, 2007
- PONĚŠICKÝ, a kol.: *Člověk a jeho postavení ve světě*, Praha: Triton, 2006

Autonomie jako sociální potřeba

Jindra Novotná, Jan Lašek¹

Anotace

Příspěvek se zabývá jednou ze základních sociálních potřeb člověka – potřebou autonomie, jejíž uspokojení se významně podílí na utváření sebepojetí a následně má vliv na prožívání osobní pohody. Autonomní člověk vnímá sám sebe jako svobodného a způsobilého řídit běh událostí, spolehnout se na své schopnosti a z vlastní vůle být aktivní, což se sekundárně projevuje na jedincově sebehodnocení, autenticitě či kreativitě. V neposlední řadě vstupuje autonomie do problematiky sociální opory.

Na základě provedeného dotazníkového šetření bylo zjišťováno, které variační proměnné mají vliv na míru osobní autonomie a pomocí faktorové analýzy byly stanoveny její dílčí komponenty – nezávislost na druhých a odolnost tlaku. Na míře autonomie se podílí věk respondentů či jejich rodinný stav, nikoli však dosažené vzdělání nebo pohlaví.

Klíčová slova: autonomie, nezávislost, odolnost, sociální potřeba

Úvod

Jednou ze základních sociálních potřeb člověka je potřeba autonomie, která je Deci a Ryanem (1996) doplňována ještě o kompetenci a přináležitost. Právě autonomii zmínění autoři vyzdvihují a upozorňují na význam její saturace pro zdravý sebevývoj a dosažení osobní zralosti. Kromě toho souvisí uspokojení potřeby autonomie s prožívanou životní pohodou a také se sociální oporou.

Pojem autonomie má významově blízko k sebedeterminaci, sebeurčení či sebejistotě a lze jej charakterizovat nezávislostí a samostatností v oblasti názorů, emocí, hodnot a aktivity. Jak uvádí Smékal (2004), získávání autonomie je v lidské ontogenezi náročným a komplikovaným procesem, jehož úspěšné zvládnutí je spojeno také se sociálním začleněním, čímž se opět dostáváme na začátek k potřebě přináležitosti. V opačném případě dochází k odtržení, oddělení se, což se projevuje nepřizpůsobivým chováním jedince. Koestner a Loiser (1996) v této souvislosti přinášejí termíny *reaktivní autonomie*, která je charakterizovaná preferováním tendence jednat bez nebo proti druhým a *reflektivní autonomii*, která je příznačná vůlí a volbou při rozhodování. Při reflektivní autonomii se jedinci chovají více flexibilně, čestně a poctivě, při reaktivní autonomii pak spíše defenzivně a společensky nepatřičně.

Je zřejmé, že se v dětství na míře autonomie podílejí nejvíce rodiče. Pakliže dítě akceptují, je ochotno je dobrovolně přijímat jako zdroj sociální opory. Kromě toho s mírou autonomie vzrůstá i vnitřní motivace. Ne jinak je tomu i v dalších mezilidských interakcích, např. mezi sociálním pracovníkem a klientem.

---

¹ Mgr. Jindra Novotná, doc. PhDr. Jan Lašek, CSc., Univerzita Hradec Králové

Empirické šetření

Výzkumný vzorek byl tvořen 155 respondenty, 64 muži a 91 ženami, přičemž se jednalo o posluchače prezenčního a kombinovaného studia na pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové. Dotazník byl administrován na jaře roku 2009.

Použitá metoda

Pro výzkum byl použit nestandardizovaný dotazník osobní autonomie, převzatý z publikace Vladimíra Smékala (Smékal, 2004). Získaná data byla statisticky vyhodnocena pomocí korelace a faktorové analýzy. Dotazník obsahuje třináct tvrzení, u nichž respondent zapisuje odpověď do škály Likertova typu. Na pětibodové stupnici je vyjadřována míra souhlasu. Zařadili jsme šest položek variačních proměnných: pohlaví, věk, vzdělání, rodinný stav, počet dětí a místo bydliště.

Reliabilita testu byla ověřena pomocí Cronbachova koeficientu alfa, který měl hodnotu 0,65.

Výsledky a jejich interpretace

Ke statistickému zpracování sejmutých dat byl použit následující statistický software: Microsoft Office Excel 2007, NCSS 2007.

Frekvenční analýza

1. Pohlaví

Pohlaví	Četnost A	Četnost R
Muži	64	41,29
Ženy	91	58,71
Celkem	155	100,00

2. Věk

Výzkumu se účastnili respondenti ve věkovém rozpětí 19 až 57 let.

3. Vzdělání

Vzdělání	Četnost A	Četnost R
Základní	0	0,00
Vyučen	0	0,00
Úplné střední	121	78,06
Vysokoškolské	34	21,94

4. Rodinný stav

Rodinný stav	Četnost A	Četnost R
Svobodný(á)	57	36,77
Ženatý (vdaná)	78	50,32

Rozvedený(á)	19	12,26
Vdovec (vdova)	1	0,65

5. Počet dětí

Počet dětí	Četnost A	Četnost R
0	62	40,00
1	29	18,71
2	58	37,42
3	5	3,23
4	1	0,65

6. Místo bydliště

Místo bydliště	Četnost A	Četnost R
Vesnice	46	29,68
Mensší město	65	41,94
Velké město	44	28,39

Při vyhodnocování výroků obsažených v dotazníku, byly identifikovány položky, které nejvíce a naopak nejméně vypovídají o podstatě autonomie.

A. Výroky nejvíce charakterizující autonomii (řazeno od výroku s nejvyšším aritmetickým průměrem):

Pořadí	Výrok	Průměr
1.	Myslím, že se mi daří mojí zásluhou.	2,98
2.	Cítím se nejistý, když mám být nějakou dobu sám.	2,94
3.	Mám odvahu setrvat na svých názorech, i když jsou kritizovány.	2,91

B. Výroky nejméně charakteristické pro autonomii (řazeno od výroku s nejnižším průměrem):

Pořadí	Výrok	Průměr
1.	Obyčejně rád vyhledávám přátele mezi těmi, kteří mi dodávají sebedůvěru.	1,46
2.	Rád si s sebou беру přátele, když někam jdu.	1,48
3.	Občas jsem nucen dělat něco, s čím nesouhlasím.	1,78

Při zjišťování vztahu mezi jednotlivými variačními proměnnými a mírou autonomie jsme dospěli k následujícím výsledkům:

* Korelační koeficient *autonomie a věku* respondentů: $r = 0,30^{**}$. S přibývajícím věkem tedy přibývá míry autonomie.

* U F testu se projevil vztah *autonomie a rodinného stavu*: $F = 3,45^*$. Nejmenší míru autonomie dotazník prokázal u svobodných, nejvyšší u vdovců. Zde je ovšem třeba upozornit na možné zkreslení způsobené přítomností pouze jediného vdovce ve výzkumném vzorku. V tom případě by nejvyšší míru autonomie zastupovali rozvedení.

Rodinný stav	Svobodný(á)	Ženatý(vdaná)	Rozvedený(á)	Vdovec(vdova)
Průměr	29,75	31,87	33,78	37,00

* Mezi autonomií a ostatními proměnnými, tedy pohlavím, vzděláním, počtem dětí a místem bydliště nebyly zjištěny statisticky významné výsledky, závislost mezi nimi se tedy neprokázala. Zde je třeba upozornit na absenci respondentů vyučených a se základním vzděláním.

Faktorová analýza

Pomocí faktorové analýzy byly stanoveny následující dvě komponenty autonomie:

Faktor 1 – nezávislost na druhých	Faktor 2 – odolnost tlaku
1. Mám odvahu setrvat na svých názorech, i když jsou kritizovány.	Své názory si nechávám pro sebe před lidmi, kteří by mi je mohli neschválit.
2. Mohu dělat, pro co jsem se rozhodl, aniž bych potřeboval v někom oporu.	Okolnosti mě nutí být takovým, jakým nechci.
3. Mívám tendenci spoléhat na rady jiných, když jsem v tísní nebo když řeším nějaký problém.	Občas jsem nucen dělat něco, s čím nesouhlasím.
4. Cítím se nejistý, když mám být nějakou dobu sám.	
5. Myslím, že se mi daří mojí zásluhou.	
6. Nepotřebuji se ostatních vyptávat, co mám dělat.	
7. Obyčejně si dělám plány samostatně.	
8. Rád si s sebou беру přítele, když někam jdu.	

Pozn.: V prvním clusteru (faktor 1) je u položek č. 3, 4 a 8 obrácena odpovědní škála, takže nezávislost na druhých je potvrzována spíše nesouhlasem. Stejně je tomu i u všech výroků faktoru 2. Odolnost tlaku souvisí spíše s nesouhlasem.

Po stanovení faktorů byly výsledky opět podrobeny posouzení vztahu mezi jednotlivými variačními proměnnými a oběma faktory zvlášť. Tato analýza ukázala následující skutečnosti:

* Korelační koeficient nezávislosti (Faktor 1) a věku respondentů: $r = 0,38^*$. S přibývajícím věkem tedy vzrůstá nezávislost na druhých.

* F test prokázal vztah mezi nezávislostí (Faktor 1) a rodinným stavem: $F = 3,38^*$.

Nejvyšší míru nezávislosti lze tedy opět předpokládat u vdovců a rozvedených, nejnižší u svobodných.

Rodinný stav	Svobodný(á)	Ženatý(vdaná)	Rozvedený(á)	Vdovec(vdova)
Průměr	18,92	20,71	22,89	23,00

* Korelační koeficient nezávislosti (Faktor 1) a počtu dětí: $r = 0,16^*$. S narůstajícím počtem dětí stoupá i míra nezávislosti.

* U pohlaví, vzdělání ani bydliště se nepotvrdila souvislost s mírou nezávislosti (Faktor 1).

* Vzájemný vztah odolnosti tlaku (Faktor 2) nebyl potvrzen ani k jedné proměnné.

Shrnutí

Získané výsledky dotazníkového šetření potvrdily závislost míry autonomie na věku a rodinném stavu. Je zajímavé, že se autonomie zvyšuje, aktualizuje či potvrzuje až po společném soužití s partnerem, o čemž svědčí nejnižší hodnoty u jedinců svobodných. Hodnoty jevu charakteristického nezávislosti, samostatnosti či vyšší odolnosti tlaku okolí se tedy zvyšují při (po) vzájemném soužití, od něž se předpokládá braní ohledu na druhého, přizpůsobování či ustupování od sobeckosti. To by mohlo být vysvětleno vzájemnou propojeností potřeby autonomie a přináležitosti, popř. prostorem a akceptací poskytovanou druhým partnerem. Nelze vyloučit, že autonomie „potřebuje“ sociální prostor, v němž by byla uplatňována. Tento prostor by měl zřejmě být charakteristický souřadností pozic a rolí. Jak již bylo uvedeno výše, autonomie se zvyšuje s přibývajícím věkem. Na tom má podíl učení a přibývání zkušeností nejen sociálního charakteru (např. zpřesňování sebepojetí). Neproázala se však souvislost autonomie a pohlaví, dosaženého vzdělání popř. místa bydliště.

Analýza výroků s nejvyšším aritmetickým průměrem souhlasu upozornila na výrazné charakteristiky autonomie, kterými jsou sebejistota, vnímání vlastní kompetence, stálost a odolnost mentálních produktů, vnímání velkého osobního podílu na vlastním úspěchu, samostatnost či snadné zvládnutí případné samoty.

Faktorová analýza poukázala na existenci dvou komponent autonomie. Jednou z nich je *nezávislost na druhých*, která by mohla být charakterizována také samostatností, sebejistotou, vnímáním osobní kompetence, vlastních kvalit a schopností, vůlí, sebeprosazením nebo aktivitou. Druhým faktorem autonomie je sociální rezistence, *odolnost tlaku okolí*, popř. schopnost prosadit se, řídit své činnosti a události kolem sebe, schopnost nepodléhat okolním tlakům (nonkonformita).

Zjištěna byla souvislost prvního faktoru a počtu dětí, věku a rodinného stavu. Zvyšující se počet dětí může v jedinci vyvolat jednak pocity úspěšnosti a schopnosti se samostatně rozhodovat o své rodině, její velikosti a struktuře, dále pak je ve větší rodině pro zvládnutí rolí potřeba vyšší míry rozhodnosti, schopnosti plánovat, sebedovědomě trvat na svém, a to vše přispívá k celkově pozitivnějšímu sebepohledu a sebehodnocení. Obdobně to platí i v rámci úspěšného člena fungující rodiny. Postupující věk při běžné socializaci obvykle přináší vyšší míru autonomie automaticky.

Naopak u faktoru nazvaného odolnost tlaku se neprojevila žádná souvislost s variačními proměnnými. Možno tedy usoudit, že nezávislost na druhých se v průběhu života vyvíjí, oproti druhé komponentě autonomie – odolnosti vůči tlaku, která se zřejmě zásadně nemění, je tedy spíše stálou složkou námi zkoumaného jevu.

Literatura

- DECI, E.L., RYAN, R.M. Human Anatomy: The basis for true self-esteem. In KERNIS, M. (ed). *Efficacy, Agency and Self-esteem*. New York: Plenum Press. 1996.
- KOESTNER, R., LOISER, G. E. Distinguishing Reactive and Reflective Forms of Autonomy. *Journal of Personality*, 64, 1996, pp. 465-494.
- SMĚKAL, Vladimír. *Pozvání do psychologie osobnosti*. Brno : Barrister & Principal, 2004.

Průniky etických hodnot žáků 2. stupně základní školy v kontextu kvality života

Irena Loudová, Tomáš Svatoš¹

Abstrakt:

Pedeutologie stále naléhavěji připomíná, že profese učitele-vychovatele má hluboké sociální dimenze. V tomto kontextu by měla být v popředí výchovného snažení péče o žáka jako o psychosociální bytost, snaha porozumět jeho individuální pozici v blízkém a vzdálenějším společenství a také snaha spolupodílet se na tvorbě nezpochybnitelných etických hodnot. Konkrétní cestou může být poznávání pojmu „kvalita života“ prismaticem postojů „náctiletých“ žáků základní školy a z toho vznikající šance intervenovat a ovlivňovat jejich hodnotový systém.

Klíčová slova:

kvalita života, etické dimenze, hierarchie hodnot, kvalitativní výzkum, ohnisková skupina, pojmová mapa, žák - edukovaný jedinec.

A) NELEHKÁ EXISTENCE POJMU „KVALITA ŽIVOTA“

A.1 Mnohost významu pojmu „kvalita života“

Budeme-li o kvalitě života uvažovat ze zakotvených pozic vědy nebo pohledem laických reflexí a sebereflexí, společně se ukáže, že se **nedobereme ke sjednocující interpretaci a významové dohodě**. O mnohoznačnosti základního přístupu ke kvalitě života (z teoretického pohledu a navazujících empirických výzkumů) a neřešitelné snaze sjednotit terminologické problémy píše se zasvěcenou argumentací Mareš v přehledové studii (2006).

Tradovaným příspěvkem k **individuálně psychologickému vymezení pojmu kvality** je definice, kterou navrhla WHO QOL Group (1993):

Jde o individuální percipování své pozice v životě, v kontextu té kultury a toho systému hodnot, v nichž jedinec žije; vyjadřuje jedincův vztah k jeho vlastním cílům, očekávaným hodnotám a zájmům. Zahrnuje komplexním způsobem jedincovo somatické zdraví, psychický stav, úroveň nezávislosti na okolí, sociální vztahy, jeho přesvědčení, víru, a to vše ve vztahu k hlavním charakteristikám prostředí... Kvalita života vyjadřuje subjektivní ohodnocení, které se odehrává v určitém kulturním, sociálním a environmentálním kontextu ... kvalita života není totožná s termíny „stav zdraví“, „životní spokojenost“, „psychický stav“ nebo „pohoda“...

Na obr. 1 jsme se pokusili načrtnout složitost pohledů na kvalitu života v podobě tzv. **stromu bipolarity**. Z něj je zřejmá protichůdnost pohledů a také skutečnost, že kvalita života je současně společenským i individuálním fenoménem, který vyrůstá z jedincovy hromadící se životní zkušenosti v kontextu společenských podmínek, které jeho žití rámuje a v mnohém vymezují. Podstatnými prvky jsou také pohledy na kvalitu života jako na téma pro lidského jedince současné i budoucí.

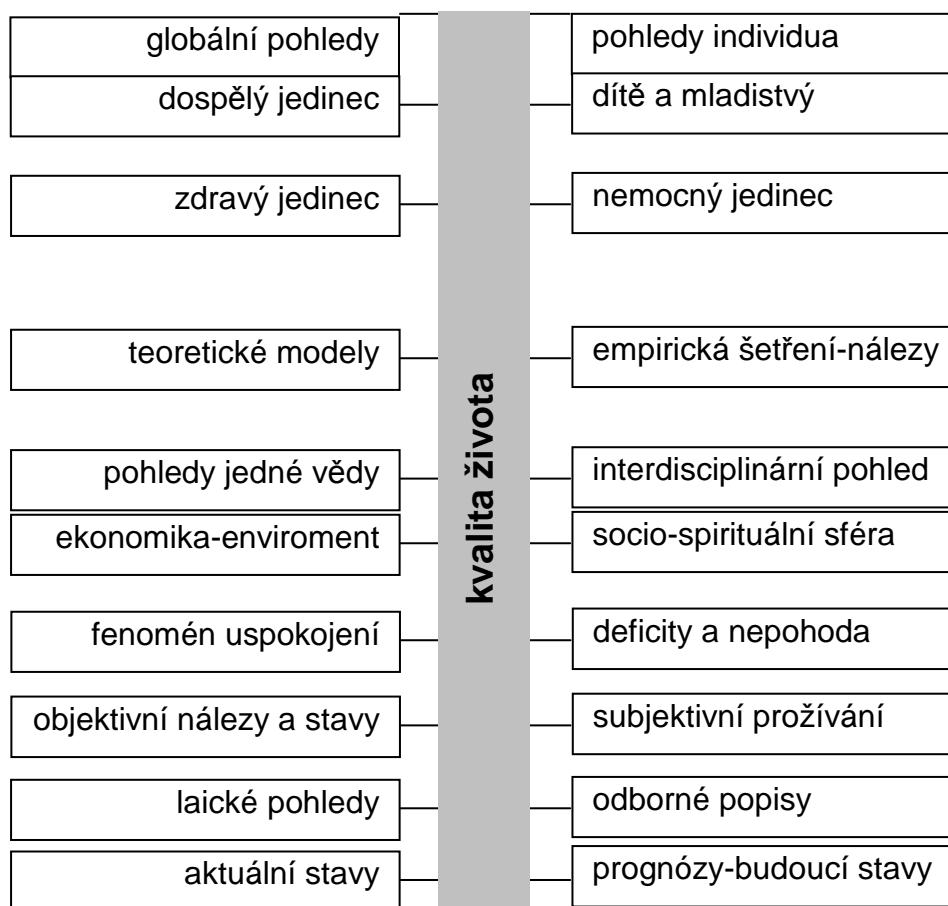
---

¹ Mgr. Irena Loudová, doc. PhDr. Tomáš Svatoš, Ph.D., Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, kontakt: irena.loudova@uhk.cz, tomas.svatos@uhk.cz

S ohledem na zaměření našeho příspěvku věnujeme text fenoménu „kvalita života“ především z **vývojově psychologického pohledu u „nedospělých“ jedinců**. Zajímáme se o jejich interpretaci pojmu a budeme ji považovat za významnou nejen pro samotné poznání dětského vidění hodnot za pojmem uschovaných, současně neočekávaná interpretace může učitelé, vychovatele i rodiče posloužit jako impuls k případným intervencím.

Obr. 1: Protichůdné přístupy k pojmu „kvalita života“ (strom bipolarity)
(Svatoš, Švarcová 2006, s. 2)

Prostudujeme-li alespoň základní teoretické přístupy ke kvalitě života, narazíme na zajímavou skupinu tzv. **hierarchických modelů**, které vytvářejí modely prvků kvality života v uspořádané struktuře, ze níž jsou patrné nižší a vyšší úrovně a vazby mezi jednotlivými segmenty. Předpokládáme, že tyto konstrukty vznikaly inspirací známou Maslowovou hierarchií lidských potřeb, neboť obvykle mívají podobu určité pyramidy. K nejpropracovanějším modelům tohoto druhu patří hierarchický model slovenského psychologa Kováče (2001, s. 40).

Hierarchické modely kvality života nás zaujaly z několika důvodů:

- jsou **teoreticky dobře utříděné** a přehledné (dají se schematicky vhodně vyjádřit a v nich jsou jednotlivé komponenty „vizuálně“ přehledné),

- jejich **výzkumné aplikace** mohou (za určitých podmínek) zjišťovat komponenty kvality života dostupnými metodami kvalitativního a kvantitativního výzkumu,
- v našem případě očekáváme schůdné aplikace v populaci **zdravých dětí středního školního věku**.

A.2. Kvalita života v empirických výzkumech

Badatelské aktivity zjišťující individuální percepci kvality života jednoznačně ukazují, že v centru výzkumných sond o kvalitě života dosud většinou byli:

- **nemocní** respondenti (s různými stupni onemocnění),
- především **dospělí** (s nimiž je interakce po čas výzkumu jaksi „jednodušší“ oproti dětské populaci).

Teprve v posledních 10–15 letech badatelé otáčejí svou pozornost ke skupinám dětí a dospívajících, kde se však setkávají s většími či menšími výzkumnými problémy vesměs metodologické povahy.

Metodologická poznámka - specifika výzkumu u dětí a dospívajících

Podle očekávání konstatujeme, že respondentská skupina adolescentů je „nevědomou“ respondentskou skupinou, porovnáme-li ji s dospělými respondenty. Podle předpokladu píšeme (a naše zkušenosti to potvrdily), že s klesajícím věkem dětí (mládeže) klesá také účinnost obvyklých diagnostických metod a s tím spojená validita získaných dat.

Příčiny jsou především v momentální úrovni psychických procesů, spojených se schopností sebeuposouzení a následného komunikačního vyjádření. Dětské respondenty představují skupinu zkoumaných subjektů, která se rychle vyvíjí, mění názory a akcenty, relativně překotně strukturalizuje (a restrukturalizuje) své priority a okamžité hodnoty. Nicméně i toto konstatování je dobré, pokud ho vnímáme jako výzvu k badatelským aktivitám.

Psychologická charakteristika adolescentů

Adolescence je dnes mnohohrstevnatým sociálním, kulturním a psychologickým fenoménem. V adolescenci zažívají mladí lidé mnoho pocitů a zkušeností poprvé, toto období není pouhým přípravným obdobím mezi dětstvím a dospělostí, má psychologickou cenu samo o sobě. „*Zakládá se v ní pocit autorství vlastního života, prohlubuje se vědomí vlastní hodnoty a jedinečnosti.*“ (Macek, 1999, s. 185)

Macek soudí, že důvody, proč se adolescence začala zvyrazňovat jako samostatná fáze ve vývoji člověka, jsou povahy sociologické, politické a kulturní. Rozvoj moderních společností postavil před adolescenty nelehký úkol: porozumět tomu, co se má v jejich individuálním vývoji stát a jak to úspěšně zvládnout. Jako významné hodnoty se objevují soukromý život, pocit vlastní hodnoty a opravdovosti. (Macek, 1999). V této práci se přikláníme k označení adolescence pro celé období mezi dětstvím a dospělostí. Je vnímána jako dospívání i mládí současně a bývá rozlišována na tři fáze: časnou adolescenci (10-13 let), střední adolescenci (14-16 let) a pozdní adolescenci (17-20 let). Toto pojetí se rozšířilo především na americkém kontinentě

(Hurlock, 1974, In Macek, 1999), v české psychologii se oddělovala od pubescence, která byla ohraničována věkem 11-15 let.

V naší práci jsme se zajímali o to, jak současní adolescenti rozumí pojmu „kvalita života“ a kterým jeho indikátorům dávají přednost. Metodickým nástrojem byl upravený dotazník (Mareš 2006), který jsme předložili dále popsané skupině žáků 2. stupně základní školy a žákům víceletého gymnázia.

B) EMPIRICKÁ SONDA

B.1 Výzkumný profil a cíle empirické sondy

Vztah ke kvalitě života si člověk vytváří po celou dobu života a mění jeho podobu (koncepty, priority, pojetí...) vlivem nejrůznějších okolností, z nichž některé se odehrály již v období dětství a mládí. To bylo důvodem, proč jsme naši pozornost obrátili ke zmiňované skupině mladých respondentů ve školním věku. Nejlépe budou naše záměry patrné z cílových tezí:

Cíle konkrétní:

- zjistit míru důležitosti a váhu nabídnutých indikátorů kvality života u žáků středního školního věku,
- analyzovat dětské výpovědi o projevech špatného – normálního – výborného života z jejich konkrétního okolí,
- sledovat interakci mezi respondenty a tazatelem v ohniskové skupině a analyzovat její nepřehlédnutelné znaky z videozáznamu.

Výzkumná redukce:

S ohledem na to, že jsme ve stadiu **postupného zpracování získaných dat**, budeme se v našem sdělení věnovat interpretaci poznatků, které jsou spojeny s prvním cílem šetření.

B.2 Výzkumný vzorek

Se žádostí o vyplnění nestandardizovaného dotazníku jsme v letošním roce (období duben – květen 2009) oslovili žáky dvou základních škol a jednoho víceletého gymnázia v Královéhradeckém kraji. Šetření jsme uskutečnili v 6. až 8. třídách běžné základní školy a v primě až kvartě gymnázia a jen dodáváme, že respondenti neprošli výběrem a nebyli předem informováni o záměrech a průběhu výzkumné sondy. Po informacích o šetření vyplnilo s poučenými učiteli dotazník 193 dotazovaných, z toho 80 chlapců a 113 dívek ve věkovém složení, jak je obsahuje tab. 1. Dodáváme, že ze ZŠ bylo 135 respondentů a z gymnázia 58.

Tab. 1: Věkový profil výzkumného vzorku

Věk: (let)	12	13	14	15
N: (četnost)	31	27	55	80

B.3 Dotazník - primární metodický nástroj

Zadání dotazníku

1. část

Každý respondent dostal do ruky sadu dvaceti obrázků a dotazník, do kterého měl za úkol nejprve pomocí Lickertovy pětibodové škály vyplnit, jakou důležitost pro kvalitní život - dle jeho názoru - mají jednotlivé situace či předměty (indikátory kvality života) znázorněné na obrázcích. Škála byla uspořádaná tak, že hodnota 1 znamenala – **velmi důležité** a hodnota 5 - **nedůležité**. Respondenti rovněž vyplnili údaje o věku, pohlaví a o škole, kterou navštěvují.

Vyplňování dotazníků předcházely 4 nahrávky v ohniskové skupině. Pětice dětí z každé třídy 2. stupně základní školy (6., 7., 8. a 9. tř.) se vyjadřovala k tomu, co je na obrázcích znázorněno, jak jim rozumějí. (Detailnější zpracování dění v ohniskových skupinách bude předmětem jiného textu). Celkem 20 dětí se vyjadřovalo k tomu, jak obrázky chápou, co z nich vyčtou, jak je interpretují. Při pozdějším zadávání dotazníků do tříd jsme vyšli z toho, jak obrázky pojmenovala většina dětí v ohniskových skupinách; výstupem pro tuto část práce bylo označení obrázků jasnými pojmy (co který obrázek znamená), aby v následujícím dotazníkovém šetření nedošlo k různé interpretaci.

B.4 Výsledky a jejich interpretace

Tab. 2: Korelace vzhledem k pohlaví respondentů

Obrázek č.	F-test	aritm. prům. Ch	aritm. prům. D
1 (alkohol)	17,94*	3,44	4,27
3 (mateřství)	6,21*	2,26	1,87
12 (učení, knihy)	12,51*	2,46	1,72
13 (zdravá strava)	5,86*	2,47	2,1
14 (dom. mazlíčci)	8,95*	2,38	1,94

* $p < 0,05$;

Z tabulky č. 2 vyplývá, že chlapci přikládají větší důležitost alkoholu než dívky. Tradičně si pomocí alkoholu chlapci potvrzují mužnost a dospělost, je pro ně důležité „jít na pivo“. Problematika alkoholu je u nás významná, neboť je velmi snadno dostupný a hlavně panuje obrovská společenská tolerance k jeho užívání.

V celkovém počtu respondentů ani ve volbě důležitosti se sice nedostal na přední místa, přesto 17 respondentů (8,81 %) mu přisoudilo nejvyšší důležitost. Nejmenší důležitost zvolilo 80 respondentů (41,45 %). Vzhledem k tomu, že se jedná o žáky základní školy a nejstarším je 15 let, vnímáme tento ukazatel jako varující a jako důvod k zamyšlení se nad posilováním prevence tohoto jevu.

U děvčat je silněji preferováno vzdělání (položka: učení/knihy) a dále zde jsou patrné sklony k péči o druhé i o sebe, což potvrzují položky mateřství, zdravá strava a péče o zvířata. Je známo, že se dívky více zajímají o mezilidské vztahy a mají vyšší sociální senzitivitu (Lašek, 2005).

Další uvedená tabulka (č. 3) ukazuje na skutečnost, že **starší děti přikládají větší význam alkoholu, vlastnictví počítače a potřebnosti léků ke kvalitnímu životu.** Výsledky sice nejsou alarmující, přesto naznačují určité trendy a je zarážející, že starší děti například neupřednostňují partnerství, když ve věku 15 let již často probíhají první kontakty s opačným pohlavím. Možná se obávají závislosti a problémů se vztahy souvisejícími. Obecně lze současnou dobu také vnímat jako dobu zhoršených mezilidských vztahů a je tu pro vychovatele prostor, aby pečovali o rozvoj prosociální výchovy. I další preferované položky starších žáků jsou signálem pro práci školních preventistů, neboť se jedná o užívání léků a důležitosti počítače, přičemž na obojím může snadno vzniknout závislost.

Tab. 3: Korelace vzhledem k věku respondentů

Obrázek č.	r
1 (alkohol)	-0,21**
5 (partnerství, manželství)	0,14*
12 (učení, knihy)	0,15*
16 (počítač)	-0,19**
17 (překonávání stresu)	0,15*
18 (mobil)	0,18*
19 (léky)	-0,28**

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

2. část

Dalším úkolem pro respondenty bylo, aby z množiny dvaceti obrázků, které představují určité indikátory kvality života, si každý žák vybral 12 nejvýznamnějších pro popis kvality života a zapsal jejich čísla. Poté ze zvolených 12 položek **separoval 6 obrázků** a stanovil jim **pořadí podle důležitosti** pro kvalitu života dle svého názoru.

Sonda B: Preference indikátorů kvality života

(Komentujeme graf č. 1). Přátelství je jeden z nejdůležitějších faktorů, které ovlivňují život „náctiletého“ jedince. V tomto věku jsou adolescenti schopni navazovat hluboká přátelství a intenzívně prožívat pocit sounáležitosti.

Děti ve středním školním věku tráví největší díl svého volného času mezi vrstevníky. Spolužáci a vrstevníci mají pro ně často větší subjektivní význam než rodiče a učitelé (Lašek, 2005). Přítel v tomto věku podpoří většinou bez výhrad jedincovo rozhodnutí, jemu se svěruje se vším, co neřekne ani rodičům, s přítelem sdílí starosti, radosti, smutky, dobrodružství, má stejný názor na mnoho věcí, přítel mívá stejné oblíbené věci – jako je hudba, filmy, koníčky.

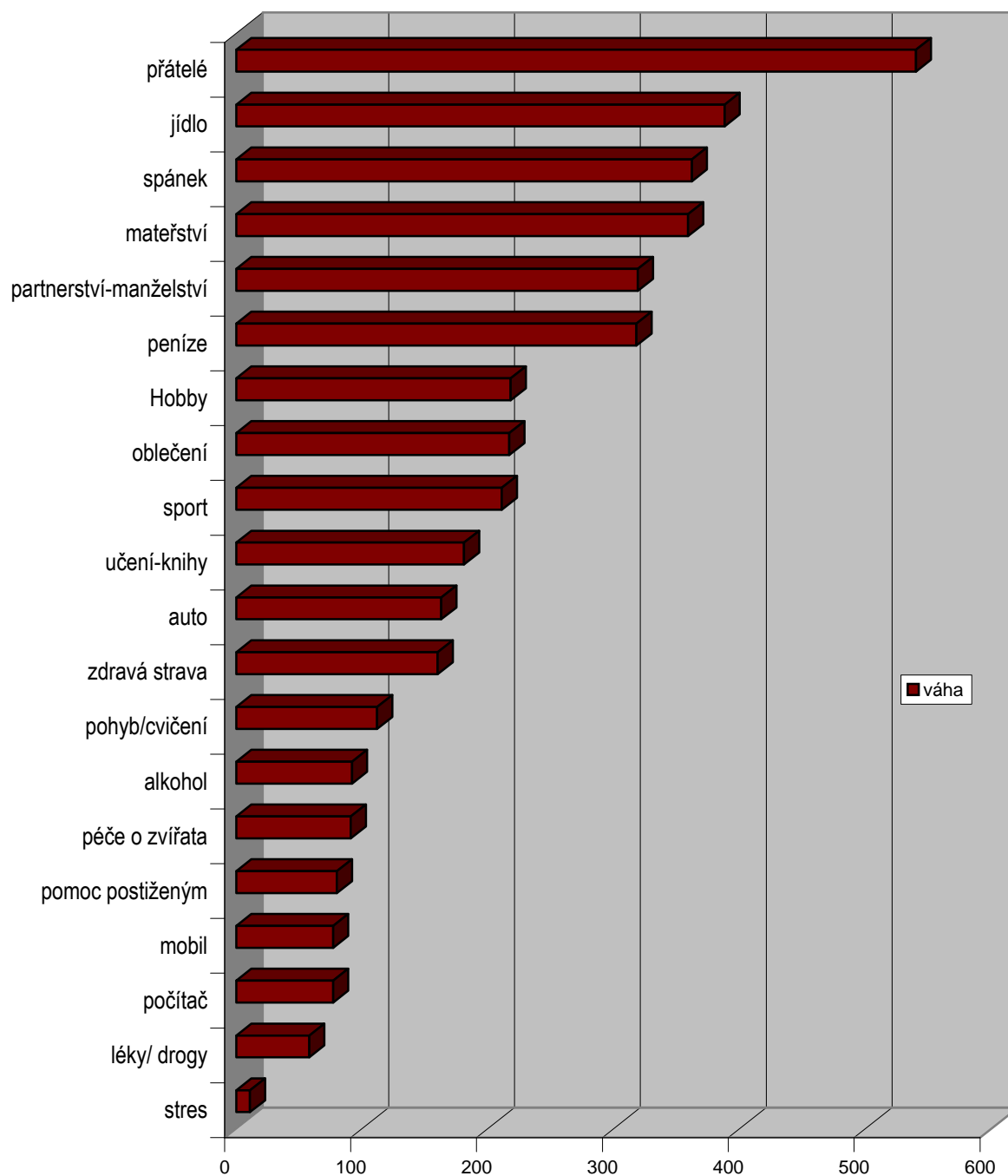
Dle Durkina slouží přátelství mnoha důležitým vývojovým funkcím:

1. pomáhá nárůstu sociálních kompetencí,
2. slouží jako zdroj sebepodpory,
3. poskytuje emoční ochranu při nových či potenciálně ohrožujících situacích,
4. slouží jako zdroj emoční intimity,
5. poskytuje řízení a asistenci druhých při obtížích,
6. poskytuje pocit zodpovědnosti za vztahy,

7. poskytuje pocit kamarádství, stimulační a sounáležitosti.
(Durkin, 1995)

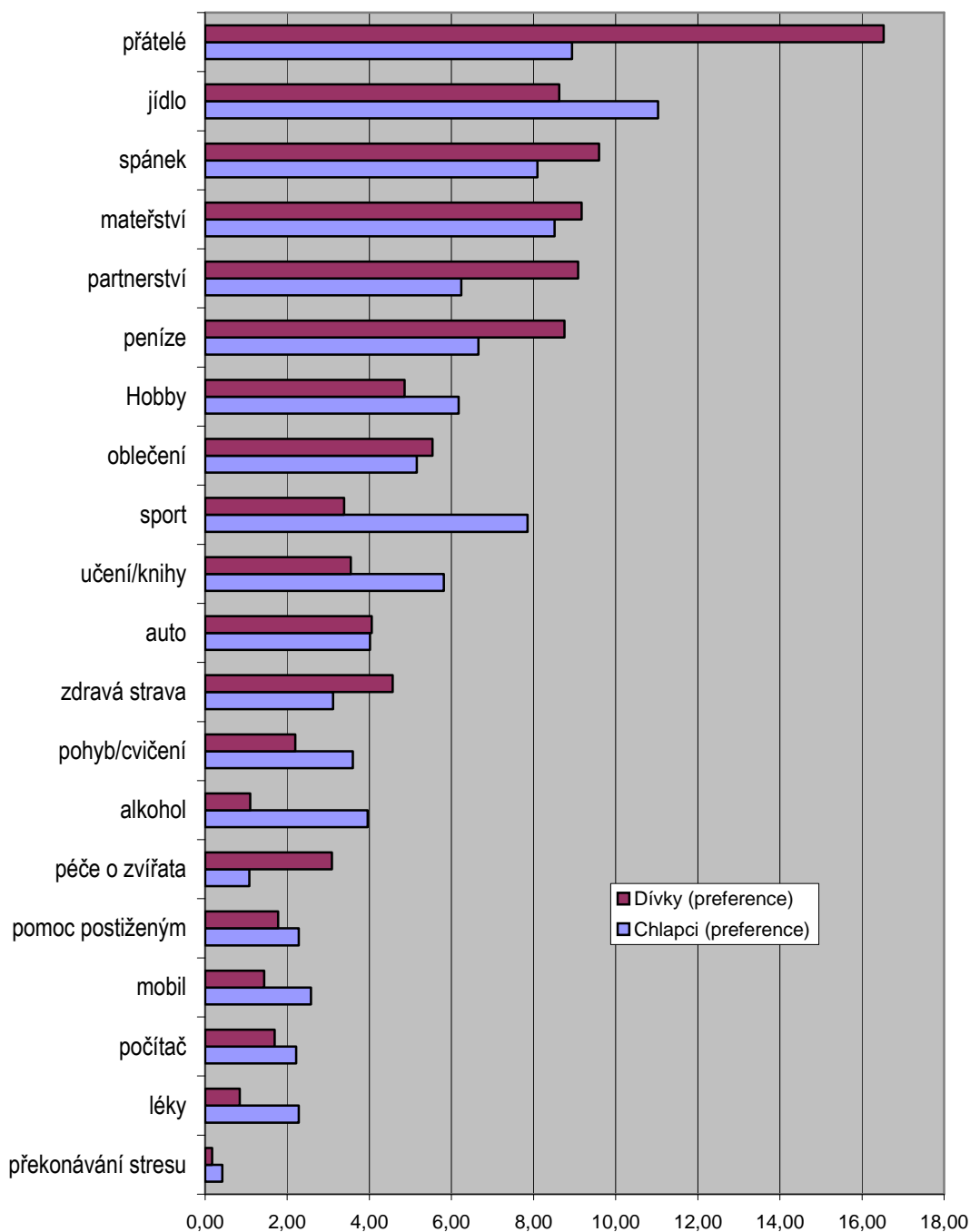
Přátelská setkávání pomáhají budovat sociální identitu, sdílení sociálních norem a praxi v interpersonálních vztazích.

Graf 1: Preference indikátorů kvality života - všichni

Jídlo není jen prostředek k ukojení hladu, často se požívání jídla pojí s komunikací s vrstevníky a je i společenskou záležitostí; je pro ně tzv. „in“ sejít se s partou kamarádů například u McDonalda nebo v KFC. Tím „náctiletý“ ukazuje, že na takovou věc jednak má (je finančně zajištěný) a jednak a má kolem sebe skupinu, která s ním sdílí společné trávení času. Za zmínku stojí i skutečnost, že děti si často jídlo kupují a opatřují samy, mohou si více - než tomu bylo dříve - vybírat to, co jim chutná. Jiným problémem spojeným s jídlem je narůstající obezita mládeže. I zde je prostor pro intervenci učitelů, vychovatelů a dalších osob, které mohou mít na danou skutečnost pozitivní vliv.

Graf 2: Preference indikátorů kvality života, komparace ženy - muži

Spánek je samozřejmě chápán jako akt odpočinku; ovšem může být spojen i s lenošením, než se samotným odpočíváním po námaze. Dobré domácí zázemí leckteří adolescenti popisují v tom smyslu, že mají „vycvičené rodiče“, protože je nechají pospávat v denní dobu a do ničeho je nenutí. Mnozí dlouho do noci sledují televizní programy, hrají hry na počítači či tráví čas u Internetu.

Volba manželství, partnerství, mateřství může značit touhu po naplnění něčeho, co je ve společnosti v nepořádku (viz vysoké procento rozpadlých manželství). Může ovšem vyjadřovat i to, že je moderní „s někým chodit“. V tomto věku se zabývají vztahy, nicméně touha po partnerovi pramení ze společenské oblíbenosti. Je pro ně také velmi důležité, jak partner vypadá, jaké nosí oblečení – čím víc obletovaný chlapec nebo dívka – tím vyšší stupeň v pomyslném společenském žebříčku. S přibývajícím věkem se toto mění, už jde více o porozumění a vnitřní život člověka. Důležitým faktorem je také to, z jaké rodiny dítě pochází. Není-li v rodině vše úplně pořádku, hledá dítě sociální vazby jinde.

Sport je součástí života jen vybrané skupiny dětí, je spíše vzácností, když se někdo něčemu opravdu aktivně věnuje. I volba sportu s sebou často nese společenskou prestiž a zařazení do určité komunity.

C) OHLÉDNUTÍ ZA DOSAVADNÍM VÝZKUMEM

Učinili jsme první výzkumné kroky v oblasti, které se chceme věnovat dlouhodobě a v širším záběru. Zjistili jsme některé údaje o vnímání kvality života u adolescentů, další data budeme zpracovávat a především se zamýšlíme nad tím, co může pedagog učinit pro to, aby kvalita života našich žáků byla co nejlepší a v kterých sférách ji lze ovlivňovat.

Jak může pomoci učitel, vychovatel či sociální pracovník?

Dnešní škola je liberální a demokratická, usiluje o humanizaci a tato skutečnost s sebou nese větší důraz na sebedůvěru, asertivnost a sebeprosazování žáků. Cílem současné školy je naučit žáky dbát o sebe, projevovat se pozitivním způsobem, získat pocitu sebeúcty a sebeovládání. Dospívajícího velmi zajímá, jaký vlastně je, jaké má možnosti a jak se jeví svému okolí. U vychovatelů a učitelů považujeme za nejdůležitější aktivní zájem o jedince a vytvoření prostředí vzájemné důvěry, v němž se bude adolescent pohybovat bez obav a zábran. Vychovávající by měl umět rovněž **přesvědčivě** zastávat žádoucí hodnoty, měl by disponovat schopností argumentace (proč je něco dobře a něco špatně), umět vysvětlit a zdůvodnit. Měl by umět poskytnout podporu svým žákům, měl by být opravdový (kongruentní) a poctivý. Při své práci se neobejde bez aktivního naslouchání a individuálního přístupu k jednotlivcům, měl by mít přátelský a férový přístup, pracovat s empatickým porozuměním. Ovšem s jasně stanovenými pravidly a hranicemi, s budováním odpovědnosti a rozvojem seberegulace u mladé populace.

Vychovatel by dále měl u žáků podporovat aktivní způsob života a zajímat se o zájmy a záliby dětí, které mu jsou svěřeny, měl by rovněž nastolovat i takové aktivity, které budou rozvíjet postojovou složku osobnosti.

Jsme si vědomi, že je třeba u adolescentů posilovat získávání schopnosti pracovat ve skupině, projevovat solidaritu a ochotu pomáhat druhým. Toto věkové období se váže často s individualismem a introverzí, proto je velmi důležité naučit žáky respektovat ostatní, rozpoznávat rozdíly mezi lidmi, být vnímavý vůči druhým a ovládat své citové reakce.

Dále se jedná o péči žákova optimálního emočního vyladění a o usměrňování adekvátní životní nálady, o vytváření pozitivního sebeobrazu, důvěru v sebe i v okolní svět. V neposlední řadě jde i o nácvik různých způsobů či mechanismů prevence zdravotních obtíží.

Škola je významným edukačním fenoménem a neměla by být lhostejná k různým projevům negativních vlivů. Měla by budovat příkladné a podnětné prostředí. Aby člověk zkvalitnil svůj život, je třeba zkvalitnit jeho výchovu. A to je to výzva pro všechny instituce podílející se na formování mladé generace.

D. LITERÁRNÍ PRAMENY

COLLIER, J., MCKINLAY, D., PHILLIPS, D. Norm values for the Generic Children's Quality of Life Measure (GCQ) from a large school-based sample. *Quality of Life Research*, IX, 2000, s. 617-623.

DŽUKA, J. (Ed.) *Psychologické dimenzie kvality života*. Prešov : Prešovská univerzita 2004. ISBN 80-8068-282-8.

DURKIN, K. *Developmental Social Psychology. From Infancy to Old Age*. 2 vyd. Oxford: Blackwell Publishers, 1995. ISBN 0-631-14828-0. s. 775.

GAVORA, P. *Sprievodca metodológiou kvalitatívneho výskumu*. Bratislava : Regent, 2006. ISBN 80-88904-46-3.

KOVÁČ, D. Kvalita života – naliehavá výzva pre vedu nového storočia. *Čs. Psychologie*, 45, 2001, 1, s. 34-44. ISSN 0009-062X.

KŘIVOHLAVÝ, J. *Psychologie zdraví*. Praha : Portál, 2001. ISBN 80-7178-774-4.

LAŠEK, J. *Komponenty sebehodnocení pubescentů*. 1. vyd. Hradec Králové : Gaudeamus, 2005. ISBN 80-7041-103-1.

MACEK, P. *Adolescence. Psychologické a sociální charakteristiky dospívajících*. Praha : Portál 1999. ISBN 80-7178-348-X.

MAREŠ, J. *Problémy s pojetím konceptu „kvality života“ a s jeho definováním*. Nepublikovaný text ke grantovému projektu GA ČR č. 406/06/0035 „Kvalita života u dětí a dospívajících“. Hradec Králové : Lékařská fakulta Univerzity Karlovy, s 18, 2006.

STŘELEC, S., KRÁTKÁ, J. Názory třídních učitelů na způsoby ovlivňování zdraví svých žáků. In ŘEHULKA, E. (ed.) *Škola a zdraví pro 21. století II*. Brno: Paido, 2007.

SVATOŠ, T., ŠVARCOVÁ, E. Žákovské prekoncepty pojmu „kvalita života“. IN: KIPS, M., KOLDEOVÁ, L. (eds.) *Výchova, škola, společnost – minulost a současnost*. Bratislava : Univerza Komenského 2007, s. 626-636. ISBN 978-80-223-2295-9.

ZULLIG, K.J., VALOIS, R.F., DRANE, J.W. Adolescent distinctions between quality of life and self-rated health in quality of life research. *Health and Quality of Life Outcomes* 2005,3 :64.

WHO QOL Group: WHO QOL Study Protocol. Geneva. WHO 1993.

Řešení morálního dilematu u dvou skupin dětí: německých a českých

Jan Lašek, Šárka Wiesenbergová¹

Anotace:

Článek se zabývá shodami a rozdíly v řešení předloženého morálního dilematu Kohlberga dvěma skupinami respondentů: německými (dále DE; N=224) a českými (dále CZ; N=223) ve věku 10- 13 let. Respondenti reagovali na 12 postojových škál Lickertovského typu, které vznikly na základě výsledků Kohlbergových interview. Celkově se české děti jeví jako submisivnější a méně prosazující svá práva. Silněji také cítí, otec je špatným chováním špatným příkladem, plnění slibů patří mezi nejdůležitější základy dobrých vztahů rodičů a dětí. Je zde vyšší akcent na rodiče jako vzor, ke kterému se dítě upíná; německé děti to cítí také vysoce, ale zřejmě v tomto střetnutí chápou rodiče víc jako rovnocenného soupeře, resp. se s ním cítí rovnocennější z hlediska sebeprosažení.

Vztah mezi morálkou a lidskou přirozeností byl jedním z hlavních témat tradičních filosofických disputací. Někteří tvrdí, že lidé jsou od přírody dobří, ale externí faktory často poškodí nebo zničí tyto vnitřní hodnoty (Rousseau, 1762). Jiní se domnívají, že morálka není nic víc a nic málo než výraz vnitřních sil adaptace, speciálně soutěživosti o zdroje a potřebou maximalizovat lidské osobní vlastnictví (Machiavelli, 1969). Psychologové se soustřeďují na otázky: jak se morálka získává? Jak se mění?

Mezi faktory, které mají zásadní vliv na utváření morálního vývoje dětí a mládeže stojí nepochybně na prvním místě rodina a výchovné strategie, které rodiče směřem ke svým potomkům volí. Rodina je pro dítě prvním a nejdůležitějším zdrojem informací o chování a jeho důsledcích. Durkin (1995) soudí, že pravidla, která platí v rodině mají charakter „dvojí zprávy“: chování, které je špatné v rodině, je špatné všude. Citlivost dětí k pravidlům se získává v interpersonálním kontaktu, především zpočátku s matkou.

Jedním z nejvlivnějších textů v historii psychologie vývoje je pojetí Piagetovo (1932). Vychází z odhadu, dle kterého je dítě aktivní, konstruuje logicky navazující sekvence jednotlivých vývojových stadií za postupné kvalitativní přeměny dětského myšlení. Piaget odmítá jak nativistické názory, hovořící o tom, že morálka je vrozená, stejně jako nesouhlasí s tím, že je získává pouze od druhých. Základní myšlenkou je tedy to, že dochází k vývoji myšlení, které se zabývá morálními výstupy.

Piaget postuluje tři stádia vývoje morálky: *amorální, heteronomní, autonomní*.

Kohlberg sice vyšel z Piagetových tezí, ale domníval se, že jeho teorie jsou limitující a nedávají dost prostoru pro volnější a pestřejší vývoj. Adaptoval tedy Piagetův klinický interview a vyvinul standardizovanou proceduru pro zjišťování morálního usuzování. Subjektu jsou předloženy scénáře morální dilemat a ten, komu jsou předloženy, má rozhodovat o tom, co by osoba v příběhu (dilematu) měla dělat a má vysvětlit podstatu toho, pro co a proč se tak rozhodl. Výpovědi respondentů jsou

---

¹ doc. PhDr. Jan Lašek, CSc., Mgr. Šárka Wiesenbergová, Univerzita Hradec Králové

kvalitativně zpracovávány a tím je klasifikována i úroveň morálního vědomí respondenta.

Kohlberg prováděl rozhovory s velkým množstvím mladých Američanů ve věku 10-16 let, užíval různá morální dilemata a postuloval později tři široké úrovně morálního usuzování.

První úroveň nazývá *vynucovaná morálka* (morality of constraint, Durkin, 1995, s. 474), kdy je určité chování vynucováno silou, *druhé* pak *konvenční morálka* (morality of convention, Durkin, tamtéž), kdy dítě vnímá pravidla jako důležitá pro sociální život s druhými, a *třetí postkonvenční* (postconventional), kde mladý člověk vidí morálku v termínech a principech spravedlnosti jako abstraktního pojmu.

Každá ze tří úrovní má pak ještě dvě stadia a Kohlberg soudí, že vývoj morálního vědomí jde krok za krokem, stadiem za stadiem, tedy sekvenčně. Ne každý dosáhne nejvyšší úrovně, ale všichni postupují stejným modelem, individuální pokrok jde logickým pořádkem tak, že nové stadium vyrůstá na stadiu předchozím.

Náš příspěvek je zaměřen na zmapování etických postojů dětí ve věku 12 let navozených dilematem Kohlberga (Joevo dilema). Uvedené dilema patří mezi základních devět dilemat, které Kohlberg se svými spolupracovníky za účelem diagnostiky úrovně morálního vývoje vypracoval (Colby, Kohlberg, 1987).

Reakce na Joeovo dilema nejen umožňuje posoudit úroveň morálního úsudku dítěte, ale současně více či méně odráží vztah dětského respondenta k vlastnímu rodiči. Tento vztah jsme se snažili zachytit pomocí výroků, ke kterým respondenti zaujímali vyhraněně souhlasné přes souhlasné, nesouhlasné až po vyhraněně nesouhlasné stanovisko.

Výroky (položky) byly konstruovány tak, aby umožnily dětským respondentům projevit v duchu stadiální teorie Kohlberga (1984) stupeň závislosti/nezávislosti morálního úsudku a také míru zvnitřnění morálních norem.

Specifickým výstupem našeho zkoumání je komparace reakcí na zmíněné položky u dětí z České republiky a stejně starých vrstevníků ze Spolkové Republiky Německo (naš výzkum probíhal ve městě Wetzlar a jeho okolí, země Hesensko; jde tedy o „západní“ německou zemi). Předpokládali jsme rozdíly související se širším společenským kontextem toho, co bychom mohli nazvat „mladou demokracií“ (Česká republika) a „tradiční demokracií“ (SRN). Jsme přesvědčeni, že se tyto širší společenské kontexty se nějakým – byť nepřímým – způsobem promítají do života rodin v obou zemích a také i do vnímání a prožívání vztahů dětí ke svým rodičům..

Výzkumný vzorek

Výzkumný vzorek tvořilo N= 447 dětí z obou států. Německé děti (dále jen DE): N= 224 (97 chlapců, 127 dívek), české děti (dále jen CZ) N=223 (102 chlapců, 121 dívek).

Jako varianční proměnné jsme zvolili: skupina českých a německých dětí, pohlaví respondentů, místo bydliště, počet sourozenců, rodina kompletní a rozvedená. Byly využity standardní statistické postupy včetně faktorové analýzy.

Respondentům bylo předloženo klasické Kohlbergovo dilema:

Příběh:

Jiří je kluk stejně starý jako ty. Velice toužil jet na víkend s kamarády, jak si domluvili. Jeho otec mu slíbil, že na tu akci pojedě, když si na ní nějak vydělá, třeba sběrem, brigádou a podobně. Jiří pilně sbíral starý papír, pomáhal sousedům a vydělal a našetřil si tolik, že mohl klidně jet, všechno si sám zaplatit a ještě by mu zbylo. Těsně před očekávaným odjezdem na víkend však jeho otec změnil názor. Jeden z jeho přátel jej pozval na výlet, spojený s rybařením a Jiřího otec měl v té chvíli zrovna málo peněz, aby se takového výletu mohl zúčastnit a tak se obrátil na syna a žádal po něm peníze, které si Jiří vydělal a našetřil. Jiří nechtěl přijít o plánovanou víkendovou akci s kamarády a tak přemýšlel, zda má otcově žádosti vyhovět, nebo ji odmítnout.

U každého z následujících výroků je vždy číselná tabulka (1-6) ohraničená výroky *silně nesouhlasím ... silně souhlasím*.

Prosíme, zamysli se nad každým výrokem a zakroužkuj příslušnou číslici tak, jak odpovídá tvému názoru a blíží se onomu krajnímu výroku. Je to podobné, jako bys pozoroval ručičku tachometru nebo rtuť teploměru jak běží po číslech.

Výsledky

Dále uvádíme varianční proměnné u celého vzorku N=447:

Místo bydliště pro N=447

	vesnice	Menší město	Velké město
počet	164	103	180

Počet sourozenců pro N=447

	mladší	starší	oboje	žádné
Počet	124	149	123	51

Stav rodiny pro N=447

	Rodina kompletní /%	Rodina rozvedená /%
	338 / 75,62%	109 / 24,38%

Tab. 1 Výsledky celé obou skupin respondentů a významné rozdíly mezi nimi

Výrok	DE-M	DE-SD	CZ- M	CZ-SD	t-test
1.Otec má právo po synovi peníze chtít	1,42	0,9	2,17	1,22	7,39**
2. Jiří má otci odpustit, že nedodržel slib	3,05	1,32	3,32	1,47	2,04*
3. Jiří má právo otci peníze odmítnout	5,44	1,03	5,07	1,13	3,61**
4. Otec má zrušit cestu na ryby, aby dodržel slib synovi	5,11	1,12	5,04	1,27	
5. Otec má právo změnit názor a porušit slib daný synovi	1,64	1,01	2,07	1,2	4,09**
6. Jiří má právo být příště opatrnější, když mu otec něco slibuje	4,75	1,25	4,13	1,48	4,79**
7. Otec má právo požadovat po	1,99	1,29	3,68	1,43	13,12**

synovi, aby mu s těmi penězi pomohl					
8. Syn nemusí peníze otci dát, protože sám slib neporušil	5,01	1,31	4,98	1,3	
9. Splnění slibů patří mezi nejdůležitější základy dobrých vztahů mezi rodiči a dětmi	5,23	1,26	5,47	0,96	2,26*
10. Otec byl synovi porušením svého slibu špatným příkladem	4,69	1,32	5,28	1,11	5,14**
11. Jiří má otce poslechnout a peníze mu dát	1,94	1,24	2,27	1,18	2,88*
12. Člověk by měl vždy splnit slib i někomu, koho dobře nezná a možná ho už nikdy neuvidí	4,72	1,37	4,52	1,47	

Výpočet reliability celého dotazníku : Cronbachovo α : 0,75. * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$;

Celkově se české děti jeví jako submisivnější a méně prosazující svá práva. Silněji také cítí, otec je špatným chováním špatným příkladem, plnění slibů patří mezi nejdůležitější základy dobrých vztahů rodičů a dětí. Je zde vyšší akcent na rodiče jako vzor, ke kterému se dítě upíná; německé děti to cítí také vysoce, ale zřejmě v tomto střetnutí chápou rodiče víc jako rovnocenného soupeře, resp. se s ním cítí rovnocennější z hlediska sebeprosazení.

Faktorovou analýzou jsme extrahovali tyto tři faktory:

Faktor 1 Autoritářský otec (heteronomní fáze)

Jiří má otce poslechnout a peníze mu dát (2,28)

Otec má právo požadovat po synovi, aby mu s těmi penězi pomohl (3,59)

Otec má právo po synovi peníze chtít (2,22)

Otec má právo změnit názor a porušit slib daný synovi (2,32).

(mimumum dosažených bodů ve faktoru: 4-maximální nesouhlas; maximum 24-maximální souhlas)

Faktor 2 Dodržení slibu (přechod od heteronomní do autonomní fáze)

Otec byl synovi porušením svého slibu špatným příkladem (5,13)

Splnění slibů patří mezi nejdůležitější základy dobrých vztahů mezi rodiči a dětmi (5,37)

Otec má zrušit cestu na ryby, aby dodržel slib synovi (4,96)

Člověk by měl vždy splnit slib i někomu, koho dobře nezná a možná ho už nikdy neuvidí (4,4).

(mimumum dosažených bodů ve faktoru: 4-maximální nesouhlas; maximum 24-maximální souhlas)

Faktor 3 Práva syna (autonomní fáze)

Syn nemusí peníze otci dát, protože sám slib neporušil (4,89)

Jiří má právo otci peníze odmítnout (4,94)

Jiří má právo být příště opatrnější, když mu otec něco slibuje. (4,32).

(minimum dosažených bodů ve faktoru: 3-maximální nesouhlas; maximum 18-maximální souhlas)

Výsledky srovnání faktorů u obou skupin respondentů

Tab . 2 Výsledky srovnání faktorů u obou skupin respondentů

Faktor	DE-M	DE-SD	CZ- M	CZ-SD	t-test
<i>Autoritářský otec (heteronomní fáze)</i>	6,99	3,10	10,20	3,48	10,29**
<i>Dodržení slibu (přechod od heteronomní do autonomní fáze)</i>	19,75	3,06	20,32	3,06	1,98*
<i>Práva syna (autonomní fáze)</i>	15,20	2,39	14,18	2,78	4,16**

*p<0,05; **p<0,01;

České děti výrazně více souhlasí s prvky autoritářského otce (jsou „poslušnější“ a podřídivější), více se ztotožňují s otcem jako dodržovatelem slibů a méně si uvědomují a užívají svá autonomní práva.

Významné rozdíly ve variančních proměnných (výpočty analýzy rozptylu MANOVA)

- **České a německé děti:**

1. *Otec má právo po synovi peníze chtít:* s tímto výrokiem nejvíce nesouhlasí dívky DE; nejméně dívky CZ.

3. *Jiří má právo otci peníze odmítnout :* zde nejvíce souhlasí chlapci DE; nejméně chlapci CZ.

5. *Otec má právo změnit názor a porušit slib daný synovi:* s tímto nejvíce nesouhlasí dívky DE; nejméně chlapci CZ.

6. *Jiří má právo být příště opatrnější, když mu otec něco slibuje:* s tímto výrokiem nejvíce souhlasí dívky DE; nejméně chlapci CZ.

7. *Otec má právo požadovat po synovi, aby mu s těmi penězi pomohl:* s tímto výrokiem nejvíce nesouhlasí dívky DE; nejméně dívky CZ.

9. *Splnění slibů patří mezi nejdůležitější základy dobrých vztahů mezi rodiči a dětmi:* s tímto výrokiem nejvíce souhlasí dívky CZ, nejméně chlapci DE.

10. *Otec byl synovi porušením svého slibu špatným příkladem:* s tímto výrokiem nejvíce souhlasí dívky CZ, nejméně chlapci DE.

11. *Jiří má otce poslechnout a peníze mu dát:* s tímto výrokiem nejvíce nesouhlasí dívky DE; nejméně chlapci CZ.

Tab. 3 Rozdíly ve faktorech mezi českými a německým dětmi

Faktor/ aritm. průměry	Chlapci DE	Dívky DE	Chlapci CZ	Dívky CZ

<i>Autoritářský otec (heteronomní fáze)</i>	8,03	6,19	10,28	10,11
<i>Dodržení slibu (přechod od heteronomní do autonomní fáze)</i>	19,35	20,05	19,95	20,62
<i>Práva syna (autonomní fáze)</i>	14,62	15,63	13,62	14,64

Otcovské autoritě by nejspíše podleli čeští chlapci (ti také nejméně prosazují svá autonomní práva), nejméně dívky DE. S nutností dodržet sliby jako nejdůležitější základy dobrých vztahů mezi rodiči a dětmi nejvíce vnímají dívky CZ, nejméně chlapci DE. Nejvíce prosazují svá autonomní práva dívky DE, nejméně chlapci CZ.

Tab. 4 Korelace *postupný ročník (třída)* a výroky dotazníku

Výrok	r =
1. Otec má právo po synovi peníze chtít	- 0,29**
2. Jiří má otci odpustit, že nedodržel slib	- 0,12*
3. Jiří má právo otci peníze odmítnout	0,13*
5. Otec má právo změnit názor a porušit slib daný synovi	- 0,11*
6. Jiří má právo být příště opatrnější, když mu otec něco slibuje	0,21**
7. Otec má právo požadovat po synovi, aby mu s těmi penězi pomohl	- 0,40**
10. Otec byl synovi porušením svého slibu špatným příkladem	- 0,11*

*p<0,05; **p<0,01;

Čím vyšší třídu žák navštěvuje, tím méně souhlasí s tím, že byl měl otci odpustit s tím, že otec má právo peníze chtít, dále méně souhlasí s tím, že by otec měl právo změnit názor a požadovat po synovi peníze. Dále více souhlasí s tím, že syn má právo odmítnout otcovi peníze a být příště opatrnější, když mu otec něco slibuje. *Naopak: žáci mladší jsou k otci celkově významně tolerantnější, resp. více podléhají autoritě.*

Korelace s faktory:

Tab. 5

Faktor	r =
<i>Autoritářský otec (heteronomní fáze)</i>	- 0,36**
<i>Práva syna (autonomní fáze)</i>	0,18**

*p<0,05; **p<0,01;

Čím starší žáci jsou, tím méně souhlasí s autoritářskými postoji otce a tím více prosazují právo na autonomii. Mladší žáci více souhlasí s autoritářským otcem a méně prosazují svá práva.

- **Místo bydliště** všech respondentů

S výrokem 1. *Otec má právo po synovi peníze chtít* nejvíce souhlasí respondenti z velkého města, nejméně z menšího města

S výrokem 3. *Jiří má právo otci peníze odmítnout* nejvíce souhlasí děti z vesnice, nejméně z velkého města

S výrokem 5. *Otec má právo změnit názor a porušit slib daný synovi* nejvíce souhlasí děti z velkého města, nejméně z vesnice

S výrokem *Jiří má právo být příště opatrnější, když mu otec něco slibuje* nejvíce souhlasí děti z menšího města, nejméně z velkého

S výrokem 7. *Otec má právo požadovat po synovi, aby mu s těmi penězi pomohl* nejvíce souhlasí děti z velkého města, nejméně z vesnice

S výrokem 8. *Syn nemusí peníze otci dát, protože sám slib neporušil* nejvíce souhlasí děti z vesnice, nejméně z menšího města

S výrokem 10. *Otec byl synovi porušením svého slibu špatným příkladem* nejvíce souhlasí děti z velkého města, nejméně z menšího

Faktory:

Faktor/ aritm. průměry	Vesnice	Menší město	Velké město
<i>Autoritářský otec (heteronomní fáze)</i>	7,31	8,25	9,94
<i>Práva syna (autonomní fáze)</i>	15,25	14,66	14,19

Autoritářskost otce nejvíce odmítají děti z vesnice, nejméně z velkého města. Práva na autonomii si nejvíce hájí děti z menšího města, nejméně z velkého.

• Sourozenci

S výrokem 7. *Otec má právo požadovat po synovi, aby mu s těmi penězi pomohl* nejvíce souhlasí ti, kteří mají staršího sourozence, nejméně jedináčci

S výrokem 12. *Člověk by měl vždy splnit slib i někomu, koho dobře nezná a možná ho už nikdy neuvidí* nejvíce souhlasí ti, kdož mají sourozence mladšího, nejméně jedináčci.

Faktory:

Autoritářský otec (heteronomní fáze): s ním nejvíce souhlasí ti, kdož mají sourozence mladšího, nejméně jedináčci.

• Stav rodiny

S výrokem 1. *Otec má právo po synovi peníze chtít* více souhlasí děti z fungujících rodin, než z rozvedených

S výrokem 2. *Jiří má otci odpustit, že nedodržel slib* více souhlasí děti z fungujících rodin, než z rozvedených

S výrokem 5. *Otec má právo změnit názor a porušit slib daný synovi* více souhlasí děti z fungujících rodin, než z rozvedených

S výrokem 6. *Jiří má právo být příště opatrnější, když mu otec něco slibuje* více souhlasí děti z fungujících rodin, než z rozvedených

S výrokem 7. *Otec má právo požadovat po synovi, aby mu s těmi penězi pomohl* více souhlasí děti z fungujících rodin, než z rozvedených

S výrokem 8. *Syn nemusí peníze otci dát, protože sám slib neporušil* více souhlasí děti z fungujících rodin, než z rozvedených

S výrokem 10. *Otec byl synovi porušením svého slibu špatným příkladem* více souhlasí děti z fungujících rodin, než z rozvedených

S výrokem 12. *Člověk by měl vždy splnit slib i někomu, koho dobře nezná a možná ho už nikdy neuvidí* více souhlasí děti z fungujících rodin, než z rozvedených

Faktor/ aritm. průměry	Funkční rodina	Rozvedená
<i>Autoritářský otec (heteronomní fáze)</i>	8,82	7,85

S autoritářstvím u otce více souhlasí děti z fungujících rodin.

Závěr

Porovnání dvou skupin respondentů ze dvou různých zemí Evropy, reagujících na přináší řadu důležitých informací, ilustrujících rozdílné přístupy k výchově k morálním principům a také různé reakce, dané tradicemi kultur.

Celkově se české děti jeví jako submisivnější a méně prosazující svá práva. Silněji také cítí, otec je špatným chováním špatným příkladem, plnění slibů patří mezi nejdůležitější základy dobrých vztahů rodičů a dětí. Je zde vyšší akcent na rodiče jako vzor, ke kterému se dítě upíná; německé děti to cítí také vysoce, ale zřejmě v tomto střetnutí chápou rodiče víc jako rovnocenného soupeře, resp. se s ním cítí rovnocennější z hlediska sebeprosazení.

České děti výrazně více souhlasí s prvky autoritářského otce, více se ztotožňují s otcem jako dodržovatelem slibů a méně si uvědomují a užívají svá autonomní práva.

Otcovské autoritě by nejspíše podlehl český chlapec (ti také nejméně prosazují svá autonomní práva), nejméně dívky DE. Nutnost dodržet sliby jako nejdůležitější základy dobrých vztahů mezi rodiči a dětmi nejvíce vnímají dívky CZ, nejméně chlapci DE. Nejvíce prosazují svá autonomní práva dívky DE, nejméně chlapci CZ.

Čím jsou respondenti v našem vzorku starší, tím méně souhlasí s tím, že by měl syn otci odpustit s tím, že otec má právo peníze chtít, dále méně souhlasí s tím, že by otec měl právo změnit názor a požadovat po synovi peníze. Dále více souhlasí s tím, že syn má právo odmítnout otcovi peníze a být příště opatrnější, když mu otec něco slibuje. Naopak: *žáci mladší jsou k otci celkově významně tolerantnější, resp. více podléhají autoritě.*

Autoritářskost otce nejvíce odmítají děti z vesnice, nejméně z velkého města. Práva na autonomii si nejvíce hájí děti z menšího města, nejméně z velkého. S autoritářstvím u otce více souhlasí děti z fungujících rodin.

Je zřejmé, že téma vztahu otec: děti je pro tyto děti jako objekty výchovy velmi závažné a především v pubertě prodělává kvalitativní změny.

Literatura

COLBY, A., KOHLBERG, L. et al. *The Measurement of Moral Judgement*. Cambridge: Cambridge University Press 1987.

DURKIN, K. *Developmental Social Psychology. From Infancy to Old Age*. 2 vyd. Oxford: Blackwell Publishers, 1995. ISBN 0-631-14828-0. s. 775.

DAMON, W. *The Social World of the child*. San Francisco CA: Jossey-Bass. 1977.

MACHIAVELLI, N. Vladař. 1. vyd. Praha: Odeon, 1969. 120 s.1992, 39 stran. ISBN neuvedeno.

Začínající učitel a jeho vztah k profesi

Kateřina Juklová¹

Anotace:

Příspěvek shrnuje výsledky kvalitativního zkoumání procesu utváření si vztahu k profesi u začínajících učitelů. Dnešní společnost vytváří podmínky, které od členů očekávají větší flexibilitu a univerzalitu v pracovním výkonu a lze se ptát, jak je to za takovýchto podmínek s profesní identifikací, jestli je vůbec možná a zdali k ní dochází. Z výzkumných výsledků vyplývá, že úspěšnost začínajících učitelů v utváření si vztahu k profesi, která vede k pozdější identifikaci s profesí a přijetí závazku, souvisí jak s faktory vnitřními, tak i faktory prostředí. Spojení vlastní budoucnosti s profesí učitele a přijetí všech závazků z toho plynoucích předchází potřeba ujištění se, že práce naplňuje vnitřní potřeby jedince a umožňuje uplatnění jeho schopností. K tomu je však třeba posílení a pozitivní zpětná vazba okolí, které dává mladému člověku vědět, že je své práce schopen a že jeho práce má smysl i pro ostatní.

Klíčová slova: začínající učitel, profesní identifikace, přijetí závazku, sebeuplatnění

Úvod

Na otázku, co dělá učitele dobrým učitelem, lze získat mnoho odpovědí. Jedním ze závěrů, ke kterým často dospíváme, je konstatování, že vedle souboru poznatků a dovedností by dobrý učitel měl mít svou práci rád. Profesní spokojenost je z hlediska celoživotního vývoje považována za významný faktor kvality života a zdraví jedince (Macek, 2003). Tento předpoklad platí tím více u povolání, které navzdory náročnosti a společenské významnosti nejsou nikterak morálně ani finančně oceňované.

Pedagogický výzkum i odborná příprava učitelů byla donedávna orientována převážně behaviorálně, s důrazem na rozvoj poznatků a dovedností učitelů. Jako měřitelné a jasně vymezené charakteristiky byly snadno uchopitelné pro výzkum i trénink. Teprve v posledních letech pod vlivem koncepcí symbolických interakcionistů, konstruktivistů a humanistických přístupů se i v našich podmínkách začíná k profesnímu vývoji učitelů přistupovat mnohem komplexněji. Spolu se změnami chování budoucích učitelů je kladen důraz na podporu učitelova sebeporozumění a autoregulace.

Současný rozmach některých výzkumných, zejména kvalitativních, přístupů nabízí prostředky, pomocí kterých je možné se těmto implicitním, v hloubi psychiky člověka zakotveným a mnohdy ne zcela uvědomovaným, charakteristikám výzkumně přiblížit a pracovat s nimi. Příspěvek shrnuje vybrané výsledky kvalitativního výzkumu, v rámci kterého autorka sledovala 13 začínajících učitelů z hlediska utváření

---

¹ Mgr. Kateřina Juklová, Ph.D., Univerzita Hradec Králové

jejich vztahu k profesi.¹ Cílem tohoto sdělení je na základě výzkumných výsledků se zamyslet nad následujícími otázkami:

1. Jak se utváří vztah začínajícího učitele k profesi?
2. Jakou roli v učitelově profesním vývoji a růstu hraje profesní identifikace?
3. Co z odpovědí na výše položené otázky vyplývá?

Učitelé	Délka pedagogické praxe	Velikost školy (malá x velká)	Lokalizace školy (město x venkov)	Typ školy
<i>Libor</i>	1 rok	velká	venkov	SŠ - soukromá
<i>Jaromír</i>	1 rok	malá/velká	venkov/město	ZŠ, SŠ
<i>Kamila</i>	1 rok	velká	město	ZŠ
<i>Tereza</i>	1 rok	malá	město	1. stupeň ZŠ
<i>Lucie</i>	1 rok	velká	venkov	SŠ - soukromá
<i>Petr</i>	3 roky	velká	město	ZŠ
<i>Luboš</i>	3 roky	malá	venkov	ZŠ
<i>Kamila</i>	3 roky	malá	venkov	ZŠ
<i>Jitka</i>	3 roky	velká	město	SŠ
<i>Jiří</i>	5 let	velká	město	ZŠ
<i>Vladislav</i>	5 let	velká	město	SŠ
<i>Erika</i>	5 let	malá	venkov	ZŠ
<i>Kateřina</i>	5 let	malá	venkov	1. stupeň ZŠ

Tab.1 Charakteristiky výzkumného vzorku

Metoda

K výzkumu vztahu začínajících učitelů k profesi by zvolen **kvalitativní přístup**, který pohlíží na téma z perspektivy subjektu, zachycuje proces, nikoli pouze výsledek a zkoumá jev do hloubky a zároveň v široce definovaném kontextu. **Biografický výzkumný design** umožňoval rekonstrukci a interpretaci průběhu určitého úseku života učitelů. Hlavní metodou sběru dat se stalo semistrukturované **hloubkové interview**, podpořené metodou „čára života“ (Schütze, 1991).

Učitelé byly tedy nejprve vyzváni, aby nakreslili čáru svého života a na ní označili a popsali osobně významné životní události. Poté následovala výzva k podrobnějšímu autobiografickému vyprávění. Učitelé byli povzbuzováni, aby spontánně retrospektivně vyprávěli o událostech, vlivech, motivech a situacích, které souvisejí s vývojem jejich vztahu k profesi. Při práci s touto metodou se nám potvrdil fakt, že jakékoli klíčové incidenty v životě člověka jsou cenným zdrojem informací pro pochopení vývoje jedince, neboť právě tyto události jej podněcují k významným životním rozhodnutím, novým jednáním a cílům (Švaříček, 2007).

Veškerá data získaná z rozhovorů byla se souhlasem učitelů zaznamenána na diktafon a doslovně přepsána. Sběr dat se prolínal s jejich současnou analýzou. K

¹ Základní charakteristiky vzorku sumarizuje tabulka na následující straně:

vlastní analýze bylo použito metod otevřeného, axiálního i selektivního kódování vycházejících z interpretativního postupu **zakotvené teorie** (Strauss a Corbinová, 1999). Kódovány byly doslovně přepsané rozhovory a to dvěma výzkumníky a několikrát.

Výsledky

Analýza dat ukázala, že vztah učitelů k profesi je proces dlouhodobý, ne-li celoživotní. Hledání jeho kořenů nás mnohdy vrací do období útlého dětského věku. Principy učení se a učitelství, které nás provází od začátků naší existence, se mohou pro mnohé stát předmětem jejich zájmu, obdivu a modelem hodným následování, pro jiné naopak zdrojem negativních zkušeností, obav a pohrdání. Rozmanité cesty k profesi demonstrují následující příběhy tří začínajících učitelů.

Příběh Eriky

Erika strávila dětství v malém městě. Vyrůstala v úplné rodině, má jednu o pět let mladší sestru, o které říká, že je to „živel“. Od předškolního věku trávila většinu volného času o víkendech a prázdninách u prarodičů na vesnici, se kterými měla velmi dobrý vztah. Děda, který byl učitel, se jí hodně věnoval, hrávali spolu tenis a i s babičkou nejrůznější hry. K učitelství inklinovala od dětství. Ve škole prospívala výborně, nikdy neměla problémy. Po základní škole absolvovala víceleté gymnázium. Od útlého věku byla velmi pečlivá a měla ráda své věci v pořádku. Na gymnáziu se plně věnovala učení, dokonce si doma přepisovala sešity ze školy, aby byly úhledné. Rodiče na ni vždy měli vysoké nároky. Vzpomíná na otcovu reakci na její gymnaziální vysvědčení. Výsledek samé jedničky se dvěma dvojkami otec komentoval slovy: „Ty dvě dvojky jsou zbytečný“. Ve vztahu oběma rodičům u Eriky i dodnes, kdy s nimi již nežije, přetrvával pocit, že „to, co dělá, je málo, že by měla dělat víc a líp.“ Nespokojenost rodičů vůči snaživé Ericce kontrastovala s nároky na její sestru, která byla vždycky trochu „průšvihář“. Erika tyto postoje vnímala jako křivdu. Vzhledem k negativním zkušenostem s některými kantory na gymnáziu Erika zprvu učitelství zavrhlá. Také rodiče její stanovisko podporovali a preferovali, aby šla studovat ekonomii. To ji však neoslovovalo a k myšlence učitelství se ke konci gymnázia vrátila. Lákalo ji učit a líbil se jí ten princip někomu něco předávat. Byla přijata ke studiu učitelství pro druhý stupeň základní školy - obor český jazyk a matematika. Také na pedagogické fakultě byla nadšenou studentkou, která se po celé zkouškové období pečlivě připravovala, aby zvládla celý objem učiva. Zatímco její spolužáci se učili jenom to nejdůležitější, jí připadalo důležité všechno. S obrovským nadšením a nasazením se těšila na zahájení vlastní praxe.

Příběh Terezy

Tereza prožila harmonické dětství. O učitelském povolání snila už odmala. Líbila se jí představa, že stojí před třídou a něco dětem povídá, se zájmem sledovala, „jak paní učitelky chodily tak důležité s téma deskama...“ Na druhém stupni základní školy se již vážněji rozhodla, že se učitelkou skutečně stane. Na víceleté gymnázium se dostala bez přijímacích zkoušek. Tam se dále utvrzovala, že ji to baví čím dál víc, i když všechny zkušenosti s učiteli nebyly pozitivní. Ráda učitele pozorovala a hodnotila

z hlediska jejich pedagogického výkonu a v duchu si říkala, co by ona dělala jinak. Terezin zájem o učitelství se projevoval také tím, že velmi ráda pomáhala se školní přípravou svému o pět let mladšímu bratrovi. V rodině nebyl žádný učitel. Rodiče měli k Terezině volbě neutrální postoj a rozhodnutí ponechali zcela na ní samotné. Prarodiče se pokoušeli intervenovat do rozhodování poukazováním na možná negativa učitelského povolání: nízké platy a psychická náročnost. Vnučce doporučovali, aby šla raději studovat medicínu. Tereza však „měla jasno“ a podala si přihlášky pouze na pedagogické fakulty. Byla přijata ke studiu občanské nauky a německého jazyka. Na fakultě byla trochu zklamaná, že je tam málo praxe. Připadalo jí, že jsou budoucí učitelé stále jako izolováni od skutečného školního prostředí. Z průběhu studia si vzpomíná na několik učitelů, kteří ji významně ovlivňovali – zejména v didaktice pozorně sledovala, jestli dodržují to, co je učí. Na fakultě také potkala spoustu spolužáků, kteří sami studovali kvůli titulu, a odrazovali jí od studia. I přesto byla stále pevněji přesvědčená, že to chce po ukončení studia vyzkoušet. Pedagogická praxe v rámci studia pro ni znamenala zmatek a zděšení, že se něco nedodržel tak, jak mělo. Porovnávala starší učitele s mladšími, ti starší jí mnohdy připadali, že věci dělají už jenom z povinnosti, bez nějakého elánu a vnitřního přesvědčení a doufala, že jí tento vývoj nepostihne.

Příběh Jaromíra

Jaromír měl podle jeho slov „standardní“ dětství v úplné rodině na malém městě. Má jednu o tři roky mladší sestru, se kterou dobře vychází. Otec je vyučeným elektromechanikem, matka absolvovala odborné učiliště obor kuchař/číšník. Oba dva dodnes ve „svých“ oborech pracují. Na otci obdivuje schopnost orientovat se v jakékoli situaci a schopnost řešit problémy i na základě nedostatečných informací. Domnívá se, že tento improvizující postoj, kdy se nebojí něco udělat, se stal také jedním z jeho rysů. Od 6 let Jaromír pravidelně navštěvoval skautský oddíl, vzpomíná si, že velmi obdivoval své vedoucí. Dnes tvrdí, že je měl zidealizované. Nejvýznamnější pro něho byl v té době sociální kontakt a příležitost „mluvit s lidmi a na lidi“. V páté třídě využil možnosti vyzkoušet si přijímací zkoušky na víceleté gymnázium a po jejich úspěšném složení tam také přestoupil. Vzpomíná na učitele biologie, který byl velmi výraznou osobností, budil důvěru, nestresoval a zároveň žáky hodně naučil. Bavil ho zejména dějepis, základy společenských věd a čeština. Ke konci gymnázia začal Jaromír považovat učitelství za jednu z možných perspektiv, ke kterým by mohl směřovat. Nedělalo mu problémy mluvit před publikem ani orientovat se v oblíbených předmětech. Mnozí učitelé na gymnáziu na něho působili pozitivně, říkal si, že to funguje, že by takto mohl také pracovat. Byl přijat ke studiu dějepisu a základů společenských věd na pedagogickou fakultu. V průběhu studia si svůj kladný postoj k učitelství uchoval, očekával však, že změna v důsledku absolvování studia bude větší. V čem? Zejména v sociální zkušenosti a v pohledu na svět. Školní praxi považoval za zajímavou, nicméně nedostatečnou z hlediska kontaktu s realitou. Studium dosud nedokončil.

Motivace, která učitele k volbě profese přivede, se jeví z hlediska dalšího vývoje vztahu k povolání jako jedna z klíčových charakteristik. Motivy, pro které si mladí lidé volí tuto učitele, jsou ukryty hluboko v jejich osobnosti a naznačují souvislost s ranými

zkušenostmi. V našem souboru dat byly identifikovány tři kategorie motivů: práce s dětmi, rozvíjení odbornosti a získání vysokoškolského vzdělání.

Tereza představuje typ učitelky, jejíž profesní motivace trvá od nejranějších let a je spojena s potřebami motivy moci, pomoci, podpory a bezpečných mezilidských vztahů. Strategii, kterou se snažila tyto své potřeby naplnit, můžeme označit jako „obětovat se pro druhé“. Z námi vymezené typologie profesní orientace učitelů je Tereza typem **altruistického vychovatele**. Lze říci, že učitelství bylo a je pro takovou učitelku snem, což se odráží také v jeho angažovaném přístupu ke studiu a nadšeném nasazení v praxi. Velká část těchto učitelů má ještě před zahájením praxe pedagogickou zkušenost. Ať už se jedná o vedení skautového oddílu, podporu a asistenci mladšímu sourozenci při školní přípravě nebo pomoc rodiči, je-li dítě z učitelské rodiny, všechny tyto typy zkušeností jsou dokladem časného zájmu a zdrojem cenných zkušeností. Ty pak přispívají k odpovědnému přístupu k profesní přípravě a celkové profesní zralosti. Často uváděnými motivy volby profese jsou zájem o práci s dětmi, jejich výchova, ovlivňování, rozvíjení a podpora. Tito učitelé si velice často primárně volí učitelství a sekundárně obor.

K pojmenování životní zkušenosti učitelky Eriky bylo použito jejích vlastních slov, kterými označila vliv svých rodičů v metodě čáry života: „vše na sto dvacet procent“. Erika byla svými rodiči od malička vedena k vysoké výkonnosti. Za snahu a péči se jí však málokdy dostalo ocenění. Časem u Eriky převládl pocit o vlastní nedostačivosti, který se snažila kompenzovat – jak jinak, nežli - bezchybným výkonem. S tímto vzorcem chování se Erika vrhala do všeho, studium nevyjímaje. Začala si připadat hodnotná pouze v případě, kdy podávala maximální výkon. Tuto svou osobní zkušenost si ve vztahu k učitelství přetransformovala do kréda: „obětovat se pro obor“. Tím se svou profesní orientací řadila do typu **zapálený specialista**. Je to učitel, jehož motivace se odvíjí především od zájmu o vystudovaný obor. Učitelství je často výsledkem kompromisu mezi zájmem a jeho vnímanými možnostmi. Jako motiv volby často tito učitelé uvádějí, že se chtěli zabývat tím, co jim ve škole šlo, co je bavilo a učitelství v rámci odborných aprobačních se jeví jako vhodná cesta vedoucí k tomuto cíli. Specialista je tedy ve vztahu k učitelství různě profesně zralý – spolu s odborností v sobě může kloubit lásku k oboru a vstřícný vztah k dětem, ale může být též jednostranně orientován na zvolenou odbornost.

K volbě studia učitelství může vést však také nevyhraněnost a nezralost z hlediska zájmů. V tomto případě představuje pedagogická fakulta jednu ze zvažovaných variant, ke které se nakonec přikloní po zvážení a vyloučení jiných možností. V úvahách o budoucnosti se objevuje motiv získat vysokoškolský diplom a zkušenosti. Vzdělání zde vystupuje jako kapitál, který zaručuje určitou perspektivu i přes absenci konkrétních cílů a představ. Příkladem takového učitele je Jaromír. Jako syn vyučeného mechanika a kuchařky od svého otce převzal schopnost orientovat se v jakékoli situaci, řešit problémy i na základě nedostatečných informací – zkrátka improvizovat. Tento postoj se stává strategií uplatňovanou v různých životních oblastech – vztah k učitelství nevyjímaje: „...učitelství jsem považoval za jednu z možností – jako zajímavé povolání, které má klady a které jsem schopen zvládnout a dělat.“ Celým svým přístupem ke studiu, a jak se později ukáže, tak i k profesi, Jaromír vyjadřuje, že je vhodné využít příležitosti, která se naskytne. Je zástupcem typu **sběratel zkušeností**. Ten představuje typ učitele, jehož přesvědčení o vhodnosti volby učitelství jako budoucí profese není nikterak silné. Nicméně pro nedostatek jiných

vnímaných možností učitelství považuje za výzvu k práci na sobě, na své budoucí perspektivě a nevyklučuje ani možnost uplatnění domnělých schopností a dovedností. Tento typ nejlépe vystihuje nevyhraněného, dosud sama sebe hledajícího absolventa učitelství, který si ještě není jist svým cílem, a své rozhodnutí odkládá a zdůvodňuje jako sbírání zkušeností. Jeho zájem o učitelství se mnohdy datuje od období podávání si přihlášek na vysoké školy. Profesní angažovanost tohoto typu studenta je nízká a v důsledku toho také profesní zralost bývá minimální. Poměrně velká část absolventů pedagogických fakult učitelství ještě před ukončením studia zavrhně. Tito by pravděpodobně tvořili samostatný typ, který by měl nejbližší k sběrateli zkušeností. Od nich se však sběratelé zkušeností liší tím, že dosud nemají ještě ujasněno co a proč, zatímco „odpadlíci“ již variantu učitelství zavrhlí a svou profesní identitu rozvíjejí v rámci jiné profese.

Typy učitelů z hlediska jejich profesní orientace a výše popsaných vlastností sumarizuje následující tabulka:

Typ profesní orientace studenta	Motiv volby	Délka zájmu o učitelství	Profesní zralost	Profesní angažovanost	Krédo
Zapálený specialista (orientace na obor)	Láska k předmětu	Krátkodobá, obvykle od konce střední školy	Nízká – vysoká	Vysoká	Obětovat se pro obor
Altruistický vychovatel (orientace na žáky)	Láska k dětem, touha mít moc	Dlouhodobá, často od dětství	Vysoká	Vysoká	Obětovat se pro druhé
Sběratel zkušeností (orientace na titul, zkušenosti)	Titul a zkušenosti jako kapitál	Minimální	Minimální	Minimální - nízká	Využít příležitosti

Tab. 2 Typ profesní orientace ve vztahu k souvisejícím proměnným

Pokračováním příběhů třech učitelů se pokusíme dále ilustrovat, jak rané životní zkušenosti a motivace volby profese souvisí s profesní identifikací a celkovou spokojeností v profesi.

Erika

Po ukončení studia nastoupila Erika na dva roky jako náhrada za kolegyni na mateřské dovolené na vesnickou školu, kde vyučovala předměty, které vystudovala. S rozčarováním zjišťovala, že musí své požadavky na děti redukovat na minimum, což se jí nelíbilo. Přesto má na své první působiště pozitivní vzpomínky díky dvěma kolegyním vyučujícím češtinu. Naučily jí způsobu práce, který využívá dodnes. Přestože byly každá jiná, byly jí velkou oporou a vzorem zároveň. Jedna měla i po 25 letech praxe obrovské nadšení, druhá byla zase hodně pečlivá, přísná a důsledná. Pro

žáky společně všechny tři připravovaly pracovní listy, díky kterým se ušetří spoustu času a umožní to žákům procvičit i látku, na kterou ve škole nezbyl čas.

Třetím rokem své praxe byla Erika nucena změnit působiště a nastoupila již jako třídní učitelka na jinou venkovskou školu. Prožívala opět velké zklamání z nenaplněných ideálů, kterých měla hodně. Těžko se smířovala s nutností snižovat nároky na žáky, s tím, že je nic nezajímá, že mají problémy s učením a považovala je za nevděčné. K tomu se ještě přidávaly problémy v komunikaci s rodiči. Rodiče vnímala jako nespolupracující, snaha domluvit se s nimi na společném přístupu k dítěti se často minula účinkem. Měli své představy a snažili se je často i „tvrdými lokty“ prosadit. Své současné kolegyně nepovažuje za tak dobré a přínosné jako byly ty dvě na předchozí škole. Často si převážně ženský kolektiv přidělá řadu zbytečných problémů, takže se kromě žáků ještě řeší jejich spory. Za nedostatečnou považuje také podporu odborníků, např. pedagogicko-psychologické poradny, od kterých by očekávala rady, jak přistupovat k žákům s určitými druhy problémů. Přestože se Ericce stále práce s dětmi líbí, mrzí ji, že práce je hodně o administrativě a řešení kázeňských problémů a na vlastní učení je málo času. Často se cítí v rozporu mezi velkou zodpovědností a zároveň malou pravomocí zasáhnout. V jejím prožívání nejsou výjimkou pocity zklamání, znechucení a bezmoci.

Po čtyřech letech praxe Erika neustále pociťuje rozpory mezi svými představami a realitou. Vadí jí, že musí věnovat tolik prostoru kázeňským problémům a na „opravdovou práci“, vlastní učení, jí zbývá málo času. Roky, kdy nemá třídnictví, pociťuje jako úlevu, při výuce matematiky a češtiny má i tak práce dost. Přesto má pocit, že jí povolání více bere, než dává. Díky práci ve škole, která ještě obvykle pokračuje doma opravováním a přípravou na výuku, nemá dostatek času na to, co by chtěla dělat mimo školu. Mrzí ji, že když učení věnuje tolik času a úsilí, že se jí to nevrací. Stále ji baví ten princip někomu něco předávat, ale cítí se zklamaná a podvedená tím, jak žáci přistupují k učení a plnění povinností. Poslední dobou hodně přemýšlí o tom, jestli si vybrala vhodné povolání či jakým způsobem se přenese přes své zklamání, aby mohla v profesi dále fungovat a nebyla z ní „ve třiceti zatrpklá učitelka“. Zatím si neumí představit, jak by v práci zvládala, kdyby měla vlastní dítě.

Tereza

Po ukončení studia Tereza začíná učit na prvním stupni jako zástup za kolegyni, která odešla na mateřskou dovolenou, na malém městě. Nastupuje se smíšenými pocity – těší se na děti a zároveň má obavu, zda to zvládne. Zpočátku má těžkosti hlavně s organizací činností, s výukou problém nemá. Zkoordinovat veškeré činnosti – otevírat šatnu, zápis do třídní knihy, dozory o přestávkách, ale děti jí dělaly radost – byly nadšené a to ji dodávalo elán udělat příště věci ještě lépe. Uvádí, že jí velmi pomohly zejména kolegyně v kabinetě, zejména jedna starší učitelka, která ji „vzala pod křídlo“ a hodně jí zpočátku radila a pomáhala. Začala ji brát jako svoji dceru a občas se spolu stýkaly i mimo vyučování. K jejímu dobrému pocitu přispěla i veřejná pochvala od ředitele před učitelským sborem za to, že záskok zvládla. Na konci roku bylo Tereze nabídnuto místo na jazykové škole, které odmítla s odůvodněním, že by jí to asi nebavilo, když tam nejsou děti. Je pro ni důležité nejenom předávat informace, ale také vychovávat.

Tereza se během prvního roku praxe utvrdila v přesvědčení, že učitelství je obtížná, nicméně pro ni stále velmi lákavá profese, které se chce i nadále věnovat. Nedílnou součástí jejího přístupu k žákům od začátku patřilo též výchovné ovlivňování žáků. Svou roční zkušenost hodnotí jako velmi přínosnou, práce s dětmi ji baví. Získala více sebejistoty, naučila se působit víc sebevědomě, aby ji děti i rodiče brali vážně. Po prázdninách se těší, až zase nastoupí na školu, necítí se unavená, raději by byla ve škole, než seděla doma. Ráda by se časem dostala k možnosti vyučovat vystudované aprobace na druhém stupni.

Jaromír

Konec studia v pátém ročníku na Jaromíra činil dojem časové nenáročnosti, a proto začal aktivně hledat místo učitele. Chtěl vědět, jaké to je ve skutečnosti. Získal příležitost učit na méně než půl úvazku na dvou školách ve dvou městech – soukromém gymnáziu malého typu a velké základní škole - a obě dvě přijal. Možnost porovnávat rozdíl mezi dvěma prostředími, soukromé a státní školní instituce, mu připadala zajímavá. Jedním z jeho nejhorších poznatků bylo uvědomění si, že v jeho okolí není nikdo, s kým by sdílel své počáteční zkušenosti. Měl pocit, že komunikace mezi učiteli i mezi vedením a ostatním personálem na obou školách je neosobní a z hlediska jeho potřeb nedostatečná. Chyběla mu zejména zpětná vazba. Nevěděl, zda učí správně, nikoho nezajímalo, jak mu to jde. Znejišťovalo ho, že je neustále odkázán pouze na vlastní hodnocení. Zpětně si uvědomil, že oproti tomu, jak se mu situace jevila na praxi, je učitelství značně časově a také komunikačně náročné. V tomto ohledu si byl vědom určitých „deficitů“, nestíhal se připravovat na hodiny a nevěděl, jak komunikovat s některými studenty a motivovat je k učení.

Po roce praxe ve školství Jaromír využívá jiné pracovní nabídky. Týká se práce na projektu, který souvisí s přípravou materiálů pro vedoucí skautských oddílů. Nabídka mu připadala jako zajímavé pracovní uplatnění, jeho slovy, připadalo mu zajímavé „*být u toho*“, co dělal dříve dobrovolně a podílet se na tom v rámci profese. Navíc zjistil, že mu možná více vyhovuje větší pestrost a menší komunikační náročnost tohoto zaměstnání. S půlročním odstupem této své volby nelituje. Protože však jeho současná práce představuje časově ohraničený projekt, uvažuje Jaromír o tom, co bude dělat, až projekt skončí. Učitelství stále vnímá jako jednu z možností, ale nezavrhne ani některé jiné, například práci bankovního úředníka. V této době dokončuje studium učitelství.

Vstup do profese je pro většinu učitelů významným mezníkem jejich vývoje. Dosavadní motivy a představy jsou aktivovány a prověřovány z hlediska své realističnosti a životaschopnosti v praxi. Představy a očekávání jsou **konfrontována** s realitou, teorie s praxí, nároky profese se schopnostmi jedince. To se často neobejde bez intenzivních emocí. Prožívání tohoto období má často polohu rozčarování, zklamání, bezmoci, znechucení a únavy. Čím méně praktických zkušeností a realistických představ z dřívějšího období, tím je „náraz“ idejí na hranu reality ostřejší a bolestivější. Mnohé zkušenosti mají charakter konfliktu. Učitelé objevují rozpory mezi touhou zažít s žáky legraci a strachem z odpovědnosti za ně, mezi spoustou povinností, velkou odpovědností a nedostatečnou pravomocí jednat, mezi vlastním přístupem k výchově žáků a přístupy jejich rodičů. Největší rozporuplnost prožívá Erika. Její

očekávání byla díky její pečlivosti a důrazem na maximální výkon příliš vysoká. Po období seznamování se s praxí a zkoušení různých strategií začínají učitelé bilancovat a činit závěry o tom, zda je pro ně uplatnění v profesi možné.

Přibývající zkušenosti i znalost sebe vedou začínajícího učitele k přehodnocování původních záměrů a úspěšnosti pokusů o jejich realizaci - **bilancování**. Dochází ke zvažování původních představ a podmínek, novému sebepoznání – uvědomění si vlastních možností i mezí, investic a zisků. Začínající učitel se blíží ke křižovatce, na níž se vynořují otázky: *Je učitelství skutečně pro mne? O čem pro mne je? Jak se v něm cítím? Jsem schopen tuto profesi vykonávat? Jak jsem se sebou spokojen? Stojí mi to za veškeré úsilí? Bude mě to uspokojovat natolik, že mu budu ochoten přinášet i oběti?* Těmito otázkami učitelé směřují k rozhodování o přijetí či odmítnutí profesního závazku.

Představa, že učitelství naplňuje většinu očekávání a navíc přesvědčení o vlastní kompetentnosti učitelkou profesi vykonávat je ideální stavem, kdy je možné přijmout závazné rozhodnutí a identifikovat se s profesí. Hledání odpovědí na tyto otázky Woods (1990) popisuje jako jev zvaný „matching identity.“ (citováno podle Kučery, 1994). V tomto okamžiku se cesty učitelů z našeho souboru rozcházejí do tří různých směrů. Tereza reprezentuje typ, který se blíží k **přijetí závazku**. Utvrdila se v přesvědčení, že učitelství je obtížná, nicméně pro ni stále velmi lákavá profese, které se chce i nadále věnovat.

„Já si myslím, že mi to ani nic nevzalo, že spíš mi hodně dalo... že tam ten přínos těch zkušeností určitě je, nechci říct, že velký,.....ale že by mě něco vzalo, asi ne.....zase se těším v září, že někam nastoupím....ted'ka ještě pořád nepotřebuju odpočívat...mám takovej pocit, že bych byla radši ve škole než seděla doma...určitě chci pokračovat, chtěla bych najít nějaké stálé místo, abych měla něco jistýho...“

U Eriky převládá stále rozpor mezi touhou učit a opakovanými nezdary ve vztahu k žákům. Dokud nebude vyřešen, zůstává ve stavu **stagnace**. Vzdát se původních ideálů i přes neúspěchy však není snadné, zvláště v případě, že bylo již hodně investováno.

„Řekla bych, že hodně přemýšlím o tom, jaký jsem si vybrala povolání, jakým způsobem to budu řešit, co budu dělat, jakým způsobem se přenesu přes to zklamání, protože zatím jsem v tom stádiu, kdy se cítím podvedená, zklamaná, úplně bez iluzí, nemotivovaná, takže řeším, jakým způsobem se s tím srovnat, aby ze mne ve třiceti nebyla zatrpklá učitelka, jak dál v profesi fungovat...“

Jaromír, který se necítí v roli učitele příliš kompetentní a shledává je jako „komunikačně náročné“ povolání, po roce učitelství **opouští**. Aktuálně využívá jiné pracovní nabídky, avšak do budoucna nevyklučuje, že by se k učitelství mohl znovu vrátit. Nyní je v situaci, kdy má možnost věnovat se profesionálně tomu, co dříve dělal dobrovolně. Jeho dosavadní vztah k profesi není natolik silný, aby odolal jiné nabídce. Rozhoduje se tedy pro novou pracovní možnost se zdůvodněním, že „je dobré být u toho.“

Diskuse

V čem spočívá význam námi identifikovaných typů? Jedním z možných přínosů je skutečnost, že pomáhají vysvětlit přístup posluchačů učitelství ke studiu, jejich pozdější

jednání v profesi a do určité míry předpovědět charakter jejich postoje k zátěži, kterou profese, a zejména začátky v ní, přináší. Zde se dostáváme ke vztahu motivace k identitě a profesní identifikaci. Vyjdeme-li z předpokladu, že identita je zdrojem autentického jednání, které je odrazem individuality jedince (Nakonečný, 2000), že je jednáním, které má pro daného jedince smysl a to i přes nedostatečnou zpětnou vazbu a ocenění okolím (Bačová, 2008) a že dosažení identity je podmíněno aktivním úsilím ve smyslu „práce na identitě“ (Snow, Anderson, 1987), pak je zřejmé, proč mají mladí lidé s ujasněnou motivací zodpovědnější přístup ke studiu a po nástupu do praxe jsou více „ochotní“ tolerovat počáteční obtíže a nespokojenost.

Z našich tří typů má nejméně jasnou představu sběratel zkušeností, který byl ilustrován na příběhu učitele Jaromíra. Z hlediska Marciovy teorie identitních typů (1966) tento typ nejvíce odpovídá období moratoria, kdy ještě neexistuje jasný pohled na sebe sama a mladý člověk aktivně experimentuje v různých rolích. Z vývojově-psychologického pohledu je moratorium pro studenty učitelství přirozeným stadiem a lze očekávat, že mnozí studenti si svou motivaci a profesní orientaci ujasní teprve v průběhu studia. Faktem ovšem zůstává, že pokud k tomu nedojde a absolvent pedagogické fakulty odchází do praxe bez určité vize a ochoty k práci na identitě a pozdějšímu přijetí závazku (tedy ještě v krizi identity), jsou tyto jedinci po nástupu do praxe vysoce citliví k nepřízni pracovního prostředí či dílčím neúspěchům. Ti, kteří nemají profesní vizi, jsou více frustrováni počátečními „prohrami“, nejsou ochotni podstoupit riziko navázat bližší vztah se svými žáky mnohem častěji a dříve z profese odcházejí. To koresponduje s tvrzením Levinsona (1978, cit. podle West, 2002), že existence vize je z hlediska dalšího profesního vývoje důležitá.

Jak však dále Levinson (1978, cit. podle West, 2002) upozorňuje, je třeba, aby byl sen vázán na realitu možností a mezí každého jedince a zároveň požadavky jeho pracovního prostředí. Námi sledovaní učitelé byli – z velké části – učiteli na druhém stupni základních škol. Ať už byl motiv jejich rozhodnutí jakýkoli, záhy po vstupu do praxe začíná být všem zřejmé, že většina jejich činnosti se realizuje skrze kontakt s žáky. To může být pro ty z noviců, jejichž motivace nesouvisela s dětmi, překvapivým zjištěním. Mladí učitelé záhy zjišťují, že děti nejsou „automaticky nastaveny“ na přijímání pokynů a informací, ale jsou velice často ve svých projevech nepozorné, spontánní, přímé, přehnaně sebevědomé a neukázněné. Úspěch veškerého snažení mladého učitele se zdá být záležitostí jeho schopnosti navázat a rozvíjet efektivní blízký vztah s žáky, slovy mladých učitelů „vybudovat si autoritu“. Na rozdíl od deklarativních znalostí však dovednosti k navázání a pěstování efektivního vztahu s žáky nejsou typickým předmětem odborné přípravy a jejich naléhavost mnohdy nemusí vyjít najevo ani v průběhu školou organizované povinné pedagogické praxe. V tuto chvíli dochází k zapojení jejich dosavadních osobních zkušeností, formovaných ve vztazích v primární rodině a mnohdy ne zcela reflektovaných. Přestože lze předpokládat, že s růstem stupně školství roste požadavek na odbornost učitele, s rostoucí odborností požadavek na osobní kvality učitele neklesá. Učitelova osobnost je stále nástrojem a prostředkem edukace. V této oblasti se mnozí učitelé cítí naprosto nepřipravení. Po vstupu do profese stojí tedy mladý učitel před úkolem utvořit si vztah k žákům. Ukazuje se, že i toto je proces, v jehož průběhu učitelé uplatňují určité vzorce chování, které podléhají vývoji.

Z výsledků zjištěných na našem vzorku učitelů vyplývá, že úspěšnost začínajících učitelů v utváření si vztahu k profesi, která vede k pozdější identifikaci

s profesí a přijetí závazku, souvisí jak s faktory vnitřními, tak i s faktory prostředí. Na lokální úrovni pracovního prostředí vyjadřovala většina učitelů „překvapení“ a nelibost zejména ve vztahu k chování žáků, rodičů i některých kolegů. Mnozí z nich také reflektovali některé aspekty globálního vzdělávacího kontextu. Negativně učitelé vnímali zejména nízkou společenskou prestiž svého povolání, neadekvátní finanční ohodnocení jejich práce a nedostatek pravomoci zasáhnout v některých problémových situacích. Jako velmi významný prvek prostředí se u mnoha námi sledovaných učitelů ukázala přítomnost blízkého kolegy nebo kolegyně, od kterého může mladý učitel čerpat podporu.

Spojení vlastní budoucnosti s profesí učitele a přijetí všech závazků z toho plynoucích předchází potřeba ujištění se, že práce naplňuje vnitřní potřeby jedince a umožňuje uplatnění jeho schopností. K tomu je však třeba posílení a pozitivní zpětná vazba okolí, které dává mladému člověku vědět, že je své práce schopen a že jeho práce má smysl i pro ostatní.

Závěr

Profese je významnou součástí života člověka, která v současných společenských podmínkách přesahuje cíl zajištění obživy a stává se i prostorem, jenž umožňuje rozvíjení individuálních dispozic a nalezení hlubšího životního smyslu. Na prezentovaných příbězích bylo ilustrováno, jak vyjasněnost motivace k profesi ovlivňuje přístup ke studiu a celý další průběh pedagogické praxe. Ukazuje se, že znalost motivů a formujících zkušeností, které k volbě učitelství vedly, je klíčem k ujasnění si vztahu k profesi a možností a mezí profesní identifikace. Domníváme se, že se jedná o pádné důvody pro posílení předmětů zaměřených na sebepoznání, nácvik sebereflexe a sociálních dovedností v rámci odborné přípravy.

Literatura:

- BAČOVÁ, V. Identita v sociální psychologii. In Výrost, J. Slaměňík I. (Eds.) *Sociální psychologie*, 2.vyd. Praha: Grada, 2008, s. 109-126.
- KUČERA, M. *Pedagogická fakulta očima studenta*. Výzkumná zpráva. Praha: SVI PedF UK, 1994.
- LEVINSON, D. J. AKOL. *The season of a Man's Life*. New York: Alfred A. Knopf., 1979.
- MACEK, P. Identita jako proces: vývojový přístup a styly sebedefinování. In ČERMÁK, I., MACEK, P., HŘEBÍČKOVÁ, M (Eds.), *Agrese, identita, osobnost*. Brno: PSÚ AV ČR, SCAN, Tišnov, 2003, s. 180-199.
- NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie*. Praha: Academia, 2000.
- NIAS, J. *Teacher socialization*, Deakin University, Victoria, Australia, 1986.
- SCHÜTZ, F. Narativní interview při studiích interakčního pole. *Biograf*, č. 20, 1999, s. 33-51.
- STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Nakladatelství Albert, 1999.
- ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007.
- WEST, G. K. *Dobrodružství psychického vývoje*. Kapitoly z vývojové psychologie. Praha: Portál, 2002.
- WOODS, P. *Teacher skills and strategies*. London: Falmer, 1990.

Mezigenerační vztahy v rodině a jejich sociální důsledky Intergenerational family relations and their social implications

Monika Žumárová¹

Anotace:

Příspěvek je zaměřen na mezigenerační vztahy, především na vztahy prarodičů a vnoučat v rodině a jejich možné sociální důsledky. Orientuje se na vliv prarodičů na výchovu vnoučat a funkce rodiny, ale i na možné mezigenerační konflikty. Jsou zde porovnány výsledky dostupných šetření realizovaných v Čechách a na Slovensku. Zhodnocení kladů a záporů přítomnosti prarodičů v rodině a možného vlivu na výchovu vnoučat.

Klíčová slova: výchova – rodina – mezigenerační vztahy – prarodiče – vnoučata

Anotation:

The contribution is focused on intergenerational relations, particularly on the relations of grandparents and grandchildren in the family and suppose on their social consequences. It focuses on the influence of grandparents to education of grandchildren and family functions, but also on possible inter-generational conflicts. There are compared the results of available surveys carried in Bohemia and the Slovak Republic. Evaluation of the positives and negatives of the presence of grandparents in the family and the potential impact of raising grandchildren.

Key words: education - family - intergenerational relationships - grandparents - grandchildren

1 Úvod – teoretická východiska

Dětství je doba, kdy je lidská pozvolna se formující osobnost nejvíce ovlivněna. Zprvu na nás nejvíce působí rodiče, velmi brzy se k nim však přidávají i členové širší rodiny, zejména prarodiče. A právě role prarodičů bývá mnohdy opomíjena. Přitom prarodiče a vnoučata se ovlivňují navzájem, obě strany něco získávají a na druhé straně musí do vzájemného vztahu i něco vložit.

Vliv prarodičů na dítě vzrůstá i ve chvíli, kdy má dítě problémy a má pocit, že rodiče mu nevěnují pozornost. Díky vnoučatům nabývají prarodiče pocitu, že mohou ostatním stále pomáhat, že jsou na světě užiteční. To je velmi důležité, neboť mnoho prarodičů se velmi těžce vyrovnává s tím, že jim ubývají fyzické síly, objevují se zdravotní obtíže a neslouží paměť. Vnoučata zase vědí, že se mají jít komu svěřit, že na ně mají prarodiče čas, což je velmi důležité. Vliv prarodičů v rodině je patrný, i ve chvíli, kdy v rodině žádní prarodiče nejsou, nebo se se svými potomky nestýkají. V takovýchto rodinách dětem mnohdy chybí tolik potřebné útočiště, kdy nemají se komu

---

¹ PaedDr. Monika Žumárová, Ph.D., Katedra sociální pedagogiky, Pedagogická fakulta Univerzita Hradec Králové

svěřit. Takovéto děti jsou pak nuceny hledat pochopení jinde. Prarodiče jsou pro vnoučata lidmi skutečně důležitými.

Vztahy vnoučat a prarodičů bývají mnohdy spletité, samozřejmě se jim nevyhýbají hádky, ani konflikty. Vyřešení nedorozumění pomáhá vztahy vyjasnit. Nastávají i situace, jejichž průběh prarodiče ani vnoučata neovlivní. Například pokud je vzdálenost mezi bydlištěm vnoučete a prarodičů příliš velká. Osobní kontakt pak připadá v úvahu jen občas, čímž může dojít k odcizení ve vztahu. Dalším nemalým problémem je situace, kdy dojde ke konfliktu mezi rodiči a prarodiči.

Vztah prarodičů a vnoučat (stejně jako jiné vztahy) je velmi křehký a je nutné jej opatrovat a pěstovat. Jako v každém vztahu i zde platí, že se může nejen brát, ale musí se i dávat. Většina odborníků se zabývá spíše vztahy rodičů a jejich dětí (rodinu nukleární) a na vztahy prarodičů a vnoučat (rodinu rozšířenou) jakoby pozapomněli. Je však nutno říci, že někteří odborníci se zabývají i vztahem prarodičů a vnoučat. Mezi zmíněné odborníky patří např. Strašíková a Hauserová-Schönerová, nejkompexněji na celou problematiku pohlíží Matějček a Dytrych. Mezi autory, jejichž díla jsou staršího data, ale přesto velmi cenná patří například Cibulec a Márová. Na Slovensku se této problematice věnovali např. Balogová, vztahem prarodičů a adolescentů Madarasová Gecková, Šimová a Van Dijk. Výše zmiňovaní odborníci se zabývali vztahy vnoučat a prarodičů z různých úhlů pohledu, chybí zde však zamyšlení či výzkum, v němž by byly porovnávány vztahy prarodičů a vnoučat v současnosti a v době minulé.

Cílem našeho šetření tedy bylo zjistit, do jaké míry se vnoučata a prarodiče navzájem ovlivňují v současné době a zda nastala změna ve významu prarodičovství oproti dětství generace dnešních prarodičů.

2 Vzájemné interakce mezi prarodiči a vnoučaty

Při vymezování období prarodičovství je možné se přiklonit k názoru Strašíkové (2004) a za období prarodičovské považovat střední zralý věk a rané stáří. Samozřejmě si uvědomujeme, že tento věk nemusí být pravidlem, mohou být prarodiče extrémně mladí, ale i starší než bývá běžné.

Smyslem rodiny je zabezpečovat citové uspokojení všem členům rodiny a přinášet pocit sounáležitosti se všemi jejími členy (emocionální funkce rodiny). Dalším důležitým posláním rodiny je připravovat dítě pro život v dané společnosti (socializačně-výchovná funkce rodiny). Neméně podstatným úkolem rodiny je zajišťovat kontinuitu života (funkce biologicko-reprodukční). V neposlední řadě by rodina měla zabezpečit, aby její členové, zejména děti nestrádaly, a aby dítě mělo vše, co potřebuje ke svému rozvoji (sociálně-ekonomická funkce rodiny). Tyto funkce ovlivňuje řada faktorů, ale málokde se v literatuře uvádí, jakým způsobem zasahují do výše uvedených funkcí rodiny prarodiče mimo Matějčka a Dytrycha (1997).

Role babiček je výrazně ovlivněna tím, že vychází z role matek. Jde zkrátka o roli veskrze citlivou a chápající. Babička bývá často vnímána jako pečující, starostlivá a pracovitá. Márová (1985) konstatuje, že k roli babičky patří i činnosti směřující k udržování společného domova a vzájemného setkávání se. Vedlejší úlohu a podstatné je, že se sejdou vnoučata, jejich rodiče i prarodiče. Mají možnost popovídat si a příjemně strávit společný čas. Dále role babiček obsahuje vyprávění vnoučatům. Vyprávění vnoučatům není záležitostí pouze babiček, bezesporu mají co povídat i

dědečkové. V prarodičovském vyprávění se nejedná o lecjaké povídání, nýbrž jde o předávání vzpomínek z dětství dalším generacím. Tímto, jak uvádí Matějček (2003), se protahuje rodinná paměť. Prarodiče vyprávějí příběhy ze života nejen jejich, ale i ze života svých rodičů a prarodičů, které jim byly vyprávěny, když byli malí. A tak vnoučata mohou poslouchat příběhy staré sto i více let. Role babiček zahrnuje i to, že učí vnoučata pracovat (nejen) v kuchyni. Zde opět dochází k prolínání role babičky a matky. Matka vaří, dítě k ní přijde a chce jí pomáhat. Přesně taková je situace i v případech babiček. Babičky však mnohdy mívají více času a bývají trpělivější ve vysvětlování. Babičky svá vnoučata také vychovávají. Upozorní je, když něco dělají špatně a pochválí, když se daří.

Role dědečků bývá (kromě vyprávění) zcela jiná než role babiček. Sticker (1987) zaznamenal několik odlišností ve vztahu vnoučete s babičkou a s dědečkem: babičky bývají více informovány o životě svých vnoučat, babičky jsou silněji integrovány do rodinného společenství, babičky více přejímají pečovatelskou roli, babičky vnoučata více rozmazlují než dědečkové a v neposlední řadě babičky dělají větší ústupky než dědečkové. Přesto však je úloha dědečka stejně důležitá jako úloha babičky. Dědečkové s vnoučaty často něco vyrábějí a opravují. Vnoučata u dědečků poznávají starší techniky práce, často vymýšlejí nejrůznější zábavu a hry, které si pak spolu s vnoučaty užívají.

Do role babiček i dědečků patří schopnost poradit. Na prarodiče se mnohdy obracejí vnoučata s prosbou o radu. Prarodiče mají více času si je vyslechnout a odpověď si promyslet, zvážit pro a proti. Prarodiče sice mohou poradit, ale je důležité, aby přitom nezasahovali do kompetencí rodičů. Pro radu si však nechodí jen vnoučata, ale i rodiče.

Zatímco na roli prarodičů si babičky a dědečkové postupně zvykají a uvědomují si, co vše obsahuje. Vnoučata, která mají prarodiče, se s touto rolí seznamují od malička. Jak rostou a vnímají dění kolem sebe, zcela přirozeně zařazují prarodiče do okruhu svých nejbližších. Tedy za podmínky, že rodinné soužití funguje bez vážnějších problémů. Uhlendorff (2003) zdůrazňuje, že vnoučata jsou pro prarodiče opravdu důležitá. Čas strávený s vnoučaty přináší prarodičům energii v době, kdy už nejsou nejmladší. Přítomnost vnoučete v životě prarodičů jim pomáhá smířit se a přijmout dosavadní prožitý život. V neposlední řadě se prarodiče díky vnoučatům snáze a lépe vyrovnávají s konečností života. Vnoučata pomáhají prarodičům překonat těžká období života (například smrt životního partnera). Vnoučata mají většinou pro prarodiče obrovský význam. Často se stávají smyslem jejich života, přinášejí jim zcela nový životní rozměr.

Matějček a Dytrych (1997) užívají pojem zralost pro prarodičovství. Tak jako vše v lidském životě by i role prarodiče měla přijít v době, kdy je na ni člověk připraven - toto je však pouhá teorie, mnohdy vše bývá úplně jinak. Zralost na roli prarodičů je dána mnoha faktory. Jedná se o věk; profesní kariéru; místo bydliště rodiny - rozdíl mezi venkovským a městským prostředím; ekonomickou situaci rodiny a v neposlední řadě o to, kterému dítěti se vnouče narodí. Všechny tyto faktory zralost pro prarodičovství bezesporu ovlivňují, ale je podstatné, aby prarodiče byli smířeni s tím, že mají děti ve věku, kdy se mohou stát rodiči a tudíž, že na ně čeká role prarodičů. Toto však může být problém, neboť dnes se stávají prarodiči i lidé relativně mladí, kteří sotva dosáhli čtyřiceti let. A zde může nastat nepříjemná situace, často i konflikt sociálních rolí, zejména pak u babiček. Žena má pocit, že je ještě mladá a vůbec si nemyslí, že je

ten pravý čas, kdy by ji vnoučata měla oslovovat „babičko“. Např. Haškovcová (1990) se zmiňuje, že kalendářní věk se může značně lišit od věku pocitového.

3 Empirický výzkum

V orientačním šetření je pozornost zaměřena na získávání informací o vztahu prarodičů a vnoučat. Dotazovány byly nejen děti, ale i lidé ve věku prarodičů. U obou skupin respondentů bylo cílem získat názory a zkušenosti respondentů ve vztahu k jejich prarodičům. K hlubšímu poznání zkušeností a názorů prarodičů i dětí byl využit pro tento účel vypracovaný dotazník, který byl předložen dětským respondentům formou interview. Výzkumný soubor tvořilo 350 respondentů, z tohoto počtu bylo 115 prarodičů (68 % žen a 32 % mužů) a 235 dětí (47 % dívek a 53 % chlapců).

Hlavním cílem orientačního šetření bylo zjistit, jaké mají žáci základních škol názory na své prarodiče a zároveň zjistit, jaké mají dnešní prarodiče vzpomínky na své prarodiče. Názory obou generací byly zkomparovány. V šetření byl kladen důraz na zjištění rozdílů ve vnímání vztahu vnouče - prarodič mezi generací vnoučat a dnešních prarodičů. Hlavní cíl šetření byl rozdělen na několik dílčích cílů:

- zjistit, zda se změnil význam role prarodičů pro dnešní vnoučata v porovnání s generací dnešních prarodičů,
- zjistit, zda se odlišuje způsob, jakým dnešní prarodiče vnímali v dětství své prarodiče a způsob jakým je vnímají dnešní vnoučata,
- zjistit, do jaké míry ovlivňuje (u prarodičů ovlivňovala) vzdálenost bydliště vnoučete a prarodičů frekvenci jejich setkávání,
- zjistit názory dnešních dětí i dnešních prarodičů na to, zda s nimi prarodiče v dětství tráví (trávili) dostatek času.

Pro orientační šetření byly stanoveny následující hypotézy:

H1: „Dnešní děti mají ke svým prarodičům větší důvěru, než měli v dětství dnešní prarodiče.“

H2: „Existuje statisticky významná závislost mezi vzdáleností bydliště prarodičů a vnoučat a frekvencí jejich setkávání.“

H3: „Dětští respondenti chtějí vídat své prarodiče častěji, než v dětství chtěli dnešní prarodiče.“

H4: „Děti vnímají své babičky a dědečky jako hodné ve větším počtu než respondenti z řad prarodičů.“

Vybrané výsledky

Vzhledem k velikosti výzkumného souboru nelze zjištěné výsledky zevšeobecňovat, přesto je v tomto šetření možné nalézt mnoho zajímavých skutečností, které charakterizují vztahy prarodičů a vnoučat v rodině z pohledu dětí i prarodičů.

- K H1 - dnešní prarodiče si v dětství povídali s babičkami a dědečky ve větším počtu než dotázané děti. Nutno však poznamenat, že rozdíl mezi dětskými a prarodičovskými respondenty v odpovědích byl skutečně nepatrný. Lze tedy říci, že hypotéza H1 nebyla

potvrzena. Po zpracování odpovědí na otázku, týkající se osoby, které se děti svěřují nejdříve, a které se prarodiče v dětství svěřovali nejdříve, musíme konstatovat, že výsledek není nikterak překvapující. Většina dotázaných dětí i prarodičů se nejdříve svěřuje (v případě prarodičů svěřovala) mamince. Tento závěr se naprosto shoduje s výsledky výzkumu Matějčka a Dytrycha (1997). Na tomto je tedy vidět, že role matky je pro děti velmi důležitá bez ohledu na to, zda se jedná o nynější generaci dětí nebo o generaci jejich prarodičů. Za velmi zajímavou skutečnost považujeme, že hned na druhém místě za matkou se u prarodičovských respondentů objevila odpověď kamarád. Pětina prarodičů (20 %) uvedla kamaráda jako osobu, které se v dětství svěřovali nejdříve. Lze se domnívat, že dnešní prarodiče měli v dětství pocit, že jejich rodiče jsou příliš zaměstnaní nebo mají moc svých starostí, a proto je nechtěli zatěžovat svými problémy a raději se obrátili na kamaráda. Možným důvodem, ale může být i to, že rodiče neměli na své děti čas, a proto respondenti raději vyhledali kamaráda. V případě srovnání toho, zda se dotázaní svěřují (svěřovali) nejdříve prarodičům, je rozdíl mezi odpověďmi dětí a prarodičů zcela zanedbatelný. Z tohoto lze usuzovat, že prarodiče jsou v dnešní době pro děti stejně důležití jako byli v dětství pro generaci dnešních prarodičů.

- K ověření H2 bylo užito testu dobré shody chí-kvadrát. Proto byla stanovena i nulová hypotéza, že „Neexistuje statisticky významná závislost mezi vzdáleností bydliště prarodičů a vnoučat a frekvencí jejich setkávání“. Testování významnosti bude provedeno na hladině významnosti 0,05. Kritická hodnota testového kritéria chí-kvadrát pro hladinu významnosti 0,05 a 15 stupňů volnosti je 24,996. Vypočítaná hodnota (279,46) je větší než hodnota kritická, a proto byla přijata hypotéza alternativní a hypotéza nulovou byla odmítnuta. Odpovědi na otázky, jak často se respondenti setkávají (setkávali) s rodiči otce a matky, přinesly zásadní rozdíl ve frekvenci setkávání se s otcovskými a mateřskými prarodiči. Všichni dotázaní (prarodiče i děti) se setkávají (setkávali) častěji s rodiči matky než s rodiči otce, což se naprosto shoduje s názorem Matějčka (2003), který zdůrazňuje, že mateřští prarodiče bývají mladé rodině bližší než prarodiče otcovští. Z tohoto lze usuzovat, že rodiče matky hrají (v případě prarodičů hráli) v životě dětí důležitější roli než prarodiče otcovští. Rozdíl mezi dotázanými prarodiči a dětskými respondenty ve frekvenci setkávání se s rodiči matky je nevýrazný, výsledky jsou takřka totožné. Zatím co u frekvence setkávání se s rodiči otce lze jisté rozdíly vysledovat. Nelze tedy tvrdit, že by nízká frekvence setkávání byla způsobena velkou vzdáleností bydliště prarodičů a dětí.

Zajímavé bylo, že i v dnešní době bydlí 29 % dětí spolu s rodiči matky a 11 % dětí s rodiči otce. Na venkově mnohde stále ještě přetrvává třígenerační soužití, naproti tomu, jak uvádějí Matějček a Dytrych (1997) ve městě je třígenerační soužití rodin naprostou vzácností. Očekávali jsme, že mnohem více prarodičovských respondentů uvede, že v dětství bydleli spolu s prarodiči. Nestalo se tomu tak. Rozdíl oproti generaci dnešních dětí je malý. Toto zjištění bylo překvapivé, neboť v dobách, kdy dnešní prarodiče byli v dětském věku, bylo třígenerační soužití mnohem častější než dnes.

- V oblasti vídání prarodičů (H3) lze konstatovat, že v případě otcovských prarodičů, je výsledek stejný jako u prarodičů mateřských, tj. že děti by se s rodiči otce i matky chtěly vídat častěji ve vyšším počtu než dotazovaní prarodiče v dětství. Vzdálenost bydliště prarodičů a vnoučat může být ovlivněna i vzdělaností rodičů (Uhlendorff, 2003). U rodičů s vysokoškolským a středoškolským vzděláním je větší

pravděpodobnost, že mladá rodina bude žít více vzdálena od prarodičů. Důvodem je, že lidé s vyšším vzděláním jsou ochotnější stěhovat se za prací a za vyšším příjmem.

- K vyhodnocení oblasti vnímání prarodičů (H4) bylo zjištěno, že děti opravdu své babičky a dědečky vnímají jako hodné ve větším počtu než dotázaní prarodiče. V případě tzv. mateřských prarodičů uvedlo 43 % dotázaných prarodičů, že své babičky vnímali jako hodné, totéž uvedlo 30 % respondentů o dědečkách z matčiny strany. U otcovských prarodičů uvedlo 28 % dotázaných prarodičů, že v dětství vnímalo babičku jako hodnou a stejně tak 28 % uvedlo totéž o dědečkovi z otcovy strany. Z řad dětských respondentů považuje babičku z matčiny strany za hodnou 49 % respondentů a totéž si myslí o dědečkovi z matčiny strany 34 % dotázaných dětí. Otcovské babičky označilo 36 % dětí za hodné a stejně tak respondenti označili 29 % dědečků z otcovy strany. Celkem tedy 32,25 % dotázaných prarodičů označilo své babičky a dědečky za hodné. Téhož názoru je 37 % dotázaných dětí.

Závěr

Hlavním cílem bylo zjistit, do jaké míry se vnoučata a prarodiče navzájem ovlivňují v současné době a zda nastala změna ve významu prarodičovství oproti dětství generace dnešních prarodičů. Na základě teoretických poznatků jsme realizovali orientační šetření.

Z výsledků šetření je v každém případě vidět, že pro dotázané děti i prarodiče jsou (a byli) babičky i dědečkové skutečně důležití. Většina respondentů vnímá své prarodiče pozitivně a na jejich odpovědích je znát, že prarodiče jsou (a byli) neodmyslitelnou součástí jejich životů, bez ohledu na to, jak často se s nimi vídali. Samozřejmě se v šetření vyskytly i negativní názory na prarodiče, např. že dědeček je (byl) alkoholik.

Práce dokazuje, že prarodiče jsou důležití v životě dětí v současné době, stejně tak jako byli důležití v dětství dnešních prarodičů. Z výsledků vyplývá, že rozdíly mezi tím, jakým způsobem vnímají děti své prarodiče v současnosti a jak je v dětství vnímali dnešní prarodiče, jsou většinou naprosto nepatrné. Zajímavý výsledek byl zjištěn u otázky, kde se zjišťovalo, s kým si šli respondenti popovídat, když se neshodli s rodiči. Očekávali jsme, že se nejčastěji u dětí i prarodičů bude vyskytovat odpověď babička nebo dědeček. Výsledek u dotázaných prarodičů byl však zcela jiný a je v rozporu, s výzkumem a závěry Matějčka (2003), který konstatuje, že prarodiče představují pro vnoučata první záchrannou síť, pokud rodina nefunguje.

Většina odborníků se shoduje na tom, že prarodiče neodmyslitelně patří k dětství, a že vztah vnouče - prarodič je pro dítě zásadní, stejně tak jako pro prarodiče. Mluvíme-li o vztazích mezi prarodiči, vnoučaty a rodiči, je důležité si uvědomit, že tyto vztahy jsou vždy zasazeny do aktuální společenské situace. Lze tedy říci, že generační koheze, je silně ovlivňována sociokulturními vlivy dané společností. Prarodičovství ovlivňuje naše životy, mnohdy více než si myslíme. V dětství jsme vnoučaty a s prarodiči si většinou hrajeme a prožíváme s nimi společné chvíle. Jak rosteme, pokud prarodiče ještě žijí, většinou jim pomáháme. Pak máme vlastní děti a po letech se dostáváme už ne do role vnoučat, ale do role prarodičů - máme vlastní vnoučata. A právě zde mohou zafungovat vzpomínky na to, co jsme v dětství prožili se svými

prarodiči, co se nám líbilo a co naopak ne. Prostřednictvím vzpomínání na své prarodiče můžeme to dobré přenášet dál na svá vnoučata a špatného se vyvarovat.

Odborné prameny:

- BALOGOVIÁ, B. *Svet seniora – senior vo svete*. Prešov: FF PU v Prešove, 2008.
- CIBULEC, J. *Soužití tří generací*. 1. vyd. Praha: Práce, 1980.
- HAŠKOVCOVÁ, H. *Fenomén stáří*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990.
- HAUSEROVÁ – SCHÖNEROVÁ, I. *Děti potřebují prarodiče*. 1. vyd. Praha: Portál, 1996.
- MADAROSOVÁ GECKOVÁ, A; ŠIMOVÁ, E; VAN DIJK, J. Starí rodičia ako zdroj sociálnej opory. *Československá psychologie*, 2003, roč. 47, č. 1, s. 31-41.
- MÁROVÁ, Z. *Být babičkou a mít babičku*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985.
- MATĚJČEK, Z. *Prarodiče jsou první záchranná síť*. Lidové noviny, 2003, roč. 16, s. 16.
- MATĚJČEK, Z; DYTRYCH, Z. *Radosti a strasti prarodičů aneb když máme vnoučata*. 1. vyd. Praha: Grada, 1997.
- PEŠKOVÁ, D. U dědečka a babičky je dobře. *Generace*, 2007, roč. 9, č. 2, s. 8.
- STICKER, E. J. Beziehungen zwischen Großeltern und Enkeln. *Zeitschrift für Gerontologie*, 1987, roč. 20, č. 5, s. 272.
- STRAŠÍKOVÁ, B. *V roli rodičů a prarodičů*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2004.
- UHLENDORFF, H. Großeltern und Enkelkinder: Sozialwissenschaftliche Perspektiven und Forschungsergebnisse hinsichtlich einer selten untersuchten Beziehung. *Psychologie in Erziehung und Unterricht*, 2003, roč. 50, č. 2, s. 117.

Etika hodnocení v Daltonském plánu

Tibor Vojtko¹

Anotace:

Daltonský plán jednou z možností aktivní účasti na hodnocení vlastního výkonu a především účasti na interpretaci samotného hodnocení. Přestože Helen PARKHURSTOVÁ (1886 – 1973), autorka Daltonského plánu, svůj koncept namířila do školního prostředí, některé z jeho principů lze využít i mimo tuto oblast. Takovou možností je například plánování penza (rozuměj: kutikulární výsek) a proces hodnocení vlastního výkonu. Daltonský plán ve své podstatě zohledňuje etická dilemata tradičních způsobů hodnocení a jeho interpretace.

Hodnocení patří mezi aktivity, které jsou běžné i v praxi pomáhajících profesí. Obvykle hodnotíme výkon (kvalitu úkonů), stupeň dovednosti (např. dovednost sebeobsluhy), znalosti či míru přijetí hodnotových norem (např. přijetí odpovědnosti za sebe sama). Aby bylo hodnocení smysluplné a hodnotné, mělo by vedle řady metodických doporučení naplňovat i etické normy. Využití principů Daltonského plánování podle Helen PARKHURSTOVÉ (1886 – 1973) nabízí jednu z možností, jak naplnit význam a funkci hodnocení a zároveň se vyhnout často nerovnoměrnému postavení hodnoceného vůči svému hodnotiteli, resp. hodnotícímu soudu. (K Daltonskému plánu blíže Vojtko 2009 nebo Rohner 2003.)

Podstatou hodnocení je „...zjištění kompetencí – vědomostí, dovedností a postojů a formulace hodnotících soudů na základě porovnání skutečného stavu se stavem předpokládaným...“. (Obst 404, 2002) Proces hodnocení tak nabízí řadu otázek, které se přímo nebo nepřímo dotýkají etické roviny hodnocení: *Kdo stanovuje cíle? Kdo a jakou měrou se podílí na hodnocení? Kdo zjišťuje samotný výsledky aktivit? Kdo formuluje hodnotící soud?* Ve školním prostředí bývá obvykle nejdůležitější autorita učitele, která se opírá o kurikulum na straně jedné a na straně druhé (někdy) o poznání duševní, tělesné a sociální jedinečnosti svého žáka.

Zcela jedinečný vztah mezi hodnotitelem a hodnoceným představuje *Daltonský laboratorní plán*, tzv. Daltonský plán, který byl prvně uveden v roce 1920. Jeho autorkou je Helen PARKHURSTOVÁ (1886 – 1973) (viz obrázek), která ke své pedagogice dospěla pod značným vlivem Marie MONTESSORIOVÉ (1870 – 1952).²

¹ PhDr. Tibor Vojtko, Ph.D., Katedra speciální pedagogiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, tibor.vojtko@uhk.cz

² Parkhurstová se snahou o novou výuku nevymykala své době. Reformně pedagogické představy o moderní edukaci zasáhly v první polovině dvacátého století nejen evropský kontinent, ale i Spojené státy americké. Byla to vlastně reakce na nové poznatky o člověku, odraz sociálních poměrů v průmyslových aglomeracích a počátek uplatňování lidských práv ve společnosti. V díle Helen Parkhurstové se výrazně odrážejí dobové snahy o změnu postavení dítěte ve společnosti, jeho zrovnoprávnění vůči dospělým, demokratizace společnosti a v neposlední řadě i dobové poznatky o tělesném, duševním a společenském vývoji dítěte. Zvláště vyzdvížením otázky demokratické svobody Parkhurstová uvozuje konflikt s dosud tradiční výukou.

Principy Daltonského plánu

Daltonský plán se opírá o principy. Ty jsou obvykle uváděny tři – *svoboda* (ve smyslu demokratickém, nikoliv liberálním čili otevřeném), *samočinnost* (neboli vlastní aktivity) a *spolupráce* (jako nedílné součásti vzájemného porozumění i ve smyslu dialogu).¹

Svoboda a odpovědnost (práva a povinnosti)

Daltonská *svoboda* vyjadřuje *svobodu* ve smyslu respektování svobody vyučovaného v tom, čím je zaujat. Svoboda tak získává na přirozenosti (demokratické pojetí svobody). Neexistuje tedy neomezená svoboda, ale svoboda, řekněme alocentrická, nikoliv liberálně otevřená.

S principem svobody se úzce pojí odpovědnost. A to odpovědnost za nakládání s vlastní svobodou a možností volby a odpovědností k samotné volbě. V praxi to znamená možnost rozhodování. Převedeme-li školskou terminologii do sociální práce, pak (Rýdl 1998, 21):

Klient rozhoduje:

- a) *S kterými částmi penza chce začít?* Nabízí se volba vlastního postupu.
- b) *Jaké bude volit pomůcky a prostředky?* S volbou postupu souvisí i volba a upřednostnění určitých pomůcek.
- c) *S kým bude své úkoly plnit?*
- d) *Jak bude hospodařit s časem určeným na práci s penzem?* Hospodaření s časem představuje jednu z nejvýznamnějších předností daltonského plánování. Plánování však předpokládá komplexní představu rozsahu penza apod.
- e) *Do jaké míry bude profesionál plnit úlohu poradce a do jaké míry bude učit, vysvětlovat nebo vést?*
- f) *Jaké formy komunikace přijme?* Demokratické pojetí svobody se od liberální volnosti liší komunikací a vzájemným respektem. Základní podobou komunikace je dialog.
- g) *Jak přijme výsledky hodnocení v rámci další práce s penzem?* Kritické a objektivní zhodnocení je východiskem další práce.

Profesionál svobodně nakládá s otázkami:

- a) *Jak bude pracovat s penzem – co jím sleduje, k čemu je mu prostředkem?* Záleží na profesionálním zhodnocení volby hierarchie a struktury jednotlivých penz. Splnění některých penz může být samotným cílem, jiná penza mohou sloužit jako prostředky ke splnění dalších úkolů.
- b) *Které prostředky a pomůcky klientovi nabídne?* I určitá preference pomůcek může klienta vést konkrétní cestou.
- c) *Do jaké míry se stane on pro klienta nepostradatelným při plnění penza?* Toto s sebou nese plánování i vztahu a vzájemného kontaktu.
- f) *Jaké bude užívat prostředky pro kontrolu plnění penza?* V Daltonském plánu se užívá grafického znázorňování jednotlivých kroků plnění penza. Jeho podoba může být zcela

---

¹ Sama Parkhurstová však jejich výčet několikrát upravila. V roce 1922 uváděla jako principy *svobodu* a *spolupráci*, o rok později pak Daltonský plán charakterizovala principy *svoboda*, *škola jako společenství* a *penzum*. V témže roce svůj výčet doplnila ještě o čtvrtý princip a to *samočinnost*. Ani v současné době není úplná shoda ve výčtu daltonských principů.

odvislá od dohody – od tradičních grafů po složitější znázornění úspěchů a dílčích nezdarů. Primárně se hodnotí klient sám a až sekundárně je hodnocen!

g) *Jaké formy komunikace zvolí?*

Daltonské pojetí svobody je základním stavebním kamenem komunikace ve formě dialogu. Svoboda je však spojena i s *odpovědností*: odpovědností za svou volbu, svou práci a svůj rozvoj, tedy odpovědností za sebe sama. Přesun odpovědnosti tak znamená nutnost jejího přijetí a aktivního a odpovídajícího nakládání s ní.¹ V praxi to znamená nejen možnost, ale i povinnost spolupodílet se na vlastním životě (včetně hodnocení) tedy ono okřídlené „Každý strůjcem svého štěstí.“

Samočinnost

Daltonský plán klade důraz na aktivitu žáka, jejímž předpokladem je samostatné myšlení při plnění penza. Společně se svobodou a odpovědností je samočinnost principem, který vede k utváření vlastních postojů a názorů na základě zkušenosti vlastní aktivity.

Spolupráce

Předpokladem rozvoje samostatně myslící bytosti je diskuse, vlastně spolupráce. Takto vedená spolupráce však vyžaduje schopnost vést dialog, resp. schopnost naslouchat, být v dialogu trpělivý. Dialog tu však nepředstavuje pouze formu komunikace, nýbrž obraz vztahu (v případě pomáhajících profesí) mezi klientem a profesionálem, který klienta provází např. na poli sociální práce. Dialog tak představuje cílenou spolupráci a zároveň dělení odpovědnosti.

Penzum

Co však zpředměťuje etické principy Daltonského plánu, je *penzum* a *proces uzavírání smluv*. „Penzum ukazuje, které učební obsahy by měl žák za určité období zpracovat, zvládnout nebo se v nich jinak orientovat.“ (Rýdl 1998, 12) Jedná se tedy o jakýsi kurikulární výsek, který je navrhován dialogem zúčastněných stran. Využití kontraktu v sociální práci tak znamená formalizování vztahu mezi sociálním pracovníkem, klientem a penzem. Kontrakt zavazuje k odpovědnému uvedení klienta do penza (penzum mu předat a být mu nápomocen) a klienta naopak smlouva vede k samostatnému zpracování penza a dosažení dohodnutého cíle. Ve školním prostředí se dle náročnosti penza volí typ smlouvy (i toto je do pomáhajících profesí přenositelné, resp. do vztahu mezi klientem a profesionálem):

- a) *Smlouva pro celoroční práci*
- b) *Úkol pro měsíční práci*
- c) *Úkol pro týdenní práci*
- d) *Úkol pro denní práci*

---

¹ Daltonská pedagogika tak podobně jako pedagogický koncept M. Montessori nebo Johna DEWEYHO (1859 – 1952) reflektuje přesun důrazu z *vyučování* na *učení se* a posouvá tak tradiční obraz *učeného v učícího se*.

Odpovídajícím způsobem koncipované penzum by mělo odpovídat základním požadavkům:

- a) *Klient musí být schopen penzum pojmout a pochopit jako celek.*
- b) *Klient musí pochopit význam a cíl penza.*
- c) *Penzum musí být jednoznačně vymezeno.*
- d) *Prostředky pro splnění úkolu penza si volí především sám klient, někdy za pomoci.*
- e) *Penzum musí být splnitelné v daném období.*
- f) *Obsah penza musí zohledňovat individuální zvláštnosti klienta.* Vedle jeho mentálních, tělesných a sociálních zvláštností i jeho dosavadní znalosti, dovednosti či návyky, individuální tempo práce apod.
- f) *Samotné penzum musí motivovat ke svému splnění.*
- g) *Kontrolovat penza musí mít možnost i samotný klient a to jak v rovině obsahu zda svůj úkol splnil správně, tak i v rovině plánování.* Ke kontrole se v daltonských školách používají grafická znázornění.
- h) *Penzum musí obsahovat informaci o úskalích, se kterými by se žák mohl setkat a nemusel by jej umět vyřešit.*

K etice hodnocení v praxi sociálního pracovníka

Vrátíme-li se k otázce hodnocení, etický rozměr Daltonského vedení vychází především z principu *svobody a přijímání odpovědnosti*. Předmětem hodnocení je tak kontrakt, resp. jeho plnění v zarámování svobody, odpovědnosti a dialogu. Ve školním prostředí to znamená, že žák sám hodnotí kroky, které absolvuje v rámci plnění penza. Obraz dialogu se tak promítá v jeho účasti na přípravě podkladů pro hodnocení a v závěru na jeho interpretaci. Požaduje-li se po sociálních pracovnících, aby ve své praxi vedli klienta k aktivitám a zároveň hodnotili jeho výkon, mohou se přidržet osvědčených principů Daltonského plánu, který je ve školském prostředí uznávanou a hodnotnou alternativou. Hodnocení Daltonského plánu totiž hodnotí *normativně*, tedy nikoliv ve vztahu k výkonu ostatních (*kriteriálně*), nýbrž ve vztahu k dispozicím a danostem žáka (klienta) samotného. (Kalhous 405-406, 2002)

Použitá literatura:

- KALHOUS, Z., OBST, O. et al. Školní didaktika. Praha : Portál, 2002, 447 s. ISBN 80-7178-253-X
- ROHNER, R., WENKE, H. Daltonské vyučování – stále živá inspirace. Brno : Paido, 2003, 156 s. ISBN 80-7315-041-7.
- RÝDL, K. Jak dosáhnout spoluodpovědnosti žáka. Praha : STROM, 1998, 45 s.
- VOJTOKO, T. Lze i dnes využít principů Daltonského plánu? In Vítková, M., Vojtová, V. Vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním. Sborník z konference s mezinárodní účastí, Brno, 16. – 17. 11. 2009. Brno : Paido, 2009. ISBN 978-80-7315-188-1. (anotace na s. 90, příspěvek – 8 stran na CD)

Sexuální výchova v pomáhajících profesích v etických kontextoch¹

Dagmar Marková²

Abstrakt

Na príklade sociálnej práce v príspevku analyzujeme výsledky orientačného vedomostného testu, ktoré tvoria obsah sexuálnej výchovy pre sociálnych pracovníkov a pracovníčky, ako aj niektoré postoje budúcich sociálnych pracovníkov a pracovníčok, ktoré naznačujú, že budúci/e sociálni/e pracovníci a pracovníčky reprodukovujú rôzne predsudky, týkajúce sa sexuality, ako aj rodové stereotypy a posilňujú diskrimináciu obidvoch pohlaví, čo môže vyplývať, okrem iného, aj z tradičného konzervatívneho diskurzu o sexualite. Na rozdiel od mnohých iných disciplín býva práve sexuálna výchova často posudzovaná z hľadiska politického, náboženského alebo všeobecne etického. Preto zdôrazňujeme, že je potrebné vypracovať takú koncepciu sexuálnej výchovy pre študentov a študentky pripravujúcich sa na výkon pomáhajúcich profesií, ktorá nevychádza z ideológií, ale zo socio-sexuálnych faktov, reaguje na zmeny v sexualitách a vychádza z rozmanitosti a variability ľudských sexualít.

Kľúčové slová: sexuality, sexuálna výchova, rodové stereotypy, diskurzy o sexualite, postoje k sexuálnej výchove, diskriminácia, pomáhajúce profesie, sociálna práca

ÚVOD

Sexuálna výchova ako žiaduca súčasť vysokoškolskej prípravy študentov a študentiek pomáhajúcich profesií patrí medzi stále podceňované oblasti záujmu vzdelávacích inštitúcií. Avšak mnohé sociálne problémy, s ktorými sú sociálni/e pracovníci a pracovníčky vo svojej praxi konfrontovaní/é, nevyhnutne reflektujú sexuálne aspekty. V tejto súvislosti je v sociálnej práci³ ako aj v ostatných pomáhajúcich profesiách kompetencia v otázkach sexuality a rodovosti relevantnou súčasťou výkonu profesie.

Keďže budúci/e sociálni/e pracovníci a pracovníčky operujú s odlišnými konštrukciami sexuálnej výchovy, realizovali sme výskum, ktorý bol zameraný na zisťovanie postojov a konštrukcií sexuálnej výchovy a sexuality u študentov a študentiek sociálnej práce. Taktiež sme zisťovali prostredníctvom orientačného vedomostného testu niektoré vedomosti, ktoré by mali tvoriť obsah sexuálnej výchovy pre budúcich sociálnych pracovníkov a pracovníčky. V príspevku sa zameriavame na

---

¹ Príspevok vznikol na základe podpory grantu **VEGA 1/0516/08**: Sexuálne životné štýly mladých ľudí a ich socio-kultúrne kontexty a čiastočne aj **CGA VII/6/2007**: Sexuálne aspekty konvenčných a nekonvenčných foriem vzťahov a ich sociálne súvislosti.

² PhDr. Dagmar Marková, PhD., Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Hodžova 1, 949 74 Nitra, E-mail: dmarkova@mat.sk

³ V nazeraní na sociálnu prácu sa stotožňujeme s M. Hrozenskou (2006, s. 57), ktorá chápe sociálnu prácu ako praktickú činnosť, ktorá je determinovaná konkrétnym vývojovým stupňom spoločnosti, jej hodnotami, normami, spoločenskými tradíciami, morálnymi princípmi, filozofiou, t.j. kultúrou danej spoločnosti, ale tiež, a nie v poslednom rade, ekonomickou situáciou konkrétnej spoločnosti.

prezentáciu tých vybraných¹ výsledkov výskumu, ktoré naznačujú niektoré nedostatky vo vzdelávaní sexuálnej výchovy, t.j. sú zamerané na vybrané vedomosti v oblasti sexuality – konkrétne z okruhu 10 pojmov, ktoré mali účastníci a účastníčky výskumu čo najvýstižnejšie definovať. Následne zhrnieme výsledky, ktoré sa týkali postojov k sexuálnej výchovy v rámci prípravy sociálnych pracovníkov a pracovníčok.

Výskum sme realizovali v roku 2007 prostredníctvom nami zostrojeného dotazníka. Dotazník sme administrovali spolu 384 študentom a študentkám denného a externého štúdia odboru Sociálna práca, ktorí/é študovali v roku 2007 na Fakulte sociálnych vied a zdravotníctva UKF v Nitre.

NIEKTORÉ VÝSLEDKY VÝSKUMU

Vedomosti z oblasti sexuality

Súčasťou dotazníka bol aj orientačný test niektorých vedomostí, ktoré tvoria, resp. by mali tvoriť obsah sexuálnej výchovy pre sociálnych pracovníkov a pracovníčky. V príspevku uvidíme tie výsledky z oblasti vedomostí o sexualite, kedy mali účastníkov/čky výskumu čo najvýstižnejšie definovať 10 pojmov – konkrétne: gender, sexizmus, seriálna monogamia, heteronormativita, queer, homofóbia, safer sex - t.j. bezpečnejší sex, transsexuál, androgýnia, druhotná viktimizácia. Každdej správnej odpovedi sme priradili 1 bod - t.j. vzhľadom k počtu účastníkov/čok výskumu mohli spolu získať maximálne 3840 bodov (nakoľko počet respondentov/tiek je n=384).

Zo všetkých 3840 správnych odpovedí, resp. bodov, ktoré mohli respondenti/ky získať, bolo respondentmi/kami uvedených len 734 správnych odpovedí (t.j. spolu 19% úspešnosť).

Pri komparácii tých, ktorí/é absolvovali sexuálnu výchovu v porovnaní s tými, ktorí/é ju neabsolvovali (bližšie pozri v nižšie uvedenej tabuľke č. 1) môžeme konštatovať, že:

- počet správnych odpovedí u tých, ktorí/é absolvovali sexuálnu výchovu bol 240 správnych odpovedí (z celkového počtu 570 možných správnych odpovedí, nakoľko početnosť tejto skupine je 57 respondentov/tiek), to znamená že dosiahli 42% úspešnosť správnych odpovedí.
- počet správnych odpovedí u tých, ktorí/é neabsolvovali sexuálnu výchovu bol 494 správnych odpovedí (z celkového počtu 3270 možných správnych odpovedí, nakoľko početnosť tejto skupine je 327 respondentov/teik), t.j. 15% úspešnosť správnych odpovedí.

Najvyššie skóre z hľadiska správnosti odpovedí získali opýtaní/é muži a ženy v pojmoch:

- homofóbia,
- gender
- transsexuál.

---

¹ Z priestorových dôvodov nie je možné prezentovať výskumné zistenia komplexne, takže sme sa zamerali len na úzky výsek výsledkov realizovanej výskumnej štúdie.

Naopak najnižšie skóre (t.j. najviac nesprávnych odpovedí) dosahovali participanti/ky výskumu v pojmoch:

- androgýnia,
- heteronormativita,
- queer.

Aj keď boli zvolené pojmy len orientačné a nemožno ich zovšeobecňovať, celkovo získané výsledky naznačujú nedostatočné vedomosti a orientáciu v základných pojmoch, ktoré sprostredkováva sexuálna výchova. Vyššiu úspešnosť sme síce zaznamenali u tých, ktorí/é sexuálnu výchovu realizovali, avšak považujeme za vhodné realizovať sexuálnu výchovu systematickejšie a hlavne pre všetkých študentov a študentky sociálnej práce.

Tab. 1 Analýza výsledkov vedomostného testu a ich komparácia z hľadiska absolvovania sexuálnej výchovy pre sociálnych pracovníkov a pracovníčky

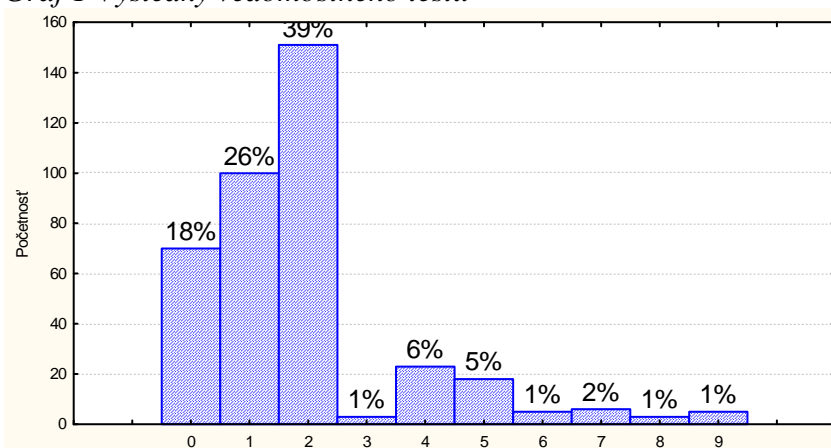
Pojmy	Správnosť odpovedí	Absolvovali SV	Neabsolvovali SV
gender	144	49	95
sexizmus	35	18	17
seriálna monogamia	47	35	12
heteronormativita	17	8	9
queer	23	12	11
homofóbia	220	29	191
safer sex	91	30	61
transsexuál	116	34	82
androgýnia	11	7	4
druhotná viktimizácia	30	18	12
SPOLU	734	240	494

Z tabuľky č. 1.A môžeme vidieť, že vo vedomostnom teste dosahovali respondenti/ky priemer 1,9 (zo správnych odpovedí od 0 po 10) a najčastejšie respondenti/ky uviedli 2 správne odpovede (151 z nich – 39%). Celkový pohľad na odpovede respondentov/iek prostredníctvom percentuálneho vyjadrenia zachytáva nasledujúca grafická schéma č. 1. 26% zodpovedalo správne 1 otázku a 18% žiadnu z nich. Vyššie skóre bolo dosahované respondentmi/kami len v menšom percentuálnom zastúpení ako 10.

Tab. 1.A Štatistické ukazovatele - výsledky vedomostného testu

Priemer	Modus	Početnosť modusu	Smerodajná odchýlka
1,9	2	151	1,8

Graf 1 Výsledky vedomostného testu

Legenda: Čísla od 0 do 9 sú dosiahnuté hodnoty skóre vo vedomostnom teste, resp. počet správnych odpovedí

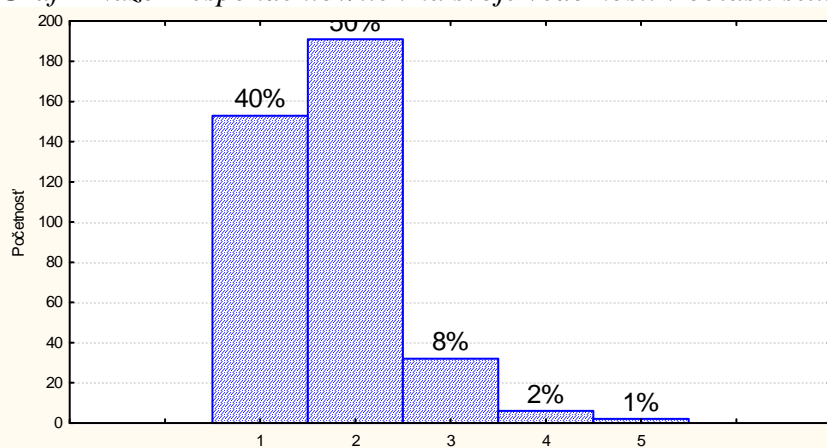
Do dotazníka sme taktiež zaradili otázky, ktoré boli zamerané na zisťovanie toho, či respondenti/ky považujú svoje vedomosti o sexualite za dostačujúce.

Ilustračný náhľad percentuálneho podielu odpovedí výskumnej vzorky vzhľadom k skúmanej položke, poskytuje graf č. 2. Na základe grafického znázornenia, ale aj tabuľky č. 2.A môžeme konštatovať, že najvyšší počet respondentov/tiek uviedlo odpoveď, že považuje svoje vedomosti za „dostatočné“ – celkovo 191 z nich, čo je 50%. Za „úplne dostatočné“ považuje svoje vedomosti 40% opýtaných mužov a žien. Komparácia týchto výsledkov s úspešnosťou v tej časti vedomostného testu, ktorý bol zameraný na definovanie 10 orientačných pojmov z oblasti sexuality naznačuje, že budúci/e sociálni/e pracovníci/čky svoje vedomosti v oblasti sexuality výrazne nadhodnocujú, čo v spojení so zistenou bagatelizáciou poznatkov sexuálnej výchovy môže prispievať nielen k nedostatočným vedomostiam, ale aj kompetenciám v sociálnej práci, ktorá súvisí so sexualitou.

Tab. 2.A Štatistické ukazovatele – názor respondentov/tiek na svoje vedomosti v oblasti sexuality

Priemer	Modus	Početnosť modusu	Smerodajná odchýlka
1,7	2	191	0,7

Graf 2 Názor respondentov/tiek na svoje vedomosti v oblasti sexuality

Legenda: 1- úplne dostatočné; 2- dostatočné; 3- niečo medzi; 4- nedostatočné; 5- úplne nedostatočné.

Z hľadiska absolvovania sexuálnej výchovy nebol pomocou χ^2 – testu zistený štatisticky významný rozdiel v otázke, ktorá zisťovala, nakoľko považujú budúci sociálni/e pracovníci/čky svoje vedomosti o sexualite za dostatočné (tabuľka č. 2.C).

Tab. 2.B Percentuálny podiel odpovedí na otázku zisťujúcu názor respondentov/tiek na svoje vedomosti v oblasti sexuality z hľadiska absolvovania sexuálnej výchovy

	1	2	3	4	5
Neabsolvovali SV	41,90%	48,32%	7,34%	1,83%	0,61%
Absolvovali SV	28,07%	57,89%	14,04%	0,00%	0,00%

Tab. 2.C Výsledky χ^2 – testu – názor respondentov/tiek na svoje vedomosti v oblasti sexuality z hľadiska absolvovania sexuálnej výchovy

Chí-kvadrát	p
8,226924	p=,08362

Taktiež sme sa následne v dotazníku pýtali, či je nejaká oblasť o sexualite, kde sa účastníci/čky výskumu domnievajú, že nemajú postačujúce vedomosti. Odpovede respondentov/iek na túto otvorenú otázku sme kategorizovali nasledovne:

- 1- Žiadna taká oblasť nie je
- 2- Je veľa takých oblastí
- 3- Pohlavne prenosné ochorenia – prenos, prevencia a liečba
- 4- Sexualita detí
- 5- Následky predčasného sexu
- 6- Psychologické aspekty sexuality
- 7- Sexuálne deviácie
- 8- Postoje k sexualite
- 9- Odborná terminológia

- 10- Masturbácia**
- 11- Sexuálna orientácia**
- 12- Rodová problematika**
- 13- Antikoncepčia**
- 14- Anatómia a fyziológia pohlavných orgánov**
- 15- Nevie**
- 16- Neodpovedali**

Poradie podľa výskytu odpovedí, prezentované v tabuľke č. 3 naznačuje, že najčastejšie respondenti/ky uvádzali, že nemajú dostatočné vedomosti v psychologických aspektoch sexuality. Avšak 50 z nich sa domnieva, že žiadna taká oblasť nie je, čo možno interpretovať už so spomínaným nadhodnocovaním vlastného poznania v tejto oblasti. Taktiež svoje medzery vidia opýtaní/é muži a ženy v otázkach detskej sexuality, odbornej terminológii, rodovej problematike atď. Ostatné odpovede možno vidieť z nižšie prezentovanej tabuľky č. 3.

Tab. 3 Analýza odpovedí na otvorené otázky – oblasť o sexualite, kde respondenti/ky nemajú postačujúce vedomosti

Kategórie odpovedí	6	1	4	9	12	3	7	11	2	15	16	14	8
Početnosť	51	50	42	39	31	30	28	26	24	24	21	15	12

Postoje k sexuálnej výchove v rámci prípravy budúcich sociálnych pracovníkov a pracovníčok

Nakoľko výsledky z oblasti postojov k sexuálnej výchove u opýtaných budúcich sociálnych pracovníkov a pracovníčok sú rozsiahle, obmedzíme sa len na ich výsek a stručnú sumarizáciu.

Vzhľadom k položke „Sexuálna výchova patrí do rodiny, nie do škôl“ sme zistili, že najčastejšou odpoveďou bola odpoveď „súhlasím“, ktorú uviedlo 36% opýtaných.

Čo sa týka položky „Sexualita má zostať intímnu vecou človeka, o ktorej sa nehovorí“ najčastejšie s ňou participanti/ky výskumu „úplne nesúhlasili“ – 34%.

S kresťanskými princípmi v sexuálnej výchove sa úplne stotožňujú opýtaní/é budúci/e sociálni/e pracovníci a pracovníčky najčastejšie – 29%. Kým kresťanské princípy sú respondentmi/kami schvaľované, v prípade feministických prístupov je to naopak. S položkou „Sexuálna výchova má zohľadňovať feministické prístupy“ najčastejšie opýtaní/é muži a ženy úplne nesúhlasili – 47% z nich.

Odpovede na v poradí ďalšiu položku „Morálka je v sexuálnej výchove veľmi dôležitá“ boli pomerne rozptýlené. Najčastejšou bola „súhlasím“- uviedlo ju 28% z opýtaných osôb.

S položkou „Sexuálna výchova má poskytovať otvorené informácie bez ohľadu na hodnoty študentov/tiek“ najčastejšie opýtané osoby súhlasili – 48% z nich. Takisto s položkou, podľa ktorej má každý/á právo dostať všetky informácie o sexualite.

Čo sa týka položky „Pedagóg/pedagogička sexuálnej výchovy by mal byť ateista/ka“, odpovede účastníkov a účastníčok výskumu sú rozptýlené. Najčastejšie je uvádzané „úplne nesúhlasím“ – uviedlo tak 26% opýtaných osôb. Ak porovnáme odpovede respondentov/tiek s predchádzajúcou položkou, možno vidieť, že pri podobne zameranej položke „Pedagóg/pedagogička nemá vnášať svoje osobné hodnoty do sexuálnej výchovy“ najčastejšie vyjadrili naopak svoj súhlas – 46% opýtaných.

Má byť sexuálna výchova prednostne zameraná na heterosexuálne orientovaných ľudí? Najčastejšie s touto položkou opýtané osoby súhlasili – 45% z nich. V tomto kontexte aj poslednou analyzovanou položkou bol výrok „Sexuálna výchova má byť postavená na hodnotách, ktoré vyhovujú homosexuálom a lesbám“. V súlade s odpoveďami na predchádzajúcu položku respondenti/ky najčastejšie túto položku odmietajú – 37% vyznačilo odpoveď „úplne nesúhlasím“ a 32% s výrokom nesúhlasilo.

ZÁVER a implikácie pre sexuálnu výchovu sociálnych pracovníkov a pracovníčok z etického hľadiska

Aj keď získané výsledky nemožno zovšeobecňovať predsa naznačujú, že študenti a študentky sociálnej práce majú mnoho predsudkov, stereotypov a predovšetkým nedostatok vedomostí v oblasti sexuality v spojení s bagatelizovaním rozvíjania poznania sexuality a jej sociálnych, psychologických, pedagogických a iných aspektov.

Na základe ďalších výsledkov sa domnievame sa, že sociálni/e pracovníci a pracovníčky si často nie sú istí/é svojimi kompetenciami ani možnosťami pomoci v oblasti sexuality. Podľa Haburajovej-Ilavskej (2007, s. 42) vychádzajúc z teórie aj z praxe vyplýva, že uplatnenie v sociálnej sfére a výkon sociálnej práce predpokladá kvalifikovaných pracovníkov/čky, ktorí/é potrebujú získať rozsiahle vedomosti a zručnosti. Je potrebné, aby s istotou získavali, triedili a používali príslušné zdroje informácií, fakty, všeobecné a špecifické informácie a výskumné zdroje. Preto by príprava sociálnych pracovníkov a pracovníčok vyžadovala širšie, cielenejšie a hlbšie rozvíjanie zručností a poznania v týchto oblastiach.

U budúcich sociálnych pracovníkov a pracovníčok je potrebné vypracovávať aj postupy na modifikáciu diskriminujúcich postojov a na nepredpojatú prácu s členmi a členkami sexuálnych minorít, nakoľko získané výsledky poukazujú na to, že budúci/e sociálni/e pracovníci a pracovníčky reprodukovujú rôzne predsudky, týkajúce sa sexuality, ako aj rodové stereotypy a posilňujú diskrimináciu obidvoch pohlaví, čo môže vyplývať, okrem iného, aj z tradičného konzervatívneho diskurzu o sexualite /v rámci ktorého je koncipovaná aj koncepcia sexuálnej výchovy na Slovensku/. Na Slovensku je pre sexuálnu výchovu už od základných škôl /resp. platnú „Koncepciu výchovy k manželstvu a rodičovstvu na základných a stredných školách“/ typické posilňovanie tradičnej rodiny, heterosexuality atď., čím plní táto výchova politickú úlohu.

V súvislosti s prepojením na etické aspekty vzdelávania v oblasti sexuality je nutné zdôrazniť, že na rozdiel od mnohých iných disciplín býva práve sexuálna výchova často posudzovaná z hľadiska politického, náboženského alebo všeobecne etického. Preto zdôrazňujeme, že je potrebné vypracovať takú koncepciu sexuálnej výchovy pre študentov a študentky sociálnej práce, ktorá nevychádza z ideálov a ideológií, ale zo socio-sexuálnych faktov, reaguje na zmeny v sexualitách a vychádza z rozmanitosti a

variability ľudských sexualít. Je žiaduce tematizovať rozmanitosť ľudských sexualít, a to bez toho, aby boli akékoľvek rozdiely a odlišnosti podrobené morálnemu hodnoteniu a súčasne podnecovať k takému prístupu k sexualitám, ktorý namiesto označovania na základe kategorizácií „dobré – zlé“, „správne – nesprávne“, „normálne – abnormálne“ atď., ponúka možnosť nazerať na sexuálne zážitky a skúsenosti v ich kontinuite, individualite a mnohorakosti. Nabádame k preformulovaniu obsahu sexuálnej výchovy v súlade s komplexným pohľadom na ľudské sexuality. Rôznorodosť sexualít sa má akceptovať ako spoločenská realita a nazerať rovnocenne, vo význame možností pre vlastnú životnú perspektívu ľudí. Preto sa v tejto súvislosti vynára požiadavka aj na realizáciu antidiskriminačnej výchovy v príprave v sociálnej práci.

Tým budú vytvorené základné predpoklady pre to, že školská sexuálna výchova bude môcť prispieť k priateľskejšiemu prístupu budúcich sociálnych pracovníkov a pracovníčok nielen k vlastnej sexualite, ale aj sexualitám ich budúcich klientov a klientok, nakoľko práve ich pôsobenie by mohlo podnecovať buď k bohatšiemu, zdravšiemu a autonómnejšiemu zaobchádzaniu klientov a klientok so sexualitou alebo naopak, môžu podporovať a upevňovať mnoho predsudkov a stereotypov v tejto oblasti.

Zoznam bibliografických odkazov

- HABURAJOVÁ - ILAVSKÁ, L. 2007. *Sociálne školstvo v rokoch 1918-1939 a začiatkom 21.storočia*. Dizertačná práca. Nitra: FSVaZ UKF, 2007.
- HABURAJOVÁ-ILAVSKÁ, L. 2006. Porovnávací pohľad na tradičnú a alternatívnu školu. In: *Vychovávateľ*, roč. LIII, vol. 5, 2006, p. 6-9. ISSN 0139-6919.
- HROZENSKÁ, M. 2006. *Kvalita života osôb vyššieho veku ako predmet záujmu sociálnej práce*. Nepublikovaná dizertačná práca. Trnava: FZaSP TU v Trnave, 2006, p.164.
- JANIŠ, K. 2004. Typologie partnerského soužití v předmětu rodinná výchova. In: WIEGEROVÁ, A. *Cesty demokracie vo výchove a vzdelávaní VIII : Kvalita života ako multidisciplinárny problém, jej odraz v projektovaní obsahu výchovy a vzdelávania v materských a základných školách. Zborník referátov*. Bratislava: Univerzita Komenského PF, Občianske združenie V4 pri PdF UK, 2004, p. 54-57. ISBN 80-969146-0-X.
- KOTRUSOVÁ, J. 2007. Človek a okamih. In: *Osamelý havran. Zborník z vedeckej konferencie konanej 17.2.2007*. Nitra: UKF, 2007. ISBN 978-80-80-94-194-9.
- MATEJOVIČOVÁ, B. 2002. Somatické a psychosexuálne dospievanie dievčat. In: *Česká antropologie*, 52, Olomouc, p. 49-51. ISSN-0862-5085.

Individuální projekt

Podpora sociální integrace obyvatel
vyloučených lokalit v Královéhradeckém kraji
www.socialniprojekty.cz

KRÁLOVÉHRADECKÝ KRAJ PODPORUJE INTEGRACI OBYVATEL VYLOUČENÝCH LOKALIT DO SPOLEČNOSTI A NA TRH PRÁCE.

Činnost zajišťujeme prostřednictvím podpory terénní práce ve vyloučených lokalitách, vzdělávání terénních pracovníků/pracovnic a představitelů samospráv a vytvoření koncepčního dokumentu integrace obyvatel vyloučených lokalit v Královéhradeckém kraji.

PODPORUJEME TERÉNNÍ SOCIÁLNÍ PRÁCI

V území **Broumova, Rychnovska, Královéhradecka, Jaroměřska, Kostecka, Novobydžovska a Náchodska** podporujeme terénní sociální práci.

Celkem zde působí 14 pracovníků/pracovnic. Terénní pracovníci/pracovnice působí přímo ve vyloučených lokalitách. Pomáhají lidem ohroženým sociálním vyloučením například při jednání na úradech či při získávání zaměstnání. Snaží se zlepšit bytovou a ekonomickou situaci svých klientů. Podporují je také ve vedení domácnosti, upevňují jejich hygienické návyky, doprovází je k lékaři a pravidelným zdravotním prohlídkám. Snaží se rovněž pomáhat dětem s přípravou do školy a doprovází je do školy; podněcují zájem rodičů o prospěch dětí.

ŠKOLÍME TERÉNNÍ SOCIÁLNÍ PRACOVNÍKY A PRACOVNICE

Na odborný kurz se přihlásilo **19 zájemců**. S rozvíjením jejich schopností jim pomůže **Liberecké romské sdružení, o.s.** Kurz začal letos v září a potrvá do března příštího roku. „*Naše sdružení se na poskytování sociálních služeb ve vyloučených lokalitách specializuje. Kurz je svým zaměřením přímo na terénní pracovníky v republice ojedinělý,*“ řekl předseda Libereckého romského sdružení Miroslav Kotlár.

Účastníci kurzu si prohloubí znalosti o terénní sociální práci. Naučí se mimo jiné dodržovat etické zásady terénní práce, rozvíjet a aplikovat efektivní metody sociální práce, chránit práva klientů, vyhodnotit rizika práce s klientem a osvojit si i základy sebeobrany. „*Uplatnění v praxi si vyzkouší v týdenním praktickém bloku přímo ve vyloučených lokalitách v Libereckém kraji. Kurz bude zakončen závěrečnou zkouškou, po jejímž absolvování obdrží úspěšní účastníci certifikát,*“ dodala Dana Švingalová, která je odborným garantem kurzu.

PROVÁDÍME PRŮZKUM POTŘEB V SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH LOKALITÁCH

Průzkum má za úkol zjistit aktuální a dlouhodobé potřeby obyvatel vyloučených lokalit Královéhradeckého kraje. Výstupy průzkumu budou zahrnuty do tvorby Strategie integrace vyloučených lokalit, kde budou zohledněny ve strategické části při tvorbě priorit a cílů. Výstupy také podpoří účelnost a zacílení terénní sociální práce v kraji. Průzkum potřeb provede Etnologický ústav Akademie věd ČR.

Celková podpora sociální integrace v rámci projektu činí **14 159 952,00 Kč**. Projekt trvá od 1. 2. 2009 do 31. 1. 2011.

Aktuální informace naleznete na www.socialniprojekty.cz.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

Projekt je financován z ESF a státního rozpočtu ČR
prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost.

Individuální projekt

Rozvoj dostupnosti a kvality sociálních služeb v Královéhradeckém kraji
www.socialniprojekty.cz

JIŽ ROK VYUŽÍVAJÍ POSKYTOVATELÉ SOCIÁLNÍCH SLUŽEB PROJEKT ROZVOJ DOSTUPNOSTI A KVALITY SOCIÁLNÍCH SLUŽEB V KRÁLOVÉHRADECKÉM KRAJI.

Projekt zajišťuje poskytovatelům sociálních služeb a dalším institucím podporu v oblasti dostupnosti a kvality jejich služeb. Představujeme dosavadní výsledky projektu.

POSKYTOVATELÉ VYUŽÍVAJÍ BEZPLATNÉ KONZULTACE KVALITY SLUŽEB

Dosud se uskutečnilo 76 konzultací, které poskytovatelům pomáhají zlepšit kvalitu služeb, řízení organizací nebo prezentaci vlastní práce. Celkem bude konzultací 200.

OBCE PLÁNUJÍ ROZVOJ SOCIÁLNÍCH SLUŽEB

Projekt podporuje města, která se věnují potřebám svých obyvatel a hledají způsoby, jak na ně reagovat. Ve městech **Broumov, Kostelec n. O., Jaroměř, Jičín, Nově Město n. M., Nový Bydžov a Rychnov n. Kn.** využívají prostředky z projektu k plánování rozvoje sociálních služeb. 14 pracovníků obcí a poskytovatelů sociálních služeb absolvovalo šestidenní kurz projektového řízení.

PROPAGUJEME SOCIÁLNÍ SLUŽBY

V září 2009 byla vyhlášena soutěž pro studenty a studentky středních škol. Cílem soutěže je **vytvořit reklamu pro sociální služby**. Výsledky budou vyhlášeny 26. listopadu 2009.

KRAJ ZJIŠŤUJE, CO LIDÉ POTŘEBUJÍ

Královéhradecký kraj připravuje novou strategii v sociální oblasti. **Spolupracuje přitom s poskytovateli a uživateli sociálních služeb** a s dalšími osobami. Nyní připravuje průzkum potřeb vybraných skupin obyvatel (pečující osoby, senioři apod.).

VYUŽÍVÁME NOVÉ ZJIŠŤOVÁNÍ POTŘEB

Metodická příručka pro obce, které se věnují plánování sociálních služeb, **odpovídá na otázku, jak účelně zjišťovat potřeby občanů.**

VYHODNOCUJEME ÚDAJE O SOCIÁLNÍCH SLUŽBÁCH

Projekt zajišťuje provoz benchmarkingové aplikace a sběr údajů za rok 2008. Uskutečnila se také čtyři školení k používání aplikace benchmarkingu.

KRAJ METODICKY PODPORUJE POSKYTOVATELE SLUŽEB

Odbor sociálních věcí a zdravotnictví krajského úřadu pořádá v rámci projektu semináře a pracovní skupiny věnované metodické podpoře sociálních služeb.

V pracovních skupinách se tvoří **odborné metodiky pro specifické sociální služby** (např. se zvláštním režimem, pro duševně nemocné nebo pro lidi s problémem s alkoholem).

VYTVÁŘÍME SYSTÉM ŘÍZENÍ KVALITY SOCIÁLNÍCH SLUŽEB

Jsou vytvořeny základní verze metodických manuálů a v říjnu 2009 začíná testování v sociálních službách, které o to projevíly zájem: **Domov Dědina, Opočno; Domov důchodců Albrechtice nad Orlicí; Geriatrické centrum Týniště n. O.; Laxus; o.s. Salinger; SKOK do života.** (všichni Hradec Králové).

Aktuální informace naleznete na www.socialniprojekty.cz.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

Projekt je financován z ESF a státního rozpočtu ČR prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost.

Individuální projekt
 Služby sociální prevence
 v Královéhradeckém kraji
www.socialniprojekty.cz

KRÁLOVÉHRADECKÝ KRAJ PODPORUJE SLUŽBY PRO ZNEVÝHODNĚNÉ SKUPINY OBYVATEL.

Projekt zajišťuje provoz **46 služeb sociální prevence** v území Královéhradeckého kraje; z nich bylo šest nově zřízeno (pro duševně nemocné, pro osoby s mentálním postižením a pro děti a mládež) a dvě vzniknou v lednu 2010 (pro děti a mládež).

PRO RODINY S DĚTMI

azylové domy pro rodiny s dětmi: Hradec Králové, Trutnov, Náchod
 intervenční centrum pro oběti domácího násilí: Hradec Králové
 aktivizační služby pro rodiny ve vyloučených lokalitách: Hradec Králové, Jaroměř
 aktivizační služby pro rodiny dětí s postižením: Rychnov n. Kněžnou
 aktivizační služby pro náhradní rodinnou péči v celém kraji

PRO OSOBY BEZ PŘÍSTŘEŠÍ

azylové domy: Broumov, Hradec Králové, Úpice
 nízkoprahové denní centrum: Hradec Králové
 sociální aktivizace: Broumov, Hradec Králové

PRO OSOBY S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM

sociální rehabilitace (tréninkové bydlení): Hradec Králové, Rychnov n. Kn.

PRO DUŠEVNĚ NEMOCNÉ

sociální rehabilitace a následná péče: Hradec Králové, Rychnov n. Kn., Jičín

PRO DĚTI A MLÁDEŽ

domy na půl cesty: Náchod, Jičín
 nízkoprahová zařízení: Trutnov, Dvůr Králové n. L., Hradec Králové, Broumov, Jičín,
 Nové Město n. M., Jaroměř, Nový Bydžov, Rychnov n. Kn., Hořice
 aktivizační služby pro mládež ohroženou delikvencí: Hradec Králové
 terénní program: Hradec Králové

PRO OSOBY SE ZDRAVOTNÍM POSTIŽENÍM

sociální rehabilitace pro osoby s tělesným postižením: Nová Paka
 sociální rehabilitace pro osoby se zrakovým postižením: Královéhradecký kraj

PRO UŽIVATELE DROG A OSOBY OHROŽENÉ ZÁVISLOSTÍ

kontaktní centra: Trutnov, Hradec Králové
 terénní programy v celém v Královéhradeckém kraji

Do konce srpna 2009 bylo **podpořeno 1138 uživatelů služeb**. Celková podpora sociálním službám v rámci projektu činí **240 025 453,00 Kč**. Tato částka je pro období od **1. 6. 2009 do 31. 7. 2012**. Projekt trvá od 1. 10. 2009 do 30. 9. 2012.

Aktuální informace naleznete na www.socialniprojekty.cz.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

Projekt je financován z ESF a státního rozpočtu ČR
 prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost.

Individuální projekt

Vzdělávání poskytovatelů a zadavatelů sociálních služeb na území Královéhradecké kraje III.
www.socialniprojekty.cz

KRÁLOVÉHRADECKÝ KRAJ SE JIŽ ROK STARÁ O BEZPLATNÉ VZDĚLÁVÁNÍ PRACOVNÍKŮ POSKYTOVATELŮ A ZADAVATELŮ SOCIÁLNÍCH SLUŽEB.

Královéhradecký kraj v rámci individuálního projektu umožnil od října loňského roku bezplatné vzdělávání již více než **340 pracovníků** poskytovatelů a zadavatelů sociálních služeb. Celková kapacita vzdělávacích aktivit projektu však činí **1959 účastníků**. Cílem projektu je nejen zajistit těmto pracovníkům dostupnost dalšího profesního vzdělávání, ale především přispět ke zvýšení kvality sociálních služeb v regionu. V rámci projektu jsou realizovány tři vzdělávací aktivity. Skoro půl roku probíhala výběrová řízení na jejich dodavatele. Nakonec se nám podařilo uzavřít smlouvy a začít realizovat. Dodavatelem vzdělávání se stala vzdělávací agentura Mgr. Jany Fišerové.

KVALIFIKAČNÍ VZDĚLÁVÁNÍ PRACOVNÍKŮ V SOCIÁLNÍCH SLUŽBÁCH

Kurz je rozdělen na dvě cílové skupiny: pro pracovníky v sociálních službách pro seniory a pro pracovníky v sociálních službách pro osoby se zdravotním postižením. Rozsah kurzu je 160 hodin.

KVALIFIKAČNÍ VZDĚLÁVÁNÍ SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ

Díky tomuto kurzu si můžete splnit předepsanou kvalifikaci dle zákona (vzdělávání v rozsahu minimálně 200 hodin).

DALŠÍ PROFESNÍ VZDĚLÁVÁNÍ PRACOVNÍKŮ POSKYTOVATELŮ A ZADAVATELŮ SOCIÁLNÍCH SLUŽEB:

- Pravidla šetrné sebeobrany
- Poskytování první pomoci a zdravotnické minimum
- Specifika práce s klienty s duševním onemocněním – psychiatrické minimum
- Aktivizační, výchovné a vzdělávací techniky
- Práce s klientem s poruchou hybnosti (Základy fyzioterapie)
- Kompenzační pomůcky pro klienty s obtížemi v motorice
- Specifika práce s klienty s mentálním postižením
- Integrativní model poradenství a supervize
- Ergoterapie
- Arteterapie
- Muzikoterapie
- Proaktivní zvládnání psychické zátěže a stresu
- Zdravá komunikace
- Zavádění a zlepšování systému individuálního plánování v zařízeních sociálních služeb
- Rodinná resilience v péči o klienta s postižením
- Komunikace s klientem s problémovým chováním
- Aktuální legislativa v sociálních službách
- Klíčové kompetence vedoucího pracovníka

Aktuální informace naleznete na www.socialniprojekty.cz.

Podrobnější informace o vzdělávacích kurzech se dozvíte na <http://vzdelavani3.web.cz/>.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

Projekt je financován z ESF a státního rozpočtu ČR
prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost.

Edice texty k sociální práci

Redakční rada Edice texty k sociální práci: Mgr. Karel Bauer; Mgr. Radka Janebová; PhDr. Martin Smutek, Ph.D.; Mgr. Zuzana Truhlářová, Ph.D.; PhDr. Josef Zita

Název: Etika sociální práce
Editoři: Mgr. Miroslav Kappl; PhDr. Martin Smutek, Ph.D.; Mgr. Zuzana Truhlářová, Ph.D.
Obálka a sazba: PhDr. Martin Smutek, Ph.D.
Rok a místo vydání: 2010, Hradec Králové
Vydání: první
Náklad: 250

Vydalo nakladatelství Gaudeamus, Univerzita Hradec Králové jako svou 979. publikaci.

ISBN 978-80-7435-037-5